Unió, integráció, modernizáció

COLLECTANEA ATHANASIANA

I. Studia

II. Textus/Fontes

III. Manualia

IV. Institutiones

V. Varia

VI. Ars Sacra Byzantino-Carpathiensis

Sorozatszerkesztők

Szabó Péter – Véghseő Tamás

VÉGHSEŐ TAMÁS

Unió, integráció, modernizáció

Tanulmányok a görögkatolikus egyház történetéhez

Nyíregyháza
2021

COLLECTANEA ATHANASIANA
I. Studia
vol. 13.

Kiadja a
Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola

Felelős kiadó:
Véghseő Tamás rektor

H-4400 Nyíregyháza, Bethlen G. u. 13–19.
Tel. +36/42/597–600
www.szentatanaz.hu
www.byzantinohungarica.com
e-mail: szentatanaz@szentatanaz.hu

A kötet a MTA-SZAGKHF Lendület Görögkatolikus Örökség Kutatócsoport
támogatásával jelent meg.

© Véghseő Tamás, 2021

Borítóterv:
ifj. Janka György

ISSN 2060-1603
ISBN 978-615-6201-13-3

Tartalom

Előszó 7

Unió, integráció, modernizáció. A Rómával való egység háttere a munkácsi püspökségben (17. század közepe). 15

Pálos misszionáriusok és görögkatolikusok a 17. századi Magyarországon (1642-1682) 41

„...patriarcham graecum convertit ad unionem..” A római Német-Magyar Kollégium három egykori növendéke és az ungvári unió. 53

Jezsuiták és görögkatolikusok Északkelet-Magyarországon a 17. század második felében 71

Benkovich Ágoston váradi püspök működésének görögkatolikus vonatkozásai (1682-1702) 81

„...meliorem vivendi ordinem introducere” Egy görögkatolikus püspök sajátos feladatai és lehetőségei Magyarországon a felekezetszerveződés korában: hat ismeretlen De Camillis-levél tanulságai. 93

Vladikák, kalugyerek és batykók. Görögkatolikus egyházi társadalom a 17-18. században 123

Kísérlet egy magyar görögkatolikus püspökség felállítására 1881-ben 143

A görögkatolikus magyarok mozgalma a kezdetektől 1905-ig 159

Netzhammer bukaresti érsek és a Hajdúdorogi Egyházmegye felállítása 179

A Hajdúdorogi Egyházmegye felállításának közvetlen előzményei 197

Az Apostoli Szék és a magyar görögkatolikusok kapcsolata a két világháború között 209

A görögkatolikusok helyzete a szocializmustól a Görögkatolikus Metropólia megalapításáig 231

Katholiken des byzantinischen Ritus in Ungarn. I. Teil: Von den Anfängen bis 1920 255

Katholiken des byzantinischen Ritus in Ungarn.
II. Teil: Von 1920 bis 1989 285

Una minoranza religiosa nella tempesta della Grande Guerra.
La fondazione dell'eparchia di Hajdúdorog per i grecocattolici ungheresi (1912) e i suoi primi anni 319

Ungheria. La Chiesa greco-cattolica nel periodo
del regime comunista 331

Felhasznált irodalom 357

Előszó

Jelen kötetbe a magyarországi és a magyar görögkatolikusok történetének kutatása során tudományos folyóiratokban és tanulmánykötetekben megjelentetett írásaim egy részét válogattam be. A tizenhárom magyar, két német és két olasz nyelvű tanulmány két évtized kutatási eredményeibe nyújt betekintést.

Érdeklődésem a görögkatolikus egyháztörténet iránt 1990-re vezethető vissza, amikor a Hajdúdorogi Egyházmegye papnövendékeként megkezdtem teológiai tanulmányaimat a nyíregyházi Görögkatolikus Hittudományi Főiskolán (1995-től Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola). Elsőéves hallgatóként egyetemes és görögkatolikus egyháztörténetet Pirigyi Istvánnál hallgattam, aki abban a tanévben adta ki kétkötetes összefoglaló művét a magyarországi görögkatolikusok történetéről. Lenyűgöző tárgyi tudása és előadásmódja erősítette bennem a történelem iránti érdeklődést, melyet még a gimnáziumból hoztam magammal. Előadásain több olyan témát is érintett, melyek sokáig foglalkoztattak és újabb kérdések megfogalmazására késztettek. Pl. miért foglalkoztak pálos szerzetesek görögkatolikus hívekkel a 17. századi Magyarországon? Miért érezte fontosnak a szintén pálos Benkovich Ágoston váradi püspök a görögkatolikusok felkarolását? Mit kerestek etnikai görög püspökök a munkácsi püspöki székben? Miért bántak időnként az egri püspökök olyan keményen és igazságtalanul a görögkatolikusokkal? Honnan származunk mi, magyar görögkatolikusok? Miért volt olyan nehéz elérni a Hajdúdorogi Egyházmegye megalapítását? Miért akarták megölni az első püspökünket?

Bár a következő tanévet már Rómában, a Pápai Gergely Egyetem (Gregoriana) Filozófiai Karán kezdtem és ezt követően egyetemi tanulmányaimban éveken át filozófiai, majd pedig teológiai tantárgyak domináltak, az alapképzés lezárása (1996) után nem volt kétséges számomra, hogy visszatérek az egyháztörténelemhez és specializációként a Gregoriana Egyháztörténeti Karának licencia-képzését választom. Az egyháztörténész diploma (1999), majd pedig a doktori fokozat (2004) megszerzése során már a szentszéki levéltárakban, a Propaganda Fide és a Vatikáni Apostoli Levéltárban, valamint a Német-Magyar Kollégium Levéltárában és a Római Állami Levéltárban is kutathattam. Ezekben az években nagy segítséget kaptam licencia-dolgozatom és doktori disszertációm moderátorától, Luigi Mezzadri professzortól, †Tóth István Györgytől, Baán Istvántól és Molnár Antaltól. A kora újkori katolikus belső missziók történetét kutató Mezzadri

professzor örömmel fogadta azt a felvetésemet, hogy licencia-dolgozatomban, majd pedig doktori disszertációmban a pálosok 17. századi magyarországi misszióival, s azok görögkatolikus vonatkozásaival szeretnék foglalkozni. Ugyanakkor azt is javasolta, hogy a „görögkatolikus szál" maradjon mellékszál, mivel római egyetemi környezetben a téma alig ismert. Inkább törekedjek arra, hogy a pálos missziók kialakulását, tartalmi jegyeit, jellegzetességeit úgy mutassam be, hogy azok más európai kezdeményezésekkel összevethetők és párhuzamba állíthatóak legyenek. Megfogadva bölcs tanácsát, licencia-dolgozatomban a magyarországi pálos missziók atyjának, Vanoviczi Jánosnak az életét és munkásságát mutattam be – részben már saját levéltári kutatások alapján –, doktori disszertációmban pedig Benkovich Ágoston germanikus papnövendék, pálos misszionárius, rendfőnök, váradi püspök életútján keresztül a katolikus megújulás fő témáit (papképzés reformja, szerzetesség megújulása, belső missziók, trentói püspök-eszmény) tárgyaltam.[1]

Doktori disszertációm írása során óraadóként, megvédését követően pedig rendkívüli tanárként bekapcsolódtam a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskolán zajló oktatásba. Az intézmény profiljához illeszkedően az oktatás mellett egyre nagyobb teret nyerő kutatói tevékenységemben elsősorban görögkatolikus témákra fókuszáltam. A pálosok és a görögkatolikusok kapcsolatát vizsgáltam, különös tekintettel Benkovich Ágostonra, valamint a római Német-Magyar Kollégium szerepét kutattam az ungvári unió (1646) létrejöttében és utóéletében, mivel a római katolikus „oldal" csaknem összes szereplője (Lippay György, Jakusich György, Kisdi Benedek, Varró István, Tarnóczy Mátyás, Szelepchényi György stb.) egykor a „Germanicum" növendéke volt. 2006-ban, De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján első alkalommal szerveztem nemzetközi konferenciát, melynek előadói között köszönthettem R. Várkonyi Ágnest, Bitskey Istvánt, Molnár Antalt, Baán Istvánt, Antonisz Fürigoszt és Cyril Vasilt. A konferencia magyar nyelvű kötete indította a Collectanea Athanasiana-sorozatot, melyet Szabó Péterrel közösen alapítottam. A ma már több mint negyven kötetet számláló sorozat a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskolán született kutatási eredményeket – így az egyháztörténetieket is – hivatott a tudományos vérkeringésbe bekapcsolni. Ezért kutatási eredményeim is elsősorban ebben a sorozatban jelentek meg.

---

1 Doktori értekezésem a Collectanea Vaticana Hungariae-sorozatban került kiadásra: *Véghseő Tamás:* Catholice reformare". Ágoston Benkovich O.S.P.P.E. missionario apostolico, vescovo di Várad (1631-1702). Roma, 2007. (Collectanea Vaticana Hungariae - Series I, Classis II, tom. 2)

A De Camillis-konferencia sikerén felbuzdulva 2007-ben javasoltam a főiskola nagykancellárjának, Dr. Keresztes Szilárd hajdúdorogi megyéspüspöknek egy kutatócsoport felállítását, melynek egyik feladata a Hajdúdorogi Egyházmegye 2012-ben esedékes centenáriumi ünnepségének szakmai előkészítése lett volna. Keresztes Szilárd püspök örömmel fogadta és támogatta a kezdeményezést, mely konkrét formát 2009-ben öltött. Az Országos Tudományos Alapprogramok és a Norvég Finanszírozási Mechanizmusok együttműködésében meghirdetett fiatal kutatói pályázatra benyújtott tervezetem támogatást nyert. Ennek köszönhetően 2009. április elsején létrejött a Görögkatolikus Örökség Kutatócsoport, mely 2012-ig *A Kárpátok Euroregió görögkatolikus kulturális örökségének kutatása és megőrzése: a történelmi Munkácsi Egyházmegye bizánci szertartású katolikus közössége kialakulásának és fejlődésének kutatása (1646-1818) és magyarországi tárgyi emlékeinek feltérképezése*[2] elnevezésű projektet valósította meg. A kutatócsoport vezetőjeként egyháztörténeti kutatásokat folytattam, míg Terdik Szilveszter művészettörténész a görögkatolikus egyházművészet fejlődésének kérdéseit vizsgálta. A projekt eredményeként jelent meg monográfiám a 17. századi Magyar Királyság északkeleti vármegyéiben létrejövő görögkatolikus egyházról[3] és forráskiadványom a 18. század közepén az Egri Egyházmegyében élő görögkatolikus papok számára összeállított instrukcióval.[4] Ugyanezen projekt keretében Terdik Szilveszter a görögkatolikus egyházművészet területén jelentkezett monográfiával,[5] míg Nyirán János liturgikus forrásokat közölt.[6]

2013-2017 között szintén OTKA-támogatással zajlott a következő tudományos projektünk, *Görögkatolikus egyház- és művészettörténeti források feldolgozása és közreadása, adattárak (történeti névtár és sematizmus) kiadása, digitalizált adatbázisok készítése (18-20. század)*[7] címmel. A négyéves projekt keretében kollégáimmal görögkatolikus egyháztörténeti, művészet-

2 NNF 78739. és 85590 sz.

3 *Véghseő Tamás:* A történelmi Munkácsi Egyházmegye görög katolikus egyházának létrejötte és 17. századi fejlődése. Nyíregyháza, 2011, (Collectanea Athanasiana, I. Studia vol. 4.)

4 *Véghseő Tamás:* Barkóczy Ferenc egri püspök kiadatlan instrukciója az Egri Egyházmegye területén élő görögkatolikusok számára (1749). Nyíregyháza, 2012, (Collectanea Athanasiana, II. Textus/Fontes, vol. 2.), 13-144.

5 *Terdik Szilveszter:* „…a mostani világnak ízlésse, és a rítusnak módja szerint" Adatok a magyarországi görög katolikusok művészetéhez. Nyíregyháza, 2011, (Collectanea Athanasiana, I. Studia, vol. 5.)

6 *Nyirán János:* 19. századi kéziratos görögkatolikus szerkönyvek Nyírgyulajból és Fábiánházáról. Nyíregyháza, 2012, (Collectanea Athanasiana, II. Textus/Fontes, vol. 2.), 145-285.

7 K 108780. sz.

történeti, liturgiatörténeti források kiadására vállalkoztunk hagyományos nyomtatott, illetve online elérhető formában. 14 kötetben[8] (8200 oldalon) adtuk ki a Munkácsi Egyházmegye görögkatolikus parókiáinak összeírásait, melyekre 1741-ben, 1747-ben, 1750-1752-ben, 1774-1782 között és 1782-1787 között került sor. Ezek a források Sáros, Szepes, Gömör, Abaúj, Torna, Zemplén, Borsod, Szabolcs, Szatmár, Bereg, Ung, Ugocsa, Máramaros vármegyék, a hajdúvárosok és a nagyváradi egyházmegye görögkatolikus közösségeinek 18. századi viszonyaiba adnak betekintést nemcsak egyház-, művészet- és liturgiatörténészeknek, hanem gazdaságtörténészeknek, demográfusoknak, közigazgatástörténészeknek, helytörténészeknek is. Ezen források jelentősége egyháztörténeti szempontból abban áll, hogy pontosan azokban az évtizedekben születtek, mikor a magyarországi görögkatolikus egyházak egyházi és társadalmi integrációja Mária Terézia királynő intézkedéseinek eredményeként felgyorsult. A források segítségével megvizsgálható ennek a sajátos 18. századi integrációs folyamatnak a háttere. Az integráció – vallási és felekezeti alapokra építkezve – lényegében arról szólt, hogyan lehet egy, a többségi társadalomtól nyelvileg és vallásilag különböző, kulturálisan és gazdaságilag elmaradott, politikai befolyást teljesen nélkülöző társadalmi réteg felzárkóztatása és emancipációja. A források alkalmasak arra, hogy az adatsorok segítségével egy-egy vármegye, járás, esperesi kerület, mikrorégió vagy település társadalmi, gazdasági és demográfiai folyamatai bemutatásra és összevetésre kerüljenek.

Ugyanezen projekten belül kezdtem el a magyar görögkatolikusok mozgalmára vonatkozó források megjelentetését. Az első kötetet Katkó Márton Áron közreműködésével 2014-ben adtam ki.[9] Az 1778-1905 közötti időszakra vonatkozó, több mint 250 dokumentum (600 oldal) hazai (MNL OL, EPL, KFL, HBML, GKP) és külföldi (Vatikáni Titkos Levéltár, Kárpátaljai Állami Területi Levéltár) gyűjteményekből került elő. A kutatásnak ezen irányához kapcsolódik a görögkatolikus papok adatait tartalmazó adattár is.[10]

---

8 A kötetek a Collectanea Athanasiana-sorozat II. Textus/Fontes alsorozatának 5-9. kötetei, illetve azokon belül alkötetei. A források kiadásában közreműködtek: Terdik Szilveszter, Majchrics Tiborné, Földvári Katalin, Varga Anett, Lágler Éva, Rácz Balázs Viktor, Kis Iván, Borbás Benjámin, Ternovácz Adél, Faragó Dávid, Bachusz Dóra, Csorba Noémi.

9 *Véghseő Tamás–Katkó Márton Áron:* Források a magyar görögkatolikusok történetéhez, 1. kötet: 1778–1905. Nyíregyháza, 2014, (Collectanea Athanasiana, II. Textus/Fontes vol. 4/1.)

10 *Véghseő Tamás:* Görögkatolikus papok történeti névtára. 1. kötet: A Hajdúdorogi Egyházmegyében és a Miskolci Apostoli Exarchátusban szolgált, 1850-1950 között szentelt papok. Nyíregyháza, 2015, (Collectanea Athanasiana, V. Varia, vol. 1/1.)

Az OTKA-projekt sikeres zárását követően adtam be pályázatomat a Magyar Tudományos Akadémia által meghirdetett Lendület-programba. A zsűri pozitív döntésének eredményeként 2018. július 1-től kutatócsoportom a MTA-SZAGKHF Lendület Görögkatolikus Örökség Kutatócsoport néven működik és a 2018-2023 közötti időszakban *A magyar görögkatolikusok identitáskeresése, önszerveződése és egyházszervezeti fejlődése az első magyar nyelvű liturgikus szövegek megjelenésétől (18. század második fele) Dudás Miklós hajdúdorogi püspök haláláig (1972)* című projekt megvalósításán dolgozik.

Többnyire a fenti egymást követő és egymásra épülő tudományos projektek adták és adják a külső kereteit annak a kutatómunkának, melynek egyes (rész)eredményeit a kötetben található tanulmányaim foglalják össze. Abban bízva adom most közre ezeket egy kötetbe összegyűjtve, hogy a görögkatolikus egyháztörténet iránt érdeklődő Olvasó talál bennük hasznos adatokat és gondolatokat.

Nyíregyháza, 2021. október 6.

Véghseő Tamás
vezető kutató
MTA-SZAGKHF Lendület
Görögkatolikus Örökség Kutatócsoport

A kötetben szereplő tanulmányok első megjelenésének bibliográfiai adatai

Unió, integráció, modernizáció. A Rómával való egység háttere a munkácsi püspökségben (17. század közepe). Athanasiana 32 (2010) 9–36.

Pálos hithirdetők kapcsolatai Északkelet-Magyarország görögkatolikusaival (1642–1682). Athanasiana 12 (2001) 65–81.

„...patriarcham graecum convertit ad unionem.." A római Német-Magyar Kollégium három egykori növendéke és az ungvári unió. Athanasiana 23 (2006) 29–48.

Jezsuiták és görögkatolikusok Északkelet-Magyarországon a 17. század második felében. In: *Szabó Irén* (szerk.): Katolikus megújulás Északkelet-Magyarországon. Művelődéstörténeti konferencia a jezsuita rend sárospataki megtelepedésének 350. évfordulója alkalmából. Sárospatak, 2014. 214–226.

Benkovich Ágoston váradi püspök működésének görögkatolikus vonatkozásai. Athanasiana 16 (2003), 99–122.

„...meliorem vivendi ordinem introducere" Egy görögkatolikus püspök sajátos feladatai és lehetőségei Magyarországon a felekezetszerveződés korában: hat ismeretlen De Camillis-levél tanulságai. Athanasiana 30 (2009) 85–118.

Vladikák, kalugyerek és batykók. Görögkatolikus egyházi társadalom a 17–18. században. In: *Forgó András–Gőzsy Zoltán* (szerk.): Katolikus Egyházi Társadalom Magyarországon a 18. században. Pécs, 2019. 35–55.

Kísérlet egy magyar görögkatolikus püspökség felállítasára 1881-ben. In: *Somorjai Ádám–Zombori István* (szerk.): Episcopus, Archiabbas Benedictinus, Historicus Ecclesiae. Tanulmányok Várszegi Asztrik 70. születésnapjára. Budapest, 2016. 315–325.

A görögkatolikus magyarok mozgalma a kezdetektől 1905-ig. In: *Véghseő, Tamás–Katkó, Márton Áron:* Források a magyar görögkatolikusok történetéhez. 1. kötet: 1778–1905, Nyíregyháza, 2014. 31–47.

Netzhammer bukaresti érsek és a Hajdúdorogi Egyházmegye felállítása. Athanasiana 37 (2013), 111–128.

A Hajdúdorogi Egyházmegye megalapításának közvetlen előzményei. Athanasiana 35 (2013), 109–121.

Az Apostoli Szék és a magyar görögkatolikusok kapcsolata a két világháború között. In: *Fejérdy András* (szerk.): Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolatai 1920–2015. Budapest, 2015. 147–172.

A görögkatolikusok helyzete a szocializmustól a Görögkatolikus Metropólia megalapításáig. In: *Terdik Szilveszter* (szerk.): Ikon másképp. Görögkatolikusok Magyarországon. Budapest, 2020. 420–435.

Katholiken des byzantinischen Ritus in Ungarn. I. Teil: Von den Anfängen bis 1920. Ostkirchliche Studien 62 (2013) 2, 281–309.

Katholiken des byzantinischen Ritus in Ungarn. 2. Teil: Von 1920 bis 1989. Ostkirchliche Studien 67 (2018), 2, 273–304.

Una minoranza religiosa nella tempesta della Grande Guerra. La fondazione dell'eparchia di Hajdúdorog per i grecocattolici ungheresi (1912) e i suoi primi anni. In: *Ion Carja* (szerk.): Imperi e nazioni nell'Europa centro-orientale alla vigilia della Prima Guerra Mondiale. Roma, 2016. 55–70.

[Ungheria] La Chiesa greco-cattolica nel periodo del regime comunista. In: *Jan Mikrut* (szerk.): Testimoni della fede. Esperienze personali e collettive dei cattolici dell'Europa centro-orientale sotto il regime comunista. Verona, 2017. 1153–1173.

Unió, integráció, modernizáció[1]

A Rómával való egység háttere a munkácsi püspökségben (17. század közepe)

A történelmi Magyarországon a 17. században görögkatolikus egyházak megalakulásához vezető folyamatok a kora újkori felekezetszerveződés szövegkörnyezetébe illesztve válnak értelmezhetővé.[2] A kora újkorban a magyarországi katolikus egyház – európai mintákat követve – lényegében egy modernizációs folyamaton ment keresztül, melynek eredményeként az egyházi élet tekintetében eljutott az európai katolicizmus szintjére és képessé vált arra, hogy a kor kihívásaira megfelelő válaszokat adjon. A Magyar Királyság területén jelentős létszámban élő bizánci szertartású keresztények is igazából akkor keltik fel a katolikus egyház érdeklődését, amikor az a tridenti reformprogram lényegi elemeit átvéve rendezte sorait, sőt a protestantizmussal szemben jelentős térnyerésre is képessé vált. Az öntudatában, személyi állományában megerősödött, s a bécsi udvar politikai támogatását maga mögött tudó magyar katolicizmus először az 1630-as évek második felétől kezdve fordult komoly szándékkal a királyság északkeleti vármegyéiben élő ortodoxok, majd pedig a század utolsó évtizedében és végén a partiumi és erdélyi bizánci szertartású közösségek felé.[3]

Jelen tanulmányban annak felvázolására teszek kísérletet, hogy a megújult magyar katolikus egyház milyen szándékok és alapelvek mentén próbálta meg bevonni a modernizáció folyamatába a bizánci szertartású közösségeket és azok milyen elképzelésekkel és elvárásokkal, milyen félelmekkel és fenntartásokkal fogadták a katolikusok közeledését. A kérdést a történelmi Munkácsi Egyházmegye görögkatolikus egyházára fókuszálva vizsgálom.

---

1 Tanulmányom a OTKA K 108780. sz. projekt keretében valósult meg.

2 Ennek főbb jellemzőit egy korábbi tanulmányunkban ismertettem: *Véghseő Tamás:* „meliorem ordinem vivendi introducere". Egy görögkatolikus püspök sajátos feladatai és lehetőségei Magyarországon a felekezetszerveződés korában: hat ismeretlen De Camillis levél tanulságai. In: *Véghseő Tamás* (ed.): Symbolae. Ways of Greek Catholic heritage research. Papers of the conference held on the 100th anniversary of the death of Nikolaus Nilles. Nyíregyháza, 2010. Collectanea Athanasiana I/3., 193–212.

3 Jelen tanulmányban nem kívánok kitérni a csekély sikerrel járt délvidéki uniós kezdeményezésekre, melyek viszont időben megelőzik a másik három régióban lezajló folyamatokat.

Elsőként egy lényegi kérdés tisztázását látom szükségesnek. Amikor unióról beszélünk, keleti szertartású keresztények Rómával való egységét, illetve egységre lépését értjük alatta. Vagyis azt az eseményt, melynek során keleti szertartású közösségek – saját hagyományaik megtartása mellett – elfogadják a római pápa főségét és a katolikus egyház tanítását. A római pápa elismerésével és a katolikus hitvallás letételével jön létre az unió és születik meg az adott görögkatolikus egyház. Ez a történelmi Magyarország görögkatolikus egyházainak létrejöttekor is így történt. Ugyanakkor fontos rámutatnunk arra, hogy – bár a középpontban Róma és a pápa áll – a magyarországi uniók esetében a Szentszék nincs a kezdeményezők között, sőt többnyire fáziskéséssel reagál az eseményekre. Jól illusztrálja mindezt a munkácsi püspökség uniójának római fogadtatása. Mikor az unióról Lippay György esztergomi érsek tájékoztatja a Szentszéket, az esemény jelentőségének kidomborítása érdekében azt a nem túl szerencsés megfogalmazást használja, hogy megtérítette a rutének pátriárkáját (értve ez alatt a munkácsi püspököt).[4] A római Propaganda Fide Kongregációban – ahol az ekkor már világegyház missziós tevékenységét koordinálták és ellenőrizték – nagy lelkesedést váltott ki a hír, mivel az ott dolgozók ismeretei szerint a térségben egyetlen pátriárka, mégpedig a szerbek ipeki főpásztora élt. Az ő katolizálása valóban hatalmas eredmény lett volna, hiszen a balkáni vallási viszonyokat is alapvetően változtatta volna meg.[5] Hosszas levelezés után tisztázódott, hogy itt egy olyan püspök és egy olyan egyházi közösség uniójáról van szó, akinek és amelynek létezéséről Rómában addig nem is tudtak. Ekkor ugyan a munkácsi püspökség felkerül a Propaganda Kongregáció térképére, de a Szentszék kezdeményező szerepéről természetesen nem beszélhetünk.[6] Mindez nem változtat a lényegen, hiszen a katolikus egyház helyi képviselői külön eseti felhatalmazás nélkül is joggal kezdeményezhették az

---

4 Ezt a megfogalmazást egyébként szívesen használták mindazok, akik valamilyen szinten részt vettek az eseményekben. Így például Varró István, egri kanonok és ungvári plébános is: *Véghseő Tamás:* "...patriarcham graecum convertit ad unionem..." A római Német-Magyar Kollégium három egykori növendéke és az ungvári unió. Athanasiana 23 (2006), 29–48.

5 A szerbek közötti uniós kísérletekhez: *Molnár Antal:* A szerb ortodox egyház és az uniós kísérletek a 17. században. In: *Véghseő Tamás* (szerk.): Rómából Hungáriába: A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai. Nyíregyháza, 2009, (Collectanea Athanasiana – I. Studia 1.), 43–54.

6 Meg kell jegyeznem, hogy a Szentszék a magyarországi katolikus megújulásban általában is passzív volt, érdemi támogatást a sürgető kérések ellenére sem nyújtott: vö. *Tusor Péter:* A pápai diplomácia javaslatai 1639-ben a Szentszék részvételére a magyarországi katolikus restaurációban. In: A Ráday Gyűjtemény évkönyve. 9 (1999) 19–38.

uniót, a pápa főségének elismerését és a katolikus egyház tanításának elfogadását – a pápa és a kúria tudta nélkül is. Mégis fontos rámutatnunk erre a mozzanatra, mivel kiemeli azt, hogy az események dinamikája mögött elsősorban a helyi egyház, a magyar társadalom és a magyarországi (egyház) politika motivációit kell keresnünk.

***

Ha azt a kérdést tesszük fel, hogy végeredményben miért irányult a katolikusok figyelme a bizánci szertartásúak felé, akkor alapvetően két tényezőt kell figyelembe vennünk:

1. Maguk a kortársak is érzékelték azt, hogy az egyházi élet minőségi változáson ment keresztül. A Pázmány Péter nevével fémjelzett korszak alapvetően változtatta meg a magyar katolicizmus arculatát. Az európai kontinens nyugati felén már bevált és bizonyított jezsuita oktatási rendszer adaptációjának és a külföldi – elsősorban római – iskoláztatásnak köszönhetően a katolikus klérus szellemi színvonala érzékelhetően emelkedett. A tridenti zsinat normáinak bevezetése (nemzeti és tartományi zsinatokon) és alkalmazása az egyházfegyelem javulásához vezetett. A tridenti katolicizmus tehát a maga szemléletmódjával és eszköztárával működőképes modellnek tűnt a kortársak számára, mely valóban képes felemelni még egy olyan mély válságba süllyedt egyházat is, mint amilyen a magyar katolicizmus volt a 16. század második felében. Ez nem csak az egyháziak tapasztalata volt, hanem azon főúri családoké is, akik éppen ezekben az években-évtizedekben tértek vissza a katolikus egyházba. Innen már csak egyéni jóindulat és látókör kérdése volt a következő lépés megtétele, vagyis annak vizsgálata, miként lehetne ezt a működőképes modellt a keleti keresztények mély válságban lévő közösségében alkalmazni és ezáltal azokat a felemelkedés útján elindítani. Azokat a főpapokat, papokat és szerzeteseket, illetve világiakat (főúri családok képviselőit), akikben megvolt az egyházmegyéikben/birtokaikon élő keleti közösségek modernizációjára irányuló szándék, mind ott találjuk a görögkatolikus egyházak születésénél.

2. Ugyanakkor azt sem szabad elfelejtenünk, hogy a korszak még a felekezeti küzdelem kora. A felekezetszerveződés folyamatában ugyan rögzültek a határok, megmaradtak (katolikus) vagy kialakultak (protestáns) a felekezeti egyházkormányzati egységek, de a két nagy, egymással szembenálló tömb nem mondott le arról, hogy a másik kárára növelje táborát és befolyását. A 17. század során már csak a katolikusok érnek el látványos eredményeket többnyire személyes meggyőzés révén (nemesi családok katolizálása), de nem tűnik el az erőszak alkalmazása sem (az 1670-es évek „gyászévtizede"). A felekezeti küzdelem korában nem maradhattak észrevétlenül

a két tábor közé beékelődött, szinte teljesen védtelen keleti keresztények sem. A katolikusok motivációi között kétségtelenül ott találjuk a „protestáns veszély" elhárítását, vagyis annak megakadályozását, hogy a református egyház a hatalmas földbirtokokkal rendelkező erdélyi fejedelmi család, a Rákócziak befolyása révén utat találjon a keleti keresztényekhez. Tekintettel arra, hogy a Rákóczi-család birtokain valóban nagy számban éltek bizánci szertartású keresztények (pl. a munkácsi uradalomban, melynek központjában a munkácsi püspök is élt – teljes földesúri függésben), a katolikusok félelme nem volt teljesen alaptalan. Jóllehet a reformáció szelleme nagyon távol állt a keleti keresztények egyházképétől és szemléletmódjától, ez nem zárhatta ki olyan „köztes" megoldások megvalósítását, melyek révén a keleti közösségek de facto a református egyház szoros ellenőrzése alá kerülnek. Lippay György egri püspökként (1637-1642) Rómába küldött jelentésében utal is az erdélyi fejedelem próbálkozásaira: *„Ez a pátriárka* [ti. a munkácsi püspök], *bár az erdélyi fejedelem mindenféle ármánykodással, falvainak, birtokainak elvételével a kálvinizmus felvételére akarta kényszeríteni, megmaradt vallásában. Igaz, akadnak olyan települések is, amelyek már az eretnekségre tértek és beengedték a prédikátorokat.*[7] De jó példa erre Lórántffy Zsuzsanna lépése is, aki az unió létrejötte után Parthén Péter görögkatolikus szerzetes püspökké választására reagálva Munkácson református prédikátorokkal választatott ellenpüspököt, aki maga is református szellemiségű volt.[8]

A modernizációs (jó) szándék és a felekezeti versengés logikája tehát egyaránt kimutatható a magyar katolikus egyház képviselőinek motivációi között. A modernizáció és a reform szükségessége a kortársak számára nem volt kérdéses, ahogyan az a korabeli forrásokból is kiderül. A bizánci szertartású keresztények életét ismerő és arról tudósító katolikusok és protestánsok egyetértenek abban, hogy ez az egyház mély válságban van, amiből csak külső segítséggel kerülhet ki. A Magyar Királyság területén élő keletiek egyházi életük reformjához ugyanakkor nem várhattak komoly impulzusokat sem délről, a török elnyomás alatt álló balkáni ortodoxia irányból, sem pedig északról, a Lengyel Királyság formálódó görögkatolikus egyházától[9] vagy a szintén válságtól sújtott rutén és orosz ortodoxiától. A részletes bemutatástól eltekintve csak röviden utalnék arra, hogy a nyugati minták kö-

---

7 Idézi: *Tusor Péter:* Lippay György egri püspök (1637–1642) jelentése Felső-Magyarország vallási helyzetéről (Archivio Santacroce). Levéltári közlemények. 73 (2002) 200–242.

8 *Michael Lacko:* Unio Užhorodensis Ruthenorum Carpaticorum cum ecclesia catholica. Roma 1965. 142.

9 Lippay jelentésében utal is arra, hogy elődjei az egri püspöki székben már próbálták a lengyelországi görögkatolikus püspökök segítségét kérni, de nem találtak meghallgatásra: *Tusor:* Lippay György egri püspök, 205.

vetése a korabeli ortodoxiától sem idegen. Mohila Péter kijevi metropolita éppen ezekben az években indítja útjára jezsuita mintájú oktatási reformját, amitől egyháza megújulását, s különösen is a klérus szellemi színvonalának javulását remélte. A nyugati minták befogadása a török uralom alatt álló ortodoxiától sem idegen. Az itáliai egyetemek kulturális javaiból szívesen merítenek a görög ortodoxok is. Sőt, egyes balkáni ortodox püspökök a Rómával való egység gondolatát sem vetik el. De nem csak a katolikus nyugat felé való nyitottságra találunk példát. Miközben a munkácsi püspökség ortodoxai elindulnak a katolikus egyházhoz való csatlakozás útján, Konstantinápolyban erőszakos halállal fejezi be életét az a Kürillosz Lukarisz pátriárka, aki – részben éppen unió- és Rómaellenes érzelmektől vezérelltetve – a kálvini tanokhoz való közeledése révén okozott komoly zavarokat egyházában. Korszakunkban a távoli orosz ortodoxia életét sem a virágzás jellemzi, hanem a reformigények tudatosulása, majd pedig a Nikon pátriárka reformjai okozta zavarok és az óhitűek szakadása.[10]

A Magyar Királyság északkeleti régiójában élő ortodoxok betekintést nyerve a körülöttük élő ortodox egyházak életébe egyrészt azt tapasztalhatták, hogy azok is komoly belső problémákkal küzdenek, másrészt pedig azt láthatták, hogy ezekben az egyházakban a nyugat felé nyitás egyáltalán nem ab ovo elvetendő alternatívaként jelenik meg.

A munkácsi püspökség papjai és hívei tehát teljesen magukra maradva, az ortodoxia irányából érkező külső segítséget nem remélve szemlélhették azt, hogy egyházi életük színvonala össze sem hasonlítható a körülöttük élő felekezetek színvonalával, s az elmaradásuk egyre csak nő. Míg a katolikusok és a protestánsok a pap- és lelkészképzés tekintetében komoly intézményrendszerre támaszkodhattak, a munkácsi püspökség területén a papi utánpótlás képzése parochiális szinten történt. Egy-egy parókus maga mellé vette a fiát, vejét, vagy valamelyik falubeli gazda fiát és átadta neki azt a tudást, amit ő maga is hasonlóképpen szerzett meg. Kolostorok közelében később gyakorlattá vált, hogy ezt a fajta felkészítést a szerzetesek végezték. A felkészítés az írás-olvasási készségek elsajátításra és a szertartások végzésének megtanítására korlátozódott. A szentelés előtt a püspök vizsgáztatta a jelöltet, de ebben az oktatási szerkezetben nagy igényeket nyilvánvalóan nem támaszthatott a szentelendőkkel szemben. A bizánci szertartás keresztények társadalmi státusza eleve komoly akadályt gördített az egyházi élet megújítása elé. Az ortodox papok jobbágysorban éltek, nem rendelkeztek azokkal a kiváltságokkal és mentességekkel, melyek lehetővé tették volna műveltsé-

10 Bár Nikon csak 1652-ben kerül a pátriárkai székbe, G. Florovszkij rámutat, hogy a nevéhez fűződő reformok alapjait a cári udvar már évekkel korábban kidolgozta. Vö. *G. Florovskij:* Vie della teologia russa. Genova 1987, 53.

gi szintjük javítását. Már az is komoly kiváltságnak számított, ha egy-egy földesúr lehetővé tette azt, hogy a pap pénzben váltsa meg a jobbágyi szolgáltatásokat. Gyakran előfordult, hogy a tiszttartók a papokat szertartások végzése közben, gyakorlatilag az oltártól parancsolták ki jobbágyi munkák végzésére. Hasonló kiszolgáltatottságban élt egyházi vezetőjük, a munkácsi püspök is. A munkácsi uradalom éppen aktuális tulajdonosa kénye-kedve szerint rendelkezett a munkácsi kolostorban székelő püspök személyi szabadságával is. A püspöki székbe gyakorlatilag azt ültetett, akit akart, a neki nem tetsző püspököt börtönbe vetette vagy elűzte, s helyette mást nevezett ki. Mindezt az tette lehetővé, hogy a munkácsi püspökség de jure nem létezett, kánoni felállítására nem került sor. A munkácsi kolostor elöljárója, idővel püspöki rangban, az egyre nagyobb létszámú ortodox közösségek fölött szokásjog alapján gyakorolt joghatóságot, amit a földesúri hatalom által kiadott oltalomlevél biztosított. Hozzá kell tennünk azt is, hogy a régióban élő keleti keresztények társadalmi rétegződése is teljesen egyoldalú képet mutatott: se polgárságuk, se nemességük nem volt, s – ahogyan Lippay György említett jelentésében olvashatjuk – igazából a fegyverforgatáshoz sem értettek.[11]

Ha arra gondolunk, hogy a felekezetszerveződés korában milyen nagy jelentősége volt a felekezeti oktatásnak, s ezen belül is a papképzésnek, továbbá a stabil egyházkormányzati kereteknek, valamint a közjogi státusznak és a társadalmi beágyazottságnak, felmérhetjük, hogy a bizánci szertartású közösségeknek milyen csekély esélyük volt a megújulásra. Mindenképpen szükségük volt tehát külső segítségre, amit számukra is elfogadható módon csak a katolikus *egyháztól* és a katolikus *egyházon keresztül* kaphattak meg. A református erdélyi fejedelmek is tudatában voltak annak, hogy reformokra szükség van, de a reformigények megfogalmazásán túl sokat nem tettek. Bethlen Gábor mind Petronius (1623: *„…dignos eligendi, indignos rejicendi…”*),[12] mind pedig Gregori (1627: *„…ad pristinam integritatem reformandi…”*)[13] püspök kinevező iratában utal arra, hogy a püspöknek reformokat kell bevezetnie, de az ehhez a szükséges támogatást nem adta meg.

Ezzel szemben sokkal vonzóbb és életképesebb alternatívát tudott felmutatni az 1637-ben egri püspökké kinevezett Lippay György. Az 1635 óta királyi kancellár, s következésképpen az országos ügyekben és a kormányzásban járatos egri főpásztor felismerte, hogy ennek az egyházi közösségnek, s az azt lefedő társadalmi rétegnek csak egy radikális váltás elfogadása révén

---

11 *Tusor:* Lippay György egri püspök, 205.

12 *Hodinka Antal:* A munkácsi görög szertartású püspökség okmánytára, 1458–1715. Ungvár 1911., 54.

13 *Hodinka:* Okmánytár, 59.

van esélye a felemelkedésre. Egy 1654-ben Rómába küldött jelentésében megismétli azt a ténymegállapítást, ami a királyi tanácsban már 1642-ben is megfogalmazásra került: a „rutén ügyet" senki sem viselte szívén, a munkácsi püspökséggel senki sem törődött, mivel szakadárok voltak, s a munkácsi földesurak túlkapásait is eretnekek és szakadárok közötti ügynek tekintették.[14] Bécsben és a katolikus főpapi központokban tehát hosszú időn át egyszerűen nem érte el az illetékesek ingerküszöbét mindaz, ami az északkeleti vármegyékben élő ortodoxokkal történik. Szakadárok voltak, tehát nem számítottak figyelemre méltó társadalmi csoportnak. Lippay György azonban rendelkezett azzal a személyes jóindulattal és széles látókörrel, ami cselekvésre ösztökélte. Felmérte, hogy itt egy nem elhanyagolható létszámú társadalmi réteg jövője a tét. Becslése szerint mintegy százezer emberről és 400-600 papról volt szó, akik ráadásul az ő joghatósági területén éltek. De tudta azt is, hogy a velük szembeni politikai, társadalmi és „egyházi" érdektelenség csak akkor szűnik meg, ha ez a közösség felkerül a királyság társadalmi térképére. Ennek pedig egyetlen járható útja a katolikus egyházba való integrációjuk. Ha a magyarországi ortodoxok katolikussá válnak, megnyílnak előttük a katolikus egyház azon intézményei, melyek a keleti közösségek modernizációját biztosíthatják. Ily módon a katolikus *egyháztól* igen jelentős segítséget kaphatnak. Másrészt viszont a katolikus *egyházon keresztül* is komoly társadalmi és közjogi támogatást kaphatnak azáltal, hogy a katolikus egyházhoz csatlakozva püspökük és papjaik megkapják az országos törvények szerint a katolikus klérusnak járó kiváltságokat és mentességeket, ami a társadalmi felemelkedés alapfeltétele.

Lippay tisztában lehetett azzal, hogy egy ilyen jelentős létszámú társadalmi csoport felekezeti viszonyainak és társadalmi/közjogi státuszának megváltoztatása túlságosan is nagyjelentőségű, radikális változás. Nem csupán az érintettek, hanem a többségi társadalom szempontjából is. Két tényező azonban mindenképpen arra bátoríthatta, hogy az integrációs folyamatok kezdeményezőjeként lépjen fel.

1. A közeli Lengyel Királyságban a 16. század végén lezajlott breszti unió olyan tapasztalatokat közvetített Magyarországra, melyek a nyilvánvaló nehézségek ellenére is ösztönzőként hatottak. Jóllehet a breszti unió nem hozta meg azt az eredményt, amit vártak tőle, s a Rómával való egységet a rutén egyháznak csak egy része fogadta el (az 1620-as évektől ráadásul kialakult a párhuzamos, ortodox-görögkatolikus hierarchia is), egy fontos körülmény mégis a magyarországi próbálkozások mellett szólt. Míg a Lengyel Királyságban mintegy tíz püspök közötti egyetértést kellett volna biztosítani, ad-

14 *Hodinka Antal:* A munkácsi görög-katholikus püspökség története. Budapest, 1909, 178.

dig Magyarország északkeleti régiójában mindössze egy püspököt kellett meggyőzni, aki – Lippay tapasztalata szerint – olyan befolyással bírt a papjaira, hogy az unió elfogadtatása nem jelenthetett gondot.[15] Lippay püspök elsősorban a munkácsi püspök meggyőzésére helyezi a hangsúlyt, nyilván gondolva az 1613-1614-es krasznibródi kudarcra, amikor a Homonnai Drugeth család által Lengyelországból hívott Krupeckij Atanáz püspök mintegy ötven pap meggyőzése után kívánta kihirdetni az uniót: a kísérlet majdnem tragédiába torkolt.[16] Lippay szavaiból az is kiderül, hogy a szomszédos lengyelországi görögkatolikus egyházmegyék állapotát olyannak ítélte, hogy azok püspökei könnyűszerrel támogathatták volna a magyarországiakat is, sőt otthoni helyzetük annyira szilárd volt, hogy joghatósági területük magyarországi kiterjesztésére is gondolhattak.[17] A lengyelországi előzmények tehát ösztönzőleg hathattak Lippayra.

2. Másrészt Lippay püspök számíthatott a központi kormányzat támogatására, s ezt kancellárként módjában állt pontosan felmérni. Az érintett bizánci szertartású közösségek ugyanis egy olyan régióban éltek, mely nem csak felekezeti szempontból számított ütközőzónának, hanem politikailag is. A Habsburg-kormányzat és az Erdélyi Fejedelemség közötti szembenállás szempontjából a munkácsi püspökség joghatósági területe – a Szepességtől Máramarosig húzódó tizenhárom vármegye – nagy geopolitikai jelentőséggel bírt. Gondolhatunk arra, hogy a Bethlen Gábornak a nikolsburgi (1621), illetve az I. Rákóczi Györgynek a linzi (1645) békében biztosított hét vármegyében (Szabolcs, Szatmár, Ugocsa, Bereg, Zemplén, Borsod, Abaúj vármegyék, Tokaj, Munkács, Ecsed váraival együtt) nagy számban éltek keleti szertartású keresztények. Amennyiben megtörténik ezek integrálása a katolikus egyházba, az azzal az eredménnyel jár, hogy a központi hatalom helyi szinten egy neki lekötelezett társadalmi rétegben – különösen a kiváltságokkal és mentességekkel felruházott papok személyében – komoly szövetségesre lel.

---

15 „…ha pátriárkájuk skizmából az egyházzal alkotott unióra visszavezethető lenne. Ő a maradék tömeget könnyen, s szinte észrevétlenül egyesíthetné az egyházzal és az igaz vallásra térítheté." *Tusor:* Lippay György egri püspök, 206.

16 *Lacko:* Unio, 46–51.

17 „Végül pedig a kínálkozó alkalmat megragadva maguknak kezdték követelni a rutének területeit és arra törekedtek, hogy az őket egri püspök és az ország kárára lelkiekben joghatóságuk alá vessék". *Tusor:* Lippay György egri püspök, 205. Ezt alátámasztják Balling János munkácsi várkapitány szavai is, aki szerint Homonnai család túlságosan nagy befolyást engedett a przemyśl-i görögkatolikus püspöknek a homonnai és ungvári uradalom területén, holott azok is a munkácsi püspök joghatósága alá tartoztak. vö. *Hodinka:* Okmánytár, 96.

Amilyen ösztönzőleg hathatott ez utóbbi szempont nem csak Lippayra, hanem a bécsi udvar potentátjaira is, ugyanolyan erejű ellenhatást gyakorolhatott mindazokra, akik a központi hatalom régióbeli megerősödését nem tartották kívánatosnak. Ez utóbbiak csoportját csak a kezdeti időkben szűkíthetjük le a protestáns Erdélyi Fejedelemségre és a vele érdekazonosságban álló helyi földesurakra és városi magisztrátusokra. A század utolsó évtizedében – az Erdélyi Fejedelemség hanyatlásával és a felszabadító háborúk okozta megrázkódtatásokkal egyidejűleg – azt tapasztaljuk, hogy már a katolikus földesurak sem tartják egyértelműen kívánatosnak a katolikussá lett bizánci szertartású papok emancipációját. A vármegyei közgyűlésekben a protestánsokkal együtt igyekeznek megakadályozni a kiváltságlevelek kihirdetését és a görögkatolikus papok jogainak biztosítását.[18] Az unió következményeként kialakult társadalmi és közjogi változást olyan jelentősnek érzékelik, hogy annak bevezetésére nem tartják elégségesnek az uralkodói jogköröket. Kifogásolják, hogy az uralkodó az országgyűlés megkérdezése nélkül, a rendek kifejezett hozzájárulását mellőzve hozott egy olyan döntést, mely a társadalmi és gazdasági viszonyokat alapvetően érinti. Az uralkodó lépése illeszkedik a Habsburg-abszolutizmus logikájába, ahogyan helyi nemesség felekezeti határokat meghaladó reakciója is a rendi ellenállás kontextusába.

***

A Lippay püspök nevéhez fűződő uniós kezdeményezés eseményei visszaigazolják a fentebb leírtakat. Egri kinevezését követően Lippay tárgyalásokat kezdeményez Taraszovics Bazil munkácsi püspökkel, aki 1633-ban kapja kinevezését I. Rákóczi Györgytől. Michael Lacko kimutatta, hogy Taraszovics püspökké szentelését követően azonnal felvette a kapcsolatot azzal a Krupeckyj Atanázzal, aki przemyśl-i püspökként a sikertelen krasznibródi unió főszereplője volt és aki a Homonnai Drugeth család birtokain élő bizánci szertartású közösségekkel továbbra is kapcsolatban maradt. Ebből arra lehet következtetni, hogy az unió elfogadásának gondolata már püspökség kezdetén megfogalmazódott benne.[19] A Rákóczitól kapott kinevező iratában szerepelnek ugyanazok a buzdítások, melyek a korábbi püspökök kinevezésekor is szerepeltek: látogassa meg a parókiákat, vizsgáztassa a papokat, javítsa ki a hibákat, szüntesse meg a visszaéléseket, állítsa helyre a régi állapotokat, stb.[20] Bár ezek inkább kötelező fordulatoknak számítot-

18 *Véghseő:* „meliorem ordinem introducere", 210–211.

19 *Lacko:* Unio, 64.

20 *Hodinka:* Okmánytár, 63–65.

tak a kinevező iratban, végrehajtásukat Taraszovics komolyan gondolta, de már nem olyan keretek között, ahogyan azt a kinevező Rákóczi György gondolta. Taraszovics útnak indult, de úgy tűnik elsősorban személyének elfogadtatására és bizalmi embereinek megerősítésére törekedett.[21] Ez arra utal, hogy az általa meghozandó döntés gyors elfogadását kívánta garantálni alsóbb szinteken. Lippay püspök beszámolói szerint Taraszovics püspökkel 1638/39-ben kezdett tárgyalásokat az unióról. Ezek a megbeszélések titkosak voltak, hiszen joggal lehetett számítani az ellenérdekelt Rákóczi-család munkácsi várkapitánya, Balling János fellépésére. Az éber várkapitány hamar megsejthetett valamit, mert már 1640 novemberében azt tanácsolja urának, hogy szabaduljon meg Taraszovics püspöktől. Mégpedig úgy, ahogyan azt korábban is tették: kergesse el. Balling számára az volt gyanús, hogy Taraszovics túlságosan is sokat érintkezik a lengyelekkel. Kezdetben még ennek gazdasági hátrányait ecsetelte ura előtt (ti. a püspök a kolostor javadalmát Lengyelországba „takarítja")[22], később viszont már arra mutat rá, hogy Taraszovics *„egyetért avval az premislei* püspökkel"[23], vagyis a görögkatolikus Krupeckij Atanázzal. A megfelelő pillanatban Balling brutálisan csap le Taraszovics püspökre. 1640. december 13-án Taraszovics Lippay egri püspök jászói székhelyére készül, hogy letegye a katolikus hitvallást. A püspök Szent Liturgiát végez indulása előtt, amikor Balling ráront embereivel, elhurcolja az oltártól és börtönbe veti. A várkapitány nyilván megvárhatta volna a szertartás befejezését, de ezzel is kihangsúlyozhatta a munkácsi püspök teljes kiszolgáltatottságát. Durvasága ellenére Balling okos volt: tudta, hogy a letartóztatás valódi okát tanácsos koholt vádakkal palástolni. Világos volt számára, hogy a katolizálni akaró munkácsi püspök komoly szövetségeseket tudhat maga mögött, ezért gazdasági visszaélésekkel vádolta, amivel legalább időt nyerhetett. Érezte, hogy a „régi rendszer" *(„az ki* őtet *beállatta, priválhatja is")*[24] a maga összes előnyével (mármint a földesúri hatalom szempontjából) csak addig tartható fenn maradéktalanul, amíg Taraszovics püspök fizikailag is hatalma alatt áll. Viszonylag hosszú ideig, mintegy 8-9 hónapon át sikerült is fogságban tartania Taraszovics püspököt, kinek kiszabadításáért – ahogyan az várható volt – komoly offenzíva kezdődött. Amint egyértelművé vált, hogy Balling állításával ellentétben a munkácsi püspököt katolizálási szándéka miatt tartják fogságban, azonnal hatalmasságok sora mozdult meg. Tiltakozott a szomszédos földesúr, a görögkatolikus egyház

---

21 Erre utalnak a királytelki zsinaton (1638) történt személyi kinevezések, illetve Máramaros vármegye nyilatkozata (1639): *Hodinka:* Okmánytár, 72–74.

22 *Hodinka:* Történet, 266.

23 *Hodinka:* Történet, 267.

24 *Hodinka:* Történet, 266.

ügyét támogató Homonnai Drugeth János országbíró, az egri püspök, az egri káptalan, a Taraszovicshoz hű papság, majd az uralkodó is lépéseket tesz az Erdélyi Fejedelemnél, ahogyan a Szentszék is utasítja az Erdélyben működő misszionáriusokat a közbenjárásra.[25] Taraszovics végül 1641 nyarán kiszabadul és Bécsbe utazhat, hogy az uralkodó jelenlétében tegye le a katolikus hitvallást. A munkácsi püspök katolizálását a bécsi udvar azonnal a maga érdekében értelmezi, s III. Ferdinánd – főkegyúri jogára hivatkozva – követelni kezdi az erdélyi fejedelemtől Taraszovics visszafogadását a munkácsi kolostorba. Ekkor már világosan látszik, hogy a munkácsi püspök katolizálásának kérdése jócskán túllépi az egyházi/felekezeti kereteket és egyértelműen hatalmi/politikai kérdéssé válik. Miközben az erdélyi fejedelem nem tűri meg államában az uralkodó által kinevezett római katolikus erdélyi püspököt, most arra próbálják meg rákényszeríteni, hogy magánföldesúri birtokán ismerje el a király kinevezési jogát. Ráadásul egy olyan püspökségről van szó, melynek kinevezési joga korábban a magánföldesúri kegyúri jogok közé tartozott. Egyértelmű tehát, hogy itt hatalmi térnyerésről és térvesztésről van szó. Az uralkodó megragadja azt az alkalmat is, ami a fejedelem fia és utóda, II. Rákóczi György esküvője alkalmával adódik, és az ünnepségre küldött követe, Jakusich György (Lippay utódja az egri püspöki székben) révén próbálja meg a fejedelemmel elfogadtatni az új helyzetet. A követ nem éri el azt, hogy az immáron katolikus Taraszovics visszatérhessen Munkácsra, s visszakapja a kolostor javadalmát. Sőt, a fejedelem 1643 májusában megüresedettnek nyilvánítja a munkácsi püspöki széket és Juszkó János drágabártfalvi pap személyében új püspököt nevez ki.[26] Az uralkodó Taraszovicsnak Kállóban ad lakást és évi 200 forint járadékot.

Ezzel lezárult a Lippay-féle uniós kezdeményezés első szakasza, mely más okokból ugyan, de hasonló eredményre vezetett, mint Lengyelországban. Az unió nem terjedt ki az egész érintett egyházra, s kialakult egy párhuzamos hierarchia. Magyarországon ugyan csak egy püspököt kellett meggyőzni, viszont színre lépett egy Lengyelországban ismeretlen tényező: az uniót támogató katolikus központi hatalommal sikeresen szembeszálló protestáns ellenpólus az erdélyi fejedelem személyében, aki nem csak magánföldesúri jogait, hanem politikai érdekeit is védeni tudta. Meg kell jegyeznünk, hogy míg katolikus oldalon a politikai érdek mellett megtaláljuk a modernizációra és az esélyteremtésre való törekvést, addig a Rákóczi család részéről csak a politikai érdekérvényesítés jeleit látjuk.

---

25 *Hodinka:* Okmánytár, 76–131.

26 *Hodinka:* Okmánytár, 146–148. Lackó valószínűsíti, hogy ebben az esetben is református prédikátorok bonyolították le a jelölt kiválasztását, aki maga is protestáns érzelmű volt. *Lacko:* Unio, 81

A földesúri akarat tehát döntő momentumnak bizonyult az unió sorsát illetően. Ebből a szempontból ugyanakkor az unió támogatói rendelkeztek „tartalékokkal". A Rákóczi család ugyanis a régió legnagyobb, de nem egyetlen földesura volt. Már említettük a Homonnai Drugeth családot, mely az ungvári és a homonnai uradalmak birtokosaiként hatalmas területek fölött rendelkezett. Ezeken a területeken semmi sem akadályozta az unió eszméjének terjedését. Balling rosszallóan írja 1641 márciusában a fejedelemnek, hogy Homonnai Drugeth János országbíró az ungvári és homonnai uradalmak területén a przemyśl-i püspököt engedi működni.[27] Amikor tehát a püspöki székhely miatt kulcsfontosságú munkácsi uradalomban az unió ügye Taraszovics elűzésével megakad, akkor felértékelődik a szomszédos uradalom jelentősége. Ezzel egyidejűleg fontos személyi változás zajlik le. A Lósy Imre érsek halálával megüresedett esztergomi érseki székbe Lippay György kerül, aki ettől kezdve nagyobb jogkörrel tud az unió ügyében is intézkedni. Az egri püspökség élére a kor emelkedő csillaga, a fényes jövő előtt álló Jakusich György kerül. Az ő egri kinevezésének az ad különös jelentőséget, hogy testvéri szálak kötötték Homonnai Drugeth János feleséghez, Jakusich Annához, aki a családi birtokokon élő keletiek uniójának elkötelezett híve volt.

Minthogy ezúttal a katolikus egyház képviselőitől kiinduló modernizációs szándék földesúri támogatást nyert, jóval nagyobb lett a siker esélye. Jakusich Anna Ungvárott letelepített két bazilita szerzetest, a Lengyelországból érkezett, iskolázott Kossovics Gábort és a munkácsi kolostort Taraszovics elűzése után elhagyó, egyszerű szerzetes Parthén Pétert. A két szerzetes a városból kiindulva éveken át látogatta a bizánci szertartású falvakat. Sajnos, működésük részleteiről nem maradtak fenn tudósítások. Az események 1645 decemberétől kezdve gyorsultak fel. Homonnai Drugeth János halála után Jakusich György püspök huzamosabb ideig nővérénél Ungvárott tartózkodott. Ez idő alatt közelebbről ismerhette meg a két bazilita szerzetes munkájának eredményeit, s személyesen is bekapcsolódhatott a tárgyalásokba. Az unió ünnepélyes kihirdetésére a következő év tavaszán kerülhetett sor. 1646. április 24-én, Szent György ünnepén[28] a püspök és a két bazilita az ungvári vár jezsuiták vezette templomába hívta a környék bizánci szertartású papjait az unió elfogadására. A meghívást hatvanhárom környékbeli pap fogadta el, akik letették a katolikus hitvallást, elfogadták a katolikus egyházzal való egységet, kijelentették, hogy hiszik mindazt, amit a

27 *Hodinka:* Okmánytár, 96. Taraszovicsnak pedig felrója, hogy ez ellen nem tiltakozott, holott az ő joghatósága sérült.

28 Magyarországon Szent Adalbert ünnepe miatt Szent György ünnepe egy nappal későbbre került.

katolikus egyház tanít és elismerték a római pápát főpásztoruknak. Az unió feltételei a következőek voltak: 1. A görög egyház rítusa teljes egészében sértetlen marad; 2. A püspököt a papok szinódusa választja, az Apostoli Szentszék pedig megerősíti; 3. A Rómával egyesült papok megkapják mindazon egyházi jogokat és kiváltságokat, melyek Magyarországon a római katolikus papokat megilletik. Minthogy a régióban ez időben kb. hatszáz keleti szertartású pap működött és az ungvári uniót mindössze hatvanhárom pap fogadta, maga a jeles esemény inkább a kezdetét, mintsem a végét jelentette az uniós folyamatoknak. A következő évtizedekben az unió elfogadtatásának kérdése állandóan napirenden volt. Kétségtelen, hogy az ungvári uniót követő években látványosan emelkedett az egységet elfogadó papok száma, s Lippay tudósítása szerint 1654-ben már elérte a négyszázat.[29]

Jakusich püspök 1647-ben ugyan váratlanul meghalt, viszont utódja, Kisdy Benedek ungvári látogatása során Jászberényi Tamás jezsuita házfőnök közreműködésével megerősítette az uniót. Az 1648 szeptemberében tartott nagyszombati nemzeti zsinaton már az egyesült papok is megjelentek Parthén és Kossovics vezetésével. A nemzeti zsinat hivatalosan is tudomásul vette a görögkatolikus egyház létrejöttét. 1651-ben az esztergomi érsek képviseletében Tarnóczy Mátyás váci püspök, esztergomi vikárius is jóváhagyta az uniót a szepesi prépostság, tehát az esztergomi érsek joghatósági területén élő keletiek vonatkozásában. Fontos rámutatnunk arra, hogy az ungvári uniót követően nem indult küldöttség Rómába, ahogyan az a breszti unió után történt, s ahogyan az a „Rómával való egység" kontextusában a magyarországi unió esetében is elvárható lett volna. A katolikus egyházba való befogadás legmagasabb szintű fóruma a magyar katolikus egyház nemzeti zsinata lett.

***

Kisdy Benedek egri püspök és Kossovics Gábor együttműködéséhez kapcsolódóan fennmaradt egy olyan iratanyag,[30] melynek vizsgálata két újabb szempontot kínál számunkra az unió hátterének megértéséhez. Kossovics működésének volt egy jellegzetessége: hosszú időn át mindkét rítus szerint végzett szertartásokat, aszerint, hogy a lelkipásztori szükséglet éppen mit követelt meg. Római katolikus templomokban latin rítus, görögkatolikus templomokban pedig bizánci szertartás szerint. A Kossovics-ügy, illetve az azzal kapcsolatban kinyilvánított szentszéki álláspont rávilágít az unió(k) egyik legkényesebb kérdésére. Másrészt viszont Kisdy Benedek püspöknek

29 *Lacko:* Unio, 120.

30 *Lacko:* Unio, 209–215.

az ügyben tanúsított magatartásából a latin főpapság egy újabb motivációját olvashatjuk ki.

Kossovics gyakorlata akkor válik közismert problémává, amikor Methodius Terlickij chelmi püspök 1648/49 fordulóján feljelentést tesz a Szentszéknél. A Propaganda Kongregáció utasítja a bécsi nunciust az ügy kivizsgálására, aki információt kér Kisdy Benedek püspöktől. Az egri püspök készségesen válaszol a nuncius felszólítására, s leírja, hogy a bazilita szerzetes valóban végez szertartásokat mindkét rítus szerint, gondosan ügyelve arra, hogy a rítusokat ne keverje. Tehát római katolikus templomban latin miseruhában latin rítusú szertartásokat végez, görögkatolikus templomokban pedig keleti liturgikus öltözetben bizánci szertartás szerint mutat be szent szolgálatokat. Kisdy szerint ezzel Kossovics nem követ el szabálytalanságot, hiszen erre engedélye van: mellékeli is a bécsi jezsuita kollégium rektorának engedélyét. Rómából természetesen hamar megérkezik a tiltó válasz. A Propaganda Kongregáció bíborosai hivatkoznak V. Piusz pápa 1566-ban kiadott, a biritualizmust határozottan tiltó *Providentia Romani Pontificis* kezdetű bullájára,[31] melynek rendelkezését természetesen egy jezsuita rektor nem helyezheti hatályon kívül. Lacko megjegyzi, hogy a tiltás ellenére Kossovics továbbra is végzett szertartásokat mindkét rítus szerint, mivel Jakob Szusza még 1665-ben is panaszt emel ellene a Szentszéknél.[32]

Elsőként Kisdy Benedek reakcióját vonjuk vizsgálat alá. Kisdy 1648-ban került az egri püspökség élére. Előtte két évig váradi, szintén két évig pedig szerémi püspök volt. Mivel ezek az egyházmegyék a török uralom idején a katolikus püspökök számára megközelíthetetlenek bizonyultak, a váradi és szerémi püspöki címek gyakorlatilag címzetes püspökségek voltak. Az egyházkormányzat és a lelkipásztorkodás megszervezésének gyakorlati nehézségeivel Kisdy igazából elsőként az egri püspökség élén szembesült. Püspöktársaihoz hasonlóan legfőbb problémája az akkor még mindig égető paphiány volt, amin jelentős mértékben az egyházmegyéje területén működő ferencesek (ezek többnyire magyarul is alig tudó olaszok voltak), jezsuiták és pálosok sem enyhítettek.[33] Mindeközben azt tapasztalta, hogy ugyanazon a földrajzi régióban, egyházmegyéje területén 5-600 – igaz bizánci szertartású – pap él és teljesít szolgálatot. A Kossovics-ügy kapcsán Kisdy azt írja

---

31 L. Tomassetti et collegii adlecti Romae virorum s. theologiae et ss. canonum peritorum, Bullarium Romanum (Tomi XXIV), Augustae Taurinorum, Seb. Franco, H. Fory et Henrico Dalmazzo editoribus, A. Vecco et sociis, 1857–1872: tomo VII, 1862; da Pius IV (papa CCXXVI, anno 1559) a Pius V (papa CCXXVII, anno 1566), 473–475.

32 *Lacko:* Unio, 177. A gyakorlat folytatásának jelentőségére lentebb még visszatérek.

33 Lippay György jelentésében hosszasan részletezi a paphiány okozta tragikus lelkipásztori állapotokat: *Tusor:* 209–213.

a bazilitáról, hogy Homonna városában a lelkek épülésére és az ő vigasztalására *(„…meaque consolatione…”)*[34] példás lelkipásztori szolgálatot végez. Mi más vigasztalhatta a paphiány miatt szorongó egri püspököt, mint az a perspektíva, amit Kossovics előtte felvillantott? Joggal gondolhatta, hogy a biritualizmus megoldás lehet a lelkipásztorkodás személyi problémáira az olyan felekezetileg vegyes településeken, mint Homonna. Kossovics valóban kiemelkedő lelkipásztori munkát végzett Homonnán: iskolát létesített, gondoskodott a homonnai (nyilván mindkét rítusú) katolikusok lelkipásztori ellátásáról és a környékbeli falvakban is erősítette az uniót.[35] Miért ne gondolhatott volna Kisdy püspök arra, hogy a bizánci szertartású klérus integrációja a katolikus egyházba ezzel a (latin megyéspüspökök számára) pozitív hozadékkal is járhat? Amikor a magyarországi katolikus egyházban elfogadott intézménnyé vált a licenciátusok alkalmazása, vagyis világiak – köztük igen gyakran katolizált egykori protestáns prédikátorok – bevonása a lelkipásztorkodásba (temetések, igeliturgiák, stb.), akkor miért ne kaphattak volna bizánci szertartású papok engedélyt arra, hogy a latin megyéspüspökök felügyelete mellett latin rítus szerint is végezzenek szertartásokat?

Bármennyire is csábító volt ez az alternatíva a római katolikus felsőklérus szemszögéből, a Kossovics által bevezetett gyakorlat valóban komoly veszélyeket hordozott magára az unióra nézve. Nem véletlen a szomszédos rutén püspökök tiltakozása (bár Kisdy ezt annak tudja be, hogy határozottan visszaverte Terlickij azon szándékát, hogy joghatóságának gyakorlását kiterjessze a magyarországi rutének fölé) és a Rómából érkező gyors tiltás. Nem csak és nem elsősorban a latin rítus felsőbbrendűségének kinyilvánítása és védelme adja meg V. Piusz bullájának alaphangját (bár a szövegben szerepel az is, hogy különösen a nős papok ne végezzenek szertartásokat latin rítus szerint…), hanem annak felismerése, hogy a rítusok összemosása, illetve annak veszélye kifejezetten elriasztja a keletieket a Rómával való egységtől. Az unió ellenzői minden uniós folyamatban azzal érvelnek, hogy a katolikus egyház előbb vagy utóbb a keleti rítus elhagyására fogja ösztönözni vagy kényszeríteni a Rómával egységre lépett keletieket. A közeli Lengyelországban, ahol a lengyelesítéssel párosított latinizálásnak komoly, központilag támogatott hagyományai voltak, ezek a félelmek nagyon erősek voltak. Ez magyarázza a rutén püspökök erőteljes tiltakozását. A kérdést általánosságban vizsgálva azt mondhatjuk, hogy a biritualizmus elterjedése elméletileg

---

34 *Lacko:* Unio, 211.

35 Lacko azt feltételezi, hogy az iskolaalapítás csak terv maradt (*Lacko:* Unio, 174.), de egy nemrégiben előkerült 1657-es keltezésű Kossovics-levél azt bizonyítja, hogy az iskola működött. EPL Archivum saeculare, Acta radicalia, Classis X 35a. 3–4. A levél szövege a tanulmány függelékében olvasható.

Magyarországon is a latinosítás miatti félelmeket erősítette volna, hiszen a görögkatolikus klérus létszáma sokszorosa volt a római katolikusoknak, következésképpen a keletiek sokkal több görögkatolikus papot láthattak volna latin rítus szerint szolgálni, mint fordítva.[36] Nem szabad elfeledkeznünk arról sem, hogy a közösségi szintű rítusváltásnak ekkor már Magyarországon is voltak előzményei. Maga Lippay György is azt írja többször hivatkozott jelentésében, hogy nemrégiben (vagyis az 1630-as évek végén) hét-nyolc falu is a katolikus hit és a latin rítus felvételére ajánlkozott, sőt korábban ez már több faluban le is zajlott.[37] Ez valószínűleg a térségben működő latin misszionáriusok túlkapásainak tudható be. Az unió megkötésekor és megerősítésekor Lippay egyértelműen a bizánci rítus sérthetetlensége mellett nyilatkozott és a görögkatolikus papsághoz intézett szláv nyelvű levelében erre ünnepélyes ígéretet is tett.[38] Megválaszolatlan marad viszont az a kérdés, hogy hosszabb távra szólóan milyen elképzelései voltak. Meglehet, ő és főpaptársai úgy kezdték el az uniós folyamatokat, hogy a létrejövő görögkatolikus egyház katolicizmuson belüli helyével kapcsolatban nem alakítottak ki végleges koncepciót. Ez nagyon valószínűnek tűnik. Mivel azonban az uniformizálásra való törekvés a felekezetszerveződés korának egyik fontos jellemzője, egyáltalán nem zárható ki, hogy a katolikus kezdeményezők a rítusváltást mint lehetőséget – esetleg az uniós folyamatok egy későbbi szakaszában – nem zárták ki.[39] Maga a gondolat egészen bizonyosan nem lehetett idegen tőlük. Másrészt viszont mind Lippay, mind pedig kortársai és utódaik tetteiből kiolvasható az, hogy a helyzetet szinte mindig reálisan mérték fel és az unió kérdését is nagyon gyakorlatiasan közelítették meg. A 17. századi katolikus főpapok részéről nem találunk törekvéseket a keletiek latinizálására, teljes beolvasztására a katolikus egyházba, sokkal dominánsabban jelenik meg tetteikben és gondolataikban a modernizálás szándéka.

---

36 Lentebb még visszatérek arra, hogy a gyakorlatban a biritualizmus milyen reakciót váltott ki.

37 *Tusor:* Lippay György, 206.

38 A levél latin nyelvű változata megtalálható a Prímási Levéltárban: „Quod attinet ritus vestri graeci laudabiles ceremonias, eas liberi exerceatis sicut ante ita et in posterum. Cum nos modo, et praeterlapsis temporibus nihil in eis mutare intendimus." EPL AEV 2116/1, közli: *Véghseő:* „…patriarcham graecum convertit ad unionem…", 47–48.

39 Például már 1687-ben is a latin rítusra való áttérést megkönnyítő szabályozást javasol a jezsuita Ravasz Ferenc Kollonich Lipót bíborosnak. Ezt azonban még rendtársa, Hevenesi Gábor sem támogatja: vö. *Nilles Nikolaus:* Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis in terris coronae S. Stephani, Oeniponte 1885. 780–786.

***

Ha azt vizsgáljuk, mi tartotta vissza a keletieket az uniótól, akkor a rítus – és ezáltal az identitás – elvesztésének félelme csak az egyik tényező. Ráadásul ez az unió jogi formába öntésével, a feltétel (a keletiek rítusa sértetlen marad) precíz rögzítésével kifejezetten elhárítható veszély. Sőt, az unió maga is értelmezhető védekező mechanizmusként: a fokozatos „leszalámizás", a falvankénti katolizálás és rítusváltás ellenszere lehet a közösségileg kimondott egység a katolikus egyházzal, mely feltételként garantálja a rítus változatlanságát. A liturgikus hagyomány miatt érzett aggodalommal legalább egyenértékű, az uniótól elriasztó tényezőnek vélem a bizalmatlanságot. A korabeli források egyértelműen egyszerűnek, műveletlennek, földhöz ragadtnak írják le a bizánci szertartású népességet, papjaikkal együtt, akiket a többségi társadalom mélységesen lenézett. Évszázadokon át rögzült, nemzedékről nemzedékre áthagyományozott tapasztalatuk volt az, hogy a korabeli társadalom legalján helyezkednek el. Az unió olyan távlatokat nyitott meg előttük, amiket nem tarthattak valóságosnak, elérhetőnek és megvalósíthatónak. Az egyszerű emberek realitásérzéke működött mindazokban, akik óvatosan közelítettek az unió kérdéséhez. Nyilván megértették, milyen nagy lehetőségeket rejt magában az az ígéret, hogy a papok a katolikus klérus közjogi státuszába kerülnek. Viszont azt is érzékelték, hogy az ígéret a távoli Bécsből érkezik, míg a mindennapjaikat meghatározó helyi földesúri hatalom érdekei ezzel többnyire ellentétesek. Bizalmatlanságuknak volt is alapja, hiszen majd' egy évszázad telik el addig, amíg a görögkatolikus klérus emancipációjának első konkrét jelei megmutatkoznak. Az ungvári uniót követő évtizedekben az immáron görögkatolikus papok a legtöbb helyen azt tapasztalják, hogy a földesúri hatalomnak való kiszolgáltatottságuk továbbra is megmaradt. Magától értetődő, hogy a protestáns földesurak elutasították a görögkatolikus papok jogainak elismerését, de De Camillis munkácsi püspök még az 1690-es években is arra panaszkodik, hogy a kincstári birtokok tiszttartói és egyes katolikus földesurak sem tartják magukat az uralkodó kiváltságlevelében foglaltakhoz.[40]

A bizalmatlanság eloszlatása természetesen elsősorban az unió mellett felsorakozott keletiek feladata lett. Ebben a fentebb említett két bazilita szerzetesnek kulcsszerep jutott. Köztük is elsősorban a Taraszovics halála után püspökké választott Parthén Péternek, akiről több kortárs is megjegyzi, hogy Kossovicshoz képest ugyan képzetlenebb, de szelíd és imádságos természete miatt a nép és a papság körében nagyobb elfogadottságra talált.

---

40 De Camillis püspök panasza 1693-ban: *Véghseő:* „meliorem ordinem vivendi introducere", 188.

Elsősorban azt kellett megértetnie és elfogadtatnia a papsággal, hogy a felemelkedésnek és a modernizációnak az unió az egyetlen útja, mert egyedül a katolikus egyház képes és hajlandó hozzásegíteni a keletieket a felemelkedéshez elengedhetetlen társadalmi pozícióhoz. A papsággal és a néppel könnyen szót értő Parthén dolgát minden bizonnyal megkönnyítette az, hogy Lippay érsek tárgyalópartnerként bánt vele. A keleti szertartású klérus néhány évvel korábban még tehetetlenül szemlélte, ahogyan püspököket a munkácsi várkapitány kénye-kedve szerint börtönbe veti. Most pedig azt látják, hogy a püspökök az ország egyik főméltóságával tárgyal, aki személyes elkötelezettségről tanúságot téve törekszik elhárítani az unió feltételeinek teljesülése elé gördülő akadályokat.

***

A bizalmatlanság és az ellenszenv leküzdéséhez fontos ez a gesztus, a partneri viszony kialakítása, ahogyan fontos volt a tárgyalások tartalmi része. Ez utóbbiba nyújt számunkra betekintést Parthén püspök egy Lippay érsekhez írt levele, amit azért is érdemes megvizsgálnunk, mert ez a korábban ismeretlen (az Esztergomi Prímási Levéltárban lappangó) levél a Parthéntól fennmaradt kevés írás legkorábbika.[41]

A levél tulajdonképpen egy hat pontból álló „kívánságlista", amit Parthén a papjaival állított össze. Olyan kérések szerepelnek a listán, melyek teljesítése létfontosságú az uniót elfogadók számára, illetve a bizalmatlanok meggyőzése szempontjából. Parthén és papjai bizalommal fordulnak Lippayhoz, mert – ahogyan azt a levél első mondata elárulja – a püspök néhány nappal korábban Pozsonyban felkereste az érseket, átnyújtotta azt a panaszlevelet, mely a görögkatolikus papokat a földesurak részéről ért sérelmeket tartalmazta, s az érsek a „kívánt választ" megadta (ennek részleteit nem ismerjük). Ezen felbuzdulva foglalják össze hat pontban kívánságaikat, melyek azt tükrözik, hogy az unióra lépett keletieknek határozott elképzeléseik voltak arról, miként indíthatják el minél hamarabb egyházi életük modernizációját.

1. Az első pont természetesen a klérusnak járó kiváltságok és mentességek biztosítása. Részletesen felsorolják azokat az adókat és jobbágyi szolgáltatásokat, melyektől szabadulni kívánnak nem csak azok anyagi vonzata miatt, hanem azért is, mert akadályozták őket papi feladataik maradéktalan teljesítésében. Hasonló jelentőséget tulajdonítanak a „privilegium fori"

41 EPL Archivum saeculare, Acta radicalia, Classis X 38. 185–186. Maga a levél datálatlan, de a tartalmából megállapítható, hogy 1652 nyarán, mégpedig augusztus 22. előtt íródhatott. A levél szövegét jelen tanulmány függelékében közlöm.

megszerzésének, mivel az számukra jogbiztonságot nyújt a túlkapásokra és a sommás ítélkezésre hajlamos uradalmi tiszttartókkal szemben. A kiváltságok és mentességek a görögkatolikus klérus egzisztenciális felemelkedésének és közjogi emancipációjának *conditio sine qua non*-jaként kerülnek értelmezésre.

2. A második pont a felemelkedés másik zálogáról, az oktatásról szól. A görögkatolikus papok azt kérik, hogy a latinul értő baziliták kapjanak földesúri segítséget (helyiségeket és a működéshez szükséges javadalmazást) ahhoz, hogy az ifjúság számára iskolákat nyithassanak. Közvetlen tapasztalataik vannak azzal kapcsolatban, hogy a katolikusok és a protestánsok egyházi életében mennyire központi szerepet játszik az oktatás. A Homonnáról nem sokkal korábban Ungvárra telepített jezsuita kollégium követendő mintaként állhatott a görögkatolikus előtt. Az oktatásban a maguk szerzeteseit, a bazilitákat kívánták főszerephez juttatni, de a rendszer működtetését a jezsuita modellhez hasonlóan földesúri finanszírozásban képzelték el. A görögkatolikus iskolarendszer kiépítésében minden bizonnyal irányító szerep várt a bécsi jezsuitáknál tanult Kossovics Gáborra, aki – ahogyan fentebb említettük – Homonnán már meg is kezdte az iskolaszervezést. Ennek részleteiről nem maradtak fenn adatok, de könnyen elképzelhető, hogy a Homonnáról Ungvárra költöző jezsuiták infrastruktúráját örökölhette meg.

3. A harmadik pont a párhuzamos hierarchia okozta zavarok orvoslását célozza. Taraszovics halála után a papság – az elhunyt püspök végakaratának megfelelően – nagy többséggel Parthént választja meg utódnak. Ezt a megválasztott püspök katolikus volta miatt Lórántffy Zsuzsanna nem ismeri el, s egy özvegy pap, Zejkán János személyében ellenpüspököt választat, mégpedig tizenkét református prédikátorral (vagy azok felügyelete mellett). Lippay 1665-ös tudósításában úgy fogalmaz, hogy Lórántffy Zsuzsanna és más protestáns földesurak „minket utánozva" – vagyis a katolikusok által kezdeményezett unió mintájára – azokat a ruténeket, akiket nem tudtak rávenni rítusuk elhagyására, egyfajta kálvinista egyházban egyesítették.[42] Az 1654-ben a Szentszéknek küldött információjában Zejkánról megállapítja, hogy nem történt meg püspökké szentelése, mindössze hűségesküt tett a kálvinistáknak és a fejedelemasszonynak. Ezért nem csak szakadár, hanem eretnek is, az általa végzett papszenteléseket az egyház nem fogadhatja el érvényesnek.[43] Kialakul tehát egy párhuzamos hierarchia: a katolikus földesurak birtokain fejlődésnek indulhat a görögkatolikus egyház, de az uniót elutasítók körében sem folytatódhat az egyházi élet a régi keretek

42 *Lacko:* Unio, 248.

43 *Hodinka:* Okmánytár, 169.

között, hanem létrejön egy kálvinista hatás alatt álló szintén bizánci szertartású közösség. A katolikusok sikereit a protestánsok nyilván nem nézhették tétlenül, mert az újabb térvesztéshez vezetett volna. A válaszlépés hatásos voltát Lippay is elismeri, a görögkatolikus papok pedig tőle várják, hogy tekintélyével álljon Parthén mögé és lépjen fel a komoly zavarokat okozó Zejkánnal szemben. Az érsek ezt meg is teszi, s 1652. augusztus 22-én szláv nyelvű körlevélben szólítja fel a rutén papságot arra, hogy püspökként csak Parthént ismerjék el.[44]

4. A protestánsoktól való félelem a negyedik pontban is megjelenik. Egyházuk zavartalan fejlődésére gondolva, a görögkatolikus papok azt kérik, hogy az egri egyházmegyében, illetve az uralkodónak alávetett területeken mindenütt, ahol a lelkipásztori szükségletek ezt indokolják, szabadon építhessenek templomokat és létesíthessenek parókiákat, s ezek papjai ne függjenek az evangélikus és református szuperintendensektől. Az 1670-es évek nagy rekatolizációs hulláma előtt helyi szinten a protestáns elöljáróknak nyilván nagyobb hatalma és befolyása volt. A 18. században ugyanebben a kérdésben – templomok építése és parókiák létesítése – a most meg sem említett egri püspökök hoznak a görögkatolikusokat hátrányosan érintő, korlátozó intézkedéseket.

5. A levél ötödik pontja visszakanyarodik a közjogi emancipáció kérdésköréhez. A görögkatolikus papok annak biztosítását kérik, hogy a személyük vagy a javaik ellen vétő egyházi vagy világi nemeseket egyházi bíróság elé citálhassák.

6. Végül a hatodik pont az egyházkormányzati központ kérdését érinti. Mivel a püspöki székhelyek számító munkácsi kolostorban Parthén ellenfele rendezkedett be, a görögkatolikus püspök egy másik központot volt kénytelen kiépíteni. Választása a Homonnától északra eső, zarándokhelynek számító krasznibródi kolostorra esett. Parthén 1652-ben még nem tudhatta, hogy a munkácsi kolostori székhelyre való visszatérést a Rákóczi-család meddig tudja sikeresen megakadályozni. Ekkor még Lórántffy Zsuzsanna, I. Rákóczi György özvegye szilárdan kezében tartja a hatalmat. Az ő és fia, II. Rákóczi György 1660-ban bekövetkezett haláláig esély sem mutatkozott arra, hogy a görögkatolikus püspök Munkácsra visszatérjen. Sőt, II. Rákóczi György özvegye, Báthory Zsófia 1660-ban történt katolizálása után is évek telnek el, míg Parthén székhelyét áthelyezheti Munkácsra. Egy új püspöki székhely kiépítése tehát különösen is indokolt volt. Ehhez és általában a püspökség működtetéséhez kér Parthén Lippay érsektől támogatást.

---

44 Ez az irat segít megállapítani jelen levél datálását. EPL AEV 2116/1, közli: *Véghseő:* „…patriarcham graecum convertit ad unionem…”, 47–48.

A levél pontjai tehát világosan és egyértelműen azt bizonyítják, hogy a görögkatolikusok teljes mértékben tisztában voltak azzal, hogy mit is nyerhetnek az unióval és mi az, ami akadályozhatja a célok megvalósulását és ezért intézkedést igényel. Biztosítékként – és a bizonytalanok meggyőzése érdekében – egyetlen utat választhattak: újabb és újabb írásban rögzített és nyilvánosságra hozott kötelezettségvállalások igénylését a római katolikus egyház képviselője (és a mögötte álló, célkitűzéseit támogató államhatalom) részéről. Az ügyintézésnek ez a módja – nyílt levelek, oltalomlevelek, kiváltságlevelek közzététele egy-egy hatalmi tényező részéről – a kora újkori társadalomban teljesen megszokott és bejáratott „intézmény"volt.[45]

A levél tartalma mellett az is figyelemre méltó, ami kimaradt belőle. Lényegében az unió három feltétele közül kettőt érint: elsősorban a klérus jogaira vonatkozó pontot, illetve a Parthén püspök megerősítésével és megvédésével kapcsolatban áttételesen a szabad püspökválasztás jogát, a választás eredményének elismerését és a megválasztott főpásztor támogatását az ellenpüspökkel szemben. Nincs viszont szó a harmadik feltételről, a keleti szertartás sérthetetlenségéről. Nyilvánvalónak tűnik az, hogy a görögkatolikusok ezt a pontot nem érezték problémásnak, vagyis nem volt olyan tapasztalatuk, amellyel szemben fel kellett volna emelni a szavukat. Ez viszont azért érdekes, mert fentebb láthattuk, hogy éppen ebben az időben az események egyik kulcsfigurája, Kossovics Gábor, Parthén püspök legközelebbi munkatársa, olyan gyakorlatot vezetett be, mely a bizánci rítus jövője szempontjából veszélyeket hordozott magában. Jóllehet a Szentszék 1650-ben megtiltotta a biritualizmust, Jakob Szusza, chelmi püspök még tizenöt évvel később is emiatt panaszkodik Kossovicsra,[46] ami azt jelenti, hogy a gyakorlat tovább élt. A görögkatolikus papság pedig, élükön a püspökkel ezt nem tartotta se elítélendőnek, sem pedig a bizánci rítusra veszélyesnek. Sőt, az ungvári jezsuita évkönyvek 1652. évi bejegyzései között azt találjuk, hogy Parthén püspök a jezsuita páterek tanácsát követve tanítja papjait a katolikus egyház helyes és megengedett szentségkiszolgáltatási rendjére. Maga a püspök pedig papjaival minden nagyobb ünnep alkalmával megjelenik az ungvári jezsuita templomban, ahol – miután a jezsuita atyáknál meggyóntak – latin szertartás szerint járultak szentáldozáshoz.[47] Ha ez a gyakorlat a görögkatolikus klérusban ellenérzéseket keltett

---

45 Hodinka Okmánytárában számos ilyen iratot találunk. Uralkodók, erdélyi fejedelmek, főkapitányok, főispánok nyílt levelekben, oltalomlevelekben hoznak nyilvánosságra püspöki kinevezéseket, vagy azok elismerését, biztosítanak püspöki joghatóságot (és szólítanak fel annak elismerésére), jogot a szabad mozgáshoz (pl. a püspökszentelés lebonyolítására), stb.

46 *Lacko:* Unio, 177.

47 *Hodinka:* Okmánytár, 167–168.

volna, akkor annak – akár egy hetedik pont formájában – minden bizonynyal hangot adtak volna a fent ismertetett levélben. Milyen következtetést vonhatunk le ebből? Úgy gondolom, az mindenképpen elmondható, hogy az unió megkötésekor a bizánci szertartású klérus tudatában volt annak és elfogadta azt, hogy a katolikus egyházhoz való csatlakozás hatással lesz egyházi életük minden területére. Miközben alapvetően meg kívánják őrizni rítusukat, tudják azt is, hogy a katolikus egyház tanrendszerének maradéktalan elfogadása következményekkel jár magára a liturgikus gyakorlatra nézve is. Azt is figyelembe kell vennünk, hogy az unió – ebben a konkrét esetben – nem két egyenrangú fél találkozását jelenti. A latin egyház részéről teljesen hiányzott az a ma közkedvelt elképzelés, hogy a katolikussá lett keletiek a maguk hagyományaival gazdagítják a katolikus egyházat. Az ungvári unió alkalmával – ahogyan más, poszt-tridentinus szellemiségben fogant kora újkori uniók esetében[48] – a felsőbbrendűnek tartott latin rítus találkozott az alsóbbrendűnek ítélt bizánci szertartással. Jól képzett nyugati teológusok „kész" szentségtannal álltak szemben a saját teológiai hagyományukat sem, vagy csak felszínesen, ismerő keleti papokkal. A „páterek" és a „batykók" találkozásából más eredmény nem is születhetett, mint az, hogy az előbbiek formálják az utóbbiak szemléletmódját és gyakorlatát. Ez mindkét oldal számára világos volt. Fontos azonban azt is szem előtt tartanunk, hogy itt folyamatokról, lényegében egy katolikus egyházon belüli új egyházi közösség létrejöttének folyamatáról van szó. Egészen pontosan a folyamatok kezdeti szakaszát vizsgáljuk. Ha tehát fentebb valószínűsítettük, hogy a római katolikus résztvevők nem rendelkezhettek véglegesített koncepcióval a végkimenet tekintetében, ugyanezt joggal feltételezhetjük a görögkatolikusokról is. Ők sem tudhatták, milyenné alakul egyházuk élete, s azon belül liturgikus gyakorlatuk a katolikus egyházzal való találkozás révén. Az biztos, hogy ezt a találkozást modernizációs lehetőségként élték meg, ami érintette életük minden területét, s benne szükségszerűen az egyébként is nagy változatosságot és sokszínűséget mutató liturgikus gyakorlatukat. Hogy ezek az unióval együtt járó, de mindenképpen újdonságnak számító, a konkrét gyakorlatban megnyilvánuló latin hatások hosszú távon mennyire bizonyulnak maradandónak és a görögkatolikus egyház arculatát meghatározónak, azt az uniót megelőző és követő években Parthén püspök és papjai nem sejthették. Az viszont biztosnak tűnik, hogy akkor, a folyamatok kezdeti

48 A kérdéshez lásd: *Szabó Péter:* A keleti közösségek katolikus egyházba tagozásának ekkleziológiai elvei és jogi struktúrái az uniók korában (15–17. század). In: Rómából Hungáriába, 15–33.

szakaszában ezt a jelenséget és gyakorlatot mint a modernizáció velejáróját elfogadhatónak tartották és nem éreztek benne veszélyt.[49]

***

Unió, integráció, modernizáció, vagyis egység a katolikus egyházzal, betagozódás annak szervezetébe és részesülés mindazon „javakban", melyek általa a bizánci szertartású közösségek megújulását, modernizációját szolgálhatják. Úgy vélem, a görögkatolikus egyház létrejötte a történelmi munkácsi püspökségben (is) ezzel a képlettel írható le. A képlet maga egyszerűnek tűnik, de a valóságban jóval összetettebb. Maga az unió, az egység megalkotása könnyen megragadható, történelmileg viszonylag gyorsan lezajló esemény volt. Az integráció mikéntje (hol a helye a görögkatolikus egyháznak a katolicizmuson belül?) és a modernizáció konkrét (időben nagyon is elhúzódó[50]) megvalósulása, „ára" és végeredménye viszont olyan kérdéseket vetnek fel, melyek időről-időre és a katolicizmus történelmi helyzetének függvényében talán nyugvópontra kerültek, de lényegében ma is megválaszolatlanok.

Források

1.
Parthén Péter püspöklevele Lippay György esztergomi érsekhez
EPL Archivum saeculare, Acta radicalia, Classis X 38. 185-186.

Illustrissime Reverendissime Celsissime Princeps Domine Domine et Patrone mihi gratiosissime, orationum in Domino devotarum suffragia humiliumque servitiorum meorum comendatione praemissa

Hisce praeterlapsis diebus ratione multarum iniuriarum plebanis nostris ritus graecitarum per dominos terrestres ac servos eorundem illatarum Illustrissimae ac Reverendissimae Celsitudinis Vestrae demisse quondam supplicem libellum hic Posonii porrexeram, ubi etiam et optatum responsum obtinueram, ea videlicet

---

49 Az unióra lépett keletiek számára nyilvánvaló volt az is, hogy az unió pillanatától kezdve a két rítus egyazon egyházba való tartozásából fakadóan olyan alkalmak adódnak, amikor a latin és bizánci szertartású papok közös liturgikus eseményeken vesznek részt. Nincs arra utaló forrás, hogy ez akkor vagy akár később aggályokat vetett volna fel a görögkatolikusok számára.

50 A modernizáció folyamatának befejeződését a Munkácsi Egyházmegye 1771-ben történt kánoni felállításához, illetve az azt követő Bacsinszky-korszakhoz köthetjük.

omnia consequuturi, quae desiderantur, modo postulata sacerdotum punctatim in articulos redigerentur, quae quidem sequuntur in hunc modum

1. Ut plebani ritus graecitarum instar aliorum praedicantium ab universis laboribus, daciis, decimis, censibus contributionum intertentione quarumlibet peccorum, canum venaticorum, servorum condescentione militum distributione quarteriorum, paenitus immunes, absolutique habeantur. Et casu quo, peccaverint aliquid, tam in ecclesiasticis, quam vero rebus saecularibus nullius alterius subsint poenae praeter quam Dominorum Episcopi vel vero archidiaconii illorum.

2. Monachis presbiteratus Sancti Basilii ritus graecitarum, qui linguam latinam bene noverint ad erudiendam educandamque literis humanioribus iuventutem domini terrestres pro gymnasiis atque atque commoditate assignabunt loca idonea provisionesque unde possent victu et amictu, aliaque sua necessitas habere nam opere praevio illud desideratur.

3. Modernus episcopus Munkacziensis, qui alioquin schismaties errori inhaeret, ab ipsoque solo principe Transylvaniae habet dependentiam, nullam habeat dirigendi authoritatem in Regno seu ditionibus suae Sacratissimae Caesarae Regiaeque Maiestatis inter nostros sacerdotes, neque liceat ipsi aliquas parochias potestati suae subiugare, quoniam articulos nostros atque puncta iuxta unionem Sacro Sanctae Matris Romano Ecclesiae Catholicae, reformatos et susceptos summopere perturbat incomodatque.

4. Sub episcopatu Agriensi ditioneque Suae Sacratissimae Caesarae Regiaeque Maiestatis, ubi opus videbitur ritus nostris graecitis hominibus licitum sit novas sacras aedes extruere sacerdotesque vel parochi illorum paenitus nullam habeant dependentiam a lutheranis vel vero calvinisticis superintendentibus.

5. Si dominus terrestris aut aliquis personarum ecclesiasticarum nobilium et secularium contra Ecclesiam parochos nostros, personas eorundem, imo etiam bona, quid piam peccaverit, liceat nobis ratione talium excessum eosdem ad forum spirituale citare ibidemque iure ecclesiastico convenire prosequi atque procedere.

6. Et ultimo propter misericordiam divinam obnixe oro Illustrissimam et Reverendissimam Celsitudinem Vestram dignetur illud efficere, ut ad praenotatum caenobium Krasznobrod, certa aliqua provisio mihi subordinetur, cum omnibus praecedentibus accidentiis functus sum, itaque ut post tantas curas, sudores, labores ut possem aliquam honestam sustentationem habere [186] et amictu, tam pro me, quam vero servitoribus meis, praesertim promentionato loco sacro inservientibus.

Atque haec sunt puncta desideratoria, quae ubi obtinuerimus, humillime oro, ut Illustrissima Reverendissima Celsissima Dominatio Vestra authoritate sua archiepiscopali, qua beneditione divina fungitur, dignaretur nobis eadem confirmare, atque consensu Suae Sacratissimae Caesarae Regiaeque Maiestatis nec non statutione legitima corroborare in numini divinis honore suique bonae famae memoriam diuternam. Gratum ab Illustrissima Reverendissima ac Celsissima Dominatione Vestra expectans responsum.

Eiusdem Illustrissimae Reverendissimae ac Celsissimae Dominationis Vestrae

servus humilimus et capellanus

Petrus Paternius Petrovitius
Ordinis Sancti Basilii Presbiter
episcopus Mukacziensis ritus graecitarum

2.
Homonna, 1651. július 24. Kossovics Gábor levele Lippay György esztergomi érsekhez
EPL Archivum saeculare, Acta radicalia, Classis X 24. 291-292.

Illustrissime ac Reverendissime Princeps mea in Christo servitia

In negotio circa reuniendos Ecclesiae Catholicae rhuthenos, Scepusium versus Homonnam, Ungvarinum, Makovicam, Monkacinum, aliasque partes sitos Illustrissimae Celsitudini Vestrae haec esse nuntianda operae pretium existimavi. Reverendo enim Domino Basilio Tarasovitio Episcopo Monkacensi, fato mortalitatis juncto, concordibus omnium sacerdotum rhuthenorum, per enumerata loca sitorum votis, in successorem provocatus petitus (id ipsum annuentibus datoque diplomate ratificantibus Illustrissimis Agriensi nec non Scepusiensi seu Csanadiensi Episcopis) est electus Reverendus Pater Petrus Parthenius Sancti Basilii Ordinis Religiosus, meus unicus collega: qua in re Illustrissimae Celsitudinis Vestrae, quia patronalis et ultimatus desideratur calculus, hunc eundem ut praefatus Reverendus Pater a Celsitudine Vestra obtentum habeat, dabit operam ut se positis omnibus praepedimentis Celsitudinem Vestram supplex conveniat.

His Illustrissimam atque Reverendissimam Celsitudinem Vestram Deus Optimus salvam atque incolumem quam diutissime conservare dignetur.

Homonna Julii 24 anno 1651
Illustrissimae Celsitudinis Vestrae servus in Christo
Gabriel Kosovitius
Ordinis Sancti Basilii

3.
Homonna, 1657. július 2. Kossovics Gábor levele Lippay György esztergomi érsekhez
EPL Archivum saeculare, Acta radicalia, Classis X 35a. 3-4.

Princeps Illustrissime Domine ac Pater Reverendissime

Illustrissimae Humanissimaeque Celsitudini Vestrae pro litteris ad me indegnum duos ante annos scriptis adgeniculatissimas ago gratias. Ceterum quia iuxta

monitoriam suasionem Celsitudinis Vestrae coram adstare nequeo, ut statum ac conditionem rhutheni populi paterna vigilantia et piis conatibus Illustrissimae Celsitudinis Vestrae per sacram Unionem Ecclesiae Catholicae aggregati apertum faciam, praesertim pro nunc, cum Parochialibus et scolasticis occupatum sum curis. Ea propter officii mei debitum Reverendissimo Episcopo Monkatiensi, Patri Petro committere debui, ut hic Illustrissimae Celsitudini Vestrae, et quae sunt referenda referat, et ad interroganda respondeat. De reliquo Deus Optimus Maximus Illustrissimam Celsitudinem Vestram pro devotissimo zelo in dilatandis fidei catholicae profectibus, et de praesentis vitae, congruis muneribus, et de aeternae, indefectibilibus dotibus cumulare dignetur; hoc ego indignus religiosus et omnes ritus graeci sacerdotes concordibus votis Illustrissimae ac Reverendissimae Celsitudini Vestrae syncerissime precamur. His Illustrissimam Celsitudinem Vestram quam diutissime, et quam felicissime valore optime, annare ac perannare cupio.

Homonna Julii 2 anno 1657

Illustrissimae Celsitudinis Vestrae servus in Christo

Gabriel Cosovitius

Ordinis Sancti Basilii

Pálos misszionáriusok és görögkatolikusok a 17. századi Magyarországon (1642-1682)

1. Bevezetés

A 17. században az Északkelet-Magyarországon működő latin szertartású szerzetesek fontos szerepet játszottak a térségben élő keleti szertartású keresztények Rómával való egyesülésében. Az 1622-ben alapított Sancta Congregatio de Propaganda Fide a kezdetektől fogva missziós területként kezelte a Török Hódoltságot, Erdélyt, valamint Felső-Magyarországot. A Kongregáció célterületei közé ugyanis nem csak a kereszténységet még nem ismerő távoli vidékek (a kor nyelvezete szerint: „le Indie di là", vagyis „az ottani Indiák") tartoztak, hanem a pogányoknak alávetett, illetve protestáns vagy ortodox uralkodók által kormányzott európai államok is („le Indie di qua", vagyis „az itteni Indiák").

Ez utóbbi területekre a Kongregáció azzal a feladattal küldött misszionáriusokat, hogy az ott élő katolikusokat lelkipásztori ellátásban részesítsék, az eretneknek tartott protestánsokat, a szakadárnak mondott keletieket, illetve a pogányoknak titulált mohamedánokat pedig megnyerjék a katolikus egyháznak. A misszionáriusok kizárólag a Kongregáció engedélyével működhettek, melyet meghatározott időtartamra kaptak. Az engedély tartalmazta továbbá a misszionáriusok jogait és kötelességeit is. Ez utóbbiak közé tartozott a misszionáriusok jelentéstételi kötelezettsége is, mely a Kongregáció számára az ellenőrzés egyik (ha nem is a legtökéletesebb) eszközét jelentette. A rendszeres misszionáriusi beszámolók a történeti kutatás számára rendkívül értékes forrásanyagot képeznek.

A misszionáriusok kiválasztásakor a Kongregáció elsősorban a szerzetespapságot részesítette előnyben. A katolikus megújulás korában alapított rendek (jezsuiták, oratoriánusok, lazaristák, teatinusok, piaristák) eleve alkalmasak voltak a missziós munkára, míg a régebbiek (mint pl. a ferences család ágai, vagy a pálosok) a szerzetesi élet általános reformja során váltak arra alkalmasokká. A Kongregáció a „kölcsönkapott" szerzeteseket rendenként ún. misszióföpökségekbe szervezte,[1] melyek a Kongregáció irányítása és ellenőrzése mellett – de a rendi kereteken belül – végezték munkájukat.

1 A jezsuiták ez alól kivételt képeztek, mivel a szervezett missziós munka eleve részét képezte szabályzatuknak.

A Magyarországra irányított hithirdetők között az első időkben többnyire olasz ferenceseket találunk,[2] mivel a súlyos nehézségekkel küzdő magyar katolikus egyház képtelen volt megfelelő létszámú és képzettségű klerikust a missziókba küldeni.

A hazai katolicizmus megerősödése a későbbiekben aztán lehetővé tette, hogy magyar nemzetiségű ferences, jezsuita és pálos szerzetesek is missziós munkára jelentkezhessenek. Képzésükben kezdetben fontos szerepet játszottak a jezsuita rend európai hírű papnevelő intézetei (Rómában a Collegium Germanicum et Hungaricum, valamint a grazi, bécsi, olmützi kollégiumok), melyek akkor is jelentősek maradtak, mikor megnyitották kapuikat a hazai (elsősorban a nagyszombati) szemináriumok is. Az új típusú szemináriumi rendszerben, a Tridenti Zsinat szellemében nevelkedett és alapvetően újfajta egyháziassággal rendelkező magyar szerzetespapok rendkívül alkalmasak voltak a katolikus megújulás programjának végrehajtására, s ezen belül a missziós munkára. A katolikus egyház igazába vetett töretlen hittel vállalták a hithirdetés nem kevés veszéllyel és megpróbáltatással járó feladatát a Királyi Magyarországon, Erdélyben és a Török Hódoltságban. Elszántságuk és elkötelezettségük, valamint egyre növekvő politikai támogatottságuk a katolikus egyház erejét mutatta meg azoknak, kikhez küldetésük szólt.

Ez különösen is hatásos lehetett a katolikus egyházzal az egységet egyébként is kereső keleti szertartású keresztények esetében, akik a sok évszázados egyházi és társadalmi bizonytalanság után éppen azt a bizonyosságot keresték, melyet a tridenti reformon keresztülment és megerősödött katolikus egyház a XVII. századi Európában mindenütt nyújtani tudott. A latin misszionáriusok erdélyi és felső-magyarországi jelenléte még akkor is ösztönzőleg hatott az unióra, ha a misszionáriusok unió-értelmezése néha alapvetően különbözött a keletiek elképzeléseitől, s egyfajta latinizáló folyamatra egyszerűsödött le. Joggal jegyzi meg Michael Lacko az ungvári unió történetét feldolgozó értekezésében, hogy a latin szerzetesek módszerei (vagyis latinizáló törekvéseik) inkább hátráltatták, mintsem előmozdították az uniót. Ugyanakkor elismeri, hogy jelenlétük és működésük nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a keletiek megismerjék a katolikus egyházat.[3]

Az alábbiakban kísérletet teszünk arra, hogy bemutassuk a XVII. századi felső-magyarországi misszionáriusok egyik kevésbé ismert csoportjának, a

---

2 Az olasz ferencesek magyarországi működésének és a koraújkori missziók kérdéskörének kiváló összefoglalását adja *Molnár Antal:* Olasz minoriták a XVII. századi Felső-Magyarországon: A kora újkori magyarországi missziók elméleti alapvetésének és tevékenységi formáinak történetéhez. Aetas 3 (1992) 44-77.

3 *Michael Lacko:* Unio Užhorodensis Ruthenorum Carpaticorum cum ecclesia catholica. Roma 1965, 40.

pálos missziófőnökség kapcsolatait a keleti szertartásúakkal, s ezáltal újabb adalékokat szolgáltassunk az unió történetének kutatásához.

2. A pálos missziófőnökség első évtizedei[4]

A szerzetesi élet általános válsága a 16. századra elérte az egyetlen magyar alapítású szerzetesrendet, a pálosokat is. A mohácsi csatavesztést követő török előrenyomulás tovább súlyosbította a rend helyzetét, mivel számos, a rend életében nagy jelentőséggel bíró kolostor került török uralom alá, s pusztult el. Míg a rendnek a 15. században 170 kolostora volt, a 16. század második felére mindössze tíz kolostorban éltek szerzetesek. A rendi fegyelem meglazult, a rendtagok száma jelentős mértékben lecsökkent. A XVI. század végére világossá vált, hogy a rendet csak mélyreható reformok menthetik meg a teljes pusztulástól.[5] A rend reformját Pázmány irányította, bár kezdetben ő maga sem bízott teljesen a sikerben.[6] A Magyarországot sújtó paphiány azonban arra indította mind Pázmányt, mind pedig a Propaganda-Kongregációt, hogy felkarolják a rendi reformok ügyét. Abban bíztak ugyanis, hogy a szellemiségében és egyháziasságában megújult pálos rend képes lesz kinevelni azokat a hithirdetőket, akikre a magyarországi missziókban oly nagy szükség volt. Az események igazolták a várakozásokat. A hitterjesztés szempontjainak beépítése a rendi reformokba jótékony hatással volt annak keresztülvitelére.

A rend belső megújulásának fontos részét képezte a képzés reformja. A pálos rendfőnökök (a Propaganda támogatását élvezve) évtizedeken keresztül sikerrel küzdöttek azért, hogy a rend növendékei ún. alapítványi helyekhez juthassanak a jezsuiták híres római, bécsi, prágai és olmützi kollégiumaiban.[7] A pálos növendékek külföldön történő nevelése döntőnek

---

4 A második világháború előtt Galla Ferenc egyháztörténész feldolgozta a pálos missziók XVII. századi történetét. Műve nem került kiadásra, kézirata a Magyar Országos Levéltárban található. A kéziratot ismerteti: *Fazekas István:* Galla Ferenc »Pálos missziók Magyarországon« című kiadatlan munkája. In: *Sarbak Gábor–Árva Vince* (szerk.): Pálos rendtörténeti tanulmányok. Csorna 1994, 219–228.

5 A rend XVII. századi reformját szintén Galla Ferenc dolgozta fel: *Galla Ferenc:* A pálosrend reformálása a XVII. században. Budapest, 1941.

6 Az volt a véleménye, hogy könnyebb egy új rendet alapítani, mint egy régit megreformálni. Komolyan foglalkozott azzal a gondolattal, hogy egyszerűbb lenne a pálosokat egy másik renddel összevonni.

7 Erre jogalapot az teremtett, hogy a római Santo Stefano Rotondo templomot és a mellette lévő pálos kolostort a Szentszék 1579-ben az akkor alapított, s a jezsuita rendre bízott római Magyar Kollégiumnak adta. A pálosok kártérítés gyanánt kérték

bizonyult nem csak a rendi reformok tekintetében, hanem a magyarországi pálos missziók megszervezése szempontjából is. Ők voltak ugyanis azok, akik hazaérkezve véghezvitték a rend belső megújulását, s a missziófőnökség megszervezésével – a kor elvárásainak megfelelően – a lelkipásztorkodásra tették a hangsúlyt.

A pálos missziók megszervezése Vanoviczi János nevéhez fűződik. Vanoviczi 1614-ben született a nyitra vármegyei Apponyban. Filozófia tanulmányait a nagyszombati jezsuita kollégiumban végezte. A pálos renddel valószínűleg a felsőelefánti kolostorban ismerkedett meg. Miután belépett a rendbe, a noviciátus letöltése után 1636 nyarán elöljárói a római Collegium Germanicum et Hungaricumba küldték. 1642-ig tartózkodott Rómában,[8] ahol kitűnt lelkipásztori buzgóságával és a rendi reformok iránti elkötelezettségével. Miután befejezte tanulmányait, 1642-ben misszionáriusi megbízást kért a Propaganda Kongregációt irányító bíborosoktól, melyet – a pálosok között elsőként – meg is kapott.[9] Hazaérkezése után elöljárói a sátoraljaújhelyi kolostorba küldték,[10] ahol azonnal hozzálátott a kolostor rendbetételéhez és a környék lelkipásztori ellátásához. Innen kiindulva vetette meg a pálos misszió alapjait, melyben 1677-ben bekövetkezett haláláig ő maga is mindvégig tevékenyen részt vett. A missziós munkába egyre több rendtársát vonta be, így 1667-ben a Kongregáció elérkezettnek látta az idő arra, hogy kezdeményezésének szilárdabb jogi kereteket adjon, s pálos missziófőnökséget hozzon létre. A missziófőnöki posztot azonban nem Vanoviczi, hanem Borkovich Márton rendfőnök kapta meg. Borkovich azonban kinevezése után nem sokkal megkapta a zágrábi püspökséget, ezért hozzá sem kezdett a missziófőnökség megszervezéséhez. Ekkor Vanoviczin kívül

---

a garantált helyeket az említett kollégiumokban. Vö. *Bitskey István:* Magyarországi pálosok tanulmányai a római Collegium Germanicum Hungaricumban (1602–1782). in: *Sarbak Gábor–Árva Vince* (szerk.): Pálos rendtörténeti tanulmányok. Csorna 1994, 6–14. és *Véghseő Tamás:* A jezsuiták és a pálos rend kapcsolata a XVII. században. In: *Szilágyi Csaba* (szerk.): A magyar jezsuiták küldetése a kezdetektől napjainkig. Piliscsaba, 2006. (Művelődéstörténeti Műhely. Rendtörténeti konferenciák 2.) 497–503.

8 Archivio del Collegio Germanico ed Ungarico (=ACGU) Hist. 1–2. Nomina Alumnorum Collegii Germanici et Hungarici, I–II. A magyar vonatkozású bejegyzéseket Veress Endre adta ki: *Veress, Andreas:* Matricula et acta alumnorum Collegii Germanici et Hungarici ex Regno Hungariae oriundorum. vol. I. Matricula (1559–1917). Budapest, 1917.

9 Vanoviczi kérvénye: Archivio della Sacra Congregazione de Propaganda Fide (=APF) Scritture Originali riferite nelle Congregazioni Generali (=SOCG) Memoriali vol. 403. fol. 300. és a Kongregáció döntése: APF Acta vol. 15. fol 30v.–31.

10 Egyetemi Könyvtár Kézirattára Acta Paulinorum (=EKK AP) vol. I. fol. 92.

más már szóba se jöhetett, így élete utolsó tíz esztendejét missziófőnökként élhette le.

Az 1670-es évek nagy rekatolizációs hullámában már számos jól képzett pálos misszionárius vett részt, akik közül kiemelkedett Vanoviczi helyettese, majd utódja Benkovich Ágoston (1632-1702)[11], későbbi rendfőnök és váradi püspök. Benkovich, kinek misszionáriusi hivatása Vanoviczihez hasonlóan szintén a római Német-Magyar Kollégiumban született, 1682-ig irányította a missziók munkáját. Kettejük irányítása alatt élte a pálos missziófőnökség – ahogyan Galla Ferenc fogalmaz – az aranykorát.

Ezért mikor a pálos misszionáriusok és a keleti szertartásúak kapcsolatát vizsgáljuk, elsősorban az 1642-től 1682-ig terjedő időszakot vesszük figyelembe.

3. Pálos misszionáriusok kapcsolatai a keletiekkel

A pálos missziók történetének elsődleges forrásai a Propaganda-Kongregációnak küldött rövidebb-hosszabb jelentések.[12] A Kongregáció előírta a misszionáriusoknak, hogy évente küldjenek írásos beszámolót munkájukról. Vanoviczi hazatérése után azonnal írt is két levelet,[13] de legközelebb már csak három évvel később 1645 őszén jelentkezett egy rövid levéllel.[14] Ezt ugyan a következő években több rövid beszámoló követte, nagyobb lélegzetű jelentést azonban először csak 1658 nyarán, római tartózkodása idején állított össze.[15] A misszionáriusi jelentések egységesítése (és a fölösleges információk kiszűrése) érdekében a Kongregáció 1660-ban egy kilencven kérdésből álló kérdőívet állított össze,[16] s attól kezdve csak a feltett kérdések alapján elkészített jelentéseket fogadta el. Így 1669 februárjában Vanoviczi arra kényszerült, hogy második nagyobb terjedelmű beszámolóját egy hét

---

11 Életrajza: *Véghseő Tamás:* „Catholice reformare". Ágoston Benkovich OSPPE, missionario apostolico e vescovo di Várad. Collectanea Vaticana Hungariae, II/2, Budapest-Róma, 2007.

12 A pálos misszionáriusok nagyobb terjedelmű jelentéseit – más rendekhez tartozó hithirdetők beszámolóival együtt – Tóth István György adta ki: *Tóth István György* (ed.): Relationes missionariorum de Hungaria et Transilvania 1627–1707, Roma-Budapest, 1994. (=Relationes).

13 APF SOCG vol. 87. fol. 163. és 210rv.

14 APF SOCG vol. 93. fol. 264–264v.

15 APF Scritture riferite nei Congressi (=SC) Ungheria-Transilvania vol. 1. fol. 290–298v. Kiadva: Relationes, 122–135.

16 A kérdőív szövege: Relationes, 409–413.

alatt kétszer is elkészítse, mivel az elsőt nem a kérdőív alapján állította össze.[17] A kérdések részletessége valószínűleg inkább csak elriasztotta a misszionáriusokat a jelentéstételtől, mintsem ösztönözte volna őket. A pálosok is mindössze három ilyen jelentést készítettek: az említett 1669. februári beszámolón kívül Vanoviczi 1675 májusában is összeállított egyet,[18] helyettese, Benkovich Ágoston pedig egy évvel korábban 1674-ben tette ugyanezt.[19] A kérdőív alapján készült jelentéseken kívül fontosak még Benkovich 1673-as[20] és 1674-es,[21] Acsády Bonifác 1669-es[22] és Wildt Gábor 1671-es[23] rövidebb beszámolói.

Az említett levelek és jelentések alapján számba vehetjük azokat az északkelet-magyarországi településeket, ahol az 1642-től 1682-ig terjedő időszakban pálos szerzetesek működtek és keleti szertartású keresztényekkel kapcsolatba kerülhettek. Ezek a következők: Sátoraljaújhely, Sajólád, Tokaj, Tőketerebes, Sárospatak, Ecsed, Ónod, Szepesvár, Kisvárda, Varannó, Stósz, Gölnicbánya, Hunfalva, Késmárk, Fehérgyarmat, Nagyszőlős, Abara, Pazdics, Gálszécs, Nagytoronya, Olaszliszka, Mád, Tálya, Lasztomér, Füzér, Poprád, Boldogkő, Boldogkőújfalú, Sárosizsép, Lengyelfalva, Szomolnok, Világ. Biztosan állíthatjuk, hogy a sor nem teljes, hiszen a jelentések gyakran utalnak még más, néven nem nevezett helyekre is, ahol hosszabb-rövidebb ideig pálos hithirdetők tartózkodtak. Figyelembe kell venni azt is, hogy ezek a hithirdetők gyakran tettek missziós körutakat (különösen Vanoviczi kedvelte a lelkipásztorkodásnak ezt a formáját), melyek során számos települést érintettek.

Vanoviczi a sátoraljaújhelyi kolostorból kiindulva kezdte meg a missziók szervezését, s vont be az évek során egyre több munkatársat. Az első levelében még csak két társát említi név nélkül, 1658-ban már négy helyen (Sátoraljaújhely, Sajólád, Tokaj és Tőketerebes) hét misszionáriusról tesz említést. 1669-ben tizenöt szerzetest sorol fel név szerint, akik tizenegy településen munkálkodtak állandó jelleggel, míg 1675-ben már több mint harminc társát említi.

A Rómába küldött pálos jelentések először 1658-ban említik a térségben élő keletieket. Vanoviczi negyvenes években írt rövid leveleiben (1642

17 APF SC Ungheria-Transilvania vol. 1. fol. 254–258v. és APF SC Ungheria-Transilvania vol. 1. fol. 260–266v. Kiadva: Relationes, 136–159.

18 APF SOCG vol. 462. fol. 396–402v. Kiadva: Relationes, 202–208.

19 APF SOCG vol. 462. fol. 404–406v. Kiadva: Relationes, 191–201.

20 APF SOCG vol. 445. fol. 192–195v. Kiadva: Relationes, 183–187.

21 APF SOCG vol. 449. fol. 59rv. Kiadva: Relationes, 188–190.

22 APF SOCG vol. 420. fol. 470–474v. Kiadva: Relationes, 160–166.

23 APF SOCG vol. 434. fol. 400rv. Kiadva: Relationes, 174–176.

és 1648 között nyolc levelet intézett a Kongregációhoz) nem szerepelnek. Meglepő módon az 1646. augusztus 23-i, Sátoraljaújhelyen írt levelében[24] nem említi a néhány hónappal korábbi ungvári unió tényét, s nem tesz rá utalást két évvel később írott levelében sem.[25] Az 1658-as hosszabb beszámolójában jelenti, hogy visszaszerezte a Homonnai családtól a tőketerebesi templomot és a rendházat, ahová azonnal két hitszónokot és egy laikus testvért helyezett, hogy térítsék a környékbeli protestánsokat és keletieket.

A keletiekkel szembeni látszólagos érdektelenség részben az iratok jellegével magyarázható. A nyolc rövid levélben Vanoviczi mindig aktuális problémákat vetett fel, míg az 1658-as hosszabb jelentésben elsősorban nem a misszió helyzetéről adott számadást, hanem saját maga érdemeiről. Figyelembe kell vennünk azt a tényt is, hogy a Kongregáció csak az 1660-ban összeállított kérdőívvel fogalmazta meg pontosan elvárásait a misszionáriusi beszámolókkal szemben, s először ebben szerepel (21-22. és 25. kérdés), hogy a Kongregáció információkat vár a misszió területén élő keletiekről is. Nagyon valószínű, hogy ezekben az években a pálos misszionáriusok még nem voltak abban a helyzetben, hogy intenzív térítőmunkát végezzenek a keletiek között, mivel azok döntő többsége ruszin nemzetiségű volt. A nyelvismeret hiánya akadályozta munkájukat, Vanoviczi sem beszélte a ruszin nyelvet.

Jelentős változás állt be a pálosok és a keleti szertartású keresztények kapcsolatában az 1660-as években. A változás elsősorban Benkovich Ágoston nevéhez köthető, aki római tanulmányai befejezése után,[26] 1658-ban kapcsolódott be a misszió munkájába. Vanoviczi hamar felfigyelt buzgó és imádságos lelkületű rendtársára, akiről 1669-es jelentésében már mint helyetteséről ír. A renden belül is emelkedett a pályája. Előbb a terebesi, majd pedig a rend legfontosabb kolostorának számító máriavölgyi rendház elöljárója lett. 1669-ben nem csak missziófőnök-, hanem rendfőnök-helyettessé is választották. Az 1675-ös rendi választókáptalan, vonakodása ellenére, rendfőnökké választotta, majd Vanoviczi halála után 1677-ben átvette a missziófőnökség irányítását is. A rend és a missziófőnökség élén végzett lelkiismeretes munkája elismeréseként a király 1682-ben váradi püspökké nevezte ki, s mivel székhelyét ekkor még nem foglalhatta el, a leleszi prépostságot is neki adományozta.

Benkovich – mind aktív misszionáriusként és missziófőnökként, mind pedig püspökként – nagy figyelmet szentelt Északkelet-Magyarország keleti szertartású kereszténye inek. Vanoviczivel szemben megvolt az az elő-

24 APF SOCG vol. 93. fol. 263rv.

25 APF SOCG vol. 96. fol. 292rv.

26 Benkovich 1653 és 1658 között volt a Pápai Német-Magyar Kollégium növendéke.

nye, hogy beszélte a ruszin nyelvet, s ezáltal sokkal hatásosabban tudott a keletiek között működni. Ennek köszönhető az is, hogy Vanoviczi 1669-es jelentése már sokkal több információt tartalmaz a görögkatolikusokról, mint a korábbiak. Beszámol arról, hogy a Homonnai családtól visszaszerzett és felújított terebesi rendházban Benkovich és két társa, Pető István és Szvetenyei Pál, iskolát működtetnek, melybe protestáns és ortodox szülők gyermekei is járnak. Őket a pálosok természetesen katolikus módon nevelik, megismertetik és megszerettetik velük a katolikus szertartást, melynek eredményeképpen a gyermekek szüleiket is visszavezetik a katolikus egyházba.[27] A módszer hatásosnak bizonyult, mivel Vanoviczi az 1671-es jelentésében már arról számolhatott be, hogy Terebesen jelentősen megnőtt a katolikusok száma.[28] Egy szintén ebben az évben összeállított listán pedig a terebesi pálosok által megtérítettek között két pap – Skabel Szilveszter és Szűcs Ignác – nevét is felfedezhetjük.[29]

Vanoviczi kísérletet tett arra is, hogy a misszió munkájába – nyilván a nyelvi akadályok leküzdése érdekében – az egyesült papság képviselőit is bevonja. 1671. augusztus 20-án kelt levelében azt kéri a Kongregációtól, hogy Radovich György bazilita szerzetes számára adják meg a misszionáriusi felhatalmazást.[30]

Az 1669-es jelentésben Vanoviczi – a kérdőív nyolcadik pontjára válaszolva – megjegyzi, hogy a Magyarországon tevékenykedő misszionáriusok számára többek között a ruszin nyelv ismerete is elengedhetetlenül szükséges. A huszonkettedik pontban felsorolja a keletiek tévedéseit, melyeket Magyarország latin szertartású püspökei és egy görögkatolikus püspök irthatnának ki. A huszonharmadik kérdésre válaszolva kiemeli, hogy a szakadár keletieknek leginkább ruszin nyelven írt katolikus könyvekre, katekizmusra, rituáléra, Szentírásra, direktóriumra és egyéb lelki irodalomra lenne szükségük. Az egyházmegyék helyzetét firtató kérdésekre válaszolva nem tesz említést a munkácsi püspökségről.

A munkácsi püspökségről több információt tartalmaznak Benkovich 1673-ban és 1674-ben írt jelentései. Az elsőben[31] beszámol arról, hogy a katolikus hit előmozdításán leginkább Szegedy Ferenc[32] egri és Bársony

27 APF SC Ungheria-Transilvania vol. 1. fol. 255v.–256r. Relationes, 141–142.

28 APF SC Ungheria-Transilvania vol. 1. fol. 229v. Relationes, 170.

29 APF SC Ungheria-Transilvania vol. 1. fol. 246–247v.

30 APF Lettere vol. 57. fol. 95v.

31 APF SOCG vol. 445. fol. 192v. Relationes, 185.

32 Szegedy Ferenc Lénárt előbb erdélyi (1662–1663), majd váci (1663–1669), végül pedig egri püspök (1669–1675).

György[33] váradi püspök munkálkodik. Őket sokban segíthetné a munkácsi püspök, de a püspöki szék már több mint négy éve betöltetlen. Pedig a környéken rengeteg keleti szertartású él (mintegy százezer), akik papjaikkal együtt (számukat kb. ötszázra teszi) könnyen hajlanának az unióra, ha lenne igazi pásztoruk.[34] A második[35] – a kérdőív alapján készített – jelentés végén (mintegy kiemelve az ügy fontosságát) ismét felveti a munkácsi püspökség betöltésének kérdését. A püspöki szék már öt éve betöltetlen[36] – írja. A főpásztor nélküli klérus műveletlen – alig akad olyan, aki legalább a liturgiát el tudná olvasni – és fegyelmezetlen. Az oktatás és a papnevelés ügyével senki sem foglalkozik. A püspöki szék betöltése a Rákócziakat illeti, a király pedig megerősíti a kinevezést. Benkovich szerint, ha az előbbiek jelölnének valakit, az udvar nem emelne kifogást. Az udvarnak vagy a Szentszéknek azonban meg kellene sürgetnie a dolgot. A jelöltnek mindenképpen ismernie kell a ruszin nyelvet. Ha az udvarban vagy Rómában nem akad ilyen jelölt, akkor a lengyel nunciuson keresztül a kijevi egyesült metropolitát kellene megkérni, hogy ajánljon valakit. A püspökség jövedelme ugyan csekély, de a pozsonyi káptalanban őrzött birtokpapírok segítségével vagyonát vissza lehetne szerezni azoktól, akik jelenleg birtokolják.[37]

A fentiekből kiderül, hogy Benkovich alaposan ismerte a görögkatolikusok helyzetét és problémáit, s igyekezett azokat orvosolni is. Többen feltételezik róla, hogy hivatalból, Szegedy Ferenc egri püspök rítus-vikáriusaként is foglalkozott a görögkatolikusokkal. Erről elsőként Pongrácz Ignác tesz róla említést 1732-ben.[38] Valószínűleg őt használja forrásként Nicolaus Benger pálos rendtörténész 1743-ban megjelent munkájában.[39] A váradi egyházmegye történetét 1776-ban feldolgozó Gánóczy Antal mindkettőjükre hivatkozva állítja, hogy Benkovich rítus-vikárius volt, bár láb-

---

33 Bársony György váradi (1663–1675), majd egri püspök (1676–1678).

34 A munkácsi egyházmegyében Parthén Péter püspök halála (1665) után mintegy huszonnégy éven át (De Camillis 1689-es kinevezéséig) zűrzavaros állapotok uralkodtak. A jelentés megírásakor a püspöki székre ketten is pályáztak: Volosinovszki Józsefet a király, Malachovszky Jánost pedig Báthori Zsófia támogatta. Az egyházmegye a jelek szerint valójában mégis pásztor nélkül maradt.

35 APF SOCG vol. 462. fol. 406v. Relationes, 199.

36 Nem világos, hogy miért 1669-től számítja az üresedést.

37 A Kongregáció bíborosi tanácsa csak évekkel később 1677. február 15-én (más beszámolókkal együtt) tárgyalta meg a jelentést. Határoztak arról, hogy a Kongregáció levélben buzdítja Báthori Zsófiát az ügy rendezésére: APF Acta vol. 47. fol. 40–44.

38 *Pongrátz Ignác:* Triumphus Sancti Pauli. Posonii 1732.

39 *Benger Nicolaus:* Annalium Eremi-Coenobiticorum ordinis Fratrum Eremitarum S. Pauli primi Eremitae volumen secundum (1663–1727). Posonii 1743, 134.

jegyzetben megjegyzi, hogy Pongrácz némileg ellentmond önmagának.[40] Bunyitay Vince szintén tényként közli, hogy „Szegedy Ferenc egri püspök egyházmegyéjének keleti részeiben a katolikus oroszok helynökévé nevezte ki".[41] Valószínűleg őt követi a jelentéseket közreadó Tóth István György is.[42] A görögkatolikusok történetével foglalkozó irodalom (Hodinka, Lacko és Pirigyi[43]) ugyanakkor nem tesz róla említést.

Benkovich rítus-vikáriusi kinevezésének több forrás is ellentmondani látszik. Az említett misszionáriusi jelentésekben nem találunk rá utalást. Pedig ha Benkovich rendelkezett volna ilyen megbízatással, azt vagy ő, vagy Vanoviczi biztosan a Kongregáció bíborosainak tudomására hozta volna. A püspöki kinevezése alkalmából 1682 tavaszán lefolytatott kánoni vizsgálat jegyzőkönyve sem tartalmaz erre vonatkozó utalást, pedig a beidézett tanúk mindegyike jól emlékezett Benkovich munkásságára a görögkatolikusok között. Neve nem szerepel az egri egyházmegye tisztségviselőit közlő művekben sem.[44]

A Benkovich rítus-vikáriusi megbízatásával kapcsolatos feltételezések alapja valószínűleg az, hogy – mint említettük – 1669-től 1675-ig rendfőnök-helyettesként vett részt a rend kormányzásában, s következésképpen jelentéseit és leveleit is „vicarius generalis"-ként írta alá. Mivel közismerten jó kapcsolatban állt Szegedy Ferenc egri püspökkel, s mindenki inkább a görögkatolikusok között végzett munkájáról ismerte, ezért könnyen születhetett az a feltételezés, hogy kinevezett rítus-vikárius volt.

Véleményünk szerint tehát a Benkovich rítus-vikáriusi megbízatásával kapcsolatos feltételezés félreértésen alapul. Ez természetesen semmit sem von le érdemeiből, sőt túlzás nélkül kijelenthetjük, hogy ha jogi értelemben nem is, de ténylegesen rítus-helynökként működött.

A görögkatolikusok között végzett munkájáról újabb részleteket tudhatunk meg annak a kánoni vizsgálatnak (processus informalis) a

---

40 *Gánóczy Alexander:* Episcopi varadienses fide diplomatum concinnati opera et studio. Viennae 1776, 350.

41 *Bunyitay Vince:* A váradi püspökök a száműzetés és az újraalapítás korában (1566–1780). (Málnási, Ö. szerk.), Debrecen, 1935, 145. Sajnos, sem Bunyitay sem pedig a kötetet gondozó Málnási Ödön nem tesz említést arról, hogy kitől vették át a Benkovich rítus-helynökségére vonatkozó utalást. Valószínű azonban, hogy Gánóczyra hagyatkoztak.

42 Relationes, 9., 29., 183., 201.

43 *Pirigyi István:* A magyarországi görögkatolikusok története. Nyíregyháza, 1990, 2. köt.

44 *Türk Frigyes:* Egri suffraganeusok, püspöki helyettesek, (Adatok az egri egyházmegye történelméhez III). Eger 1891. és *Nováky József:* Memoria dignitatum, et canonicorum cathedralis ecclesiae Agriensis. (Adatok az egri egyházmegye történelméhez IV), Eger 1908.

jegyzőkönyvéből,[45] melyre Benkovich püspöki kinevezésének alkalmából 1682 március első napjaiban került sor a bécsi nuncius palotájában. A királyi kinevezés kézhezvétele után ugyanis a kinevezett püspököknek jelentkezniük kellett a bécsi nunciusnál, aki tanúk beidézésével vizsgálatot folytatott a jelölt személyével kapcsolatban. A vizsgálat eredménye döntött arról, hogy a jelölt megkapja-e a pápai megerősítést, vagy sem, illetve, hogy van-e szüksége valamilyen felmentésre. Benkovich processzusát Francesco Buonvisi bíboros végezte. Tanúnak Gribóczy Mihály és Sámbár Mátyás jezsuitákat, valamint Turkovics Mátyás és Branich György pálosokat idézték be. A jelölt korábbi munkásságával illetve alkalmasságával kapcsolatos kérdésekre válaszolva Sámbár, Turkovich és Branich kitér a görögkatolikusok között végzett munkájára is. Sámbár úgy véli, hogy Benkovich mindenképpen alkalmas a püspöki méltóságra, mivel számos szakadárt megtérített.[46] Turkovich szerint a váradi püspökségre nála alkalmasabb személyt nem is lehetne találni, mivel ott és annak környékén nagyon sok ruszin él, akikkel Benkovich jól tud bánni, mivel beszéli a nyelvüket. Korábban közülük nagyon sokat megtérített: erről híres a környéken és a pálos rendben.[47] Branich György ugyanezt megismétli, s hozzáteszi: Benkovich nagy népszerűségnek örvend az egyesültek között, mivel többször kiállt a jogaik mellett, s nem engedte, hogy papjaikat jobbágyként dolgoztassák.[48]

Arra a kérdésre tehát, hogy miért találja alkalmasnak a jelöltet a püspöki méltóságra, a beidézett négy tanú közül három a görögkatolikusok között végzett munkáját emelte ki. Ebből kitűnik, hogy az unió ügyének szolgálata a 17. század végi Magyarországon olyan érdem volt, mely az egyházi előmenetelben döntő érvnek bizonyulhatott.

---

45 Archivio Secreto Vaticano (=ASV) Fondo Concistoriale – Processus vol 81. fol. 651–664v.

46 Scio illum esse virum doctum ac optimum pro episcopatu quia convertit plurimos schismaticos, et multum profuit catholicae religioni. ASV Fondo Concistoriale – Processus vol 81. fol. 655v–656r.

47 Existimo ipsum dignissimum ut promoveatur ad ecclesiam aliquam praesertim Varadiensem, cui certe non poterat dari episcopus magis utilis et proficuus, quia in dicta dioecesis et in vicinia sunt multi Rutheni, quorum linguam callet dictus Pater Benkovich, et bonum modum habet cum ipsis, de quibus multos ad nostram sacram fidem convertit in diversis occasionibus, prout est notorium in illis partibus, et in meo Ordine. ASV Fondo Concistoriale – Processus vol 81. fol. 660r.

48 Dignum censeo illum, ut ad eam promoveatur, et hoc proficuum eidem ecclesiae, quia quando in illis partibus fuit delegatus ab Archiepiscopo Strigoniensi, multos de illis Ruthenis convertit ad nostram fidem, et liberavit diversos eiusdem ritus presbiteros, qui angariabantur ad laborandas terras sicuti coloni, ac propterea multum amatur ibi ab omnibus, et poterit maiores fructus facere. ASV Fondo Concistoriale – Processus vol 81. fol. 661rv.

4. Összegzés

Röviden áttekintettük az Északkelet-Magyarországon működő pálos misszionáriusok és a keleti szertartású keresztények kapcsolatait. Figyelmünket az 1642 és 1682 közötti időszakra, a pálos missziók Vanoviczi János és Benkovich Ágoston nevével fémjelzett aranykorára összpontosítottuk. Míg az első két évtizedben a pálosok kevés figyelmet szenteltek jelentéseikben a görögkatolikusoknak, a század hatvanas-hetvenes éveiben készített beszámolókban már több utalást találunk a keletiekre. Ennek okát a Kongregáció kifejezett érdeklődésében és a ruszinul jól beszélő Benkovich Ágoston megjelenésében látjuk.

A pálos szerzetesek kezdeti unió-értelmezésére jó példa a terebesi iskola működtetése, melyben az 1669-es jelentés alapján egyértelmű latinizáló törekvéseket fedezhetünk fel. Ugyanakkor nem vethetjük el az unió-értelmezés fejlődésének lehetőségét sem. Nagyon valószínűtlen ugyanis, hogy a szertartásához közismerten ragaszkodó egyesült papság körében Benkovich népszerűségre tehetett volna szert, amennyiben a hetvenes-nyolcvanas években is a terebesi iskolában alkalmazott módszereket alkalmazta volna. Sokkal valószínűbb, hogy idővel a pálosok is felismerték: az unió megerősítésnek és terjedésének legfontosabb előfeltétele az egyesült papság jogainak érvényesítése. Erre utal Branich György vallomása Benkovich processzusában, s ezt bizonyítja Benkovich későbbi – 1682 és 1702 közötti – püspöki működése is.[49]

---

49 Benkovich püspökként is szívén viselte a görögkatolikusok ügyét. 1689-ben a leleszi prépostságban tartózkodó váradi püspökként ő vezette be a Rómából érkező De Camillist a munkácsi püspökségbe. Az egyházmegyét nem ismerő püspöknek mindvégig segítségére volt. 1692-től haláláig pedig a váradi egyházmegye újjáépítésén munkálkodva szívügyének tartotta a birtokaira betelepülő románok unióját.

…patriarcham graecum convertit ad unionem…

A római Német-Magyar Kollégium három egykori növendéke és az ungvári unió

Bevezetés[1]

Az 1646 áprilisában megkötött ungvári unió elő- és utótörténetének kutatása során – különösen az eseményekre jelentős hatást gyakorló szereplőket vizsgálva – feltűnően nagy számban találkozunk a római Német-Magyar Kollégium (Collegium Germanicum et Hungaricum) egykori növendékeivel. Mivel az unió sorsának alakulásában mindig fontos szerepet játszott az illetékes egyházi méltóságok személyes elkötelezettsége, vagy éppen az elkötelezettség és az érdeklődés hiánya, ezért hasznosnak tűnik a főszereplők tevékenységének beható vizsgálata. Ennek során célszerű nagy figyelmet fordítani annak megválaszolására, hogy az érintettek milyen indíttatással és milyen elképzelésekkel közelítették meg az unió kérdését. Az uniós folyamatokba bekapcsolódó egyházi személyek motivációs hátterének vizsgálatát megkönnyíti, ha az érintettek körét leszűkítve figyelmünket a Német-Magyar Kollégiumból kikerülő egyházi méltóságokra irányítjuk. E helyen három, az egyházi hierarchiában eltérő szinten működő és az uniós eseményekbe változó intenzitással bekapcsolódó prelátus tevékenységét vizsgáljuk: az egri püspökségből a magyar hierarchia csúcsára eljutó Lippay Györgyét, az egri püspökként az uniót jegyző, fiatalon elhunyt Jakusich Györgyét és a történetírásunkból alig ismert, ungvári plébános és egri kanonok Varró Istvánét.

Közös szellemi gyökereik tanulmányozása és uniós tevékenységük vizsgálata közelebb vihet minket annak az egyházi közegnek a megértéséhez, melyben az ungvári unió létrejött és görögkatolikus egyházunk kialakult.

A közös szellemi gyökerek: a Német-Magyar Kollégium és a poszt-tridentinus mentalitás

A római Német-Magyar Kollégium az 1552-ben Loyolai Szent Ignác általa alapított Collegium Germanicum és az 1579-ben a jezsuita Szán-

---

1 Tanulmányom megírását a jezsuiták Faludi Ferenc Akadémiája támogatta. Támogatásukat ezúton is köszönöm.

tó István kezdeményezésére létrehozott Collegium Hungaricum 1580-ban történt egyesítésével jött létre.[2] Mind Szent Ignác, mind pedig az ő nyomdokaiban járó Szántó István egyértelmű lelkipásztori célzattal szorgalmazta az alapítást.[3] A kollégiumnak elsősorban olyan lelkipásztorokat kellett képeznie, akik hazatérve a Német Birodalomba és Magyarországra sikeresen veszik fel a küzdelmet a protestantizmussal. Az alapítók felkészült hithirdetőket kívántak a német és a magyar katolikus egyház rendelkezésére bocsátani, akik képesek a megrendült és megfogyatkozott katolikus közösségeket megvédeni és megerősíteni. A Tridenti Zsinaton végbement tanbeli tisztázás ehhez megteremtette az alapot, az ugyanott megfogalmazott reformintézkedések pedig biztosították a katolikus megújulás eszköztárát.

A Német-Magyar Kollégium működése annak ellenére is egyértelműen sikeresnek mondható, hogy az alapítást (és a XIII. Gergely által végrehajtott újraalapítást) követő néhány évtized alatt az intézmény profilja alapvetően megváltozott. A 17. század első éveitől kezdődően ugyanis már nem elsősorban a lelkipásztorképzés állt a középpontban, hanem az egyházi elitképzés. A jezsuiták és a Propaganda Kongregáció ugyan ismételten kísérletet tettek az eredeti célokhoz való visszatérésre, a Kúria és a növendékeket Rómába küldő egyházmegyék vezetői elsősorban megbízható káderképzőnek tekintették az intézetet.[4] A Kollégiumból hazatérő növendékek – a kevés kivételtől eltekintve, akik életük végéig aktív lelkipásztori szolgálatot láttak el – többnyire rövid pasztorációs tevékenység után (vagy azt teljesen mellőzve) fokozatosan előrehaladva az egyházi ranglétrán komoly karriert futottak be. A profilváltás természetesen összefüggésben van azzal a ténnyel is, hogy a 16-17. század fordulójától kezdve egyre több egyházmegyei szeminárium nyitotta meg a kapuit szerte Európában (gyakran gyakorlatilag lemásolva a Német-Magyar Kollégium szabályzatát és szervezeti felépítését), melyek egyre több jól képzett és elkötelezett lelkipásztort bocsátottak a püspökök rendelkezésére. Ugyanakkor azt sem szabad elfeledni, hogy a tridenti zsinat után az elitképzés már egészen mást jelentett, mint a középkorvégi egyház-

2 A kollégium történetéhez: *Andreas Steinhuber:* Geschichte des Kollegium Germanikum Hungaricum in Rom. I–II. Freiburg am Breisgau 1906. *Bitskey István:* Hungariából Rómába. A római Collegium Germanicum Hungaricum és a magyarországi barokk művelődés. Budapest, 1996. *Fraknói Vilmos:* A római magyar szeminárium története. Katholikus Szemle 1912. 444–453. és 562–580. *Peter Schmidt:* Das Collegium Germanicum und die Germaniker. Zur Funktion eines römischen Ausländerseminars (1552–1614). Tübingen 1984.

3 Szántó maga is kitűnt a lelkipásztorkodás terén: *Szilágyi Csaba:* Szántó (Arator) István erdélyi és partiumi működése (1580–1588). Történelmi Szemle 2002. 3–4. szám 255–292.

4 Vö. Wolfgang Reinhardt bevezetése Peter Schmidt könyvéhez: *Schmidt:* Das Collegium Germanicum, XIV.

ban. A Német-Magyar Kollégiumban a jezsuiták már nem egyházi javakra predestinált és azokat halmozó főurakat neveltek, hanem lelkipásztori szemlélettől átitatott, az egyházmegyék élén pásztorként álló és a katolikus egyházért tenni akaró főpapi utánpótlásról gondoskodtak.

A magyarországi egyházmegyékből érkező alumnusok között az 1620-as évektől kezdődően az átlagnál is nagyobb számban találhatunk olyanokat, akik komoly egyházi karriert futottak be. Ez elsősorban annak köszönhető, hogy Pázmány egészen egyértelműen a katolikus vezetőréteg kiképzőhelyének tekintette a Német-Magyar Kollégiumot, s olyan növendékeket küldött Rómába – nem kis anyagi áldozatot vállalva –, akiknek fontos feladatokat szánt a magyar egyház vezetésében. Nem véletlen az, hogy Pázmány három közvetlen utódja az esztergomi érseki székben – Lósy Imre, Lippay György és Szelepchényi György – a római intézetben készült fel feladatára. Nem túlzás azt állítani, hogy a katolikus egyház 17. századi megújulását és 18. századi virágzását az egykori germanikusok vezényelték le, akik a magyar katolicizmus újjáépítése és reformja mellett kiemelkedőt alkottak a barokk kultúra magyarországi meghonosítása terén is.

Ha számba kívánjuk venni annak a tridentinus szellemiségnek a jellemzőit, melyet a Német-Magyar Kollégium hosszú időn át sikeresen közvetített a falai között nevelkedő papnövendékeknek, akkor az alábbi fontos megállapításokat kell rögzítenünk:

a. A tridenti zsinat utáni korszak papja jól képzett, a jezsuitáknak köszönhetően korának legmagasabb színvonalú teológiai képzésében részesül. Ez magában foglalja a klasszikus műveltség (humaniorák) elsajátítását, valamint a filozófiai és teológiai tudományokban való jártasságot.

b. A papi önazonosság alapja – a reformáció tanaival ellentétben – a szentmise-áldozat bemutatása és a szentségek kiszolgáltatása. A társadalomban elfoglalt helyét alapvetően a laikusoktól való elkülönülés határozza meg.

c. A pap liturgikus funkciói mellett döntő szerepet kap az igehirdetés és a hitoktatás. A korszak papjai számára magától értetődő, hogy az Isten Igéjét a nép nyelvén rendszeresen magyarázzák. Ennek érdekében a prédikáció művészetében való jártasság elsajátítása kiemelt helyet kap a papképzésben. Hasonló jelentőséget kap a hitoktatás, melynek elsődleges célja a középkori felületes evangelizáció hiányosságainak felszámolása.

d. A katolikus öntudat megerősítése a papnevelés egyik alapvető feladata. A katolikus megújulás papja csak akkor veheti fel a versenyt a protestáns prédikátorokkal, ha teljes mértékben meg van győződve a katolikus hit igazsága és kizárólagossága felől. A gyakran szélsőséges körülmények között végzett lelkipásztori munka erős katolikus öntudat és szilárd meggyőződés

nélkül elképzelhetetlen lett volna. Minden körülmények között a katolikus érdeket szolgálja, az egyházért kész vértanúságot is szenvedni.

e. A pap a püspök munkatársa: nem önállóan tevékenykedik a plébániát saját javadalmának tekintve, hanem összhangban az ordináriusával. Annak utasításait betartja és ellenőrző szerepét elfogadja. A plébánia területét csak kivételes esetben hagyja el.

f. Az életszentségre való törekvés komoly elvárásként fogalmazódik meg a papsággal szemben: a zsinat utáni pap sokat imádkozik, visszafogottan él, erkölcsileg kikezdhetetlen, karitatív szolgálatra készen áll.

g. A pap képzettségének köszönhetően jártas a kultúra területén, de a kultúrát is az apostolkodás és misszió szolgálatába állítja.

h. A pap életének és tevékenységének legfőbb törvénye a lelkek üdvössége (*salus animarum suprema lex*). A korszak klerikusait – az egyházmegyékben működő papokat, a misszionáriusokat és a püspököket – mélyen áthatja az a gondolat, hogy a katolikus egyházon kívül élők lelki üdvössége veszélyben forog. Meggyőződésük szerint az eretnekség vagy éppen a katolikus hittételekkel kapcsolatos tudatlanság az örök kárhozatra vezet. Ezért az eretnekségek felszámolása és a tévelygők visszavezetése a katolikus anyaszentegyházba nem más, mint a lelkek megmentéséért tett erőfeszítés.[5]

A felsorolt jellemzők természetesen nem csak a megreformált papi életre, hanem a tridentinus püspök-eszményre is vonatkoznak.[6]

Lippay György az egri püspöki székben

A nemesi családból származó Lippay György Bécsben született (1600. október 6.), a császárvárosban tanult a jezsuitáknál. Első egyházi javadalmát, az egri kanonokságot a császártól már 13 évesen megkapta. Rövid grazi kitérő után, ahol magiszteri címmel fejezte befilozófiai tanulmányait, Pázmány Rómába küldi. A Német-Magyar Kollégium növendékeként 1621 és 1625 között teológiát és kánonjogot tanult. Az intézet anyakönyvében rektora feljegyzi róla, hogy példás magaviseletével tűnt ki, elöljárói bizalmából a kollégium Mária-kongregációját is vezette[7]. Hazatérése után

---

5 *Luigi Mezzadri:* Storia della Chiesa tra medioevo ed epoca moderna. vol. 3., Roma 2001. 345.

6 *Véghseő Tamás:* A püspök-ideál reformja a Tridenti Zsinaton. In: *Ivancsó István* (szerk.): Ecclesiam aedificans. A 70 éves Keresztes Szilárd püspök köszöntése. Nyíregyháza, 2002, 433–443.

7 *Andreas Veress:* Matricula et acta alumnorum Collegii Germanici et Hungarici ex Regno Hungariae oriundorum. vol. I. Matricula (1559–1917). Budapest, 1917. 26.

pályája töretlenül emelkedett. Először az esztergomi főszékeskáptalan tagja lett, majd két év múlva tornai főesperes, 1628-tól Szent Istvánról nevezett prépost. 1627-ben érsekújvári plébános, majd a nagyszombati szeminárium prefektusa. Pázmány egyik közvetlen munkatársaként 1632-ben elkísérte érsekét Rómába. A következő évben a veszprémi püspökség élére került, majd 1637 májusában III. Ferdinánd az egri püspökségre helyezte át. Alig öt évvel később Lósy Imre halálát követően került az esztergomi érseki székbe.[8]

Az egri püspökség átvétele után Lippay figyelme hamar a keletiek felé fordult. 1641 márciusában a bécsi nunciusnak írt levelében[9] azt írja, hogy már két éve tárgyalásokat folytatott Taraszovics Bazil munkácsi püspökkel, akit csak a munkácsi várkapitány önkénye akadályozott meg abban, hogy 1640 decemberében letegye a katolikus hitvallást Lippay előtt. Hodinka Antal szerint Taraszovics püspök és elődjei már hosszabb ideje nyitottak voltak az egységre, mivel lengyelországi kapcsolataikon keresztül közvetlen tapasztalatokat szerezhettek arról, hogy az 1596-ban megkötött breszti unió milyen jótékony hatást gyakorolt az ottani görögkatolikusok sorsának alakulására.[10] A kapcsolatfelvétel elmaradása, illetve a Krupeczky Atanáz przemysli püspök nevéhez fűződő sikertelen kísérlet valószínűleg annak is betudható, hogy Lippay elődjei az egri püspöki székben nem mutattak kellő érdeklődést az unió ügye iránt. Lippay azonban felismerte az unió egyházpolitikai jelentőségét, s tudta, hogy a rábízott területen a katolikus egyház pozícióit jelentősen javíthatja egy hatalmas, mintegy százezer lelket számláló vallási közösség integrálásával. Helyzetértékelését és elképzeléseit tartalmazza az a jelentés, melynek az Egri Főegyházmegyei Levéltárban található másolatát Sugár István ismertette kivonatolva[11], míg eredetijét újabban Tusor Péter találta meg a római állami levéltárban és közölte szöveghűen, illetve magyar fordításban[12]. A Tusor Péter által 1641 november/decemberére datált[13] *ad limina*-jelentés második pontjában Lippay felvázolja az egyházmegyéje

---

8 *Tusor Péter:* Lippay IV. György. In: *Beke Margit* (szerk.): Esztergomi érsekek 1001–2003. Budapest., 2003. 296–302.

9 *Hodinka Antal:* A munkácsi görög szertartású püspökség okmánytára, 1458–1715. Ungvár 1911. A továbbiakban: Hodinka Okm., 71.

10 *Hodinka Antal:* A munkácsi görög-katholikus püspökség története. Budapest, 1909. A továbbiakban: Hodinka Tört., 268.

11 *Sugár István:* Az egri püspökök története. Budapest, 1984. 315–317. Lippay egri működése görögkatolikus vonatkozásainak újabb ismertetése: *Janka György:* Az ezeréves egri egyházmegye és a görögkatolikusok. Athanasiana 19 (2004), 145–157.

12 *Tusor Péter:* Lippay György egri püspök (1637–1642) jelentése Felső-Magyarország vallási helyzetéről (Archivio Santacroce). Levéltári Közlemények 73 (2002) 199–241.

13 *Tusor:* Lippay György, 221.

területén élő keletiek helyzetét. Összegzésében olyan információkat is találunk, melyek az unió előtörténetéhez fontos adalékokkal szolgálnak, ezért szó szerint közöljük:

Másodszor: Az egri püspökségben rutén szakadárok is laknak, akik a Lengyelországot Magyarországtól elválasztó Kárpát-hegység vonulatain élnek, teljes hosszában le egészen a moldvai és erdélyi határig. Számuk majdnem a százezer lélekhez közelít, a görögök szakadár hitét követik, a szlavóntól avagy illírtől nem nagyon különböző, sőt azzal közel azonos rutén nyelvet használják. Műveletlen, egyszerű nép, mindnyájan parasztok, falusiak. A betűvetésben jószerével senki sem jártas közülük, a fegyverforgatásban is csak kevesen, szinte kivétel nélkül mindnyájan földműveléssel és állattartással foglalkoznak. Skizmatikus pátriárkájuk Magyarországon, az erdélyi fejedelem, mint magyar főúr tulajdonában álló munkácsi vár mellett székel. Ugyanott található Szent Bazil szakadár szerzeteseinek kolostora, amelynek megélhetését három vagy négy település kellően biztosítja. Ez a pátriárka, bár az erdélyi fejedelem mindenféle ármánykodással, falvainak, birtokainak elvételével a kálvinizmus felvételére akarta kényszeríteni, megmaradt vallásában. Igaz, akadnak olyan települések is, amelyek már az eretnekségre tértek és beengedték a prédikátorokat. A rutének között számos görög rítusú egyházi, pap működik, akiket batykóknak neveznek, ám műveletlenek: a latin nyelvben teljességgel járatlanok, alig tudnak írni, leginkább csak a cirill betűket ismerik, a köznéptől nem különböznek sem életmódjukban, sem pedig szokásaikban. Eleddig e ruténeket, mivel a görög rítust és az illír nyelvet használják, az egri püspökök elsősorban az óriási paphiány miatt a szomszédos lengyel püspök figyelmébe ajánlották. Arra kérték a lengyeleket, hogy amennyiben nekik jobb lehetőségük nyílik felkarolásukra, ne habozzanak segítségükre sietni és viseljék szívükön a vallás, az istentisztelet ügyét. Úgy tűnt azonban, hogy az efféle ajánlás meglehetősen csekély eredményre vezetett, s hogy a lengyelek nem fordítanak akkora gondot és figyelmet az idegen bárányokra, mint a sajátjaikra, kiváltképpen azon dolgokban, amelyek némi pénzt és költséget igényeltek volna. Végül pedig a kínálkozó alkalmat megragadva maguknak kezdték követelni a rutének területeit és arra törekedtek, hogy az őket egri püspök és az ország kárára lelkiekben joghatóságuk alá vessék. Ezért azt véltem alkalmatosabbnak s szükségesnek, hogy saját pásztoraik szánják rá végre magukat és kíséreljenek meg végre törődni e juhaikkal. Kiváltképpen azért, mivel nem olyan régen nyolc vagy tíz település is egyhangú döntéssel, önként a katolikus hit és a római rítus elfogadására ajánlkozott, sőt mi több, néhány más falu már korábban felvette a katolikus hitet. Istápolásukra lenne mód és lennének eszközök.

Először is, ha pátriárkájuk skizmából az egyházzal alkotott unióra visszavezethető lenne. Ő a maradék tömeget könnyen, s szinte észrevétlenül egyesíthetné az egyházzal és az igaz vallásra térítheté.

Másodszor, ha e rutének fiai iskolákban és alumnátusokban nevelődnének, tanulnának, soraikból később nem csupán papok, hanem püspökök és pátriárkák is kikerülhetnének. Leginkább persze abban az esetben, ha néhányan közülük Rómában, a keleti rítusú görög kollégiumban folytathatnák tanulmányaikat.
Harmadszor arra lenne szükség, hogy a rutének között Szent Bazil uniált szerzetesei számára mihamarább s tényleg létesüljön egy kolostor és épüljön egy templom. E szerzetesek oktathatnák a népet, kiszolgáltathatnák a szentségeket, a sokaságot pedig a hitre vezethetnék és abban megtarthatnák. Ilyen rutén nyelvű és görög rítusú szerzeteseket a szomszédos lengyelektől nem lenne nehéz szerezni, kiváltképpen nem az Apostoli Szék tekintélyének latba vetésével, amelynek parancsára és az iránta való engedelmességnek köszönhetően e szerzeteseket be lehetne hozni az országba.
Negyedszer a rutének áttérítésének és nevelésének nem csekély javára válna katolikus földesuraik befolyása és hatalma, leginkább Homonnay gróf úré, az ifjabbik Rákóczyé és néhány másé.[14]

Lippay helyzetértékeléséből kitűnik, hogy a katolikus egyház megszilárdításán fáradozó főpap aggodalommal szemlélte a protestáns befolyás növekedését a keleti szertartásúak körében. Az egyházmegye főpásztoraként feladatának tekintette, hogy ne csak a katolikusnak megmaradt híveket védje meg, s ne csak a protestánssá lett lakosságot próbálja meg visszatéríteni, hanem a két nagy felekezet ütközőzónájában található keleti szertartású keresztényeket is megnyerje a katolicizmus számára. Szavaiból kiderül az is, hogy maguk a keletiek is inkább a katolicizmus elfogadására hajlanak, mintsem a kálvinista felekezethez való csatlakozásra. Jóllehet az erdélyi fejedelem ösztönzésére egyes falvak reformátussá lettek, s ezekben már prédikátorok működnek, a püspök mégis úgy ítéli meg, hogy a katolikus egyházzal való uniónak nagyobb az esélye. Ezt bizonyítja az a tény is, hogy néhány falu már áttért a katolikus egyházba, s nyolc-tíz település kifejezetten a katolikus hit elfogadására ajánlkozott. Az unió fogalmának tisztázatlanságára vagy éppen Lippay egyértelmű elképzeléseire utal a püspöknek az a megjegyzése, hogy ezek a települések nem csak a katolikus hit, hanem a római rítus átvételére is hajlandóságot mutattak. Nehezen elképzelhető, hogy a tridentinus mentalitásban – melynek egyik fontos jellemzője az uniformizálás – nevelkedett főpap az unió hosszú távú céljaként ne a megtérítendő népesség teljes, a rítusra is kiterjedő integrálását jelölje meg. Lippay ugyanakkor tisztában van azzal, hogy a latin rítus átvétele nem történhet meg azonnal, hiszen ez az említett precedens ellenére a többség esetében inkább hátráltatná az unió elfogadását. Ezért arra helyezi a hangsúlyt, hogy

14 *Tusor:* Lippay György, 204–206.

az egység gondolatát a keletiek püspöke, papjai és szerzetesei először fogadtassák el a néppel. Az unióra lépett közösség átformálása pedig a későbbi évtizedek feladata. A Lippay által felvázolt „Road-Map" tulajdonképpen a helyi adottságokat ötvözi a rekatolizáció jól bevált forgatókönyvével. Az első lépés a „pátriárka" megnyerése az unió ügyének. Ebben a tekintetben a püspök helyzeti előnyben van, hiszen – amint azt szintén jelzi – Taraszovics ellenállt az erdélyi fejedelem kezdeményezéseinek és inkább a katolicizmus elfogadására hajlik. A következő lépés a katolikus megújulás leghatásosabb eszközének, az oktatásnak az előtérbe helyezése. Lippay szükségesnek érzi ugyannak a módszernek az alkalmazását, mely a protestánsok rekatolizálásában már sikeresnek bizonyult: meg kell szervezni a rutén értelmiség taníttatását katolikus (nyilván elsősorban jezsuita) tanintézetekben, hogy a katolikus szellemiség a második generáció számára már egészen természetes szellemi közeg legyen. Ebben a pontban nyilvánvalóvá válik, hogy a rítus megváltoztatását a püspök nem érzi sürgető feladatnak, hiszen azt javasolja, hogy az arra alkalmas növendékek a római Görög Kollégiumban készüljenek fel papi hivatásukra. A harmadik pontban egy másik klasszikus „eszköz", a szerzetesség bevetésének lehetőségét tárgyalja. Mivel a keletiek körében – ahogyan azt korábban jelezte – a szerzetesek már jelen vannak, ezért nem nyugati szerzetesek alkalmazását tartja szükségesnek, hanem a baziliták megerősítését. Ennek érdekében javasolja egy önálló bazilita kolostor és templom építését, nyilván azzal a céllal, hogy a szerzetesek a püspöktől és a kiépítendő egyházmegyei intézményektől elkülönüljenek. A lengyel kapcsolatot, melyből elődeinek inkább hátránya, mintsem előnye származott, lengyel szerzetesek alkalmazásával ismét újraélesztené, de már a Szentszék felügyelete alatt, hogy joghatósági kérdések fel se merülhessenek. A negyedik pontban felvetett földesúri támogatás ugyancsak ismerős a rekatolizáció eszköztárából.

Lippay soraiból kitűnik, hogy a keletiek uniója tulajdonképpen már azelőtt megkezdődött, még mielőtt az illetékes egyházi vezetők az egység konkrét feltételeit tisztázták volna. Úgy tűnik, hogy az unió konkretizálódását és 1646-ban történő megkötését elsősorban a katolikus és protestáns felekezetszerveződés folyamata kényszerítette ki. A keletiek számára az unió – amennyiben konkrét és betartható feltételek mellett köttetik meg – ilyen értelemben „menekülőkapuként" szolgált, melynek segítségével elkerülhették a teljes identitásvesztés veszélyét. A protestantizmus által felkínált lehetőségnél sokkal vonzóbb lehetett a katolikus egyházzal alkotandó egység. Annál is inkább, mert a lengyelországi görögkatolikus egyház létrejötte és félévtizedes fennállása követhető, több szempontból pedig kifejezetten előnyös modellnek tűnhetett.

Lippay tisztában volt azzal, hogy a protestáns konkurenciát nem lesz könnyű legyőznie, hiszen az erdélyi fejedelem földesúri jogainak érvényesítéséről természetesen nem kívánt lemondani. Akaratát Balling János munkácsi várkapitányon keresztül érvényesítette, aki a fizikai erőszaktól sem riadt vissza annak érdekében, hogy az uniót megakadályozza. Amikor Lippay az idézett jelentését megfogalmazta, akkor már véget ért Taraszovics Bazil püspök több hónapig tartó megalázó fogsága. Szabadulását annak köszönhette, hogy az uralkodó, s Lippay vezetésével az egyházi rend határozottan fellépett az érdekében.[15] Néhány hónappal később, 1642 májusában Bécsben III. Ferdinánd, Lippay és bécsi nuncius jelenlétében Taraszovics letette a katolikus hitvallást. Munkácsra ugyan nem térhetett vissza, s az uralkodói kegynek köszönhetően Kállóban telepedhetett le, az egri püspök mégsem lehetett elégedetlen: elképzeléseinek első pontja, a „pátriárka" megtérítése megvalósult.

Taraszovics Munkácsra történő visszahelyezéséért Lippay egri püspökként már csak rövid ideig léphetett fel. 1642 novemberében az uralkodótól átvehette az esztergomi érseki székbe történő kinevezését. Egyéb fontos érdemei mellett – 1635-től udvari magyar kancellár – nyilvánvalóan az unió érdekében, s a Habsburg-rivális erdélyi fejedelem ellenében tett erőfeszítései is szerepet játszottak kinevezésében.

Jakusich György

Lippay az egri püspökséget annak a Jakusich Györgynek adta át, akire a kortársai mint emelkedő csillagra tekintettek. Evangelikus főnemesi családban született (Thurzó György nádor unokájaként),[16] s csak 1623-ban, tizennégy éves korában katolizált. Boroszlói, majd bécsi tanulmányai után, 1630-ban Pázmány ajánlólevelével a Rómába érkezik[17], s a Német-Magyar Kollégium növendékeként folytatja tanulmányait. Egyházi pályája azonban olyan meredeken ível felfelé, hogy hamar római tanulmányainak megszakítására „kényszerül". Rómába már a király kamarásaként érkezik, amit két évvel később a VIII. Orbántól kapott pápai kamarási cím egészít ki. Pázmány 1632-ben Rómában pappá szenteli, s azonnal magával haza is viszi a

15 Lippaynak a Szentszéket tájékoztató leveleire írt válaszokat, illetve intézkedéseket közli: *Michael Lacko:* Unio Uzhorodiensis Ruthenorum Carpaticorum cum Ecclesia Catholica. Roma 1965. függelék, 12–16. sz. iratok

16 Életrajzi adatok a Magyar Katolikus Lexikonban: V. kötet, Budapest, 2000. 570–571.

17 *Veress:* Matricula, 34–35.

szép reményű ifjú klerikust. A következő évben óbudai prépost, majd 1634-től (huszonöt éves korában) esztergomi érseki helynök és szerémi püspök. Pázmány halála után, 1637-ben a veszprémi püspökség élére kerül, majd innen Lippayt követve érkezik 1642 őszén az egri püspökség élére. A ranglétrán azonban már nem léphetett tovább, mert 1647-ben egri püspökként fejezte be életét.

Alig néhány hónappal egri kinevezése után Jakusich diplomáciai küldetésben az erdélyi fejedelemhez utazott, hogy az uralkodót képviselve II. Rákóczi György esküvőjén tárgyalásokat folytasson. Már ekkor alkalma nyílott arra, hogy az új egyházmegyéje területén élő keletiek kérdésével is foglalkozzon. A bécsi udvartól kapott instrukciók hatodik pontja ugyanis azt az utasítást tartalmazza, hogy a követ próbálja meg eléri Taraszovics püspök visszahelyezését a munkácsi püspöki székbe[18]. Jakusich nem jár sikerrel, sőt néhány hónappal később I. Rákóczi György Juszkó János személyében új püspököt nevez ki, aki természetesen ellenezte az uniót[19]. Az 1644 januárjában meginduló erdélyi támadás után az év őszétől Jakusich-ot egy újabb diplomáciai küldetés tartja távol az egyházmegyéjétől, s az unió ügyétől. Rómába utazik, hogy egyrészt a magyar főpapság követeként a kinevezési díjak ügyében érjen el engedményeket a Szentszéknél, másrészt pedig az uralkodó képviseletében pápai segélyt kérjen Magyarország védelmére[20]. Egyenlőre nem került elő olyan adat, mely arra utalna, hogy római tartózkodása alatt a Szentszéket tájékoztatta volna az egyházmegyéje területén élő keleteik körében készülődő unióról. Mindössze egy kérvényének összefoglalása maradt fenn a Propaganda-Kongregációban, melyet annak érdekében nyújtott be, hogy a vele egyidőben éppen Rómában tartózkodó keleti szertartású papnövendék helyet kapjon a Görög Kollégiumban. A kérvény összefoglalásából nem derül ki, hogy a papnövendék vele együtt utazott ki, vagy esetleg már Rómában tartózkodott.[21] A Német-Magyar Kollégiumban ekkor nem volt egri egyházmegyésként nyilvántartott növendék. 1645 októberében érkezett a kollégiumba az egri egyházmegyés Goda György, akit viszont a győri püspök ajánlott, s akiről a kollégium anyakönyve feljegyzi azt, hogy ő is és szülei is mindig katolikusok voltak.[22] A kérvény sorsáról, az elutasítás konkrét okáról egyenlőre nem került napvilágra újabb adat. Tény

---

18 Hodinka Okm. 99. sz. irat.

19 Hodinka Okm. 104. sz. irat.

20 *Fraknói Vilmos:* Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szentszékkel. vol. III. Budapest, 1903. 357. *Tusor Péter:* Jakusith Görgy egri püspök római követjárása 1644–45-ben. Hadtörténeti Közlemények, 2000. 2. 237–268.

21 *Lacko:* Unio, függelék: 21. számú irat.

22 *Veress:* Matricula, 46.

viszont az, hogy 1650-ben Lippay esztergomi érsekként újra kérvényezi két növendék elhelyezését.[23]

1645 végén Jakusich ismét Magyarországon tartózkodik: decembertől Ungváron időzik nővérénél, Jakusich Annánál, aki nem sokkal korábban elhunyt férjét, Drugeth János országbírót gyászolta. A több hónapig tartó ungvári tartózkodása teremtett alkalmat arra, hogy 1646. április 24-én sor kerülhessen az unióra, melyet két bazilita szerzetes, Parthén Péter és Kosoviczki Gábor készített elő. A két bazilita 1643-tól kezdve élt Ungváron, ahol Jakusich Anna adományozott nekik házat. Parthén a munkácsi kolostorból jött át Juszkó érkezését követően, míg Kosoviczki Lengyelországból érkezett[24]. Míg Parthén Taraszovics közvetlen környezetében lett katolikussá, Kosoviczki valószínűleg még Lippay kezdeményezésére érkezett Magyarországra. Lippay az idézett ad limina jelentésében utalt arra a tervére, hogy Lengyelországból hozat szerzeteseket az unió terjesztése érdekében. Lippay és Kosoviczki kapcsolatát bizonyítja az is, hogy a bazilita még az ötvenes években is küldött rövid jelentéseket az akkor már esztergomi érseknek. 1651. július 27-én Homonnán kelt levelében arról értesíti az érseket, hogy Taraszovics halála után a papság Parthén Pétert (akiről megjegyzi, hogy egyetlen munkatársa) választotta püspöknek. A választást mind az egri püspök (Kisdy Benedek), mind pedig a csanádi püspök és szepesi prépost (Tarnóczy Mátyás) jóváhagyta[25]. Hat évvel később szintén Homonnáról írott levelében (1657. július 2.) utal az érsek korábbi levelére (tehát valószínűleg állandó kapcsolatban voltak). Mentegetőzik, hogy az érsek utasítása ellenére sem jelent meg személyesen nála, hogy az unió helyzetéről beszámoljon, de a homonnai parókia és iskola vezetése minden idejét lefoglalja. Biztosítja arról, hogy feladatának megfelelően meghagyja Parthén püspöknek, hogy tegyen beszámolót az érseknek és válaszoljon a kérdéseire.[26]

Jakusich egri működésének idejéből már csak egy, az unióval kapcsolatos további dokumentum maradt fenn. Egy hónappal az ungvári unió megkötése után védelmébe veszi Berezniczki Jakab kisbereznai papot, s kijelenti, hogy azt minden egyházi szabadság megillet.[27] Az unióval kapcsolatos tevékenységéről elmondható, hogy nagy valószínűséggel elődje, Lippay György elképzelései szerint járt el, aki az esztergomi székbe távozva is próbálta kézben tartani az események alakítását.

---

23 *Lacko:* Unio, függelék 32. sz. irat.

24 *Lacko:* Unio, 145.

25 Esztergomi Prímás Levéltár (=EPL) Arch. Vet. X 24. 18. cs. 291.

26 EPL Arch. Vet. X 35a. 30. cs. 3.

27 Hodinka Okm., 111.

Varró István

Mielőtt visszatérnénk Lippay érseki működésének bemutatására, érdemes tennünk egy kitérőt és figyelmünket egy olyan egyházi személyiségre fordítani, aki a szakirodalomban az ungvári unióval kapcsolatban ugyan csak elvétve kerül megemlítésre, saját állítása szerint mégis fontos szereplője volt az eseményeknek. Varró István egri kanonok, hevesi főesperes és ungvári plébános nevével egy 1641. június 23-án keletkezett dokumentumban[28] találkozunk. Az irat a Varró által az egri káptalan előtt bejelentett tiltakozást rögzíti Taraszovics Bazil püspök letartóztatása ellen. Hodinka[29] és Lacko[30] is csak ezzel az eseménnyel kapcsolatban említi meg nevét. A Német-Magyar Kollégium levéltárában azonban fennmaradt egy rövid feljegyzés, mely arról tanúskodik, hogy Varrónak valószínűleg több köze volt az ungvári unióhoz. A kollégium anyakönyve szerint Varró István 1610-ben Leleszen született nemesi családban. Apja katolikus, anyja protestáns volt. Ő maga tizennégy éves korában katolizált. Tanulmányait Leleszen kezdte, majd Nagyszombatban és Bécsben folytatta a jezsuitáknál. Nagyszombatban három évig, Bécsben egy évig volt a Mária-Kongregáció tagja. Pázmány javaslatára 1632-ben érkezett Rómába, ahol a filozófiai tanulmányokkal folytatódott képzése. 1637-ben papként hagyta el az intézetet. Rektora kíméletlenül feljegyzi róla, hogy magaviselete és tanulmányi előmenetele közepesre értékelhető, nehezen kezelhető növendék volt. Az anyakönyvi bejegyzések megőrizték későbbi előmenetelét is. Ezek szerint ungvári plébánosként mintegy háromszáz eretneket megtérített, a görög pátriárkát az egységre vezette, a Rákóczi-féle hadjárat idején fogságba esett és kegyetlenül megkínozták, hitéért sokat szenvedve, egri kanonokként 1647-ben halt meg.[31] Az előmenetelére vonatkozó bejegyzések egy 1658 körül keletkezett, szintén a kollégium levéltárában őrzött összefoglalásból származnak[32]. A dokumentum szerzője Benkovich Ágoston, későbbi pálos rendfőnök és váradi püspök, a görögkatolikusok hathatós pártfogója,[33] aki 1653 és 1658 között volt a kollégium növendéke. Ezekben az években a Propaganda-Kongregáció jelezte a pápai kollégiumok vezetői felé azt a szándékát, hogy szeretne részletes tájékoztatást kapni a papnevelő intézetekből hazakerülő növendé-

28 Hodinka Okm., 79.

29 Hodinka Tört., 284. és 289.

30 *Lacko:* Unio, 68.

31 *Veress:* Matricula, 37.

32 Archivio del Collegio Germanico ed Ungarico (=ACGU) Rel. ms., 74. fol. 1–4.

33 *Véghseő Tamás:* Benkovich Ágoston váradi püspök működésének görögkatolikus vonatkozásai. Athanasiana 16 (2003), 99–122.

kek további sorsáról. Valószínűleg ezért kérte meg a Német-Magyar Kollégium rektora, Aloiso Spinola Benkovich Ágostont arra, hogy készítsen egy összefoglalást azokról az egykori növendékekről, akiket ismert. Benkovich huszonhat egykori növendékről (köztük kilenc pálosról) írt rövid összefoglalást, többnyire személyes tapasztalataira hivatkozva. A sorban harmadik Varró István, akiről egészen pontosan ezt jegyzi föl:

> *Dominus Stephanus Varro. Canonicus Agriensis primo parochum egit in oppido Ongvar, quod totum olim haereticum ferme convertit. Ego qui haec scribo puer ab ore eius auidivi quondam patriarcham grecum convertit ad unionem. Plusquam trecentos ad viam salutis ab haeresi reduxisse. Factus deinde Abbas. tempore Rakotiani belli captus et miserrime habitus, multa pro fide pertulit et tandem in laboribus Christi mortuus exul anno 1647.*[34]

Benkovich tehát gyermekként magától Varrótól hallotta, hogy az ungvári plébános a görög pátriárkát az unióra vezette. Természetesen további kutatások tárgya lesz annak kiderítése, hogy egészen pontosan miként kell értelmezni Varró szerepét. Elképzelhető, hogy Lippay, majd Jakusich utasításainak gyakorlati végrehajtója volt, s az ungvári unió megkötésének technikai lebonyolításában kaphatott fontos szerepet. Mindenesetre érdekes, hogy Benkovich Jakusich-csal kapcsolatban nem tesz utalást az ungvári unióra, fontosabbnak tartja a kapucínusok letelepítése érdekében tett lépéseinek megemlítését[35]. Lippayról – mivel a magyar prímásként közismert volt – mindössze annyit jegyez meg, hogy művei hirdetik erényeit[36]. Mivel Varró 1647-ben meghalt, nem nehéz kideríteni, hogy mikor kerülhetett sor a gyermek Benkovich-csal való találkozására. Valószínűnek tűnik, hogy 1646 májusában Varró az egri káptalan képviseletében részt vett a pozsonyi országgyűlésen. Ekkor Benkovich már a városban a jezsuiták növendéke volt. Mivel később Benkovich élénk érdeklődést mutatott a görögkatolikusok iránt (még ruszinul is megtanult), s több évtizedes munkásságának jelentős részét töltötte ki az unió előmozdítása, nem zárható ki, hogy éppen Varró elbeszélése irányította figyelmét a görögkatolikusokra.

Lippay György az esztergomi érseki székben

A prímási székbe történő áthelyezése után Lippay továbbra is figyelemmel kísérte a keletiek között végzett uniós munka sorsát. Az események

34 ACGU Rel. ms., 74. fol. 1.

35 ACGU Rel. ms., 74. fol. 4.

36 ACGU Rel. ms., 74. fol. 1.

közvetlen irányítását ugyan átengedte Jakusichnak, de annak halála után – ahogyan ő maga is írja 1654-ben – ismét átvette a kezdeményezést.

1648. május 14-én, Pozsonyban kelt levelében biztosítja az egyesült papságot arról, hogy az uniós megegyezés értelmében a katolikus egyházi rend kiváltságait kiterjesztik rájuk is.[37] Az év őszén a nagyszombati nemzeti zsinat is megerősítette az uniót és az egyesült papság felvételét a katolikus egyházi rendbe. Erről Lippay tájékoztatja a Szentszéket is az 1650-ben összeállított ad limina jelentésében.[38]

1651. július 23-án kelt levelében arra kéri a pápát, hogy az esztergomi érsekség és az egri egyházmegye területén élő már több mint négyszáz egyesülni kívánó pap és híveik számára a Szentszék állítson fel egyházmegyét. Kéri azt is, hogy a pápa engedélyezze számára, hogy ő maga vagy képviselője papokat szentelhessen és püspöki funkciókat végezhessen az egyesültek között.[39]

1651. szeptember 5-én Parthén Pétert az egyesültek vizitátorává nevezi ki és felruházza a kormányzáshoz szükséges fakultásokkal. A vizitátor joghatósága nem csak az esztergomi egyházmegyére terjed ki, hanem a királyság egész területére, amennyiben az illetékes ordináriusok másképpen nem rendelkeznek.[40] Öt nappal később X. Ince pápánál kérvényezi Parthén szakadár püspök által történt felszentelésének érvényesítését,[41] s római ágensét, Giacomo Favillát is sürgeti.[42] Kérését a következő évben is megismétli (1652. július 19.).[43] Sürgetőnek érzi Partén helyzetének rendezését, mert Taraszovics halála után Lóránttffy Zsuzsanna fejedelemasszony utasítására tizenkét kálvinista prédikátor választott új szakadár püspököt. A protestáns befolyás leküzdése érdekében Parthén tekintélyét mindenképpen meg kellett erősíteni. Míg a Szentszék válasza meg nem érkezett, maga Lippay is szükségesnek tartotta támogatásáról biztosítani az egyesült püspököt. 1652. augusztus 22-én szláv nyelvű levélben fordul az egyesült papsághoz, melyben felszólítja őket, hogy csak Parthénnak engedelmeskedjenek, utasításait alázattal fogadják, s hajtsák végre, amennyiben azt akarják, hogy a császári védelem és kegy rájuk is kiterjesztésre kerüljön. Külön figyelmezteti őket arra, hogy a szakadár püspöknek semminemű tekintélye és hatalma nin-

37 Hodinka Okm., 113.

38 *Lacko:* Unio, függelék 32. sz. irat

39 Hodinka Okm., 116. sz. irat.

40 Hodinka Okm., 118. sz. irat.

41 Hodinka Okm., 119. sz. irat.

42 *Lacko:* Unio, függelék 35. sz. irat.

43 Hodinka Okm., 124. sz. irat. A Congregatio Sacri Officii és a bécsi nuncius közötti levelezés e tárgyban: *Lacko:* Unio, függelék 37–39. sz. iratok.

csen a császárnak alávetett területeken. Biztosítja az egyesülteket arról, hogy szertartásukat a jövőben is ugyanolyan szabadon gyakorolhatják majd, mint a múltban: neki nem áll szándékában azon semmit sem változtatni.[44] Ez utóbbi kitétel nyilván a keletiek félelmeit volt hivatott eloszlatni, akik tanúi lehettek annak, hogy az unió érdekében fáradozó Kosoviczki Gábor bazilita időnként latin rítusban is végzett szertartásokat, mígnem a Szentszék – Kisdy Benedek egri püspök közbenjárására – ezt meg nem tiltotta.[45] Lippay a protestánsokkal szemben is biztosítani kívánta a keletieket: a kálvinista befolyás érinteni fogja a rítus kérdését is (ha már a püspököt is prédikátorok választják), míg a katolikus egyház nevében ő garantálni tudja a szertartás sértetlenségét.

Lippay támogató levelére szükség is volt, mivel Parthén megerősítésére irányuló kérését csak VII. Sándor pápa teljesíti 1655 májusában, illetve júniusában.[46] A pápa rendelkezését Lippay 1655. július 22-én hozza nyilvánosságra Trencsénben kelt levelében[47] és az év végén köszönetet mond a pápának[48] Négy évvel később, 1659 őszén I. Lipót is megteszi a szükséges lépéseket Parthén helyzetének törvényesítése érdekében: főkegyúri jogaira hivatkozva kinevezi munkácsi püspökké[49] és utasítja a pozsonyi kamarát, hogy a kinevezett püspököt iktassa be a püspökség javadalmába.[50] A következő év elején Lippay is törvényes püspökké nyilvánítja Parthént[51].

1654. július 2-i keltezéssel részletes beszámolót küld a Szentszéknek az unió helyzetéről és az egyházmegye kánoni felállítása érdekében.[52] Ebben ismét kitér arra a veszélyre, amit a protestáns erdélyi fejedelmek jelentenek

---

44 Latin nyelvű másolata: EPL AEV 2116/1. Ez a dokumentum tudomásom szerint még nem ismert a szakirodalomban. Hodinka Antal az Okmánytár bevezetőjében megjegyzi, hogy a 2116. jelzetű iratcsomó címe alapján ugyan az 1652 és 1765 közötti időszakból tartalmaz 19 dokumentumot, a valóságban mégis 3. számmal kezdődik és csak 1686-tól kezdve találhatunk benne iratokat, s megállapítja: *„Lippay idejéből a hgprim. lev.-tárban a munkácsi püspökségre vonatkozó irat nincsen”* (Hodinka Okm., XVIII. oldal). Valószínűleg Hodinka kutatásai idején a 2116/1. számú irat valóban máshová került, s egy későbbi rendezés során került vissza helyére. A levél teljes szövegét függelékben közöljük. A 2116/2 számú dokumentum ma sem található.

45 Az ügy dokumentumai: *Lacko:* Unio, 24–30. számú iratok.

46 Hodinka Okm., 130. és 131. sz. iratok. További kapcsolódó dokumentumok: *Lacko:* Unio, függelék 40–41. és 43–45. sz. iratok.

47 Hodinka Okm., 134. sz. irat.

48 *Lacko:* Unio, függelék 46. sz. irat.

49 Hodinka Okm., 140. sz. irat.

50 Hodinka Okm., 139. sz. irat.

51 Hodinka Okm., 141. sz. irat.

52 Hodinka Okm., 126. sz. irat.

a keletiekre nézve. Fontosnak tartja az egyházszervezet mihamarabbi megerősítését annak érdekében, hogy az egységet a lehető leghamarabb elfogadja minden érintett és ne legyen mód a visszafejlődésre. Nem tehetett arról, hogy az egyházmegye kánoni felállítására csak egy bő évszázaddal később kerülhetett sor. Törekedett arra is, hogy az egyesült papság jogai az országon belül is minél hamarabb érvényesüljenek és az unió egyik fontos feltétele, s 1648-as nagyszombati zsinat ez irányú rendelkezése a gyakorlatba is átkerüljön. 1655-ben Homonnai Drugeth György ungi főispán pátensében Lippay érsek közbenjárására hivatkozva nyilatkozik az egyesült papság jogállásáról[53]. Fáradozásai ellenére ez a kérdés is még hosszú évtizedeken át tisztázatlan maradt.

1665. október 20-án a Giulio Spinola bécsi nunciusnak írt levelében Lippay még kitér a Parthén halála után megüresedett munkácsi szék betöltésének kérdésére is és ígéri, hogy Szeged Ferenc váci püspökkel megfelelő információkat küld Bécsbe.[54] Ekkor azonban az érsek már súlyos beteg, s csak néhány hónap választja el 1666. január 3-án bekövetkezett halálától.

Lippay György életművében a görögkatolikusok érdekében folytatott tevékenysége semmiképpen sem tekinthető mellékesnek. Érseki kinevezését követően szinte azonnal napirendre került bíborossá kreálása is. Mivel ebben az időszakban a magyar főpapokat a császár jelölte a bíborosi kinevezésre, akinek tekintettel kellett lennie hatalmas birodalmának más főpapjaira is, Lippaynak hosszú küzdelmet kellett folytatnia a császári jelölés elnyeréséért. A végül eredménytelennek bizonyult küzdelem jól dokumentált, a Tusor Péter által közölt iratok és azok feldolgozása adalékokkal szolgálnak Lippay és a görögkatolikus kapcsolatának vizsgálatához is.[55] 1652-ben Lippaynak sikerült szert tennie egy rendkívüli császári ajánlásra, melynek dokumentumaiban utalást találunk a görögkatolikusokra is. III. Ferdinánd levele X. Ince pápához (1652. május 26.), egy emlékirat X. Ince pápához (1652 nyara) és egy másik emlékirat Fabio Chigi bíboros államtitkárhoz (1652 ősze) Lippay bíborosi kinevezése mellett különböző érveket hoznak fel. A dokumentumok szerzői felsorolják a jelölt érdemeit, melyek között megemlítik azt is, hogy Lippay nem csak a protestantizmus visszaszorításában szerzett elévülhetetlen érdemeket, hanem a Magyarországon élő keleti szertartású keresztények katolikussá tételében is. Az iratok érzékeltetik a

53 Hodinka Okm., 129. sz. irat.

54 *Lacko:* Unio, függelék 54. és 56. sz. iratok.

55 *Tusor Péter:* Purpura Pannonica. Az esztergomi „bíborosi szék" kialakulásának előzményei a 17. században. Collectanea Vaticana Hungariae, Classis I, vol. 3., Budapest-Róma, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Egyháztörténeti Kutatócsoportja, 2005.

különbséget is az eretnekeknek nevezett protestánsok és a szakadároknak tekintett keletiek soraiban végzett tevékenység között: Lippay az előbbieket megtérítette (*convertiti*), míg utóbbiakat visszavezette a Szentszéknek való engedelmességre (*ridotti all'obedienza della Santa Sede*).[56] Mindez azt bizonyítja, hogy a 17. század közepétől az egyházi unió kérdésének egyre több figyelmet szenteltek, s az uniós tevékenységet végző egyháziak esetében előmenetelükre is hatással volt.[57]

Függelék

Lippay György esztergomi érsek szláv nyelvű levelének latin másolata.
Pozsony, 1652. augusztus 22.
EPL AEV 2116/1

Nos Georgius Lippay miseratione divina ecclesiae metropolitanae Strigoniensis archiepiscopus, locique eiusdem comes perpetuus, primas Hungariae, legatus natus, summus et secretarius cancellarius, ac sacratissimae Caesarae Regiaeque Maiestatis intimus consiliarius universis et singulis praesentes nostras lecturis et inspecturis religiosis, capellanis ritus graeci, plebanis in dominiis sacratissimae Caesarae Regiaeque Maiestatis sub corona Hungariae degentibus salutem et divinam benedictionem. Dilectus nobis in Christo Reverendissimus Pater Petrus Parthenius Ordinis Sancti Basilii, et ritus graeci capellanus verae catholicae ecclesiae unitus episcopus Munkacsiensis ex sua residentia exiens, aliquot menses in peragendis et promovendis ecclesiae suae negotiis non sine fructu consumpsit, non dubitamus, quod hoc libenter habebitis et pro merito reputabitis. Siquidem propter vestrum bonum et privilegia apud Suam Caesarem Maiestatem non segniter in eo laboravit et ad optatam finem deduxit. Quare vobis universis et vestrum singulis praefatis ruthenis capellanis praementionati ritus graeci in virtute sanctae et salutaris obedientiae ac sub excommunicationis paena firmiter praecipiendo committimus et mandamus, ut neminem alium episcopum ruthenum et graeci ritus praeter praenominatum Reverendissimum Patrem Petrum Parthenium visitare permittatis nec permittere valeatis, eius autem salutaria monita cum humilitate acceptetis, si vultis vos dignos efficere gratia et protectione Suae Caesarae Regiaeque Maiestatis. Quod attinet ritus vestri graeci laudabiles ceremonias, eas liberi exerceatis sicut ante ita et in posterum. Cum nos modo, et praeterlapsis tempori-

56 *Tusor:* Purpura, 10., 17–19. sz. iratok.

57 Jó példa erre évtizedekkel később Benkovich Ágoston püspöki kinevezése: őt az uralkodó, a Szentszék és a kánoni kivizsgálásába bevont tanuk kifejezetten azért találták méltónak a váradi püspöki székre, mert korábban évtizedeken keresztül a görögkatolikus egyház megerősítésén fáradozott.

bus nihil in eis mutare intendimus. Praeterea sciatis etiam, quod falsus episcopus, qui se intruserat schismaticus nulla habet auctoritatem et potestatem supra capellanos in ditionibus sacratissimae Caesarae Regiaeque Maiestatis degentibus, quos omnes uti dilectissimos verae catholicae ecclesiae filios sue Maiestas Sacratissima contra omnes adversarios se protecturam benignissime obtulit. Post hac divina protectioni vos commendantes paternam benedictionem vobis largimur.

Datum Posonii in curia et cancellaria nostra archiepiscopali die 22 augusti anno Domini 1652.

Georgius Lippay
Archiepiscopus Strigoniensi
mp

L.S.

Jezsuiták és görögkatolikusok Északkelet-Magyarországon a 17. század második felében[1]

Közismert, hogy a katolikus megújulás korában létrejött keleti katolikus – sajátos kelet- közép-európai szóhasználattal: görögkatolikus – egyházak létrejöttében és korai fejlődésében a jezsuita rend világszerte fontos szerepet játszott. Különösen is érvényes ez a Lengyel–Litván Királyságban[2] és a Magyar Királyság különböző régióiban[3] útjukra indított görögkatolikus egyhá-

---

1 Kutatásaimat az OTKA K108780 sz. kutatási projekt keretében végeztem.

2 A breszti unióhoz: *Julian Pelesz:* Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom. 2 Bände. Wien, 1878–1880., *Oleh Turij:* A kijevi egyház önazonosságának alakulása a breszti unió után. In: *Véghseő Tamás* (szerk.): Rómából Hungáriába. A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai. Nyíregyháza, 2009. (Collectanea Athanasiana – I. Studia, 1.), 35–41. *D. Molnár István:* Vallási kisebbség és kisebbségi vallás. Görögkatolikusok a régi és a mai Lengyelországban. Budapest, 1995. *Ernst Chr. Suttner– Klaus und Michaela Zelzer:* Dokumente der Brester Union. Ostkirchliche Studien 2007. 275–321.

3 A magyarországi uniós mozgalmakhoz: *Molnár Antal:* A szerb ortodox egyház és az uniós kísérletek a 17. században. In: *Véghseő Tamás* (szerk.): Rómából Hungáriába. A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai. Nyíregyháza, 2009. (Collectanea Athanasiana – I. Studia, 1.), 43–54., *Niko Ikic:* Der Begriff „Union" im Entstehungsprozess der unierten Diözese von Marca (Krizevci): eine ekklesiologisch-juridische Untersuchung auf Grund einer geschichtlichen Darlegung. St Ottilien, 1989. *Hodinka Antal:* A munkácsi görög-katholikus püspökség története. Budapest, 1909. *Hodinka Antal:* A munkácsi görög szertartású püspökség okmánytára 1458–1715. Ungvár, 1911., *Michael Lacko:*: Unio Užhorodiensis Ruthenorum Carpaticorum cum Ecclesia Catholica. Roma, 1965., *Athanasius B Pekar:* The history of the church in Carpathian Rus'. New York, 1992., *Véghseő Tamás:* „...mint igaz egyházi ember...". A történelmi Munkácsi Egyházmegye görögkatolikus egyházának létrejötte és 17. századi fejlődése. Nyíregyháza, 2011. (Collectanea Athanasiana – I. Studia; 4.). *Ovidiu Ghitta:* De Camillis püspök első látogatása Szatmárnémetiben. In: *Véghseő Tamás* (szerk.): Rómából Hungáriába. A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai. Nyíregyháza, 2009. (Collectanea Athanasiana – I. Studia, 1.), 239–249. *Gheorghe Gorun:* De Camillis püspök és a Bihar vármegyei görögkatolikus egyház létrejötte. In: *Véghseő Tamás* (szerk.): Rómából Hungáriába. A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai. Nyíregyháza, 2009. (Collectanea Athanasiana – I. Studia, 1.), 251–256. *Octavian Bârlea:* Unirea Românilor (1697–1701). – Die Union der Rumänen (1697–1701). Îndreptar, XIII, 49–50. 1990. 1–91. *Ernst Chr. Suttner:* Die Siebenbürger Kirchenunion an der Wende zum 18.

zak esetében. A jezsuita rend jelenléte a görögkatolikus egyházak megszületéséhez vezető uniós folyamatokban, illetve a közösségek korai fejlődésében több szinten is kimutatható.[4] A jezsuita páterek hatása a legnyilvánvalóbb módon a missziókban, a keleti keresztényekkel közvetlenül érintkezve jelenik meg. Ott látjuk őket a meggyőzés/térítés színterein, majd az uniót kimondó eseményeken, később a görögkatolikus közösségek fejlődésének döntő pillanataiban.[5] A közvetlen érintkezés és cselekvés szintje fölött áll az a második szint, mely az eseményekben döntő szerepet játszó világiak és egyháziak környezetét jelenti. Az uniós folyamatokban szerepet és felelősséget vállaló királyok, fejedelmek, főurak, püspökök, érsekek, bíborosok közvetlen környezetében állandó vagy alkalmi tanácsadóként ott találjuk a jezsuita atyákat, akik a terepről, a rendtársaiktól érkező tapasztalatokra alapozva adnak tanácsot, vagy éppen kezdeményeznek lépéseket a görögkatolikusokat érintő ügyekben.[6] A harmadik szint, melyen a jezsuita rend éreztette és kifejtette hatását, az oktatást szintje. Gyakorlatilag nem találunk olyan, az unió ügyében érdekelt latin szertartású egyházit, akinek a képzése nem jezsuita oktatási intézetben történt volna.[7] Ennek azért van nagy jelentősége, mert az az ismeret, amit az egyháziak a keleti szertartású keresztényekről szereztek, az az ismeret volt, amit a jezsuita rend a maga oktatási/képzési szerkezetében átadott vagy átadásra méltónak gondolt.

Tanulmányomban a jezsuita rend szerepére szeretnék kitérni a Magyar Királyság északkeleti régiójában létrejövő, tizenhárom vármegyére kiterjedő, történelmi Munkácsi Egyházmegye görögkatolikus egyháza történelmének korai szakaszában. Az 1646-ban megkötött ungvári uniótól De Camillis munkácsi püspök 1706-ban bekövetkezett haláláig tartó időszakot azért tartom a jezsuita rend szerepvállalása szempontjából is rendkívül fontosnak, mert ebben a korszakban mutathatók ki leginkább annak az egyháztani és egyházkormányzati bizonytalanságnak a jelei, ami a görögkatolikus egyhá-

---

Jahrhundert. Annales Universitatis Apulensis. Series Historica, 12/I. 2008. 7–41.

4 A legjelentősebb páterek rövid életrajzát Nikolaus Nilles közli: *Nikolaus Nilles:* Symbolae ad illustrandam historiam Ecclesiae orientalis in terris coronae S. Stephani. I–II. Oeniponte, 1885.

5 Pl. a gyulafehérvári unió esetében P. Baranyi Pál: *Marton József:* A gyulafehérvári vallási unió. Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Theologia Catholica Latina, XLVIII. 1. 2003. 111–120

6 Pl. Piotr Skarga a lengyel királyi udvarban: *Edward G Farrugia* (a cura di): Dizionario enciclopedico dell'Oriente Cristiano. Roma, 200. 707–709. vagy Szentiványi Márton Kollonich bíboros környezetében: *Véghseő:* „...mint igaz egyházi ember..." 97–98.

7 *Véghseő Tamás:* „...patriarcham graecum convertit ad unionem..." A római Német-Magyar Kollégium három egykori növendéke és az ungvári unió. Athanasiana 23. 2006. 29–48.

zak egész történelmét végigkíséri. De Camillis püspök halála után az egri püspök joghatósága alá rendelés új, a korábbinál szilárdabb egyházjogi és egyházkormányzati helyzetet teremt. Ennek az időszaknak is meglesznek a maga problematikus pontjai, de ezek kezelésében már nem látjuk annyira egyértelműen a jezsuiták jelenlétét, mint az azt megelőző korszakban.

Az 1646 áprilisában Ungvárott megkötött unióhoz vezető folyamatokat vizsgálva fontosnak tartom hangsúlyozni azt, amit az 1595-96-os breszti unióval kapcsolatban Dimitrijev[8] is kiemel. A történészek korábban túlságosan leegyszerűsített sémát használtak a görögkatolikus egyházak létrejöttének leírásakor. Ezen leegyszerűsített séma szinte egyáltalán nem veszi figyelembe azt a tényt, hogy az uniós törekvések csak akkor vezethettek sikerre, amikor az érintett keleti szertartású közösség meghatározó vezető rétege is készen állt a katolikus egyházzal való egység kimondására. Dimitrijev kimutatta azt, hogy bár a latin szertartású egyháziak, köztük a jezsuiták döntő hatása a folyamatokra vitathatatlan, a rutén egyház uniója csak akkor konkretizálódik, amikor a rutén püspökök többsége eljut a Rómával való egység szükségességének felismerésére és az unió megkötése ügyében kezdeményező félként lép fel.

Ugyanez elmondható a Magyar Királyság északkeleti régióiban élő rutének esetében is. Az 1614-ben megkísérelt első unió Krasznibródon látványos kudarcba fullad, mert azt – politikai okokból – Homonnai Drugeth György a Munkácson székelő helyi püspök mellőzésével, Lengyelországból hozott püspök segítségével próbálta meg tető alá hozni.[9] 25 évvel később viszont a munkácsi püspöki székben, Taraszovics Bazil személyében, már olyan püspök ül, aki maga is készen állt az unióra. Annak megkötésében csak a protestáns helyi hatalom tudta megakadályozni. Ezzel egyidejűleg a Homonnai Drugeth család területén élő rutének között, a meglévő jezsuita misszió mellett, ungvári székhelyű bazilita misszió is létesül 1640-41-ben, ami a következő években hatékonyan készíti fel a keleti szertartású közösség és papság – általa elérhető – egy részét az unió elfogadására.

A jezsuiták ezekben az években kezdik meg Dobronoki György vezetésével átköltözésüket a homonnai rendházból az újonnan létesült ungvári otthonukba.[10] Véglegesen éppen 1646-ban, az ungvári unió évében költöznek át Homonnáról (érdekes, hogy éppen ekkor létesül Homonnán immáron

---

8 *Mihail Dmitriev:* Historische Voraussetzungen und die Genese der Union von Brest: Fakten und Deutungen. Ostkirchliche Studien 2007. 322–343.

9 Az eseménysor legújabb rekonstrukciója: *Véghseő:* „...mint igaz egyházi ember...” 30–32.

10 Vö. *Molnár Antal:* A homonnai jezsuita kollégium (1615–1619). In: *Molnár Antal:* Lehetetlen küldetés? Jezsuiták Erdélyben és Felső-Magyarországon a 16–17. században. Budapest, 2009. 15–45.

görögkatolikus iskola: lehetséges, hogy éppen a jezsuiták egykori épületeit kapták meg[11]). Az ungvári unió megkötéséről szóló szűkszavú, és csak 1652-ből származó forrás nem említi Dobronoki nevét. Utódja, Jászberényi Tamás viszont ugyanebben a forrásban mint az új püspök, Kisdi Benedek segítője kerül megemlítésre az unió megerősítéséről szóló híradásban.[12] Ettől kezdve a térségben működő jezsuita páterek nevével, leveleivel, szakértői javaslataival újra és újra találkozunk a forrásokban.

Alapvetően két fő téma köré csoportosítható a jezsuiták tevékenysége. 1664 és 1689 között a görögkatolikusokat érintő legfontosabb kérdés a munkácsi püspöki szék betöltésének kérdése volt. Taraszovics püspök halála után, 1651-ben azt a Parthén Pétert választották meg, aki az ungvári bazilita misszióban 1640-től következetesen az unió ügyéért munkálkodott. Lorántffy Zsuzsanna haláláig azonban nem volt esélye arra, hogy a munkácsi kolostorba költözhessen. Erre csak 1664-ben kerülhetett sor, amikor Konstantin moldvai vajda sárospataki látogatását használták ki a jezsuiták arra, hogy Báthory Zsófiával elfogadtassák Parthén püspök személyét, s azt a tényt, hogy őt – a Rákóczi-család kegyúri jogainak megsértésével – Lipót király nevezte ki a papság általi megválasztása után.[13] A munkácsi püspökség vezetésének kérdése azonban ezzel nem jutott nyugvópontra, mivel Parthén néhány hónappal később meghalt és új püspök kiválasztása vált szükségessé. A kegyúri jogok gyakorlásának kérdése ismét fellángolt, és mintegy huszonöt éven át zűrzavaros viszonyokhoz vezetett, ami kis híján az unió megsemmisülését eredményezte.

Báthory Zsófia gyóntatója, a jezsuita Millei István még Parthén püspök életében lépéseket tett az utódlás kérdésében. Minden bizonnyal úrnője tudtával, a krakkói jezsuita házfőnöktől kért segítséget az alkalmas utódjelölt megtalálása érdekében. Ez a lépés viszont oda vezetett, hogy a kijevi metropólia is igényt formált a munkácsi szék betöltésére. És nem csupán a jelölt személyének kiválasztására és felszentelésére gondoltak, hanem arra is, hogy a munkácsi eparchia ne az esztergomi érseki tartományba, hanem a kijevi metropóliába nyerjen besorolást.[14] Ettől kezdve a munkácsi püspökség sorsáról nemcsak a Rákóczi-család központjában, hanem Bécsben, Varsóban, Rómában, Kijevben és Esztergomban is dönteni kívántak. A különböző központokból érkező püspökjelöltek, adminisztrátorok és helynökök, köztük közönséges kalandorok egész sora próbálta meg magát mun-

---

11 A homonnai görögkatolikus iskola említése Kisdi Benedek egri püspök beszámolójában: *Lacko:* Unio, 211.

12 *Lacko:* Unio., 98–100., *Hodinka:* Okmánytár, 163–165.

13 *Hodinka:* Okmánytár, 207–208.

14 *Véghseő:* „...mint igaz egyházi ember..." 67.

kácsi püspökként elfogadtatni.[15] A helyzet De Camillis püspök 1689-es kinevezésével normalizálódott, de a sajátos kinevezési procedúra, valamint a kinevező okirat megfogalmazásai újabb egyházjogi problémákhoz vezettek. De Camillist ugyanis Kollonich Lipót hozta Magyarországra, aki ekkor már meg volt győződve arról, hogy az unió jövőjét csak az biztosíthatja, ha a görögkatolikusok a lehető legszorosabb ellenőrzés alá kerülnek a latin szertartású egyház részéről. Az ellenőrzés feladatát a területileg illetékes római katolikus püspökre, az egri főpásztorra kívánta bízni. Ez De Camillis királyi kinevezésébe is bekerült.[16]

Egy konkrét konfliktus kapcsán Fenesy György egri püspök 1692 tavaszán hosszú levélben fogalmazta meg kifogásait De Camillis püspök ténykedésével kapcsolatban. Nem meglepő, hogy a levélhez egy tudós jezsuita, Kecskeméti János – szintén terjedelmes – emlékiratát is csatolta.[17] A jezsuita páter segítségével Fenesy tulajdonképpen azt fejti ki és tölti meg tartalommal, amit Kollonich az Einrichtungswerkben szűkszavúan megemlített, és De Camillis kinevezésébe beleíratott. De nem csak abból indul ki, ami miatt a bíboros gyakorlatias megközelítéssel az Egernek való alávetettséget helyesnek és szükségesnek vélte. Fenesy szerint ez nemcsak az unió jövője miatt fontos, hanem azért is szükségszerű, mert a munkácsi püspökség soha nem létezett. Azonnal hozzá is teszi: az unió érdekében a jövőben sem célszerű ilyen püspökséget felállítani. Álláspontja szerint De Camillis püspök csak az ő külhelynökeként működhet, és teljes engedelmességgel tartozik neki. Fel kell hagynia azzal az önálló tevékenységgel, amit addig az ő engedélye nélkül végzett. Ne is nevezze magát munkácsi püspöknek. Különösen tartózkodnia kell a tizedszedéstől, amivel már addig is súlyosan sértette megyéspüspöke jogait. Fenesy tehát a görög szertartású katolikusok teljes jogú főpásztorának tekintette magát, kinek munkáját a görögkatolikus püspök legfeljebb helynöki minőségben segítheti. S mindezt egy olyan megfogalmazású dokumentumban fejtette ki, mely a görögkatolikusoknak nem sok jót ígért.

Kollonich elképzeléseinek megfogalmazásával egyidejűleg a keletiek között működő jezsuiták részéről is született egy tervezet az unió kérdéséről. A pécsi, majd a nagybányai jezsuita rendház és misszió vezetője, Ravasz Ferenc készítette és terjesztette be Kollonich Lipótnak 1687 táján azt a doku-

---

15 *Baán István:* A munkácsi püspöki szék betöltése 1650 és 1690 között. In: *Véghseő Tamás* (ed.): Symbolae. Ways of Greek Catholic heritage research. Papers of the conference held on the 100th anniversary of the death of Nikolaus Nilles. Nyíregyháza, 2010. (Collectanea Athanasiana I. Studia, vol. 3.), 161–166.

16 De Camillis püspök munkácsi működésének legújabb feldolgozása: *Véghseő:* „...mint igaz egyházi ember...” 111–143.

17 Az emlékiratot közli: *Hodinka:* Okmánytár, 319–334.

mentumot, mely pontokba szedve tartalmazza elképzeléseit mind az unió létrehozásával, mind pedig megtartásával kapcsolatban.[18] A jezsuita páter minden bizonnyal tudott a bíborosnak azon szándékáról, hogy a keletiekkel szemben szigorúbban és határozottabban fog fellépni. Ez kiolvasható az első bekezdésből, melyben megindokolja, mi késztette a tervezet összeállítására: a korábbi évek tapasztalata azt bizonyítja, hogy egyesek csak színleg csatlakoztak a katolikus egyházhoz, mások pedig a szent uniót elhagyva visszatértek a szakadárságba. Ezért van szükség szigorú feltételek megfogalmazására.

Az első három pont az unió aktusát, a hitvallás letételét szabályozza. A katolikus egyházba való befogadás alapfeltétele a püspök vagy képviselője jelenlétében eskü alatt letett hitvallás, mégpedig a Tridenti Zsinat által előírt szövegezésben. Ezt nemcsak a papoknak kell letenniük, hanem valamely ünnepnapon a nekik alárendelt híveknek is (férfiaknak és nőknek egyaránt), miután elvégezték a szentgyónást. Erre oly módon kerüljön sor, hogy a papjuk előolvasóként segíti őket. A hitvallás közösségi letételét Szent Liturgia kövesse. Minden évben ismételjék meg ezt a szertartást. Aki nem vesz részt rajta, azt tekintsék szakadárnak.

Ha felidézzük a konfesszionalizációs modell jellemzőit,[19] láthatjuk, hogy ezekben a pontokban a hitvallás elfogadása a felekezethez való tartozás legfőbb kritériumaként jelenik meg. De nemcsak az egyszeri csatlakozás fontos, hanem a rendszeres ellenőrzés, valamint a disszidensek beazonosítása és eltávolítása is.

A negyedik pont a keresztség szentségét érinti: az egyesült papok ne merészeljék a római katolikus papok által megkereszteltteket újrakeresztelni, sem pedig a keresztséghez kapcsolódó egyéb szertartásokat megismételni. Ezt csak abban az esetben tehetik meg, ha a római katolikus pap valamely okból érvénytelenül szolgáltatta ki a szentséget. De még ekkor is arra kell törekedni, hogy inkább egy másik római katolikus pap pótolja a hiányosságokat. Megengedett viszont, hogy a görögkatolikus papok a széléshez kapcsolódó áldásokat a házaknál elvégezzék.

Az ötödik és hatodik pont a katolikus felekezethez való tartozás és az uralkodó iránti lojalitás egyértelmű, a liturgikus cselekményekben ismétlődő kifejezésének igényét fogalmazza meg. A görögkatolikusok szertartásaikban a római pápát kommemorálják, más pátriárka nevét meg se említsék, és az uralkodóért is rendszeresen imádkozzanak. A hetedik, nyolcadik, kilencedik és tízedik pont a görög és a latin rítusban élő papok és hívek viszonyát érinti. A rítusváltoztatás kérdésében a jezsuita páter teljesen egyoldalú szabályozást tartott szükségesnek. Úgy vélte, a görög szertartású hívek átlé-

---

18 Közli: *Nilles:* Symbolae, 780–786.

19 *Tusor Péter:* Felekezetszerveződés a kora újkorban. Vigilia 2008/1. 15–30.

pését a latin rítusba támogatni kell. Ezt a görögkatolikus papok semmilyen módon ne akadályozzák, viszont latin híveket a görög rítusra ne csábítsanak (7. pont). Ajánlatosnak tartja azt is, hogy a két rítus hívei közötti egység kifejezéseként a görögkatolikus papok minden esetben tegyék lehetővé a latin szertartású papoknak azt, hogy templomaikban szentmisét végezzenek és szentségeket szolgáltassanak ki mind a római, mind pedig a görögkatolikus híveknek (8. pont). Előírná azt is, hogy azokon a településeken, ahol az egyesülteknek külön templomuk van, a görögkatolikus pap a latinok templomában évente négy-hat alkalommal saját szertartása szerint liturgiát végezzen (9. pont). Továbbá, a római katolikusok nyilvános körmenetein a görögkatolikus papok megfelelő liturgikus öltözetben híveikkel együtt vegyenek részt (10. pont).

Az első rész utolsó két pontja a görögkatolikus papságra vonatkozik. Nem szentelheti őket szakadár püspök. Szentelésükre csak a latin ordinárius engedélyével és a görögkatolikus püspök előzetes vizsgálata és jóváhagyása után kerülhet sor. Ha egy papnak meghal a felesége, nem nősülhet újra (11. pont). Minden görögkatolikus pap engedelmességgel és tisztelettel tartozik a latin ordináriusnak és a görögkatolikus püspöknek. Paróchiát nem kaphatnak a latin ordinárius és a görögkatolikus püspök felhatalmazása és beleegyezése nélkül. A vikáriusoknak és főespereseknek (rítustól függetlenül) engedelmességgel tartoznak (12. pont).

Ravasz Ferenc ezt a tizenkét pontot annyira fontosnak tartja, hogy kijelenti: a katolikus egyházzal egyesült keleti szertartású papok részesülnek azokban a kiváltságokban és mentességekben, melyek a római katolikus klérust megilletik, de ha csak egyetlen pontot nem tartanak meg a fentiekből, azonnal elveszítik jogaikat, és szakadárként fogják kezelni és büntetni őket.

A pontokba szedett feltételek és előírások után áttér azokra az eszközökre, melyek véleménye szerint az unió megőrzését szolgálhatják. Ezek között az első helyen említi azt, hogy azokon a településeken, ahol az egyesülteknek nincs saját templomuk, ne is engedjék egykönnyen görögkatolikus templom építését. Végezzék szertartásaikat a katolikusok templomában. Ott, ahol a görögkatolikusoknak nincs saját papjuk, a hívek lelkiekben a római katolikus plébános alá tartozzanak és a latin istentiszteleteken vegyenek részt. A görögkatolikusoknak ne legyenek külön iskoláik. Legfeljebb csak olyanok, melyekben írni-olvasni tanítanak, s ezek felett is felügyeletet a római katolikus plébános gyakoroljon. Az írni-olvasni tudó gyerekeket irányítsák a jezsuiták iskoláiba, ahol ruténül és románul is tudó tanítók fogják őket tanítani, és latinul is megtanulhatnak. Ez a megoldás biztosítani fogja azt, hogy az unió szellemisége beleivódjék az ifjak lelkébe. Abban is segít továbbá, hogy a papszentelésre jelentkezők legalább alapszintű latin nyelvi ismeretekkel rendelkezzenek. A bíboros figyelmébe ajánlja a nagybányai

jezsuita rendházat, mely fekvésénél fogva is kiválóan alkalmas a görögkatolikusok ilyen szellemiségben való iskoláztatására. Páter Ravasz szükségesnek ítéli azt is, hogy az általa eretnekségnek ítélt szövegrészeket a görögkatolikus liturgiában kijavítsák. Fontosnak tartja, hogy minél hamarabb javított szertartáskönyveket és katekizmusokat nyomtassanak és osszanak ki. Javaslatot tesz a Gergely-naptár bevezetésére is. Ezt azzal indokolja, hogy a keleti ünnepnapok a latin naptár szerint hétköznapra eshetnek, amikor a földesurak akaratából a híveknek mezőgazdasági munkát kell végezniük. Így nem tudják az ünnepeket megtartani. Másrészt az unió ügyének is inkább az használ, ha a görög és a latin szertartású hívek ugyanakkor tartják az ünnepeket.

A görögkatolikus papság megélhetését a tizedre kívánja alapozni. Azokon a helyeken azonban, ahol római katolikus pap is él, a tizedet meg kell osztani. Hozzáteszi: ahol római katolikus pap él, s a görögkatolikusok kevesen vannak, nem szükséges, hogy saját papjuk legyen, ha a plébános beszéli a nyelvüket, vagy a közeli helységekben él görögkatolikus pap.

Az unió előmozdítása érdekében azt javasolja, hogy azt senki, se világi, se pedig egyházi személy büntetlenül ne akadályozhassa. Leghatásosabbnak azt tartja, ha az országgyűlési törvények azonnal kiróható pénzbüntetést írnának elő. Senki se merészelje az egyesült papokat bebörtönözni, jobbágyi szolgáltatásokra kényszeríteni vagy adófizetésre kötelezni. A pap csak akkor végezhet mezőgazdasági munkát, ha saját telke van. Egyebekben teljes joga van az egyháziakat illető mentességekre.

Ravasz Ferenc tervezete javaslat maradt. Különösen a görög szertartás hátrányos megkülönböztetésére vonatkozó elképzeléseit tudós és befolyásos rendtársa, Hevenesi Gábor (Kollonich bíboros gyóntatója) se osztotta.[20] Mégis érdemes volt részleteiben bemutatnunk, mivel kétségtelenül tükrözi egy olyan latin misszionárius elképzeléseit, aki az unió kérdését, s főként annak gyakorlati vetületeit jól ismerte. Az sem kétséges, hogy elképzeléseinek alapgondolatát, ami szerint az egyesültek másodrangú katolikusok, részben maga Kollonich Lipót is osztotta. Az Einrichtungswerkben ugyanis nemcsak azt javasolta, hogy a munkácsi püspök kerüljön az egri főpásztor alá, hanem azt is, hogy a görögkatolikus papok csak feleannyi fizetésben részesüljenek, mint a római katolikusok. Ahogyan fogalmaz: azzal is nagyon elégedettek lesznek. Valószínűleg nem járunk távol az igazságtól, ha azt feltételezzük, hogy a magyar katolikus klérus körében sokan osztották P. Ravasz elképzeléseit.

Ha a tervezetben foglaltakat összevetjük az 1640-50-es évek eseményeivel, azt látjuk, hogy jelentős szemléletbeli változás ment végbe. Bár Lippay érsek korában is láttuk a latinizáló törekvések jeleit, kinyilvánított

---

20 *Nilles:* Symbolae, 786.

alapelvként az volt érvényben, amit a prímás a görögkatolikus papsághoz intézett levelében megfogalmazott: *„Ami pedig görög rítusotok dicséretes szertartásait illeti: azokat a jövőben, úgy, ahogyan korábban, szabadon végezhetitek, mi azokon semmit sem kívánunk változtatni”*.[21] Ravasz Ferenc már le meri írni azt, ami harminc-negyven évvel korábban még legfeljebb esetleg bekövetkező, de nem elvetendő következményként fogalmazódott meg: a keletiek latin rítusra való áttérése kívánatos.

Figyelemreméltó a dokumentumban megragadható kettősség. A görögkatolikus papok részesülnek mindazon jogokban és kiváltságokban, melyek a latin szertartású klérust az ország törvényei szerint megilletik. A katolikus egyház és az ország tehát „igazi egyháziaknak” ismeri el őket és védelmet ígér nekik mindazok ellen, akik jogaikat nem tartják tiszteletben. Senki ne merészelje őket jogaikban korlátozni – fogalmaz nagyon világosan a jezsuita atya. Ugyanakkor azt is magától értetődőnek tartja, hogy rítusuk (szokásaik és hagyományaik) a latin szertartású katolicizmushoz viszonyítva másodrendű. Szinte sugallja, hogy egyházi integrációjuk és társadalmi felemelkedésük akkor válik teljessé, ha áttérnek a latin rítusra. Ennek ösztönzését és bátorítását kifejezetten szükségesnek tartja. Nem könnyű válaszolni arra a kérdésre, hogy a bizánci rítus értékeit fel- és elismerő római bíborosoktól és tudós rendtársaitól eltérően Ravasz Ferenc miért vélekedett így. Meglehet, a keletiek között élve, szokásaikat és egyházi életüket közelről szemlélve annyira kilátástalannak látta megreformálásukat, hogy egyszerűbbnek ítélte a magasabb színvonalat megtestesítő latin rítusra való áttérést.

A tanulmányom elején említett egyháztani és egyházkormányzati bizonytalanság jól megragadható az idézett jezsuita forrásokban. Jézus Társaságának prominens magyar képviselői az uniót kétségtelenül fontosnak és támogatandónak tartják, ugyanakkor annak gyakorlati megvalósítása mind az egyházkormányzatot, mind pedig a rítust érintő kérdésekben még a bizánci szertartású katolikus közösségek megszűnésének, a latin egyházba történő teljes integrációjának lehetőségét is magában hordozza. Ebből arra lehet következtetni, hogy korszakunkban az unió kérdésében is elsősorban a felekezeti versengés szempontjai érvényesültek, míg a bizánci szertartású közösségek katolikus egyházba történő integrációjának mikéntje megválaszolatlan kérdés maradt.

---

21 „Quod attinet ritus vestri graeci laudabiles ceremonias, eas liberi exerceatis sicut ante ita et in posterum. Cum nos modo, et praeterlapsis temporibus nihil in eis mutare intendimus” Pozsony, 1652. augusztus 22. Esztergomi Prímási Levéltár, Archivum Ecclesiasticum Vetus 2116/1. Kiadva: *Véghseő:* „...mint igaz egyházi ember...” 151.

Benkovich Ágoston váradi püspök működésének görögkatolikus vonatkozásai (1682-1702)

Bevezetés

A görögkatolikus egyházak létrejöttének körülményeit kutatva számos tanulsággal szolgál az események alakításában főszerepet vállalt papok, szerzetesek és püspökök életútjának vizsgálata. A Rómával való egység missziós munka eredményeként jött létre, melyben a személyes meggyőzés, az egyházi tisztséggel járó széles jogkör és politikai befolyás, valamint az unió ügye melletti szilárd elkötelezettség nagyon fontos szerepet játszottak. A történelmi Magyarország különböző vidékein létrejött egyesült egyházak története számos példával szolgál arra, hogy az unió sorsa időnként egy-egy buzgó szerzetes vagy főpap elkötelezettségén múlott. Életútjaik és kapcsolatrendszereik vizsgálata lehetővé teszi annak feltárását is, hogy egyrészt miért tartották fontosnak az egyes régiókban élő keleti keresztények katolizálását, másrészt pedig milyen elképzelések alapján tervezték meg (amennyiben lehet tudatos tervezésről beszélni) az egység megteremtésére irányuló törekvéseiket.

Az alábbiakban egy olyan főpap életútját és az unió érdekében tett lépéseit szeretném felidézni, aki eddig többnyire elkerülte kutatóink figyelmét, vagy csak az események egyik mellékszereplőjeként került megemlítésre. Ennek oka talán korának – hangsúlyozottan – viszonylagos forrásszegénysége. Pedig Benkovich Ágoston (1632-1702) pálos misszionárius, rendfőnök, majd pedig váradi püspök egyike azon egyházi személyeknek, akik mind az északkelet-magyarországi, mind pedig az erdélyi-partiumi görögkatolikus egyház létrejöttében fontos szerepet játszottak. Halálának háromszázadik évfordulóján életének és munkásságának felidézésével kívánok előtte tisztelegni.

Benkovich Ágoston püspöki működésének görögkatolikus vonatkozásait két időszakban célszerű vizsgálni. 1682 és 1692 között kinevezett és a Szentszék által megerősített váradi püspökként a leleszi prépostságban él és látja el a hiteleshely vezetését. 1692 és 1702 között ténylegesen Váradon székelő püspökként, de 1699-ig a leleszi prépostságot is megtartva tevékenykedik[1].

---

1 *Bunyitay Vince:* A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig. IV. kötet: A

Benkovich Ágoston életútja püspöki kinevezéséig (1632-1682)

Benkovich Ágoston 1632-ben született Nyitraapátiban, evangélikus nemesi családban. Katolizálásának pontos időpontja és körülményei ismeretlenek. Turkovich Mátyás pálos rendi titkár szerint katolikus pap keresztelte, majd pedig gyermekkorában az esztergomi érsek térítette meg[2]. Szülei a jezsuiták pozsonyi gimnáziumában tanítatták. 1652-ben húsz évesen belépett a pálos rendbe, s a rend bécsújhelyi kolostorában elkezdte bölcseleti tanulmányait. A szorgalmas szerzetest 1653-ban Ivanovich Pál rendfőnök Rómába a jezsuiták vezetése alatt álló Német-Magyar Kollégiumba küldte, ahol a rend alapítványi helyekkel rendelkezett. Itt fejezte be bölcseleti tanulmányait, s kezdte el a teológiát. Tanulmányait – meglepően sok társához hasonlóan – megromlott egészségi állapota miatt nem tudta befejezni. 1658-ban röviddel pappá szentelése után[3] kénytelen volt visszatérni Magyarországra. Elöljárói – a többi pálos növendékhez hasonlóan – kiváló jellemzéssel bocsátották útjára[4]. A barokk Rómában eltöltött évek, a katolicizmus életerejének közvetlen, mindennapi megtapasztalása és a magas színvonalú jezsuita oktatás mély nyomokat hagyott a fiatal szerzetes lelkében. Benkovich – több tucatnyi társához hasonlóan, kik ezekben az évtizedekben Rómában végezték tanulmányaikat – egy egészen újszerű és a kor követelményeinek megfelelő egyházképpel és egyházi szemléletmóddal felvértezve tért haza Magyarországra.

Hazatérése után azonnal csatlakozott a pálos misszionáriusok csoportjához, akik 1641 óta a szintén egykori római növendék Vanoviczi János vezetésével Felső-Magyarországon működtek[5]. A pálos missziók pátriárkájának

---

váradi püspökök a száműzetés s az újraalapítás korában (1566–1780). (Málnási, Ö. szerk.), Debrecen, 1935. 183.

2 Turkovich Mátyás OSPPE rendi titkár eskü alatt tett vallomása Benkovich váradi processzusában: Archivio Segreto Vaticano (=ASV) Fondo Concistoriale Processus vol 81. fol. 659v. Turkovich állítását Branich György pálos is megerősíti vallomásában: ASV Fondo Concistoriale Processus vol 81. fol. 660v–661. A jegyzőkönyv szövege a függelékben olvasható.

3 Pappá szentelésének dokumentumai a Német-Magyar Kollégium Levéltárában: Archivio del Collegio Germanico ed Ungarico (=ACGU), Hist. 40. fol. 365–366.

4 Életrajzi adatait a Német-Magyar Kollégium anyakönyvéből közli: *Andreas Veress:* Matricula et acta alumnorum Collegii Germanici et Hungarici ex Regno Hungariae oriundorum. vol. I. Matricula (1559–1917), Budapest, 1917. 53.

5 A XVII. századi pálos missziók történetét dolgozza fel Galla Ferenc kéziratban fennmaradt monográfiája: *Galla Ferenc:* Pálos missziók Magyarországon, Magyar Országos Levéltár, letéti eljárás alatt. A kéziratról: *Fazekas, István:* Galla Ferenc

nevezett Vanoviczi felismerte, hogy a súlyos válsággal küzdő pálos rend csak úgy menthető meg, ha magáévá teszi a kor egyházának lelkipásztori szemléletét. A pálos hithirdetők a század ötvenes éveitől kezdődően egyre nagyobb számban voltak jelen a térségben. Munkájukat a római Propaganda Kongregáció támogatásával és felügyelete mellett végezték, 1669-től szervezett missziófőnökség keretein belül. Benkovich hamar megbecsült hithirdetővé vált, mivel ruszin nyelvismeretét a térségben élő keleti szertartású keresztények körében végzett lelkipásztori munkában jól hasznosították. Terebesi házfőnökként a Vanoviczi alapította iskolát is vezette, ahol a pálosok a katolikus gyermekeken kívül protestáns és ortodox gyermekeket is oktattak és nyertek meg a katolikus egyháznak[6]. Az 1671-ben útjára indított erőteljes rekatolizációs hullámban a pálosok is részt vettek. Szelepchényi érsek a Szepességben bízott rájuk plébániákat. Az öregedő Vanoviczi a missziófőnökség vezetését egyre gyakrabban Benkovich-ra bízta, akit utódjaként jelölt meg. A tehetséges és szorgalmas szerzetesre a renden belül is felfigyeltek: először a rend központjának számító máriavölgyi kolostor vezetésével bízták meg, majd 1669-ben Kéry János rendfőnök helyettesének választották. 1675-ben Kéryt a király váci püspökké nevezte ki, aki utódjának a rendfőnöki tisztségben Benkovich-ot ajánlotta. Megválasztása után Benkovich továbbra is nagy figyelmet szentelt a missziók fenntartására, s megtartotta a missziófőnöki tisztséget is[7]. Rendfőnökként a már korábban beindított rendi reformok megerősítésén munkálkodott, s utat nyitott a pálosok Csehországi megtelepedése előtt[8].

Benkovich Ágoston a leleszi prépostságban

Az elkötelezett hithirdetőre és a rendi reformok buzgó támogatójára felfigyeltek a császári udvarban is, s hamarosan Kollonich Lipót és Szelepchényi érsek emberei között tartották számon. Nem keltett különösebb meglepetést, amikor 1681-ben a soproni országgyűlésen Lipót császár az

---

„Pálos missziók Magyarországon" című kiadatlan munkája In: *Sarbak Gábor* (szerk.): Pálos rendtörténeti tanulmányok. Csorna 1994, 219–228.

6 A pálos misszionáriusok és a görögkatolikusok kapcsolatához: *Véghseő Tamás:* Pálos hithirdetők kapcsolatai Északkelet-Magyarország görögkatolikusaival (1642–1682). Athanasiana 12 (2001) 65–79.

7 A pálos missziók helyzetéről Rómába, a Hitterjesztés Szent Kongregációjának küldött jelentései: *Tóth István György* (ed): Relationes missionariorum de Hungaria et Transilvania 1627–1707. Roma-Budapest, 1994. 183–202.

8 *Kisbán Emil:* A magyar pálosrend története. I. köt. Budapest, 1938. 262.

elhunyt Luzensky Joachim váradi püspök utódjává nevezte ki[9]. 1682 őszén már kinevezett és Róma által megerősített váradi püspökként csatlakozott Szelepchényi érsek leveléhez, melyet a gallikán cikkelyek megfogalmazása ellen adott ki, elsőként a világegyházban[10]. A többnyire Rómában nevelkedett püspöki kar tagjai részéről nem meglepő a gyors és határozott reagálás a pápai hatalmat megkérdőjelező kezdeményezésre.

Mivel a váradi egyházmegye, s maga a püspöki székhely is még török megszállás alatt állt, a császár Benkovich-nak adományozta a leleszi prépostságot is. Az uralkodó szakított a korábbi gyakorlattal, mely szerint a kinevezett váradi püspökök általában a szepesi prépostságot kapták meg, mely megfelelő javadalmat biztosított nekik. Bunyitay szerint ennek oka az volt, hogy helyileg közelebb legyen Váradhoz[11]. Azonban az is elképzelhető, hogy a császár inkább a görögkatolikusok között szerzett tapasztalatára és tekintélyére számítva helyezte Benkovich-ot Munkács közelébe. Püspöki kinevezésében ugyanis jelentős szerepet játszott a görögkatolikusok között kifejtett tevékenysége. A római megerősítést megelőző kánoni vizsgálat (processus informalis) fennmaradt jegyzőkönyve[12] szerint a beidézett négy tanú közül három (Sámbár Mátyás jezsuita, Turkovich Mátyás és Branich György pálosok) a görögkatolikusok között végzett tevékenysége miatt tartja Benkovich-ot alkalmasnak a püspöki méltóságra. Még egyértelműbben fogalmaz Bébery Gergely pálos rendfőnök, aki azzal az indoklással adja meg az ilyenkor megkövetelt rendi elbocsátót[13], hogy az uralkodó az unió előmozdítása miatt nevezte ki őt váradi püspöknek[14].

Az unió ügyének elkötelezett támogatója, Kollonich Lipót is egyengette Benkovich útját a püspöki szék felé. Nyilvánvalóan meglátta benne a

---

9 Elismertségét és rátermettségét bizonyítja, hogy ugyanebben az évben Eszterházy Pál nádor egri püspöknek ajánlja, mert alkalmasnak tartja arra, hogy segítségére legyen Csáky István felső-magyarországi főkapitánynak a régió újjáépítésében: *Iványi Emma:* Eszterházy Pál nádor közigazgatási tevékenysége (1681–1713). Budapest, 1991. 35.

10 *Hermann Egyed:* A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig, München, 1973[2]. 287.

11 *Bunyitay:* A váradi püspökség, 148.

12 ASV Fondo Concistoriale – Processus vol. 81. fol. 651–664v. A jegyzőkönyv vonatkozó részeinek ismertetése: *Véghseő:* Pálos hithirdetők, 77–78.

13 A rendi szabályzat tiltotta, hogy a rendtagok püspöki és egyéb méltóságokra törekedjenek. Ezért amennyiben egy pálos került kinevezésre, a rendfőnöktől kellett engedélyt kapnia annak elfogadására.

14 ASV Fondo Concistoriale – Processus vol. 81. fol. 662.

megbízható munkatársat. Ebben – amint később látni fogjuk – nem kellett csalódnia[15].

Benkovich leleszi prépostságba történő kinevezése nem csak azt a célt szolgálta, hogy püspöki címéhez méltó anyagi feltételek közé kerüljön. A leleszi konvent ugyanis évszázadok óta hiteleshelyként is működött, ezért annak vezetője mindig előkelő helyet foglalt el a közhitelesség intézményrendszerében. A hiteleshelyek a XIII. századtól egészen az 1874-es közjegyzői törvény megalkotásáig a közhitelesség legfontosabb szervei voltak[16]. A török hódoltság alatti és utáni északkelet-magyarországi birtokviszony-rendezésekben a leleszi hiteleshelyen őrzött oklevelek, illetve a prépost által hitelesített másolatok igen fontos szerepet játszottak. A prépost nagy tekintélynek örvendő személy volt, akit szívesen kértek fel vitás ügyekben döntőbírónak, illetve különféle vizsgálatok lefolytatására[17].

Így tehát amikor 1682. május 25-én a Szentszék megerősítette kinevezését[18], Benkovich egy igen fontos hivatalt vehetett át a leleszi prépostságban, mely révén számos alkalommal intézkedhetett a régióban élő görögkatolikusok érdekében.

Kinevezését maguk a görögkatolikusok is úgy tekintették, mint korábbi érdemeinek elismerését és ügyeik kezelésének magasabb szintre emelését. Branich György vallomásában utal arra, hogy tudomása szerint Benkovich az esztergomi érsek megbízásából tevékenykedett a görögkatolikusok között[19]. Egy 1732-ben kiadott pálos rendtörténeti műben a szerző, Pongrátz Ignác azt állítja, hogy az egri püspök kinevezett rítus-vikáriusaként működ-

---

15 Kollonich pártfogásának jele az is, hogy 1689-ben többek között Benkovich-ot is jelölte az alkancellári címre: vö. *Joseph Maurer:* Cardinal Leopold Graf Kollonitsch, primas von Ungarn. Sein Leben und sein Wirken. Innsbruck 1887. 262. Később fontos állami bizottságokban bíz rá feladatokat: *Iványi:* Eszterházy Pál, 134. 174. 185.

16 *Bónis György:* A közhitelesség szervei Magyarországon és a magyar hiteleshelyi levéltárak. Levéltári Híradó 14 (1964) 125–126.

17 Így például 1689-ben Benkovich a Gersei Pethő, a Barkóczy és Károlyi családok között ítélkezik: *Bunyitay:* A váradi püspökség, 149.; Ugyanebben az évben ő vezeti azt a bizottságot, mely a sátoraljaújhelyi pálos kolostor 1678-as ostromának körülményeit vizsgálta: Documenta Artis Paulinorum (=DAP), II., Budapest, 1976, 1090.; De a császár megbízásából is indít vizsgálatot 1691-ben Szirmay István ügyében: Egri Főegyházmegyei Levéltár (=EFL) Archivum Vetus 1092. n.n.

18 A megerősítő bulla átirata: ASV Index Bullarum Innocentii XI. Lib. VII. f. 218. Szentelésére 1683. január 17-én Nagyszombaton került sor. Szentelői: Kéry János váci püspök (Benkovich rendtársa), Mario Trivulzio azori püspök és Széchenyi Pál pécsi püspök. Feljegyzés a nagyszombati pálos rendház naplójában: DAP, II., 570.

19 ASV Fondo Concistoriale – Processus vol. 81. fol. 661.

dött[20]. Pongrátz feltételezését többen is átvették, bár annak igazságtartalma megkérdőjelezhető[21]. Mindenesetre – ha nem is hivatalos megbízás alapján – Benkovich mindenképpen nagy tekintélynek örvendő személyiség volt, akihez a görögkatolikusok bizalommal fordulhattak.

Benkovich egy olyan időszakban foglalta el a leleszi prépostságot, amikor a munkácsi egyházmegyében káosz uralkodott. Partén Péter püspök 1664-ben bekövetkezett halála után a kinevezési jog tisztázatlansága miatt az egyházmegye gyakorlatilag főpásztor nélkül maradt. A belpolitikailag egyébként is zűrzavaros években egymást váltották vagy éppen egymással versenyeztek az udvar és Báthory Zsófia jelöltjei. Ez természetesen negatív hatással volt az unió ügyére. Benkovich kinevezésének időpontjában az uralkodó által 1676 végén vagy 1677 elején kinevezett Theophanes Maurocordato volt a munkácsi püspök, aki azonban már 1678-ban elhagyta Magyarországot és Bécsbe költözött. 1681. decemberében a soproni országgyűlésen tartózkodva Szelepchényi érsek a távollévő megyéspüspök helyettesítésére Lipniczki Jánost vikáriussá nevezi ki. Hodinka teljes joggal feltételezi, hogy az egyházmegye zűrzavaros állapotáról az országgyűlésen jelenlévő felső-magyarországi főpapok – köztük pálos rendfőnökként Benkovich – tájékoztatták az érseket[22]. Ezt kiegészíthetjük azzal, hogy az uralkodó ugyanezekben a napokban nevezte ki Benkovich-ot, mégpedig Eszterházy nádor javaslatával ellentétben nem a görögkatolikusok számára oly érzékeny egri püspöki székbe, hanem az ebből a szempontból közömbös váradi egyházmegye élére. Lipniczki és Benkovich egyidejű kinevezése mögött tehát a munkácsi egyházmegye helyzetének rendezése állt. Kettejük szoros munkakapcsolatát bizonyítja az is, hogy 1686 elején Lipniczki a makoviczai krajnán végzett egyházlátogatásáról Benkovich-nak tett jelentést[23]. Ez az egyetlen irat maradt fenn Lipniczkitől, minek alapján viszont joggal feltételezhető, hogy más alkalmakkal is írt beszámolót Benkovich-nak. Az sem zárható ki, hogy erre az esztergomi érsek kötelezte is. Lipniczki jelentésére reagálva Benkovich Szentiványi Márton[24] jezsuitának, Kollonich bizalmasának, írt levelében azt ajánlja, hogy Lipniczki kapja meg legalább azt az évi 200 forintot, amit a munkácsi püspökök a szepesi kamarától mindig is kaptak. Mellékel egy kimutatást a munkácsi püspök jövedelméről, s megemlíti,

---

20 *Pongrátz Ignác:* Triumphus Sancti Pauli. Posonii 1732.

21 *Véghseő:* Pálos hithirdetők, 75–78.

22 *Hodinka Antal*: A munkácsi görög-katholikus püspökség története, Budapest, 1909. 390.

23 *Hodinka:* Történet, 391.

24 Szentiványi Márton (1633–1705) jezsuita, ez időben a nagyszombati egyetem tanára.

hogy jó lenne, ha Kollonich tenne valamit a görögkatolikusokért. Szükség is lett volna a gyors közbelépésre, mivel ekkor Lipniczkin kívül Monasztelli Demeter esperes is gyakorolta a joghatóságot, míg az uniót elutasító papságot a Miszticén székelő Zékány püspök, majd 1686 novemberében bekövetkezett halála óta egy Metód nevű szerzetes irányította. 1685-től Lubomirszky Szaniszló herceg ajánlásával a lengyel Kulcsiczky Porphyrius is igényt tartott a munkácsi püspöki székre. Ezzel egyidejűleg Rafael Angelo galatai érsek neve is felbukkan, mint az egyházmegye adminisztrátora[25]. Kollonich megkeresésére Benkovich Lipniczkit kinevezését támogatta 1688 őszén, míg Kulcsiczky éppen az ő ajánlását kérte egy neki eljuttatott jelentésében[26]. Nyilvánvalóan tisztában volt azzal, hogy Benkovich befolyásos személyiség, kinek véleményét az udvar figyelembe veszi.

Kollonich azonban úgy döntött, hogy mellőzi a jelölteket és Rómából hozat új főpásztort az egyházmegye számára. Választása egy görög származású szerzetesre, Joannis De Camelisre (1641-1706), a vatikáni könyvtár írnokára esett. A tizenkét éves korától Rómában nevelkedett De Camelis nem volt elméleti ember, mivel a Propaganda Kongregáció megbízásából évekig misszionáriusként működött Albániában. Ezért minden szempontból alkalmasnak tűnt egy olyan egyházmegye vezetésére, melyben gyakorlatilag missziós munkát kellett végezni. De Camelis beiktatásában és tájékoztatásában Kollonich fontos szerepet szánt Benkovich-nak[27]. Szükség is volt egy tapasztalt, a helyzetet jól ismerő főpap segítségére, mivel Kollonich Rómában nem a valós helyzetről tájékoztatta az információt kérő De Camelist, hanem sokkal inkább terveiről. Maga Benkovich is meglepődött, amikor De Camelis megmutatta kinevezési okmányát, melyben az állt, hogy apostoli vikáriusként alá van vetve az egri püspöknek. Azt tanácsolta De Camelisnek, hogy ne is mutassa meg az okmányokat senkinek. De Camelis azonban azzal érvelt, hogy Kollonich-nak van alávetve. Erről maga De Camelis számol be Kollonich-nak[28]. Kollonich ugyanis Rómában azt a tájékoztatást adta neki, hogy a munkácsi egyházmegye a kalocsai érsekséghez tartozik. Ez természetesen nem volt igaz. Viszont a gyakorlatias Kollonich valószínűleg arra gondolhatott, hogy a görögkatolikusokkal kapcsolatos döntésekben végeredményben mindig az ő szava a döntő. De Camelis levelében azt írja Kollonich-nak, hogy Benkovich-ot sikerült megnyugtatnia.

---

25 *Hodinka:* Történet, 391–393.

26 *Hodinka:* Történet, 404–405.

27 Érdekes egybeesés, hogy Benkovich és De Camelis ugyanabban az évben (1653) kezdték meg római tanulmányaikat, s lakóhelyeiket, a Görög Kollégiumot, valamint a Német-Magyar Kollégiumot mindössze néhány száz méter választotta el egymástól.

28 *Hodinka:* Történet, 571.

Sokkal valószínűbb azonban az, hogy a tapasztalt főpap tisztában volt azzal, milyen újabb konfliktusok forrása lesz a jövőben az egri püspöknek való alávetettséget rögzítő záradék.

Kollonich utasításainak megfelelően 1690. április 20-án Benkovich beiktatta De Camelist[29], majd a következő években segédkezik az egyházmegye birtokainak visszaszerzésében és anyagi helyzetének megszilárdításában[30].

Figyelmét azonban ebben az időszakban egyre inkább az kötötte le, hogy a felszabadító háborúk sikereinek köszönhetően püspöki székének tényleges birtokba vétele elérhető közelségbe került.

A váradi püspöki székben

Jóllehet Várad felszabadítására csak 1692-ben kerülhetett sor, az egyházmegye északi területei már 1686-ban a császári csapatok fennhatósága alá kerültek. A török hódoltság teljes felszámolása már valóban csak idő kérdése volt, ezért Benkovich joggal számíthatott arra, hogy hosszú évtizedek után ő lesz az első váradi püspök, aki ténylegesen is irányíthatja az egyházmegyét. Tudatosan készülve az újjáépítés nehéz feladatára, az első adandó alkalommal tevékenyen bekapcsolódott a régió újjáéledő közéletébe. A felszabadított területeken már 1687 őszén újjáalakult Bihar vármegye, melynek főispánja 1688 tavaszán – ősi szokásjog alapján – a váradi püspök lett[31]. 1691 őszén a felszabadító sereg körülzárta Váradot, de a város bevételére csak 1692 nyarán kerül sor. Az ostrom utolsó napjaiban és a város elestekor jelen volt Benkovich is, aki az elsők között léphetett be a csaknem teljesen elpusztult városba[32].

Az újjászervezést gyakorlatilag a nulláról kellett elkezdenie. Nem csak papjai és templomai nem voltak, de hívei sem. Mint bihari főispánnak és hamarosan mint birtokaiba visszahelyezett váradi püspöknek ugyanazzal az égető gonddal kellett megküzdenie, mint a felszabadított területek összes

---

29 Beiktatásáról és a kezdeti nehézségekről számol be De Camelis a Propaganda Kongregációnak írott levelében: SC Greci dal 1622 al 1700 vol. l. 378., valamint fennmaradt naplójában. A naplót Zsatkovics Kálmán adta közre: *Zsatkovics Kálmán:* De Camelis József munkácsi püspök naplója. Történelmi Tár, IV. Budapest, 1895. 700–724.

30 *Hodinka Antal:* A munkácsi görög szertartású püspökség okmánytára, 1458–1715. Ungvár 1911. 264., 271., 275., 282., 283.

31 *Bunyitay:* A váradi püspökség, 152.

32 *Bunyitay:* A váradi püspökség, 159.

többi földbirtokosának: az emberhiánnyal. A budai kamara megbízásából Bihar vármegyéről már 1692-ben összeírás készült, mely siralmas képet fest az állapotokról. A vármegyében a legutóbbi, 1552-ben készült összeírás óta 680 település tűnt el. 1692-ben mindössze 112 helységben élt népesség, a legtöbb helyen 3-4 család. Mezősi Károly becslése szerint a vármegye lakossága az 1552-es 285 ezer főről 12 500 főre csökkent[33]. Egyházi tulajdonban az 1692-es összeírás szerint mindössze három falu volt. Egy évvel később azonban az uralkodó Benkovich kérésére elrendelte, hogy az 1552. évi összeírást alapul véve a váradi püspök kapja vissza birtokait. Ekkor több mint száz falu került a püspökség birtokába[34].

Az emberhiány az ország minden táján csak szervezett betelepítésekkel volt orvosolható. A szervezett telepítések egy 1689-ben kiadott császári rendelet alapján kezdődtek. Ez Kollonich Lipót elképzeléseit tükrözi, aki Einrichtungswerkjében kiemelt figyelmet szentelt az ország gazdasági talpra állításának. A telepítések célja egyértelműen gazdasági volt, nem feltételezhető semmilyen népességpolitikai indíték[35]. A telepítési pátens kiadása után a földesurak nagy lendülettel fogtak hozzá a telepítésekhez[36]. Benkovich sem folyamodhatott más eszközhöz. A telepítés azonban nem csak gazdasági, hanem egyben lelkipásztori feladat is volt a főpásztor számára, mivel számottevő szabadon mozgatható néptömeget az ortodox vallású románság körében lehetett találni. Betelepítésük, mely jelentősen megváltoztatta a vármegye nemzetiségi arányait, Benkovich idejében kezdődött el, s a XVIII. század első évtizedeiben gyorsult fel. Az 1692. évi összeírás alapján Mezősi 10% körülire teszi a román nemzetiségűek arányát, s megjegyzi, hogy az összeírásban a román lakosság egyházszervezetére utaló jelek nem fedezhetőek fel[37]. 1715 és 1720 között a magyar háztartások száma megduplázó-

---

33 *Mezősi Károly:* Bihar vármegye a török uralom megszűnése idejében (1692), Budapest, 1943. 185. Megjegyzendő, hogy Dávid Zoltán és Bársony István kétségbevonják az össszeírás megbízhatóságát és Mezősi becsléseit: *Dávid Zoltán:* Magyarország népessége a 17–18. század fordulóján. In: Népességtörténeti forrásaink értékelése. Történeti Statisztikai Évkönyv 1961–62. 217–257.; *Bársony István:* A váradi püspökség Bihar megyei birtokainak jobbágysága a XVIII. század első harmadában. Magyar Történeti Tanulmányok (12), Debrecen, 1979. 59–114.

34 *Mezősi:* Bihar vármegye, 187.

35 *Hermann Egyed:* Telepítések a XVIII. században. Katholikus Szemle 1936/IV. 238–247. és 1936/V. 300–306.

36 Ez gyakran okozott konfliktusokat, mivel a földesurak a telepítés kölségeit gyakran azzal igyekeztek csökkenteni, hogy a birtokaikon keresztülvonuló telepeseket egyszerűen feltartóztatták. Emiatt Benkovich-ot is elmarasztalták: *Bunyitay:* A váradi püspökség, 176.

37 *Mezősi:* Bihar vármegye, 228. Az összeírás egyetlen katolikus papot sem, s mindössze tizenhét prédikátort említ.

dott, míg a románoké megötszöröződött. Egy 1773-ben készült összeírás Bihar vármegyében 130 magyar település mellett már 330 román helységet számlál[38].

A Benkovich által szervezett telepítésekről kevés adat maradt fenn. Az bizonyos, hogy a szokásos adókedvezményekkel jelentős számú telepest sikerült birtokaira hozatni, hiszen egy 1696-ban készült összeírás már 218 lakott települést számlál. Az is igaz viszont, hogy a lakott helységek számának megduplázódása nem járt együtt a lakosság számának ugyanilyen arányú gyarapodásával[39]. Bársony István szerint a román telepesek betelepítése az 1700-as évek elejére már hosszú múltra tekinthetett vissza, s ha maga a folyamat – megfelelő konkrét források hiányában – nehezen is ragadható meg, a tények önmagukért beszélnek: az újabb és újabb falvak lakóinak többsége román[40].

Az egyházmegye újjászervezésében tehát Benkovich-nak az volt az elsődleges feladata, hogy a megmaradt kevés számú katolikus mellé az unió terjesztésével újabbakat szerezzen[41]. Ehhez gyakorlott munkatársakra volt szüksége, ezért a missziószervezésben járatos szerzetesrendekhez fordul segítségért. 1698-ban a pálosoktól kér papokat. Erről Nádasi László pálos misszióf ő nök számol be a Propaganda Kongregációnak írt levelében[42]. 1699-ben alapítványt tesz a jezsuiták váradi megtelepítésének előmozdítására[43], 1701-ben pedig ferenceseket hív püspöki székhelyére[44].

Ő maga a korábban már többször tanúsított figyelmességgel kezeli a görögkatolikus papság ügyeit. 1694-ben legközelebbi munkatársának, Farkas István helynöknek ezt írja: „az oláh papságot protegálja kegyelmed, paraszti dologra ne űzessenek”[45]. Az unió terén eredményeit viszont inkább a későbbi korokból származó forrásokból lehet felmérni. 1711-ben Kébell Mihály akkori vikárius arról számol be Csáky Imre püspöknek, hogy a Benkovich idejében unióra lépett román papok egy része elpártolt a katolikus egy-

38 *Mezősi:* Bihar vármegye, 232–234.

39 *Balogh János–Szendrey István:* Bihar megye benépesülése a török hódoltság után. Magyar Történeti Tanulmányok (6), Debrecen, 1967. 42–47.

40 Bársony, A váradi püspökség, 67.

41 *Bunyitay Vince:* Bihar vármegye oláhjai és a vallási únió. Budapest, 1892. 34.

42 Archvio della Congregazione di Propaganda Fide (=APF) SOCG vol. 521. fol. 95–100v.

43 *Keresztúri József Alajos:* Compendiaria descriptio fundationis ac vicissitudinum episcopatus et capituli Magno-Varadiensis, Magno-Varadini 1806. 96–97.

44 *Bunyitay:* A váradi püspökség, 186. és 413. Gánóczy szerint a ferencesek már 1693 óta jelen voltak Váradon: *Gánóczy Antal:* Episcopi varadienses fide diplomatum concinnati opera et studio, Viennae 1776. 362–363.

45 *Bunyitay:* A váradi püspökség, 187.

háztól. Farkas István helynökről megjegyzi, hogy az egyesült papságra is felügyelt, nekik kelyheket és egyéb egyházi felszereléseket adományozott. Egy 1729 előtt írt beszámoló arról ír, hogy az egyesült papság másik része viszont rendszeresen megjelent Váradon az Úrnapi körmeneten: egy pap a keresztet vitte, egy másik pedig minden évben felváltva görögül, rácul és románul a negyedik evangéliumot énekelte. Feladatának tekintette a protestánssá lett román falvak katolizálást is, amiben a jezsuiták siettek segítségére[46], valamint a paphiány miatt ortodoxszá lett magyarok visszatérítését[47]. Egyes források szerint fontos szerepet játszott az egyesült papság jogait biztosító császári rendelet megszületésében[48]. 1699-ben eléri, hogy a császár felmentse az egyesült papságot a katonai beszállásolás terhe alól[49].

Az ugyanezekben az években Erdélyben létrejövő unió szervezésében nem találkozunk Benkovich nevével, bár Gánóczy szerint ő is tevékenyen részt vett benne[50]. A fennmaradt iratokban neve mindenesetre nem szerepel. Benkovich főispánként konfliktusba keveredett az erdélyi rendekkel[51], talán ez magyarázza távolmaradását az erdélyi egyházi ügyektől.

Gondja volt arra is, hogy az unió ügyét előmozdító teológiai írások megjelenhessenek, ezért nem sokkal halála előtt lefordíttatta és kiadatta régi barájának és munkatársának, Szentiványi Mártonnak egyik művét[52].

Benkovich saját egyházmegyéje számára kívánta megnyerni a románokat, ezért minden bizonnyal meglepte az uralkodónak az a rendelete, melylyel az erdélyi egyesült püspök joghatóságát kiterjesztette minden román nemzetiségű hívére, akkor is ha azok Erdély határain kívül élnek. Erről maga Atanáz erdélyi püspök értesítette Demeter várad-ráczvárosi főesperest

---

46 *Bunyitay Vince:* Bihar vármegye oláhjai és a vallási únió, Budapest, 1892. 35–36.

47 *Bunyitay:* A váradi püspökség, 187.

48 *Gánóczy:* Episcopi varadienses, 364. Tény, hogy a diploma kiadásának időpontjában Benkovich Bécsben tartózkodott: *Bunyitay:* A váradi püspökség, 174.

49 *Hodinka: Okmánytár,* 304.

50 *Gánóczy:* Episcopi varadienses, 368.

51 *Bunyitay:* A váradi püspökség, 187.

52 Szentiványi Márton. Oetven okok és indulatok. Miért A' mostani Keresztyének koezoett lévoe Vallásokbúl egyeduel a' koezoenséges Romai Vallást kell választani, és minden egyebeknél foellyeb boecsuelleni. Mellyek új esztendoere 1702. Az ellenkezoe Atyafiaknak ajándék gyanánt adattak, SZENTIVANYI MARTON Jesus Társaságában lévoe Pap, és Theologus által. Most pedig Magyar nyelvre forditattak, és ki-nyomtattattak A' Nagyságos és Méltóságos Tisztelendoe Benkovics Agostonnak, Váradi Puepoeknek, Bihar Vármegyének oeroekoes Foe Ispannyának és a' Felséges Romai Császár Magyar Országi Király Tanátsának Koeltségével. Nagy-Szombatban, az Academiai Boetuekkel, Hoermann János által 1702. 12r. 193 lap. RMK I. 1661.

1701 nyarán[53]. Nem sejthette, hogy részben az ő munkája eredményeként, melyet az unió mellett elkötelezetten végzett, néhány évtized múlva az egyházmegyéjében élő görögkatolikusok a teljes önállósulás útjára léphetnek. Ő azonban ennek a folyamatnak csak az első állomásait figyelhette meg. 1702. október 28-án az egyházmegye újjáépítésén fáradozva érte a halál.

Jezsuita neveltetés, katolizálás, szerzetesi hivatás, római tanulmányok, misszionáriusi-lelkipásztori szolgálat, elkötelezettség a szerzetesi élet reformja mellett, püspökként pasztorális szemlélet az egyházmegye vezetésében, az egyház egységének előmozdítása: egy szóval, Trident utáni mentalitás jellemezte Benkovich Ágostont. Az a Trident utáni mentalitás, melynek köszönhetően a magyar katolikus egyház a XVI. század végi – XVII. század eleji mély válságból kilábalva a fejlődés és a megerősödés útjára lépett.

53 *Nikolaus Nilles:* Symbolae ad illustrandam historiam Ecclesiae Orientalis in terris Coronae Sancti Stephani, Oeniponte 1885. 387–388.

„…meliorem vivendi ordinem introducere…”

Egy görögkatolikus püspök sajátos feladatai és lehetőségei Magyarországon a felekezetszerveződés korában: hat ismeretlen De Camillis-levél tanulságai[1]

Bevezetés

A kora újkori felekezetszerveződés (konfesszionalizáció) folyamatában sajátos helyet foglalnak el a korszakban létrejövő és lassú fejlődésnek induló görögkatolikus egyházak. Történetüket vizsgálhatjuk a katolikus megújulás keretein belül, a katolikus konfesszionalizáció egyik, a katolikus világ nem minden területére jellemző fejezeteként. A katolicizmuson belüli reformfolyamatok vezettek el a katolikus öntudat megerősödéséhez, melynek egyik legfontosabb alappillére a Rómához való hűség és a Rómával való egység. Ez a megerősödött katolikus öntudat, a maga eszköztárával (modernizált oktatási rendszer, jelentős politikai/hatalmi támogatottság, belső ellenőrzési mechanizmusok, stb.) tudott reális és vonzó alternatívaként, esetenként egyedüli járható útként megmutatkozni a válságoktól sújtott keleti szertartású keresztények egyes közösségei előtt. A sajátos felekezeti viszonyokkal rendelkező Magyar Királyságban a katolikus egyház a protestáns felekezetek által nyújtott alternatívát kiszorítva tudta megszólítani a keleti keresztények meglehetősen nagy csoportját és – a kora újkori felekezeti viszonyok közötti megmaradás és a társadalmi felemelkedés lehetőségeként – felvázolni előttük a Rómával való egység útját.

Jogos tehát, hogy a magyarországi görögkatolikus egyházak történetét a katolikus konfesszionalizáció részeként vizsgáljuk. Ugyanakkor a folyamatok megértéséhez hasznosnak tűnik, ha azokat az ismérveket, melyek a konfesszionalizáció korának minden felekezetére, tehát a protestánsokra is jellemzőek, külön a görögkatolikus egyházakra is vonatkoztatjuk. Jóllehet több esetben – ahogyan látni fogjuk – ezek a kategóriák nem mutatnak markáns eltérést a római és a görögkatolikus értelmezés között, alkalmazásuk mégis rávilágít arra, hogy a görögkatolikus egyházak történetének

1 Jelen tanulmány a NFM–OTKA NNI–78739. sz. projekt keretében valósult meg.

kezdeti szakaszában – legalábbis a munkácsi egyházmegyére vonatkozólag és De Camillis püspök korában – a katolicizmuson belüli, de mégis önálló felekezetiség gondolata jelen volt.[2]

A nyugat-európai történetírás már több mint egy évtizede rögzítette a felekezetszerveződés folyamatának közös, minden konfesszióra jellemző ismérveit.[3] Ezek rövid felsorolásban: 1. az üdvösségre vezető igazság kizárólagos birtoklásának tudata; 2. egyértelmű hitvallásformulák kidolgozása és a heterodox értelmezési lehetőségek elvetése; 3. gondoskodás a hitelvek megfelelő képviselőiről (képzett papok, lelkészek, tanítók); 4. Felekezetspecifikus oktatási rendszer kiépítése; 5. az oktatási rendszer újjászervezése és törekvés az oktatási monopolhelyzet megteremtésére; 6. vallási propaganda és cenzúra alkalmazása; 7. felekezetre jellemző istentiszteleti formák kidolgozása és a többi felekezettől megkülönböztető rítusok kihangsúlyozása; 8. sajátos nyelvezet kifejlesztése; 9. a felekezeten belüli ellenőrzés eszközeinek kidolgozása (zsinatok, vizitációk, lajstromok, anyakönyvek) és a disszidensek eltávolítása; 10. saját egyházszervezet kiépítése; 11. az államhatalommal alkotott szimbiózis.

Eltekintve a konfesszionalizációs modell részletes bemutatásától,[4] az alábbiakban arra teszünk kísérletet, hogy egy hat levélből álló forráscsoportot alapul véve egyrészt rámutassunk a modell jellegzetes ismérveinek jelenlétére a történelmi munkácsi egyházmegye görögkatolikus egyháza korai történetének egyik döntő szakaszában, Joannes Josephus De Camillis püspök (1689-1706) korában,[5] másrészt pedig vizsgálat alá vonjuk a korszak jellemző problémáit.

---

2 Vö. *Ovidiu Ghitta:* De Camillis püspök első látogatása Szatmárnémetiben. In: *Véghseő Tamás* (szerk.): Rómából Hungáriába. A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai. Nyíregyháza, 2008, (Collectanea Athanasiana, I. Studia vol. 1.), 241.

3 Vö. *Wolfgang Reinhard:* Was ist katholische Konfessionalisierung? In: Die Katholische Konfessionalisierung. Wissenschaftliches Symposion der Gesellschaft zur Herausgabe des Corpus Catholicorum und des Vereins für Reformationsgeschichte 1993 (Schriften des Vereins für Reformationsgeschichte 198), hrsg. v. *Wolfgang Reinhard–Heinz Schilling,* Heidelberg, 1995. 426–427.

4 A konfesszionalizációs modell bemutatása magyarul: *Tusor Péter:* Felekezetszerveződés a kora újkorban, Vigília 2008/1. 15–30.

5 Előrebocsátjuk, hogy az eddig ismeretlen forráscsoport adatai nem teszik lehetővé minden ismérv beazonosítását. A most nem érintett ismérveket más tanulmányban, más források elemzésével kívánjuk bemutatni.

A forráscsoport bemutatása

Az elemzésre kiválasztott forráscsoportot elsősorban nem ismeretlensége miatt kívánjuk vizsgálat alá vonni, hanem azért, mert már önmagában a forráscsoport léte is a konfesszionalizációs modell egyik ismérvét, az államhatalommal alkotott szimbiózist idézi.

A forráscsoport hat, 1691 és 1695 között keletkezett levélből áll. Szerzőjük De Camillis munkácsi püspök. Címzettjük a Szepesi Kamara igazgatója: az első öt levél esetében báró Fischer Mihály, míg a hatodik levelet már utódja, báró Olasz Ferenc vette kézhez.[6]

A levélíró De Camillis püspök életútja meglehetős részletességgel ismert.[7] A görög származású bazilita szerzetes római tanulmányai végeztével a Propaganda-Kongregáció megbízásából évekig misszionáriusként működött Albániában. Rómába visszatérve előbb a rutén baziliták szentszéki ügyvivője, majd pedig a Vatikáni Könyvtár görög írnoka lett. 1689 őszén a Rómában tartózkodó Kollonich Lipót bíboros a Propaganda-Kongregáció javaslatára ajánlotta fel neki az üresedésben lévő munkácsi püspöki széket.[8] A korábbi években Kollonich több kísérletet is tett arra, hogy püspökök és helynökök kinevezésével rendezze a zilált állapotban lévő munkácsi püspökség helyzetét, de próbálkozásai különböző okokból kudarcba fulladtak.[9] Miután De Camillis elfogadta a felkérést, még Rómában sor került kinevezésére és felszentelésére. Rövid bécsi kitérő után, ahol az uralkodótól is megkapta kinevezését, 1690 tavaszán már új egyházmegyéjében tartózkodik, s nagy lendülettel lát hozzá a helyi viszonyok feltérképezéséhez. Rendkívüli nehézségek közepette, a kihívások elől el nem menekülve az 1706-ban bekövetkezett haláláig fáradhatatlanul munkálkodott az unió megszilárdításán és a görögkatolikus egyház felemelésén.

De Camillis püspöki szolgálata ezer szállal kapcsolódik a világi hatalomhoz. A Magyar Királyság egyik katolikus püspökeként a főkegyúri jog alapján természetesen a kinevezését is a királytól kapta. Latin szertartású

---

6 Az iratok lelőhelye: Magyar Országos Levéltár (=MOL), Magyar Kincstári Levéltárak, Szepesi kamarai levéltár, E 254 Repraesentationes, informationes et instantiae. De Camelis.

7 Életútja püspöki kinevezéséig: *Antonis Fyrigos:* A khioszi De Camillis János munkácsi püspök tanulmányai és lelkipásztori tevékenysége. In: Rómából Hungáriába, 57–113.

8 Kinevezésének körülményei: *Baán István:* De Camillis szebasztei püspökké és apostoli helynökké való kinevezése és felszentelése. In: Rómából Hungáriába, 139–147.

9 *Véghseő Tamás:* Kollonich Lipót bíboros és a munkácsi egyházmegye görögkatolikusai. In: Rómából Hungáriába, 267–280.

püspöktársaival ellentétben viszont egzisztenciálisan is szinte teljesen az államhatalomtól függött, mivel hatalmas kiterjedésű egyházmegyéjében rendkívüli szegénység uralkodott. Némi iróniával jegyzi meg egyik levelében, hogy hiába van az Egyházi Államnál is nagyobb kiterjedésű egyházmegyéje, éves jövedelme még azt az összeget sem éri el, amit a Vatikáni Könyvtár írnokaként kapott.[10] Az udvar Kollonich közbenjárására rendszeres segélyben részesítette, amit a központi kormányzat területileg illetékes szerve, a kassai székhelyű Szepesi Kamara folyósított, melynek hivatalnokai az államhatalom legkönnyebben elérhető képviselői voltak a számos ügyben segítségre szoruló munkácsi püspök számára.

A Szepesi Kamara 1567-ben jött létre a felső-magyarországi kincstári javadalmak kezelésére.[11] A 17. században a Pozsonyi Kamara alá rendelték, de függetlenségét számos területen megőrizte. Tisztikara többnyire önállóan intézte a helyi ügyeket. Tevékenysége kiterjedt többek között a harmincad hivatalok és a postaszolgálat működtetésére, a királyi uradalmak felügyeletére, az egyházi tizedek bérleti ügyeire, a területén állomásozó katonaság ellátására, a nagybányai bányakamara ügyeire. 1689-ben (Breiner-bizottság), illetve 1694-ben (Aichpüchl-bizottság) a Szepesi Kamara szerkezete jelentős átalakulásokon ment keresztül, melyek következtében a hivatal működésének hatékonysága javult. Ezekben az években már egyre inkább látszanak egy új, modern értelemben vett hivatalnokréteg kialakulásának a jelei.

Az 1690 tavaszán a térségbe érkező, helyismerettel nem rendelkező görög püspök joggal gondolhatta, hogy támaszkodhat a Szepesi Kamara tisztikarára. Az együttműködés a Kamara részéről is magától értetődő volt, annál is inkább, mert a hivatal újra és újra megerősített alapokmányának első pontja a tisztviselők legfontosabb feladataként az istenfélelmet, az ősi katolikus hit ápolását jelöli meg, mivel ettől függ az országok sorsa. A tisztviselőknek gondoskodniuk kellett arról, hogy a plébániákon a katolikus papok megfelelő körülmények között végezhessék lelkipásztori feladataikat. Joggal hívja fel a figyelmet Ember Győző ennek súlyára a katolikus megújulás korában,

---

10 Archivio della Congregazione di Propaganda Fide (=APF) SC Greci dal 1622 al 1700, vol. I, fol. 378rv. 1690. május 27. Munkács. Közölve: *Véghseő Tamás:* „Catholice reformare". Ágoston Benkovich O.S.P.P.E. missionario apostolico, vescovo di Várad (1631–1702). Budapest, 2007, (Collectanea Vaticana Hungariae – Series I, Classis II/2), 371–373.

11 A Szepesi Kamara történetéhez: *Ember Győző:* Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig. Budapest, 1946, 165–182. *Gecsényi Lajos–Tatjana Guszarova:* A Szepesi Kamara vezető tisztségviselői 1646–1672 között. Századok 137. évf. 2003. 3. sz. 653–672.

mikor a földesúri hatalom sok esetben döntő jelentőségűnek bizonyult a katolikus hit terjesztése és a katolikus egyházi struktúrák újjáépítése során.[12]

Adott tehát egyrészt egy, a katolicizmus terjesztését „hivatalból" is támogatni kész kormányszerv, másrészt pedig egy újonnan kinevezett főpásztor, aki feladatának a katolikus egyházon belül egy sajátos felekezet létrehozását tekinti. Lássuk, ez a főpap milyen kérdéseket terjeszt a hivatal elé, milyen információkat oszt meg annak igazgatójával, s ezekből milyen tanúságokat és következetéseket vonhatunk le.

A levelek tartalma

A püspök feladatának megfogalmazása és értelmezése

Az első fennmaradt levél (Munkács, 1691. július 20.) második mondatából kiderül, hogy De Camillis püspöknek valójában nem ez az első levele a Szepesi Kamara igazgatójához.[13] Már az előző évben, bécsi tartózkodása idején (tehát 1690 első három hónapjában) levelet intézett Fischer Mihályhoz, melyben értesítette kinevezéséről. Nyilvánvalóan pártfogója, Kollonich Lipót bíboros buzdítására jelentkezett be a kamarai igazgatónál, aki püspöki működése idején földrajzilag a hozzá legközelebb működő magas rangú kormányhivatalnok lesz. Az egy évvel később, már Munkácsról írott levelében De Camillis püspök fontosnak tartja kihangsúlyozni kinevezésének kezdeményezőit és okát. „Engem a Pápa Őszentsége, ő császári és királyi Fensége és a Bíboros úr küldött"[14] – írja utalva VIII. Sándor pápára, I. Lipót császárra és Kollonich Lipót bíborosra. Ezzel elhelyezi magát egyfajta „hatalmi koordináta-rendszerben" is, aminek azért volt jelentősége, mert a görögkatolikus püspökök társadalmi jogállásának elfogadása még egyáltalán nem volt egyértelmű. Néhány évtizeddel korábban a világi hatalom képviselői még kényük-kedvük szerint bánhattak a munkácsi püspökkel.[15] Amint látni fogjuk, De Camillis hamar megtapasztalta (különösen egyes

12 *Ember:* Az újkori magyar, 185.

13 „Ex litteris a me Vienna allatis an(no) praeterito Vestris Magnificis Spectabilis ac Generosis Dominibus…" Források: 1. sz. dokumentum.

14 „…me a Summo Pontefice, a Sacratissima Caesarea Regiaque Maiestate et ab Domino Cardinali missum fuisse…" Források: 1. sz. dokumentum.

15 Gondoljunk Taraszovics Bazil bebörtönzésére: *Hodinka Antal:* A munkácsi görögkatholikus püspökség története, Budapest, 1909. (a továbbiakban: *Hodinka:* Történet), 274., *Michael Lacko:* Unio Užhorodensis Ruthenorum Carpaticorum cum ecclesia catholica. Roma 1965.

vármegyei közgyűlések alkalmából), hogy a keleti szertartású kereszténység igen csekély társadalmi megbecsülésben részesül, még azok a közösségek és klerikusok is, akik a katolikus egyház kebelébe tartoznak. Nem ez az utolsó levél, melynek első soraiban De Camillis kihangsúlyozni kényszerül, kiktől kapott megbízatást és kik állnak mögötte. A Fischerhez írott levelében De Camillis nem utal arra, hogy az igazgató bármilyen módon reagált volna a Bécsből keltezett levelére, inkább az valószínűsíthető, hogy semmilyen válasz nem érkezett a bejelentkezésre. Sőt, a görög püspök útban Munkács felé megállt Kassán, hogy találkozzon a kamarai tisztikarral, de ott senkit sem talált.[16] Nem biztos, hogy ezt az igazgató egy újonnan kinevezett latin szertartású püspök (pl. egri, vagy a leleszi prépostságban élő váradi püspök) esetében meg merte volna tenni. Az államhatalom és a katolikus egyház együttműködése tehát magától értetődő, de ebben az együttműködésben a görögkatolikus felekezet helye még nem szilárdult meg.

A püspök – egyfajta küldetésnyilatkozatként – tömören megfogalmazza feladatát: „a rutének és más, görög rítust követők lelki kormányzása végett (ti. került kinevezésre) […] gondoskodom a szakadároknak a Római Anyaszentegyházba való visszavezetéséről, a bajok és visszaélések kiirtásáról és egy jobb életrend bevezetéséről".[17] A joghatósága alá tartozó célcsoportok megnevezésénél törekszik arra, hogy megfogalmazása tükrözze, illetve pontosítsa a kinevező okmányaiban szereplő adatokat.[18] Pápai kinevezése szerint a „munkácsi egyházmegyében és Magyarország más szerzett részein lakó görögök apostoli vikáriusa" lett. Jóllehet híveinek nagy része rutén (ruszin) nemzetiségű, joghatósága mégsem korlátozódik erre a népcsoportra, hanem kiterjed minden olyan közösségre, mely a görög szertartást követi. Vagyis joghatósága alá tartoznak a görög kereskedők (ennek hamarosan látjuk jelentőségét), a máramarosi és bihar vármegyei románok és a keleti szertartást követő magyarok is.

A feladatok megfogalmazáskor az általánosnak mondható „lelki kormányzás" mellett a püspök három olyan részfeladatot jelöl ki, melyek egész főpásztori működését meghatározzák.

Az első, a szakadárok visszavezetése a Római Anyaszentegyházba, egyrészt a legégetőbb problémára utal, másrész pedig fogalomhasználatában is tükrözi a püspök egyháztani nézeteit. De Camillis hamar felismerte azt,

---

16 *Hodinka:* Történet, 415.

17 „…pro regimine spirituali ruthenorum, aliorumque ritum graecum servantium (…) curo schismaticos ad unionem cum Sancta Romana Ecclesia reducere, malos abusus estirpare, et meliorem vivendi ordinem introducere…" Források: 1. sz. dokumentum.

18 Vö. *Hodinka Antal:* A munkácsi görög szertartású püspökség okmánytára, 1458–1715, Ungvár 1911. (a továbbiakban *Hodinka:* Okmánytár) 290.

hogy az 1646-ban megkötött ungvári unió gyakorlatilag romokban hevert. A papjaival való első találkozásai során nehezen tudta megállapítani, hogy azok egyáltalán katolikusok-e?[19] Székhelyére érkezve egy ott élő és működő Metód nevű püspököt talált… Az első elbizonytalanító jeleket újabbak követték, melyek mind azt erősítették, hogy a püspök elsőszámú feladata a katolikus egyházzal való egység elfogadtatása. Ezt a feladatot maga a püspök a kor római katolikus álláspontját tükrözve fogalmazta meg: a szakadárokat vissza kell vezetni a Római anyaszentegyházba, melyet az egyházszakadáskor elhagytak. Nincs szó tehát egyenlő felek megegyezéséről, ahogyan azt a firenzei modell feltételezte, hanem a tridenti modell szabályai szerint az egyik, minden szempontból felsőbbrendű felekezet, a római katolicizmus visszafogadja a kebeléből kiszakadt keleti közösségeket.[20] Ez a megfogalmazás egyáltalán nem meglepő a Rómából érkező, tridentinus szellemben nevelkedett görög püspök részéről.

A második feladat, a bajok és a visszaélések kiirtása egyfajta „egyházi válságkezelés". Azok az állapotok, melyeket az újonnan érkező püspök talált, semmiben sem emlékeztettek egy elfogadhatóan működő egyházra. A tridenti reformintézkedések minden eleme bevezetésre várt. A papság körében alapvető hiányosságok mutatkoztak mind a képzettség, mind pedig az életvitel tekintetében. Működő egyházi közigazgatásnak vagy mindenki által ismert és követett normagyűjteménynek nyomát sem találta. Azonnali cselekvésre, a legalapvetőbb bajok és problémák orvoslására volt szükség.

A harmadik feladat, egy jobb „életrend" bevezetése, túlmutat a közvetlen válságkezelésen és egy hosszabb távú célkitűzést és cselekvésprogramot feltételez. A jobb „ordo vivendi" megteremtésének igénye kilép a szűken vett egyházi élet keretei közül és inkább a tágabb társadalmi szempontok felé mozdul el. A Rómával való egység, vagyis a katolikus egyházba való betagozódás az érintett társadalmi rétegeknek a központi hatalom által kívánatosnak tartott integrálódását mozdította elő. Ez fokozta a társadalom szervezettségének, egységesítésének, s következésképpen ellenőrizhetőségének szintjét, ami az államhatalom szempontjából számos előnnyel járt. Ezekben az évtizedekben minden európai államhatalom az ebbe az irányba haladó folyamatokat erősítette. Az európai társadalmak különböző rétegei, s maga a hétköznapi élet is egy magasabb fokú szervezettség felé mozdult el (Sozialdisziplinierung). A bécsi központi kormányzat megnövekedett

---

19 „Amikor megérkeztem, mindössze két pap állította magáról azt, hogy egyesült." *Hodinka:* Okmánytár 393.

20 A kérdéshez lásd: *Szabó Péter:* A keleti közösségek katolikus egyházba tagozásának ekkleziológiai elvei és jogi struktúrái az uniók korában (15–17. század). In: Rómából Hungáriába, 15–33.

érdeklődése a keleti szertartású keresztények iránt, melyben Kollonich Lipót szerepét ki kell hangsúlyoznunk, az európai mintákból táplálkozik. A magyarországi keleti szertartású közösségek kulturális és gazdasági válságtól sújtott, elmaradott társadalmi réteget képeztek. Ezen réteg felemelésére, modernizálására mutatkozott alkalmas eszköznek a katolikus egyházba való integrálás. Az európai műveltséggel rendelkező De Camillis jól átlátta ezeket a szándékokat, s azokkal maximálisan tudott azonosulni.[21] Megértette azt, hogy a rábízott közösség a kor viszonyai és adottságai közepette csak ezen az úton indulhat el a felemelkedés felé, mely nem csak az egyházi élet megtisztulását fogja magával hozni, hanem az egész közösség társadalmi helyzetének javulását is. Ismerve a tridenti reformban megerősödött katolicizmus lehetőségeit – itt személyes életútjának alakulására is gondolhatunk – a püspök tudta, hogy a görögkatolikus egyház milyen előnyökre lelhet az unió révén. Ennek a jobb „ordo vivendi"-nek a lehetőségét kellett elfogadtatnia papjaival és híveivel. Itt ismét rámutathatunk az államhatalommal való szimbiózis – érdekazonosságban megmutatkozó – ismérvére.

A végrehajtás módjai és akadályai

A feladatok megfogalmazásán túlmenően a püspök szól azok teljesítésének módjáról és akadályairól is. A válságkezelés kezdőlépéseként a nagyobb központokat meglátogatja (vizitáció), ahová zsinatokra hívja össze papjait. Ebben a felekezeten belüli ellenőrzés eszközeinek tipikus alkalmazására ismerhetünk rá. A püspök naplója[22] és más források alapján eddig tizenkét zsinat beazonosítására került sor.[23] A Munkácson 1691. július 20-án írott levelében a püspök egy ungvári összejövetelről számol be, melyet az 1691. május 2-án Szatmáron, illetve az 1692. június 15-én Zborón tartott zsinat közé kell beillesztenünk. Az ungvári zsinatról szóló rövid beszámolójában a püspök lényegre törően írja: „kifejtettem, hogy az örök üdvösség elnyerése érdekében mit kell hinni és tenni".[24] Ebben a tömör megfogalmazásban a felekezetszerveződés folyamatának több ismérvét is felfedezhetjük. A kijelentés mögött az a szilárd meggyőződés rejlik, hogy püspök, a katolikus hit

---

21 Talán leginkább ebben rejlik a válasz arra a kérdésre, hogy Kollonich Lipót miért éppen De Camillist hívta meg Rómából a munkácsi püspökség élére, s miért nem választott a földrajzilag közelebb eső területekről jelöltet.

22 *Zsatkovics Kálmán:* De Camelis József munkácsi püspök naplója (1690–1693). Történelmi Tár, 1895. 700–724.

23 *Janka György:* De Camillis püspök zsinatai. In: Rómából Hungáriába, 175–185.

24 „…exposui quae sunt credenda et facienda pro assecuranda aeterna salute…" Források: 1. sz. dokumentum.

őrzőjeként, birtokában van az üdvösségre vezető igazságnak. Ez az igazság a hitvallásban (confessio) kerül kifejtésre (mit kell hinni), ami ebben az esetben a tridenti hitvallás (Professio fidei Tridentina). De Camillis püspök korában nem merül fel valós lehetőségként az, hogy a hitvallás szövege a keleti egyház teológiai sajátosságainak megfelelően módosuljon és esetleg kimaradjon belőle a Filioque. A korabeli felfogás szerint a hitvallás szövegének a görögkatolikusok esetében teljesen meg kell egyeznie a latin egyház hitvallásával, mert ezt a kortárs teológusok – éppen a hitvallásnak a felekezetek önértelmezésében betöltött központi szerepe miatt – az egység lényegi alkotóelemének tekintették. Változtatás még mintegy nyolcvan évvel később sem volt lehetséges. Mikor Bradács János munkácsi püspök egy gyermekeknek szánt ábécéskönyvben lapszéli jelzetként beillesztette, hogy a firenzei zsinat szerint a keletiek elhagyhatják a hitvallásból a Filioque-t, Eszterházy Károly egri és Bozsicskovics Bazil kőrösi püspök azonnal feljelentették a Szentszéknél, mely a munkácsi püspök ellen döntött.[25] De Camillis püspök a néhány évvel később általa összeállított katekizmusban kifejezetten a Filioque mellett érvel: mivel maga is eredetileg latin szertartású volt és teológiai képzése is latin környezetben, a római Collegio Romanóban történt, ez egyáltalán nem meglepő.[26] A hitvallás jelentőségét bizonyítja az a tény is, hogy a görögkatolikus püspököknek még a 18. század végén is évente meg kellett jelenniük az illetékes római katolikus püspöknél a hitvallás letételére, s erről elismervényt kellett kapniuk.

A hitvallás nyilvános elmondása (a püspök előtt és az evangéliumot érintve) a felekezethez való tartozás kifejezése az egyén, illetve annak ellenőrzése a közösség részéről. A sajátos görögkatolikus környezetben ez a római Szentszékkel való egység megvallásának, illetve annak ellenőrzése aktusával egészül ki.

A „mit kell hinni" megválaszolása után a püspök áttér a „mit kell tenni" kérdésre. Levelében csak összefoglalóan utal arra, hogy a zsinaton részt vevő mintegy harminc pap elfogadta rendelkezéseit, melyeket a jobb egyházfegyelem érdekében hozott.[27] Más forrásokban – naplójában, illetve a Kollonich Lipóthoz írott leveleiben – bővebben kifejti ezeknek a rendelkezésnek a tartalmát. A rendelkezések érintik a szentségkiszolgáltatás rendjét (gyónás, házasságkötés, papszentelési feltételek, szentáldozás, betegek kenete), a pap-

---

25 *Michael Lacko:* Synodus Episcoporum ritus byzantini catholicorum ex antiqua Hungaria Vindobonae a. 1773 celebrata. Romae 1975, 18–19.

26 *Ovidiu Pop:* De Camillis püspök katekizmusa. In: Rómából Hungáriába, 257–265.

27 „…diversa me disposita pro meliori ordine ecclesisastico acceptarunt…" 1. sz. dokumentum.

ság életvitelét, a püspöki joghatóság tartalmát.[28] A liturgikus előírásokban, illetve a szentségkiszolgáltatás rendjére vonatkozó utasításokban a felekezetszerveződés folyamatának egy újabb ismérvére, a felekezetre jellemző istentiszteleti formák kialakítására ismerhetünk rá. A püspök arra törekszik, hogy egy általános – tartalmilag a katolikus megújulás programjával összhangban lévő – normagyűjteményt alkosson meg egyházmegyéje számára, melynek elfogadása, illetve elutasítása világos állásfoglalásra kényszeríti az egyéneket. Hasonló elképzelés húzódik meg azon rendelkezések mögött, melyek – szintén összhangban a katolikus egyház előírásaival – előírják az anyakönyvek vezetését és a hívek nyilvántartását. Ugyancsak az ellenőrzés eszköze az egyházlátogatás (visitatio), melyre a püspök levelében szintén röviden utal („vármegyéről vármegyére haladva"[29]) és melynek szabályait hamarosan pontokba szedve kidolgozza és bevezeti.[30]

A püspök reformprogramjának végrehajtása természetesen jelentős nehézségekbe ütközik. Levelét tulajdonképpen ezek elhárítása érdekében írja, a Kamara igazgatójának segítségét kérve az általa legsúlyosabbnak ítélt probléma megoldásában. Két rövid utalással jelez két másik akadályt is, melyek elhárítása viszont az ő feladatkörébe tartozik.

Az első a zsinato(ko)n résztvevő papok képzetlensége: „soha senki sem beszélt nekik ezekről a dolgokról" – írja.[31] A felekezetszerveződés korában a pap- és lelkészképzés központi témává válik. A hitelvek képzett képviselőiről való gondoskodás, illetve a hiteles képviseletre alkalmatlanok kiszűrése minden felekezet életében létfontosságú. Ezen a területen De Camillis óriási hiányosságokat tapasztalt. Egyházmegyéjében nem létezett szervezett papképzés, komolyabb teológiai stúdiumokat elvétve csak egy-egy pap végezhetett a jezsuiták nagyszombati egyetemén. Bár többször felvetődött a kérdés, Rómába a munkácsi egyházmegyéből végül egy növendék sem jutott el. A papi utánpótlásról nagyon egyszerű módon gondoskodtak, a papságra jelentkező ifjak egy-egy idősebb pap, többnyire az apjuk mellett sajátították el a tudnivalókat. Ennek következtében a papság döntő többsége alacsony műveltséggel rendelkezett. Jóllehet a püspök azonnal felismerte a helyzet tarthatatlanságát, főpásztori szolgálata alatt valójában keveset tudott tenni annak megváltoztatásáért. A papképzés ugyanis rendkívül nagy költségekkel járt, amit a kevés jövedelemmel rendelkező egyházmegye nem tudott vállalni. Hiába szorgalmazta De Camillis Kollonich bíborosnál egy egyházmegyei szeminárium létesítését, komoly eredményt nem tudott el-

28 De Camillis zsinatairól bővebben: *Janka:* De Camillis püspök.

29 …modo ad unum comitatum, modo ad alium… 1. sz. dokumentum.

30 *Janka:* De Camillis püspök.

31 „…quia nullus unquam cum illis locutus est de haec materia…" 1. sz. dokumentum.

érni. Csak 1704-ben történt konkrét lépés, amikor Kollonich létrehozta a Jány-Lipót féle alapítványt, mely lehetőséget teremtett néhány görögkatolikus papnövendék nagyszombati taníttatására. A hatalmas egyházmegye alapvető gondjait azonban ez nem tudta megoldani. De Camillis püspökségének vissza-visszatérő problémája az, hogy kénytelen olyanokat is felszentelni, akik nem felelnek meg a felekezetszerveződés korának magasabb szintű elvárásainak. Ezt nemcsak neki, hanem utódainak is újra és újra szemére vetik.[32]

A második röviden megemlített probléma az unióellenes propaganda jelenléte. A konfesszionalizáció korában minden felekezet élt a vallási propaganda kialakuló és folyamatosan gazdagodó eszköztárával. Hitviták, röpiratok, prédikációk, iskolai színjátékok, nyilvános felvonulások, körmenetek biztosították a hitelvek megismertetését és szolgálták azok rögzülését. A De Camillis püspök által jelzett unióellenes propaganda egyrészt verbális győzködésben („a görögök minden lehetséges módon lebeszélik őket [ti. az unió elfogadására kész papokat]"), valamint – a felekezetszerveződés korában nem ismeretlen – fizikai elrettentésben („a templomból kilépő, újonnan egyesült papokat némelyek a nép közül gyalázkodó szavakkal illettek, tőlük a szállást megtagadták [...] megtiltották, hogy szolgáimnak bármit is eladjanak"[33]) nyilvánult meg. Természetes, hogy a latin egyházból kiinduló uniós kezdeményezések kiváltották az ortodoxok reakcióját. Az újítástól való félelem, az ősi hagyományok elvesztésének és a latin szertartásba való beolvadásnak a lehetősége komoly visszatartó erőnek bizonyult. Az unióellenes propaganda kiemelkedő, De Camillis püspök korában is működő képviselője Oroszvégessy Andrella Mihály volt, aki unitus papból vált az unió elszánt ellenfelévé. Jóllehet kortársaihoz viszonyítva nagy kiváltságban részesült azzal, hogy görögkatolikusként Bécsben, Pozsonyban és Nagyszombatban végezhetett tanulmányokat, ez nem erősítette benne a katolikus egyházhoz való hűséget. 1669-ben tér vissza az ortodoxiára, amiért börtönbüntetést is szenved. Kiszabadulása után több unióellenes írást is megjelentet: 1672-ben a *Tractatus contra latinos*-t, 1681-ben *Tractatus contra latinos et graeco-catholicos*-t, illetve egy harmadik ugyanilyen című munkát. Már De Camillis működése idején, 1691/92-ben jelenteti meg szláv nyelven a *Logosz* című munkáját, illetve 1697 és 1701 között *A hívő*

---

32 Vö. Farkas István váradi helynök levele De Camillishez 1699-ből: *Hodinka:* Okmánytár, 397–398.

33 „…quia Graeci omnibus possibilibus modis ipsos disuadebant […]exeuntibus autem nobis terminata synodo, ex ecclesia nonnulli ex plebe verbis contumeliosis sacerdotes ne(ou)nitos affecerunt, illisque hospitium denegabant et famulis meis vendere quidquam pro pecun(ia pro)hibitum fuit…" Források: 1. sz. dokumentum.

ember érdekében írt védőbeszéd című művét.[34] Lehetséges, hogy róla ír De Camillis, amikor az első Munkácson tartott zsinatáról beszámolva megemlít „egy könyvekkel a kezében járkáló ravasz szakadár papot", aki elriasztja a zsinatra induló papokat a részvételtől.[35]

A görögkatolikus püspök magától értetődő feladata az unióellenes propagandával szembeni fellépés. De Camillis feljegyzéseiben számtalanszor utal arra, hogy minden nyilvános szereplése alkalmával részletesen kifejtette a Rómával való egység előnyeit. Az általa kifejtett katolikus propaganda írásos nyomát abban a katekizmusban találhatjuk meg, amit már 1693-ban (vagy korábban) összeállított,[36] s melynek utolsó részét a latin egyház védelmének és a Rómával való egység igazolásának szentelt.[37] Jellemző a görög püspök nehéz működési körülményeire, hogy kéziratban meglévő katekizmus csak 1698-ban került kinyomtatásra, miután a nagyszombati jezsuiták nyomdáját Kollonich bíboros felszereltette cirill betűkkel.[38] Valószínűsíthetjük, hogy elsősorban a könyvkiadás költséges volta és a források hiánya akadályozták meg De Camillist abban, hogy nagyobb hatású írói munkásságot fejtsen ki. Már püspöki kinevezése előtt, misszionáriusi tapasztalataira építve összeállított hat könyvet (görögül), melyek elképzelései szerint az egyszerű nép tanítását szolgálhatták volna. 1701-ben utal egy hetedik (?) munkájára, melyben az egyházi év vasárnapjaira és ünnepeire írt prédikációkat gyűjtött össze.[39] Ezek – jelenlegi ismereteink szerint – nem kerültek kiadásra. A püspöknek egy nyomtatásban megjelent műve ismert, melynek címe: *La vita divina ritrovata tra il termine del Tutto e il Nulla*.[40] Ez azonban alapvetően elmélkedésre szánt írás, mely a hitvitákban aligha használható. De Camillis részéről tehát nem hiányzott a szándék arra, hogy

---

34 Oroszvégessy munkásságához: *Baán István:* Andrella Mihály antiunionista írásai. In: *Katona Judit–Viga Gyula* (szerk.): Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei (Az 1995-ben megrendezett konferencia anyaga). Miskolc, 1996, 307–310. és *Uő.:* Magyar nyelvű idézetek Oroszvégessy Andrella Mihály 17. század végi unióellenes írásaiban. In: *Bende J.–Deák V. H.–Pákozdi I.* (szerk.): Látó szívvel. Budapest, Vigília, 2006. 461–471.

35 *Nikolaus Nilles:* Symbolae ad illustrandam historiam Ecclesiae orientalis in terris coronae S. Stephani. Innsbruck 1885, II, 859.

36 Erről az 1693. június 6-án keltezett, a Propaganda-Kongregáció bíborosainak írott levelében számol be. *Hodinka:* Okmánytár, 364.

37 *Pop:* De Camillis püspök, 264.

38 *Véghseő Tamás:* Kollonich Lipót bíboros, 275.

39 *Fyrigos:* A khioszi, 85.

40 *Cyril Vasil':* De Camillis La vita divina ritrovata fra' termini del tutto e del nulla című aszketikus műve. In: Rómából Hungáriába, 115–127.

a felekezeti propaganda eszközeit alkalmazza, de a megvalósításban komoly problémát jelentett a pénzhiány.

Másrészt a püspök hamar felismerte, hogy a Rómával való egység elfogadtatását leginkább nem is az unió ellenfelei által kifejtett propaganda hátráltatja. Létezett ennél sokkal komolyabb akadály is, amit a püspök egyedül képtelen volt elhárítani: ezért fordul segítségért az államhatalom képviselőjéhez.

Az egyházmegyéjével ismerkedő püspök megdöbbenve tapasztalja, hogy a földesurak, tiszttartóik, illetve a hatóságok semmilyen különbséget sem tesznek a keleti szertartású papok és az egyszerű jobbágyok között. A keleti papoknak – legyenek egyesültek vagy sem – ugyanolyan jobbágyi kötelezettségeik vannak, mint társadalmi osztályuk bármelyik más tagjának. Ezeket a kötelezettségeket kíméletlenül bevasalják rajtuk, s ha kell akár még az oltár mellől is elhajtják őket a földekre.[41] A püspök szerint ez az eljárás az egész keresztény világban példa nélküli és botrányos. Így még a protestáns lelkészekkel sem bánnak, pedig ők nem is papok – írja.[42] Meggyőződése, hogy a papságot – amit a Szentírás királyinak nevez – még az egyszerű, paraszti személyekben is tisztelni kell.[43] De Camillis más leveleiből kitűnik, hogy az első pillanattól kezdve mély szánalmat érzett a rábízott nyáj fizikai nyomorúságát és szegénységét látva. Egyetértett és azonosult azzal a központi kormányzati szándékkal, hogy az unió révén nyíljon meg a felemelkedés lehetősége ezen társadalmi csoport előtt. Ugyanakkor nem érti, hogy ennek a lehetséges felemelkedésnek a legelső biztosítékát, a keleti szertartású klérus jogainak biztosítását a központi hatalom miért nem képes vagy miért nem akarja garantálni? Megismerkedve a helyi viszonyokkal, hamar választ kapott erre a kérdésre. A bécsi udvar korántsem tudta teljes mértékben keresztülvinni akaratát abban a régióban, melyben a Habsburg-kormányzattal való szembenállásnak erős hagyományai voltak (gondoljunk az éppen csak befejeződött Thököly-felkelésre) és ahol a születő görögkatolikus egyház számos helyi érdeket sértett.[44] Kétségtelen, hogy az egyesült papság emancipációja egy olyan új társadalmi réteg kialakulásához vezetett volna, mely minden tekintetben elkötelezett a Habsburg-kormányzat felé

---

41 „trahuntur ad serviles et rusticanos labores" Források: 1. sz. dokumentum.

42 „taliter nullibi in toto chri(sti)ano orbe sacerdotes tractantur, imo nec ipsi praedicantes calvinistae et lutherani in hoc inclyto Hu(n)gariae Regno, licet isti sacerdotes non sunt, sed magistri tantum." Források: 1. sz. dokumentum.

43 „…sacerdotium quod regale nuncupatur in scriptura, honoretur licet in simplici et rusticana persona…" Források: 1. sz. dokumentum. A püspök maga is belátta, hogy külsőleg a papjai semmiben sem különböznek az egyszerű parasztemberektől, mivel megfelelő papi ruházatuk sincs.

44 Vö. *Ghitta:* De Camillis püspök, 243.

és ez nem állt a helyi – akár protestáns, akár katolikus – elit érdekében. De Camillis arra apellál, hogy a papok dolgoztatása, illetve a jobbágyi kötelezettségektől való felszabadítása nem gazdagítja, vagy szegényíti az érintett uradalmakat,[45] de valójában nem is erről volt szó, hanem egy elvi kérdésről.

Ugyanakkor a görög püspök számára nyilvánvaló, hogy a papság jogainak biztosítása nélkül teljesen hiábavaló minden fáradozása. Ezért szorgalmazza a Szepesi Kamaránál azt, hogy legalább a központi kormányzatnak közvetlenül alávetett kincstári uradalmakban kezdjék el tiszteletben tartani az egyesült papság jogait.[46] Tulajdonképpen ez az a felvetés, ami miatt a püspök tollat ragadott és levelet írt a Kamara igazgatójának. Nem ismerjük Fischer Mihály igazgató válaszát, de valószínűsíthetjük, hogy érdemi előrelépés nem történhetett, mivel a munkácsi püspök további lépésekre kényszerült. Az elkövetkező években a kérdés cselekvésprogramjának központi elemévé válik. Küzdelmében fontos szövetségesre lelt a leleszi konventben élő, a görögkatolikusok ügye iránt elkötelezett Benkovich Ágoston váradi püspök személyében, aki – természetesen Kollonich Lipót bíborossal együttműködve – jelentős segítséget nyújtott a munkácsi püspöknek abban, hogy alig egy évvel a Fischer Mihályhoz írt levele után császári dekrétummal a kezében követelhesse az egyesült papság jogainak biztosítását.[47] Az 1692. augusztus 23-án kibocsátott kiváltságlevélben[48] foglalt jogok tényleges biztosítása azonban még sokáig váratott magára. Egy évvel a kiváltságlevél kiadása, s annak Bereg és Sáros vármegyékben történt kihirdetése után De Camillis kénytelen tájékoztatni a Szepesi Kamara igazgatóját arról (amit minden bizonnyal Fischer Mihály is nagyon jól tudott), hogy az uralkodói akaratnak ellenszegülve sokan továbbra is jobbágyként bánnak az egyesült papokkal.[49] Velük szemben azonban ekkor már az erőteljes fellépést sürgetheti és olyan büntetések alkalmazást kéri, melyek elrettenthetik a földesurakat és tiszttartóikat a további jogsértésektől.[50] A munkácsi püs-

---

45 „…nec enim ex labore istorum paucorum sacerdotum inclyta Camera ditabitur, nec ex non labore depauperabitur…" Források: 1. sz. dokumentum.

46 „…permittantur sacerdotibus ruthenis unitis in bonis cameralibus existientibus frui omnibus illis libertatibus quibus sacerdotes latini catholici in hoc Regno fruuntur." Források: 1. sz. dokumentum.

47 Benkovich szerepéhez: *Véghseő:* Catholice reformare, 233–244.

48 *Hodinka:* Okmánytár, 347–350. Nem mellékes, hogy Fenesy György egri püspök is támogatásáról biztosította De Camillis püspököt: uo., 344.

49 „…non cessant tractare Dei ministros cum Sancta Romana Ecclesia unitos tanquam subditos et jobajones…" Források: 3. sz. dokumentum.

50 „…dignetur se invehere contra illos qui in iudicio probabuntur fuisse mandati caesarei transgressores, et paenas eas infliggere quae possint alios terrere, ne similia patrari audeant." Források: 3. sz. dokumentum.

pök minden bizonnyal tudatában volt annak, hogy alig három hónappal korábban a Kancellária az uralkodó akaratából azt az utasítást adta a Hadi Tanácsnak, hogy a kiváltságlevél intézkedéseinek végrehajtása során akár fegyveres karhatalmat is biztosítson.[51] Mindazonáltal a görög püspök nem csak a saját felekezetének érdekeit képviselve sürgeti az erélyes fellépést, hanem úgy véli, hogy az egész régió társadalmi rendjének és békéjének válik javára az, ha az igazságosság szellemében mindenki megkapja azt, ami jár neki.[52] A „bonus ordo vivendi" iránt érzett felelősségről tanúskodó sorok ismét azt bizonyítják, hogy az unió elfogadtatása, illetve a görögkatolikus egyház mint sajátos katolikus felekezet létrehozása és megerősítése nem csupán vallási kérdésként fogalmazódott meg, hanem fontos szerepet kapott a társadalmi viszonyok rendezésében és átalakításában is.

A munkácsi püspök joghatósága és a magyarországi görögök

A forráscsoport két további dokumentuma is – az 1692. április 13-án[53] és az 1694. május 15-én[54] Munkácsról írott levelek – a vallási/felekezeti és társadalmi/gazdasági/jogi kérdések szoros összefonódásáról tanúskodik. Mindkét levél a debreceni görög kereskedők ügyében született, akik a munkácsi püspök álláspontja szerint joghatósága alá tartoztak. Nem azért, mert honfitársai voltak, hanem a magyarországi görögöknek adott királyi kiváltságlevél rendelkezése értelmében.

A görög kereskedők a 16. század végétől kezdődően kezdenek megtelepedni mind Erdélyben, mind pedig a Királyság területén. Meg kell jegyeznünk, hogy a kortársak a tényleges etnikai hovatartozástól függetlenül a „görög" jelzőt alkalmazták mindazon kereskedőkre, akik ortodox vallású ottomán alattvalókként érkeztek Erdély és a Királyság városaiba.[55] Mivel veszélyes konkurenciát jelentettek a helyi kereskedőknek, többnyire csak arra kaptak engedélyt a helyi hatóságoktól, hogy olyan árucikkekkel kereskedjenek, melyek csak a Török Birodalomban kerülhettek beszerzésre.[56]

---

51 *Hodinka:* Okmánytár 362–363.

52 „Quando iustitia omnibus administrabitur, recte procedent omnia, quando non, procul dubio evertetur bonus ordo vivendi." Források: 3. sz. dokumentum.

53 Források: 2. sz. dokumentum.

54 Források: 5. sz. dokumentum.

55 *Vasso Seirinidou:* Görög diaszpóra a Habsburg Monarchiában (17–19. század), Budapesti Negyed 54. 2006/4. <http://epa.oszk.hu/00000/00003/00038/seirinidou.html> 2009.10.09.

56 *Zoltai Lajos:* Debrecen város évszázados küzdelme a görög kereskedőkkel. Debrecen, 1935. 7–9.

A helyi gazdasági szereplőkhöz képest a görög kereskedők rendkívül tőkeerősek voltak, ami egyre inkább arra bátorította őket, hogy kereskedelmi jogaik kiszélesítésére törekedjenek. I. Lipóttól 1667-ben kapnak jelentős kiváltságokat, melyek nem csak gazdasági jellegűek, hanem társadalmi szerveződésüket is érintik. Jogot kapnak többek között arra, hogy közösségeik életét saját bírójuk intézze. A kiváltságok a kincstári birtokokra szólnak – a szabad királyi városokra nem.[57] A kiváltságlevél fontos kitétele, hogy a benne foglalt jogok csak a Rómával egyesült görögök számára adatnak meg, akik fölött joghatóságot a munkácsi püspök gyakorol.[58]

A Debrecenbe beszivárgó és egyre inkább megerősödő görög kereskedőkompánia ellen a helyi magisztrátus komoly harcot vívott.[59] A cívisváros kereskedőit zavarta a görögök jelenléte, s ezért igyekeztek a legkülönfélébb módokon – adminisztratív és kereskedelmi korlátozások révén – őket a városból kiszorítani. Az 1667-es kiváltságlevélre hivatkozó, s azt 1688 és 1689-ben a Szepesi Kamarával, majd pedig 1690-ben magával Lipót királlyal megerősíttető görögök sikerrel verték vissza ezeket a kísérleteket. Az 1690-es megerősítéssel azt is elérték, hogy Debrecen városában templomépítésre és paptartásra is engedélyt kaptak. Ennek feltétele természetesen ez alkalommal is az volt, hogy a templom és a pap Rómával egyesült legyen, ahogyan a debreceni görög közösség főbírója is csak katolikus görög lehetett. A cívisváros polgárai komoly vereségként élték meg a görögöknek kiadott kiváltságlevelet. A görögök nem csak gazdasági érdekeiket sértették, hanem a városi magisztrátus által kívánatosnak tartott felekezeti egységet is megbontották. A királynak benyújtott kérelmükben a görögök utalnak arra, hogy a református debreceniek akadályozták a görögök istentiszteleteinek zavartalan elvégzését, sőt ikonok megsemmisítésére is sor került.[60] A városi magisztrátus görögellenes küzdelmét csak 1693-ban, a szabad királyi városi cím elnyerésével koronázta siker. A kiváltságlevél ugyanis kizárja a kedvezményezettek sorából azokat a görögöket, akik szabad királyi városokban élnek és kereskednek. Még abban az évben a debreceni magisztrátus és a görögök képviselői kamarai közvetítéssel megállapodást kötöttek, melynek értelmében a görögök mozgástere jelentősen leszűkült. Az elkövetkező években megindult a debreceni görögök fokozatos elköltözése a cívisvárosból. A folyamat Zoltai Lajos szerint 1708/1709 táján zárult le.[61]

---

57 *Szendrey István* (szerk.): Debrecen története 1693-ig. Debrecen, 1984, 389.

58 Az 1667-es kiváltságlevél szövege: *Hodinka Antal:* A tokaji görög kereskedőtársaság kiváltságának ügye, 1725–1772. Budapest, 1912., 212–221.

59 A konfliktus feldolgozása: *Zoltai:* Debrecen város.

60 *Zoltai:* Debrecen város, 21.

61 *Zoltai:* Debrecen város, 41. A városi magisztrátus és a görögök között még 1699-ben

Felekezeti szempontból fontos, hogy az új egyezmény megengedi a görögöknek a templom felépítését (sőt erre konkrét épületet is megjelöl) és pap alkalmazását, amennyiben az katolikus.[62]

A munkácsi püspök levelei, melyeket a Szepesi Kamara igazgatójának a debreceni görögök ügyében küldött, azokból az évekből származnak, amikor a város és a kereskedőkolónia közötti harc éppen a leghevesebb volt. Az első 1692. április 13-án,[63] tehát a szabad királyi városi státusz elnyerése előtt, míg a második 1694. május 15-én[64] kelt.

Az első levél egy egészen szélsőséges esetről számol be. A munkácsi püspököt debreceni hívei és honfitársai azzal a panasszal keresték meg, hogy a kálvinista debreceni bírók minden jogalap nélkül halálbüntetést szabtak ki az egyik görögre, akit ki is végeztek. A püspök szerint a görögök bizonyítani tudják, hogy nem volt megfelelő jogalap a súlyos büntetés kiszabására. Nem írja, ki volt név szerint a vádlott, miért vonták per alá és miért kapott ilyen súlyos büntetést. Jelzi viszont, hogy a görögök álláspontja szerint nem valós bűncselekmény, hanem a görög „nemzet és hit iránti gyűlöletből"[65] született meg a halálos ítélet és ezért kellett meghalnia őfelsége hűséges alattvalójának. Pósalaki János notárius évekkel később írt visszaemlékezésòben utal arra, hogy a görögök azzal is megvádolták a magisztrátust, hogy egy görög papot pusztán annak vallása miatt megégettek.[66] Nem valószínű, hogy erre az esetre utal, mivel De Camillis a levelében minden bizonnyal jelezte volna, ha klerikusról lett volna szó. A püspök meglehetősen visszafogottan arra kéri a Kamara igazgatóját, hogy vizsgálja ki az ügyet, s ha valóban jogsértés történt intézkedjen a vétkesek megbüntetéséről, hogy a jövőben hasonló jogsértés ne történhessen meg, s a görög nemzet becsülete is helyreállítassék.[67]

A levélből kiolvasható kevés konkrét információ miértje és a püspök visszafogott fellépése érthetővé válik akkor, ha feltárjuk az ügy részleteit. A Hajdú-Bihar Megyei Levéltárban megtalálható dokumentumok alapján

---

is olyan jellegű vita támad, amit a Szepesi Kamara elé visznek: *Zoltai Lajos:* A sz. kir. rangra emelt Debreczen életének első esztendeiből (harmadik közlemény). In: Régi Okiratok és Levelek Tára, I/3. 1905, 8.

62 *Zoltai:* Debrecen város, 31.

63 Források: 2. sz. dokumentum

64 Források: 5. sz. dokumentum.

65 „…in odium nationis et fidei…" Források: 2. sz. dokumentum.

66 *Pósalaki János:* Debrecen siralmas állapotának megvilágítása 1685–1696. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár forráskiadványai 17. Debrecen, 1987, 45.

67 „…dignetur mandare ut causa examinetur, et si reperietur iniusta illa mors, puniantur authore ne in posterum facile committantur similia, et nationis honor resarciatur." Források: 5. sz. dokumentum.

teljes bizonyossággal rekonstruálhatjuk az eseményeket. A büntetőperek tanúvallomásait tartalmazó kötetben[68] találhatjuk meg tizenhárom tanú 1692. február 25-én tett tanúvallomását, melyet egy helybeli görög kereskedő, K. Gy. ellen tettek.[69] A vád szerint, melyet a tanúk egybehangzóan megerősítenek, K. Gy. a házába csalt egy kisfiút, akit megerőszakolt. A sokkos állapotban lévő gyermekre a görög kereskedő háza mellett találtak rá az utcabeliek. Jellegzetes sérülései alátámasztották az általa elmondottakat. K. Gy. nem tagadta, hogy a gyermek a házában járt, de azt állította, hogy sérüléseit az ablakpárkányról leesve szerezte. Ezekből az évekből nem maradtak fenn teljes periratok, így az ítéletet nem ismerjük, de az időbeli egybeesés és a vádlott nemzetisége miatt nem kérdéses, hogy a munkácsi püspök levelében erre az ügyre utal.

A püspök megszólalása a kérdésben rendkívül érdekes. Az őt felkereső görögök nyilvánvalóan tájékoztatták mind a vádlott nevéről, mind pedig az ellene felhozott vádakról. A Szepesi Kamarához írott levelében mégis megmarad az általánosság szintjén. Mintha a levél igazából nem is az ügy kivizsgálása érdekében, hanem a debreceni görögök megnyugtatására, vagy inkább megnyerésére íródott volna.

Tény az, hogy az 1667-es kiváltságlevélben, illetve további megerősítéseiben szerepel az a feltétel, hogy a kiváltságok csak a katolikus hitet elfogadó görögöknek szólnak, akik fölött joghatóságot a munkácsi püspök gyakorol. Ugyanakkor az is tény, hogy a görögök katolicitásának ellenőrzése a munkácsi egyházmegye zilált állapotai miatt rendkívül nehéz lehetett. Ez fokozottan érvényes a református Debrecenre. A görög kereskedők számára nem jelenthetett különösebb gondot az, hogy a gazdasági előnyök érdekében katolikusnak vallják magukat, miközben a hétköznapi vallásgyakorlatukban megmaradnak ortodoxnak.[70] De Camillis abból indul ki, hogy mindenki, aki a kiváltságokkal él, ténylegesen is az egyházmegyéjéhez tartozik. Ezt levelének első sorában világosan jelzi. Viszont – ugyanúgy, mint egyházmegyéjében mindenütt – a katolikus egyházhoz való tartozást a görögök körében is valóságossá kellett tennie. Küldetése szempontjából

---

68 Hajdú-Bihar megyei Levéltár (=HBmL) IV. A. 1018/e. 1–3. k. Protocollum fassionale 1690–1717. 1. kötet: 1690–1695. fol. 135–137.

69 A vádlott neve a jegyzőkönyvben természetesen teljes formájában ki van írva. Tekintettel a bűncselekmény jellegére és az esetleges leszármazottakra, jobbnak látjuk a kezdőbetűk alkalmazását.

70 „…csak addig vagyok unitus, míg az erszényem megtelik, azután az unitus papoknak mutatok fügét” – vallja meg kíméletlen őszinteséggel még 1751-ben is Görög András kereskedő egy Váradon lefolytatott vizsgálat kérdésére válaszolva. Idézi: *Papp Klára:* Balkáni kereskedők a XVIII. századi Bihar megyében. A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve, XIV., 1987. 16–17.

mindenképpen előnyös volt, hogy a debreceni görögök keresték fel őt és kérték közbenjárását az elszenvedett vélt jogtalanság orvoslása érdekében, hiszen ez lehetőséget (mégpedig a célcsoport által kezdeményezett lehetőséget) jelentett a kapcsolatfelvételre és a „papíron" vállalt felekezeti elköteleződés ellenőrzésére és ténylegessé tételére. A munkácsi püspök azonnal élt is ezzel a lehetőséggel és – ahogyan a naplójában olvassuk – Izajás szerzetes személyében azonnal papot küldött a debreceni görögök közé, megjegyezve azt is, hogy ezt kérésükre teszi.[71] A városi magisztrátussal komoly harcot folytató debreceni görögök nyilván fontos szövetségest véltek felfedezni az újonnan kinevezett munkácsi püspökben, aki ráadásul honfitársuk is volt. Ezért érdekeik és jogaik érvényesítésekor kezdeményezik a kapcsolatfelvételt, vállalva azt is, hogy vallási téren esetleg fel kell adniuk korábbi gyakorlatukat és a kinevezett katolikus parochus útján felekezeti elkötelezettségük a napi vallásgyakorlat szintjén is szorosabb ellenőrzés alá kerül. Ezt az árat vállalhatónak tarthatták a kialakult rendkívül feszült helyzetben, amikor a levélben említett halálos ítélet is megszületett.

A tragikus eset a püspök szempontjából végeredményben két előnnyel is járt. Egyrészt legfőbb küldetése, a Rómával való egység terjesztése terén jelentős előrelépést könyvelhetett el: egy tekintélyes városi közösségbe papot küldhetett. Másrészt lehetősége nyílott arra is, hogy a vallási kérdésen túlmenően társadalmi súlyát is növelje. A püspök csak feltételezi, hogy a görög nemzet és hit iránti gyűlölet miatt kellett a görög kereskedőnek meghalnia. Az igazságszolgáltatás felsőbb fórumai – ha egyáltalán foglalkoztak vele – nyilván a debreceni bírók által meghatározott vádpontokból kiindulva kezelték az ügyet. Ugyanakkor az, hogy szerepet kapott ebben az ügyben, arra bátorította, hogy a görög közösségen belül – élve a törvények adta lehetőséggel – felmerülő vitás esetek elbírálásakor éreztesse jelenlétét.

Erről árulkodik a Szepesi Kamarának írt második, görög témájú levele. Az 1694. május 15-én kelt levél megírásakor a debreceni görögök helyzete a két évvel korábbi állapotokhoz képest jelentősen romlott. Debrecen szabad királyi város lett és ebből a pozícióból olyan egyezményre kényszerítette a városban élő görög kereskedőket, ami korlátozta lehetőségeiket. A közösség még inkább rászorult a külső segítségre, s ezt a munkácsi püspök is érzékeli. A levél apropóját ismét egy konkrét ügy adja, ami viszont ez alkalommal korántsem olyan tragikus, mint 1692 tavaszán. A püspök értesült arról, hogy vita támadt a görög kereskedők és a bírójuk, Horváth Márton kö-

71 *Zsatkovics:* De Camelis József, 706. A naplóban Izajás kinevezésével kapcsolatosan a püspök csak a hónapot – március – adja meg. Mivel azonban levelét április közepén írja a Kamara igazgatójának, valószínűsíthető, hogy a kinevezés a debreceni görögök látogatása után történt meg, s nem a korábban kinevezett Izajás bátorítására keresték fel a görögök a munkácsi püspököt.

zött, amit a Szepesi Kamara előtt akartak peres úton elrendezni. A jogvita közelebbről meg nem nevezett hagyatéki és örökösödési kérdésekben támadt. Fontos, hogy a püspök csak hallomásból értesült a nyilván nagy port kavart belső viszályról, tehát a debreceni görögök most nem keresték fel. Tulajdonképpen ezt sérelmezi, mert álláspontja szerint hagyatéki és örökösödési ügyekben övé az ítélkezés joga. Érvei alátámasztására Mátyás 1462. évi 3. törvénycikkét,[72] illetve Könyves Kálmán első törvénykönyvének 59. és 61 cikkelyét[73] idézi. Jelzi azt is: már figyelmeztette a debreceni közösséget, hogy hasonló jellegű, a lelki fórumot (forum spirituale) érintő vitás kérdésekben őt keressék. Kéri a Kamara tisztviselőit, hogy püspöki jogait ne sértsék és a joghatósága alá eső ügyekben ne hozzanak ítéletet. Természetesen azt is egyértelműsíti, hogy a jogvitában szereplő pénzügyi elszámolásra és a kereskedőtársaság által a bíróval szemben megfogalmazott anyagi követelésekre vonatkozólag tiszteletben tartja a Kamara illetékességét. Ez utóbbi megjegyzés arra utal, hogy a püspök nem csak a görög közösség életében akarta jelenlétét megszilárdítani, hanem felekezete képviselőjeként az államhatalom felé is jelezni kívánt. A latin szertartású püspököknek többnyire nem volt szükségük arra, hogy joghatóságuk határaira figyelmeztessék az állam tisztségviselőit. Az alakuló görögkatolikus felekezet vezetőjének viszont jeleznie kellett: egyenrangúnak tartja magát a latin püspökökkel és ugyanazokat a jogokat kívánja gyakorolni.

Egyházkormányzat intézkedések egyeztetése a Kamarával

A forráscsoport következő dokumentuma egy 1694. március 17-én keltezett levél, mely jól illusztrálja a görögkatolikus közösségek sajátos helyze-

---

72 Az egyházi bíróság elé tartozó ügyek. 1. § Minden ügy, mely az isteni tiszteletet vagy a szentségek körül való vétségeket illeti. 2. § Továbbá a hit dolgát és az eretnekséget vagy az eretnekséggel gyanúsítottakat érintő ügyek. 3. § Továbbá a végrendeleti ügyek és a mi azokkal jár. 4. § Továbbá a házassági és a velük kapcsolatos ügyek, különösen pedig a hitbér és jegyajándékok, menyegzői ajándékok és negyedjog dolga; ha nem ingatlan örökség megszerzése a kereset tárgya. 5. § Továbbá a dologi és személyes dézsma ügyek, meg az ezzel kapcsolatos dolgok. 6. § Továbbá az uzsoraügyek. 7. § Továbbá az özvegyek és nyomorult személyek dolgai, ha a per nem birtokok és telkek megszerzése körül forog. 8. § Továbbá az eskü meg nem tartásának és minden hamis eskünek a dolga, és minden ügy, a melynek végcélja a bűnösnek megjavítása. 9. § Továbbá minden ügy, a melyben valaki bírói ítéletnél avagy az egyházi törvénynél fogva egyházi átok alá esik. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=744> [2009.10.01].

73 59. Asszonyok elrablóira a püspök vagy a főesperes lásson törvényt. 61. A paráznák a püspöktől vagy a főesperestől vegyék el méltó büntetésüket. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=2&k=1&f=404&s=50> [2009.10.01].

tét. De Camillis püspök Erdélyből visszatérve kapja kézhez a Szepesi Kamara igazgatójának levelét, melyben Bacskó község lelkipásztori ellátására vonatkozólag tesz konkrét ajánlást, megismételve azt, amit tállyai találkozásuk alkalmából élőszóban is elmondott a főpásztornak. Egy Lipniczki Péter nevű, ószlávul, magyarul és latinul értő – tehát kortársaihoz képest kiemelkedő műveltségű – ruszin papról van szó, akit a püspök 1693. szeptember 13-án szentelt pappá.[74] Fischer igazgató ajánlására a püspök azonnal írt is az ifjú papnak, hogy költözzön Bacskóra és ha talál szabad és tehermentes egyházi földet, amit megművelhet, házat, ahol lakhat, illetve amennyiben a hívek készek őt eltartani, akkor legyen az egyházközség parochusa. Hamarosan viszont arról értesült, hogy a Kamara igazgatója által kiosztott egyházi földet az elhunyt parochus örökösei magukénak akarják: nyilván egy népes család megélhetése függött ettől. A püspök ezért azt kéri, hogy az igazgató vagy jelöljön ki más földterületet az új papnak, vagy pedig vegye vissza a korábban kiosztott földet az elhunyt parochus örököseitől.[75]

A kincstári birtokon fekvő falu lelkipásztori ellátása ügyében az igazgató a már említett 16. századi kamarai alapokmány szellemében gyakorolta a kegyúri jogokat. Hivatali kötelessége volt gondoskodni arról, hogy a kincstári birtokokon lelkipásztori szolgálatot végző katolikus papok megélhetése és működési feltételei biztosítottak legyenek. Sajátos problémát okozott viszont a görögkatolikus papcsaládok helyzete. A római katolikus plébános halála után nem jelentett gondot a parochiális telek átadása az utódnak. Ezzel szemben a görögkatolikus parochus halála után, amennyiben nem valamelyik fiára szállt a parochusi szolgálat, komoly problémaként merült fel az elhunyt családjáról való gondoskodás. Az 1692-es Lipót-féle kiváltságlevél ugyan a papok fiaira is vonatkozott, de a parochiális földek örökölhetőségét természetesen nem engedélyezte.

A konkrét problémán túlmenően a bacskói eset jó példa arra, hogy a munkácsi püspök a legalapvetőbb egyházkormányzati intézkedések során is kiszolgáltatott helyzetbe kerülhetett. De Camillis egy két évvel későbbi levelében pontosan megfogalmazza a probléma lényegét: mindaddig, amíg a papság megélhetése a földesúri hatalomtól függ (legyen az kincstári vagy magánföldesúri), nem lehet szó rendes egyházkormányzatról.[76] Nyilván nem Lipniczki Péter bacskói kinevezése volt az egyetlen olyan eset, amikor a püspök arra kényszerült, hogy a területileg illetékes földesúrral egyeztetve intézkedjen. Ez pedig a püspöki tekintély csorbulásához vezetett, hiszen a

---

74 *Zsatkovics:* De Camelis József, 723–724.

75 Források: 4. sz. dokumentum.

76 A Kollonich bíboroshoz írt levelet idézi: *Hodinka:* Történet, 748.

földesúri támogatás elnyerése esetén a püspök gyakorlatilag kész helyzettel szembesült.

A Lipót-féle kiváltságlevél elméletben világos rendelkezéseket fogalmazott meg, a végrehajtásuk során azonban nem csak a vármegyei közgyűléseken kifejezésre juttatott magánföldesúri tiltakozással, hanem a kincstári tiszttartók ellenkezésével is számolni kellett. Az ellenérveket arra alapozták, hogy egy ilyen horderejű kérdést az uralkodó nem szabályozhat egyszerű kiváltságlevélben: a görögkatolikus papság helyzetének rendezéséhez egy – a rendek által elfogadott – országos törvényre van szükség. Itt ismét a központi hatalom és a helyi hatalmi elit szembenállásának lehetünk szemtanúi, ami felülírja a felekezeti szembenállást. A vármegyei gyűléseken a protestáns és katolikus nemesek szinte kivétel nélkül a katolikus uralkodó, katolicizmust erősítő szándékával szemben lépnek fel. Sőt, az is előfordult, hogy éppen egy református nemesnek kellett önmérsékletre intenie a tiltakozás hevében sértő kifejezéseket használó katolikus földesurat.[77] Ez utóbbira éppen az általunk vizsgált levél megírása előtt két hónappal, 1694 januárjában került sor a Bereg vármegyei közgyűlésen, ahol a munkácsi püspök képviseletében jelen lévő Kossakovszky Adrián helynök elhűlve konstatálta, hogy a katolicizmus megerősödését előmozdítani hivatott uralkodói szándék meghiúsításában a helyi katolikus földesurak aktív szerepet vállalnak. A De Camillis püspökkel együtt Rómából érkezett helynök talán ekkor értette meg igazán a helyi viszonyok összetettségét.[78]

A hivatalos kapcsolattartás csatornái és személyes ügyek intézése

A Szepesi Kamarával kialakított szoros kapcsolatrendszer és az igazgatókkal létesített baráti viszony feljogosította De Camillis püspököt arra is, hogy személyes jellegű kéréseket terjesszen be és soron kívüli ügyintézést kérjen. A munkácsi püspök 1695. szeptember 29-én keltezett levele, melyet már báró Olasz Ferenc igazgató vett kézhez, első olvasatra egy – akár még hétköznapinak is nevezhető – apró szívességkérésnek tűnik. Józef Szumlański[79] lembergi püspök egyik alattvalója, egy Szturmak nevezetű lengyel gazda hat ökröt adott át máramarosi kereskedőknek, hogy azokat Magyarországon értékesítsék. A harmincadvám megfizetésére átadott nekik negyven forintot. A furfangos máramarosiak viszont azt állították Szalay har-

77 *Hodinka:* Történet, 745.

78 Kossakovszky helynököt egyébként nem sokkal később meggyilkolták.

79 Szumlański életrajzához és püspöki működéséhez: *Piotr Wawrzeniuk:* Confessional Civilising in Ukraine. The Bishop Iosyf Shumliansky and the Introduction of Reforms in the Diocese of Lviv 1668–1708. Södertörns högskola 2005.

mincadvámos tisztviselőnek, hogy az ökrök nem Lengyelországból, hanem Máramarosból származnak, s így a harmincadvám megfizetését elkerülték, az erre szánt összeget pedig eltulajdonították. A tisztviselő azonban valahogyan rájött arra, hogy az állatok mégis Lengyelországból származnak, ezért elkobozta őket. A kétségbeesett tulajdonos földesurának, a lembergi püspöknek a közbenjárásáért esedezett, hogy visszakaphassa ökreit, az pedig a munkácsi püspök segítségét kérte. De Camillis azt szorgalmazza a Szepesi Kamara igazgatójánál, hogy a vétkes marhakereskedőket az ország törvényei szerint szigorúan büntessék meg, de a vétlen megbízót ezért ne érje kár.[80] Az első olvasatra hétköznapi történetben van egy aprónak nem nevezhető momentum. A szívességkérés idejében (1695-ben) ugyanis Józef Szumlański hivatalosan még ortodox püspök volt. Jóllehet korábban már kétszer is (1677-ben és 1681-ben) titokban letette a katolikus hitvallást, politikai számításból csak 1700-ban fogadtatta el egyházmegyéje papságával is a breszti uniót. Katolicitásának őszintesége a kortársak számára sokáig kétséges volt. De Camillis püspök valószínűleg személyesen is ismerte Szumlańskit, vagy legalábbis jól ismerte pályafutását és a katolikus egyházhoz vezető útjának állomásait, hiszen Rómában évekig képviselte a rutén egyház ügyeit. Tette ezt annak a Cyprian Zochowski kijevi bíboros-érsek megbízásából, aki Szumlański pályafutását is egyengette. A Szepesi Kamarához írt leveléből kitűnik, hogy De Camillis de facto katolikus püspöknek tartotta Szumlańskit, mivel nevét az „illustrissimus ac reverendissimus dominus" jelzős szerkezettel látja el, míg más leveleiben az ortodox püspököket általában egyszerűen álpüspököknek nevezi. Az a tény, hogy a hivatalosan ortodox Szumlański bizalommal fordul az uniót minden eszközzel terjesztő De Camillis püspökhöz, aki a maga részéről készségesen a segítségére siet, a korabeli ortodox-görögkatolikus kapcsolatrendszer összetettségét bizonyítja.

Összegzés

A 17. század utolsó évtizedében Munkácsra érkező De Camillis püspök programjának gerincét a felekezetszerveződés korának jellemző elemei adják. A püspök feladatának azt tekinti, hogy a rábízott nyájat, a munkácsi püspökség keleti szertartású közösségét a katolikus reform szellemében megújítva úgy integrálja a katolikus egyházba, hogy annak hagyományaiból fakadó sajátosságai ne vesszenek el. Miközben világosan kijelöli a közösségét

80 Források: 5. sz. dokumentum.

a konkurens felekezettől, az ortodoxiától elválasztó határt, törekszik arra is, hogy a személyes kapcsolatrendszere nyújtotta védettséget kihasználva (itt elsősorban Kollonich bíborosra kell gondolnunk) a felekezeti küzdelemben „természetes szövetséges", a területileg illetékes egri püspökkel szemben is megőrizze egyháza függetlenségét. Ez a munkácsi egyházmegye 1771-ben történt kánoni felállításáig csak neki sikerült: utódai már az egri püspöknek való teljes alávetettségben, másodosztályú katolikusokká leminősítve végezték szolgálatukat papjaikkal együtt.

A püspök legfőbb törekvése – a keleti szertartású keresztények integrációja a katolikus egyházba – több mint vallási/felekezeti/teológiai kérdés. Az érintett társadalmi csoport számára a katolikus egyházon keresztül válnak elérhetővé azok a lehetőségek, melyek az áhított és valóban szükséges szociális, gazdasági, kulturális felemelkedéshez vezetnek. A felemelkedés záloga pedig a közjogi státusz elnyerése, vagyis a felekezeti hovatartozás kimondásának (ti. a római katolikus egyházzal való egység deklarálásának) állami elismerése. Az elismerés nem szimbolikus aktus, hanem nagyon is konkrét következményként az integrálódó társadalmi csoport vezető rétegének, az immáron görögkatolikus papságnak az emancipációját, a latin szertartású klérussal való egyenjogúsítását eredményezi. Ez azonban oly mértékben sérti a lokális hatalmi csoportosulások érdekeit, hogy megvalósítása az erős központi kormányzati akarat ellenére is több évtizedes késedelmet szenved.

A katolikus egyházba való betagozódás, az egyházi élet reformja és a társadalmi felemelkedés gondolata De Camillis püspök felfogásában egy és ugyanazon cselekvésprogram keretein belül jelenik meg. Programjának minden eleme, püspöki tevékenységének minden intézkedése ezt a három célt szolgálja. Ő maga pedig az egyes célok teológiai, felekezeti, egyházfegyelmi, társadalmi, gazdasági, kulturális komponenseit ezekkel a szavakkal egyesíti: egy jobb életrendet bevezetni („…meliorem vivendi ordinem introducere…").

Források

1.
De Camillis János József munkácsi püspök levele Fischer Mihályhoz, a Szepesi Kamara igazgatójához

Munkács, 1691. július 20.
MOL Magyar Kincstári Levéltárak, Szepesi kamarai levéltár
E254 Repraesentationes, informationes et instantiae, De Camelis, Munkács, 1691.7.20.

Magnifici Spectabilis ac Generosi Domini Domini et Amici colendissimi[81]

Praemissa servitiorum meorum paratissima commendatione. Ex litteris a me Vienna allatis an(no) praeterito Vestris Magnificis Spectabilis ac Generosis Dominibus certa scientia haberi potest, me a Summo Pontefice, a Sacratissima Caesarea Regiaque Maiestate, et ab Domino Cardinali missum fuisse in hoc inclytum Hungariae Regnum, pro regimine spirituali ruthenorum, aliorumque ritum graecum servantium. Ad exercendum ergo officium meum pastorale, modo ad unum comitatum, modo ad alium transfe(…) ibique curo schismaticos ad unionem cum Sancta Romana Ecclesia reducere, malos abusus estirpare, et meliorem vivendi ordinem introducere. Postquam vero ab aliis occupationibus me expedivi elapsa hebdomada ivi Ungvarinum, ibique in Ecclesia Graeca congregatis sacerdotibus plus quam 30, exposui quae sunt credenda et facienda pro assecuranda aeterna salute, et licet magnam habuerint difficultatem amplectandi unionem, tum quia nullus unquam cum illis locutus est de haec materia, tum quia Graeci omnibus possibilibus modis ipsos disuadebant, tum etiam quia ru(sti)cos non informatos de rei substantia timebant, tamen afflante Divini Spiritus gratia ( )dem submiserunt et professionem fidei catholicae coram me tactis Sacris Evangeliis omnes (fe)cerunt, et diversa me disposita pro meliori ordine ecclesisastico acceptarunt: exeuntibus autem nobis terminata synodo, ex ecclesia nonnulli ex plebe verbis contumeliosis sacerdotes ne(ou)nitos affecerunt, illisque hospitium denegabant et famulis meis vendere quidquam pro pecun(ia pro)hibitum fuit. At de his non curo, quia in conversione gentium semper haec fuerunt (ordina)ria; in principio fides contemnitur, postea vero laudatur et exaltatur. Quod autem mihi ()plices est: audire qualiter sacerdotes in illo comitatu tractari solent, illi enim sine ullo discr(etio)ne a simplicissimis rusticis subjicientur omnibus contributionibus, et gravaminibus (…) ipserum animalia, imo et ipsi personaliter trahuntur ad serviles et rusticanos labores, et (…) vere horrendum, aliquoties coacti sunt ab officialibus catholicis ipsum altare Dei deserere in(…) defacto ministrabant ad mandatum of-

81 A levélpapír széle sérült, egyes sorvégek olvashatatlanok. A hiányzó részek, illetve lehetséges pótlásai szögletes zárójelben.

ficialium ut pro domino laborarent, taliter nullibi in toto chri(sti)ano orbe sacerdotes tractantur, imo nec ipsi praedicantes calvinistae et lutherani in hoc inclyto Hu(n)gariae Regno, licet isti sacerdotes non sunt, sed magistri tantum. Omnes ab hoc scandalizzantur et murmurant, et forsan propter hoc D(e)us Homonnianam familiam extinxit celerius, cum i(…)rum sit quod defunctus comes hanc cleri reformationem meam procrastinasset. At cum in illius bonis noviter successerit noster potentissimus et augustissimus imperator, conveniens est ut libertas sacerdotibus illis donetur, et sacerdotium quod regale nuncupatur in scriptura, honoretur licet in simplici et rusticana persona, (n)ec enim ex labore istorum paucorum sacerdotum inclyt(a) Camera ditabitur, nec ex non labore depauperabitur. Quodsi eundem stylum continuabunt moderni officiles camerales, quid haeritici et schismatici contra catholicos non blaterabunt? quid e()

domini terrestres regis ad exemplum cum miseris sacerdotibus non tentabunt? Vere speranda nullo modo eris nec infidelium conversio, nec iam conversorum perseverentia, quod omnino alienum est ab intentione liberalissimi et religiosissimi imperatori domini nostri clemetissimi. Rogo ergo Vestras Magnificas Spectabiles ac Generosas Dominationes dignetur expedire mandatum officialibus suis, mihique trasmittere, vigere cuius permittantur sacerdotibus ruthenis unitis in bonis cameralibus existientibus frui omnibus illis libertatibus quibus sacerdotes latini catholici in hoc Regno fruuntur. Hoc si fiet et Sacratissima Maiestas et Eminentissumus Cardinalis aliique domini laudabunt, et sacris canonibus consentaneum erit, et causa conservantionis et promotionis fidei cum maiori pace populorum, et Deus uberius rependet. Ego vero omnem columitatem optando et praestolando responsum, maneo

Vestrae Spectabilis ac Magnificae Dominationis
Munkaczini 20 julii 1691
Servus et amicus obligatissimus
Johannes Josephus De Camillis
Episcopus Sebastiensis et Munkacziensis, Apostolicus pro Ungaria Vicarius
Suae Caesareae Regiaeque Maiestatis Consiliarius mp.

2.
De Camillis János József munkácsi püspök levele Fischer Mihályhoz, a Szepesi Kamara igazgatójához

Munkács, 1692. április 13.
MOL Magyar Kincstári Levéltárak, Szepesi kamarai levéltár
E254 Repraesentationes, informationes et instantiae, De Camelis, Munkács, 1692.4.13.

Excellentissime Domine Amice observandissime
Praemissa servitiorum meorum paratissima commendatione

Exposuerunt mihi nationales et diaecesani mei Debrecinenses ritus Graeci, quod summam iniuriam passi sunt a iudicibus Debrecinensibus calvinistis propter mortem illatam cuidam graeco sine iuris fundamento, quod si vere abfuit, ut ipsi comprobare parati sunt, non in poenam delicti, sed in odium nationis et fidei subditum fidelem Suae Sacratissimae Maiestatis crudeliter trucidarunt. Rogo ergo Vestram Excellentiam, qui iustitiae et subditorum Caesareorum defenso est, quatenus dignetur mandare ut causa examinetur, et si reperietur iniusta illa mors, puniantur authore ne in posterum facile committantur similia, et nationis honor resarciatur. Deus pro bono opere assistet Vestrae Exacellentiae et propitius erit gloriosis armis Maiestatis Suae Sacratissimae, egoque semper manebo

Munkaczini, 13 apr. 1692

Vestrae Excellentiae

obligatissimus servus et amicus

Johannes Josephus De Camillis

Episcopus Sebastiensis et Munkacziensis

Suae Caesareae ac Regiae Maiestatis Consiliarius

3.
De Camillis János József munkácsi püspök levele Fischer Mihályhoz, a Szepesi Kamara igazgatójához

Munkács, 1693. szeptember 24.

MOL Magyar Kincstári Levéltárak, Szepesi kamarai levéltár

E254 Repraesentationes, informationes et instantiae, De Camelis, Munkács, 1693.9.24.

Spectabilis ac Magnifici Perillustris ac Generosissimi Domini Domini et Amici observandissimi

Salutem et servitiorum meorum paratissimam commendationem.

Postquam Sua Sacratissima Maiestas Dominus noster clementissimus dignatus est in signum summae suae pietatis et ad facilitandam conversionem suae gentis, ipsamque reducendam ad gremium Sanctae Ecclesiae Catholicae per suum expressum diploma declarare et concedere ut sacerdotes rutheni uniti iisdem privilegiis et immunitatibus fruantur quibus secundum leges fruuntur sacerdotes romani ritus in hoc inclyto regno. Fuit hoc benignissimum decretum in congregationibus generalibus Bereghiensi et Sarosiensi publicatum.

Verum quia hoc non obstante aliqui nobiles, licet a me saepius admoniti, non cessant tractare Dei ministros cum Sancta Romana Ecclesia unitos tanquam subditos et jobajones ipsisque mandare eae quae volunt, contributiones imponere sine meo, et Illustrissimi Domini Ordinarii scitu, et executiones facere contra illos

eorumque res cum scandalo populi tum propter irreligiositatem, quam ostendunt, tum propter inobservantiam legum, privilegiorum, et caesareorum mandatorum, conantur pro iustitia ad tribunal Sacrae Sedis recurrere. Et qui ego uti illorum pastor, teneor ipsos protegere, et uti fidelis minister altranominatae Maiestatis Sacratissimae eius dispositiones iustissimas omni conatu tueri, propterea non solum ad Sacram Sedem, sed et ad inclytam Cameram recurro, instanter rogando, quatenus dignetur se invehere contra illos qui in iudicio probabuntur fuisse mandati caesarei transgressores, et paenas eas infliggere quae possint alios terrere, ne similia patrari audeant. Quando iustitia omnibus administrabitur, recte procedent omnia, quando non, procul dubio evertetur bonus ordo vivendi. His me gratiae inclytae Camerae recommendando, maneo

inclytae Camerae Sepusiensis
servus paratissimus
Munkacsini, 24 septembris 1693
Joannes Josephus De Camillis
epispcopus Sebastiensis et Munkacsiensis mp.

4.
De Camillis János József munkácsi püspök levele Fischer Mihályhoz, a Szepesi Kamara igazgatójához

Munkács, 1694. március 17.

MOL Magyar Kincstári Levéltárak, Szepesi kamarai levéltár
E254 Repraesentationes, informationes et instantiae, De Camelis, Munkács, 1694.3.17.

Spectabilis ac Magnifice Domine Amice observandissime
Salutem et servitiorum meorum paratissimam commendationem.

Reversus ex Transylvania legi literas Vestrae Magnificae Dominationis, in quibus mihi recommendat quendam sacerdotem ruthenum, linguarum schlavonicae, hungaricae et latinae non ignarum, ut illum constituam parochum in suo pago Bacskó. Cum autem nomen illius non exprimat, suppono quod sit quidam vocatus Petrus Lipnicki, quem ego anno praeterito consecravi sacerdotem ad hunc affectum ut in dicto suo pago parochum gerat, memor verborum quae mihi Vestra Magnifica Dominatio dixit quando fuimus Talya. Scribam ergo dicto sacerdoti ut quantotius ad illum se transferat pagum, et si ibi reperiet fundum ecclesiaticum liberum ab omni onere, et domum ut habitare, et terram ut seminare possit et a parochianis habebit competentem contributionem annuam, attendat curae animarum, et omnia quae muneris parochialis sunt diligenter peragat. Sed qui mihi relatum est quod Vestra Magnifica Dominatio fundum pro ecclesia assignaverit defuncti quondam parochi, quem successores sui a generatione in generationem

pretendere velint, idcirco Vestram Magnificam Dominationem rogandam esse duxi, ut dignetur vel alium assignare vel ab assignati fundi haeredibus illum evindicare et huius remissiales literas mihi mittere.

Si in aliis inservire Vestrae Magnificae Dominationi valeo, dignetur notificare mihi, et eidem optimam exoptando valetudinem maneo Vestrae Spectabilis ac Magnificae Dominationis

Munkaczini 17 martii 1694

Servus et amicus obligatissimus

Joannes Josephus De Camillis

Episcopus Sebastiensis et Munkacziensis

5.
De Camillis János József munkácsi püspök levele Fischer Mihályhoz, a Szepesi Kamara igazgatójához

Munkács, 1694. május 15.

MOL Magyar Kincstári Levéltárak, Szepesi kamarai levéltár

E254 Repraesentationes, informationes et instantiae, De Camelis, Munkács, 1694.5.15.

Spectabilis ac Magnifice Domine mihi observandissime

Salutem et servitiorum meorum paratissimam commendationem.

Audio quod Compania Graecorum Debrecinensium velit movere litem coram inclyta Camera contra Generosum Dominum Martinum Horvath iam iudicem illorum ratione quorundam testamentorum sive haereditatum. At ego jam pridem scripseram illis, ut si non poterant inter se convenire, veniant ad me, et ego iudicabo, cum causae testamentariae, et earundem accessoria, viduarum, et miserabilium personarum etc. forum spirituale concernant. Pro ut Mathias rex art. 3 et iuxta decr. Colomanni regis Ia 59. 61. Propterea rogo Vestram Magnificam Dominationem totamque inclytam Cameram quatenus dignetur ius meum non ledere, sed ea quae examinanda sunt circa testamenta et haereditates Graecorum ad meum iudicium remittere, quae vero circa rationes reddendas et alia quae compania praetendis a supradicto Domino Martino Horvath, inclyta Camera, iudicet, quia non sunt materia spectantes forum spirituale.

Et quamoptimam Vestrae Magnificae Dominationi caeterisque Dominis Cameralibus exoptando valetudinem, maneo Vestrae Magnificae Dominationis

Munkacs, 15 Maii 1694

Sevus paratissimus

Johannes Josephus De Camillis

Episcopus Sebastiensis et Munkacziensis

6.
De Camillis János József munkácsi püspök levele Olasz Ferenchez, a Szepesi Kamara igazgatójához

Terebes, 1695. szeptember 29.

MOL Magyar Kincstári Levéltárak, Szepesi kamarai levéltár

E254 Repraesentationes, informationes et instantiae, De Camelis, Munkács, 1695.9.29.

Illustrissime Domine, Amice observandissime

Salutem et servitiorum meorum paratissimam commendationem.

Ad instantiam Illustrissimi ac Reverendissimi Domini Josephi Szumlanski, episcopi Leopoliensis non possum non interponere meam intercessionem apud Vestram Illustrissimam Dominationem, rogando quatenus dignetur labori praesentium dicto Szturmak Polono, eum favorem exhibere quem potest in sua supplicatione. Dederat iste in Polonia, pro ut exposuit, sex boves cuidam homini Maramorosiensi, ut venderentur hic in Hungaria et insuper dedit florenos 40 ut soveret tricesimam pro illis. Maramorosiensis autem transeundo cum boves per Munkacz ne multum solveret pro tricesima, dixit quod boves erant ex Maramurus non ex Polonia. Ac G. d. Salay tricesimator resciens illos boves fuisse ex Polonia, accepit omnes de manu Maramorosiensis. Nunc autem iste miser Polonus quaerit suos rehabere boves, licet Maramorosiensis sit in culpa quod menlitus fuerit. Et spero quod Vestra Illustrissima Dominatio habebit aliquod resceptum quod instans est ex Polonia, ubi volente praedicto Domino Episcopo Leopoliensi, qui est dominus terrestris illius, facile poterit res alicuius Hungari arrestare pro sua satisfactione, quin et ubique est solitum defraudatores teloniorum punire plus minus pro libitu ac discretione, non tamen totam illorum mercaturam confiscare.

Et optimam Vestrae Illustrissimae Dominationi optando valetudinem maneo

Terebes, 29 septemberis 1695

Vestrae Illustrissimae Dominationis servus obbligatissimus

Johannes Josephus De Camillis

Episcopus Sebastiensis et Munkacziensis, Vicarius apostolicus

Vladikák, kalugyerek és batykók
Görögkatolikus egyházi társadalom a 17-18. században

Egy új társadalmi csoport

A 17. századi magyar egyházi társadalomban új csoportként jelent meg a görögkatolikus felekezethez tartozó egyháziak csoportja. Jelen rövid tanulmányomban arra teszek kísérletet, hogy bemutassam az 1646-os ungvári unióban létrejött görögkatolikus egyház1 klérusának néhány jellemzőjét 1809-ig, a korszakzáró Bacsinszky András püspök haláláig.

A Magyar Királyság különböző régióiban elindult uniós folyamatok, melyek a görögkatolikus egyházak létrejöttéhez vezettek, nem értelmezhetőek kizárólag vallási/felekezeti jelenségként, sőt – ahogyan arra Hodinka Antal már egy bő évszázaddal ezelőtt is rámutatott – vallási/felekezeti motiváció még csak elsődlegesnek se mondható.2 Nehéz objektív mérőszámokat alkalmazni a motivációk vizsgálata során, de az túlzás nélkül állítható, hogy a Magyar Királyságban élő bizánci rítusú keresztények katolikussá tételében a társadalmi integráció és modernizáció sajátos szempontjai, egyház- és belpolitikai, illetve gazdasági megfontolások legalább olyan súllyal voltak jelen a történésekben, mint az egyházi/felekezeti szempontok. Ez természetesen befolyásolta az új társadalmi csoport kialakulásának és fejlődésének folyamatát is.

Amikor „új" egyházi társadalmi csoportról beszélünk, természetesen nem arra kell gondolnunk, hogy a görögkatolikus klérus előzmények nélkül, valamilyen történelmi esemény következtében jelent volna meg 1646-ban a Magyar Királyság északkeleti régióiban. Az „újdonság" mindössze abban állt, hogy egy sajátos „szerződésnek" köszönhetően több száz ortodox papnak és családjának megváltozott a közjogi státusza, s kikerülve a jobbágysorból az egyházi rend tagja lett. Bár egyszerű mindezt egyetlen rövid mondatban megfogalmazni, a valóságban ez rendkívül bonyolult, sőt időnként fájdalmas (erről a tiszttartók által megbotozott görögkatolikus papok

1 Nem érintem a számos hasonlóságot felmutató erdélyi és horvátországi görögkatolikus egyházakat.

2 *Hodinka Antal:* A munkácsi görög-katholikus püspökség története. Budapest, 1909, 253.

nagyon konkrét tapasztalatokkal rendelkeztek…), s főleg időben hosszan elnyúló folyamat volt.

A bizánci rítusú keresztények jelenléte a Sáros vármegyétől Máramarosig terjedő régióban a 17. századra már számottevőnek mondható. A rutének (mai terminológiával: ruszinok)3 a 13. századtól kezdődően spontán beszivárgás és szervezett telepítés útján az Északkeleti-Kárpátok egykori gyepűire érkeznek a hegyvonulaton túlról, Halicsból, Podóliából és Bukovinából. Létszámukat Lippay György egri püspök az 1630-as évek végén mintegy 100 ezerre becsülte.4 A telepítéseket többnyire korabeli „vállalkozók" végezték, akiket soltészoknak neveztek. A soltészok csoportosan hozták át az új telepeseket, miután az érintett földesurakkal megegyeztek a letelepülés feltételeiben. A „vállalkozók" kulcsszerepet játszottak az új falvak életében. Többnyire ők lettek a bírók, beszedték a földesúri adókat és garantálták a jobbágyi szolgáltatások elvégzését. Cserébe különféle jogokat (pl. malomtartás) kaptak és gazdasági előnyökben részesültek. Ezenfelül a letelepített jobbágyoktól is kaptak pénzbeli és természetbeni juttatásokat.5 A megtelepedés a síkvidéki területeken kezdődött az egykori gyepűvonal mentén, s a szabad területek megfogyatkozása után terjedt át a hegyvidékekre. A szervezetten lebonyolított telepítések mellett jelentős méreteket öltött az önkéntes beszivárgás is, melynek során a Kárpátokon túli területekről a jobb megélhetési lehetőségek reményében ruszin családok egyszerűen átszöktek Magyarországra. Ezek „felfedezése" és jobbágyi szolgáltatásokra kényszerítése később nem kis feladatot jelentett az érintett földesuraknak.

Mivel a szervezett telepítések és az önkéntes beszivárgások a Kárpátokon túli ruszin területek legkülönbözőbb vidékeiről indultak ki, az országba betelepült ruszin népesség nem mutatott egységes képet. A gyepűvonal mentén leghamarabb letelepült úgynevezett dolisnyánok, a síklakók eredetének meghatározása jelenti a legnagyobb problémát. Bonkáló Sándor szerint a Máramaros délnyugati, Bereg és Ung déli részén és Ugocsában megtelepült dolisnyánok valószínűleg távolabbi vidékekről, a volhiniai Poleszjéből és Podóliából érkeztek, mégpedig Moldávián keresztül. A ruszin népcsoportok közül ők érintkeztek a legtöbbet a magyar népességgel, s ez szokásaikon és életmódjukon is tükröződik. A síklakó ruszinoktól élesen megkülönböztethetők a később érkező hegylakók, a verhovinaiak. Három

---

3 Nem térek ki a ruszin etnogenezis sokat vitatott témakörére, valamint a honfoglalás kora előtti jelenlétük kérdésére, mivel témánk szempontjából nincs sok jelentősége.

4 *Tusor Péter:* Lippay György egri püspök (1637–1642) jelentése Felső-Magyarország vallási helyzetéről (Archivio Santacroce). Levéltári Közlemények 73 (2002) 199–241., 226.

5 *Bonkáló Sándor:* A rutének [ruszinok]. Basel–Budapest, 1996, 21–22.

nagyobb csoportjukat különböztethetjük meg. A huculok a 16. században kezdték betelepülésüket Galíciából és Bukovinából a Tisza forrásvidékére. Tőlük nyugatra, a Vihorlát és a Beszkidek vidékén telepedtek meg – ugyancsak a 16. századtól kezdődően és szintén Galíciából – a bojkók. Az Alacsony-Beszkidek lejtőin találjuk a harmadik hegyvidéki ruszin csoportot, a lemkókat. Ők a verhovinaiak közül elsőként, már a 13. században megkezdték letelepedésüket. Mivel a Kárpátok hegygerince itt alacsonyabb, mint keleten, a lemkók megtartották kapcsolataikat galíciai rokonaikkal. Mindhárom hegylakó ruszin népcsoport elsősorban állattartással foglalkozott. Mivel azonban ez a megélhetést önmagában nem biztosította, szívesen vállaltak idénymunkát (aratást és szüretelést) a magyarlakta területeken.

A betelepülő ruszin közösségeket rendkívül egyszerű társadalmi rétegződés jellemezte. Mivel magyarországi megjelenésüket a mezőgazdaságban hasznosítható munkaerejük indokolta, szinte kizárólag jobbágyok voltak.6 A 14. század végi „nagy" bevándorlást vezető Korjátovics Tódor7 hercegen kívül nemességük nem volt. Városaik nem lévén, ruszin polgárságról se beszélhetünk, ahogyan a katonáskodó réteg is hiányzott.

Bár a helyi földesurak általában szívesen fogadták a ruszin telepeseket,8 a többségi társadalomba való beilleszkedésük nem bizonyult sikertörténetnek. Egy 1570-ben a munkácsi uradalomba kiküldött kamarai vizsgálóbizottság jelentéséből9 kitűnik, hogy az egyre nagyobb létszámban letelepülő ruszinok életvitele több okból is kiváltotta az őket meglátogató biztosok kritikáját, amit nyilvánvalóan osztott a régióban élő más nemzetiségű, vallású és társadalmi jogállású népesség is. A biztosok elszörnyülködnek azon, hogy az itt élő ruszin (és kevés számú román) népesség körében számos babonaság és vallási tévelygés virágzik. A válást a papjaiknak fizetendő illetékek fejében könnyedén engedélyezik. A vagyon elleni bűncselekményeket mindössze pénzbírsággal büntetik. Tizedet nem fizetnek, csak a püspökünknek, s a közterhekből is keveset vállalnak. Munkácstól Trencsénig egyre

---

6 „Műveletlen, egyszerű nép, mindnyájan parasztok, falusiak. A betűvetésben jószerével senki sem jártas közülük, a fegyverforgatásban is csak kevesen, szinte kivétel nélkül mindnyájan földműveléssel és állattartással foglalkoznak." írja Lippay György egri püspök. *Tusor:* Lippay György egri püspök. 204.

7 Korjátovics a Litván Nagyfejedelemség 14. század végi belső hatalmi küzdelmeiben Nagy Vytautasszal (1392–1430) szemben alulmaradva a Magyar Királyságban kért menedéket. Az őt politikai megfontolásból befogadó Zsigmond királytól (1387–1437) a Mária királyné halála után (1395) megüresedett munkácsi uradalmat kapta meg.

8 „Akinek ruténja van, mindig tele van a kamrája" – szólt a népszerű korabeli mondás.

9 *Hodinka Antal:* A Munkácsi gör. szert. püspökség okmánytára. Ungvár, 1911, 28–30.

nagyobb létszámban települnek meg, mégpedig úgy, hogy a letelepülésért cserébe tizenkét év adómentességet kapnak, majd pedig annak lejárta után egyszerűen továbbállnak. A biztosok életüket, erkölcsi felfogásukat, vallásgyakorlatukat oly mértékben érzik ellentétesnek az elfogadott társadalmi normákkal, hogy gyakorlatilag nem is tartják őket igazi keresztényeknek. Miközben az országban élnek, saját törvényeik szerint alakítják az életüket, amin a biztosok álláspontja szerint mindenképpen változtatni kell, hiszen megkárosítják az országot, mely befogadta őket. A jelentésben felbukkan a „reform" kifejezés is, mégpedig abban az értelemben, hogy a ruszin népet az ország rendjébe kell integrálni. Ez a reform- és integráció-igény ebben a jelentésben fogalmazódik meg első alkalommal.

Az unió

A 17. század elején a társadalmi integráció eszköze és közege kizárólag az egyház lehetett. Mivel a magyarországi felekezetszerveződés folyamatainak eredményeként a rutén népesség a katolikus és a református egyház ütközőzónájában élt, a vallási alapú társadalmi integrációra két alternatíva kínálkozott. A 16. század során protestánssá lett helyi földesurak kifinomultnak egyáltalán nem nevezhető módszerekkel próbálták meg a reformáció szellemiségét a bizánci szertartású ruténekkel elfogadtatni.10 Ez a tapasztalat egyértelművé tette, hogy a bizánci rítus nem élheti túl a protestantizmussal való találkozást. Ehhez képest a katolikus alternatíva – bár túlkapásokról (vagyis rutén falvak latin rítusra való átvezetéséről) ez esetben is beszámolnak a források11 – összességében sokkal kedvezőbbnek tűnt. Mivel a vallási élet alapjait meghatározó szent cselekmények (szentségek) tekintetében a két rítus között lényegi azonosság áll fenn, reális esély mutatkozott egy olyan megoldásra, mely a katolikus egyházba való integrációt a teljes asszimiláció veszélye nélkül is lehetővé tette. Az „integráció asszimiláció nélkül" mint modell földrajzilag és időben a legközelebb a szomszédos Lengyel Királyságban 1596-ban megkötött breszti unióban valósult meg. Bár a lengyelországi és a magyarországi rutének között igen jelentős különbségek (pl. éppen a társadalmi rétegződés tekintetében) mutatkoztak, a fő törekvések ugyanazok voltak: a katolikus egyház és intézményrendszere által megindulni a társadalmi és kulturális felemelkedés útján, s ezzel egyidejűleg megőrizni a sajátos bizánci rítust és az arra épülő önazonosságot.

---

10 A ruszinok panaszai különböző beadványokban: Hodinka: Okmánytár. 19–30.

11 *Tusor:* Lippay György egri püspök.

A lengyelországi rutén társadalom fejlettségéből adódóan az uniót a kijevi metropóliába szerveződő rutén egyház vezetői kezdeményezték. Ezzel szemben Magyarországon először a világi, földesúri hatalom képviselői, majd pedig a latin szertartású egyház helyi püspökei léptek fel kezdeményezőként.

Az első kísérlet mindössze alig több mint másfél évtizeddel a breszti unió után Homonnai Drugeth György nevéhez fűződik, aki a születő lengyelországi rutén katolikus egyház sorsának alakulását ottani birtokain közvetlen közelről is figyelhette. Mai terminológiával élve, egy külföldi „jó gyakorlat" magyarországi meghonosítására tett kísérletet 1613 őszén, amikor birtokaira hívta Athanasius Krupeckij przemyśli görögkatolikus püspököt és megbízta azzal, hogy a falvakban élő rutén közösségeket tegye katolikussá. Az 1614 pünkösdjén teljes kudarccal végződő próbálkozás,12 valamint Homonnai Drugeth György nem sokkal később bekövetkezett halála két évtizedre visszavetette a hasonló kezdeményezéseket. Ugyanakkor az is egyértelművé vált a kortársak számára, hogy a katolikus egyházzal megkötendő valójában uniónak nincs alternatívája.

A krasznibródi kísérlet kudarcának okai között első helyen találjuk azt, hogy az érintett közösség vallási vezetője, a munkácsi kolostorban élő szerzetespüspök nem vett részt a folyamatokban. Hasonló jelentősége volt annak a ténynek is, hogy a magyar katolikus egyház részéről az előkészítésbe nem kapcsolódott be egyetlen főpap se, aki garanciát adhatott volna arra, hogy az unió nem jelent latinizációt.13 Ez a két fontos feltétel 1633-tól kezdve kezdett teljesülni. Ekkor a munkácsi kolostor – és egyben a rutén közösség – élére Taraszovics Bazil püspök kerül, aki nagy valószínűséggel már az unió híveként érkezett Lengyelországból. Négy évvel később az a Lippay György került az egri püspöki székbe, aki működésének első pillanatától kezdve – majd pedig 1642-től esztergomi érsekként is – szívén viselte a görögkatolikusok ügyét. Ők ketten indították el azt a hosszú folyamatot, mely az 1640-es évek második felében az unió megkötéséhez és a görögkatolikus egyház létrejöttéhez vezetett.14 Ennek részletei túllépnek jelen írás keretein, ezért – a lényeg megfogalmazása mellett – most csak arra szempontra utalok, mely a szakirodalomban még nem jelent meg.

A görögkatolikus történetírás Hodinka meggyőző érvelését elfogadva a legújabb időkig az 1646. április 24-én Ungváron megtartott papi gyűléssel

---

12 Bár az ősz és a következő év tavaszán a falvakban szerzett tapasztalatok bizakodóvá tették Krupeckij püspökött és a grófot, a krasznibródi kegyhelyen lezajlott események az unió előkészítetlenségéről árulkodtak.

13 A római Szentszék távolléte csak első pillantásra meglepő.

14 *Michael Lacko:* Unio Uzhorodiensis Ruthenorum Carpaticorum cum Ecclesia Catholica. Roma, 1965, 91–114.

azonosította az unió kimondását, valamint a közismert feltételek megfogalmazását. Az „uniós feltételek" így hangzanak:

1. A görög egyház rítusa teljes egészében sértetlen marad;

2. A püspököt a papok választják, az Apostoli Szentszék pedig megerősíti;

3. A Rómával egyesült papok megkapják mindazon egyházi kiváltságokat és mentességeket, melyek Magyarországon a római katolikus papokat megilletik.

Ma már tudjuk, hogy ez a három feltétel 1646. április 24-én nem hangzott el. A 2015-ben Juraj Grados révén felfedezett források arról tanúskodnak, hogy ezen a napon hatvanhárom ortodox pap elismerte az egri püspök, Jakusich György joghatóságát.15 A feltételek megfogalmazása a következő években – lehetséges, hogy csak 1652-ben16 – történt meg. Ez a tény újra nyitja az ungvári unió időpontjának kérdését, amit a felekezeti történetírás már egy évszázada lezártnak vélt.

A három „uniós feltétel" – bármikor is kerültek kimondásra és megfogalmazásra – meghatározta a következő évek történéseit, melyek feltárják előttünk a görögkatolikus egyházi társadalom jellegzetességeit is.

Szerzetesek és püspökök

Bár az egyházi társadalmakon belül a szerzetesség és a főpapság két egymástól jól megkülönböztethető társadalmi csoportot alkot, a 17-18. századi görögkatolikus egyházi viszonyok sajátosságai miatt a kettőt együtt kell tárgyalnunk, mivel a püspökök (vladikák) és a szerzetesek (kalugyerek) sorsa szorosan összefonódott.

A betelepülő bizánci szertartású rutének egyházkormányzati központjává a munkácsi bazilita monostor hosszabb, részleteiben nem teljesen ismert folyamat eredményeként vált. Alapítását Hodinka Antal a 15. század második évtizedére teszi.17 A monostor első hiteles okleveles említése 1458-ból

---

15 *Juraj Gradoš:* The Union of Uzhorod and the Document from April 24, 1646. Eastern Theological Journal, 2/2 (2016) 303–314.

16 *Hodinka:* Okmánytár, 163–165.

17 *Hodinka:* Történet, 175. Az 1391-ben sztauropég kiváltságot kapott (közvetlenül a konstantinápolyi pátriárka alá rendelt) körtvélyesi monostor (Máramaros) tehát időrendben mindenképpen megelőzi a munkácsi kolostort. Máramarosban az 1320-as évektől kezdve már jelentős létszámú román népesség is élt. Pirigyi István ezért a román kolostorok közé sorolja: *Pirigyi István:* A magyarországi görögkatolikusok története. I–II. Nyíregyháza, 1990, I., 70. A körtvélyesi monostorhoz: *Baán István:* A körtvélyesi monostor. Vigília, 10 (1988) 749–754.

való.18 Mátyás király ez év augusztus 14-én Budán kelt nyílt levelével nevezi ki Lukács presbitert a Munkács melletti rutén szertartású Szent Miklós monostornak nevezett plébániára. Az oklevél tanúsága szerint Lukács presbiter itt már korábban is joghatósággal bírt, melynek kezdetei, s egyben a püspökség kezdetei is Hodinka szerint 1439 és 1445 közé tehetők.19 Lukács presbiter nevével még egy 1488-ban keltezett oklevélben találkozunk.20 Utódjáról, Jánosról egy három évvel később kiadott oklevélből értesülünk. 1491. július 31-én II. Ulászló király megparancsolja a munkácsi Szent Miklós monostor joghatósága alá tartozó görög szertartású papoknak, hogy az ősi szokásoknak megfelelően Jánost ismerjék el püspököknek.21 Egy 1493-as oklevélből egyértelműen kitűnik, hogy János Lukács közvetlen utódja volt.22 Ezek az oklevelek Jánost egyértelműen püspöknek nevezik és már meglévő, régi szokásokra és szokásos joghatóságra utalnak, ami azt jelenti, hogy a század végére a világi hatalom egyszerűen tudomásul vette ennek az egyházi közösségnek a létét és működését, s elfogadta, hogy püspöki rangú vezetőre van szüksége. Sőt, a világi hatalom számára az is magától értetődő volt, hogy a közösség belső viszályai során döntőbíróként lépjen fel. Erről tanúskodik a már említett 1491. évi oklevél, illetve egy 1498-ban szintén II. Ulászló által kiadott irat. Ugyanakkor az is világosan látható, hogy a világi hatalom nem törekedett ennél többre. Míg a katolikus egyház fölött a magyar királyok a főkegyúri joggal élve őrködtek, addig a munkácsi monostor körül szerveződő egyházi közösség kánonjogi megalapozásával nem törődtek. Se Mátyás, se pedig II. Ulászló nem látta szükségesnek, hogy a katolikus egyházszervezet mintájára az egyre nagyobb létszámú bizánci rítusú keresztények közössége az ország északkeleti régiójában jól körülhatárolt egyházkormányzati kereteket kapjon. Az érdektelenség mögött az a meggyőződés állt, mely szerint a „szakadárok" a katolikusokhoz viszonyítva másodrendű keresztények. Következésképpen nem tűnhetett se szükségesnek, se pedig kívánatosnak, hogy egyházi szervezettségük elérje azt a szintet, mely idővel esetleg társadalmi súlyuk növekedéséhez is vezethetne.

Az 1498-as oklevél után egészen 1551-ig egyetlen okirat sem maradt fenn a munkácsi püspökség történetével kapcsolatban.23 Ez nem áll okokozati összefüggésben a fenti megállapítással, de jól illusztrálja a bizánci rítusúak helyzetét. Az 1551-től kezdve fennmaradt oklevelek tanúsága

---

18 *Hodinka:* Okmánytár, 1–2.

19 *Hodinka:* Történet, 188–192.

20 *Hodinka:* Okmánytár, 3–5.

21 *Hodinka:* Okmánytár, 5.

22 *Hodinka:* Okmánytár, 8.

23 *Hodinka:* Történet, 221.

szerint a 16. század első felében a munkácsi monostor elpusztult.24 Valószínűleg ekkor semmisültek meg az erre a korszakra vonatkozó iratok is. Jelentős szemléletbeli változás a 15. század végi állapotokhoz képest nem történhetett, hiszen az 1551-ben I. Ferdinánd király által László püspöknek kiadott okirat szinte szó szerint ugyanazt tartalmazza, mint a II. Ulászlóféle dokumentum. Ugyanakkor észre kell vennünk azt is, hogy az uralkodó első ízben nevezi magát a munkácsi monostor egyháza főkegyurának.25 Ez az apró, korábban nem szereplő kitétel arra utal, hogy a reformáció elterjedésével, illetve a kettős királyválasztás miatt kialakult ingatag belpolitikai helyzetnek köszönhetően a bizánci rítusú közösség némileg felértékelődött. A főkegyúri jogok kiterjesztése a munkácsi monostor fölé és ennek nyilvános deklarálása a bécsi udvar számára a hatalomgyakorlás új területét jelentette.

Ugyanezt a törekvést fedezhetjük fel a politikai ellentábor, a szerveződő Erdélyi Fejedelemség részéről is. 1558-ban Izabella királyné Gyulafehérvárott kelt levelében elrendeli, hogy a Bereg vármegyei és a munkácsi tiszttartók ne szedjenek adókat Hilarion püspöktől (László püspök utódjától), illetve a monostor szerzeteseitől, mivel a régi magyar király rendelkezéseit feleleventve felmenti őket az adózás alól.26 Három évvel később fia, János Zsigmond engedélyezi, hogy Hilarion püspök maga jelölhesse ki utódját. Sőt, 1567-ben már arra is találunk példát, hogy János Zsigmond védelmébe veszi a monostor szerzeteseit saját munkácsi tiszttartójával szemben. Kerepeczi Demeter ugyanis megtiltotta a szerzeteseknek azt, hogy saját rítusuk szerint végezzenek istentiszteleteket, ami ellen a szerzetesek a fejedelemnél panaszkodtak. Az ekkor még református fejedelem az egy évvel később megszületett tordai országgyűlési határozat szellemében jár el, amikor biztosítani kívánja a munkácsi uradalmában élő ortodox keresztények szabad vallásgyakorlatát, jóllehet maga a határozat az ortodoxokra nem vonatkozott. A tiszttartó motivációit pontosan nem ismerjük, de több mint valószínű, hogy az ortodoxok között végzett protestáns próbálkozások egyik korai megnyilvánulásáról van szó. A tiszttartó a neki mindenben alávetett és kiszolgáltatott bizánci rítusú szerzeteseket és papokat hatalmi szóval próbálja vallásváltoztatásra kényszeríteni – úgy, ahogyan az ezekben az években számos katolikus közösség esetében lezajlott.

---

24 Vö. az 1552. március 15-én kelt I. Ferdinánd által kiadott oklevél. *Hodinka:* Okmánytár, 14–15.

25 „...nolimus, ut praedicta ecclesia sua, cuius, uti aliarum omnium regni nostri Hungariae ecclesiarum, supremi sumus patroni, iustis et antiquis debitis suis proventibus destituatur..." *Hodinka:* Okmánytár, 13.

26 *Hodinka:* Okmánytár, 16–17.

Míg tehát a 16. század közepéig a munkácsi monostorban székelő püspökök joghatóságuk elismertetését csupán a királyi hatalomtól várták és kérték, a politikai viszonyok megváltozása, a központi hatalom meggyengülése és az új politikai formáció, az Erdélyi Fejedelemség kialakulása következtében két újabb szemponttal kellett számolniuk. Egyrészt a belpolitikai megosztottság elősegítette a hatalom helyi birtokosai, a földesurak megerősödését, akik a helyi ügyek, köztük a vallás ügyeinek intézésében nagyobb szabadsághoz jutottak. Másrészt a reformáció elterjedése és terjesztésének igénye a helyi földesurak részéről újabb kihívást jelentett a bizánci rítusú közösség számára. Az 1560-as évek végéről fennmaradt források arról tanúskodnak, hogy a munkácsi püspökök legnagyobb gondja a protestánssá lett helyi földesurak és tiszttartóik támadásainak kivédése volt. A fentebb említett, szabad vallásgyakorlat tiltására tett kísérlet mellett a püspöki joghatóság korlátozásával és az anyagi források megcsapolásával találkozunk. Az 1568/69-ből fennmaradt hét dokumentum27 jellemző panaszai: 1. a helyi földesurak és tiszttartóik nem engedik, hogy a püspök – az ősi szokásoknak megfelelően – a parókiákat látogassa, elvégezze az ilyenkor szükséges egyházi szolgálatokat és vizsgálatokat, oktassa a papságot és a népet, beszedje az ezért járó illetékeket; 2. nincs biztosítva az az ősi jog, hogy a püspök még életében kijelölhesse utódját; 3. a munkácsi tiszttartók erőszakkal elveszik a monostor állatait és vagyontárgyait, a püspök halála után annak ingó és ingatlan javait önkényesen lefoglalják; 4. a papságot adókkal sújtják és jobbágyi szolgáltatásokra kényszerítik. A munkácsi püspök (1568-tól szentmiklósi László püspök) a királytól kér védelmet a helyi hatalmasságok visszaéléseivel szemben. Miksa király (1564–1576) több, a Szepesi Kamarának, a munkácsi tiszttartóknak, főispánoknak írt levélben is próbálja orvosolni ezeket a panaszokat. Az uralkodói rendeletek azonban lényegesen nem változtattak a helyzeten, hiszen a panaszok a következő évtizedekben is ugyanazok.

A munkácsi monostort vezető és a bizánci rítusú keresztények között kvázi püspöki joghatóságot gyakorló püspök-elöljáró szerepe azonnal átértékelődött és jelentősen megnőtt, amikor Homonnai Drugeth György kezdeményezésére megindult a fentebb már említett és kudarcba fulladt uniós kezdeményezés. A kudarc okai között első helyen szerepel az, hogy Szergej püspök elzárkózott az uniótól. Michael Lackó szerint az egyébként moldvai származású püspök a Krupeckij-féle misszió idején el is hagyta a munkácsi monostort és Moldvába távozott.28 Ezzel látványosan fejezte ki ellenvetéseit a kezdeményezéssel szemben, amely így csak a Homonnai

27 *Hodinka:* Okmánytár, 19–30.

28 *Lacko:* Unio Užhorodiensis, 47.

Drugeth-család birtokaira terjedt ki. A kudarcot követően nyilvánvalóvá vált, hogy aki görögkatolikus egyházat kíván a régióban létrehozni és annak tartós fennmaradását kívánja biztosítani, mindenképpen meg kell nyernie az ügynek a munkácsi monostor püspök-elöljáróját.

A krasznibródi kudarc után nemcsak Homonnai Drugeth György halála napolta el az unió gondolatát, hanem az is, hogy néhány évvel később a munkácsi uradalom tartósan református kézbe került. Ennek következtében a munkácsi kolostor püspök-elöljárói évtizedeken át az erdélyi fejedelmek szoros ellenőrzése alá kerültek, akik helyi tisztartóikon keresztül igyekezeték elszigetelni őket az uniós kezdeményezésektől. A kolostornak ugyanakkor megvolt az a nagy előnye, hogy a szerzetesi utánpótlás – az elöljárók tekintetében is – elsősorban Lengyelországból érkezett. Ez az adottság azzal a következménnyel járt, hogy a református tiszttartók nem tudták befolyásolni, sőt ellenőrizni se, hogy onnan milyen „érzelmű" szerzetesek érkeznek Munkácsra.29 Így fordulhatott elő az, hogy Velamin Rutskij kijevi egyesült metropolita (1614–1637) azt írja Gregori János új munkácsi püspök-elöljáróról, hogy „...velünk van, mégha nem is teljesen", s kifejezi azt a reményét, hogy további meggyőzés után a püspök-elöljáró elhatározása megerősödik és csatlakozik az unióhoz. Sőt, azt is remélte, hogy rajta keresztül a moldvai és havasalföldi metropolitákkal és püspökökkel is kapcsolatot lehet kiépíteni.30 Mindezekből logikusan következhet az a feltételezés, hogy Gregori János püspök katolikus érzelmű volt. Tény viszont az, hogy 1633-ban bekövetkezett haláláig nem is próbálkozott a katolikus egyházhoz való csatlakozás kinyilvánításával. A jövő szempontjából azonban fontosnak tartotta azt, hogy az utódja olyan püspök legyen, aki alkalomadtán meg tudja valósítani az uniót. Ebben segítségére volt az a jogszokás, mely a munkácsi monostor sajátja volt. A monostor – a kegyurak által is tiszteletben tartott – szokása az volt, hogy az élete végéhez közeledő elöljáró kijelölhette az utódját. Élve ezzel a joggal Gregori püspök a szintén lengyelországi Taraszovics Bazilt jelölte meg utódként, aki 1633 decemberében át is vette a monostor irányítását.

Az új püspök működésének első évei a csendes építkezés jegyében teltek. Taraszovics felvette a kapcsolatot Krupeckij przemyśli püspökkel és összegyűjtötte a munkácsi monostor jogbiztosító iratait a leleszi hiteleshelyi prépostságban.31 Bejárta az egyházmegyét és papi gyűléseken erősítette püspöki tekintélyét. Ugyanezen gyűléseken saját embereit nevezte ki a fő-

---

29 Emiatt többször is elégedetlenségüknek adnak hangot: *Hodinka:* Okmánytár, 94–96. és *Lacko:* Unio Užhorodiensis, 60.

30 *Lacko:* Unio Užhorodiensis, 56–57.

31 *Hodinka:* Okmánytár, 67–71.

esperesi és esperesi tisztségekbe.32 Valójában – ahogyan azt fentebb már említettük – csak egyetlen mozzanat hiányzott ahhoz, hogy minden körülmény adott legyen az unió megvalósításához: egy megfelelő rangú, erős elkötelezettségű és a régióban jelen lévő katolikus egyházi személy. Ez a főpap Lippay György személyében 1637-ben megérkezett az egri püspöki székbe, s annak jászói központjában élve megfelelő biztosítékokat tudott adni arra, hogy tekintélyével őrködik az uniós megegyezés pontjai fölött. Ekkor már nem volt akadálya a – kezdetben titkos – kapcsolatfelvételnek és uniós tárgyalásoknak.

Lippay és Taraszovics közös kezdeményezése ugyan ez utóbbi személyes tragédiájával végződött, de a térség bizánci szertartású egyházának életét örökre megváltoztatta. A református földesúri hatalom már csak annyit tudott tenni, hogy megfélemlítésként bebörtönözte a törvényes munkácsi püspököt annak katolizálási szándéka miatt. A megindult folyamatokat azonban megállítani nem, csak a saját területén késleltetni tudta. A száműzetésbe került Taraszovics helyét újabb, Lengyelországból érkező baziliták, Petrovics Pathenius Péter és Kossovics Gábor foglalták el, akik az ungvári uradalom területén a Homonnai Drugeth-család támogatásával 1646-tól kezdve – ahogy fentebb említettük: úgy tűnik – több lépcsőben megvalósították a bizánci szertartású közösségek egységét a katolikus egyházzal.33

Taraszovics életének utolsó nagy tetteként hatalmas személyes áldozatot hozva végérvényesen az unió mellett kötelezte el a munkácsi monostort és annak püspök elöljáróját. Tisztában volt azzal, hogy bár az unió a Drugeth-birtokokon immáron nyilvános és elfogadott, a református kézben lévő Munkácson továbbra is csak titokban lehet az unió ügyét előmozdítani. Annak érdekében, hogy a jogszokásnak megfelelően beleszólása lehessen az utódjának kijelölésébe és azt szándékainak megfelelően tudja befolyásolni, személyesen is meg kellett jelennie a monostorban. Ezt azonban csak úgy tudta megtenni, hogy kibékült a fejedelemmel, s megtagadta az uniót. Ez hatalmas személyes áldozat volt annak a püspöknek a részéről, aki egész püspöki szolgálatát az unió előmozdításának szentelte, s azért a börtönt is vállalta. Az a tény, hogy utódjának a mindenki számára nyilvánvaló módon görögkatolikus Parthén Pétert jelölte, nem hagy kétséget Taraszovics valós szándékai felől.34

---

32 *Hodinka:* Okmánytár, 72–73.

33 *Véghseő Tamás:* „...mint igaz egyházi ember...” A történelmi Munkácsi Egyházmegye görögkatolikus egyházának létrejötte és 17. századi fejlődése. Nyíregyháza, 2011, 53–61.

34 *Véghseő:* „...mint igaz egyházi ember...”, 57.

Bár a Rákóczi-család Parthén Péter megválasztására reagálva megpróbálkozott egy református alternatíva kiépítésével, ezzel csak késleltetni tudta a folyamatokat. Báthory Zsófia és fia katolizálását követően 1664-ben megnyíltak a munkácsi monostor kapui Parthén Péter előtt.35

Ettől kezdve a monostor szerzetesei, s különösen is a püspök elöljáró elsődleges programpontja évtizedeken át az unió terjesztése és megerősítése volt. A munkácsi püspök kinevezése körüli jogbizonytalanság és az ebből fakadó vita ugyan huszonöt éven át kaotikus viszonyokat teremtett,36 a hosszabb-rövidebb ideig a térségben működő lengyelországi vagy görög püspökök és vikáriusok arra törekedtek, hogy megvalósítsák a tridenti reformprogram leglényegesebb elemeit. Tartós és a közösség jövőjét alapvetően meghatározó eredményt az 1689-ben kinevezett De Camillis János József püspök tudott felmutatni. Az egészen mostoha körülmények ellenére küldetésében haláláig (1706) kitartó görög püspök a papság reformja mellett a görögkatolikus klérus emancipációjának is szószólója volt. Ez utóbbi kérdés súlyát jelzi, hogy a nagyhatalmú Kollonich Lipót bíboros teljes támogatása mellett se tudott áttörést elérni.37

A Rákóczi-szabadságharc viszontagságait követően egy fontos lényegi változás első jeleit kezdtek mutatkozni. De Camillis két utódjának, Hodermárszky János és Bizánci György Gennadius vitájában felmerült és a gyakorlatban meg is valósult a püspöki és a monostor-elöljárói tisztség és javadalom szétválasztása. De Camillis áldozatos munkájának köszönhetően a püspöki tisztség „kinőtte" magát és valójában csak a monostor javadalma, mely biztosította a püspöki szolgálat anyagi hátterét, indokolta a két tisztség összekapcsolását. Mivel a munkácsi püspökség kánon- és közjogi értelemben nem létezett, javadalma se lehetett. A monostor-elöljárói tisztség és a püspökség szétválasztása ezért csak 1771-ben, a munkácsi egyházmegye megalapításakor történhetett meg. Bizánci püspök utódai – a két Olsavszky, Blazsovszki és Bradács – szerzetesként lettek püspökké szentelve. Az egyházmegye megalapítását követően elsőként kinevezett püspök, Bacsinszky András volt az első, nem szerzetes munkácsi püspök.

De Camillis püspök utódainak – egészen a munkácsi egyházmegye megalapításáig – a püspöki javadalom kérdése mellett egy másik fontos problémával is szembe kellett nézniük. Már De Camillis püspök 1689-ben kelt

---

35 *Véghseő:* „...mint igaz egyházi ember...", 61–68.

36 Ennek részletei: *Véghseő:* „...mint igaz egyházi ember...", 78–109.

37 De Camillishez: *Véghseő Tamás:* „...meliorem vivendi ordinem introducere". Egy görögkatolikus püspök sajátos feladatai és lehetőségei Magyarországon a felekezetszerveződés korában: hat ismeretlen De Camillis-levél tanulságai. Athanasiana 30 (2009) 85–118.

kinevezésébe is bekerült az a kitétel, hogy alá van vetve a területileg illetékes, vagyis egri püspöknek. Tekintve, hogy De Camillis a pápától apostoli vikáriusi kinevezést kapott, vagyis közvetlenül a Szentszék (apostoli) alá tartozott, a bécsi udvarban kiállított kinevezés említett kitétele ellentmondásos helyzetet teremtett. De Camillis püspök életében ez nem jelentett komoly problémát, mivel Kollonich védelme alatt állt. A bíboros halála (1709) után azonban megszűnt ez a védelem, s Bizánci püspök 1715-ben már hűségesküt volt kénytelen tenni Erdődy Gábor egri püspöknek. Ettől kezdve az egri püspökök saját helynöküknek tekintették a munkácsi püspököket, aki a bizánci rítusú hívek kormányzásában nyújtottak segítséget. Ez a fajta függés, mely teljesen ellentétes volt az unió szellemiségével és annak feltételeivel, idővel kétségtelenül több hátránnyal járt, mint előnnyel. Az Erdődyt követő egri püspökök, Barkóczy Ferenc és Eszterházy Károly38 egyre szűkítették a rítus-vikáriusok jogkörét, ami végül kezelhetetlen konfliktussá fejlődött. Ugyanakkor ez a konfliktus azt is megmutatta, hogy a görögkatolikus klérus immáron rendelkezik olyan humán erőforrásokkal, amelyek az Egertől való függést indokolatlanná teszik. A 18. század közepére már nem állta meg a helyét az a feltételezés, hogy a görögkatolikus egyház fejlettségi szintje ilyen közvetlen gyámkodást indokolna. A De Camillis püspök által elindított tridenti reformprogram gyümölcsei beértek a görögkatolikusok között is.39 Ez a felismerés vezette el Mária Teréziát arra az elhatározásra, hogy a kialakult súlyos konfliktushelyzetet a munkácsi egyházmegye megalapításával zárja le.

Az alapításhoz vezető utolsó évek nagy harcosa, Bradács János püspök az egyházmegye önállóéletének első évében meghalt. Utódja a fentebb már említett Bacsinszky András lett, akinek hosszú, harminchét éven át tartó püspöki szolgálata az intézményrendszer teljes kiépítésével a latin szertartású egyházmegyék szintjére emelte a Munkácsi egyházmegyét.40

---

38 *Véghseő Tamás:* Eszterházy Károly és a görögkatolikusok. In: Agriam adveni. Konferencia Eszterházy Károly Egerbe érkezésének 250. évfordulója emlékezetére. Szerk. *Monok István.* Eger, 2013, 44–52.

39 *Peter Šoltés:* A papság reformja a Munkácsi Egyházmegyében a 18. században. In: Symbolae. Ways of Greek Catholic heritage research. Papers of the conference held on the 100th anniversary of the death of Nikolaus Nilles. Ed. *Véghseő Tamás*. Nyíregyháza, 2010, 231–245.

40 A Bacsinszky-korszakhoz: *Véghseő Tamás* (szerk.): Bacsinszky András munkácsi püspök. A Bacsinszky András munkácsi püspök halálának 200. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai. Nyíregyháza, 2014.

A papság

A Kárpátokon túlról áttelepülő rutén közösségek gyakran magukkal hozták szintén jobbágysorban élő papjaikat is, a „batykókat", akik többnyire az otthon szétszedett, majd az új településen ismét összeszerelt fatemplomokban szolgáltak. A papok mindenben – földesúri terhekben, s a hétköznapi küzdelmekben egyaránt – osztoztak a falubeliekkel. „A rutének között számos görög rítusú egyházi, pap működik, akiket batykóknak neveznek, ám műveletlenek: a latin nyelvben teljességgel járatlanok, alig tudnak írni, leginkább csak a cirill betűket ismerik, a köznéptől nem különböznek sem életmódjukban, sem pedig szokásaikban." – írja Lippay György egri püspök.41

Mivel „szakadárok" voltak, ezért papi mivoltuk ellenére közjogilag értelmezhető státusszal nem rendelkeztek. Ezért az uradalmi tiszttartók és a földesurak a rutén „batykókat" ugyanúgy kezelték, mint a többi jobbágyot. A helyzetet tovább bonyolította az, hogy a rutének a julián naptárt követték a gregorián naptárreform magyarországi adaptációja után is, illetve a nyilvános, kötelező ünnepek száma is eltérő volt a katolikus szokásoktól. Ez számos konfliktushoz és sérelemhez, valamint a forrásokban „a tiszttartó által az oltártól a földekre bottal kikergetett batykó" toposzának kialakulásához vezetett.

Nem találunk ezért abban semmi rendkívülit, hogy a papság számára az unió elsősorban a társadalmi emancipációról és a szociális felemelkedésről szólt. Nehéz is lenne azt feltételezni, hogy az iskolázatlan papságot az egyház egységének gondolata vezette volna. Ennél sokkal kézzelfoghatóbb volt az, hogy a katolikus egyházba integrálódva a papi rend jogaiban részesülnek.

Az immáron görögkatolikus papság előtt megnyíló új lehetőségek közül kiemelkedik a modern papképzésbe való bekapcsolódás. Míg a 17. században a katolikusok és a protestánsok a pap- és lelkészképzés tekintetében komoly intézményrendszerre támaszkodhattak, a munkácsi püspökség területén a papi utánpótlás képzése még parochiális szinten történt. Egy-egy parókus maga mellé vette a fiát, vejét, vagy valamelyik falubeli gazda fiát és átadta neki azt a tudást, amit ő maga is hasonlóképpen szerzett meg. Kolostorok közelében a 18. század során vált gyakorlattá, hogy ezt a fajta felkészítést a szerzetesek végezték. A felkészítés az írás-olvasási készségek elsajátítása és a szertartások végzésének megtanítására korlátozódott. A szentelés előtt a püspök vizsgáztatta a jelöltet, de ebben az oktatási szerkezetben nagy igényeket nyilvánvalóan nem támaszthatott a szentelendőkkel szemben.

---

41 *Tusor:* Lippay György egri püspök, 204.

Bár a legkézenfekvőbb megoldás a Munkácson létesített papnevelő intézet lett volna, de még ez elé is elháríthatatlan akadályok gördültek.42 Az unió megkötése után néhány évvel Parthén Péter püspök megfogalmazza azt az elképzelését Lippay érseknek, hogy az oktatás terén a képzettebb bazilita szerzeteseknek szán szerepet. Azt kéri a görögkatolikusok nagy pártfogójától, hogy tekintélyét latba vetve vegye rá a környékbeli földesurakat alapítványok létesítésére. A bazilitáknak helyiségekre és biztos javadalmazásra lett volna szükségük ahhoz, hogy a görögkatolikus ifjúság számára iskolákat tudjanak létesíteni.43 Ez a kezdeményezés elsősorban az alapképzés megteremtésére irányult, ami a magasabb szintű papképzés előfeltételeként értelmezhető. Munkatársa, a szintén bazilita Kossovics Gábor homonnai parókusként létesített és működtetett iskolát az 1650-es évek elejétől, valószínűleg az Ungvárra áthelyezett jezsuita kollégium egykori helyiségeiben.44 A papnevelő intézet létesítése azonban elmaradt, s ennek elsősorban az volt az oka, hogy a püspökség siralmas anyagi helyzete ezt egyszerűen nem tette lehetővé. Parthén püspök halála után az utódlás kérdésének megoldatlansága majd› huszonöt éven át megakasztotta a görögkatolikus egyház fejlődését. Ugyanakkor ebben a zűrzavaros időszakban is újra és újra napirendre kerül a papnevelés kérdése, de mindig csak a próbálkozások és a javaslatok szintjén. 1672-ben a Lengyelországból érkezett püspökaspiráns, Józef Malachowskij az uralkodótól egy létesítendő kisebb papnevelő intézet felállításához anyagi támogatást is kér.45 Benkovich Ágoston pálos misszionárius, későbbi váradi püspök 1674 tavaszán a római Propaganda-Kongregációnak írt átfogó jelentésében azt írja, hogy a görögkatolikus iskolákra és a papképzésre senkinek sincs gondja, mivel a püspökségnek már évek óta nincsen főpásztora. A papok képzésére nincs állandó intézmény, s ez meg is látszik a műveltségük színvonalán. A mintegy ötszáz pap közül alig valaki képes legalább a liturgikus szövegek olvasására.46 Bár utóbbi kijelentése első hallásra szinte hihetetlennek tűnik, Benkovich szavaira mégis érdemes odafigyelni, mivel a kortársak ekkor már a görögkatolikus viszonyok egyik legjobb hely-

---

42 *Udvari István:* A munkácsi egyházmegye oktatásügye a XVIII. században. In: Örökség és küldetés. 1950–2000. A Nyíregyházi Görög Katolikus Papnevelő Intézet és a Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola alapításának 50. évfordulója alkalmából rendezett tudományos konferencia anyaga. Szerk. *Janka György.* Nyíregyháza, 2001, 71–81.

43 Esztergomi Prímási Levéltár (=EPL), Archivum saeculare, Acta radicalia, Classis X 38. 185–186.

44 EPL Archivum saeculare, Acta radicalia, Classis X 35a. 3–4.

45 *Hodinka:* Történet, 763.

46 *Tóth István György* (ed.): Relationes missionariorum de Hungaria et Transilvania 1627–1707. Roma–Budapest, 1994., 199.

beli ismerőjének, a görögkatolikusok pedig jóakarójuknak tartották, aki a ruszin nyelvben is járatos volt.47 Hodinka Antal feltételezi, hogy 1689-ben Monasztelli Demeter főesperes, aki a püspökség szatmári parókiái fölött gyakorolt felügyeletet, Madarász község javadalmát nem egy egyszerű iskola, hanem egy papnevelő intézet felállítása érdekében kéne – mindhiába – a Kamarától.48 Az 1690 tavaszán Magyarországra érkezett új munkácsi püspök, De Camillis János József főpásztori programja központi kérdésévé tette a papnevelés kérdésének megoldását. Pártfogójától, Kollonich Lipót bíborostól és az uralkodótól több alkalommal is kért segítséget saját papnevelő intézet létesítésére. Eredményt csak püspöki szolgálata utolsó éveiben ér el. 1704-től kezdve Kollonichnak köszönhetően egy stabil pénzalap, az úgynevezett Jány-alapítvány biztosította néhány munkácsi egyházmegyés papnövendék nagyszombati tanulmányainak finanszírozását.49 Az egyházmegye valós szükségleteihez képest a néhány alapítványi hely rendkívül kevés volt, de hatása és jelentősége így is kimutatható: gyakorlatilag az összes 18. századi munkácsi püspök és vikárius képzése itt történt. A helyben történő papképzés első intézménye csak a 18. század közepén, Olsavszky Mihály Mánuel püspök kezdeményezésére jön létre Munkácson Mária Terézia anyagi támogatásával. Olsavszky püspök halála után a papnövendékek képzésére kiutalt támogatás Egerbe került, ahol abból az egri szemináriumban történt a felkészítés. Az egri püspökök külön rítus-tanárról is gondoskodtak a görögkatolikus papnövendékek számára.50 A kérdés véglegesen csak a Munkácsi Egyházmegye 1771-ben történt kánoni felállításával oldódott meg, ami lehetővé tette, hogy Bacsinszky András püspök Ungváron, a feloszlatott jezsuita rend kollégiumában papnevelő intézetet létesítsen.

Ahogyan a munkácsi püspökök rítus-vikáriusként konfliktusba kerültek elöljáróikkal, úgy az egri püspökök intézkedései nyomán az alsópapság szintjén is megjelentek az ellentétek. Ezen intézkedések közül talán a leglátványosabb rendelkezés Barkóczy Ferenctől származik. Az egri főpásztor 1747. május 8-án elrendelte, hogy a görögkatolikus papok a területileg illetékes római katolikus papok káplánjai legyenek.51 Tehát a latin plébánosok

---

47 Benkovich életéről és munkásságáról: *Véghseő Tamás:* „Catholice reformare". Ágoston Benkovich O.S.P.P.E. missionario apostolico, vescovo di Várad (1631–1702). Budapest, 2007.

48 *Hodinka:* Történet, 763–764.

49 *Hodinka Antal:* Papnövendékeink Nagyszombatban 1722-től 1760-ig. Зоря–Hajnal, 1941/1., 18–29.

50 *Földvári Sándor:* Eger szerepe a kárpátaljai görögkatolikus kultúrában. In: Magyarok Kelet és Nyugat metszésvonalán. A nemzetközi történészkonferencia előadásai. Szerk. *Bárdos István–Beke Margit.* Esztergom, 1994. 297–308.

51 *Athanasius Pekar:* The History of the Church in Carpathian Rus'. New Jersey, 1992, 51.

úgy felügyelték a görögkatolikus papok ténykedését, ahogy az egri püspök felügyeli a rituális helynökké degradált munkácsi püspök tevékenységét. Ezzel az intézkedéssel Barkóczy püspök hivatalosan is másodrangú katolikusokká nyilvánította a görögkatolikusokat, ami természetesen tiltakozást váltott ki és a fentebb említett konfliktus újabb szakaszához vezetett.

A rendelkezést követően Barkóczy püspök a kánoni vizitáció eszközélve élve hozzálátott a görögkatolikus klérus ellenőrzéséhez. Közismert, hogy egyáltalán nem volt elégedett azokkal a tapasztalatokkal, melyeket körútja során első kézből szerzett. Negatív tapasztalatait jegyzőkönyvbe is foglalta, s az általa kifogásoltak kijavítására már 1748 júliusában – a források szerint meglehetősen megalázó körülmények között és újabb hűségesküt követelve – kötelezte Olsavszky Mihály Mánuel munkácsi püspököt.52

Az egri püspök számára elfogadhatatlan állapotok és gyakorlatok listáját átnézve megállapíthatjuk, hogy azok között vannak valós egyházfegyelmi problémák, de vannak olyanok is, melyek csupán a keleti egyház eltérő gyakorlatának meg nem értését és ebből fakadóan el nem fogadását tükrözik. Vitathatatlan, hogy a görögkatolikus papság műveltségi viszonyai, teológiai képzettsége még mindig nem felelt meg teljes mértékben a kor elvárásainak. Kétségtelen az is, hogy a megözvegyült papok újbóli házasságának elterjedt gyakorlata se felelt meg az előírásoknak. Az érvényben lévő, s a Propaganda-Kongregáció 1718-ban kiadott egyértelmű utasításában szereplő előírásoknak az a gyakorlat is ellentmondott, hogy a görögkatolikusok nem tartották meg a latin egyház ünnepeit (ahogyan a püspök fogalmaz: inkább otthon henyéltek), illetve az sem, hogy a Liturgiában nem kommemorálták a főpásztort, vagyis az egri püspököt.

Ezekkel szemben viszont nehéz az igazolható kifogások közé sorolni azokat a szemrehányásokat, melyek alapja egyértelműen a bizánci rítus hagyományaival szembeni elutasító hozzáállás. Ilyen például a kisdedek megáldoztatása, amivel az egri püspök elsősorban Szatmár megyében találkozott és be is tiltott. Szintén értetlenkedve ír a zeon szertartásáról, melynek során a Szent Liturgiában a pap a Szent Vérhez néhány csepp meleg vizet ad ezekkel a szavakkal: Szentlélekbe vetett hit melegsége. Hasonlóképpen nehezen igazolható az, hogy a püspök felrója a görögkatolikus papoknak: nem ismerik és nem végzik az Angyali üdvözlet imádságát úgy, ahogyan azt Magyarországon az udvardi zsinat 1307 óta előírja (harangszóra, térdhajtással). Tévedésként rója fel azt is, hogy a betegek szentségének kiszolgáltatásakor a görögkatolikusok törekednek arra, hogy hét pap legyen jelen, s ha ez

52 *Ivan Duliskovics:* Istoriceskija certy Ugro-ruszkych. I–III. Ungvár, 1874–77, III. 137–149.

nem megoldható, akkor a jelenlévő pap vagy papok mind a hét pap helyett elmondják az imádságokat.

A görögkatolikus egyházi élet vélt vagy valós visszáságainak kijavításának érdekében Barkóczy püspök egy instrukciót állított össze, melyet végül Mária Terézia utasítására nem tett közzé.53

Az egri püspökök korlátozó intézkedéseinek miértjét kutatva elsősorban a térséget jellemző számadatokat kell megvizsgálnunk. A 18. század közepén a munkácsi püspök megnyirbált joghatósága alá 1129 görögkatolikusok által lakott település tartozott. Ezek közül azonban csupán 453, vagyis kb. 40 százalék volt tisztán görögkatolikus település. 676, vagyis mintegy 60 százalék felekezetileg vegyes helység volt, ahol görögkatolikusok együtt éltek a római katolikusokkal és/vagy a két protestáns felekezet valamelyikével vagy mindegyikével.54 A vegyesen lakott településeken az egyes felekezetek jövőjével kapcsolatban nagy jelentőséggel bírt a helyben lakó pap, aki a születéstől a halálig végig kísérte híveit és a vegyesházasságok sorsára, az abból születő gyermekek felekezeti hovatartozására döntő hatást gyakorolt. Ezen a területen a térségben jelenlévő felekezetek közül kétségtelenül a római katolikusok álltak a legrosszabbul. Maga Barkóczy püspök több alkalommal is elismerte, hogy egyházmegyéjében egy latin szertartású papra három-négy görögkatolikus pap jut. 1745-ben az egri egyházmegyében mindössze 241 plébános és 17 káplán működött, s volt olyan vármegye (Máramaros), ahol egyetlen római katolikus pap sem élt.55 Ezzel szemben a görögkatolikus papok száma ugyanebben az időszakban meghaladta a nyolcszázat. A tendenciák pedig arra utaltak, hogy a görögkatolikusok által lakott helységek száma elsősorban a déli irányú migrációnak köszönhetően tovább nő. A latin szertartású katolicizmus szempontjából az is aggasztó jelenségnek tűnhetett, hogy eredetileg római katolikus templomok kerültek át a görögkatolikusok használatába azokon a településeken, melyek őslakossága járvány miatt részben vagy teljesen kihalt, s helyükre görögkatolikus lakosok érkeztek. A Szepességben működő görögkatolikus parókiák száma rövid időn belül megduplázódott.56

Azokat a görögkatolikusok szempontjából súlyosan korlátozó intézkedéseket tehát, melyek az egri püspökök nevéhez fűződnek, elsősorban a felekezeti térnyerés/térvesztés kontextusában kell értelmeznünk. Az egri főpásztorok számára reális veszélyként jelent meg az a lehetőség, hogy a

---

53 *Véghseő Tamás:* Barkóczy Ferenc egri püspök kiadatlan instrukciója az Egri Egyházmegye területén élő görögkatolikusok számára, 1749. Nyíregyháza, 2012.

54 *Šoltés:* A papság reformja, 235.

55 *Sugár István:* Az egri püspökök története. Budapest, 1984, 184.

56 *Šoltés:* A papság reformja,, 238.

demográfiai változások, vagyis a görögkatolikusok létszámának növekedése megváltoztatja egyházmegyéjük területén a felekezeti arányokat. Ezért törekedtek arra, hogy a görögkatolikus közösséget a lehető legnagyobb mértékben integrálják a helyi katolikus egyházba, s fölötte a lehető legszorosabb felügyeletet gyakorolják. Bécsben azonban másképp látták ennek a térségnek a jövőjét, s a központi hatalom az egri törekvésekkel szembe menve a görögkatolikusok autonómiájának megteremtése felé mozdult el.

Összegzés

A korszakunk végén, az 18. század utolsó harmadában és a 19. század első évtizedében tevékenykedő Bacsinszky püspök – Bécs hathatós támogatásával – már az egyházépítés programját valósíthatta meg. Az alap, melyre építkezhetett, mintegy másfél évszázad viszontagságos küzdelmeiben szilárdult meg. Egy alapvetően gazdasági érdekből az országban megjelenő, egyre nagyobb létszámot elérő és asszimilációra is képes népcsoport egyházának létrejöttéről, társadalmi és egyházi integrációjáról és modernizációjáról szólt ez a másfél évszázados történet. Számtalan kudarc kísérte, elvesztegetett évtizedek jellemezték ennek a közösségnek az útját, összességében mégis sikertörténetről beszélhetünk. Megtörténhetett volna hamarabb is, lehetett volna egyszerűbb is, de a végeredmény a döntő: létrejött, fennmaradt és létezik a görögkatolikus egyház.

A vladikából püspök, a kalugyerből páter, a batykóból lelkész lett.

Kísérlet egy magyar görögkatolikus püspökség felállítására 1881-ben[1]

A Hajdúdorogi Egyházmegye 1912-ben történt felállítása egy több évtizedes – a magyar görögkatolikus narratívában „küzdelemként"[2] és „kálvária útként"[3] aposztrofált – folyamat végére tett pontot. A Magyarország számára katasztrofális következményekkel járó első világháború hajnalán meghozott döntés ugyan a magyar anyanyelvű és identitású görögkatolikusok régi vágyát teljesítette be,[4] a közösség további sorsa és fejlődési lehetőségei tekintetében mégis megkésett lépésnek tekinthető. Az újonnan alapított egyházkormányzati egység kiépítését 1912-1914-ben a nemzetiségi ellentétek akadályozták, melyek teljes tragikuma feltárul a Miklósy püspök elleni bombamerényletben.[5] Ezt követően a háborús évek tették lehetetlenné még a legalapvetőbb intézményi infrastruktúra megteremtését is. Végül a trianoni békeszerződés súlyos következményeinek viselésében osztozva, a magyar görögkatolikusság is kénytelen volt elfogadni a mindössze nyolc esztendős Hajdúdorogi Egyházmegye parókiái felének elvesztését és mintegy százezer magyar görögkatolikus hívő országhatáron kívülre kerülését. Az 1920-ban elszenvedett veszteség évtizedekre vetette vissza a magyar görögkatolikusok fejlődését, mely – a kommunizmus évtizedeinek elnyomása után – új lendületet csak 1989/90-es politikai rendszerváltozás után vehetett.

Nem tűnik megkésettnek nevezni az 1912-es alapítást, ha figyelembe vesszük azt a tényt, hogy arra már 1881-ben is sor kerülhetett volna. A magyar görögkatolikus mozgalom kezdeményezésére az uralkodó és a magyar kormány készen állt az 1873-ban létrehozott Hajdúdorogi Külhelynökséget[6] egyházmegyévé továbbfejleszteni, de a latin szertartású katolikus

---

1 Kutatásaimat az OTKA K108780 sz. kutatási pályázat keretében végeztem.

2 *Farkas Lajos:* Egy nemzeti küzdelem története. Budapest, 1896.

3 *Szabó Jenő:* A görög-katholikus magyarság utolsó kálvária-útja, 1896–1912. A szerző dolgozataiból és beszédeiből egybeállította, bevezetővel és jegyzetekkel kíséri: Dr. Sztripszky Hiador. Budapest, 1913.

4 *Véghseő Tamás:* A Hajdúdorogi Egyházmegye megalapításának közvetlen előzményei. Athanasiana 35 (2013) 109–121.

5 A debreceni bombamerénylethez: *Katkó Márton Áron:* Az 1914-es debreceni merénylet. In: *Véghseő Tamás* (szerk.): Symbolae: A görögkatolikus örökségkutatás útjai. A Nikolaus Nilles SJ halálának 100. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai. Nyíregyháza, 2010. (Collectanea Athanasiana I/3.) 289–321.

6 A külhelynökséghez: *Janka György:* A hajdúdorogi külhelynökség története. In: *Ivancsó István* (szerk.): Az első magyar nyomtatott Liturgikon megjelenésének 120. évfordulójára 2002. április 18-án rendezett szimpozion anyaga. Nyíregyháza, 2002.

püspökök heves és egyöntetű ellenkezése megakadályozta ezt a döntést. A kortársakban is nagy megütközést keltő fellépésről 1991-ben Pirigyi István, a magyar görögkatolikusok első történetírója, joggal írhatta: „*Ez az esemény a magyar görögkatolikusok történetének egyik legtragikusabb mozzanata volt. Ekkor ugyanis az egyházmegye felállítására még nem a végletekig fokozott nacionalizmus mérgezett légkörében, hanem nyugodtabb politikai körülmények között került volna sor, és kifejlesztésére 33 békeév állt volna rendelkezésre*".[7] Míg Pirigyi István a rendelkezésére álló források[8] és történeti irodalom[9] alapján viszonylag szűkszavúan tudta rekonstruálni az akkori eseményeket, ma már rendelkezésünkre állnak azok a történeti források, melyek alapján részletesebben tudjuk az 1881-es történéseket vizsgálni.

Egy magyar jellegű görögkatolikus egyházmegye felállításának kérdése a magyar nyelv liturgikus használatának szövegkörnyezetében fogalmazódott meg. A 18. század végétől kéziratban terjedő liturgia fordításokat a magyar nyelvű görögkatolikus közösségek egyre szélesebb körben használták. A reformkor szellemisége és lelkesedése bátorította ezt a gyakorlatot, mellyel szemben a munkácsi püspökök nem emeltek kifogást. A latin szertartású főpásztorok ellenkezése és közbelépése[10] azonban ráébresztette a magyar görögkatolikusokat arra, hogy a nyelvhasználat kérdésében ki kell lépniük az egyházmegyei keretek közül. A kiegyezést követő enyhülő politikai helyzet is arra bátorította őket, hogy igényeikkel 1843 és 1848 után[11] is-

---

(Liturgikus örökségünk I.) 7–16.

7 *Pirigyi István:* A magyarországi görögkatolikusok története. II. kötet. Nyíregyháza, 1991, 94.

8 Pirigyi többnyire Szabó Jenő visszaemlékezéseire és összegyűjtött írásaira és beszédeire támaszkodott.

9 *Hermann Egyed:* A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. München, 1973. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae I.) és *Salacz Gábor:* Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában, 1867–1918. München, 1974. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae II.)

10 Scitovszky hercegprímás közbelépésére Popovics Vazul munkácsi püspök 1863. november 11-én már körlevélben volt kénytelen korlátozni a magyar nyelv liturgikus használatát: Munkács Egyházmegyei körlevelek, 1863/4125.

11 Az 1843/44. évi országgyűlésen Zemplén vármegye és a Hajdú kerület követei útján szorgalmazta a görögkatolikus szertartási könyvek kiadását: Az 1843/44-ik évi magyar országgyűlési alsó tábla kerületi üléseinek naplója. I. kötet. Szerk. Kovács Ferencz, Franklin Társulat, Budapest, 1894. 261., 264. és 617. A szabadságharc idején Eötvös József vallás- és közoktatási miniszter az 1848. június 19-én Popovics Vazul munkácsi püspökhöz (1837–1864) írt levelében kijelentette, hogy a maga részéről minden támogatást kész megadni a magyarra fordított liturgikus könyvek kiadásához. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest, (=MNL OL) X 9112 51742. tekercs 983–984 fol. 8489 Cath. Egyh. 1. 138. Kiadva: *Véghseő Tamás–Katkó Márton Áron:* Források a magyar görögkatolikusok történetéhez. 1.

mét az országos nyilvánosság elé lépjenek. 1866-ban feliratot intéztek az uralkodóhoz,[12] a hercegprímáshoz,[13] a főkancelláriához[14] és az országgyűléshez.[15] A feliratokban kinyilvánítják nemzeti önazonosságukat *(„Mi tősgyökeres magyarok lévén..." „…mi magyarok vagyunk s az örökké valóságig azok akarunk maradni" „...ünepélyesen ki jelentjük hogy magunknál tős gyökeresebb magyarokat e Hazában nem ismerünk, és nemzetiségünk iránti tántorithatatlan szeretettben magunkat senki által felül múlni nem engedjük.")* és kérik ennek tudomásul vételét. Fájdalommal állapítják meg, hogy bár saját hazájukban magyarként élnek, a szertartásuk nyelve miatt muszkának vagy oláhnak csúfolják őket. Felidézik a román görögkatolikusok példáját, akik nem sokkal korábban szintén nemzeti alapon részesültek az egyházszervezet fejlesztésének kiváltságában. Joggal fogalmazzák meg a kérdést: ha Magyarországon a román görögkatolikusok használhatják anyanyelvüket a liturgiában és rendelkezhetnek saját egyházszervezettel, akkor ugyanezt a magyar görögkatolikusok miért ne igényelhetnék? Egyidejűleg utalnak arra is, hogy a megerősödött nemzetiségi mozgalmak komoly veszélyt jelentenek a magyar görögkatolikusokra. Ismételten kérik a bizánci szertartású liturgikus könyvek közpénzen történő lefordítását és kiadását, illetve megfogalmazzák azt az igényüket, hogy a magyar görögkatolikusok számára létesüljön külön egyházmegye, vagy, ha ez anyagi okokból nem lehetséges, Hajdúdorog székhellyel helynökség.

A felterjesztések sorsa kijózanítóan hatott a mozgalom élén álló hajdúdorogiakra:[16] választ sehonnan se kaptak. Hiába hivatkoztak nemzeti érdekre, a kétszázezer főnyi magyar görögkatolikus népességre és annak jogos igényeire, s az önálló püspökség megalapítása tekintetében hiába támogatta őket a Munkácsi Egyházmegye is,[17] a közgondolkodásban rögzült

---

kötet: 1778–1905. Nyíregyháza, 2014. (Collectanea Athanasiana II. Textus/Fontes 4/1.), 17. számú dokumentum.

12 Esztergomi Prímási Levéltár, Esztergom (=EPL) Simor Cat. D. Hajdúdorog, 11. 15. doboz. *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 27. számú dokumentum.

13 EPL Simor Cat. D. Hajdúdorog, 11. 15. doboz. Kiadva: *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 28. számú dokumentum.

14 *Farkas:* Egy nemzeti küzdelem, 30–36. *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 29. számú dokumentum.

15 *Farkas:* Egy nemzeti küzdelem, 36–41. Kiadva: *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 30. számú dokumentum.

16 Hajdúdorogon élt a legnagyobb lélekszámú magyar görögkatolikus közösség. A város volt egyben a hatalmas kiterjedésű Munkácsi Egyházmegye legnagyobb parókiája.

17 Esztergomi Prímási Levéltár (=EPL) Simor Cat. D. Hajdúdorog, 11. 15. doboz. Kiadva: *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 32. számú dokumentum. A támogató nyilatkozatot (széküresedés miatt) káptalani helynökként jegyző Csopey Antal (maga

sztereotípiákat nem tudták legyőzni. A közvélemény a keleti szertartást szorosan a nemzetiségek világához kötötte és képtelen volt szabadulni attól, hogy „magyarság" és „bizánci szertartás" egymást kizáró fogalmak.

Míg Hajdúdorogon a város többnyire biztosítani tudta a gyakorlatban a magyar nyelv liturgikus használatát,[18] más helyeken az egyházi hatóságok korlátozó intézkedéseket foganatosítottak. Éppen az 1866. évi kérvényekkel egy időben zajlottak le Makón azok az események, melyek rávilágítottak a magyar liturgikus nyelv alkalmazásából fakadó konfliktusok súlyára. A város mintegy kétezer fős görögkatolikus közössége már évtizedek óta a magyart használta templomi nyelvként. 1866-ban egy ötven fős román anyanyelvű kisebbség ezt a szokást meg kívánta szüntetni és ebben Iosif Papp-Szilágyi nagyváradi püspök (1863–1873) támogatta őket. A közösség belső békéjét éveken át feldúló ellentétben a püspök azt az álláspontot képviselte, hogy magyar nyelven semmiképpen sem szabad a szertartásokat végezni. Arra akarta kötelezni a makóiakat, hogy alkalmazzanak egy román kántortanítót, aki a templomi éneklést is vezeti.[19] Papp-Szilágyi püspök fellépése igazolta azokat a félelmeket, melyekre a hajdúdorogiak az 1866. évi felterjesztésekben utaltak: az idegen szertartási nyelv veszélyezteti a magyar identitást és a magyar közösségek beolvadásához vezethet.

A hajdúdorogiak felismerték, hogy nem elégséges más városok és falvak magyar görögkatolikus híveire hivatkozniuk, hanem velük összefogva kell ügyüket az országos nyilvánosság elé tárni. Már az 1866-ban a képviselőháznak küldött felterjesztésben is engedélyt kértek arra, hogy a magyar görögkatolikusok számára országos értekezletet tartsanak. Ezt az országos népgyűlést 1868. április 16-ra hívták össze Hajdúdorogra. A népgyűlésre 33 egyházközség küldte el képviselőjét (szám szerint 220-at), illetve 20 lelkész jelent meg. Ezen kívül 19 egyházközség és 11 lelkész írásban jelezte, hogy elfogadja a határozatokat. A tanácskozás eredményeként megfogalmazásra kerültek az elérendő célok: 1. magyar püspökség felállítása Hajdúdorog székhellyel; 2. a liturgikus könyvek közpénzen történő lefordítása és kiadása; 3. a magyar liturgikus nyelv szentesítése. A népgyűlés Állandó Végrehajtó Bizottságot hozott létre, melynek élére a szervezésben nagy érdemeket szerzett Farkas Lajost, Hajdúdorog főhadnagyát választották.[20] A

---

is liturgia-fordító) csak illetékesség hiányában nem tér ki a magyar nyelv liturgikus használatának kérdésére.

18 *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 24. számú dokumentum.

19 *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 26., 31. és 33–35. számú dokumentumok. Vö. *Janka György:* A magyar liturgikus nyelv és a makói görögkatolikusok. Athanasiana 9 (1999) 51–70.

20 *Farkas:* Egy nemzeti küzdelem, 44–56. A népgyűlés teljes jegyzőkönyvével.

népgyűlés mint a magyar görögkatolikusok önszerveződésének első jelentős megnyilvánulása, illetve annak kétségbevonhatatlan sikere, komoly jelzésnek bizonyult az egyházi hatóságok számára. A népgyűlés egyik résztvevője, a mozgalommal rokonszenvező Szabó György, hajdúdorogi parókus Pankovics püspöknek írt bizalmas jelentésében ezekkel a szavakkal próbálja érzékeltetni a helyzet komolyságát: *„én ugy látom: miszerint mi itt egy nagyszerű áradattal állunk szemközt, melynek utjába állani annyit tenne mint attól elsodortatni […] vagy ellenállás által a szenvedélyes árt felbőszitve oly végletekre ragadtatni, melyekről az imádandó isteni Gondviselés mentsen meg minket!”*[21]

Az Állandó Végrehajtó Bizottság felterjesztéseket[22] és delegációkat küldött Ungvárra, Pestre és Esztergomba. A kedvező fogadtatás ellenére a petíciókra ezúttal sem érkezett válasz. A sürgetések és érdeklődések során ismét világossá vált, hogy a magyar nyelv liturgikus használatának kérdése komoly félelmeket keltett a római katolikus főpásztorokban. Ezt a Vallás- és Közoktatási Minisztérium tanácsosa, Lipovniczky István c. püspök, egyértelműen Farkas Lajos értésére adta, aki visszaemlékezésében így idézi fel a tanácsos szavait: *„Mert hát ki áll jót arról, hogy ha ma nekünk megengedik a magyar nyelvű isteni tiszteletet, holnap nem a komáromi magyar ajkú latin szertartásúak fogják-e épen azt követelni? Már pedig ez teljesíthetetlen.”*[23] Lipovniczky hivatalból kikérte[24] Simor hercegprímás véleményét, aki nem támogatta se a magyar görögkatolikus püspökség felállítását, sem pedig a magyar nyelv liturgikus alkalmazásának szentesítését. Érvei között figyelemre méltó az a gondolat, mely szerint a magyarosítás szándékát a magyar görögkatolikusok új egyházmegyébe tömörítése nem szolgálja, mert így a teljesen nemzetiségi jellegű rutén és román egyházmegyék még jobban elszigetelődnek a magyarságtól és a magyar kultúrától. A liturgikus nyelv kérdésében kihangsúlyozza, hogy annak megváltoztatása kizárólag az Apostoli Szék jogköre, ugyanakkor tanújelét adja annak is, hogy a magyar ajkú görögkatolikusok nyelvi hátrányainak súlyát nem érzékeli. Nem kis naivitásról tanúbizonyságot téve azt feltételezi, hogy a görögkatolikus püspökök egyike se küld olyan papot a magyar egyházközségbe, aki a magyar hívek nyelvi adottságaihoz ne igazodna.[25]

---

21 Derzhavnyy Arkhiv Zakarpats'koi Oblasti, Beregszász (=DAZO) fond 151. opisz 12. nr. 1754. Kiadva: *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 38. számú dokumentum.

22 *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 37. és 39. számú dokumentumok.

23 *Farkas:* Egy nemzeti küzdelem, 72.

24 EPL Simor Cat. D. Hajdúdorog, 11. 15. doboz. 3844/1868. Kiadva: *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 42. számú dokumentum.

25 EPL Simor Cat. D. Hajdúdorog, 11. 15. doboz. 3844/1868. Kiadva: *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 43. számú dokumentum.

Az önszerveződéssel egyidejűleg egy rendkívül fontos tartalmi kérdés vizsgálata és vitája is megkezdődött: mit jelent tulajdonképpen a „magyar liturgia”? Minden egyes szertartás minden egyes szavának magyarra fordítását és végzését jelenti, vagy pedig csak a nép által is hallott, illetve énekelt részekre vonatkozik? A legjelentősebb liturgia-fordítók egyike, Roskovics Ignác 1868-ban Simor hercegprímáshoz intézett tervezetében amellett száll síkra, hogy csak a nyilvános részek magyar fordítása készüljön el, míg a pap által mondott úgynevezett „csendes imák” ószlávul, románul vagy görögül lennének végzendők. Javaslatot tesz egy ötnyelvű, görög-magyar-ószlávromán-latin nyelvű Liturgikon összeállítására is, melynek bevezetése – érvelése szerint – a különböző nemzetiségek békés egymás mellett élését is szolgálná.[26]

A hajdúdorogi népgyűlés összekötötte a magyar nyelvű liturgia ügyét a görögkatolikus magyarok számára felállítandó külön püspökség igényével. Pankovics István munkácsi püspök (1866–1874) 1871 szeptemberében Hajdúdorogon tett kánoni látogatása során olyan magatartást tanúsított, mely megerősítette a dorogiakban azt a meggyőződést, hogy a tornyosuló akadályok ellenére céljaik megvalósulása közel van. Nem emelt kifogást az ellen, hogy a jelenlétében magyar nyelven végezzék a Szent Liturgiát. Sőt, az ünnepi pillanatokban a püspök még azt is kijelentette, hogy élete legszebb feladatának tartja, hogy ő legyen az első magyar görögkatolikus püspök.[27]

Ilyen előzmények után óriási csalódást okozott az uralkodónak az a döntése, mellyel 1873. szeptember 17-én a Munkácsi Egyházmegyén belül Hajdúdorog székhellyel külhelynökséget alapított 33 magyar ajkú egyházközség számára.[28] A külhelynökség alapítását előkészítő kormányzat teljes

---

26 EPL Simor Cat. D. Hajdúdorog, 11. 15. Kiadva: *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 40. és 40a. számú dokumentumok.

27 *Farkas:* Egy nemzeti küzdelem, 80–82. A kánoni látogatás után írt beszámolója a hercegprímáshoz: EPL Simor Cat. D. Hajdúdorog, 11. 15. doboz. 1789/1872. Kiadva: *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 44. számú dokumentum. Pankovics püspök látogatása során megcsodálhatta a hajdúdorogi templom új freskóját is, amit az egyházközség az 1868-as népgyűlés után készíttetett és ami a mozgalom ideológia hátterének megvilágítását is szolgálta. Révész György: Szent István lerombolja a bálványokat című festményén a szent király mellett bizánci szertartású püspökök állnak, hirdetve azt az – akkoriban és még hosszú ideig kétségbe vont – történeti tényt, mely szerint a magyarság körében elsőként a bizánci egyház papjai végeztek térítő munkát. A freskó ma már nem látható. Vö. *Terdik Szilveszter:* Szent István király tisztelete a görögkatolikus egyházban. In: István, a szent király. Tanulmánykötet és kiállítási katalógus Szent István király tiszteletéről halálának 975. évfordulóján. Szerk. *Kerny Teréz–Smohay András,* Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum, Székesfehérvár, 2013, 188–204., 189–190.

28 MNL OL K 26 1915–XXV–2855. Kiadva: *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 48. számú dokumentum.

mértékben figyelembe vette a római katolikus főpásztorok aggályait a magyar liturgikus nyelvvel kapcsolatban. S mivel a görögkatolikusok nyíltan megvallották, hogy a saját püspökség egyik legfontosabb feladata a magyar nyelv oltárra emelése, szándékuk ellenére komoly érvet szolgáltattak az egyházmegye felállítása ellen. A külhelynökség alapítását ugyan maguk a hajdúdorogiak vetették fel arra az esetre, ha az egyházmegye létrehozása anyagi akadályokba ütközne, de annak joghatóságát értelemszerűen az összes magyar ajkú közösségre kiterjeszteni gondolták. Az 1868-ban megtartott hajdúdorogi kongresszus a korábbi javaslattal szemben már egyértelműen egy önálló egyházmegye felállítását kérte. A kormányzat belátta, hogy a magyar görögkatolikusok igényeire valamilyen választ kell adnia, aminek azonban összhangban kell lennie más egyházi érdekekkel is.[29] A külhelynökség megalapítása tehát inkább köztes megoldásnak tekinthető. Pásztelyi püspök 1875-ben első külhelynökké Danilovics János székesegyházi kanonokot nevezte ki,[30] kinek egyébként is meglehetősen szűk joghatósága[31] csupán a szabolcsi főesperesség hajdúdorogi, karászi, máriapócsi, nagykállói, nyírbélteki és timári esperesi kerületeinek parókiáira terjedt ki. Ez később ugyan a szatmári főesperesség nyíri kerületével bővült, de még így is csak egy töredékét fogta össze a magyar ajkú görögkatolikus egyházközségeknek.

Danilovics helynök jelentős sikereket ért el viszont a liturgikus fordítások elkészítése terén. 1879 májusában fordító-bizottság felállítását kezdeményezte, melynek tizenhárom éven át tartó munkáját maga irányította. A munkálkodás eredménye négy liturgikus könyv fordítása, ill. kiadása lett.[32]

Alig alakult meg a fordító-bizottság és terjedt el működésének híre, Rómából –Haynald Lajos bíboros, kalocsai érsek véleményének meghallgatása után[33] – tiltó rendelkezés érkezett a magyar nyelv liturgikus használatát il-

---

29 Vö. Trefort miniszter és Simor herceprímás levélváltása: EPL Simor Cat. D. Hajdúdorog, 11. 15. doboz. 987/1873. és 287/1873. *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 46–47. számú dokumentumok.

30 EPL Simor Cat. D. Hajdúdorog, 11. 15. doboz. Kiadva: *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 49. számú dokumentum.

31 EPL Simor Cat. D. Hajdúdorog, 11. 15. doboz. Kiadva: *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 50. számú dokumentum.

32 A liturgikus kiadványok: 1. Aranyszájú Szent János atya szent és isteni Liturgiája, Debrecen, 1882. 2. Görög katholikus egyházi szerkönyv (Euchologion), Debrecen, 1883. 3. Szent Nagy Bazil atya szent és isteni Liturgiája, továbbá az előszenteltek liturgiája s egyéb egyházi szolgálatok papi imádságai, Debrecen, 1890. 4. Görögszertartású általános egyházi énekkönyv a hozzávaló imákkal. Fordította: Danilovics János. Debrecen, 1892. A bizottságról: *Ivancsó István:* Az 1879-es hajdúdorogi liturgikus fordító bizottság és tevékenysége, Nyíregyháza, 1999. (Athanasiana füzetek 1).

33 Archivio Segreto Vaticano, Archivio degli Affari Ecclesiatici Straordinari, Città del

letően. A Szentszék kötelezte a munkácsi püspököt arra, hogy maradéktalanul állítsa vissza az ószláv nyelv használatát. Pásztelyi püspök körlevélben hozta a papság tudomására a magyar nyelv használatának tilalmát, de ez a kialakult gyakorlaton nem sokat változtatott.[34] Annál inkább cselekvésre ösztönözte az Állandó Végrehajtó Bizottságot, mely 1881. január 23-án Hajdúdorogon értekezletet tartott. A tanácskozás eredményeként a Bizottság tagjai kérvényeket nyújtottak be a királyhoz,[35] a képviselőházhoz[36] és Trefort Ágoston kultuszminiszterhez.[37] A felterjesztésekben rámutatnak arra, hogy a külhelynökség nem oldotta meg a magyar görögkatolikusok problémáit, ezért ismét egy önálló egyházmegye felállítását kérik. Az országgyűléshez benyújtott kérvényben utalnak arra, hogy az új egyházmegye előmozdítaná a magyar államnyelv elterjedését a nemzetiségek által is lakott egyházközségekben. Ez az utalás ugyan elsősorban a politikai üzenetekre érzékeny képviselők megnyerését szolgálta, viszont a hajdúdorogi mozgalom hazai és nemzetközi megítélése szempontjából végzetesnek bizonyult. Attól kezdve az alapvetően lelki igények kielégítése céljából útjára indított kezdeményezést a közvélemény, s elsősorban a sajtó egy része nacionalista mozgalomként értelmezte és állította be, melynek célja a nemzetiségek elmagyarosítása. Ezt a bélyeget a magyar liturgia és a magyar görögkatolikus püspökség ellenfelei szinte letörölhetetlenül rásütötték a mozgalomra.

Az 1881. évi felterjesztések kedvező fogadtatásra találtak a képviselőházban és a kormánynál. A kormány már február 12-én felhatalmazta Trefort Ágoston minisztert arra, hogy *„ezen folyamodást Ő Felségéhez terjeszsze*

Vaticano (=ASV AES) pos. 882. fasc. 350. fol. 55–91v. *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 179. számú dokumentum.

34 A tiltásra vonatkozó levéltári források egyelőre nem kerültek elő. A munkácsi egyházmegye fegyelmi szabályzatában: „Egyházmegyénk területén levő, és joghatóságunkhoz tartozó nem szlávajku hiveink közötti lelkészetekben az isteni tiszteletnek ugy templombeli, valamint külső szent szolgálatainál a canonisált oltárnyelvtől (lyturgicus) csak annyi eltérés türetik meg, amennyit a latinszertartásu kath lelkész testvéreink a saját szertartásbéli isteni tiszteletök, belső és külső szent szolgálataikban a hivők nyelvén végeznek. E szabálytól ő szentsége a római Pápa legmagasb engedélye nélküli eltérést, vagy kihágást, saját felelőségükre elkövetni bátorkodó lelkészek szigorú fegyelmi eljárásnak teszik ki magukat." (1883. március 5–10., VII/25/b.). Közli: *Petrus Jenő:* A magyarság önvédelme a keleti egyház idegen nyelveinek beolvasztó hatása ellen. Debrecen, 1897. 82.

35 Görögkatolikus Püspöki Levéltár, Nyíregyháza, (=GKPL) IV–2a. 8/1881. Kiadva: *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 53. számú dokumentum.

36 GKPL IV–2a. 8/1881. Kiadva: *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 54. számú dokumentum.

37 GKPL IV–2a. 8/1881. Kiadva: *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 55. számú dokumentum.

s egyuttal Ő Felsége legmagasabb engedélyét kérje arra nézve, hogy ezen ügyben az illető püspök és az érsek primás hozzájárulásával előleges tárgyalásokat kezdhessen s azok befejeztével javaslatot terjeszthessen elő az iránt, hogy milyen módon lehetne azon kivánalomnak eleget tenni, hogy a magyar ajkú görög katholikusok ne legyenek kénytelenek orosz lithurgiával élni"[38]. Egy héttel később a képviselőház is megtárgyalta a felterjesztést és azt azzal továbbította a kultuszminiszterhez, hogy a szükséges lépéseket minél előbb tegye meg.[39] Miután az Állandó Végrehajtó Bizottság értesült a kedvező fogadtatásról, február 26-án Simor János hercegprímást is értesítette a kérvények beadásáról, s kérte a hajdúdorogi püspökség létrehozásának támogatását a Szentszék előtt.[40] Március 4-én Trefort miniszter az uralkodónak is bemutatta a magyar görögkatolikusok kérvényét, aki engedélyezte az egyeztetések megkezdését. Minderről Trefort március 10-én értesítette Simor hercegprímást, s egyúttal véleményét kérte.[41] A miniszter ugyanazon a napon Haynald Lajos bíborost, kalocsai érseket,[42] illetve a püspöki kar több tagját is tájékoztatta, kiknek szintén kikérte a véleményét. Március 15-én már Serafino Vanutelli bécsi nuncius is tollat ragadott, hogy érdeklődjön Simor hercegprímásnál a sajtóban kerengő hírekről, melyek egy új görögkatolikus püspökség létesítéséről szóltak.[43] A hercegprímás rendkívül gyorsan, egy héten belül megadta a válaszát a nunciusnak. Tájékoztatása szerint mintegy 130 ezer olyan görögkatolikus él az országban, akik az ószláv és román nyelvet egyáltalán nem értik. Ők arra törekednek, hogy egy önálló egyházmegyébe tömörülhessenek, melynek püspöke majd kieszközli a Szentszéktől, hogy a liturgiában kizárólag a magyar nyelvet használhassák. A fő kérdés tehát – szögezi le a hercegprímás – nem az új püspökség létesítése, hanem a liturgikus nyelv megváltoztatása, ami súlyos következményekkel járhat, mivel arra ösztönözheti a római katolikus híveket, hogy a latin helyett ők is a magyart, a németet vagy a szlovákot kérelmezzék.[44]

---

38 MNL OL K 27 1881. VI/3. Kiadva: *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 56. számú dokumentum.

39 Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár, Kalocsa (=KFL) I.1.c. Haynald Lajos – Politika, 474. Kiadva: *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 56. számú dokumentum.

40 EPL Simor Cat. D. Hajdúdorog, 11. 15. doboz. 3297/1881. Kiadva: *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 57. számú dokumentum.

41 EPL Simor Cat. D. Hajdúdorog, 11. 15. doboz. 3297/1881. Kiadva: *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 58. számú dokumentum.

42 KFL.I.1.c. Haynald Lajos – Politika, 474. Kiadva: *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 59. számú dokumentum.

43 EPL Simor Cat. D. Hajdúdorog, 11. 15. doboz. 1648/1881. Kiadva: *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 60. számú dokumentum.

44 EPL Simor Cat. D. Hajdúdorog, 11. 15. doboz. 1648/1881/a. Kiadva: *Véghseő–*

Míg a nuncius egy héten belül választ kapott, Trefort miniszter négy hónapot volt kénytelen várakozni. Bár a püspöki kar többi megkérdezett tagja hamar megküldte ítéletét,[45] a két legfontosabb, Simor és Haynald bíboros véleménye csak július közepén született meg. A minden bizonnyal egyeztetett válaszadás Haynald aulájából július 14-én,[46] Simor székhelyéről pedig egy nappal később, július 15-én[47] indult el a minisztériumba.[48]

Mielőtt a miniszter választ kaphatott, Haynald bíboros már június 30-án tájékoztatta Ludovico Jacobini bíboros-államtitkárt arról, hogy milyen véleményt fognak adni ő és püspöktársai.[49] A kalocsai érsek levelében beszámolt arról, hogy a magyar görögkatolikusok felterjesztésére a legmagasabb kormányzati szinten napirendre került egy új görögkatolikus püspökség felállítása az egykor ruszin, de már magyar anyanyelvűvé vált és magyar liturgiát kérő hívek számára. A vallás- és közoktatásügyi miniszter hivatalosan is véleményadásra kért több püspököt, köztük a levélírót, akik mindannyian elutasító választ adnak. Legfőbb veszélynek Haynald azt tartja, hogy a magyar görögkatolikusok példáján felbuzdulva a latin szertartású katolikusok is követelni fogják a magyar nyelv templomi használatát. Hasonló igénnyel lépnek majd fel a németek, a szlovákok és a horvátok is, ami végeredményben az ország belső békéjét is veszélyezteti. Utal arra is, hogy a háttérben egyesek személyes ambíciói is felfedezhetők, akik szívesen állnának püspökként az új egyházmegye élére, illetve szívesen fogadnának kanonoki kinevezéseket.

Katkó: Források, II/4/1., 61. számú dokumentum.

45 Pl. Zalka János győri püspök már március 21-én postázta véleményét, melynek másolatát Haynaldnak is megküldte: KFL.I.1.c. Haynald Lajos – Politika, 974. Kiadva: *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 62. számú dokumentum.

46 KFL.I.1.c. Haynald Lajos – Politika, 706. Kiadva: *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 64. számú dokumentum.

47 EPL Simor Cat. D. Hajdúdorog, 11. 15. doboz. 3297/1881. Kiadva: *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 65. számú dokumentum.

48 Trefort miniszter július 5-én levélben sürgette Haynald bíborost a válaszadásra, aki ezt a sürgetést rossz néven vette. Válaszában jelzi, hogy igen sok elfoglaltsága közepette nem feledkezett meg a hajdúdorogi püspökség ügyéről, s válaszát már tisztázzák a fogalmazók. Megjegyzi, hogy a miniszter minden bizonnyal maga is rendelkezik személyes tapasztalattal azzal kapcsolatban, hogy a hivatali ügyek gyakran feltorlódnak, s intézésük késedelmet szenved. A bíboros utal arra, hogy ő maga már két éve vár választ Trefort minisztériumától egy alapítványi ügyben beterjesztett kérvényére, de arra – és itt szó szerint idézi Trefort levelét – „választ nyerni mindeddig nem voltam szerencsés". KFL.I.1.c. Haynald Lajos – Politika, 474. Trefort 1881. július 5-én kelt levele és Haynald válaszának fogalmazványa.

49 KFL.I.1.c. Haynald Lajos – Politika, 1547. Kiadva: *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 63. számú dokumentum.

A Trefort miniszternek megküldött válaszát[50] Haynald bíboros két részre tagolja. Mivel megítélése szerint a hajdúdorogi püspökség kérdése elsősorban a magyar nyelv liturgikus használatáról szól, nézetei megfogalmazásakor először erről a kérdésről fejti ki a véleményét és ennek ad nagyobb teret. Levelének második részében – az elsőhöz képest nagyon szűkszavúan – foglalkozik magával a magyar görögkatolikus püspökséggel.

A liturgikus nyelv kérdésében a kalocsai érsek saját egyházmegyéjének tapasztalatából indul ki. Bár ezeket levele első részének végén részletezi, nyilvánvaló, hogy ez az egyértelműen negatív tapasztalat alapvetően határozza meg elutasító hozzáállását. A bíboros hosszasan részletezi, mennyi bonyodalom származik abból, míg a nemzetiségileg vegyes plébániákon pontosan meghatározzák, mikor melyik nemzetiség nyelvén hangozzék el imádság és ének az egyes liturgikus eseményeken. Számos konfliktus forrása, ha az egyes helyeken idővel megváltozott nemzetiségi arányokat nem követi az egyházi hatóságok által előírt és jóváhagyott nyelvhasználati rend. A bíboros tehát alapvetően ódzkodik attól, hogy a nemzetiségi kérdés a liturgikus nyelvhasználat problémáján keresztül bekerüljön a templomba. Éppen ezért a magyar – vagy ahogyan Haynald fogalmaz – a magyarrá lett orosz görögkatolikusok azon törekvése, hogy szertartásaikban, s különösen is a szentmisében kizárólag a magyar nyelvet használják, sem egyházi, sem pedig állami szempontból nem kívánatos. A bíboros biztos abban, hogy a görögkatolikusok példáját más nemzetiségek is követni fogják és ez plébániai szinten a templomi közösségek szétszakadását fogja előidézni. Ez nem csak egyházi szempontból jár majd súlyos következményekkel, hanem a magyar állameszme tekintetében is. Ugyanis a nemzetiségileg elkülönülő templomi közösségekben nem lesz többé lehetőség a magyar államnyelven elhangzott prédikációkra és katekézisre, ami a gyakorlat szerint a magyarsághoz való szinte észrevétlen asszimiláció fontos eszköze volt. A bíboros véleménye szerint a görögkatolikusok a nyelvhasználat területén nem kívánhatnak többet, mint a latin szertartású katolikusok, kiknek liturgikus gyakorlatában a magyar nyelv a szükséges mértékben helyet kap. Haynald szerint a latin és a bizánci liturgia között nincsenek olyan nagy eltérések, melyek ne tennék lehetővé, hogy a nép magyarul énekeljen, illetve magyar nyelven hallgasson prédikációt és katekézist. Megítélése szerint ez bőségesen elegendő a hitben való megerősödéshez és a lelki gyarapodáshoz, míg a teljes magyar nyelvű liturgia – aminek szentszéki jóváhagyása egyébként is irreális – teljesen felesleges.

---

50 KFL.I.1.c. Haynald Lajos – Politika, 706. Kiadva: *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 64. számú dokumentum.

A nyelvhasználat kérdésében kifejtett véleményéből következik, hogy a hajdúdorogi püspökség felállítását is haszontalannak tartja. Biztos abban, hogy a fennálló görögkatolikus egyházkormányzati rendszer garantálja azt, hogy a magyar hívek jogos nyelvhasználati igényeit a püspökök figyelembe veszik, s ha az mégse történne meg, a magasabb szintű egyházi hatóságok, illetve maga a kormányzat is lépni tud az ügyben. A Vallásalap egyébként is súlyos problémákkal küzd, azt egy felesleges püspökség kiadásaival terhelni nem szabad. Haynald bíboros levelében többször is utal személyes ambíciókra, mellékes érdekekre.

Simor hercegprímás kalocsai bíboros-társánál tömörebben megfogalmazott elutasító véleménye[51] szintén a liturgikus nyelvhasználatból indul ki. Meggyőződése, hogy a Szentszék a magyar nyelv liturgikus használatát nem fogja engedélyezni. Ha valamilyen csoda folytán erre mégis sor kerülne, egy magyar püspökség felállítását még ez sem indokolná, hiszen a mostani – teljesen törvénytelen és elfogadhatatlan – gyakorlat (ha egyáltalán igazak, az erről szóló hírek) is azt igazolja, hogy ószláv liturgikus nyelvű egyházmegyékben is van mód a magyar nyelv használatára. Levelében a hercegprímás is utal a precedensben rejlő veszélyekre, s nem felejti el megemlíteni a mozgalom mögött álló egyéni ambíciókat sem.

A két bíboros elutasító véleménye mellett a püspöki kar többi megkérdezett tagja közül Zalka János győri és Mihai Pavel nagyváradi görögkatolikus püspök elvetette a Hajdúdorog székhellyel felállítandó magyar görögkatolikus püspökség gondolatát, míg Pásztélyi Kovács János munkácsi és Tóth Miklós eperjesi püspökök támogatták azt. A Hittudományi Kar tanárai szintén elutasító választ adtak.[52] A püspököktől beérkező vélemények közül egyelőre Zalka János győri püspök levele került elő.[53] Zalka püspök levelét azzal a megállapítással kezdi, hogy az országgyűlés nem illetékes új püspökségek felállításának ügyében. A magyar közjog csak az uralkodó főkegyúri jogát ismeri, aki a Szentszékkel együttműködve hozhat döntést ilyen ügyekben. Az új görögkatolikus egyházmegye alapításának kérdését gyakorlatiasan közelíti meg. Komoly feszültségforrásnak tartja azt, ha a rutén és román görögkatolikus püspökök választás elé kerülnek és nyilatkozniuk kell, mely parókiákat tekintik magyarnak, következésképpen az új egyházmegyébe sorolandónak. Ha lemondanak parókiákról, számíthatnak a saját nemzetiségükből érkező támadásokra. Másrészt az érintett közösségek ma-

51 EPL Simor Cat. D. Hajdúdorog, 11. 15. doboz. 3297/1881. Kiadva: *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 65. számú dokumentum.

52 *Salacz:* Egyház és állam, 150–151.

53 Másolata a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltárban: KFL.I.1.c. Haynald Lajos – Politika, 974. Kiadva: *Véghseő–Katkó:* i.m. 62. számú dokumentum.

guk se egységesek: lesznek hívek, akik az új egyházmegyébe kívánkoznak, míg mások maradnának a régiben. *„Kész itt is a szakadás. Mindegyik fél követelné a templomot, mindegyik fél követelné az iskolát”* – fogalmazza meg félelmeit Győr püspöke. A magyar államesme szempontjából aggályosnak tartja azt is, hogy egy magyar görögkatolikus püspökség felállítása után a rutén és román egyházmegyék még inkább elszigetelődnének és eltávolodnának a magyarságtól. Innen pedig már csak egy lépés a skizma, hiszen *„a tapasztalás többször megmutatta már, mily vékony többeknél azon szál, mely az unióhoz fűz, ha ezek kötelékét nem erősíti a vallásalap pénztára”* – fogalmazza meg hízelgőnek igazán nem nevezhető véleményét. Zalka püspök levelének második részében alapos és hosszas elemzésben a magyar nyelv liturgikus használata ellen érvel, majd a két bíboros által is felhozott két érvvel zárja sorait: egyéni ambíciókat feltételez a háttérben, illetve kizárja, hogy a Vallásalap újabb püspökség költségeivel lenne terhelhető.

A kormány látva a püspökök ellenkezését több mint egy évtizedre levette a napirendről az egyházmegye alapításának kérdését, s attól kezdve kormánykörökben arra az álláspontra helyezkedtek, hogy mindaddig nem lehet szó új görögkatolikus egyházmegye alapításáról, míg a Szentszék a magyar nyelv használatát nem engedélyezi.

Tizenkét évvel később Ivánkovics János (későbbi rozsnyói megyéspüspök) miniszteri tanácsossá történt kinevezésekor vette elő ismét az ügy aktáit. Az apropót Mihai Pavel nagyváradi görögkatolikus püspök azon intézkedése adta, mellyel elrendelte az egyházmegye magyar iskoláiban a román nyelv tanítását. Ez az országos felzúdulást[54] keltő intézkedés kormánykörökben ismét aktuálissá tette a magyar görögkatolikus egyházmegye létesítését. Ivánkovics pedig megvizsgálva az 1881-ben keletkezett iratokat részletes elemzést készített és alaposan kidolgozott javaslatot tett a hajdúdorogi püspökség felállítása tárgyában.[55] A figyelemre méltó indítványból most csak az 1881-ben beküldött vélemények elemzését vizsgáljuk, mert Ivánkovics tanácsos is megfogalmazza azt az ellenvetést, mely a latin szertartású főpásztorok legfőbb félelmével kapcsolatban a korabeli görögkatolikusok is hangoztattak, minden eredmény nélkül.

Ivánkovics tanácsos az öt elutasító ítélet (Haynald és Simor bíborosok, Zalka és Pavel püspökök, illetve a Hittudományi Kar) közül az esztergomi érsek és a nagyváradi püspök írásáról lesújtó véleménnyel van: *„Az első csak*

---

54 Pl. A kormány és a nemzetiségek. Budapesti Hírlap, XIII. évfolyam, 217. szám,1893. augusztus 8. 1. oldal.

55 MNL OL K 721 I/a–1881. Kiadva: *Véghseő–Katkó:* i.m. 67. számú dokumentum. Ekkor Vaszary hercegprímás vetette le a napirendről a kérdést. EPL Vaszary Cat Dc. Hajdúdorog, 4315/1894. Kiadva: *Véghseő–Katkó:* i.m. 68. számú dokumentum.

azt bizonyítja be, hogy mikor az érvek elfogynak, akkor a gyanusítás szokott következni, a másik pedig azt, hogy a püspök úr a fenforgó ügyben teljesen tájékozatlan volt…" Részleteiben elemzi viszont Zalka püspök, a Hittudományi Kar és Haynald bíboros elemzését, melyeket alaposaknak és jól átgondoltaknak, de következtetéseikben mégis vitathatóknak tart. Haynald bíboros azon vélekedéséhez, mely szerint a görögkatolikus püspökök a magyar hívekhez olyan papokat küldenek, akik figyelembe veszik nyelvi igényeiket, Ivánkovics tanácsos ezt a megjegyzést fűzi: *„Boldog hit, mellyel az elhunyt nagy ember lelke jobb hazába szállt! Ha egéből visszanéz e földre, ma ezt aligha irná vagy mondaná."*

A latin főpásztorok újra és újra megfogalmazott és kihangsúlyozott félelmére, mely szerint ha a magyar görögkatolikusoknak engedélyezik a magyar nyelv használatát, akkor a latin szertartásúak is azt fogják követelni, Ivánckovics ezt válaszolja: *„És habár a gör. szert. kath. papság már akkor több helyen magyar nyelven végezte az istenitiszteletet és tudomásom szerint így végzi ezt ma is több helyen, még sem hallottam eddig, hogy a róm. katholikusok azon a vidéken olyan természetű mozgalmat indítottak volna, mint a milyenre nézve a boldogult kalocsai érsek aggodalmát fejezte ki. Igy épen Hajdú-Doroghon a 7315 lélekből álló gör. szert. katholikusokkal vegyítve él 429 róm. kath. és az ottani róm. kath. plebánia részéről nem tétetett jelentés olyan mozgalomról, mintha az ő hivei is kivánnák a magyar isteni tisztelet behozatalát. Némileg bizonyítja állításom helyességét az is, hogy az országban igen sok helyen a reformált egyházak hívei vannak többségben és isteni tiszteletüket anyanyelvükön végzik, a római katholikusok azért még sem tette lépéseket a magyar lyturgia behozatalára."*

Tény, hogy a magyar nyelv liturgikus használatának engedélyezése a görögkatolikus közösségekben egy már évtizedek óta viszonylag széles körben elterjedt gyakorlat szentesítését jelentette volna. Ezt a latin főpásztorok nem vették figyelembe, s nem mérlegelték az addigi tapasztalatokat, melyek valóban arról árulkodtak, hogy a görögkatolikus gyakorlatnak nincsen semmilyen „bomlasztó" hatása az ugyanazon térségben élő római katolikus közösségekre. Simor bíboros levelében azt olvashatjuk, hogy az élő gyakorlatról szóló információk eljutottak hozzá, de azokat nem fogadta kétkedés nélkül *(„ha igaz, miről magánuton vett tudosítások értesítenek")*[56] és nem tartotta szükségesnek, hogy az addigi tapasztalatokat alaposabb vizsgálat alá vesse. Mivel a nemzetiségi zavargások és békétlenségek lehetőségével való riogatás és az egyéni ambíciók kihangsúlyozása kényelmesebb megoldásnak tűnt, a megkérdezett főpásztorok inkább ezt az utat választották.

---

56 Vö. 51. lj.

A történelem nem igazolta döntésüket. A magyar görögkatolikusok kitartó küzdelme három évtizeddel később meghozta első gyümölcsét, a saját egyházmegyét. Igaz, a három évtizednyi késés súlyos, a közösség későbbi fejlődését alapvetően negatívan befolyásoló következményekkel járt.

A görögkatolikus magyarok mozgalma a kezdetektől 1905-ig

Magyarország 19–20. századi egyháztörténetének sajátos területe a magyar identitású bizánci szertartású katolikusok (görögkatolikusok) története, melynek első, a Hajdúdorogi Egyházmegye megalapításáig (1912) tartó szakaszát – a társadalmi emancipációra és az egyházszervezeti egyenjogúsításra irányuló törekvések időszakát – a közösség krónikásai küzdelemként, önvédelmi harcként vagy egyenesen kálvária-útként[1] élték meg. A Hajdúdorogi Egyházmegye megalapítása nemzedékek óta élő vágyakat teljesített be, és nem csak új perspektívákat nyitott meg a bizánci szertartású katolikus magyarok előtt, hanem az első világháborút követő geopolitikai változások következtében lényegében egy új, keleti katolikus egyház létrejöttét is jelentette.[2]

A Magyar Királyság különböző régióiban a kora újkori felekezetszerveződés szövegkörnyezetébe illeszkedve[3] a 17. század első évtizedeitől kezdve indultak útjukra azok a kezdeményezések, melyek a római Apostoli Székkel egyesült bizánci szertartású, vagyis görögkatolikus egyházak létrejöttéhez vezettek.[4] A Délvidéken (1611: Márcsa),[5] az északkeleti vármegyékben

---

1 Vö. *Farkas Lajos:* Egy nemzeti küzdelem története. Budapest, 1896., *Petrus Jenő:* A magyarság önvédelme a keleti ritusu egyház idegen nyelveinek beolvasztó hatása ellen. Debreczen 1897., *Szabó Jenő:* A görög-katholikus magyarság utolsó kálvária-útja, 1896–1912. Budapest, 1913.

2 A Magyar Görögkatolikus Egyház – mint sajátjogú (sui juris) közösség – egyike a római Apostoli Székkel teljes egységben lévő 21 keleti katolikus egyháznak.

3 A kérdéshez bővebben: *Véghseő Tamás:* Unió, integráció, modernizáció A Rómával való egység háttere a munkácsi püspökségben (17. század közepe). Athanasiana 32 (2010), 9–36

4 A kora újkori uniók forrásait lásd: *Nikolaus Nilles:* Symbolae ad illustrandam historiam Ecclesiae orientalis in terris coronae S. Stephani, I–II. Oeniponte 1885.

5 A délvidéki unióhoz: *Ioannes Šimrak:* Graeco-catholica Ecclesia in Jugoslavia (Dioecesis Crisiensis, olim Marčensis). Historiae et hodiernus status. Zagreb, 1931. *Giorgio Džudžar:* La Chiesa cattolica di rito Bizantino-slavo in Jugoslavia. Romae 1986., *Molnár Antal:* A szerb ortodox egyház és az uniós kísérletek a 17. században. In: *Véghseő Tamás* (szerk.): Rómából Hungariába. A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai. Nyíregyháza, 2008. (Collectanea Athanasiana – I. Studia 1.), 25–36.

(1646: Ungvár),[6] a Partiumban (17. század utolsó évtizede),[7] majd pedig Erdélyben (17–18. század fordulója)[8] megkötött uniók után – több évtizedes fejlődés eredményeként – fokozatosan épült ki a görögkatolikus egyházszervezet. Az ősi alapítású, de kánonilag csak 1771-ben felállított Munkácsi Egyházmegye, melynek püspöke Szepes vármegyétől Máramarosig gyakorolt joghatóságot, majd pedig az ebből 1818-ban kialakított Eperjesi Egyházmegye liturgikus nyelve az ószláv volt. Ezzel szemben az 1721-ben felállított Fogarasi és az 1777-ben alapított Nagyváradi Egyházmegyében, illetve az 1853-ban felállított Szamosújvári és Lugosi Egyházmegyékben – elsősorban a 17. századi protestáns erdélyi fejedelmek tevékenységének hatására – román nyelven végezték a szertartásokat.

Az ezekben az egyházmegyékben élő, a természetes asszimiláció folyamatában magyar identitásúvá vált görögkatolikus közösségek a 18. század végétől kezdődően törekedtek arra, hogy a szertartások végzésében a magyar nyelv használata teret nyerjen. Törekvéseik hátterében a magyar nyelv hétköznapi használatának gyakorlata és tapasztalata állt, mely a 18. század végétől kezdve azt is eredményezte, hogy a templomi ószláv vagy román nyelv a közösség legtöbb tagja számára már érthetetlen volt. Jó példa ezekre a folyamatokra a legnagyobb és legjelentősebb magyar görögkatolikus közösség, Hajdúdorog[9] városa, ahol a magyar nyelv hétköznapi használata

---

6 Az ungvári unióhoz: *Hodinka Antal:* A munkácsi görög-katholikus püspökség története. Budapest, 1909. *Michael Lacko:* Die Uzhoroder Union. Ostkirchliche Studien, 8 (1959) 3–30. *Michael Lacko:* Unio Užhorodiensis Ruthenorum Carpaticorum cum Ecclesia Catholica. Roma 1965. *Véghseő Tamás:* „...mint igaz egyházi ember..." A történelmi Munkácsi Egyházmegye görögkatolikus egyházának létrejötte és 17. századi fejlődése Nyíregyháza, 2011 (Collectanea Athanasiana I. Studia vol. 4.)

7 A partiumi görögkatolikus egyház kialakulásához: *Ovidiu Ghitta:* De Camillis püspök első látogatása Szatmárnémetiben. In: Rómából Hungariába, 239–250. *Gheorghe Gorun:* De Camillis püspök és a Bihar vármegyei görögkatolikus egyház létrejötte. In: Rómából Hungariába, 251–256., *Véghseő Tamás:* Benkovich Ágoston váradi püspök működésének görögkatolikus vonatkozásai. Athanasiana 16 (2003), 99–122.

8 Az erdélyi románok uniójának bőséges irodalmából: *Octavian Bârlea:* Unirea Românilor (1697–1701). – Die Union der Rumänen (1697–1701). Îndreptar, XIII, 49–50, 1990. *Ernst Chr. Suttner:* Die Siebenbürger Kirchenunion an der Wende zum 18. Jahrhundert. Annales Universitatis Apulensis. Series Historica, 12/I, 2008, 7–41. *Ernst Chr. Suttner:* Das Unionsverständnis bei Förderern und Gegnern der Union der Siebenbürgener Rumänen mit der Kirche von Rom. Annales Universitatis Apulensis. Series Historica, 9/II, 2005, 7–20.

9 Hajdúdorog egyúttal a Munkácsi Egyházmegye legnagyobb lélekszámú közössége is volt. Vö. *Udvari István* (szerk.): A munkácsi görögkatolikus püspökség lelkészségeinek 1806. évi összeírása. Nyíregyháza, 1990.,119.

már a 17. században magától értetődő volt. Egy 1667-ből fennmaradt irat szerint, amikor a település két görögkatolikus közössége, az „orosz rend" és az „oláh rend" megegyezik a közös templom használatáról, akkor a megegyezést magyar nyelvű okiratban rögzítik.[10] 1783-ban a két parókia egyesítése melletti érvek között már nem csak az szerepel, hogy mindkét parókia hívei a köznyelvben a magyart használják, hanem az is, hogy a templomi prédikáció nyelve magyar, illetve a szentgyónások és a haldoklók ellátása szintén magyar nyelven történik.[11] A 18. század végi magyar nyelvű görögkatolikus prédikációs gyakorlatra szép példa az a homília, amit Szákovics Bazil nagykállói parókus mondott el az épülő napkori templom helyének megáldásakor.[12] Ugyanakkor a magyar nyelv iránti igény nem csak Hajdúdorog vonzáskörzetében, illetve Szabolcsban jelenik meg, hanem a püspöki székhelyen, Ungváron is. Erről tanúskodik az a jegyzőkönyv, amit 1778-ban az ungvári jezsuita templom görögkatolikus székesegyházzá való átalakításakor[13] vettek fel a szükséges változtatásokról. Ezek között az is szerepel, hogy magyar szónok alkalmazására is szükség lesz a városban élő magyar ajkú hívek miatt.[14]

Az 1790/91. évi országgyűléssel kezdődő nemzeti ébredés mozgalma, melyben a magyar nyelv ápolásának programja kiemelt helyen szerepelt, a magyar identitású görögkatolikusokra is hatást gyakorol. Hajdúdorog nagy szülöttje, Görög Demeter (1760–1833), Bécsben élve és annak irodalmi életében fontos szerepet játszva közvetítette övéi felé a nemzeti és nyelvi megújulás eszméit. Görög Demeter tanulmányait és pályafutását hajdúdorogi parókusként az a Bacsinszky András (1772–1809 között munkácsi püspök)[15] támogatta, akinek Kritsfalusi György, ungvári tanár, az első fennmaradt magyar nyelvű liturgia-fordítások egyikének készítője ajánlotta munkáját 1795-ben. Az ajánlásban Kritsfalusi így fogalmaz: *„..nem*

---

10 Görögkatolikus Püspöki Levéltár (=GKPL) I–1–a. Fasc. 02. nr. 28

11 GKPL I–IV–a. fasc. 7. nr. 29. Lásd: *Véghseő Tamás–Katkó Márton Áron:* Források a magyar görögkatolikusok történetéhez. 1. kötet: 1778–1905. Nyíregyháza, 2014. (Collectanea Athanasiana II. Textus/Fontes 4/1.), 2. számú dokumentum.

12 Derzhavnyy Arkhiv Zakarpats'koi Oblasti (=DAZO) Fond 151. Opisz 5. nr. 883. fol. 10–11r. Lásd: 3. számú dokumentum.

13 Az átalakításról: *Terdik Szilveszter:* Az egykori jezsuita templom székesegyházzá alakítása Ungváron Bacsinszky András püspök (1773–1809) idejében. In: *Véghseő Tamás* (szerk.): Bacsinszky András munkácsi püspök, Nyíregyháza, 2014. (Collectanea Athanasiana, I. Studia, vol. 6.), 197–243.

14 DAZO fond 151. opisz 1. nr. 2715. fol. 44v. Lásd: *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 1. számú dokumentum.

15 Bacsinszky András püspökhöz legújabban: *Véghseő Tamás* (szerk.): Bacsinszky András munkácsi püspök, Nyíregyháza, 2014. (Collectanea Athanasiana, I. Studia, vol. 6.)

tsak a' miólta ezen Ungvár várossában szerentsém vagyon lakni, hanem máshelyütt-is némelly jóakaróimtól ezen Munkának fel-vállalására minden módon ösztönöztettem."[16] Ez a megjegyzés is arra utal, hogy a a bizánci rítusú egyházakban leggyakrabban végzett liturgia, az Aranyszájú Szent János-liturgia magyar nyelvű fordítására ekkor már egyértelmű igény mutatkozik azon görögkatolikus közösségekben, melyek a hétköznapi nyelvhasználat terén már régen áttértek a magyar nyelvre. A püspöki székhelyen tevékenykedő fiatal tanár valószínűleg éppen azzal a szándékkal készítette el fordítását, hogy az főpásztori jóváhagyást is nyerve a hivatalos magyar nyelvű kiadás alapja legyen. Bizalommal ajánlhatta munkáját Bacsinszky püspöknek, aki a ruszin irodalmi nyelv megteremtésén munkálkodva[17] se kívánta a magyar nyelvhasználatot visszaszorítani. Sőt, a magyar nyelv liturgikus használata érdekében indított mozgalom forrásaiban újra és újra visszatérő érvként jelenik meg az az állítás, mely szerint maga Bacsinszky püspök engedélyezte először 1772-ben magyar nyelv templomi alkalmazását.[18] Bár erre vonatkozó történeti forrás még nem került elő, Bacsinszky püspök hajdúdorogi múltja, illetve az ungvári püspöki kancelláriáján kialakult nyelvhasználatai gyakorlat alapján feltételezhető, hogy a hivatkozás nem alaptalan.

A magyar nyelvű liturgia-fordítások még hosszú évtizedeken át csak kéziratos formában terjednek,[19] nyomtatásban elsőként egy liturgikus szövegeket és magánimádságokat tartalmazó imakönyv jelenik meg 1825-ben.[20]

A reformkori országgyűléseken a magyar nyelv használatának kiterjesztése érdekében hozott sorozatos intézkedések, melyek lezárásaként 1844-ben sor került a magyar államnyelvvé nyilvánítására, cselekvésre ösztönözték a magyar görögkatolikusokat is. Ezekben az évtizedekben a vármegyék is sokat tettek a magyar nyelv műveléséért és terjesztéséért.[21] Mindez azt

---

16 A liturgia-fordítás szövegét Sztripszky Hiador adta közre: *Szabó Jenő:* A görögkatholikus magyarság utolsó kálvária-útja. 1896–1912, Budapest, 1913. 463–501.

17 *Udvari István:* Ruszinok a XVIII. században. Történelmi és művelődéstörténeti tanulmányok. Nyíregyháza, 1994, 197.

18 *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 124., 133. és 156. számú dokumentumok.

19 Két 19. századi kéziratos szerkönyv legújabb kiadása: *Nyirán János:* 19. századi kéziratos görögkatolikus szerkönyvek Nyírgyulajból és Fábiánházáról, Nyíregyháza, 2012, (Collectanea Athanasiana II. Fontes/Textus vol. 2.), 145–285. Levéltári források tanúsága szerint a nyíregyházi Görögkatolikus Püspöki Levéltár több 19. századi kéziratos liturgia-fordítással is rendelkezett, de ezeket Dudás Miklós hajdúdorogi püspök 1943-ban a kolozsvári egyetem kutatóinak (Tamás Lajosnak és Ivánka Endrének) rendelkezésére bocsátotta. Ezen kéziratok további sorsa egyelőre nem ismert.

20 Imádságos könyvetske, Kassa 1825.

21 Vö. Zemplén vármegye és a Hajdú Kerület levélváltása 1841-ben: *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 7–10. számú dokumentumok.

eredményezte, hogy a helyi közösségek szintjén a magyar nyelv használata egyre inkább a magyar nemzethez tartozás és az állam iránti lojalitás kérdésével kapcsolódott össze. Ezért a magyar görögkatolikusok egyre nehezebben tudták elviselni azt, hogy miközben magyarnak vallották magukat és a hétköznapi társalgásban a magyar nyelvet használták, a templomi szertartásokon használatos ószláv vagy román nyelv miatt a többségi társadalom megkérdőjelezte magyar identitásukat és lojalitásukat. A liturgikus nyelv iskolai oktatása ellenére egyre kevesebben értették a templomi szertartásokat, ami gyakorta a nevetségesség határát súroló félrehallásokhoz vezetett.[22] Az egyházi szláv nyelv visszaszorulása a 19. század közepére oly méreteket öltött, hogy az egyházkormányzati problémákat is okozott, mivel a szabolcsi papság egy része már a püspöki központból szláv nyelven érkező leiratok értelmezésére is képtelen volt.[23]

A magyar nyelv liturgikus bevezetésének kérdése első ízben az 1843/44-es országgyűlésen került az országos közvélemény elé.[24] A hajdúdorogiak országgyűlési követük útján kérték a görögkatolikus szertartási könyvek államköltségen történő magyarra fordítását és kiadását. Az elképzelés ugyan széleskörű elvi támogatást kapott, az országgyűlés mégsem szavazta meg a szükséges pénzösszeget.[25] Az országgyűlésen fiatal írnokként részt vevő Farkas Lajos (1821–1894), a magyar görögkatolikusok szervezett mozgalmának elindítója és évtizedeken át vezetője, ekkor tapasztalhatta meg első alkalommal az országos politika közönyösségét és szűkkeblűségét a magyar görögkatolikusokkal szemben.[26]

Hamarosan egyházi vonalon is nyilvánvalóvá váltak a magyar nyelv liturgikus alkalmazása elé tornyosuló akadályok. 1845-ben Petrus Antal lelkész Hajdúdorogon teljes magyar nyelvű liturgiát végzett, ami kiváltotta az Egri Főegyházmegyei Hatóság tiltakozását. A munkácsi püspökhöz eljuttatott levél a később oly sokszor ismételt tényre hivatkozik: a magyar nem kanonizált liturgikus nyelv, ezért használata nem engedélyezett.[27] A nehézségek ellenére a hajdúdorogiak napirenden tartották a liturgikus

---

22 Pl. otca i szüna (Atya és Fiú): adsz-e szénát?

23 Ez készteti Szabó György főesperest arra, hogy Pankovics püspöktől a magyar használatát kérje a hivatalos levelezésben. DAZO fond 151. opisz 12. nr. 1754. *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 41. számú dokumentum. Évtizedekkel korábban már Bacsinszky püspök is panaszkodott arra, hogy a papnövendéknek jelentkező papfiúk nem értik az ószláv nyelvet. Vö. *Udvari:* 213.

24 *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 11–14. számú dokumentumok.

25 *Petrus:* A magyarság önvédelme, 20–21.

26 Farkas Lajos visszaemlékezései: *Farkas Lajos:* Egy nemzeti küzdelem.

27 *Petrus:* A magyarság önvédelme, 22–23. A szerző sajnos nem pontosítja a tiltás körülményeit.

könyvek fordításának és kiadásának kérdését. Az első magyar felelős kormány megalakulása (1848. március 17.) felcsillantotta a reményt, hogy a magyar görögkatolikusok ügye a legfelsőbb politikai szinten támogatásra talál. Erre utalt Eötvös József vallás- és közoktatási miniszter 1848. június 19-én Popovics Vazul munkácsi püspökhöz (1837–1864) írt levele, melyben kijelentette, hogy a maga részéről minden támogatást kész megadni a magyarra fordított liturgikus könyvek kiadásához.[28] A felcsillanó reményt a szabadságharc kitörése, majd pedig leverése oltotta ki. A Bach-korszakban a magyar nemzeti ügyekkel szemben a nemzetiségi igények kerültek előtérbe. A magyar görögkatolikusok szempontjából a román görögkatolikusok kormányzati támogatása különös jelentőséggel bírt. Mivel a magyar szabadságharc idején az erdélyi románok tanújelét adták a Habsburg-ház iránti hűségüknek, joggal számíthattak nemzeti igényeik támogatására. Egyházszervezetük fejlesztésére vonatkozó kérelmeik 1853-ban találtak meghallgatásra, amikor az uralkodó a Fogarasi Egyházmegyét Gyulafehérvár-Fogaras néven érseki rangra emelte, a korábban az esztergomi érsek alá tartozó Nagyváradi Egyházmegyét az új érsekséghez sorolta be, valamint Szamosújváron és Lugoson új püspökségeket állított fel. Ezzel létrejött az erdélyi román görögkatolikus egyháztartomány, melynek nemzetiségi jellege egyértelműen kidomborodott. A kifejezetten erős, és az iskolarendszer révén hatékony egyházszervezet sikeresen tudta képviselni a román nemzeti érdekeket, többek között a magyar görögkatolikusok törekvéseivel szemben is.

A kedvezőtlen politikai helyzetben a magyar görögkatolikusok két irányban tettek kezdeményezéseket. Az első próbálkozás a mozgalom céljainak minél szélesebb körű megismertetése volt a sajtó útján. 1861-ben indította útjára Ungváron Mészáros Károly hajdúdorogi származású ügyvéd a Kárpáti Hirnök című lapot, melynek első számaiban közölt vezércikkeivel a közvélekedés alakítására tett kísérletet. Érvelésében abból indul ki, hogy az akkori görögkatolikus egyházszervezet az ószláv és a román egyházi nyelv útján elszlávosítja és elrománosítja a magyar görögkatolikusokat, kiknek lélekszámát 300 ezerre becsüli. A kedvezőtlen folyamatok visszafordítása érdekében javasolja magyar óvodák létesítését, a magyar anyanyelvű tanítók anyagi megbecsülését, a vármegyei tisztségviselők nemzeti elkötelezettségének fokozását, illetve egy magyar jellegű görögkatolikus püspökség alapítását, melynek liturgikus nyelve a magyar lenne.[29]

---

28 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (=MNL OL) X 9112 51742. tekercs 983–984 fol. 8489 Cath. Egyh. 1. 138. *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 17. számú dokumentum.

29 Kárpáti Hirnök, I. évfolyam, (1861). 1. és 2. szám, 1. oldal. *Véghseő–Katkó:* 18–19. számú dokumentumok. Mészáros gondolatai nem csak támogatókra, hanem ellenzőre is találtak: *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 20–22. számú dokumentumok.

A másik járható útnak az újabb magyar nyelvű fordítások elkészítése és a magyar nyelv liturgikus használata előtti egyházi akadályok elhárítása tűnt. Így jelent meg 1862-ben Roskovics Ignác hajdúböszörményi lelkész gondozásában az *Óhitű imádságos- és énekes* könyv,[30] melynek használata széles körben elterjedt. A hajdúdorogiak 1863-ban Popovics Vazul munkácsi püspökhöz (1837–1864) nyújtottak be kérelmet a magyar nyelv használata ügyében.[31] A főpásztor nyitottnak mutatkozott az engedélyeztetés kérdésében, de kijelentette, hogy erre csak akkor kerülhet sor, ha hivatalos és ellenőrzött liturgikus fordítások készülnek. November 11-én kiadott körlevelében azonban már azt is kénytelen elrendelni, hogy a magyar nyelv használatának hivatalos engedélyeztetésig kizárólag ószláv nyelven szabad a Szent Liturgiát végezni, s csak bizonyos részek (Evangélium, *„Hiszem Uram és vallom"* kezdetű imádság, népénekek) végezhetők magyarul.[32] A rendeletet Scitovszky János esztergomi érsek (1849–1866) felszólítására adta ki,[33] akinek álláspontját a nyelvhasználat kérdésében a római katolikus egyház félelmei határozták meg. Mivel a görögkatolikusok számos településen a római katolikusokkal együtt éltek, félő volt, hogy a magyar nyelv használatára vonatkozó igény a latin szertartásúak közében is erőteljesen jelentkezni fog. Ez a félelem hosszú évtizedeken át alapvetően határozta meg a római katolikus püspökök gondolkodását, akik nem vették figyelembe azt a tényt, hogy a keleti egyház hagyományosan másként viszonyul a nemzeti nyelvekhez, mint a nyugati.

Az esztergomi érsek közbelépése ráébresztette a hajdúdorogiakat arra, hogy a nyelvhasználat kérdésében ki kell lépniük az egyházmegyei keretek közül. Az enyhülő politikai helyzet is arra bátorította őket, hogy igényeikkel ismét az országos nyilvánosság elé lépjenek. 1866-ban feliratot intéztek az uralkodóhoz,[34] a hercegprímáshoz,[35] a főkancelláriához[36] és az országgyűléshez.[37] A feliratokban kinyilvánítják nemzeti önazonosságukat *(„Mi tősgyökeres magyarok lévén..."* *„…mi magyarok vagyunk s az örökké valóságig*

---

30 Debrecen, 1862. 1898-ig összesen nyolc kiadást élt meg. A magyar nyelvű liturgikus kiadványok adatait Ivancsó Isván gyűjtötte össze: *Ivancsó István:* Görög katolikus liturgikus kiadványaink dokumentációja I–II. Nyíregyháza, 2006–2008.

31 *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 23. számú dokumentum.

32 *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 25. számú dokumentum.

33 „Minthogy akadt olyan egyén, a ki nem átallott országprimásunk előtt vádat emelni..." Uo.

34 *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 27. számú dokumentum.

35 *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 28. számú dokumentum.

36 *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 29. számú dokumentum.

37 *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 30. számú dokumentum.

azok akarunk maradni" „...ünepélyesen ki jelentjük hogy magunknál tős gyökeresebb magyarokat e Hazában nem ismerünk, és nemzetiségünk iránti tántorithatatlan szeretettben magunkat senki által felül múlni nem engedjük.") és kérik ennek tudomásul vételét. Fájdalommal állapítják meg, hogy bár saját hazájukban magyarként élnek, a szertartásuk nyelve miatt muszkának vagy oláhnak csúfolják őket. Felidézik a román görögkatolikusok példáját, akik nem sokkal korábban szintén nemzeti alapon részesültek az egyházszervezet fejlesztésének kiváltságában. Joggal fogalmazzák meg a kérdést: ha Magyarországon a román görögkatolikusok használhatják anyanyelvüket a liturgiában és rendelkezhetnek saját egyházszervezettel, akkor ugyanezt a magyar görögkatolikusok miért ne igényelhetnék? Egyidejűleg utalnak arra is, hogy a megerősödött nemzetiségi mozgalmak komoly veszélyt jelentenek a magyar görögkatolikusokra. Ismételten kérik a bizánci szertartású liturgikus könyvek közpénzen történő lefordítását és kiadását, illetve megfogalmazzák azt az igényüket, hogy a magyar görögkatolikusok számára létesüljön külön egyházmegye, vagy, ha ez anyagi okokból nem lehetséges, Hajdúdorog székhellyel helynökség.

A felterjesztések sorsa kijózanítóan hatott a hajdúdorogiakra: választ sehonnan se kaptak. Hiába hivatkoztak nemzeti érdekre, a kétszázezer főnyi magyar görögkatolikus népességre és annak jogos igényeire, s az önálló püspökség megalapítása tekintetében hiába támogatta őket a Munkácsi Egyházmegye is,[38] a közgondolkodásban rögzült sztereotípiákat nem tudták legyőzni. A közvélemény a keleti szertartást szorosan a nemzetiségek világához kötötte és képtelen volt szabadulni attól, hogy „magyarság" és „bizánci szertartás" egymást kizáró fogalmak. Hivatalosan ki nem mondva, de hallgatólagosan az az elképzelés érvényesült, hogy azok a görögkatolikusok, akik érzelmeikben és nyelvhasználatukban a magyarsággal kívánnak azonosulni, válasszák a rítus- vagy felekezetváltás útját.

Míg Hajdúdorogon a város többnyire biztosítani tudta a gyakorlatban a magyar nyelv liturgikus használatát,[39] más helyeken az egyházi hatóságok korlátozó intézkedéseket foganatosítottak. Éppen az 1866. évi kérvényekkel egy időben zajlottak le Makón azok az események, melyek rávilágítottak a magyar liturgikus nyelv alkalmazásából fakadó konfliktusok súlyára. A város mintegy kétezer fős görögkatolikus közössége már évtizedek óta a magyart használta templomi nyelvként. 1866-ban egy ötven fős román

38 Esztergomi Prímási Levéltár (=EPL) Simor Cat. D. Hajdúdorog, 11. 15. doboz. *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 32. számú dokumentum. A támogató nyilatkozatot (széküresedés miatt) káptalani helynökként jegyző Csopey Antal (maga is liturgiafordító) csak illetékesség hiányában nem tér ki a magyar nyelv liturgikus használatának kérdésére.

39 *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 24. számú dokumentum.

anyanyelvű kisebbség ezt a szokást meg kívánta szüntetni és ebben Iosif Papp-Szilágyi nagyváradi püspök (1863–1873) támogatta őket. A közösség belső békéjét éveken át feldúló ellentétben a püspök azt az álláspontot képviselte, hogy magyar nyelven semmiképpen sem szabad a szertartásokat végezni. Arra akarta kötelezni a makóiakat, hogy alkalmazzanak egy román kántortanítót, aki a templomi éneklést is vezeti.[40] Papp-Szilágyi püspök fellépése igazolta azokat a félelmeket, melyekre a hajdúdorogiak az 1866. évi felterjesztésekben utaltak: az idegen szertartási nyelv veszélyezteti a magyar identitást és a magyar közösségek beolvadásához vezethet.

A hajdúdorogiak felismerték, hogy nem elégséges más városok és falvak magyar görögkatolikus híveire hivatkozniuk, hanem velük összefogva kell ügyüket az országos nyilvánosság elé tárni. Már az 1866-ban a képviselőháznak küldött felterjesztésben is engedélyt kértek arra, hogy a magyar görögkatolikusok számára országos értekezletet tartsanak. Ezt az országos népgyűlést 1868. április 16-ra hívták össze Hajdúdorogra. A népgyűlésre 33 egyházközség küldte el képviselőjét (szám szerint 220-at), illetve 20 lelkész jelent meg. Ezen kívül 19 egyházközség és 11 lelkész írásban jelezte, hogy elfogadja a határozatokat. A tanácskozás eredményeként megfogalmazásra kerültek az elérendő célok: 1. magyar püspökség felállítása Hajdúdorog székhellyel; 2. a liturgikus könyvek közpénzen történő lefordítása és kiadása; 3. a magyar liturgikus nyelv szentesítése. A népgyűlés Állandó Végrehajtó Bizottságot hozott létre, melynek élére a szervezésben nagy érdemeket szerzett Farkas Lajost, Hajdúdorog főhadnagyát választották.[41] A népgyűlés mint a magyar görögkatolikusok önszerveződésének első jelentős megnyilvánulása, illetve annak kétségbevonhatatlan sikere, komoly jelzésnek bizonyult az egyházi hatóságok számára. A népgyűlés egyik résztvevője, a mozgalommal rokonszenvező Szabó György, hajdúdorogi parókus Pankovics püspöknek írt bizalmas jelentésében ezekkel a szavakkal próbálja érzékeltetni a helyzet komolyságát: *„én ugy látom: miszerint mi itt egy nagyszerű áradattal állunk szemközt, melynek utjába állani annyit tenne mint attól elsodortatni […] vagy ellenállás által a szenvedélyes árt felbőszitve oly végletekre ragadtatni, melyekről az imádandó isteni Gondviselés mentsen meg minket!”*[42]

---

40 *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 26., 31. és 33–35. számú dokumentumok. Vö. *Janka György:* A magyar liturgikus nyelv és a makói görögkatolikusok. Athanasiana 9 (1999) 51–70.

41 *Farkas:* Egy nemzeti küzdelem, 44–56. A népgyűlés teljes jegyzőkönyvével.

42 DAZO fond 151. opisz 12. nr. 1754. *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 38. számú dokumentum.

Az Állandó Végrehajtó Bizottság felterjesztéseket[43] és delegációkat küldött Ungvárra, Pestre és Esztergomba. A kedvező fogadtatás ellenére a petíciókra ezúttal sem érkezett válasz. A sürgetések és érdeklődések során ismét világossá vált, hogy a magyar nyelv liturgikus használatának kérdése komoly félelmeket keltett a római katolikus főpásztorokban. Ezt a Vallás- és Közoktatási Minisztérium tanácsosa, Lipovniczky István c. püspök, egyértelműen Farkas Lajos értésére adta, aki visszaemlékezésében így idézi fel a tanácsos szavait: „*Mert hát ki áll jót arról, hogy ha ma nekünk megengedik a magyar nyelvű isteni tiszteletet, holnap nem a komáromi magyar ajkú latin szertartásúak fogják-e épen azt követelni? Már pedig ez teljesíthetetlen.*"[44] Lipovniczky hivatalból kikérte[45] Simor hercegprímás véleményét, aki nem támogatta se a magyar görögkatolikus püspökség felállítását, sem pedig a magyar nyelv liturgikus alkalmazásának szentesítését. Érvei között figyelemre méltó az a gondolat, mely szerint a magyarosítás szándékát a magyar görögkatolikusok új egyházmegyébe tömörítése nem szolgálja, mert így a teljesen nemzetiségi jellegű rutén és román egyházmegyék még jobban elszigetelődnek a magyarságtól és a magyar kultúrától. A liturgikus nyelv kérdésében kihangsúlyozza, hogy annak megváltoztatása kizárólag az Apostoli Szék jogköre, ugyanakkor tanújelét adja annak is, hogy a magyar ajkú görögkatolikusok nyelvi hátrányainak súlyát nem érzékeli. Nem kis naivitásról tanubizonyságot téve azt feltételezi, hogy a görögkatolikus püspökök egyike se küld olyan papot a magyar egyházközségbe, aki a magyar hívek nyelvi adottságaihoz ne igazodna.[46]

Az önszerveződéssel egyidejüleg egy rendkívül fontos tartalmi kérdés vizsgálata és vitája is megkezdődött: mit jelent tulajdonképpen a „magyar liturgia"? Minden egyes szertartás minden egyes szavának magyarra fordítását és végzését jelenti, vagy pedig csak a nép által is hallott, illetve énekelt részekre vonatkozik? A legjelentősebb liturgia-fordítók egyike, Roskovics Ignác 1868-ban Simor hercegprímáshoz intézett tervezetében amellett száll síkra, hogy csak a nyilvános részek magyar fordítása készüljön el, míg a pap által mondott úgynevezett „csendes imák" ószlávul, románul vagy görögül lennének végzendők. Javaslatot tesz egy ötnyelvű, görög-magyar-ószláv-ro-

43 *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 37. és 39. számú dokumentumok.

44 *Farkas:* Egy nemzeti küzdelem, 72.

45 EPL Simor Cat. D. Hajdúdorog, 11. 15. doboz. 3844/1868. *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 42. számú dokumentum.

46 EPL Simor Cat. D. Hajdúdorog, 11. 15. doboz. 3844/1868. *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 43. számú dokumentum.

mán-latin nyelvű Liturgikon összeállítására is, melynek bevezetése érvelése szerint a különböző nemzetiségek békés egymás mellett élését is szolgálná.[47]

A hajdúdorogi népgyűlés összekötötte a magyar nyelvű liturgia ügyét a görögkatolikus magyarok számára felállítandó külön püspökség igényével. Pankovics István munkácsi püspök (1866–1874) 1871 szeptemberében Hajdúdorogon tett kánoni látogatása során olyan magatartást tanúsított, mely megerősítette a dorogiakban azt a meggyőződést, hogy a tornyosuló akadályok ellenére céljaik megvalósulása közel van. Nem emelt kifogást az ellen, hogy a jelenlétében magyar nyelven végezzék a Szent Liturgiát. Sőt, az ünnepi pillanatokban a püspök még azt is kijelentette, hogy élete legszebb feladatának tartja, hogy ő legyen az első magyar görögkatolikus püspök.[48] Pankovics püspök látogatása során megcsodálhatta a hajdúdorogi templom új freskóját is, amit az egyházközség az 1868-as népgyűlés után készíttetett és ami a mozgalom ideológia hátterének megvilágítását is szolgálta. Révész György: *Szent István lerombolja a bálványokat* című festményén a szent király mellett bizánci szertartású püspökök állnak, hirdetve azt az – akkoriban és még hosszú ideig kétségbe vont – történeti tényt, mely szerint a magyarság körében elsőként a bizánci egyház papjai végeztek térítő munkát.[49]

Ilyen előzmények után óriási csalódást okozott az uralkodónak az a döntése, mellyel 1873. szeptember 17-én a Munkácsi Egyházmegyén belül Hajdúdorog székhellyel külhelynökséget alapított 33 magyar ajkú egyházközség számára.[50] A külhelynökség alapítását előkészítő kormányzat teljes mértékben figyelembe vette a római katolikus főpásztorok aggályait a magyar liturgikus nyelvvel kapcsolatban. S mivel a görögkatolikusok nyíltan megvallották, hogy a saját püspökség egyik legfontosabb feladata a magyar nyelv oltárra emelése, szándékuk ellenére komoly érvet szolgáltattak az egyházmegye felállítása ellen. A külhelynökség alapítását ugyan maguk a hajdúdorogiak vetették fel arra az esetre, ha az egyházmegye létrehozása anyagi akadályokba ütközne, de annak joghatóságát értelemszerűen az összes magyar ajkú közösségre kiterjeszteni gondolták. Az 1868-ban megtartott hajdúdorogi kongresszus a korábbi javaslattal szemben már egyértelműen egy

---

47 EPL Simor Cat. D. Hajdúdorog, 11. 15. *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 40. és 40a. számú dokumentumok.

48 *Farkas:* Egy nemzeti küzdelem, 80–82. A kánoni látogatás után írt beszámolója a hercegprímáshoz: *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 44. számú dokumentum.

49 A freskó ma már nem látható. Vö. *Terdik Szilveszter:* Szent István király tisztelete a görögkatolikus egyházban, in: István, a szent király. Tanulmánykötet és kiállítási katalógus Szent István király tiszteletéről halálának 975. évfordulóján, szerk. *Kerny Teréz–Smohay András,* Székesfehérvár 2013, 188–204., 189–190.

50 MNL OL K 26 1915–XXV–2855. *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 48. számú dokumentum.

önálló egyházmegye felállítását kérte. A kormányzat belátta, hogy a magyar görögkatolikusok igényeire valamilyen választ kell adnia, aminek azonban összhangban kell lennie más egyházi érdekekkel is.[51] A külhelynökség megalapítása tehát inkább köztes megoldásnak tekinthető. Pásztelyi püspök 1875-ben első külhelynökké Danilovics János székesegyházi kanonokot nevezte ki,[52] kinek egyébként is meglehetősen szűk joghatósága[53] csupán a szabolcsi főesperesség hajdúdorogi, karászi, máriapócsi, nagykállói, nyírbélteki és tímári esperesi kerületeinek parókiáira terjedt ki. Ez később ugyan a szatmári főesperesség nyíri kerületével bővült, de még így is csak egy töredékét fogta össze a magyar ajkú görögkatolikus egyházközségeknek.

Danilovics helynök jelentős sikereket ért el viszont a liturgikus fordítások elkészítése terén. 1879 májusában fordító-bizottság felállítását kezdeményezte, melynek tizenhárom éven át tartó munkáját maga irányította. A munkálkodás eredménye négy liturgikus könyv fordítása, ill. kiadása lett.[54]

Alig alakult meg a fordító-bizottság és terjedt el működésének híre, Rómából – Haynald Lajos bíboros, kalocsai érsek (1867–1891) véleményének meghallgatása után[55] – tiltó rendelkezés érkezett a magyar nyelv liturgikus használatát illetően. A Szentszék kötelezte a munkácsi püspököt arra, hogy maradéktalanul állítsa vissza az ószláv nyelv használatát. Pásztelyi püspök körlevélben hozta a papság tudomására a magyar nyelv használatának tilalmát, de ez a kialakult gyakorlaton nem sokat változtatott.[56] Annál inkább

---

51 Vö. Trefort miniszter és Simor herceprimás levélváltása: *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 46–47. számú dokumentumok.

52 EPL Simor Cat. D. Hajdúdorog, 11. 15. doboz. *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 49. számú dokumentum.

53 EPL Simor Cat. D. Hajdúdorog, 11. 15. doboz. *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 50. számú dokumentum.

54 *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 51–52. számú dokumentumok. A liturgikus kiadványok: 1. Aranyszájú Szent János atya szent és isteni Liturgiája, Debrecen, 1882. 2. Görög katholikus egyházi szerkönyv (Euchologion), Debrecen, 1883. 3. Szent Nagy Bazil atya szent és isteni Liturgiája, továbbá az előszenteltek liturgiája s egyéb egyházi szolgálatok papi imádságai, Debrecen, 1890. 4. Görögszertartású általános egyházi énekkönyv a hozzávaló imákkal. Fordította: Danilovics János. Debrecen, 1892.

55 *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 63. és 179. számú dokumentumok.

56 *Petrus:* A magyarság önvédelme, 82. A tiltásra vonatkozó levéltári források egyelőre nem kerültek elő. A munkácsi egyházmegye fegyelmi szabályzatában: „Egyházmegyénk területén levő, és joghatóságunkhoz tartozó nem szlávajku hiveink közötti lelkészetekben az isteni tiszteletnek ugy templombeli, valamint külső szent szolgálatainál a canonisált oltárnyelvtől (lyturgicus) csak annyi eltérés türetik meg, amennyit a latinszertartásu kath lelkész testvéreink a saját szertartásbéli isteni tiszteletök, belső és külső szent szolgálataikban a hivők nyelvén végeznek. E szabálytól ő szentsége a római Pápa legmagasb engedélye nélküli eltérést, vagy kihágást, saját

cselekvésre ösztönözte az Állandó Végrehajtó Bizottságot, mely 1881. január 23-án Hajdúdorogon értekezletet tartott. A tanácskozás eredményeként a Bizottság tagjai kérvényeket nyújtottak be a királyhoz,[57] a képviselőházhoz[58] és Trefort Ágoston kultuszminiszterhez.[59] A felterjesztésekben rámutatnak arra, hogy a külhelynökség nem oldotta meg a magyar görögkatolikusok problémáit, ezért ismét egy önálló egyházmegye felállítását kérik. Az országgyűléshez benyújtott kérvényben utalnak arra, hogy az új egyházmegye előmozdítaná a magyar államnyelv elterjedését a nemzetiségek által is lakott egyházközségekben. Ez az utalás ugyan elsősorban a politikai üzenetekre érzékeny képviselők megnyerését szolgálta, viszont a hajdúdorogi mozgalom hazai és nemzetközi megítélése szempontjából végzetesnek bizonyult. Attól kezdve az alapvetően lelki igények kielégítése céljából útjára indított kezdeményezést a közvélemény, s elsősorban a sajtó egy része nacionalista mozgalomként értelmezet és állította be, melynek célja a nemzetiségek elmagyarosítása. Ezt a bélyeget a magyar liturgia és a magyar görögkatolikus püspökség ellenfelei szinte letörölhetetlenül rásütötték a mozgalomra.

Az 1881. évi felterjesztések kedvező fogadtatásra találtak mind a királynál, mind pedig az országgyűlésben. A kormány kikérte a püspöki kar tagjainak, illetve a budapesti egyetem teológiai karának véleményét,[60] akik Pásztelyi Kovács János munkácsi és Tóth Miklós eperjesi püspök (1876–1882) kivételével az új püspökség alapítása ellen foglaltak állást.[61] Lipovniczky tanácsos egy évtizeddel korábban megfogalmazott szavai a magyar liturgikus nyelv bevezetésével kapcsolatban továbbra is érvényben voltak. A kormány látva a püspökök ellenkezését több mint egy évtizedre levette a napirendről az egyházmegye alapításának kérdését, s attól kezdve kormánykörökben arra az álláspontra helyezkedtek, hogy mindaddig nem lehet szó új görögkatolikus egyházmegye alapításáról, míg a Szentszék a magyar nyelv használatát nem engedélyezi.[62] Ivánkovics János miniszteri tanácsos 1893-ban történt kinevezése után vette elő ismét az ügy aktáit, s készített részletes elemzést és alaposan kidolgozott javaslatot a hajdúdorogi püspökség felál-

---

felelőségükre elkövetni bátorkodó lelkészek szigorú fegyelmi eljárásnak teszik ki magukat." (1883. március 5–10., VII/25/b.)

57 GKPL IV–2a. 8/1881. *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 53. számú dokumentum.

58 GKPL IV–2a. 8/1881. *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 54. számú dokumentum.

59 GKPL IV–2a. 8/1881. *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 55. számú dokumentum.

60 *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 56., 58–59. számú dokumentumok.

61 *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 62–66. számú dokumentumok.

62 *Pirigyi István:* A magyarországi görögkatolikusok története, II. Nyíregyháza, 1991, 94.

lítása tárgyában.[63] Ekkor azonban Vaszary hercegprímás arra kérte Eötvös Loránd kultuszminisztert, hogy vegye le a napirendről a kérdést.[64]

Az 1881-ben megtapasztalt, némileg váratlan[65] elutasítás évekre visszavetette az Állandó Végrehajtó Bizottság tevékenységét is. Újabb konkrét lépések megtételére az 1896. évi millenniumi ünnepségek politikai légköre teremtett lehetőséget. Az újabb kezdeményezésnek Kováts József hajdúdorogi országgyűlési képviselő parlamenti interpellációja adta meg az alaphangot, aki május 27-én arról faggatta Bánffy Dezső miniszterelnököt: *„Szándékozik-e a kormány valahára H. Dorogon a gör. kath. püspökséget felállitani s tett-e már előterjesztést a koronánál?”*[66] Az Állandó Végrehajtó Bizottság újabb kérvényeket[67] állított össze, s a tagjaiból választott nagy létszámú küldöttség elindult a fővárosba. A Bizottság azzal kívánta a budapesti követjárás tárgyát a fővárosi és az országos közvélemény előtt kihangsúlyozni, hogy június 27-én reggel magyar nyelvű Szent Liturgiát végeztek az Egyetemi templomban. Az esemény nagy sajtónyilvánosságot kapott: mind a készülő eseményről, mind pedig az elvégzett ünnepélyes Szent Liturgiáról bőséges sajtótudósítások születtek. A Pester Lloyd tudósítása hamar eljutott Rómába, ahol augusztus 20-án a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja már Vaszary Kolos esztergomi érsek (1891–1912) és Vályi János eperjesi püspök (1882–1911) időközben bekért jelentésével együtt tárgyalta az ügyet. A szentszéki vizsgálat eredményeként szeptember 2-án az a döntés született, hogy mind a magyar nyelv használata, mind a liturgikus könyvek kiadása súlyos és megszüntetendő visszaélés. Erről Mieczysław Halka Ledochówski bíboros szeptember 20-án értesítette mind a hercegprímást, mind pedig a munkácsi és az eperjesi püspököket. Az érintett püspököket a Szentszék kötelezte arra, hogy tegyenek meg mindent a bevezetett visszaélések megszüntetése érdekében, vonják szigorú ellenőrzés alá azokat az egyházközségeket, amelyek a magyar nyelv használatában leginkább kitűnnek és mozdítsák el

63 MNL OL K 721 I/a–1881. *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 67. számú dokumentum.

64 EPL Vaszary Cat Dc. Hajdúdorog, 4315/1894. *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 68. számú dokumentum.

65 Wlassics Gyula kultuszminiszter 15 évvel később is így értékeli az elutasító véleményeket: „Érveik azonban, amelyeket felhoznak annyira nem birnak a meggyőződés erejével, hogy valóban csodálni lehet miért tétetett az ügy a jelentések beérkezése után az irattárba.” *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 90. számú dokumentum.

66 *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 79–80. számú dokumentumok.

67 *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 83–86. számú dokumentumok.

helyeikről azokat a papokat, akik a hajdúdorogi mozgalommal szimpatizálnak.[68]

A magyar kormány 1898 márciusáig két memorandumot[69] is intézett a Szentszékhez, melyekben a tiltás visszavonását sürgette. A lelki igény és a történeti előzmények mellett az emlékiratok leginkább a román görögkatolikusok nyelvhasználatára hivatkoztak és sérelmezték, hogy a Szentszék megtagadja a magyaroktól azt, amit engedélyez a románoknak. Egyházi részről mind Vaszary hercegprímás,[70] mind pedig Firczák Gyula munkácsi püspök (1881–1912) a tiltás szigorúságának enyhítését kérte,[71] míg Vályi János eperjesi püspök haladéktalanul kihirdette[72] a tiltó határozatot. A magyar liturgia ellenzői is eljuttatták álláspontjukat a Szentszékhez. Az egyháziak közül Drohobeczky Gyula kőrösi püspök (1891–1920) több levélben részletesen ismertette súlyosan elmarasztaló véleményét mind a görögkatolikus magyarok mozgalmáról, mind pedig a velük szimpatizáló Firczák Gyula püspökről.[73] A románok részéről a Victor Mihályi érsek,[74] Epaminonda Lucaciu görögkatolikus pap,[75] illetve a későbbi lugosi és szamosújvári püspök, Vasile Hossu[76] igyekezett a magyar görögkatolikusok mozgalmát tisztán politikai célzatú mozgalomként feltüntetni és a Szentszék előtt hiteltelenítení. XIII. Leó pápa (1878–1903) szakértőként Nikolaus Nilles jezsuita tudóst, a keleti egyházak történelmének és liturgiájának kiváló ismerőjét kérte fel a kérdés tanulmányozására, aki elutasította ugyan a magyar kormány érveit, de a magyar nyelv használatának tilalmát nem látta indokoltnak. Azt tanácsolta – eredmény nélkül –, hogy a Szentszék inkább használja fel a magyar kormány buzgóságát és érje el, hogy az állam költségén hittanilag kifogástalan liturgikus könyvek kerüljenek kiadásra.[77]

Az Egyetemi templomban végzett magyar nyelvű liturgia utáni diplomáciai jegyzékváltás és annak belpolitikai vonatkozásai a magyar görögkatolikusok mozgalmát véglegesen politikai síkra terelték. Voltak, akik a következmények miatt elhibázott lépésnek és fölösleges provokációnak tar-

---

68 *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 87., 87a, 89., 92–104., 107–109. számú dokumentumok.

69 *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 128. és141a. számú dokumentumok.

70 *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 118. számú dokumentum.

71 *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 112–115. számú dokumentumok.

72 *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 110. számú dokumentum.

73 *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 176. és 187. számú dokumentumok.

74 *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 100. számú dokumentum.

75 *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 209. számú dokumentum.

76 *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 102. számú dokumentum.

77 *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 165. számú dokumentum.

tották a fővárosi magyar nyelvű liturgiát. A sajtóban megjelentek azok a vélemények is, melyek szerit a görögkaotlikus magyaroknak a szentszéki tiltás miatt Rómától független nemzeti egyházbe kellene szerveződniük, amihez az 1895. évi egyházpolitikai törvények kellő közjogi alapot biztosítanak.[78] Kétségtelen, hogy a Szentszék reakciója rendkívül erélyes volt és komoly hátrányokkal járt, de egyúttal átgondolt cselekvésre és új utak keresésére is ösztönözte a magyar görögkatolikusokat. Új kezdeményezésként 1898 júniusában Budapesten megalakult a Görög Szertartású Katolikus Magyarok Országos Bizottsága,[79] melynek elnöke Szabó Jenő (1843–1921) nyugalmazott miniszteri tanácsos, főrendiházi tag lett.[80] Hosszú minisztériumi pályafutása során alaposan kiismerte a politika útvesztőit, ezért vezetésével az Országos Bizottság kísérletet tett arra, hogy a magyar görögkatolikusok ügyét kivezesse a politika ingoványos talajáról.[81] Mivel az egyházmegye felállításának kérdése elsősorban politikai akarattól és egyeztetésektől függött, s könnyen kontrollálhatatlan játszmák martalékává válhatott, az Országos Bizottság arra az álláspontra jutott, hogy a magyar liturgikus nyelv szentesítését a meglévő egyházmegyei keretek között próbálja meg elérni. Ezen kívül célként fogalmazódott meg a liturgikus mozgalom nacionalista beütésektől való megtisztítása, valamint a Gergely-naptár bevezetése a magyar ajkú egyházközségekben. A programhoz 113 parókia, 568 fília és 134.527 hívő csatlakozott.[82] Az Országos Bizottság egy bő évtized után – megtapasztalva a román egyházmegyék püspökeinek hajthatatlanságát és románosító törekvéseit – visszatért az önálló egyházmegye eszméjéhez, amit ez idő alatt a hajdúdorogi Állandó Végrehajtó Bizottság nem adott fel.

Az Országos Bizottság programjában szerepelt egy római zarándoklat megszervezése is, melynek célja a magyar görögkatolikusok létének demonstrálása volt. Az 1898. november elején kibocsátott első felhívás így fogalmaz: *„1. Annak bizonyítása, hogy a görögkatolikus magyarok hűségesen ragaszkodnak az egyház egységének központjához, Rómához, s ez a ragaszkodás élő hiten, tiszta meggyőződésen és odaadó szereteten alapul. 2. Azokkal szemben, akik úgy informálták a Szentszéket, hogy nincs is görögkatolikus magyarság, e zarándoklattal bizonyítjuk létünket és azt is, hogy elég nagy szám-*

---

78 *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 101. és 118. számú dokumentumok.

79 *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 158. számú dokumentum.

80 Elsőként a görögkatolikus világiak közül. Szabó Jenő főrendiházi tagsága a magyar görögkatolikusok társadalmi emancipációjának is jelzője.

81 *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 172. számú dokumentum.

82 Emlékkönyv a görög szert. katholikus magyarok római zarándoklatáról, Budapest, 1901., 3–10. *Mayer Mária:* Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi törekvések, 1860–1910. Budapest, 1977. 144–152.

ban vagyunk ahhoz, hogy figyelembe vegyenek bennünket. 3. Végül ki kell mutatnunk Őszentsége előtt, hogy amikor más ajkú hittestvéreinkhez hasonlóan, nyelvünket istentiszteleti nyelvvé emeltetni kérelmezzük, csak a köztünk lábra kapott hitközöny, vallásmegvetés és valláselhagyás ellen küzdünk, mozgalmunk minden ízében tiszta, őszinte és katolikus."[83]

A zarándoklatra a jubileumi Szentévben, 1900-ban került sor március 6. és 9. között. Ezen 461 zarándok (köztük 67 lelkész) vett részt. A zarándoklat vezetését Vályi János eperjesi püspök vállalta, míg Firczák Gyula munkácsi főpásztor Rómában csatlakozott hozzájuk. Viszontagságos körülmények között jutottak el az Örök Városba, ahol az a nyugtalanító hír fogadta őket, hogy XIII. Leó pápa talán nem is fogadja őket. A pápai kihallgatásra végül a római tartózkodás utolsó napján került sor. Vályi János püspök rövid köszöntő beszédében[84] a magyar liturgia szentesítését kérte a pápától és átadta azt az Emlékiratot,[85] melyben a magyar görögkatolikusok kérésüket összefoglalták. Az Államtitkárság előzetesen tájékoztatást kapott a szervezőktől a benyújtandó kérelem tartalmáról, s a nuncius útján jelezte, hogy arra azonnali választ a Szentatyától nyilvánvalóan nem kaphatnak. Az Emlékirat szentszéki tanulmányozásával kapcsolatos későbbi államtitkársági iratok kiemelik annak tiszteletteljes hangnemét és visszafogott stílusát.[86] Mind a zarándokok magatartása, mind pedig az Emlékirat szövege jelentős mértékben javított azon a kedvezőtlen megítélésen, mely az addig beérkezett információk alapján Rómában a magyar görögkatolikusokkal kapcsolatban kialakult.

A római zarándoklat után az Országos Bizottság díszes kiállítású Emlékkönyvet adott ki két térképpel, számos fényképpel, a zarándoklat előzményeinek, lefolyásának történetével, a pápának átnyújtott Emlékirat szövegével, a résztvevők névsorával.[87] Az Emlékirat címlapját Roskovics Ignác (1854–1915), festőművész, az Országos Bizottság tagja (a liturgiafordító Roskovics Ignác nagyprépost fia) „Magyarok Nagyasszonya" című festménye díszítette. Történeti részét Hodinka Antal (1864-1946) történész, a görögkatolikusok történelmének legkiválóbb ismerője állította össze. A bizánci szertartású katolikus magyarok történetének bemutatásában felsorakoztatja azokat a történeti tényeket és érveket, melyek a 19. század második felétől kezdődően egyre nagyobb jelentőségre tettek szert a magyar görög-

---

83 A római zarándoklat előkészületeire vonatkozó dokumentumok: *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 175., 184–189.,

84 *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 193–194. számú dokumentumok.

85 *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 192. számú dokumentum.

86 *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 210. számú dokumentum.

87 Emlékkönyv 67–98. *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 192. számú dokumentum.

katolikusok önértelmezésében. A többségi társadalom gondolkodásában a keleti szertartás a szláv és a román nemzetiségekhez kapcsolódott, míg a magyarság vallási jellemzőjeként a latin szertartás vagy a protestantizmus rögzült. Mindeközben a történeti kutatások eredményeként egyre inkább vitathatatlanná vált, hogy a magyarság elsőként a bizánci szertartású kereszténységgel ismerkedett meg, a 10. században egyes magyar előkelők Bizáncban lettek keresztények, s ennek következményeként Hierotheosz püspök személyében keleti szertartású térítő püspök működött Magyarországon. Szent István király ugyan a latin szertartású kereszténység mellett döntött, ám a bizánci szertartás képviselői – elsősorban a szerzetesek – még hosszú ideig működtek a magyarok között. A bizánci szertartás jelenléte az Árpád-kori magyarság körében, illetve az azt bizonyító történeti tények sora óriási szerepet játszott a 19–20. századi magyar görögkatolikusok önértelmezésének alakulásában. Különösen a millenniumi ünnepségek atmoszférájában volt nagy jelentősége annak, hogy rámutathattak: a magyar nemzet története a bizonyíték arra, hogy a „magyarság" és a „keleti szertartás" nem egymást kizáró fogalmak. Az önértelmezésük útja tehát az egészen távoli múltból indult. Annak elfogadtatása a többségi társadalommal viszont valódi kálvária-útnak bizonyult.

A zarándoklat ugyan nem hozott teljes áttörést, s a Szentszék elvileg fenntartotta a szigorú tiltást, de a magyar görögkatolikusok ügyének kétségtelenül óriási szolgálatot tett. Az enyhülés jeleként értelmezhető az, hogy a római zarándoklat után Emidio Taliani bécsi nuncius (1896–1903) is – a már említett Nikolaus Nilles-szel egyetértésben – a kialakult nyelvhasználati gyakorlat hallgatólagos tűrését javasolta.[88] A Szentszék valóban ezt az utat választotta: az a döntés született, hogy a Szentszék nem ad választ a kormány és a zarándokok emlékiratira, illetve Firczák püspök enyhítést kérő levelére, s csak abban az esetben ad ki újabb állásfoglalást, ha az érintett püspökök és a magyar kormány részéről ismételt jelzés érkezik, vagy a görögkatolikus egyházakat veszélyeztető tendenciákról (szakadások, hitelhagyások) futnak be hírek. Ebben az esetben a Szentszék késznek mutatkozott az érintett püspökök bölcsességére bízni a nyelvhasználattal kapcsolatos döntéseket és a kiadott magyar nyelvű liturgikus könyveket szakemberek által megvizsgáltatni.[89]

Kétségtelen, hogy a Szentszéknek ez az álláspontja jelentős mérföldkő a görögkatolikus magyarok mozgalmának történetében. Róma természetesen nem változtathatott elvi álláspontján a liturgikus nyelvhasználat tekintetében. Ugyanakkor a bíborosoknak azt is be kellett látniuk, hogy a magyar

88 *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 208. számú dokumentum.

89 *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 211–2012. számú dokumentumok.

nyelv használatát a liturgiában súlyos következmények nélkül képtelenség lett volna visszaszorítani. A súlyos következmények között pedig a skizma-veszély, illetve egy Rómától független magyar jellegű bizánci szertartású egyház létrejötte is felbukkant, mely bizonyos körök részéről nem nélkülözte volna a szükséges politikai támogatást sem. A Szentszék kivárásra épülő politikájában minden bizonnyal szerepet játszott az is, hogy XIII. Leó pápa a döntés meghozatalakor már 92 éves volt, s nyilvánvalóan földi élete és pontifikátusa végéhez közeledett. Ez 1903 júliusában be is következett, s a gyors konkláve eredménye azokat a várakozásokat erősítette, melyek az addigi irányvonal jelentős módosítását prognosztizálták. Szent X. Piusz pápa pontifikátusa valóban meghozza majd a magyar görögkatolikusok vágyainak legalább részleges teljesülését.

1903 nyarától már a magyar kormány is a váltásra készül, s abban a reményben készíti elő az úgynevezett Vatikán-akció[90] lépéseit, hogy azokkal új fejezetet nyithat a szentszéki-magyar kapcsolatokban. A magyar görögkatolikusok ügye így egy nagyobb „diplomáciai csomag" részévé válik, melyhez a Széll-, Khuen-Héderváry- és Tisza-kormányok is nagy reményeket fűztek. Ezeknek az 1905-ben kirobbant belpolitikai válság vetett véget.

90 A Vatikán-akció dokumentumai: *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 213–242.

Netzhammer bukaresti érsek és a Hajdúdorogi Egyházmegye felállítása*

Bevezetés

A Hajdúdorogi Egyházmegye felállítása a dualizmus korának egyetlen, a katolikus egyházszervezetet jelentős mértékben érintő intézkedése volt.[1] Ez a tény már önmagában is indokolja azt a kiemelt figyelmet, amit a kortársak – egyháziak és politikusok – részéről az esemény kapott. Ugyanakkor árgus szemekkel nemcsak a Monarchia határain belül ténykedő egyháziak és politikusok, illetve a kérdésben szintén érintett szentszéki tisztviselők követték az eseményeket, hanem a környező államok tisztségviselői is – egyháziak és világiak egyaránt. A nemzetközi figyelmet a kérdés nemzetiségi jellegének köszönhették mindazok, akik a Hajdúdorogi Egyházmegye felállításáért és ezzel párhuzamosan a magyar nyelv liturgikus használatának elfogadtatásáért fáradoztak és vívtak komoly politikai és diplomáciai csatákat.[2] Mivel nemzetiségi szempontból a román egyházmegyéktől átsorolandó parókiák száma és elhelyezkedése, illetve maga az átsorolás (sőt némelyek számára a Hajdúdorogi Egyházmegye alapításának) gondolata jelentett nehezen megoldható problémát, a nemzetközi figyelem ébrentartásában a magyarországi románság képviselői mellett a Román Királyság egyházi és világi tisztségviselői jártak elöl.[3] Köztudomású, hogy ebben a törekvésükben Ferenc Ferdi-

---

* Kutatásaimat az OTKA K108780 számú kutatási projekt keretében végeztem.

1 *Salacz Gábor:* Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában: 1867–1918. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae 2. kötet), München, 1974, 157.

2 A Hajdúdorogi Egyházmegye felállításához vezető diplomáciai lépésekhez: *Véghseő Tamás:* A Hajdúdorogi Egyházmegye felállításának közvetlen előzményei. Athanasiana 35 (2012) 109–121.

3 *James Niessen:* Hungarians and Romanians in Habsburg and Vatican Diplomacy: The Creation of the Diocese of Hajdudorog in 1912. In: The Catholic Historical Review, LXXX, 2 (Washington D.C., 1994), 238–257. *Ion Cârja:* La Santa Sede e l'identità nazionale romena nel contesto della fondazione del Vescovado di Hajdudorogh (1912). In: Anuarul Institutului Italo-Român de Studii Istorice/ Annuario dell'Istituto Italo-Romeno di Studi Storici, Cluj-Napoca, I/2004, 152–161. A román szempontból releváns történeti források egy részét Cecilia Cârja adta ki: Românii greco-catolici şi Episcopia de Hajdúdorog (1912). ediţie, studiu introductiv şi note *Cecilia Cârja,* Cluj-Napoca, 2009, Documenta Ecclesiastica, Presa Universitară Clujeană.

nánd trónörökös személyében hathatós pártfogóra találtak a bécsi udvarban is, ami megerősítette őket abban a meggyőződésükben, hogy jó esélyeik vannak céljuk elérésére, és meg tudják akadályozni a Hajdúdorogi Egyházmegye felállítását.[4]

Az eseményekben sajátos szerepet játszott *Raymund Netzhammer* bukaresti érsek, aki Románia római katolikus egyházának vezetőjeként lépett fel a Hajdúdorogi Egyházmegye felállítása ellen. Mivel a német származású érsek naplójában pontosan dokumentálta érseki szolgálatának eseményeit, feljegyzései számos új szemponttal egészítik ki ismereteinket a Hajdúdorogi Egyházmegye felállításával kapcsolatos nemzetközi hivatalos és nem hivatalos lépések tekintetében.[5]

Raymund Netzhammer érsek életútja

A naplóbejegyzések áttekintése előtt érdemes röviden felidéznünk a hazai történetírásban kevésbé ismert Netzhammer érsek életútját.[6] Ez azért is indokolt, mivel – ahogyan látni fogjuk – a Hajdúdorogi Egyházmegyével kapcsolatos események, illetve a román egyházi és állami diplomácia kudarca pályafutásának alakulására is hatás gyakorolt.[7]

Albin Netzhammer 1862-ben született a dél-németországi Winzerdorf Erzingenben földműves családban. Középiskolai tanulmányait az einsiedelni bencés kolostor gimnáziumában végezte. Érettségi után belépett a bencés rendbe, s ekkor a Raymund nevet kapta. 1886-ban szentelték pappá. 1897–1900 matematikát, kémiát és fizikát tanított a rend gimnáziumában.

---

4 A trónörökös kezdeményezéseit Ion Cârja ismertette: *Ion Cârja:* L'arciduca Francesco Ferdinando e i romeni greco-cattolici nel contesto della creazione della dioscesi di Hajdudorogh (1912). In: Quaderni della Casa Romena 3 (2004): „Studi di storia, di critica e di teoria letteraria raccolti e pubblicati da Ioan-Aurel Pop e Cristian Luca", Bucarest, 2004, 341–352.

5 A naplót az érsek leszármazottja, Nikolaus Netzhammer adta ki két kötetben: *Nikolaus Netzhammer* (Hrsg.): Raymund *Netzhammer:* Bischof in Rumänien. 2 Bände. Südostdeutsches Kulturwerk, München, 1995–1996. (A továbbiakban: Raymund Netzhammer.)

6 Az érsekre és a Hajdúdorogi Egyházmegyére vonatkozó naplóbejegyzésekre elsőként Szantner Viktor hívta fel a figyelmet kiadatlan doktori disszertációjában: *Szantner Viktor:* A hajdúdorogi egyházmegye története a kezdetektől 1920-ig, (kézirat). Az értekezésben több naplórészlet szó szerinti fordítását is közli.

7 Életrajzi adatai: *Netzhammer:* Raymund Netzhammer, 1. kötet, 9–43. és Neue deutsche Biographie, Bd.: 19, Nauwach – Pagel, Berlin, 1999, 90–92.

1900–1902 között a bukaresti teológiai akadémián tanított, majd a rend Rómába irányította. Tanított a Szent Anzelm Egyetemen, majd a Pápai Görög Kollégium élére került. X. Piusz pápa 1905-ben bukaresti érsekké nevezte ki. „Legyen jó román!" – mondta neki a pápa kinevezése átadásakor. A gazdasági problémákkal küzdő érsekség ügyeit hamar rendbe tette, s nagyarányú építkezésekbe kezdett. Iskolákat, egyesületeket, újságot alapított és templomokat épített. A román, német és magyar nemzetiségű híveket közösséggé kovácsolta. A főváros kulturális és társasági életében fontos szerepet töltött be. Barátság fűzte Dimitrei Sturdza[8] miniszterelnökhöz és Károly királyhoz,[9] aki vasárnapi miséin rendszeresen megjelent az érsekség kápolnájában. Az első világháború alatt közvetítő szerepet vállalt annak érdekében, hogy Románia hadbalépését elkerülje. Ez a törekvése végül nem járt sikerrel. Románia hadbalépését követően (1916. augusztus 27.) a román hatóságok akadályozták munkáját. Amikor a központi hatalmak 1916 decemberében elfoglalták Bukarestet, számos alkalommal közbenjárt a katonai hatóságoknál a civil lakosság érdekében. August von Mackensen tábornokkal élete végéig jó barátságban maradt. A megszálló csapatok távozása után erőteljes lejárató kampány indult a német származású bukaresti érsek ellen. Francesco Marmaggi[10] bukaresti nuncius közvetítésével a Vasile Lucaciu[11] által terjesztett vádak Rómában meghallgatásra találtak. Amint látni fogjuk, Lucaciuval személyes ellentétbe került, aki nem tudta feldolgozni a Hajdúdorogi Egyházmegye felállításakor elszenvedett kudarcot. Elsősorban azt vetették a szemére, hogy az ő személye áll a katolicizmus romániai terjeszkedésének útjában. Őt magát a románok gyűlölik, a katolicizmust pedig a románellenességgel azonosítják. Mivel az első világháborút követően bizonyos vatikáni körök úgy gondolták, hogy a román ortodox egyház uniója Rómával megvalósítható, Netzhammer kúriabeli ellenfelei viszonylag könnyen elérték, hogy – bár az elképzelésnek semmi realitása sem volt – XI. Piusz pápa elmozdítsa az érseki székből. Miután egy rendkívül megalázó procedúrát követően 1924-ben lemondott, Rómában egy bíborosokból álló bizottság előtt tisztázta magát, de rehabilitására soha nem

---

8 Dimitrie Alexandru Sturdza-Miclăușanu (1833–1914) négy alkalommal is Románia miniszterelnöke.

9 Karl Eitel Friedrich Zephyrinus Ludwig von Hohenzollern-Sigmaringen (1839–1914) Románia fejedelme 1866-tól, majd 1881-től haláláig királya.

10 Francesco Marmaggi (1870–1949) érsek, bukaresti (1920–1923), prágai (1923–1925), majd varsó (1928–1935) nuncius, 1935-től bíboros.

11 Vasile Lucaciu (1852–1922), görögkatolikus pap, a Román Nemzeti Párt színeiben a magyar országgyűlés képviselője. A magyarországi románság jogainak harcos képviselője.

került sor. 1927-től a Werd-szigeten álló bencés kolostorban élt visszavonultan 1945-ben bekövetkezett haláláig.

Naplóbejegyzései a Hajdúdorogi Egyházmegyével kapcsolatban

Netzhammer érsek visszaemlékezéseiben a Hajdúdorogi Egyházmegye felállításának ügye első alkalommal az 1912. február 20-i bejegyzésben jelenik meg.[12] Károly román király megbízásából az érsek bukaresti rezidenciáján látogatást tett Alexandru Vaida-Voevod,[13] az ellenzéki Román Nemzeti Párt képviselője a magyar országgyűlésben. Vaida-Voevod arra kérte Netzhammert, hogy mind Rómában, mind pedig Bécsben használja fel kapcsolatait annak érdekében, hogy a magyar kormány által tervezett új görögkatolikus egyházmegye ne kerüljön felállításra, mivel az sérti az erdélyi román görögkatolikusok érdekeit és magát az uniót is veszélyeztetheti. A képviselő azt is szükségesnek tartotta, hogy a Szentszék ennek a fontos kérdésnek a tárgyalását ne a bécsi nunciatúra fiatal munkatársára, Rossi-Stockalper[14] ügyvivőre bízza, aki február elején Budapesten már fontos tárgyalásokat kezdeményezett,[15] és aki Vaida-Voevod számára unszimpatikus volt. A beszélgetés során az is kiderült, hogy Vaida-Voevod bukaresti útjának egyetlen célja az volt, hogy a királyságbeli román politikusokat tájékoztassa a magyar görögkatolikus egyházmegye felállításának tervéről, illetve őket diplomáciai lépések megtételére ösztönözze. Összeállított egy a Szentszéknek szóló memorandumot, amit Nicolae Filipescu hadügyminiszteren keresztül eljuttatott a Szófiában időző Vladimir Ghica[16] herceghez. Netzhammer érsek

---

12 *Netzhammer: Netzhammer:* Raymund Netzhammer, 1. kötet: 347–348.

13 Alexandru Vaida-Voevod (1872–1950), orvos, politikus, országgyűlési képviselő a magyar parlamentben (1906–1918), Románia miniszterelnöke (1919–1920, és 1932–1933), belügyminiszter (1928–1930).

14 Alessandro Bavona bécsi nuncius 1912 januárjában bekövetkezett váratlan halála miatt a nunciatúra második embere, Francesco Rossi-Stockalper tárgyalt a Szentszék nevében.

15 Vaida-Voevod itt minden bizonnyal a Központi Szemináriumban február 8-án megtartott tárgyalásra gondolt, melyen az érintett egyházmegyék képviselői valóban már konkrétumokról tárgyaltak: Archivio Segreto Vaticano (=ASV) Segr. Stato anno 1913 rubr. 247. fasc. 1. ff. 116–120v.

16 Boldog Vladimir Ghica (1873–1954) román hercegi család sarja. Római tanulmányai során lett katolikus 1902-ben. 1923-ban római katolikus pappá szentelték, de engedélyt kapott a bizánci rítus szerinti liturgiavégzésre is. A kommunista hatalomátvétel után bebörtönözték és kegyetlen kínzásokkal próbálták megtörni.

azonnal felmérte az ügy jelentőségét, és ígéretet tett Vaida-Voevodnak arra, hogy bécsi és római kapcsolatain keresztül mindent megtesz, ami módjában áll. Még aznap levelet írt a bécsi nunciatúrának, melyben hangott adott súlyos aggodalmainak a tervezett új magyar görögkatolikus egyházmegyével kapcsolatban. Ghica hercegnek is írt, s arra buzdította, hogy használja fel római összeköttetéseit, és energikusan lépjen fel az alapítás gondolata ellen. Az aznapi harmadik levelet Rómába, a Propaganda-Kongregáció befolyásos vezetőjének, Girolamo Maria Gottinak[17] címezte, akinek kifejtette, hogy a románok akarata és érdekei ellenében létrehozandó magyar görögkatolikus egyházmegye a romániai katolikus egyháznak is súlyos nehézségeket okozhat. Bejegyzését azzal az optimista mondattal zárja, hogy a leveleiben szereplő érveket a felelős döntéshozók figyelembe veszik.

Mindössze két napot kell várni az újabb naplóbejegyzésre. Február 22-én[18] Maiorescu külügyminiszter[19] felkereste Netzhammer érseket. Látogatásának apropója a görögkatolikus papnövendékek eltávolítása volt a nagyváradi római katolikus papnevelő intézetből. Maiorescu azt kérte az érsektől, hogy írjon ebben az ügyben a Szentszéknek. Netzhammer kifejtette, hogy jól ismeri a helyzetet, s tudomása van arról, hogy a görögkatolikus román és a római katolikus magyar papnövendékek, illetve elöljáróik között gyakori a nemzetiségi ellentét. A románok határozottan ragaszkodtak anyanyelvük használatához az intézményben, ami annak betiltásához vezetett. Mivel a románok ennek nem engedelmeskedtek, el kellett hagyniuk az intézményt. Netzhammer érsek megértéssel fogadta a papnevelő intézet vezetőinek döntését, és azon a véleményen volt, hogy a románoknak nem is lenne érdeke visszatérni a magyarok közé. Inkább annak szorgalmazását ajánlotta, hogy létesüljön Nagyváradon görögkatolikus papnevelő intézet. Maiorescu elfogadta az érsek érvelését és nem ragaszkodott a Szentszéknek írandó levélhez. A beszélgetésnek ezen a pontján vetette fel Netzhammer, hogy a szentszéki kapcsolatokat inkább a magyar görögkatolikus egyházmegye felállításának megakadályozása érdekében kellene mozgósítani, mivel az egyértelműen sérti a román érdekeket, és sok-sok román egyházközség elmagyarosítását fogja eredményezni. Netzhammer megkérte a minisztert arra, hogy tájékoz-

---

A hírhedt jilavai börtönben halt vértanúhalált 1954-ben. Boldoggá avatására 2013. augusztus 31-én került sor Bukarestben.

17 Girolamo Maria Gotti (1834–1916) bíboros 1902–1916 között a Propaganda Fide Kongregáció prefektusa.

18 *Netzhammer: Netzhammer:* Raymund Netzhammer, 1. kötet: 349.

19 Titu Liviu Maiorescu 1910–1914 között külügyminiszter, 1913–14-ben miniszterelnök.

tassa a királyt: ebben az ügyben már írt Románnak, s hamarosan Rampolla bíborossal is felveszi a kapcsolatot.

A következő vasárnapi mise újabb alkalmat ad Netzhammer érseknek a mozgósításra.[20] A székhelyén végzett misén rendszeresen jelentek meg a bukaresti diplomáciai testületek képviselői, akikkel rövid beszélgetéseket is folytatott. A február 25-i szentmisén jelen volt Fürstenberg herceg,[21] a Monarchia bukaresti nagykövete, aki korábban Károly királynál járva tudomást szerzett Netzhammer és Maiorescu beszélgetéséről. A király megkérte a nagykövetet arra, hogy a magyar görögkatolikus egyházmegye felállítása ellen írjon levelet feletteseinek Bécsbe. A király attól tartott, hogy a romániai katolicizmus komoly károkat szenved, s a Magyarországgal kialakított jó viszony is megromlik. A nagykövet nem látott tisztán a kérdésben (különösen a liturgikus nyelv vonatkozásában), s ezért az érsektől kért tájékoztatást. Ezt természetesen meg is kapta. Netzhammer azokról a lépésekről is tájékoztatta, melyeket addig ebben az ügyben megtett.

Március 10-én a vasárnapi szentmisét követően[22] Netzhammer érsek Károly királlyal is szót váltott a magyar görögkatolikus püspökség ügyében. Örömmel újságolta az uralkodónak, hogy a Rómából érkezett legújabb hírek szerint az alapítás késedelmet szenved. Ghica herceg elutazott Rómába, ahol Vives bíboros[23] szívélyes, Merry del Val államtitkár[24] viszont hűvös fogadtatásban részesítette. Ghica herceg beszámolója szerint az államtitkár közömbösséget mutatott a magyar görögkatolikus püspökség ügyében, amit viszont Károly király gyanúsnak talált. Az volt a véleménye, hogy ebben a rendkívül fontos politikai ügyben valójában a bíboros-államtitkárnál futnak össze a szálak. Netzhammer beszámolt arról is, hogy Bécsben is sikerült lépéseket tenni. A trónörökös sajnos elutazott a városból, az idős császár pedig a haderőreform keresztülvitele érdekében engedni fog a magyaroknak.[25] Károly király ekkor megjegyezte: sohase gondolta volna, hogy a magyarok valaha is egy bizánci szertartású püspökség alapítását fogják kezdeményez-

---

20 1912. február 25-i bejegyzés: *Netzhammer:* Raymund Netzhammer, 1. kötet: 349.

21 Karl Emil zu Fürstenberg (1867–1945) 1911–1913 között a Monarchia bukaresti nagykövete.

22 1912. április 10-i bejegyzés: *Netzhammer:* Raymund Netzhammer, 1. kötet: 350–351.

23 José de Calasanz Félix Santiago Vives y Tutó (1854–1913) bíboros, a Szerzetesi Kongregáció prefektusa, Szent X. Piusz pápa gyóntatója.

24 Isten szolgája Rafael Merry del Val y de Zulueta (1865–1930) bíboros-államtikár (1903–1914).

25 A haderőreform és a Hajdúdorogi Egyházmegye megalapítása közötti összefüggésekhez: *Véghseő Tamás:* A Hajdúdorogi Egyházmegye felállításának közvetlen előzményei. Athanasiana 35 (2012) 109–121.

ni.[26] A beszélgetésben szó esik a magyar liturgikus nyelvről, illetve a már korábban elkészült és nyomtatásban megjelent magyar liturgikus könyvekről is. A király alig akarja elhinni, hogy a magyar görögkatolikusok komolyan gondolják ezt a törekvésüket. Netzhammer ekkor egy korábbi beszélgetést idéz fel, amit Várady kultuszminisztériumi tanácsossal[27] folytatott. A tanácsos elmondta neki, hogy a magyar görögkatolikusok előtt példaként tulajdonképpen a románok állnak, akik szintén nem holt nyelvet használnak liturgikus nyelvként, hanem a saját népnyelvüket, s ezt Róma elismeri. Megfogalmazta a lényegi kérdést: miért tiltaná Róma a magyaroknak azt, amit megenged a románoknak? Várady szerint a magyarok egyszerűen kész helyzet elé akarják állítani a Szentszéket. Erre a király érdemben nem tudott reagálni („Na, ez egyre szebb!" – mondta).

Április 22-én Netzhammer érsek már Rómában ír újabb, a Hajdúdorogi Egyházmegyére vonatkozó bejegyzéseket a naplójába.[28] Rómába érkezve azonnal Girolamo Maria Gotti bíboroshoz jelentkezik be, aki nemcsak szentelő püspöke volt, hanem atyai jó barátja is. Az új magyar görögkatolikus püspökségről Gotti bíboros szomorúan nyilatkozott. Elbeszélése szerint az egész ügyet a Propaganda-Kongregáció kizárásával bonyolították le.[29] Nem használt Radu püspök[30] emlékirata, a román görögkatolikusok élénk tiltakozása, Ghica herceg közbenjárása: az ügy le van zárva, s már csak az alapítás nyilvánosságra hozatala van hátra. Gotti megjegyzi, hogy Magyarország hercegprímása, Vaszary Kolos már évek óta szorgalmazza a magyar nyelv engedélyezését a görögkatolikus liturgiában. Bár semmi esély a sikerre, s Ghica herceg is csak azzal a feltétellel kapott magánkihallgatást a pápától, hogy nem hozza szóba a Hajdúdorogi Egyházmegye ügyét, Gotti mégis azt tanácsolta Netzhammernek, hogy ossza meg aggodalmait a Szentatyával. Az érsek a Vatikánba sietett és magánkihallgatásra jelentkezett. Ezt követően azonnal Merry del Val államtitkárnál jelentkezett, aki igyekezett

---

26 Ez az őszinte csodálkozás a korabeli magyar közgondolkodásban rögzült axiómára utal, mely szerint a bizánci szertartás és a magyarság egymást kizáró fogalmak. Ennek bizonyos fokú – egy magyar görögkatolikus egyházmegye alapításának gondolatában megnyilvánuló – meghaladása csodálkozásra késztette a román uralkodót.

27 Várady Lipót Árpád (1865–1923), 1897–1911 között miniszteri tanácsos a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban, 1911-től győri püspök, 1914-től kalocsai érsek.

28 1912. április 22-i bejegyzés: *Netzhammer:* Raymund Netzhammer, 1. kötet: 361.

29 A Keleti Egyház Kongregációja (ma Keleti Egyházak Kongregációja) 1917-ben történt megalapításáig a keleti katolikus egyházak ügyeit a Propaganda Fide Kongregáció egyik ügyosztálya intézte. Rendkívül szokatlan volt, hogy egy új keleti katolikus egyházmegye felállításának folyamatából kizárták az illetékes dikasztériumot.

30 Demetriu Radu (1861–1920) nagyváradi görögkatolikus püspök (1903–1920) a Hajdúdorogi Egyházmegye felállítását legerőteljesebben ellenző román püspök.

őt megnyugtatni: az írásban beküldött felvetéseit figyelembe vették, és minden fontos kérdésben kötelezettségvállalást kértek a magyar kormánytól.[31] Nincs miért aggódnia – tette hozzá a bíboros-államtitkár.

X. Piusz pápa április 24-én[32] fogadta az érseket egy rövid, mindössze háromperces magánkihallgatáson, melyen lényegében csak a felállítandó magyar görögkatolikus egyházmegyéről volt szó. A pápa igyekezett megnyugtatni az érseket, aki nem rejtette véka alá azt a véleményét, hogy a pápa túlságosan is megbízik a magyarokban. Netzhammer nyíltan megfogalmazta azt a meggyőződését, hogy a magyarok becsapják a Szentszéket, s ismét Várady tanácsosra hivatkozott, akit a pápa is ismert.[33] A pápa próbálta csitítani a felzaklatott érseket a magyar nyelv liturgikus használatával kapcsolatban is: a Szentszék ismeri ezeket a törekvéseket, küzd is ellenük, az új egyházmegye liturgikus nyelve pedig az ógörög lesz. Netzhammer ekkor keserűen megjegyezte, hogy a magyarra fordított liturgikus szövegek már kiadásra is kerültek. A pápa erre csak ennyit válaszolt: „Tudom, ott van fenn (a polcon)". Az érsek tovább győzködte a pápát azzal érvelve, hogy Magyarországon több egyházközségben már bevezetett gyakorlat a magyar nyelv használata. X. Piusz azonban azzal hárította el ezt a felvetést, hogy nincs oka kételkedni abban, hogy a magyarok tartani fogják magukat a kötelezettségvállaláshoz, és bevezetik az ógörög liturgikus nyelvet. Netzhammer erre ismét hevesen reagált, s kijelentette, hogy ezt egy román se hiszi el. Erre X. Piusz rendkívül fontos választ adott: „A románok semmit se róhatnak fel a magyaroknak! Hiszen a románok jogtalanul használják a román népnyelvet a liturgiában!" Ez az érv valóban igen erős volt, s ahogyan március 10-én Károly király se tudott erre megválaszolni, úgy Netzhammer reakciója is elmaradt. Inkább a várható zavarokra és a romániai római katolikus egyházra váró nehézségekre próbálta terelni a beszélgetést. Ezt a kísérletét azonban a pápa rövid úton leszerelte, s lezárva a beszélgetést felhívta a figyelmét arra, hogy amennyiben megfontoltan cselekszik és törekszik a kedélyek lecsillapítására, minden a legnagyobb rendben lesz.

---

31 A bíboros-államtitkár azokra a nyilatkozatokra utalt, melyekben a magyar kormány kötelezettséget vállalt az új egyházmegye anyagi alapjainak megteremtésére és arra, hogy az anyaegyházmegyék vagyona érintetlen marad, valamint az ógörög mint liturgikus nyelv elfogadására: ASV Segr. Stato 1913. rubr. 247. fasc. 2. fol. 111, 113rv. ASV Segr. Stato 1913. rubr. 247. fasc. 3. fol. 138–139v.

32 1912. április 24-i bejegyzés: *Netzhammer:* Raymund Netzhammer, 1. kötet: 361–363.

33 X. Piusz megjegyezte, hogy hosszú ideig ellenezte Várady püspöki kinevezését, mert nem tetszett neki az az elgondolása, hogy az egyházi birtokok egy részét átadják a parasztoknak.

X. Piusz pápát tehát nem lehetett eltéríteni szándékától. Tisztában volt azzal, hogy a magyar liturgikus nyelv használata komoly problémát jelenthet, s az a tény, hogy a már kiadott magyar görögkatolikus liturgikus könyvek a dolgozószobájának polcán kerültek elhelyezésre, azt mutatja, hogy foglalkoztatta is a kérdés. Az igazságosság iránti érzéke azonban azt is kimondatta vele, hogy ebben a kérdésben a román görögkatolikusoknak nyelvhasználati érveket nem lenne szabad felhozniuk.

A pápával való találkozás után Netzhammer több befolyásos bíborost is felkeresett. Naplójában[34] Rampolla[35] és Bisleti[36] bíborosok nevét említi, akik mindketten határozottan a magyar görögkatolikus egyházmegye ellen nyilatkoztak.

Rómából Görögországon keresztül utazott vissza Bukarestbe. A május 17-én kelt bejegyzésében[37] már két, a Hajdúdorogi Egyházmegyével kapcsolatos találkozójáról is beszámol. Hazaérkezése után azonnal felkereste Maiorescu miniszterelnököt, és sajnálattal tájékoztatta őt arról, hogy a magyar görögkatolikus egyházmegye ügyében a tárgyalások lezárultak, s már csak az alapítóbulla kiadása van hátra. Ugyanakkor kifejezi azt a reményét is, hogy talán a végrehajtást még meg lehet akadályozni, s az egész holt papír marad. Beszámol arról is, hogy Bécsben Rossi-Stockalper ügyvivővel is tárgyalt, aki elmondta neki, hogy Ferenc Ferdinánd trónörökös fellépése eredménytelen maradt, s hogy a pápa saját kezűleg írt levéllel fordult a császárhoz. Megemlítette azt is, hogy Merry del Val államtitkár is egyetért az alapítással. Maiorescu különösen az érsek rövid bécsi látogatására figyelt fel.

Eseménydúsabb volt a második találkozója, amire május 16-án az érseki rezidencián került sor. Vasile Lucaciu kereste fel, aki a magyar görögkatolikus egyházmegye legádázabb ellenfele volt. Vérmérsékletének megfelelően azonnal a magyarok szidalmazásába kezdett és sovinisztának bélyegezte őket. Netzhammer megjegyzi: arról persze megfeledkezik, hogy ő maga a legnagyobb formátumú román fanatikusok egyike. Lucaciu indulatosan korholta mindazokat, akik a Hajdúdorogi Egyházmegye ügyében a Szentszéket informálták és félrevezették. Azzal fenyegetőzött, hogy amennyiben a magyar görögkatolikus egyházmegye felállítására sor kerül, akkor Erdélyben minden összeomlik, az unió felbomlik, a bukaresti görögkatolikus templo-

---

34 1912. április 26-i bejegyzés: *Netzhammer:* Raymund Netzhammer, 1. kötet: 364.

35 Mariano Rampolla del Tindaro (1843–1913) bíboros, XIII. Leó pápa idején államtitkár, aki ekkor a Szent Officium élén állt. Franciabarát és Monarchia-ellenes nézeteiről volt ismert, ami miatt az 1903-ban tartott konklávén Ferenc József császár megvétózta a pápává választását.

36 Gaetano Bisleti (1856–1937) bíboros, a Pápai Ház prefektusa.

37 1912. május 17-i bejegyzés: *Netzhammer:* Raymund Netzhammer, 1. kötet: 368–369.

mot[38] pedig felrobbantják! Ennél a kijelentésnél Netzhammer érsek Lucaciu arcába nevetett, amitől az még ingerültebb lett. Ekkor (talán átérezve személyes felelősségét is) az érsek hangnemet váltott és figyelmeztetésben részesítette a magáról megfeledkezett papot. Kijelenti, hogy a veszély egyáltalán nem olyan súlyos, ahogyan azt Lucaciu beállítja. Jól fontolja meg, hogy a jövőben mit lép: ne lázítsa az erdélyi görögkatolikusokat a Szentszék ellen, és ne küldözgessen tiltakozó leveleket Rómába. Papként éppen az lenne a feladata, hogy csillapítsa a kedélyeket és a nyugalom helyreállításáért tevékenykedjen. Lucaciu ezzel szemben azon az állásponton volt, hogy a nép vezetőjeként neki az a feladata, hogy az embereket tájékoztassa. Elmondta még azt is, hogy Rómába utazik, és tesz egy utolsó kísérletet az egyházmegye felállításának megakadályozásáért. „Ezzel már elkésett!" – búcsúzott el tőle Netzhammer érsek.

A heves vérmérsékletű poltikus-pappal való találkozás kijózanítólag hatott az érsekre, aki május 27-én[39] Vaida-Voevod képviselővel találkozott. Vaida-Voevod szintén a Hajdúdorogi Egyházmegye ügyében kereste fel Netzhammer érseket. Az érsek megjegyzi, hogy Vaida-Voevod sokkal józanabb gondolkodású politikus, mint Lucaciu, s nem megy fejjel a falnak. Biztosította a képviselőt arról, hogy ő is ellenzi a Hajdúdorogi Egyházmegye felállítását, amit „politikai egyházmegyének"[40] nevez. Az érsek nem látott okot arra, hogy elhallgassa Vaida-Voevod elől a pápával folytatott beszélgetésének részleteit, illetve azt, miként vélekednek vatikáni körökben a magyar görögkatolikus egyházmegye alapításáról. Figyelmeztette arra is, hogy Rómában csak a mérsékelt hangvitelű tiltakozásokat veszik figyelembe, ezért a látványos és teátrális tiltakozásoknak véget kellene vetni. Jobb lenne, ha Lucaciu nem utazna Rómába, s nem tenné ki magát annak az eshetőségnek, hogy a pápa nem is fogadja őt magánkihallgatáson.

Netzhammer érsek június 16-án[41] beszélt Károly királlyal a Hajdúdorogi Egyházmegyéről. Az uralkodó mindössze annyit jegyzett meg, hogy Bécs sajnálatos módon a románokkal szemben előnyben részesíti a ruténeket, s ezt rövidlátó politikának tartja. Ebből a megjegyzésből gyanítható, hogy a király nem látta át teljes egészében a probléma lényegét.

---

38 Netzhammer érsek nagyon a szívén viselte a bukaresti görögkatolikusok ügyét. A meglévő templom mellett egy második építéséhez is hozzáfogott, amihez X. Piusz pápa – a fent idézett beszélgetés végén – négyezer frank személyes adományt is adott.

39 1912. május 27-i bejegyzés: *Netzhammer:* Raymund Netzhammer, 1. kötet: 371.

40 Ez a jelző meghatározó egyházi és politikai körökben évtizedekig elkísérte a Hajdúdorogi Egyházmegyét.

41 1912. június 6-i bejegyzés: *Netzhammer:* Raymund Netzhammer, 1. kötet: 372.

A *Christifidelis graeci* bulla *Acta Apostolica Sedis*-ben való közzététele után bekövetkezett az, amitől Netzhammer érsek nagyon tartott. Mindkét befolyásos bukaresti napilap, a *Seara* és az *Adevărul* éles hangú cikkben bírálta a katolikus egyházat a Hajdúdorogi Egyházmegye felállítása miatt. Netzhammer keserűen megjegyzi: pedig ő, a katolikus egyház helyi képviselője, mennyit fáradozott azért, hogy megakadályozza az alapítást. De azt is tudta, honnan érkezett a támadás. Vaida-Voevod június 18-án megküldte neki a magyar görögkatolikus egyházmegye elleni tiltakozásának szövegét. Más forrásból eljutott hozzá Lucaciunak a pápához intézett levele is, amit június 29-én írt. Az alapító bulla szövegéből kiemeli, hogy kinek a kívánságára került sor az alapításra: Ferenc József király, a hercegprímás és a magyar püspökök. Megjegyzi, hogy a nyolcvan román egyházközség átsorolása miatt érzett fájdalmat, sőt haragot mindenki átérezheti, aki egy kicsit is ismeri a románokat. Bár a bulla kifejezetten tiltja a magyar nyelv liturgikus használatát, egyetlen románnak sincs kétsége afelől, hogy az új egyházmegye a nemzetiségek elmagyarosításának szolgálatában fog állni.

Több hónapos szünet után a következő, a Hajdúdorogi Egyházmegyére vonatkozó bejegyzést szeptember 13-án,[42] Bécsben írja be az érsek naplójába. Az Eucharisztikus Kongresszuson a birodalmi fővárosban tartózkodó érseket Demetriu Radu nagyváradi görögkatolikus püspök a Hotel Metropolban megrendezett ünnepi vacsorára invitálta, melyre a kongresszuson részt vevő román egyháziak kaptak meghívást. A vacsora borús hangulatban kezdődött, mivel a görögkatolikus püspökök Scapinelli[43] nunciusnál jártak, akinek tiltakozó emlékiratot nyújtottak át. A látogatás eredményével a püspökök nem voltak megelégedve.

Bukarestbe visszatérve az érsek felkereste Ionel Brătianut,[44] akivel negyven percen át beszélgetett,[45] többek között a Hajdúdorogi Egyházmegyéről is. Részleteket nem közöl a beszélgetésből, ami arra utal, hogy új információk nem hangzottak el. Netzhammer találkozót kezdeményezett más vezető román politikusokkal, illetve a diplomáciai képviseletek vezetőivel is. Ez utóbbi találkozásokat arra is felhasználta, hogy a Hajdúdorogi Egyházmegye ügyében a román álláspont igazáról győzze meg az európai országokat.[46]

---

42 1912. szeptember 13-i bejegyzés: *Netzhammer:* Raymund Netzhammer, 1. kötet: 392–393.

43 Raffaele Scapinelli di Leguigno (1858–1933) érsek, 1912–1916 között bécsi nuncius, 1915-től bíboros. 1912 nyarán átvette a Hajdúdorogi Egyházmegye felállításának ügyét Rossi-Stockalper ügyvivőtől.

44 Ionel Brătianu (1864–1927) politikus, a Román Liberális Párt vezetője, öt alkalommal Románia miniszterelnöke.

45 1912. október 31-i bejegyzés: *Netzhammer:* Raymund Netzhammer, 1. kötet: 398.

46 1913. február 27-i bejegyzés: *Netzhammer:* Raymund Netzhammer, 1. kötet:

Ugyanebben a naplóbejegyzésben az érsek megelégedéssel nyugtázza, hogy a nem sokkal korábbi, balázsfalvi látogatásáról szóló bukaresti tudósítások azt is kiemelik, hogy mennyit fáradozott Rómában a románok érdekében és a Hajdúdorogi Egyházmegye ellenében.

1913 májusában Netzhammer érsek ismét Rómába utazott, ahol több beszélgetés során is szóba került a Hajdúdorogi Egyházmegye ügye.[47] Először atyai jóbarátja, Gotti bíboros, a Propaganda Fide Kongregáció vezetője kesergett neki azon, hogy az új magyar görögkatolikus egyházmegye egy igazi katasztrófa. Elárulta azt is, hogy az ógörög mint az egyházmegye hivatalos liturgikus nyelve komoly gondot okoz a kongregációnak, mivel teljesen kifogytak a görög nyelvű liturgikus könyvekből, s ezért nem tudnak a szükséges mennyiségben Magyarországra szállítani. Az érsek heves vitát folytatott Diamandy, az olasz államhoz akkreditált román nagykövettel, aki a Hajdúdorogi Egyházmegyére utalva a Szentszéket románellenes politikával vádolta. Netzhammer természetesen nem védte meg a magyar görögkatolikus egyházmegyét, de szükségesnek látta rámutatni arra, hogy annak jelentőségét az erdélyi románok és Románia erősen eltúlozzák. Megemlítette azt is, hogy Romániában a mohamedánok is nagyobb megbecsülésnek örvendenek, mint a katolikusok. A nagykövet ezt a katolikus egyház prozelitizmusával indokolta.

Az érsek rendkívül fontosnak tartotta, hogy római tartózkodása idején Merry del Val államtitkárral találkozhasson. Miután a pápához nem sikerült magánkihallgatást nyernie, ennek jelentősége felértékelődött. A Merry del Val bíborossal folytatott beszélgetése nagyon hamar a Hajdúdorogi Egyházmegye ügyére terelődött. Az érsek elmondta, mennyit szenvednek a romániai katolikusok emiatt. A sajtó a katolikus egyházat a román nép ellenségeként állítja be, s az ógörög nyelv liturgikus használatának elrendelését nevetséges álcaként mutatja be. Az államtitkár megértéssel fogadta ezeket a panaszokat, s egyetértett az érsekkel abban, hogy a tisztán román nemzetiségű egyházközségeket visszaadják a román egyházmegyéknek. Megjegyezte ugyanakkor azt is, hogy a tárgyalások során maguk a román püspökök is bizonytalanok voltak egy-egy egyházközség nemzetiségi jellegének megítélésében, s kétes statisztikákra próbáltak meg támaszkodni. Az államtitkár szerint indulatos és minősíthetetlen reakcióikkal,[48] illetve azzal, hogy kétségbevonták a Szentszék jogát egy magyar görögkatolikus egyházmegye felállítására, a románok nagyon sokat ártottak maguknak. Merry del

---

417–418.

47 1913. május 3-i bejegyzés: *Netzhammer:* Raymund Netzhammer, 1. kötet: 441–442.

48 1912 nyarán-őszén táviratok tucatjai érkeztek a bécsi nunciatúrára, melyek közül jónéhány halállal és fizikai erőszakkal fenyegette meg a szentszéki képviselőket.

Val érdeklődött a román uralkodó és a vezető politikusok véleménye iránt is. Netzhammer érsek elmondta, hogy sem a király, sem pedig Maiorescu miniszterelnök nem tekinti tragikusnak a helyzetet. Nyugodtan és higgadtan fogadták a Szentszék döntését.

Hazaérkezése után az érsek felvette a kapcsolatot Brătianuval,[49] aki azt állította, hogy bár a budapesti kormány kész lenne a *Christifideles graeci* bulla revíziójára és a román egyházközségek visszaadására, erre a Szentszék nem hajlandó. Netzhammer ezt a felvetést cáfolta a Merry del Val államtitkárral folyatott beszélgetésére hivatkozva.[50]

1913 augusztusában Netzhammer érsek az ausztriai Fiecht bencés kolostorba utazott, ahol véletlenül Majláth erdélyi püspökkel[51] is találkozott. A köztük lezajlott beszélgetés részleteit az augusztus 13-i[52] naplóbejegyzésben olvashatjuk. Netzhammer azonnal a Hajdúdorogi Egyházmegyével indítja a beszélgetést és megjegyzi, hogy az alapítás mennyire a Monarchia ellen hangolta a románokat. Majláth püspök azzal védekezik, hogy őt senki se kérdezte meg ebben az ügyben, így a románok alaptalanul haragszanak rá. A magyar nyelv liturgikus használatára vonatkozó felvetésre Majláth püspök felidézett egy számára rendkívül kellemetlen brassói incidenst: a Hajdúdorogi Egyházmegyéből egy pap érkezett a városba, akit a helyi magyar görögkatolikusok arra kértek, hogy magyarul végezzen nekik liturgiát. Ez hatalmas felháborodáshoz vezetett a románok körében, ami miatt a püspöknek magyarázkodnia kellett a bécsi nuncius előtt. Ugyanakkor azt is megjegyzi, hogy a magyarok nem értik: a románok miért használhatják anyanyelvüket a liturgiában és ez miért tilos a magyaroknak? Netzhammer erre azt válaszolta, hogy a románok már az unió pillantában is a románt használták, amit a Szentszék elfogadott, a magyar nyelv bevezetése pedig újítás. Majláth püspök ezt nem tartotta lényegi különbségnek. Valóban, a magyart mint olyat azért tiltották, mert nem tartozott a szent nyelvek közé (görög, latin, héber). Netzhammer erre a felvetésre nem reagált, hanem megismételte azt az aggodalmát, hogy az új egyházmegye a budapesti kormány magyarosító szándékainak szolgálatában fog állni.

---

49 1913. május 20-i bejegyzés: *Netzhammer:* Raymund Netzhammer, 1. kötet: 447.

50 A revízió valójában a román püspökök hajthatatlansága miatt nem történt meg. A magyar kormány hajlott a vitatott egyházközségek visszaadására, de cserébe azt kérte, hogy a Hajdúdorogi Egyházmegye határain kívül maradt magyar egyházközségek kerüljenek átsorolásra. A viszonossági alapon zajló revíziótól a román püspökök elzárkóztak.

51 Majláth Gusztáv (1864–1940) erdélyi római katolikus püspök (1897–1938).

52 1913. augusztus 17-i bejegyzés: *Netzhammer:* Raymund Netzhammer, 1. kötet: 458.

Ugyanezt a gondolatot ismételte meg Netzhammer érsek 1913. október 12-én,[53] amikor Bécsben Berchtold külügyminiszterrel[54] találkozott. A találkozót azért kérte, hogy köszönetet mondjon a romániai német katolikus iskoláknak nyújtott osztrák támogatásért. Jelezte, hogy a magyarok jó példával járnak előtte, mert sokat tesznek a Bukarestben élő magyarok anyanyelvi iskoláztatásáért. Ezt a románok nem akadályozzák, de sérelmezik, hogy az erdélyi románok nem kapnak ilyen szintű támogatást a budapesti kormánytól. Ekkor tereli a szót a Hajdúdorogi Egyházmegyére, ami miatt – állítja – a románok nemcsak a magyarokra, hanem az osztrákokra is haraggal tekintenek. A romániai katolikusok pedig megszenvedik ezt a helyzetet. „A magyar egyházmegyével nyilván elmagyarosítani akarnak" – jelentette ki az érsek. A külügyminiszter ezzel szemben azt vetette fel, hogy az is igazságtalan, hogy a bizánci szertartású magyarokat a román és az ószláv nyelv használatára kényszerítik. Netzhammer érsek erre a felvetésre azzal reagált, hogy a románok nem ellenezték egy magyar egyházmegye felállítását, azt viszont nem fogadják el, hogy homogén román egyházközségeket is besoroltak a Hajdúdorogi Egyházmegyébe.

1914. március első napján[55] a vasárnapi szentmise után Károly király Netzhammer érseknek azonnal a Miklósy István hajdúdorogi püspök elleni merényletet hozta szóba. Az uralkodó meg volt győződve arról, hogy a politikai indíttatású merénylet miatt a magyar-román megegyezés lehetősége végleg kútba esett. Ugyanakkor abban bízott, hogy bár a közeli kiegyezés lehetősége immáron nem reális, de az eddigi tárgyalások legalább egy jövőbeni megállapodás alapjait lefektették.

A következő, a Hajdúdorogi Egyházmegyére vonatkozó bejegyzés másfél évvel később születik,[56] és már Netzhammer egyéni tragédiájának előjeleire utal. A bukaresti könyvesboltok kínálatában megjelent Constantin Lucaciu, Vasile Lucaciu testvérének könyve, mely az „Egyház, iskola és hadsereg" címet viselte. A 192 oldalas műben Netzhammer legnagyobb meglepetésére a szerző a bukaresti érseket magyar ügynökként bélyegezi meg. Azt állítja Netzhammerről, hogy Rómában a magyar görögkatolikus egyházmegye felállítása érdekében lobbyzott. Naplóbejegyzésében az érsek felidézi azokat a lépéseket, melyeket valójában a magyar görögkatolikus egyházmegye felál-

---

53 1913. október 12-i bejegyzés: *Netzhammer:* Raymund Netzhammer, 1. kötet: 463–464.

54 Leopold Graf Berchtold (1863–1942) az Osztrák-Magyar Monarchia külügyminisztere 1912–1915 között.

55 1914. március 1-jei bejegyzés: *Netzhammer:* Raymund Netzhammer, 1. kötet: 484.

56 1915. november 19-i bejegyzés: *Netzhammer:* Raymund Netzhammer, 1. kötet: 585–586.

lítása ellen tett. Megjegyzi azt is, hogy a Vasile Lucaciuval folytatott heves vitája után, melynek során rendreutasította a magából kikelt papot, Lucaciu megszakította vele a baráti kapcsolatot. Most pedig testvérén keresztül arra törekszik, hogy besározza őt a nagy nyilvánosság előtt, és kapcsolatai révén szentszéki körökben is. Netzhammer megállapítja, hogy mivel Constantin Lucaciu könyvében a Szentszékről is negatívan nyilatkozik, sőt a pápai tévedhetetlenség dogmáját nevetség tárgyává teszi, aligha fognak Rómában hitelt adni vádaskodásainak. Bejegyzése végén megállapítja, hogy beigazolódik az, amit magas helyről már korábban hallott: ezek a papok (ti. a két Lucaciu) legfeljebb unitusok, de nem katolikusok...

1916 februárjában[57] egészen sajátos körülmények között esik ismét szó a Hajdúdorogi Egyházmegyéről a bukaresti érseki palotában. Az első világháborúban a központi hatalmak mindenképpen semlegességre kívánták bírni Romániát. A német kormány képviseletében 1916. február 16-án titokban Bukarestbe érkezett Matthias Erzberger,[58] akinek az volt a feladata, hogy lépjen kapcsolatba Ferdinánd[59] román királlyal, s bírja rá arra, hogy ne adja fel a semlegességet. Erzberger ragaszkodott ahhoz, hogy a találkozóra a bukaresti érseki palotában, a szokásos vasárnapi mise[60] után a legnagyobb titoktartás mellett kerüljön sor. A megbeszélés lényegéről Erzberger tájékoztatta Netzhammert, aki a diplomata szavait naplójában feljegyezte. Ezek szerint Ferdinánd király szerint a Monarchia és Románia viszonyának megromlását ügyetlen diplomaták idézték elő. Az osztrák politika több hibát is elkövetett, melyek között első helyen a Hajdúdorogi Egyházmegye megalapítását említi. Ez a románokat nagyon elkeserítette és a Monarchia ellen hangolta. Erzberger ekkor közbevetette, hogy ismeri az ügy részleteit és tudomása van arról, hogy a bécsi nunciatúra akkori ügyvivőjét, Rossi-Stockalper lefizették.[61] Ezért és más vádak miatt (köztük a kémkedés is szerepelt) Erzberger elérte a Szentszéknél Rossi-Stockalper visszahívását.

Ez az utolsó, említésre méltó bejegyzés Raymund Netzhammer érsek naplójából, ami a magyar görögkatolikus püspökségre vonatkozik. Fennmaradt azonban még egy levél, amit az érsek 1918. január 27-én írt Ot-

---

57 1916. február 20-i bejegyzés: *Netzhammer:* Raymund Netzhammer, 1. kötet: 606–609.

58 Matthias Erzberger (1875–1921), német politikus, diplomata.

59 Károly király 1914 októberében bekövetkezett halála után unokaöccse, Ferdinánd (1865–1927) követte a trónon.

60 Ahogyan Károly királynak is szokása volt, Ferdinánd is az érsek vasárnapi miséjét látogatta.

61 Nem írja le, kik fizették le, de a szövegkörnyezetből kiderül, hogy Erzberger feltételezése szerint a gyors tárgyalásokban érdekelt magyar kormány fizetett kenőpénzt.

tokar Czernin[62] grófnak, a Monarchia külügyminiszterének. Ennek a levélnek a végén van egy rendkívül érdekes (s talán nem túlzás: döbbenetes) megjegyzés, ami a magyar görögkatolikusokkal kapcsolatban egészen új gondolatot tartalmaz. A hosszú levélben Netzhammer egészen általános helyzetelemzést ad a katolicizmus romániai helyzetéről és annak nemzetközi vonatkozásairól. Gondolatmenete végén viszont a következőt írja: „Ha az újonnan alapított Hajdúdorogi Egyházmegye liturgikus nyelvének nem a görögöt, hanem a latint írták volna elő, sokkal könnyebb lett volna ezeket a magyar görögkatolikusokat a keleti szertartástól elszakítani és a latin rítusra átvezetni".[63] Az eddig fellelt levéltári forrásokban még csak hasonló elgondolással sem találkoztunk.

Összegzés

Netzhammer érsek naplóbejegyzései jól érzékeltetik azt, hogy a Hajdúdorogi Egyházmegye felállítása államhatárokon átnyúló politikai játszmák részévé vált. A magyar görögkatolikusok ugyan valós lelkipásztori problémáik megoldása érdekében szorgalmazták évtizedeken keresztül egy magyar görögkatolikus egyházmegye felállítását, a kérdés nemzetiségi vonatkozásai és összetettsége miatt politikai síkra terelődött, ahol az egyes szereplők saját érdekeiknek megfelelően értelmezték a tényeket, és próbáltak hatást gyakorolni az események alakulására.

Netzhammer érsek egyike volt ezeknek a szereplőknek. Magatartását és álláspontjának kialakítását egyrészt a románok iránt érzett szimpátiája, másrészt pedig a rá bízott közösség érdekeinek figyelembevétele határozta meg. X. Piusz azzal a bátorítással küldte Bukarestbe, hogy „legyen jó román", s ezt Netzhammer maradéktalanul teljesítette. Jól ismerte a román kultúrát és szellemiséget, s őszintén azonosult mind a királyságbeli, mind pedig az erdélyi románság érdekeivel. A természetes szimpátián túlmenően katolikus közösségének jövője is szeme előtt lebegett. Mivel egy olyan országban élt, ahol az ortodoxok alkották a lakosság többségét, és feladata volt a katolicizmus terjesztése, számára óriási jelentőséggel bírt, hogy milyen a katolikus egyház megítélése a lakosság, a politikai elit és a sajtó részéről. Rendkívül sokat fáradozott azon, hogy elfogadtassa magát a román főváros meghatározó köreiben, mert ezáltal küldetésének sikerességét is segítette.

---

62 Ottokar Czernin von und zu Chudenitz gróf (1872–1932) a Monarchia külügyminisztere 1916–1918 között.

63 *Netzhammer:* Raymund Netzhammer, II. kötet: 1533.

Ez motiválta akkor is, amikor a Hajdúdorogi Egyházmegye alapítása ellen kezdte el mozgósítani kiterjedt kapcsolatrendszerét. Tudta, hogy egy magyar görögkatolikus egyházmegye megalapítása sérti a románság érdekeit, és a közvéleményt érzelmileg is a katolikus egyház ellen hangolja.

Bár sokat foglalkozott a kérdéssel, mégsem lehet azt mondani, hogy teljesen tisztában lett volna minden részlettel. Szemernyi kétsége sem volt afelől, hogy magyar görögkatolikusok valójában nem léteznek, s vagy románokról vagy pedig ruténekről van szó, akiket a magyar kormány az új egyházmegyével, s az abba trójai falóként becsempészett magyar liturgikus nyelvvel el akar magyarosítani.[64] Ezt a meggyőződését – úgy tűnik – semmi sem ingathatta meg. Ahogyan oly sok kortársa, ő sem tudott elszakadni attól az axiómától, hogy magyarok nem lehetnek bizánci szertartásúak. Ez tükröződik abban a (szinte groteszk) javaslatában is, amit az 1918-ban Czernin külügyminiszternek írt levelében fogalmazott meg.

Személyes tragédiáját – paradox módon – azoknak köszönhette, akikért oly sokat tett. A fanatikus Vasile Lucaciu és követői bűnbaknak kiáltották ki a Hajdúdorogi Egyházmegye ügyében. Naplóbejegyzéseiből jól látható, hogy minden tőle telhetőt megtett. Azért nem lehet felelőssé tenni, hogy mindez nem bizonyult elegendőnek. Amikor viszont belátta, hogy többet nem tehet, akkor igazi katolikus püspökként viselkedett. Ez teljesen hiányzott Lucaciuból. A pápa döntése után Netzhammer az indulatok csillapítására fordította energiáit, míg Lucaciu éppen ellenkezőleg, a feszültség fokozására törekedett. Amikor pedig figyelmezette Lucaciut, olyan ellenséget szerzett magának, aki minden alkalmat megragadott a lejáratására, s végül elérte megbuktatását.

---

64 Ez az álláspont még az 1995-ben kiadott naplójának szerkesztői előszavában is olvasható: *Netzhammer:* Raymund Netzhammer, 1. kötet: 23.

A Hajdúdorogi Egyházmegye felállításának közvetlen előzményei

Historiográfiai áttekintés

A Hajdúdorogi Egyházmegye felállítását tárgyaló magyar nyelvű történeti szakirodalomban többnyire részletes bemutatását találjuk annak a több évtizedes küzdelemnek, melyet a magyar görögkatolikusok az önálló egyházkormányzatért folytattak.[1] Ugyanakkor viszonylag kevés információt találunk arra vonatkozóan, hogy miért éppen 1912 tavaszán ért véget ez a hosszú küzdelem? Mi volt az a mozzanat vagy helyesebben eseménysorozat, mely a döntéshozókat az egyházmegye felállítására késztette?

A Hajdúdorogi Egyházmegye alapításának kérdését elsőként Salacz Gábor vizsgálta meg részletesebben. Az 1941-ben elkészült, de nyomtatásban csak 1974-ben megjelent művében (Egyház és állam a dualizmus korában) a magyar görögkatolikusok 1910-ben a kormányhoz intézett újabb memorandumának pozitív kormányzati fogadtatásához köti a döntést és szűkszavúan mindössze ennyit ír: „a kormány most magáévá tette a kérést és megnyerte a király hozzájárulását is".[2] Pirigyi István a magyarországi görögkatolikusokról írt kétkötetes művében Salacz Gábort követi, de nagy jelentőséget tulajdonít Szabó Jenő 1911. június 30-án elmondott felsőházi beszédének is. A Hajdúdorogi Állandó Végrehajtó Bizottság és a Görög szertartású Katolikus Magyarok Országos Szövetsége által közösen beadott memorandumnak és Szabó Jenő felsőházi beszédének tudja be a kormány korábban elutasító álláspontjában beállt változást.[3] A legújabb időkben (2008-ban) Szantner Viktor doktori disszertáció szintjén foglalkozott a Hajdúdorogi Egyházmegye alapításával. Munkájában ezt olvashatjuk: „A rendelkezésre álló adatok alapján utólag már nem lehet megállapítani, mi volt a döntő ok, mely a kormányt végül arra késztette, hogy az álláspontját megváltoztassa".[4]

---

1 *Salacz Gábor:* Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában: 1867–1918. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae 2. kötet), München,1974, 149–164. Pirigyi István, A magyarországi görögkatolikusok története. Nyíregyháza, 1990, II. köt., 83–120.

2 *Salacz:* Egyház és állam, 154.

3 *Pirigyi:* A magyarországi görögkatolikusok, II., 106.

4 *Szantner Viktor:* A hajdúdorogi egyházmegye története a kezdetektől 1920-ig.

A magyar nyelvű bemutatásoknál részletesebben foglalkozik a Hajdúdorogi Egyházmegye alapításának közvetlen előzményeivel James Niessen, amerikai történész.[5] 1991-ben megjelent tanulmányában Csiky Gyula miniszterelnökségi főosztályvezető (aki Szabó Jenővel korábban vasúti területen együtt dolgozott) 1910. június 23-án írt beadványát tekinti fordulópontnak a történetben.[6] Csiky főosztályvezető sürgette a magyar görögkatolikus egyházmegye felállítását, de Khuen-Héderváry miniszterelnök csak a Román Nemzeti párttal folytatott tárgyalások kudarcát követően, tehát 1910 végén/1911 elején vette napirendre a kérdést. James Niessen rekonstrukciója szerint ekkor írattak két memorandumot Melles Emil budapesti parókussal a Szentszékhez: az egyikben a magyar görögkatolikus egyházmegye felállítást, a másikban pedig egy magyar érzelmű püspök kiküldését kérte az Egyesült Államokba Magyarországról kivándorolt görögkatolikusok számára. Ez utóbbi az Amerikában erős, s onnan a visszatelepülők révén importált pánszláv agitáció visszaszorítása miatt volt fontos. Niessen megemlíti gróf Lippay Bertalan festőművész nevét, aki Melles Emil memorandumait Rómába vitte.[7] Az amerikai történész azonban kutatásaihoz csak a magyarországi levéltárakban fellelhető dokumentumokat használta, míg az eseménysorozatot és a motivációkat részletesebben megvilágító, a Vatikáni Titkos Levéltárban őrzött iratokat nem ismerte. Andreas Gottsmann osztrák történész 2010-ben publikált habilitációs dolgozatában már a vatikáni forrásokat is figyelembe véve foglalkozik a Hajdúdorogi Egyházmegye felállításával.[8] Mivel azonban művét Róma és a monarchiabeli nemzeti katolicizmusok kérdéskörének szenteli, melynek a magyar görögkatolikusok mozgalma csupán vékony szeletét képezi, a Hajdúdorogi Egyházmegye felállításának közvetlen előzményeit nem részletezi.

(kézirat), 147.

5 *James Niessen:* Hungarians and Romanians in Habsburg and Vatican Diplomacy: The Creation of the Diocese of Hajdudorog in 1912. In: The Catholic Historical Review, LXXX, 2 (Washington D.C., 1994), 238–257.

6 Magyar Országos Levéltár (=MOL) K 26 1915–XXV–2855 II. rész, 1042. csomó. 1. A Magyar Országos Levéltárban található iratok átiratát Katkó Márton készítette és bocsátotta rendelkezésemre, amit ezúton is köszönök.

7 Lippay megbízása a miniszterelnökség részéről: MOL K 26 1915–XXV–2855 II. rész, 1042. csomó 2/b.

8 *Andreas Gottsman:* Rom und die nationalen Katholizismen in der Donaumonarchie. Römischer Universalismus, habsburgische Reichspolitik und nationale Identitäten 1878–1914, (Publikationen des Historischen Instituts beim österreichischen Kulturforum in Rom 1), Wien 2010.

Meg kell említenünk még Ion Carja[9] és Cecilia Carja[10] román történészek munkásságát, akik munkáikban elsősorban a román görögkatolikusok szempontjait elemzik és a Hajdúdorogi Egyházmegye felállításának életükre kifejtett hatását vizsgálják.

Az említett történészek közül az amerikai James Niessen szolgáltatja a legtöbb részletet az előzményekre vonatkozóan. Ugyanakkor nem tűnik valószínűnek, hogy egy miniszterelnökségi főosztályvezető beadványa elegendőnek bizonyulhatott egy ilyen nagy jelentőségű ügy elindításához. Hasonlóképpen Melles Emil Rómába eljuttatott beadványainak se lehetett döntő jelentősége, hiszen az első lépést mindenképpen a kormánynak és az uralkodónak kellett megtennie, nekik pedig szükségük volt egy alapos politikai indokra, mely a korábbi elutasító álláspont megváltoztatására ösztönzi őket. A kormánynak ugyanis az volt az álláspontja, hogy a magyar görögkatolikus püspökségnek csak akkor van értelme, ha Róma hozzájárul a magyar nyelv liturgikus használatához. És mivel a Szentszék újra és újra, utoljára 1910-ben a Budapesten – éppen Melles Emil által bevezetett – liturgikus gyakorlatot megtiltva, erélyesen lépett fel a magyar nyelv használata ellen,[11] nagyon komoly politikai érvre volt szükség ahhoz, hogy a kormányzat álláspontot változtasson.

A magyar kormány lépései 1911-ben

A döntő momentumra vonatkozó kérdést a legvilágosabban a miniszterelnök 1911. június 8-án X. Piusz pápához intézett levele válaszolja meg, melyben a Hajdúdorogi Egyházmegye felállítását és egy magyar görögkatolikus püspök egyesült államokbeli kinevezését hivatalosan is kezdeménye-

---

9 *Ion Cârja:* La Santa Sede e l'identità nazionale romena nel contesto della fondazione del Vescovado di Hajdudorogh (1912). In: Anuarul Institutului Italo-Român de Studii Istorice / Annuario dell'Istituto Italo-Romeno di Studi Storici, Cluj-Napoca, I/2004, 152–161. *Ion Cârja:* L'arciduca Francesco Ferdinando e i romeni greco-cattolici nel contesto della creazione della dioscesi di Hajdudorogh (1912). In: Quaderni della Casa Romena 3 (2004): Studi di storia, di critica e di teoria letteraria raccolti e pubblicati da Ioan-Aurel Pop e Cristian Luca. Bucarest, Casa Editrice dell'Istituto Culturale Romeno, 2004, 341–352.

10 *Cecilia Cârja:* Biserică şi politică. Înfiinţarea Episcopiei de Hajdúdorogh. Cluj-Napoca, 2012., Românii greco-catolici şi Episcopia de Hajdúdorog (1912). ediţie, studiu introductiv şi note Cecilia Cârja, Cluj-Napoca, 2009, Documenta Ecclesiastica, Presa Universitară Clujeană.

11 *Pirigyi:* A magyarországi görögkatolikusok, II., 102.

zi.[12] Nem ez az első kezdeményezése ebben a kérdésben. Már április 8-án[13] is írt egy levelet a Szentszékhez, melyben megfogalmazza a kérést, de az indokokat egyelőre nem tárta fel. Ezt a levelet azonban nem a szokásos diplomácia csatornákon keresztül juttatta el Rómába, hanem a James Niessen által is hivatkozott Lippay Bertalan festőművészen keresztül. Lippay Bertalan főleg portréfestészettel foglalkozott mind Bécsben, mind pedig Rómában. A Kúriában nagyon jó kapcsolatokkal rendelkezett, könnyedén el tudott jutni a pápa közvetlen környezetéhez is. A Vatikáni Titkos Levéltár az ő leveleit is megőrizte a hivatalos kormányzati dokumentumok között.[14] Ezek megerősítik mindazt, amit később, illetve a Lippay működésével egyidejűleg keletkezett miniszterelnökségi iratokban olvashatunk.

A festőművész levelezésének azért is van nagy jelentősége, mert – bár a motivációk feltárását tekintve a miniszterelnök levelei is nagyon őszinték – a hivatalos tárgyalásokban el nem hangzó és írásban nem rögzített információkat is elárul. Témánkat tekintve ilyen fontos információ az, amit Ferenc József szerepéről ír. Bizalmasan megvallja, hogy az uralkodó hatalmas érdeklődéssel kíséri az ügyet, és szabad mandátumot adva arra utasította a miniszterelnököt és a külügyminisztert, hogy mindent tegyen meg a mihamarabbi siker érdekében. Lippay Bertalan szerepe az ügyben éppen az volt, hogy a Szentszéknél világossá tegye, hogy itt az uralkodó szinte személyes kéréséről van szó: amennyiben a pápa meghallgatja és teljesíti kérését, akkor óriási politikai segítséget nyújt neki. Ez a mozzanat megmagyarázza azt is, hogy a Kúria befolyásos döntéshozói miért nem tudták megakadályozni a Hajdúdorogi Egyházmegye felállítását. Ez a szokásos diplomáciai csatornák alkalmazását megelőző, majd azzal párhuzamos magánjellegű akció döntő jelentőségű a történetben.

Lippay Bertalan küldetése nem várt sikerrel járt. Beszámolója szerint Merry del Val bíboros-államtitkár semmi akadályát nem látta egy új görögkatolikus püspökség gyors felállításának Magyarországon. Az Egyesült Államokba kinevezendő magyar érzelmű görögkatolikus püspök ügyét viszont időigényesebbnek ítélte, mert azt az amerikai püspökökkel is egyeztetni kellett, ami hosszabb átfutási időt feltételezett.[15] Ezt a kérdést – éppen az időigényessége miatt – a magyar kormány viszonylag hamar levette a napirendről, ezért a továbbiakban én sem fogom említeni az erre vonatkozó forrásokat.

---

12 Archivio Segreto Vaticano (=ASV) Segr. Stato 1913. rubr. 247. fasc. 1. fol. 7–8v.

13 ASV Segr. Stato 1913. rubr. 247. fasc. 1. fol. 5–6.

14 ASV Segr. Stato 1913. rubr. 247. fasc. 1.

15 ASV Affari Ecclesiastici Straordinari (=AES) pos. 1031–1035.fasc. 441. fol. 2–5v.

Fontos megjegyeznünk, hogy a tárgyalások ezen szakaszában a Szentszék részéről érkező pozitív visszajelzés egy új görögkatolikus püspökség felállítására vonatkozik. Tehát meg sem említik az új egyházmegye magyar liturgikus jellegét. Világos a Szentszék számára is, hogy a magyar anyanyelvű görögkatolikusok számára kerülne felállításra az új egyházkormányzati egység, de azt is magától értetődőnek tartják, hogy az rutén rítusú lesz (ahogyan az a dossziék címlapján is szerepel: nuova diocesi rutena per gli ungheresi).[16] Lippay gróf leveleiből az is kiderül, hogy a Szentszék részéről kezdettől fogva két feltétel fogalmazódott meg: a magyar katolikus püspöki kar, s különösen is az érintett püspökök értsenek egyet az alapítással, illetve a magyar kormány vállalja fel az alapítás összes költségét. Meg sem fogalmazódik az a felvetés, hogy az új püspökség felállítása bármit is változtatna a magyar nyelv liturgikus használatának szigorú tiltásán.

A Szentszék tehát, X. Piusz pápa és Merry del Val bíboros-államtitkár azonnal érzékelték, hogy Ferenc József személyes ügynek tekinti az új egyházmegye felállítását és a válaszadásban ennek megfelelően jártak el. Pozitív álláspontjuk kialakításában döntő szerepet játszott az okok és indokok őszinte feltárása Khuen-Héderváry miniszterelnök részéről, melyet a már említett június 8-i keltezésű olasz nyelvű levélben találhatunk meg. Ez a levél a miniszterelnök reakciója arra a sikeres kezdeményezésre és kapcsolatfelvételre, mely Lippay gróf nevéhez fűződik. A kormányfő megköszöni a Szentatya jóindulatát, mellyel az ügyet kezeli. Jelzi: tudomása van arról, hogy a kérvény már az illetékes szentszéki hivatalok előtt van, akik megkezdték a megvalósítás vizsgálatát. Ugyanakkor jelzi azt is, hogy a kormány számára nem csupán az ügy sikeres lezárása a fontos, hanem az is, hogy a pozitív döntésről a magyar közvélemény minél hamarabb tudomást szerezzen. És itt ismerhetjük meg a magyar kormány és az uralkodó indokait. Ezt írja:

> „A Magyar Királyság politikai helyzete pillanatnyilag rendkívül súlyos, s megoldást csak olyan hazafias, nemzeti ügy nyújthat, mely előtt az egész nemzet – pártállástól függetlenül – fejet hajt. Ez pedig annak nyilvánosságra hozatala lenne, hogy a Szentatya, a magyar nemzet iránti atyai szeretete bizonyítékaként és a magyar kormánnyal egyetértésben meghallgatta a magyar nemzet oly régóta hangoztatott vágyát és felállítja az új görögkatolikus püspökséget, illetve magyar nemzetiségű püspököt nevez ki az Egyesült Államokba. A hír nyilvánosságra hozatala kitörő örömöt okozna Magyarországon és megnyugtatná a kedélyeket, a parlamentben pedig az akadékoskodó ellenzéket is meggyőzné egy ilyen hatalmas nemzeti siker, s megszavazná azokat a létfontosságú törvényeket, melyek alapjaiban refor-

16 Pl. ASV Segr. Stato 1913. rubr. 247. fasc. 1. fol. 2.

málnák meg a politikai életet, s biztosítanák a békét a pártok között és a királyságban."[17]

A miniszterelnök kiemeli azt is, hogy ezen törvények megszavazása az uralkodónak is szívügye.

A miniszterelnök leveléből világosan kitűnik tehát, hogy a Hajdúdorogi Egyházmegye megalapításának kérdése kormányzati szinten akkor dől el, amikor a belpolitikai küzdelmekben alkalmas eszköznek bizonyul a legmagasabb szintű politikai haszonszerzésre. Ez talán némileg lehangoló, de ugyanakkor semmiképpen se nevezhető unikumnak: amíg politika és egyházpolitika egymással szorosan összefonódva járták (járják?) szövevényes útjaikat, a hasonló „árukapcsolások" elkerülhetetlenek. Másrészt a dolgok ilyetén alakulása megmagyarázza azt is, hogy a Hajdúdorogi Egyházmegye ügye az első világháború éveiben, s különösen is azt követően, miért került – politikai szempontból – látványosan süllyesztőbe. Egyszerűen elveszítette azt a politikai jelentőségét, amivel az alapítás pillanatában rendelkezett. Ennek fájó következménye azon vállalások elfeledése lett, melyeket a magyar állam tett az egyházmegye anyagi alapjainak és intézményrendszere kiépítése vonatkozásában.

A miniszterelnök ugyan nem részletezte, hogy konkrétan milyen törvényekre gondolt, de ezt egyértelműen megtaláljuk Lippay gróf levelezésében.[18] A legfontosabb szavazásra váró törvény a véderőtörvény volt, melylyel Ferenc József a Monarchia hadseregének jelentős átalakítását és növelését kívánta elérni a magyar hozzájárulás emelésével. A beterjesztett javaslat elméletben könnyedén megszavazható lett volna, hiszen a kormánypárt, a Tisza István vezette Nemzeti Munkapárt az 1910 júniusában tartott választásokon 60 százalék fölötti eredményt ért el. Az ellenzék azonban élt a parlamenti obstrukció lehetőségével és sikeresen akadályozta a törvényhozás munkáját. Ugyanakkor a kormánypárti többség sem volt egységes a kérdésben, hiszen általánosnak mondható magyar vélekedés szerint a közös hadseregben nem érvényesült kellően a magyar befolyás. Tisza István Ferenc Józseffel egyetértésben létfontosságúnak ítélte a hadseregreformot (az újoncok számának növelését és a kiadások emelését), mert úgy vélte, ennek halogatása a Monarchia katonai pozícióját gyengíti és Magyarország biztonságát ássa alá. A parlamenti obstrukció enyhítésének egyik lehetséges eszköze lehetett volna a nemzeti ügyként beállított magyar görögkatolikus püspökség felállítása, mely a kezdeményező uralkodót a magyarok pártfo-

17 ASV Segr. Stato 1913. rubr. 247. fasc. 1. fol. 7–8v.

18 Például Lippay 1911. augusztus 1-én Giovanni Bressanhoz, X. Piusz pápa titkárához írt levele: ASV AES pos. 1031–1035.fasc. 441. fol. 2–5v.

gójaként állítja be, aki a véderőtörvény megszavazását is azért kéri a magyaroktól, hogy megvédhesse őket.

A Szentszék egyetértésének megszerzése után tehát a magyar kormány elsődleges célja az volt, hogy minél hamarabb nyilvánosságra kerüljön a megegyezés ténye. 1911 nyarától kezdve a tárgyalások egyik legfontosabb és újra és újra visszatérő témája az volt, hogy a magyar kormány sürgette a nyilvánosságra hozatalt, a Szentszék pedig fékezte.[19]

A Szentszék feltételei

Az alapvető egyetértés mellett ugyanis a Szentszék komoly garanciákat várt a magyar kormánytól. Az Államtitkárság kezdetben csupán a magyar katolikus püspöki kar, s különösen is az érintett püspökök egyetértését, illetve a magyar kormánynak az alapítás anyagi vonzataira vonatkozó teljes körű kötelezettségvállalását szabta feltételként.

Az új egyházmegye megszervezésében érintett főpásztorok közül Fir-czák Gyula munkácsi és Vályi János eperjesi püspök az első pillanattól kezdve kifejezte készségét a szóban forgó egyházközségek átadására. Ezzel szemben a román püspökök – bár elismerték egy magyar görögkatolikus egyházmegye felállításának szükségességét – az egyházközségeik átadásával nem értettek maradéktalanul egyet. Míg Victor Mihályi balázsfalvi érsek, illetve Iuliu Hossu szamosújvári püspök visszafogottabb ellenállást tanúsított és késznek mutatkozott a tárgyalásra, addig Demetriu Radu nagyváradi püspök minden kompromisszumot erélyesen elutasított, sőt a magyar görögkatolikus egyházmegye felállítását támogató papjait büntetéssel fenyegette. Mivel a román püspökök kilátásban helyezték, hogy küldöttség révén a Szentszéknél tiltakoznak, a magyar kormány azonnal diplomáciai lépéseket kezdeményezett az akció meghiúsítására.[20]

Az anyagi alapok előteremtésére vonatkozóan a Vallás- és Közoktatási Minisztérium 1912. februárjában kidolgozott tervezetet terjesztett elfogadásra a miniszterelnökség elé. Kiindulási és viszonyítási alapnak a Lugosi Egyházmegyét tekintették, mivel annak dotációjáról is a magyar állam-

---

19 A magyar kormány Lippay Bertalanon keresztül 1911. június 28-án kéri a nyilvánosságra hozatal engedélyezését, amit azonban másnap Giovanni Bressan táviratilag akadályoz meg: ASV Segr. Stato 1913. rubr. 247. fasc. 1. fol. 23–25.

20 MOL K 26 1915–XXV–2855 II. rész, 1042. csomó. 11/a–c. Radu püspök agresszív fellépése a kérdésben semleges bécsi nunciatúra munkatársait is megdöbbentette. Francesco Rossi Stockalper, a nunciatúra ügyvivője ezt jelentésében ki is emelte: ASV Arch. Nunz. Vienna busta no. 767. fasc. 2. f. 117r.

nak kellett gondoskodnia az 1853-as alapításkor. A VKM azt javasolta a kormánynak, hogy adjon kötelező nyilatkozatot a püspöki székhely (és a hivatali helyiségek) felépítésére. A püspök évi fizetését 40.000 koronában kívánták meghatározni, ami megegyezett a lugosi püspök jövedelmével. A püspöki iroda igazgatójának, titkárának és levéltárosának összesen évi 12.000 korona fizetést irányoztak elő. Az új püspökség székeskáptalanját hat kanonok alkotta volna, kiknek éves összjavadalmazása 43.000 koronát tett volna ki. A kanonokat megfelelő lakás is megillette a tervezet szerint. A szintén állami költségen létesítendő papnevelő intézet évi dotációja öt tanár és elöljáró alkalmazását tette volna lehetővé, valamint 30 papnövendék ellátását összesen mintegy 40.000 korona összegben.[21] Ez mindenképpen olyan részletességű és tartalmú kötelezettségvállalás volt, mely a Szentszéket megnyugtatta.

Amikor azonban a tárgyalásokba belépett a Propaganda Fide Kongregáció is, Szentszéki körökben megnőtt a gyanakvás az új magyarországi görögkatolikus egyházmegye megalapításával kapcsolatban. A Keleti Kongregáció 1917-ben történt megalapítása előtt a keleti katolikus egyházakat érintő kérdések a Propaganda Fide Kongregáció keleti egyházakkal foglalkozó ügyosztályának illetékességébe tartoztak. Így a magyar nyelv liturgikus használatának ügye elsősorban a Propaganda Kongregáció munkatársai előtt volt ismeretes. A Propaganda Kongregáció élén 1902-től az a Girolamo Maria Gotti bíboros állt, aki a magyar nyelvű liturgia kérdésében ugyanolyan határozott elutasító álláspontot képviselt, mint elődje, a szigorú szentszéki tiltások legfőbb támogatója, Ledochowski bíboros. Amikor tehát az új magyarországi görögkatolikus püspökség alapításának kérdése eljut a Propaganda Kongregációba, ott maga a gondolat is határozott ellenkezésre talál. 1911 második fele, illetve 1912 első hónapjai arról a huzavonáról szólnak, melynek végén a magyar kormány írásban kötelezte magát nem csak az anyagi alapok megteremtésére és az intézményrendszer kiépítésére, hanem arra is, hogy az új egyházmegye liturgikus nyelve az ógörög lesz, s a magyar csak oly mértékben érvényesül a liturgikus cselekményekben, ahogy a római katolikus egyházban a latin mellett használatos.[22] Gotti bíboros 1912 februárjában kényszeredetten fogadta el ezt a kötelezettségvállalást, hiszen hivatalosan nem vonhatta kétségbe a magyar kormány adott szavát.[23] Ugyanakkor a Propaganda Kongregáció Merry del Val bíboros-államtitkárt

21 MOL K 26 1915–XXV–2855 II. rész, 1042. csomó. 8/a.

22 A kötelezettségvállalás néhány változata: ASV Segr. Stato 1913. rubr. 247. fasc. 2. fol. 111 (Zichy aláírásával), 113rv (Zichy és Khuen-Héderváry aláírásával), ASV Segr. Stato 1913. rubr. 247. fasc. 3. fol. 138–139v. (Zichy aláírásával).

23 ASV Segr. Stato 1913. rubr. 247. fasc. 1. fol. 129rv.

túlzott jóhiszeműséggel és naivitással vádolta, mivel Gotti és munkatársai meggyőződése szerint az új egyházmegye nem a magyar liturgikus nyelv visszaszorítását fogja szolgálni, hanem éppen ellenkezőleg a tiltott gyakorlat további terjedését. A Kúria belső harcában a Propaganda Kongregáció alul maradt, de ezt a vereséget az 1917-ben a Keleti Kongregációba átirányított ügyosztály még évekkel később se tudta feldolgozni. Egy 1922-ből fennmaradt, a Keleti Kongregációban keletkezett irat határozott kifejezésekkel emlékezik az 1911/12-ben lezajlott folyamatokra.[24] A szerző felidézi Gotti bíboros tiltakozását és elítéli a magyar kormányt, mely visszaélt az idős X. Piusz pápa jóságával, becsapta és hamis ígéretekkel rávette a Hajdúdorogi Egyházmegye alapításának jóváhagyására. Pedig Gotti bíboros óva intette mind a Szentatyát, mind pedig a bíboros-államtitkárt attól, hogy higgyen a magyaroknak. S lám, az idő Gotti bíborost igazolta, hiszen 1922-re a hajdúdorogi püspök már kétszer kérte az ógörög liturgikus nyelv bevezetésének elhalasztását, sőt már egy magyar nyelvű liturgikont is kiadott, amiben csak az alapítás szavai szerepeltek görögül. Úgy vélem, ez a keserű emlék hosszú időn át alapvetően befolyásolta a Keleti Kongregáció hozzáállását a magyar görögkatolikusokhoz.

A Szentszék által szabott fontos feltételek egyike volt a püspöki kar egyetértése. Pontosan harminc évvel korábban, 1881-ben a magyar görögkatolikusok hatalmas vereségként élték meg azt, hogy bár az uralkodó és a magyar kormány készen állt egy magyar görögkatolikus püspökség felállítására, a magyar katolikus püspöki kar – az eperjesi és a munkácsi püspökök kivételével – valamint a budapesti teológiai kar professzorai nem tartották időszerűnek és szükségesnek az alapítást. Hogy egyházunk fejlődése szempontjából mennyit jelentett volna ez a három, békeidőkben eltelt évtized, arra már Pirigyi István is rámutatott.[25] 1911 novemberében a püspökkari elutasítástól már nem kellett tartani, mivel a kormányzat a püspökök számára is világossá tette az erős uralkodói akaratot és a mögötte érzékelhető politikai érdeket. Csernoch János kalocsai érsek november 23-án értesítette a miniszterelnököt a püspöki kar pozitív döntéséről:

> „A felállitandó gör. kath. magyar püspökség ügyében van szerencsém Excellentiádat tiszteletteljesen értesiteni, hogy a püspöki karnak folyó hó 9-én hozott határozata értelmében a bécsi nuncius urhoz intézendő előterjesztést elkészitettem s azt egyidejüleg a biboros herczegprimás urhoz aláirás végett elküldöttem. Mikénet szerencsém volt már Excellentiáddal már szóbelileg közölni, ez uton is ismétlem, hogy a püspöki kar teljesen magáévá tette a magyar kormány álláspontját s ennek én az előterjesztésben nyomatékosan

24 Archivio della Congregazione per le Chiese Orientali (=ACO), 1361/28.

25 *Pirigyi:* A magyarországi görögkatolikusok, II., 94.

kifejezést adtam. S minthogy a közel jövőben ugyis szerencsém lesz a bécsi nuncius urral találkozni, ott élszóval is ez irányba fogok müködni."[26]

A püspöki kar általános egyetértését követően 1912. február 8-ára már csak a parókiák átadásában érdekelt főpásztorok kaptak meghívás Francesco Rossi Stockalper ügyvivőtől, aki Alessandro Bavona bécsi nuncius januári váratlan halála után a nunciatúrát vezetését átvette, a budapesti Központi Szemináriumban tartandó megbeszélésre. A tárgyalásokon a kormány nevében Andor György a Vallás- és Közoktatási Minisztérium tanácsosa volt jelent. A beteg Firczák püspököt Papp Antal helynök képviselte, akiről a nunciatúra ügyvivője rendkívül elismerő szavakkal írt.[27] Az 1911 novembere óta (Vályi János püspök halálát követően) üresedésben lévő eperjesi püspökséget Kovaliczky Kornél káptalani helynök, míg Vaszary Kolos hercegprímást Rajner Lajos általános helynök képviselte. A tárgyalásról készült jegyzőkönyv tanúsága szerint ők hárman semmilyen akadályt nem gördítettek az új egyházmegye határainak kijelölése elé, mindössze néhány részletkérdés tisztázását kérték.[28] Ezzel szemben a román püspökök Demetriu Radu (Nagyvárad) és Vasile Hossu (Lugos és Szamosújvár) arra hivatkoztak, hogy a román egyháztartomány szinódusának határozata értelmében nem nyilatkozhatnak a kérdésben mindaddig, amíg nem ismerik a metropolitájuk, Victor Mihályi álláspontját.[29] Bár a metropolita is meghívást kapott a budapesti megbeszélésre, a részvételt lemondta. A nunciatúra kérte, hogy küldjön maga helyett képviselőt, de az nem érkezett meg a tárgyalásra, mivel lekéste a vonatot... A jelenlévők számára egyértelmű volt, hogy a román püspökök időhúzásra játszanak, s abban reménykednek, hogy még elérhetik az új egyházmegye megalapításáról szóló döntés visszavonását. Rossi

26 MOL K 26 1915–XXV–2855 II. rész, 1042. csomó. 6/a.

27 „Hivatali kötelességem jelenteni Excellenciádnak, hogy a munkácsi püspök képviselője, aki egy minden tiszteletre méltó, művelt és kifinomult egyházi ember, egészen csodálatra méltó nyugalommal vett részt a vitában és nagy tisztelettel és fiúi lelkülettel szólt mind a Szentszékről, mind pedig a Szentatyáról" – írja az ügyvivő Rafael Mary del Val államtitkárnak. Ez a kedvező jellemzés nem maradt hatástalan, hiszen néhány hónap múlva – Firczák Gyula püspök halálát követően – Papp Antal kapott megyéspüspöki kinevezést és szentszéki megerősítést. ASV Segr. Stato anno 1913 rubr. 247. fasc. 1. ff. 116–120v.

28 A munkácsi egyházmegye négy Zemplén vármegyei parókia (Sátoraljaújhely, Sárospatak, Végardó és Zemplén) megtartását kérte, az eperjesiek kárpótlásként az átadott parókiáért néhány munkácsi egyházmegyés zempléni parókia átadását kérték, míg Rajner Lajos annak tisztázását kérte, hogy a budapesti parókia átsorolásával a fővárosban élő románok is az új egyházmegyébe kerülnek-e, vagy ők megmaradnak a területileg illetékes latin plébániák kötelékében? ASV Arch. Nunz. Vienna busta no. 767. fasc. 2. f. 121rv.

29 ASV Segr. Stato anno 1913 rubr. 247. fasc. 1. ff. 116–120v.

Stockalper ügyvivő ezt az Államtitkárságnak küldött február 11-i jelentésében világosan megfogalmazza, ahogyan felfedi a tárgyalások egy, Radu püspökre nézve igen kellemetlen részletét is. A nagyváradi püspök ugyanis arra is hivatkozott, hogy nem ismert előtte az átsorolásra kijelölt parókiák listája, így érdemben nem tud nyilatkozni. Ezt a jelenlévő akkor el is fogadták. Ugyanakkor az ügyvivő még aznap este arról értesült Csernoch János kalocsai érsektől, aki a püspöki konferencia titkári feladatait is ellátta, hogy a püspöki kar novemberi ülésén ő maga olvasta fel minden érinttett püspöknek – köztük Radu püspöknek – az átsorolásra kijelölt parókiák listáját. A nagyváradi püspök így kínos magyarázkodásra kényszerült, ami tovább fokozta a személyével szembeni egyre erősödő ellenszenvet.[30]

Tanulságok?

Visszatérve a Hajdúdorogi Egyházmegye alapítását motiváló politikai érdekekhez néhány eseményt idéznék fel az ügy politikai hasznával kapcsolatban. A Szentszék és a magyar kormány közötti tárgyalások sikeres lezárásáról végül csak 1912. április 13-án tudósíthattak az újságok.[31] Mint közismert, az uralkodó május 6-án megalapította az egyházmegyét. Ezekben a hetekben kemény parlamenti csatározások dúltak. Egymás után két házelnök is lemondott, végül május 22-én maga Tisza István vállalta el a házelnöki tisztséget. Személye ellen május 23-án tüntetésre került sor, melynek feloszlatása során hat ember életét vesztette (vérvörös csütörtök). Tisza a házszabály módosításával letörte a parlamenti obstrukciót (ellenzéki képviselőket karhatalommal távolíttatott el), és június 4-én megszavaztatta a véderőtörvényt.[32] Három nappal később egy ellenzéki képviselő az ülésteremben merényletet követett el, amit szerencsésen túlélt (a három golyó nyoma mind a mai napig látszik az ülésteremben). Egy nappal később, június 8-án jelent meg a Christifideles graeci bulla. Összességében elmondhatjuk, hogy a politikai haszonszerzés gondolata döntő szerepet játszott a Hajdúdorogi Egyházmegye felállításában, de végül nem járt azzal az eredménnyel és hatással, amit vártak tőle. A politikai közvélemény kedvezően

30 ASV Segr. Stato anno 1913 rubr. 247. fasc. 1. ff. 122–123v.

31 *Pirigyi:* A magyarországi görögkatolikusok, II., 108.

32 A véderőtörvény jelentőségét alátámasztják a benne megfogalmazott újdonságok: a Magyarországra eső éves újonclétszám 15 ezerről 25 ezerre nőtt, a hadiköltségvetés pedig 220 millió koronáról 345 millióra. Új fegyvernemként megszervezésre került a honvédségen belül a tüzérség, illetve felállításra kerültek a kerékpáros hadosztályok. Vö. *Romsics Ignác:* Magyarország története a XX. században. Budapest, 2010, 74.

fogadta a döntést, de a véderőtörvény megszavazását végül egészen más eszközökkel kellett keresztülvinni.

Befejezésképpen érdemes végiggondolni, egy történelmietlen, de mégis tanulságos „mi lett volna ha" gondolatmenetet. Mi lett volna, ha a politikusoknak nem jut eszébe a magyar görögkatolikusok évtizedes törekvését 1911/12-ben aktuálpolitikai játszmák eszközévé tenni? Vagy mi lett volna, ha a Szentszék elutasítja a játszmában való részvételt? Bizonyosra vehetjük, hogy ebben az esetben a Hajdúdorogi Egyházmegye felállítása már csak egy évtizedet csúszott volna, hiszen a trianoni Magyarországon egyetlen görögkatolikus püspöki székhely sem maradt. Ha tehát 1912-ben elmaradt volna a Hajdúdorogi Egyházmegye felállítása, azt 1920 után mindenképpen meg kellett volna lépni a Magyarországon maradt mintegy 100 görögkatolikus parókia egyházkormányzati kereteinek megteremtése érdekében. Kezdetben minden bizonnyal ideiglenes formációban – ahogyan a Miskolci Apostoli Exarchátus létesítésére is sor került 1924-ben – de idővel a lelkipásztori szükségletek kikényszerítették volna a Hajdúdorogi Egyházmegye felállítását.

Az Apostoli Szék és a magyar görögkatolikusok kapcsolata a két világháború között[1]

Bevezető

Véletlen egybeesés, hogy pontosan azon a napon,[2] amikor az Örök Városban a Római Magyar Akadémia szervezésében Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolatainak fontos mérföldköveiről tudományos konferencia emlékezik meg, Alberto Bottari de Castello nuncius Debrecenben beiktatja hivatalába Kocsis Fülöpöt, a modern Magyarország első görögkatolikus metropolitáját, illetve a Hajdúdorogi Főegyházmegye érsekét. Az esemény másnapján kerül sor Miskolcon az exarchátusból egyházmegyei rangra emelt Miskolci Egyházmegye első megyéspüspökének, Orosz Atanáznak a beiktatására, aki még ugyanazon napon Nyíregyházán is hivatalba lép az újonnan alapított Nyíregyházi Egyházmegye apostoli kormányzójaként.

Míg tehát Rómában tudományos rendezvény emlékezik meg az elmúlt évtizedek kiemelkedő eseményeiről és személyiségeiről, addig Magyarországon maga az élet bizonyítja – a konkrét történelmi pillanatban a magyar görögkatolikusok vonatkozásában –, hogy a Szentszék és Magyarország kapcsolatai élőek, termékenyek és a magyar katolicizmus fejlődését szolgálják.

A magyar görögkatolikus központokban – Debrecenben, Nyíregyházán és Miskolcon – ezekben a napokban zajló történelmi események közvetlen előzménye Ferenc pápa 2015. március 19-i döntése, mely öt apostoli konstitúcióban, illetve bullában nyert konkrét jogi formát. 1. Az In hac suprema kezdetű apostoli konstitúcióval a Szentatya új egyházi kereteket hozott létre a Magyarországi Görögkatolikus Sajátjogú Metropolitai Egyház megalapításával. 2. A De spiritali itinere kezdetű apostoli konstitúcióval az 1912-ben alapított Hajdúdorogi Egyházmegye főegyházmegyei rangra emelkedett. 3. A Qui successimus apostoli konstitúció az 1924-ben létrehozott Miskolci Apostoli Exarchátust egyházmegyei rangra emelte. 4. Az Ad aptius consulendum apostoli konstitúció megalapította a Nyíregyházi Egyházmegyét.

---

1 A Vatikáni Titkos Levéltárban végzett kutatásaimat az OTKA–108789. számú kutatási pályázata támogatta.

2 2015. június 12.

5. Ugyanezen a napon Ferenc pápa Kocsis Fülöp hajdúdorogi püspököt érsek-metropolitává nevezte ki.

A magyar görögkatolikus egyházszervezet ilyen jelentős mértékű átalakítása és bővítése természetesen nem előzmények nélküli. Előadásomban a távoli előzmények közül röviden a kezdetekről, kicsit bővebben a két világháború közötti időszakról szeretnék szólni.

A kezdetektől az első világháború végéig

Az elsősorban Szabolcs, Szatmár, Bereg, Zemplén, Ung és Borsod vármegyékben élő, magyar anyanyelvű és identitású görögkatolikusok a 18. század közepétől-végétől kezdődően egyre több helységben törekedtek arra, hogy templomi szertartásaikban a magyar nyelv fokozatosan nagyobb teret nyerjen.[3] Bár a falusi iskolákban tanították a „templomi" nyelveket (az ószlávot és a románt), ezek ismerete a magyar identitású közösségekben szinte teljesen visszaszorult.[4] A nyelvújítás mozgalma és a reformkor lüktető légköre ugyan komoly bátorítást jelentett a magyar görögkatolikusok törekvéseinek,[5] az egyházi hatóságok azonban éppen ellenkezőleg, a magyar nyelv liturgikus használatának visszaszorítása érdekében hoztak intézkedéseket.[6] Az ószláv liturgikus nyelvű Munkácsi és Eperjesi Egyházmegyék

---

3 Az első liturgiafordításokhoz: *Nyirán János:* Az első magyar nyelvű liturgiafordítás Lupess István 1814-es kéziratában. Nyíregyháza, 2011. *Ivancsó István:* Lithurgia. Krucsay Mihály munkács megyei kanonok 1793-ban készült munkája. Nyíregyháza, 2003. *Ivancsó István* (szerk.): Liturgikus Örökségünk II. A Krucsay-féle liturgiafordítás fakszimiléje kiadásának alkalmából 2003. október 30-án rendezett szimpozion anyaga. Nyíregyháza, 2003.

4 Több anekdota őrzi, milyen komikus félrehallásokhoz vezetett egyes helyeken a templomi nyelv ismeretének teljes hiánya. Hajdúdorogon pl. az „Otca i Szüna…" („Az Atyának és Fiúnak…") helyett „Adsz-e szénát…" zúgott a templomban… vö. *Petrus Jenő:* A magyarság önvédelme a keleti ritusu egyház idegen nyelveinek beolvasztó hatása ellen. Debreczen 1897, 20–21.

5 Pl. Zemplén vármegye közgyűlése többször is bátorította a legnagyobb magyar görögkatolikus közösség, Hajdúdorog városát a magyar nyelv templomi használatára: *Véghseő Tamás–Katkó Márton Áron:* Források a magyar görögkatolikusok történetéhez. 1. kötet: 1778–1905. Nyíregyháza, 2014. (Collectanea Athanasiana II. Textus/Fontes, 4/1.), 7–10. sz. dokumentumok. Mind a Hajdú kerület, mind pedig Zemplén vármegye követei útján is szorgalmazta az 1843/44. évi országgyűlésen a magyar nyelvű bizánci szertartású liturgikus könyvek kiadását állami költségen: vö. uo., 11–15. sz. dokumentumok.

6 Pl. Popovics Vazul munkácsi püspök kényszerűségből kiadott rendelkezése 1863-ban: *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 25. sz. dokumentum.

püspökei többnyire szimpatizáltak a magyar liturgikus mozgalommal, de az Esztergomból és Egerből érkező nyomásnak engedni kényszerültek. A román liturgikus nyelvű egyházmegyék főpásztorai ezzel szemben nem tolerálták magyar ajkú híveik kéréseit, és határozottan a magyar nyelv liturgikus alkalmazása ellen foglaltak állást.[7] A magyarországi latin szertartású felsőklérus gondolkodását ebben a kérdésben a precedenstől való félelem határozta meg. A püspöki kar tagjai reálisnak tartották azt a veszélyt, hogy a magyar nyelv liturgikus alkalmazásának engedélyezése a görögkatolikusok számára arra fogja bátorítani a római katolikusokat, hogy a latin rovására ők is az anyanyelv liturgikus használatának bevezetését követeljék.[8] Bár nem maradtak fenn források arról, hogy a görögkatolikusok és római katolikusok által vegyesen lakott helységekből a latin szertartású hívek a magyar görögkatolikusok gyakorlatára hivatkozva kezdeményezték volna a latin nyelv elhagyását és a magyar bevezetését, a Szentszék, meghallgatva a főpásztorok aggodalmait, a magyar nyelv liturgikus alkalmazását szigorúan tiltani kezdte.[9]

A magyar görögkatolikusok a 19. század közepétől kezdve kérték a kormányzatot arra, hogy számukra külön egyházkormányzati egységet állítson fel. Hosszú időn át ugyanis abban a tévhitben éltek, hogy a liturgikus nyelv megváltoztatása a megyéspüspök jogai közé tartozik, és ezért elegendő, ha saját egyházmegyét kapnak. Szemük előtt a román egyházmegyék példája lebegett, melyekben – senki által nem kifogásolva – egy, az egyházi hagyomány által szent nyelvnek el nem ismert népnyelvet használtak. A kormányok többnyire támogatták a magyar görögkatolikusok törekvéseit. 1873-ban a Munkácsi Egyházmegyén belül Hajdúdorog székhellyel külhelynökség jött létre a magyar görögkatolikus közösségek számára,[10] majd 1881-ben már a Hajdúdorogi Egyházmegye felállításáról is megszületett a döntés. A megvalósítás azonban a püspöki kar elutasító véleménye miatt

---

7 Vö. Iosif Papp-Szilágyi nagyváradi püspök fellépése a makói egyházközségi gyakorlattal szemben 1866–67-ben: *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 31–35. sz. dokumentumok.

8 Farkas Lajos, a hajdúdorogi mozgalom vezéregyénisége művében így idézi fel Lipovniczky István c. püspök, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium tanácsosának szavait: „Mert hát ki áll jót arról, hogy ha ma nekünk megengedik a magyar nyelvű isteni tiszteletet, holnap nem a komáromi magyar ajkú latin szertartásúak fogják-e épen azt követelni? Már pedig ez teljesíthetetlen." *Farkas Lajos:* Egy nemzeti küzdelem története, Budapest, 1896. 61.

9 A tiltás leginkább az 1896-ban figyelemfelkeltő jelleggel Budapesten megtartott magyar nyelvű görögkatolikus liturgia után erősödött fel. A vonatkozó dokumentumok: *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 89–150. sz. dokumentumok.

10 *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 46–50. sz. dokumentumok.

elmaradt.[11] A század utolsó két évtizedében pedig a magyar kormány az egyházmegye felállításának kérdését a magyar nyelv liturgikus használatának engedélyezésétől tette függővé.

A magyar görögkatolikusok 1900. évi római zarándoklata[12] meggyőzte a Szentszéket arról, hogy a hatékony román propaganda ellenére[13] egy ténylegesen létező közösség valós igényeiről van szó. A 20. század első évtizedére a szentszéki álláspont azonban nem módosult a magyar liturgikus nyelv alkalmazásának kérdésében, sőt a Vatikánban a felállítandó önálló egyházmegye legfőbb feladatának is az egyre terjedő abúzus felszámolását tekintették. A Hajdúdorogi Egyházmegye 1912-ben történt felállítása[14] tehát némileg felemás helyzetet teremtett: a magyar görögkatolikusok végül megkapták az önálló egyházmegyét, de a Christifideles graeci kezdetű alapító bulla[15] egyértelműen leszögezi, hogy az új egyházmegye hivatalos liturgikus nyelve az ógörög,[16] a magyar nyelv engedélyezésére pedig soha nem kerülhet sor.

Megjegyzendő, hogy a Hajdúdorogi Egyházmegye megalapításának kérdése erősen megosztotta a Szentszék döntéshozóit. Ferenc József személyes csatornákon keresztül hamar elnyerte Szent X. Piusz pápa és Merry del Val bíboros-államtitkár feltétlen támogatását. Amikor azonban a tárgyalásokba belépett a Propaganda Fide Kongregáció is, szentszéki körökben megnőtt a gyanakvás az új magyarországi görögkatolikus egyházmegye megalapításával kapcsolatban. A Keleti Kongregáció 1917-ben történt megalapítása előtt a keleti katolikus egyházakat érintő kérdések a Propaganda Fide Kongregáció keleti egyházakkal foglalkozó ügyosztályának illetékességébe tartoztak. Így a magyar nyelv liturgikus használatának ügye elsősorban a Propaganda Kongregáció munkatársai előtt volt ismeretes. A Propaganda Kongregáció élén 1902-től az a Girolamo Maria Gotti bíboros állt, aki a magyar nyelvű liturgia kérdésében ugyanolyan határozott elutasító álláspontot képviselt,

---

11 *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 53–66. sz. dokumentumok.

12 A zarándoklat dokumentációja: Emlékkönyv a görög szertartású katholikus magyarok római zarándoklatáról. Budapest, 1901.

13 Különösen Victor Mihályi gyulafehérvár-fogarasi érsek igyekezett arról meggyőzni a Szentszéket, hogy magyar görögkatolikusok valójában nem is léteznek, s az egész mozgalom mögött a katolikusellenes református körök állnak. Vö. *Véghseő–Katkó:* Források, II/4/1., 100. sz. dokumentum.

14 *Véghseő Tamás:* A Hajdúdorogi Egyházmegye megalapításának közvetlen előzményei. Athanasiana 35 (2013) 109–121.

15 A bulla eredetije a Vatikáni Titkos Levéltárban: ASV Arch. Nunz. Vienna, 766, fasc. 9. fol. 461v.

16 Az ógörög nyelvet Vaszary Kolos hercegprímás javasolta az új egyházmegye liturgikus nyelveként. Bár a magyar görögkatolikusok számára ugyanúgy ismeretlen volt, mint a román és az ószláv, hivatalossá tételével el lehetett kerülni a magyarosítás vádját.

mint elődje, a szigorú szentszéki tiltások legfőbb támogatója, Ledochowski bíboros. Amikor tehát az új magyarországi görögkatolikus püspökség alapításának kérdése eljutott a Propaganda Kongregációba, ott maga a gondolat is határozott ellenkezésre talált. 1911 második fele, illetve 1912 első hónapjai arról a huzavonáról szólnak, melynek végén a magyar kormány írásban kötelezte magát nemcsak az anyagi alapok megteremtésére és az intézményrendszer kiépítésére, hanem arra is, hogy az új egyházmegye liturgikus nyelve az ógörög lesz, s a magyar csak oly mértékben érvényesül a liturgikus cselekményekben, ahogy a római katolikus egyházban a latin mellett használatos. Gotti bíboros 1912 februárjában kényszeredetten fogadta el ezt a kötelezettségvállalást, hiszen hivatalosan nem vonhatta kétségbe a magyar kormány adott szavát.[17] Ugyanakkor a Propaganda Kongregáció Merry del Val bíboros-államtitkárt túlzott jóhiszeműséggel és naivitással vádolta, mivel Gotti és munkatársai meggyőződése szerint az új egyházmegye nem a magyar liturgikus nyelv visszaszorítását fogja szolgálni, hanem éppen ellenkezőleg, a tiltott gyakorlat további terjedését. A Kúria belső harcában a Propaganda Kongregáció alul maradt, de ezt a vereséget az 1917-ben a Keleti Kongregációba átirányított ügyosztály még évekkel később sem tudta feldolgozni. Egy 1922-ből fennmaradt, a Keleti Kongregációban keletkezett irat határozott kifejezésekkel emlékezik az 1911/12-ben lezajlott folyamatokra.[18] A szerző felidézi Gotti bíboros tiltakozását, és elítéli a magyar kormányt, mely visszaélt az idős X. Piusz pápa jóságával, becsapta és hamis ígéretekkel rávette a Hajdúdorogi Egyházmegye alapításának jóváhagyására. Pedig Gotti bíboros óva intette mind a Szentatyát, mind pedig a bíboros-államtitkárt attól, hogy higgyen a magyaroknak. S lám, az idő Gotti bíborost igazolta, hiszen 1922-re a hajdúdorogi püspök már kétszer kérte az ógörög liturgikus nyelv bevezetésének elhalasztását, sőt már egy magyar nyelvű liturgikont is kiadott, amiben csak az alapítás szavai szerepeltek görögül.[19]

Ahogyan a Hajdúdorogi Egyházmegye felállításának közvetlen előzményei között egészen profán okokat találunk, úgy az alapítás ellen irányuló román fellépés mozgatórugói is messze állnak a tisztán egyházi motivációktól. A román püspökök, a Román Nemzeti Párt képviselői és a román nyelvű sajtó a magyar állam ellenük irányuló támadásának tekintették a Hajdúdorogi Egyházmegye felállítását, és azt az egyébként is egyre súlyosbodó román-magyar ellentét szövegkörnyezetébe emelték. A helyzet tragikumát jól érzékelteti az első hajdúdorogi püspök ellen 1914 februárjában elkö-

17 ASV Segr. Stato 1913. rubr. 247. fasc. 1. fol. 129rv.

18 Archivio della Congregazione per le Chiese Orientali (=ACO), 1361/28.

19 Az 1920-as Liturgikonra lentebb még visszatérünk.

vetett bombamerénylet,[20] melynek szálai román elkövetőkön át az orosz titkosszolgálathoz vezettek. Az új egyházmegye sorsának további alakulása tehát a liturgikus nyelv kérdése miatt egyházi, a nemzetiségi feszültségek miatt pedig politikai szempontból is nagyobb figyelmet igényelt.

Ferenc József király 1913. április 21-én nevezte ki a Hajdúdorogi Egyházmegye új püspökét Miklósy István (1857–1937) sátoraljaújhelyi parókus, zempléni főesperes személyében. Miklósy püspök az egyházmegye szervezését az ideiglenes debreceni székhelyről kezdte el. Az 1914. februári bombamerénylet után a székhely átkerült Nyíregyházára, ahol az egyházmegyei központ ideiglenesen egy bérházban került kiépítésre. A Szentszékkel folytatott tárgyalások során a magyar kormány kötelezettséget vállalt: úgy gondoskodik teljes körűen az új egyházmegye javadalmazásáról, hogy az anyaegyházmegyéket anyagi veszteség nem éri.[21] Ennek a nemzetiségek érzékenységét figyelembe vevő vállalásnak nyilvánvaló belpolitikai indítékai voltak. Tehát az egyházmegye anyagi alapjainak megteremtése, az egyházmegyei központ kiépítése (püspöki székház, kanonoki lakások stb.), a papnevelő intézet és a görögkatolikus tanítóképző létesítése állami feladat lett volna. Amikor Miklósy püspök 1914 szeptemberében átköltözött Nyíregyházára, már zajlott az első világháború, melynek egyre nyomasztóbb terhei elképzelhetetlenné tették a magyar kormány vállalásainak teljesítését. Az 1918-as háborús összeomlást követő zűrzavar azonnal éreztette hatását a Hajdúdorogi Egyházmegyében is. A korábban Nagyváradhoz tartozó egyházközségek egy része önkényesen kimondta a Hajdúdorogi Egyházmegyétől való elszakadását. Az 1919 tavaszán a Nyíregyházát elfoglaló román csapatok Miklósy püspököt Debrecenbe hurcolták, és arra próbálták kényszeríteni, hogy önként mondjon le az egykor Nagyváradhoz tartozó negyvennégy parókiáról. Mivel az érintett egyházközségek területe ténylegesen a román hadsereg ellenőrzése alá került, a Szentszék azokat hamarosan a nagyváradi püspök joghatósága alá rendelte.[22] Néhány hónappal később a Gyulafehérvár-Fogarasi Főegyházmegye is elérte egykori parókiáinak visszasorolását.[23]

---

20 A debreceni bombamerénylet legújabb feldolgozása: *Katkó Márton Áron:* Az 1914-es debreceni merénylet, In: *Véghseő Tamás* (ed.): Symbolae. Ways of Greek Catholic heritage research. Papers of the conference held on the 100th anniversary of the death of Nikolaus Nilles, Nyíregyháza, 2010, Collectanea Athanasiana I/3. 289–321.

21 A kötelezettségvállalások: ASV Seg.Stato 1913 rubr. 247. fasc.2. fol. 113rv., ASV Seg.Stato 1913 rubr. 247. fasc.2. fol. 123., ASV Segr. Stato, 1913, rubr. 247, fasc. 3. f. 138r–139v. magyar változata: MOL K 26 1915–XXV–2855 1912–XXV–926–2382, ASV Segr. Stato, 1913, rubr. 247, fasc. 3. f. 136rv.

22 ASV Arch. Nunz. Vienna, Busta 797, fasc. 9/3, fol. 388r–389v.

23 ASV Arch. Nunz. Vienna, Busta 797, fasc. 9/2, fol. 312r–316v.

Az első világháborút lezáró trianoni békeszerződés következményei alapjaiban rendítették meg a Hajdúdorogi Egyházmegyét is. A parókiák száma a felére csökkent. Romániához 75, Csehszlovákiához pedig 4 egyházközség került. Magyarországon maradt a 82 hajdúdorogi mellett 20 eperjesi és egy munkácsi. A súlyos területi veszteségeken túl a magyar görögkatolikusoknak viselniük kellett társadalmi súlyuk és megítélésük látványos csökkenésének következményeit is. Míg az első világháború előtt Magyarország lakosainak 9,8 százaléka volt görögkatolikus, ez az arány 1920-ban 2,2 százalékra csökkent. Ez a tény, valamint az ország gazdasági problémái önmagukban is komoly akadályt jelentettek a kormány 1912-ben tett vállalásainak teljesítése, s következésképpen a Hajdúdorogi Egyházmegye fejlődése előtt.

Kísérlet a Hajdúdorogi Egyházmegye liturgikus nyelvének megváltoztatására

A Hajdúdorogi Egyházmegye helyzetének alapvető változása arra indította a Keleti Kongregáció tisztviselőit, hogy felvessék az alapító bulla lényegi módosításának lehetőségét.[24] Az események sorozata a Keleti Kongregáció titkárának, Nicoló Marini bíborosnak 1922. március 6-án kelt levelével indul, melyek címzettje Lorenzo Schioppa budapesti nuncius. A levél tárgya kifejezetten a Hajdúdorogi Egyházmegye liturgikus nyelve. A titkár idézi a Christifedeles graeci bulla vonatkozó rendelkezését, mely szerint az újonnan felállított egyházmegye liturgikus nyelve az ógörög, és a népnyelv használata csak oly mértékben kaphat teret, ahogyan az a latin egyházban megengedett. Az ógörög elsajátítására – idézi a titkár az alapító bullát – a papság három évet kapott. Végül a jól ismert tiltással fejezi be az idézetet: a magyar nyelv használata a Szent Liturgiában sohasem lesz engedélyezve. Az ógörög mint liturgikus nyelv elrendelését Marini bíboros azzal magyarázza, hogy a rutén vagy román eredetű, de magyar anyanyelvű közösségekben, melyek számára a magyar kormány kitartó fellépése eredményeként a Hajdúdorogi Egyházmegyét felállították, önkényesen és a szentszéki tiltásokat figyelmen kívül hagyva bevezették a magyar nyelv használatát. Ezért azt az alapító bullában kifejezetten tiltani volt szükséges, illetve egy olyan nyelvet találni, mely se a rutén, se pedig a román eredetű közösségeket nem hozza előnyösebb helyzetbe a másikkal szemben. Ezért határozta el a Szentszék a bizánci hagyományhoz köthető, de ebben a sajátos helyzetben mégis sem-

24 Az iratcsomó: ASV Arch. Nunz. Budapest, Busta 5. fasc. 7/9. Hajdúdorog fol. 615–648.

legesnek mondható ógörög nyelv előírását. A titkár utal arra is, hogy az egyházmegye felállítása után a Propaganda Fide Kongregáció azonnal görög nyelvű liturgikus könyveket küldött a hajdúdorogi püspöknek, hogy azok alapján a magyar kormány költségén gondoskodjon az újonnan felállított egyházmegye liturgikus könyveinek kiadásáról. Az első három év letelte után megállapításra került, hogy gyakorlatilag semmi sem történt az ógörög nyelv liturgikus bevezetése érdekében, ezért a Szentszék újabb négy év türelmi időt adott. A világháború azonban súlyos károkat okozott a Hajdúdorogi Egyházmegyének. A román püspökök energikus fellépése eredményeként azonnal elveszítette azon parókiáit, melyeket az alapításkor román egyházmegyékből csatoltak hozzá. A titkár megállapítja, hogy az új államhatárokon belül immáron csak olyan parókiák maradtak a Hajdúdorogi Egyházmegyében, melyek eredetileg a Munkácsi és az Eperjesi Egyházmegyéhez tartoztak, tehát rutén eredetűek. Marini bíboros itt tér rá mondandója lényegére: mivel úgy tűnik, hogy a kialakult geopolitikai helyzet állandósul, és az ógörög nyelv bevezetésére a Hajdúdorogi Egyházmegyében nem sok esély mutatkozik, a Keleti Kongregáció bíborosai a Szentatyának a Christifideles graeci bulla módosítását kívánják javasolni. Elképzelésük szerint a módosítás a rutén (helyesebben ószláv) nyelvet írná elő a Hajdúdorogi Egyházmegye liturgikus nyelvévé, hiszen alapvetően ez az összes, illetve szinte az összes parókia eredeti liturgikus nyelve. Ugyanakkor tisztában vannak azzal is, hogy ez kiváltaná a magyar kormány rosszallását éppen akkor, amikor a hírek szerint az állam az egyházmegye dotációjának kérdését kívánja rendezni, többek között egy papnevelő intézet felállításával. A bíboros a nunciusnak kiadott utasítással zárja levelét: fokozott óvatossággal kezelve az ügyet, ismerje meg a magyar kormány lehetséges reakcióját, és kérje ki a prímás és Miklósy István hajdúdorogi püspök véleményét.

Az aktába beillesztett piszkozat szerint a nuncius március 13-án levélben fordult mind Csernoch János hercegprímáshoz, mind pedig Miklósy István püspökhöz. A hercegprímás április 20-i dátummal adta meg válaszát, míg a hajdúdorogi püspököt április 21-én még táviratilag kellett a válaszadásra sürgetni. Miklósy püspök ekkor már nem késlekedett, és április 23-én megfogalmazta válaszát. Mindkettőjüket megelőzte Csiszárik János veszprémi kanonok, a Külügyminisztérium tanácsosa, aki már március 30-án papírra vetette véleményét.

A görögkatolikus családból származó Csiszárik tanácsos olaszul írt állásfoglalását annak megállapításával kezdi, hogy a Hajdúdorogi Egyházmegyébe – néhány kivétellel – csak olyan parókiák kerültek besorolásra, melyek hívei magyar anyanyelvűek. A vesztes háború következtében az egyházmegye parókiáinak egy jelentős része átmenetileg a román egyházmegyék joghatósága alá került, de a tanácsos szükségesnek tartja azt, hogy azokat ismét

Miklósy püspök kormányozhassa helynökök segítségével, vagy ha ez kivitelezhetetlen, akkor ezen görögkatolikus parókiák kerüljenek az erdélyi latin főpásztor joghatósága alá. A tanácsos rámutat: a Szentszék nem is válaszolt sem a hajdúdorogi püspök, sem pedig az őt támogató magyar kormány ez irányú kéréseire, sőt éppen egy olyan pillanatban hozakodik elő az ószláv nyelv bevezetésnek kérdésével, amikor a magyar nemzet a „szláv politika" eredményei miatt szenved. Az a véleménye, hogy a Hajdúdorogi Egyházmegye liturgikus nyelvének megváltoztatását a közvélemény mindenképpen a „szláv politika" sikerének könyvelné el. Nem tartja szerencsésnek, ha Magyarországon a Szentszéket a görögkatolikus magyarok elszlávosításának szorgalmazójaként tartanák számon. Tény, hogy a közvélemény a Szentszéket már így is Magyarország ellenségeinek pártján látja. Megjegyzi: a görögkatolikus magyarok fegyelmezetten fogadták azt a szentszéki döntést, hogy nem használhatják anyanyelvüket, és elfogadták az ógörög nyelvet liturgikus nyelvként, jóllehet azt tapasztalják, hogy az anyanyelv liturgikus használatát a Szentszék a románok esetében eltűri. Ez sokakban azt az érzést táplálta, hogy a Szentszék a görögkatolikus magyarokat mostohagyermekként kezeli, míg igaz, édes gyermekének a románokat tekinti. Ezeket az érzéseket a hajdúdorogi püspök mindig igyekezett enyhíteni. Komolyan vette az ógörög nyelv bevezetésének kötelmét is, és szigorúan megkövetelte papjaitól, hogy a Szent Liturgia kánoni részeit ógörögül mondják. A tanácsos rámutat arra is, hogy az ószláv bevezetése gyakorlati nehézségekbe is ütközne, hiszen a papok közül már csak a legidősebbek ismerik. Ha a gyakorlati problémák és a szláv nyelvvel szembeni ellenérzések dacára a Szentszék mégis arra kötelezné a magyar görögkatolikusokat, hogy ószláv nyelven végezzék a Szent Liturgiát, az könnyen szakadáshoz vezetne, hiszen az ortodox egyház készen áll arra, hogy a magyar nemzeti igényeket a liturgia terén is kielégítse. Felhívja a figyelmet arra, hogy az ortodoxok már akkor is magyar liturgikus nyelvű egyházmegye felállításán munkálkodtak, amikor a Hajdúdorogi Egyházmegye első éveit élte, s csak a Tanácsköztársaság zűrzavara akadályozta meg őket terveik végrehajtásában. Csiszárik szerint a szomszédos Csehszlovákia örömmel fogadná a Keleti Kongregáció tervét, és kinyújtaná „csápjait" az elszlávosodás útjára kényszerített magyar görögkatolikusok felé is. A lehetséges veszélyek között a tanácsos megemlíti a protestantizmust is. Meggyőződése, hogy az ószláv nyelv bevezetése olyannyira elkeserítené a magyar görögkatolikusokat, hogy közülük sokan inkább protestánssá lennének. Sőt, feltételezése szerint, a Szentszékkel szembeni tiltakozás jeleként sok római katolikus hívő is hasonló döntést hozna. Írása végén Csiszárik is utal arra, hogy a magyar kormány éppen a Hajdúdorogi Egyházmegye dotációjának rendezésén munkálkodik, s jó esély van egy görögkatolikus papnevelő intézet felállítására is. Az ószláv nyelv bevezeté-

sének felvetése mindezt komolyan veszélyezteti, hiszen a magyar kormány sohasem fog támogatni egy olyan egyházmegyét, mely a magyarok elszlávosítását szolgálja.

Csiszárik tanácsos határozott ellenvéleményét Csernoch János hercegprímás is osztotta. Április 20-i keltezésű latin nyelvű levelének elején leszögezi, hogy a Keleti Kongregáció felvetését meggondolatlannak és veszélyesnek tartja. Emlékeztet arra, hogy a Hajdúdorogi Egyházmegyét éppen azért kellett fölállítani, mert a magyar görögkatolikusok szabadulni kívántak a román és az ószláv nyelvtől. Az a kívánságuk, hogy ők is – a románokhoz hasonlóan – saját anyanyelvüket használhassák a liturgiában, a Szentszéknél nem talált meghallgatásra. A magyar kormány azonban támogatta törekvésüket, mivel a román és az ószláv liturgikus nyelv a magyar görögkatolikus hívek nemzeti önazonosságát veszélyeztette. A katolikus püspöki karral való egyeztetések során merült fel az a gondolat, hogy a magyar görögkatolikusok számára felállítandó egyházmegye liturgikus nyelve legyen az ógörög, ami nem vethet fel nemzetiségi problémákat.

A határozott ellenkezések megtették hatásukat, s az ószláv nyelv bevezetésének kérdése a Hajdúdorogi Egyházmegye liturgikus életébe nem került ismét napirendre. Maga a felvetés a Keleti Kongregáció részéről valószínűleg az 1912-ben elszenvedett súlyos presztízsveszteség kései utóhatása.

A Miskolci Apostoli Exarchátus megalapítása

Az első világháborút lezáró békeszerződések során, az új államhatárok kijelölésekor a döntéshozók egyházkormányzati szempontokat nem vettek figyelembe, ezért azok számos esetben egyházközségeket szakítottak el a püspöki székhelyeiktől. Az ennek következtében előállt problémákat az Apostoli Szentszék ideiglenes egyházkormányzati egységek felállításával igyekezett orvosolni.

Az Apostoli Szentszéket a Miskolci Apostoli Kormányzóság (Adminisztratúra, Exarchátus) felállításakor is az a szempont vezérelte, hogy a püspöki székhelyeiktől elszakított egyházközségek kormányzata biztosítva legyen, ugyanakkor – tekintettel az ingatag politikai helyzetre – ne szülessen végleges döntés az érintett egyházmegyék esetleges feldarabolását illetően. A trianoni Magyarországon húsz eperjesi, illetve egy munkácsi egyházmegyés görögkatolikus egyházközség maradt, melyek sorsáról 1924 nyarán az Apostoli Szentszék a fent említett szempont mellett az érintett

püspökök személyét is figyelembe véve döntött.[25] Az erősen katolikusellenes csehszlovák kormány nemcsak a „magyar világban" kinevezett (latin és görög szertartású) püspökök eltávolítására, hanem a skizmatikus mozgalom támogatásával a görögkatolikus egyház meggyengítésére is törekedett. Novák István eperjesi püspök még az új államhatárok kijelölése előtt elhagyta püspöki székhelyét, és egyházmegyéjét helynöke kormányzatára bízta. A pápa 1920-ban felmentette a Budapesten letelepedett püspököt, aki – az Apostoli Szentszék felajánlott segítségét visszautasítva – fiatal kora ellenére a visszavonulás mellett döntött.[26] Ezzel szemben Papp Antal munkácsi püspök Ungváron maradt. Személyét (legtöbb püspöktársához hasonlóan) a csehszlovák kormány politikai okokból nem fogadta el, ami kormányzati és lelkipásztori tevékenységének eredményességét kockáztatta. Ezen túlmenően az Apostoli Szentszéket a skizmatikus mozgalom sikerei is aggasztották. A Szentszék úgy ítélte meg, hogy Papp Antal püspök, aki 1924 elején lezajlott római látogatása során személyesen is beszámolt egyházmegyéje állapotáról, már nem tud úrrá lenni a kialakult helyzeten.[27]

1923-ban Csehszlovákia és az Apostoli Szentszék diplomáciai kapcsolatokat létesített, melynek eredményeként Prágában pápai követ kezdte meg tevékenységét. Ezért XI. Piusz pápa Munkácsi Egyházmegyét és annak főpásztorát érintő rendelkezését Francesco Marmaggi prágai nuncius hozta az érintettek tudomására. Az Államtitkárság utasítására Marmaggi nuncius 1924. június 4-én adta ki azt a dekrétumot, melyben XI. Piusz pápa Papp Antalt küzikei címzetes érsekké nevezi ki, a Magyarországon maradt eperjesi és munkácsi egyházmegyés parókiák számára Apostoli Kormányzóságot létesít, ennek élére 1924. július 1-jei hatállyal kormányzóként az újonnan kinevezett címzetes érseket állítja, illetve ugyanezen hatállyal a munkácsi püspökséget megüresedettnek nyilvánítja.

A dekrétum budapesti kormánykörökben döbbenetet váltott ki, mivel annak magyarországi parókiákat érintő intézkedéseit – a korábbi gyakorlattól eltérően – a magyar kormány megkérdezése nélkül hozták meg. Bu-

---

25 A Miskolci Apostoli Exarchátus rövid története: *Dr. Szántay-Szémán István:* A Miskolci Apostoli Kormányzóság első tizenöt éve (1925–1940), In: A Miskolci Görög Szertartású Katholikus Apostoli Kormányzóság története, területi és személyi adatai fennállásának 15. éves évfordulóján, Miskolc, 1940., 3–21. *Uő:* Tizenöt éves a Miskolci Görögkatolikus Apostoli Kormányzóság, Keleti Egyház, 1940. 11. sz. 235–238.

26 Novák István püspök ügye: ASV Arch. Nunz. Budapest, Busta 5. fasc. 7/7 Eperjes fol. 591–605., valamint ASV Arch. Nunz. Budapest, Busta 11. fasc. 11/6 (8) Eperjes fol. 440–466.

27 Papp Antal ügyének iratai: ASV Arch. Nunz. Budapest, Busta 11. fasc. 11/6 (9) Munkács fol. 467–497.

dapest értékelése szerint, amit a sajtó bőséges terjedelemben ismertetett, a Szentszék ezzel a lépéssel a Magyarországgal szemben ellenséges Csehszlovákia pártjára állt. A magyar hatóságok azzal próbálták meg a dekrétum végrehajtását akadályozni, hogy Papp Antal érsek többszöri kérésére sem adtak neki útlevelet, s politikai megfontolásból arra bátorították, hogy várja meg, míg a csehszlovák hatóságok kitoloncolják.

Az Apostoli Adminisztratúra felállítása az érintett parókiák papságát is meglepte, mivel azok Mocsár Endre homrogdi esperes-parókus vezetésével a Hajdúdorogi Egyházmegyéhez való csatlakozást, vagy annak kebelében külhelynökség létrehozását támogatták. Ezt a törekvést a húsz eperjesi parókiát általános helynökként kormányzó Vaskovics Antal múcsonyi parókus is magáévá tette. Ezzel szemben az Eperjesi Egyházmegye korábbi főtanfelügyelője, a Magyarországra áttelepült Szémán István (1934-től Szántay-Szémán) a Csernoch János hercegprímáshoz benyújtott emlékiratában a különállás mellett érvelt, mely a kialakult állapot ideiglenes jellegének megőrzését – összhangban a Szentszék álláspontjával – jobban szolgálta.

A létrehozott Apostoli Kormányzóság megszervezése mindaddig késedelmet szenvedett, míg a kinevezett kormányzó személye körül kialakult helyzet meg nem oldódott. A beutazási engedély kiadásával a magyar kormány nem kívánta elismerni a Szentszék és a csehszlovák állam eljárását, és minden szempontból a kiutasítás megvárását tartotta célszerűnek. Ezzel ugyanis a világ közvéleménye felé is bizonyíthatta Csehszlovákia elnyomó politikáját, illetve a főpásztorról való gondoskodás terhét nemzetközi fórumokon a kiutasítóra háríthatta. Mindeközben Papp Antal érsek Ungváron utódja, Gebé Péter vendégszeretetét élvezve tisztában volt azzal, hogy a helyzet visszafordíthatatlan, és a magyar kormány ellenkezése ellenére hamarosan el kell hagynia Csehszlovákia területét. Ugyanakkor tudta azt is, hogy nem hagyhatja figyelmen kívül a magyar kormány politikai érdekeit, hiszen magyarországi működése, illetve az Apostoli Kormányzóság elismerése a magyar államtól függött. Az érsek 1925. szeptember elsején tíznapos ultimátumot kapott a csehszlovák hatóságoktól az ország elhagyására. A magyar kormány a budapesti nunciuson keresztül – a hivatalos diplomáciai csatornák mellőzésével – azt üzente neki, hogy kiutasításakor a magyar határrendészeti szervek hivatalos tiltakozást fognak benyújtani, de az országba való belépését nem akadályozzák meg. Ilyen előzmények után került sor 1925. szeptember 11-én jelentős rendőri erők felsorakoztatása és nagy sajtónyilvánosság mellett Papp Antal érsek kiutasítására és áttoloncolására.

Az érsek először Budapestre ment, majd Miskolcra költözött, és 1925. október 27-én átvette a kormányzóság irányítását. Létrehozta a káptalant helyettesítő konzultori testületet. A magyar kormány – némi habozás után

– hozzájárult ahhoz, hogy a tapolcai apátság javadalmát, melyet munkácsi püspökként személyhez kötött javadalomként élvezett, megtarthassa.

Az Apostoli Kormányzóság megszervezése során az első megoldandó kérdés a székhely kiválasztása volt. Miskolc városa ugyan minden szempontból megfelelőnek bizonyult, de a Hajdúdorogi Egyházmegyéhez tartozott. Ezért a konzultori testület 1925. november 9-én – Papp Antal érsek támogatásával – levélben kérte a Szentszéktől a miskolci parókia átsorolását az Apostoli Kormányzóságba és a Búza téri templom székesegyházi rangra emelését.[28] Az a szempont, mely az Apostoli Kormányzóság létrejöttéhez vezetett, ebben az esetben az új egyházkormányzati egység fejlődésének gátjává lett. A Szentszék ugyanis azzal utasította el a konzultorok kérését, hogy az Apostoli Kormányzóság ideiglenes jellege nem indokolja területének bővítését. A Szentszék Papp Antal kormányzó későbbi (1929 és 1938) próbálkozásai során is ragaszkodott ehhez az állásponthoz.

A későbbi történelmi események az Apostoli Szentszéket igazolták. A Kormányzóság parókiáinak száma nemcsak a természetes fejlődés eredményeként nőtt (1945-ig öt új parókia létesült), hanem az államhatárok módosításának következtében is. Az első bécsi döntést követően (1938) a Magyarországhoz visszatért területeken az Eperjesi Egyházmegye kassai esperesi kerületének hat parókiája, majd pedig Kárpátalja visszafoglalása után (1939) újabb öt parókia került a Kormányzósághoz. Ezzel egyidejűleg az eredetileg munkácsi egyházmegyés Rudabányácska és Beregdaróc (a Kormányzóság megalapításakor még leányegyház) visszatértek anyaegyházmegyéikhez. Papp Antal érsek már nem érte meg (1945. december 24-én halt meg), hogy a máodik világháború utáni határrendezések eredményeként ezek a parókiák visszatértek az Eperjesi Egyházmegyéhez, illetve az ismét Magyarországon maradt Rudabányácska és Beregdaróc immár a Hajdúdorogi Egyházmegyéhez nyert besorolást.

Ez utóbbi döntés, illetve az, hogy Papp Antal érsek halála után XII. Pius pápa 1946. október 14-én (a köztes időszakban Szántay-Szémán István konzultori helynökként vezette az Exarchátust) Dudás Miklós hajdúdorogi püspököt nevezte ki apostoli kormányzónak, arra utalnak, hogy a Szentszék az ideiglenes állapotok megszűnésével számolt. A végleges rendezést azonban a magyarországi belpolitikai események – a kommunista hatalomátvétel és az egyházak ellen indított frontális támadás – megakadályozták, s a Miskolci Apostoli Kormányzóság megőrizte önállóságát. Dudás Miklós kormányzói kinevezésétől kezdve mindig a hajdúdorogi püspökök vezették kormányzóként az Exarchátust, egészen Orosz Atanáz püspök-exarcha 2011-es kinevezéséig.

---

28 Az ügy iratai: ASV Arch. Nunz. Budapest, Busta 14. fasc. 8/5. fol. 300–316.

A rítusváltoztatások ügye

A trianoni sokk hatása alatt álló magyar társadalomban felerősödött a görögkatolikusokkal szembeni gyanakvás, és újjáéledt az a gondolkodás, mely szerint „megbízható" magyar nem lehet bizánci szertartású.[29] Mivel ennek a hétköznapi életben is komoly megnyilvánulásai voltak (az államigazgatásban például az alkalmazás, vagy a munkahelyi előmenetel is függött tőle), az egyéni életstratégiák kialakítása során nagyon sok görögkatolikus jutott arra a döntésre, hogy elhagyja rítusát. A rítusváltást megkönnyítette az, hogy 1929-től kezdődően a Keleti Kongregáció a nunciusok jogkörébe utalta az ügyet, ami jelentős változás volt a korábbi gyakorlathoz képest.[30] A budapesti nunciatúra iratai között az 1930-as évekből vaskos dossziékat találunk rítusváltoztatási kérelmekkel, melyek jelentős része házasságkötéshez fűződik.[31] Ezekben az esetekben a görögkatolikus fél jellemzően azzal indokolja rítusváltozatási kérelmét, hogy anélkül jövendőbelijének családja egészen egyszerűen nem fogadja be. A rítusváltoztatások megtizedelték a görögkatolikus értelmiséget, hiszen jellemzően a városi környezetben élők jutottak erre a döntésre. Miklósy püspök igyekezett megfékezni a rítusváltoztatási hullámot azzal, hogy megtagadta az elbocsátót („episcopus a quo"), de próbálkozásaival valójában csak a latin főpásztorok ellenszenvét tudta kiváltani, akik többnyire természetes következménynek tartották a „magasabb rendű" latin rítusra való áttérést.

Miklósy István püspök utódlásának kérdése[32]

A Szentszék és a magyar görögkatolikusok kapcsolatában a két világháború közötti időszak kétségtelenül legnagyobb horderejű kérdése Miklósy

29 1937-ben Matolcsy Mátyás kisgazdapárt képviselő parlamenti felszólalásában nehezményezte, hogy a szatmári Károlyi-birtokok betelepítése során görögkatolikus vallású cselédek is földhöz jutottak. Véleménye szerint kívánatos lenne, ha a román határ közelében csak „tiszta magyar fajú, egészen biztos, rendíthetetlen magyar fajiságú emberek jussanak magyar földhöz". Idézi: *Pirigyi István:* A magyarországi görögkaotlikus története, II., Nyíregyháza, 1991, 129.

30 Addig Rómába kellett felterjeszteni a kérelmeket. A rendelkezést 1940-ben vonták vissza. *Szlávik Antal:* Sajátjogú egyháztagság. Normafejlődés és aktuális kérdések, Budapest, 2006, 171–172.

31 Pl. ASV Arch. Nunz. Budapest, Busta 54. 1937 fasc. 2/1–5. fol. 235–533.

32 Tanulmányomnak ez a része bővebben és forrásokkal kiegészítve megjelent: *Véghseő Tamás:* Miklósy István hajdúdorogi püspök utódlása: Új adatok a budapesti nunciatúra levéltárából, in: *Tusor Péter* (szerk.): Magyarország és a római Szentszék

István püspök utódlása volt. Amikor Miklósy püspök 1937. október 29. hajnalán elhunyt, az utód kijelölésével kapcsolatos elsődleges szempont az volt, hogy az új püspök ne csak agilis legyen, de rendelkezzen mind a politika világában való boldoguláshoz szükséges, mind pedig a latin szertartású püspökökkel való együttműködéshez szükséges kompromisszumkészséggel is.

Angelo Rotta nuncius 1937 novemberében megkezdte az utód kiválasztásához szükséges információk bekérését.[33] Az első válasz Czapik Gyulától érkezett november 20-án. Az egri kanonok jelentésében összesen nyolc nevet említ hármas tagolásban, melynek kialakítása, illetve az egyes nevekhez tartozó információmennyiség egyfajta rangsorolást is sejtet. Az első rész két, sorszámmal is ellátott nevet tartalmaz. Egyes sorszámmal Szántay-Szémán István, a Miskolci Apostoli Exarchátus helynökének neve szerepel, míg a kettes sorszámot Dudás Miklós bazilita szerzetes kapta. Szántay-Szémán szerepeltetése a szóba jöhető jelöltek listáján némileg meglepő. Szinte biztos, hogy a tudós görögkatolikus pap neve a nuncius kifejezett érdeklődésére kerülhetett a listára, s annak is az elejére. Nyilvánvalóan a nuncius elsősorban Szántay-Szémán tudományos munkásságára figyelt fel, s arról nem volt tudomása, hogy családos ember. Így a Czapik-féle listán az első helyen szerepel ugyan (minden bizonnyal a nuncius érdeklődésének megfelelően), de mellette az „uxoratus" jelző egyúttal arra is utal, hogy nem vehető figyelembe az új hajdúdorogi püspök kiválasztásakor. Sokkal bőségesebb információt közöl ezzel szemben a második sorszám alatt szereplő Dudás Miklós bazilita szerzetesről. Kiemeli máriapócsi és paraszti származását, aminek azért volt jelentősége, mert ezzel egyidejűleg arra is utalhatott, hogy nem kell a népes papi rokonság esetleges káros befolyásától tartani. Kihangsúlyozza alapos teológiai képzettségét, melyre Rómában, a Német-Magyar Kollégiumban tett szert. Az olasz és a német mellett szláv nyelveken is beszél. Magyar érzelmeit és hazafias lelkületét senki sem vonhatja kétségbe, aminek a politikai kapcsolatrendszer kiépítésében meghatározó szerepe volt. A bazilita rend magyarországi elöljárójaként bizonyította tettrekészségét nemcsak a hajdúdorogi bazilita rendház felépítésével, hanem a bazilita nővérek máriapócsi megtelepítésével is. Szónoki képességei és előadókészsége minden szempontból megfelelőnek tűnnek. Czapik kanonok informátorai a jelölt negatív tulajdonságai között annak autokrata természetét emelték ki. Ez utóbbival kapcsolatban azonban Czapik megjegyzi: tekintve a magyar

(Források és távlatok). Tanulmányok Erdő bíboros tiszteletére, Budapest-Róma, PPKE Egyháztörténeti Kutatócsoport, 2012. pp. 325–341.

33 Az ügy iratai: ASV Arch. Nunz. Ungheria 54, fasc. 2, fol. 260–279. és ASV Arch. Nunz. Ungheria 57, fasc. 1, fol. 5–13.

görögkatolikusok egyházi életének tespedtségét, a jelölt ezen tulajdonsága inkább vezetői erény lehet. A Czapik-féle jelentés harmadik jelöltje, sorszám nélkül, de elkülönítve az előző, s a következő csoporttól, Liki Imre János bazilita szerzetes. A Dudás Miklóstól két évvel fiatalabb jelölt szintén máriapócsi származású volt, s hasonlóan alapos teológiai képzettséggel rendelkezett. Dudás Miklóssal szemben az egyházmegye papsága előtt kevésbé ismert, mivel a rend megbízásából elsősorban Csehszlovákiában tevékenykedett. Kiemelkedő intellektuális képességei nagy szerénységgel párosultak. Czapik kanonok megjegyzi, hogy valójában még nem adatott meg neki a lehetőség képességei és tettrekészsége bizonyítására. A jelentés harmadik részében a hajdúdorogi káptalan tagjai kerülnek felsorolásra. Rövid jellemzésükből kitűnik, hogy egyedül cölebsz életállapotuk miatt szerepelhetnek a jelöltek között. Czapik kanonok összegzésként megjegyzi, hogy az egyházmegye papsága Dudás Miklós kinevezését várja.

Az időrendben másodikként megérkező „opinio" Szmrecsányi Lajos egri érsektől származik. Az egri főpásztor nem kívánt élni azzal a lehetőséggel, hogy név szerinti jelöltekről nyilatkozzon. Levelét elsősorban a Miklósy püspöktől elszenvedett sérelmeinek szenteli. Nehezményezte, hogy a latin rítusra áttérni szándékozókat a görögkatolikus püspök igyekezett visszatartani, pedig ő maga minden esetben teljesen megalapozottnak ítélte a kérelmek indokait. Azt sugallja, hogy az utód kiválasztásakor figyelmet kell szentelni annak, hogy a görögkatolikus püspök nagyobb rugalmasságot és kompromisszumkészséget mutasson a latin főpásztorokkal szemben.

Miklósy püspök halála után – a budapesti nuncius lépéseivel egyidejűleg – természetesen a magyar kormány is lépeseket tett. A szentszéki magyar követség már november 6-án francia nyelvű jegyzéket juttatott el a vatikáni Államtitkárságra, melyben azt kéri, hogy az új hajdúdorogi püspök kiválasztása során a Szentszék ne hozzon döntést és ne tegyen ígéretet senkinek se mindaddig, míg a kérdést a magyar kormánnyal meg nem tárgyalta. Az Államtitkárságról Giuseppe Pizzardo érsek megküldte a jegyzéket Rotta nunciusnak, mellékelt levelében pedig idézi a Keleti Kongregáció titkárának, Eugène Tisserant bíborosnak a véleményét is. Pizzardo érsek arra utasította a nunciust, hogy tudja meg: milyen különleges elvárásai lehetnek a magyar kormánynak ebben a kérdésben. Különösnek vélte a jegyzéknek azt a mondatát, mely a magyar kormány aktív részvételére utal az utód kiválasztásának folyamatában. Kérte a nunciust ennek tisztázására. Tisserant bíboros a Hajdúdorogi Egyházmegye helyzetét rendkívül kényesnek tartotta, és kifejezte abbéli félelmét, hogy a nemkívánatos politikai természetű beavatkozások az új püspök kiválasztásának folyamatába jelentős károkat okozhatnak. A Keleti Kongregáció titkára november 22-én maga is levelet írt Rotta nunciusnak, melyben konkrét javaslatokkal is él az új hajdúdorogi

püspökkel kapcsolatban. Tisserant bíboros szerint Miklósy püspök utódjaként szóba jöhet Takács Bazil püspök is, aki az Egyesült Államokban élő rutén görögkatolikusok főpásztora volt. Jelzi a nunciusnak, hogy Shvoy Lajos székesfehérvári püspök jól ismeri a jelöltet. Kéri a nunciust, hogy kezdjen óvatos információszerzésbe Takács Bazil személyével kapcsolatban: a magyar kormánynak lenne-e vele szemben ellenvetése amiatt, hogy a jelenlegi Csehszlovákia területéről származik, illetve a Hajdúdorogi Egyházmegye hívei és papsága hogyan fogadná kinevezését.

A nuncius december 6-án válaszolt Pizzardo érseknek és Tisserant bíborosnak. Levelében elsősorban a magyar kormány szerepét tisztázza. Emlékeztet arra, hogy a kialakult gyakorlat szerint (intesa semplice) Magyarországon a püspökkinevezések előtt a Szentszék két hónapot ad a magyar kormánynak arra, hogy jelezze észrevételeit és megtegye javaslatait. Mivel Miklósy püspök október 29-én halt meg, a kormánynak gyakorlatilag december végéig van még ideje. A jegyzékben szereplő kérésre tehát az a válasz adható, hogy a Szentszék mindig tiszteletben tartja mások jogait, és a két hónap letelte előtt nem fog intézkedést foganatosítani.

A magyar kormány december 17-én élt az „intesa semplice" által biztosított jogával. Erről a nuncius december 23-án Pacelli államtitkárnak címzett részletes levelében számol be, melynek másolatát megküldte Tisserant bíborosnak is. A levélhez mellékeli a Kánya Kálmán külügyminiszter által személyesen átadott névsort, mely valóban nélkülözi a hivatalos dokumentum minden jellemzőjét. A listán az első helyen Takács Bazil, a másodikon Dudás Miklós neve szerepel.

A lap tetejére a nuncius ceruzával írta fel, hogy azt a külügyminiszter 1937. december 17-én adta át neki személyes találkozásuk alkalmával. A lap alján viszont már tollal szerepel – szintén Rotta nunciustól – egy érdekes feljegyzés. E szerint másnap, tehát december 18-án a külügyminiszter elküldte a nunciatúrára kabinetfőnökét, Csáky grófot, aki közölte a nunciussal, hogy a lista összeállításakor tévedés történt, s az első helyen nem Takács püspöknek kell szerepelnie, hanem Dudás Miklós bazilitának. Ezt a közjátékot a nuncius a levelében is leírja, de hozzáteszi, hogy végeredményben Takács püspök személye továbbra is elfogadható a kormány számára. Ugyanakkor biztosra vehetjük, hogy a kormány szempontjából volt jelentősége annak, ki szerepel az első helyen. Talán a Külügyminisztériumba már ekkor befutott az az információ, mely – ahogyan látni fogjuk – a nunciatúrára csak egy hónappal később érkezett meg.

Rotta nuncius részletes levelének elején leszögezi, hogy immáron rendelkezik az összes lényegi információval az új hajdúdorogi püspök kiválasztásához. Elsőként Papp érsek személyével foglalkozik. Mivel a Keleti Kongregáció is jelezte, hogy az érsek túlságosan idős már ahhoz, hogy átvegye

az egyházmegye kormányzatát, jelöltsége nem jöhet komolyan számításba. Utal arra is, hogy az érseknek nagyon sok rokona van az egyházmegyében, ami nem kis akadályt jelentene a hatékony kormányzásban. A hajdúdorogi kanonokokat (Sereghy László, Mihalovics Sándor, Bihon Miklós és Melles Viktor) Czapik Gyula információira támaszkodva gyakorlatilag kizárja a szóba jöhető jelöltek közül. Szintén Czapik kanonok szavait idézi a két következő jelölt, Dudás Miklós és Liki János jellemzésekor. Összegzésként kijelenti, hogy a magyarországi jelöltek közül valójában Dudás Miklós személyét lehet figyelembe venni, akivel szemben legfeljebb fiatal korát (mindössze 35 éves volt) lehetett felhozni.

Minthogy azonban a Keleti Kongregáció jelöltje Takács Bazil püspök, a nuncius kikérte róla Serédi hercegprímás véleményét, s megkérte őt arra is, hogy – a Keleti Kongregáció szándékának említése nélkül – ismerje meg a magyar kormány véleményét. A hercegprímásnak nem volt ellenvetése Takács püspök kinevezésével szemben, sőt meggyőzte a kultuszminisztert arról, hogy a neve felkerüljön a kormány listájára. A nuncius beszámolt a Shvoy püspökkel folytatott személyes megbeszélésről is. A székesfehérvári püspök pozitív jellemzést adott Takács püspökről: jámbor, buzgó és Rómához hű főpapként írja le. Szerinte a hajdúdorogi székre való áthelyezése megszabadítaná őt attól a súlyos kereszttől, mely mostani állomáshelyén a hívek és a papok ellenkezése miatt vállaira nehezedik. Tudomása szerint Cicognani bíboros washingtoni útja során már tájékoztatta is Takács püspököt a szentszéki tervekről. Shvoy püspök szerint Dudás Miklós lehetne Takács püspök utódja az Egyesült Államokban, ahol jelenleg éppen népmissziókat tart.

Összességében a nuncius úgy véli, az új hajdúdorogi püspökkel kapcsolatban elsődleges elvárás az, hogy valóban Róma-hű és buzgó legyen, illetve meglegyen benne a szándék arra, hogy a latinokkal jó viszonyt ápoljon. A szóba jövő jelöltek körét Takács püspökre és Dudás Miklósra szűkíti le. Rotta választ próbál adni arra a kérdésre is, hogyan fogadnák a hívek és az egyházmegye papsága a két jelölt valamelyikének kinevezését. Forrásaira hivatkozva kijelenti, hogy a papok és a hívek Dudás Miklós kinevezésére számítanak, s azt kedvezően is fogadnák. Ezzel szemben még csak nem is beszélnek Takács püspök esetleges kinevezéséről. Ez utóbbi nem találna kedvező fogadtatásra, s sokat kellene tennie azért, hogy személyét elfogadják.

A nuncius jelzi azt is, hogy a szakadás veszélyét a Szentszéknek nem kell mérlegelnie. Tehát nem kell attól félni, hogy a papság vagy a hívek egy része a Szentszék által kinevezett püspököt elutasítja és áttér az ortodoxiára. Ha olyan jelölt kerül kinevezésre, akit a kormányzat szívesen lát, akkor a kormányzása előtt nem lesznek komoly akadályok.

Rotta nuncius azzal a megállapítással zárja levelét, hogy a Szentszék teljesen szabadon dönthet. Mindössze annyit kér, hogy a jelölt kiválasztását időben közöljék vele, hogy a hírt továbbíthassa a kormányzat felé, s az illetékes miniszterek ne a sajtóból értesüljenek a döntésről.

Az 1937-es esztendő végén tehát gyakorlatilag minden készen állt arra, hogy gyors döntés születhessen. Ennek ellenére az új hajdúdorogi püspök kinevezésére még több mint egy évet kellett várni. A késedelem oka elsősorban az volt, hogy 1938 januárjában elterjedt Takács püspök jelöltségének híre. Rotta nuncius fentebb idézett levelében utalt arra, hogy igazából vele Magyarországon senki se számolt, s nem is beszéltek róla. Amikor azonban – Rotta szerint feltehetően a Külügyminisztériumból – kiszivárgott a hír, mely szerint a Szentszék első számú jelöltje az Egyesült Államokban élő főpásztor, a nunciatúrára olyan információk érkeztek, melyek először elbizonytalanították, majd meggyőzték a vatikáni döntéshozókat arról, hogy inkább Dudás Miklóst válasszák. Mivel a teljes vonatkozó levéltári anyag az 1939. február 10-e után keletkezett iratok zárolása miatt nem kutatható, minden Takács Bazil ellen, illetve Dudás Miklós mellett szóló érvet nem ismerhetünk. 1938 elejéről azonban a budapesti nunciatúra anyagában fennmaradt két olyan irat, melyek önmagukban is elégségesnek tűnnek az események alakulásának magyarázatára.

Az első irat attól a Czapik Gyulától származik, aki, úgy tűnik, a nunciatúra legfontosabb információforrása volt ebben a kérdésben. A kanonok valószínűleg 1938 első napjaiban ragadott tollat. A nuncius már másnap tájékoztatást küldött a levél tartalmáról Pacelli államtitkárnak és Tisserant bíborosnak. Czapik részletes információkat továbbítva felhívja a figyelmet arra, hogy miután Takács Bazil jelöltségének híre elterjedt a görögkatolikusok között, azonnal erős ellenállást váltott ki. Az egyesült államokbeli kudarcáról, csehszlovák állampolgárságáról, a Masaryk elnökhöz fűződő barátságáról és emberi gyengeségeiről szóló hírek felerősítve és eltúlozva keringenek Magyarországon. Rotta nuncius konzultált Serédi hercegprímással is a felvetésekről, s végeredményben azt a véleményt fogalmazta meg, hogy fiatal kora ellenére a megfelelő jelöltnek Dudás Miklós tűnik. A kormány őt preferálja, a papság és a hívek is ismerik és elfogadják, jó szellemű, energikus és művelt. Viszont amennyiben a Szentszék mégis Takács püspököt választja, akkor az a nuncius számára azt jelenti, hogy alkalmas a Hajdúdorogi Egyházmegye vezetésére, mely a tespedtség és nemtörődömség hosszú időszaka után teljes lelki megújításra szorul. Takács püspökre komoly ellenállás és kevés szimpátia vár, de a skizmától nem kell félni.

Pacelli államtitkár január 21-én köszönte meg a nunciusnak a tájékoztatást. Levelében utal arra, hogy a magyar kormányt élénken foglalkoztatja az utódlás kérdése. Sorait azzal a reménykedéssel zárja, hogy az előzetesen

kiválasztott jelölt, tehát Takács püspök képes lesz elnyerni a Hajdúdorogi Egyházmegye papjainak és híveinek támogatását. Ez a zárómondat arra utal, hogy a felmerült aggályok ellenére ekkor a Szentszék még mindig Takács püspök áthelyezését tartotta a legjobb megoldásnak.

A Szentszék részéről ez az utolsó, még kutatható irat ebben az ügyben. Úgy tűnik, hogy az új püspök kinevezésének kérdése a gyors megoldás helyett valami miatt parkolópályára került. A késlekedés okát – feltételezésünk szerint – a nunciatúra utolsó, még kutatható iratában találjuk meg. 1938. január 31-én Rotta nuncius egy ügyvédi megbízást és annak hitelességét igazoló közjegyzői okiratot küldött Tisserant bíborosnak egy rövid levél kíséretében. Az ügyvédi megbízás egy Males Anna nevű asszonytól származik, aki 1931-ben azzal bízta meg Neviczky Emil Egyesült Államokban élő ügyvédet, hogy Takács Bazil püspök ellen apasági keresetet nyújtson be. Az asszony azt állította, hogy hosszabb időn át férj és feleség módjára együtt élt Takács Bazillal – annak püspökszentelése előtt –, s Mária nevű lánya is tőle született. Bár az akkor spirituálisként működő Takács ígéretet tett neki arra, hogy támogatni fogja a gyermek felnevelésében, ígéretét nem tartotta be. Ezért döntött az apasági kereset megindítása mellett.

A nuncius rámutat arra, hogy az iratot, mely névtelen levélként érkezett hozzá, nyilvánvalóan azok szedték elő, akik meg akarják akadályozni Takács Bazil püspök hajdúdorogi kinevezését. A megbízás ugyanis még 1931-ben készült, a közjegyzői hitelesítés viszont 1938. január 20-án készült az ungvári kerületi bíróságon.

A nunciatúrára beküldött dokumentum többet jelentett az egyszerű szóbeszédnél és rágalomnál. Az ügyvédi megbízás és az asszony állítása természetesen kevés annak igazságtartalmának megállapításához. Tény viszont, hogy Takács püspök magyarországi működését rendkívüli mértékben megnehezítette volna az, ha újra és újra az apasági perrel kapcsolatos dokumentumok látnak napvilágot. Nem járhatunk messze az igazságtól, ha feltételezzük, hogy ez az okirat döntő szerepet játszott abban, hogy a Szentszék Dudás Miklós kinevezése mellett döntött. Nagyon valószínű, hogy a Szentszék a maga eszközeivel alaposan kivizsgálta a vádakat, s elképzelhető, hogy a ma még nem kutatható dokumentumok erről újabb részleteket tárnak elénk.

1939. március 25-én Dudás Miklós püspököt már az a XII. Piusz pápa nevezte ki hajdúdorogi püspökké, aki bíboros-államtitkárként Miklósy püspök utódlásának kérdését élénk figyelemmel követte. A fiatal bazilita szerzetesben valóban megvolt az a lendület, mely az egyházmegye megújításához mindenképpen szükségesnek tűnt, s ami az akkor már hatvanéves Takács Bazil püspökből minden bizonnyal hiányzott. Ahogyan azonban Miklósy püspök egyházmegye-szervező munkáját az első világháború megakasztot-

ta, úgy Dudás püspök fiatalos lendületét egy újabb világégés, majd pedig a kommunista diktatúra törte meg. Takács püspök 1948-ban, hatvankilenc évesen az Egyesült Államokban halt meg: akkor, amikor Magyarországon Rákosiék a görögkatolikus egyház felszámolásának forgatókönyvét írták. Ezt a forgatókönyvet végül a magyar kommunisták nem tudták megvalósítani, amihez kellett az is, hogy a görögkatolikus egyház élén Dudás Miklós püspök személyében egy határozott, a papságot erős kézzel irányító, s az ortodoxiától távol tartó főpásztor állt. Nem vakmerőség azt feltételezni, hogy a magyar görögkatolikus egyház felszámolását a kommunista államhatalom könnyedén véghezvitte volna, ha ezekben az években a hajdúdorogi püspöki szék betöltetlen.

A görögkatolikusok helyzete a szocializmustól a Görögkatolikus Metropólia megalapításáig

Az 1944 őszén Magyarországra zúduló Vörös Hadsereggel együtt megérkezett az ország új, kommunista politikai elitje is. Az 1919-es Tanácsköztársaság bukása után a Szovejtunióba menekült – és a sztálini tisztogatásokat túlélő – keményvonalas kommunistákat világos és egyértelmű utasításokkal látták el: a Vörös Hadsereg fegyvereinek segítségével megteremteni Magyarországon a szovejet-típusú politikai berendezkedést. Az események ennek megfelelően alakultak. Ugyan az 1945 őszén megtartott első parlamenti választásokon a Rákosi Mátyás vezette komunista párt csúfos vereséget szenvedett, a szovjet katonai vezetés nagykoalíciós kormány megalakítására kényszerítette az 57 százalékos eredményt elérő kisgazdákat. A már 1944 telén elkezdett deportálások – a munkaképes lakosság Szovjetunióba, „málenykij robotra" való elhurcolása – ehhez kellőképpen nyomasztó és megfélelmlítő hátteret teremtett. Apor Vilmos győri püspök meggyilkolása, majd Angelo Rotta nuncius kiutasítása 1945 áprilisában az egyházak felé fogalmaztak meg fenyegető üzeneteket.1

Az ország keleti területein élő görögkatolikus lakosság elsőként ismerte meg a „felszabadítással" járó szenvedéseket. A Hajdúdorogi Egyházmegyében a harci cselekményekben elpusztult négy templom, további nyolc pedig súlyos károkat szenvedett. A front átvonulása után Dudás Miklós megyéspüspök azonnal körútra indult, hogy sokat szenvedett híveinek vigasztalást nyújtson.2 Papp Antal érsek, miskolci apostoli kormányzó 1945 karácsonyán bekövetkezett halála után XII. Pius pápa 1946. október 14-én Dudás Miklós püspököt nevezte ki apostoli kormányzónak, ezzel egyetlen főpásztorként az ország összes görögkatolikusa vezetésének felelőssége az ő vállaira került. Általános helynökévé Dudás püspök is Szántay-Szémán Istvánt nevezte ki.3

„A megpróbáltatások nehéz napjaiban" hirdette meg a főpásztor a magyar görögkatolikusság kettős jubileumának ünnepségeit: az ungvári unió

---

1 *Balogh Margit:* Szentszéki magyar kapcsolatok a koalíció (1945–1949) éveiben. In: *Tusor Péter (*szerk.): Magyarország és a római Szentszék. Források és távlatok. Tanulmányok Erdő bíboros tiszteletére, Budapest–Róma, 2012, 367–426. 367–368.

2 *Török István Izsák:* „Egyházamért kész vagyok meghalni". P. Dr. Dudás Miklós szerzetes-püspök emlékére. Máriapócs, 2005. 10.

3 *Janka György:* A 100 éves Hajdúdorogi Egyházmegye története. Nyíregyháza, 2013., 28.

300. és az első máriapócsi könnyezés 250. évfordulóját.4 A központi ünnepségek szeptember 7-én és 8-án Máriapócson, a Kisasszonynapi búcsún zajlottak. A katolikus egyház és iskolái, illetve a hitoktatás elleni egyre erősödő támadások miatt az ünnepségek nem csak a hálás emlékezést szolgálták, hanem a tanúságtétel, az egyházhűség és az összetartozás megnyilvánulásává is váltak. Az évfordulóra a bazilita atyák éveken át tartó felújítással készültek, így a hatalmas, majd negyedmilliós zarándoksereget a kegykép már az új kegyoltárra elhelyezve fogadta. A búcsú ünnepi szónoka Mindszenty József hercegprímás, esztergomi érsek volt, aki az ifjúság védelmében az év májusában pásztorlevélben volt kénytelen védelmébe venni a katolikus iskolákat és hitoktatást. A bíboros ünnepi beszédében felidézte a könnyezés eseményeit és kiemelte a kegyképhez való ragaszkodás értékét. A hatalmas tömeg előtt megjegyezte: sokkal többen lennének az ünneplők a 250 éves jubileumon, ha külső hatalmak nem kényszerítenék őket távolmaradásra. Megemlékezett a határokon kívülre került magyarokról és kijelentette: a „párizsi bírák" ítéletével szemben a katolikusok az Istenszülő Szent Szűzhöz fellebbeznek. A szorongatások közepette rámutatott a reménység jeleire: a templomokra, a katolikus iskolákra, a keresztény családokra és a szülőföldhöz való ragaszkodás jelképeivé váló temetőkre. Későbbi személyes életsorsát illetően is szinte próféciaként hatottak intelmei: „Magyar ne juttasson magyart lakat alá! Magyar ne árulkodjék magyarra!"5

A koalíciós kormány kommunista belügyminisztere, Rajk László ekkor már megfélemlítő akciókat szervezett a katolikus egyház ellen. Feloszlatták a vallásos egyesületeket, a sajtóban pedig hecckampány kezdődött az egyház ellen. Áprilisban „szovjetellenes szervezkedés" vádjával letartóztatásba került Kiss Szaléz ferences atya, akit októberben halálra ítéltek és kivégeztek.6 Az 1946-ban létrehozott Államvédelmi Osztály kiemelt feladata volt a „klerikális reakció" elleni küzdelem és az egyházi személyek megfélelmlítése.7

Az 1947-es választásokon csalással hatalomra jutott kommunisták jövőbeni elképzeléseivel kapcsolatban – a Rajk-féle belügyminisztérium intézkedéseiből kiindulva – az egyházaknak nem lehettek kétségeik. A magyar görögkatolikusokat különös aggodalommal töltötték el azok a megrázó hírek, melyek a Szovjetunióhoz csatolt Kárpátaljáról, a Munkácsi Egyházmegyéből érkeztek. Romzsa Tódor munkácsi püspök brutális meggyilkolása

---

4 Hajdúdorogegyházmegyei körlevelek 1946/III. sz. 1701/1946.

5 Máriapócsi Naptár, 1947, 37–44.

6 Bővebben: *Kálmán Peregrin:* Hét magyar ferences vértanú tanúságtétele a totalitárius rendszerek üldöztetései közepette. Acta Pintériana 4. 2018, 39–87., 51–53.

7 Bővebben: *Müller Rolf:* A Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztályának szervezettörténete (1946. október – 1948. szeptember). In: Betekintő 2013/3, 1–27.

(1947. november 1.)8 és azt követően a görögkatolikus egyház működésének betiltása9 azt vetítette előre, hogy Sztálin magyarországi követői is hasonló lépésekre készülnek.

„A demokrácia egyik fő ellensége Dudás görögkatolikus püspök is" – jelentette ki Rákosi Mátyás a Minisztertanács 1948. június 4-én tartott ülésén, melyen Rajk László belügyminiszter a pócspetri eseményeket ismertette.10 A kommunista miniszterek megtorlás forgatókönyvét tárgyalták, amikor elhangzottak Rákosi vészjósló szavai. Az egyházi iskolák tervezett államosítása miatt országszerte tiltakozásokra került sor. Pócspetriben a tiltakozó nagygyűlésen kialakult tumultusban egy véletlenül elsült fegyvertől az egyik rendőr halálos sebet kapott. Az incidenst kommunista párt arra kívánta felhasználni, hogy a helyi plébános meggyanúsításával és elítélésével megfélemlítse a katolikus egyházat: püspökeit, papjait és híveit egyaránt. Az ellenségnek tartott „klerikális reakció" elleni totális háború menetrendjét felvázolva jelölte ki Rákosi a Mindszenty bíboros irányvonalát támogató Dudás püspök helyét.

Ugyanezekben a napokban egy külügyminisztériumi irat világosan megfogalmazta a görögkatolikus kérdés kommunista olvasatát: „A vatikáni hatás politikai síkon nemcsak a római katolikus, hanem természetszerűleg a görögkatolikus egyházon keresztül is megnyilatkozik. Amennyiben Magyarországon egy életképes magyar görögkeleti egyház létesülne, ez a faltörő kos szerepet töltheti be a görögkatolikus egyházzal szemben és lehetővé tenné annak felvetését, hogy a gör. kat. egyház visszatérjen az óhitű egyház kebelébe, illetve az Unió felbontassék. (Ez történt Nyugat-Ukrajnában és folyamatban van Lengyelországban, valamint Kárpát-Ukrajnában.) Mindenképpen támogatni kell a népi demokráciáknak azokat az egyházakat, melyeknek egyházi főhatóságai nem az országon kívül, vagy legalábbis nem az ellenséges külföldön vannak."11

A görögkatolikus egyház felszámolása tehát elsősorban az ideológiai főellenségnek tartott Vatikán hívekre gyakorolt hatásának mérséklését szolgálta. A „nem ellenséges külföldön" működő és szovjet részről totális ellenőrzés alatt tartott moszkvai patriarchátusba való besorolás ezért fogalmazódott

---

8 Romzsa Tódor püspök életrajza: *Puskás László:* Romzsa Tódor püspök élete és halála. Budapest, 1998.

9 Bővebben: *Bendász István:* Helytállás és tanúságtétel. A Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye hitvalló és meghurcolt papjai. Budapest, 2014.

10 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (=MNL OL) XIX–A–83–a–239/5. 10.

11 Idézi: *Balogh Margit:* Elvetélt fordulatok az egyházpolitikában: Kísérletek a nemzeti katolikus egyház megteremtésére. In: *Standeisky Éva–Rainer M. János* szerk.: Magyarország a jelenkorban. 1956-os Magyar Forradalom Történetének Dokumentációs és Kutatóintézet Évkönyv, 7., Budapest, 1999, 227–241. 237.

meg célként. A kivitelezés érdekében Rákosi a szovjet elvtársak segítségét kérte azt indítványozva, hogy küldjenek Magyarországra egy magyarul is beszélő orosz papot, aki először egyesíti a különböző joghatóság alatt élő, összességében néhány tízezer főt számláló hazai ortodox közösségeket, majd pedig segítséget nyújt a görögkatolikus egyház felszámolásában.12 A magyar pártvezér kérésének eleget téve Moszkva 1949 októberében Budapestre küldte Ivan Kopolovics protoierejt, aki azonban hamar szembesült a rábízott feladat kivitelezésének nehézségeivel. A magyar állam hathatós segítsége ellenére sem tudta megvalósítani a magyarországi ortodox közösségek egy joghatóság alá terelését, ami minimális előfeltétele lett volna a kétszázötvenezres hívőszámmal rendelkező görögkatolikus egyház beolvasztásának. Bár Jelevferij prágai metropolita 1950-ben lezajlott budapesti látogatásán még annak a reményének adott hangot, hogy Kopolovics sikeresen felszámolja a magyar görögkatolikus egyházat, ahogyan ő megtette azt Csehszlovákiában, a kivitelezésre egyre kevesebb esély mutatkozott.

A görögkatolikusokról írva maga Kopolovics így fogalmaz: „kemény dió lesznek". Megjegyzi, hogy a görögkatolikus papság körében nem tapasztalható érdeklődés az ortodoxia iránt és utal arra is, hogy a feloszlatás esetén a görögkatolikusok nagy része inkább a latin egyházat vagy egyenesen valamelyik protestáns egyházat fogja választani. Kopolovics tapasztalatszerzésével egy időben (vagy talán már azt megelőzően is) Rákosi is felismerte, hogy a tényleges feloszlatásnál sokkal hatásosabb fegyver a feloszlatással való állandó fenyegetőzés. A feloszlatás egyszeri csapás, melynek végeredménye rendkívül kétséges, sőt – az államhatalom szempontjából – legrosszabb esetben még azzal a következménnyel is járhat, hogy létrejön egy földalatti egyház, melynek ellenőrzése és üldözése jelentős állambiztonsági erőforrásokat igényel majd. Ezzel szemben a görögkatolikus egyház betiltásával való fenyegetőzés minden egyes vitás esetben alkalmazható volt a hajdúdorogi püspök megzsarolására. Az is valószínűnek tűnik, hogy az ukrán görögkatolikus egyház betiltásának tapasztalatait összegző szovjetek sem erőltették idővel a magyar görögkatolikusok felszámolását. Az ukrán görögkatolikus egyház ugyanis folytatta földalatti működését, melynek ellenőrzése komoly feladatot jelentett a KGB-nek. Különösen a Szentszéktől érkező utasítások, illetve a Római Kúria elképzelései és a kérdésben érintett vezető bíborosok által képviselt álláspontok érdekelték a szovjet titkosszolgálatot. Az információszerzésben kifejezetten előnynek bizonyult, hogy van Magyarorszá-

12 A kísérlet dokumentumai: Vlast' i cerkov' v Vostočnoj Evrope 1944–1953. Dokumenty Rossijskih Arhivov, I–II., redakcionnaâ kollegiâ *T. V. Volokitina – G. P. Muraško – A. F. Noskova – D. N. Nohotovič,* Moskov, 2009.

gon egy görögkatolikus püspök, aki kapcsolatot tart a Szentszékkel, és akinek a környezetébe ügynököket lehet telepíteni.

A magyar görögkatolikus egyház tehát elkerülte a feloszlatást és sorsa összekapcsolódott a római katolikus egyház sorsával. Törvényes működését az államhatalom elvben biztosította, de lehetőségeit rendkívüli mértékben korlátozta, s a püspöki hivatal működését totális ellenőrzés alá vonta.

1948 végén, Mindszenty püspök letartóztatása után valóra váltak Rákosi fenyegető szavai. December 30-án este Dudás püspököt is kihallgatásra vitték Budapestre, egyenesen Kádár János belügyminiszter hivatalába. Kádár egy hatalmas iratcsomót mutatott neki. Állítása szerint ez olyan bizonyítékokat tartalmazott, melyek alapján a püspököt könnyedén elítélhetik. Azt is megjegyezte, hogy Mindszenty bíboros terhelő vallomást tett rá. Felszólította, hogy mondjon le és akkor ejtik a vádat. A kihallgatás célja a megfélemlítés volt, s a püspököt a január 4-én kezdődő püspökkari konferenciára akarták „felkészíteni". A püspökök tanácskozásról készült jegyzőkönyvből és egy beépített ügynök jelentéséből világosan kiolvasható, hogy a megfélemlítés sátáni taktikája valóban működött. A meggyötört püspök végig hallgatag volt. Czapik Gyula egri érseknek az volt a véleménye, hogy Dudás püspököt Varjú János ortodox pap – aki Kopolovics érkezése előtt annak tényke dését készítette elő – kezdeményezésére került a vádlottak közé. Dudás püspök a tanácskozás szünetében félelmeit egy, a püspöki karhoz közel álló világi személlyel osztotta meg. Nem tudta, hogy az illető ekkor már beszervezett ügynökként tényke dett a püspökök körül, és azonnal jelentést is tett a bizalmas beszélgetésről… A püspök elmondta neki, hogy a Kádárral való találkozás óta nem tudott aludni. Tudta, hogy görögkatolikusként keményebb bánásmódra számíthat a kommunisták részéről, hiszen közismert volt a szovjetek brutalitása, mellyel az ukrajnai és a kárpátaljai egyházat üldözték. Attól is félt, hogy a magyar kommunisták átadják őt az oroszoknak. Az ügynök azt tanácsolta neki, hogy *„ne exponálja magát túlságosan a prímási vonal mellett és akkor bizonyára nem lesz semmi baja"*. A püspök örült, hogy valakivel megoszthatta félelmeit, s némileg megnyugtatta a beszélgetés. A nyugalma azonban csak néhány óráig tartott. A püspökök még aznap este találkoztak Rákosival és Kádárral, akik rendkívül agresszívan léptek fel. Kádár célpontja ismét Dudás püspök volt: egy levelet lobogtatott (ennek tartalma nem ismert), mely a belügyminiszter értelmezése szerint a görögkatolikus püspök bűnösségét bizonyította. A másnapi püspökkari tanácskozásról jelentő ügynök így fogalmaz *„Dudás, aki tegnap aránylag megnyugodott, az esti leleplezés után, amelyet Kádár belügyminisztertől kapott, ismét teljesen megrémült."*[13]

---

13 A püspökkari ülés jegyzőkönyve és az ügynök jelentése: *Balogh Margit:* A Magyar

A december 30-án és a január 4-én lezajlott események előre vetítették mindazt, ami Dudás püspökre az elkövetkező mintegy másfél évtizedben várt: megfélemlítés, zsarolás és ügynökök árulása.

Az egyházi iskolák államosítása után, majd az állam és a katolikus egyház között kierőszakolt egyezmény folyamatában 1950-ben megszületett a szerzetesrendek működési engedélyét megszüntető törvény, mely kimondta, hogy az év december 5-ig minden szerzetesnek és szerzetesnőnek el kell hagynia a rendházakat.[14] Megkezdődött a szerzetesek kitelepítése és szétszórása. A törvény értelmében harmincnégy bazilita szerzetesnek (köztük tizenhat felszentelt papnak, tizennégy növendéknek és négy testvérnek), illetve huszonnyolc nővérnek (köztük négy novíciának) kellett elhagyniuk rendházaikat. Kolostoraik, illetve az általuk fenntartott intézmények államosításra kerültek. A bazilita atyák kénytelenek voltak elhagyni a hajdúdorogi házukat és az 1948-ban létesített kispesti otthonukat is. Az 1947-ben alapított és Dudás Bertalan atya vezetése alatt álló Szent István Provincia megszűnt.[15]

Az új kálvária-út kezdetén, amikor a külső körülmények talán minden korábbi időszaknál kedvezőtlenebbek voltak, a magyar görögkatolikusokat régi vágyuk beteljesülése vigasztalta. Dudás Miklós püspök Nyíregyházán – a püspöki székház egy részét átengedve – papnevelő intézetet és hittudományi főiskolát létesített.[16] Az alapítást 1950. szeptember 6-án kelt levelében bejelentette a Vallás- és Közoktatás Minisztériumnak, amit a minisztérium válaszlevelében tudomásul vett. Dudás püspök váratlan döntését – melynek anyagi alapjai ugyanúgy hiányoztak, mint korábban – az is motiválta, hogy ezáltal lehetőség nyílt a feloszlatott bazilita rend növendékeinek elhelyezésére. Az államhatalom engedékeny álláspontja első pillantásra meglepőnek tűnhet, hiszen ekkor a katolikus intézmények elsorvasztása és bezárása volt a jellemző. Ugyanakkor Dudás püspök lépése bizonyos értelemben a kommunisták tervei szempontjából is előnyökkel járt. 1950-ben a hivatalos célként még az volt érvényben, hogy a görögkatolikusokat el kell szakíta-

---

Katolikus Püspöki Kar tanácskozásai 1949–1965 között. Dokumentumok. I–II., Budapest, 2008, I., 37–48.

14 Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1950:34. törvényerejű rendelete.

15 Bővebben: *Véghseő Tamás:* Magyar baziliták a kommunista rendszerben. in *Vojtech Bohac* szerk.: Reflexia jednoty v diele a posobení blahoslaveneho biskupa Vasil'a Hopka (1904–1976) v kontexte eurointegracneho procesu. Presov, 2009, 128–137.

16 *Janka György:* A Szent Atanáz Hittudományi Főiskola története. In: *Uő:* (szerk.): Örökség és küldetés. A Nyíregyházi Görög Katolikus Papnevelő Intézet és a Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola alapításának 50. évfordulója alkalmából rendezett tudományos konferencia anyaga, Nyíregyháza, 2001, 227–236., 227–228.

ni a katolikus egyháztól. Ebből a szemszögből kifejezetten támogatandó törekvésnek tűnhetett, hogy a görögkatolikus papnövendékek kerüljenek ki a Központi Szemináriumból és ezáltal a latin egyház befolyása alól. Másrészt a görögkatolikus egyház totális ellenőrzését is megkönnyítette az, hogy a papnövendékek egy helyen, ráadásul a püspöki hivatallal egy épületben kerültek elhelyezésre. Nyilvánvaló volt, hogy az intézmény csak az államhatalomnak való teljes kiszolgáltatottságban működhet, ami lehetőséget biztosított ügynöki feladatokat vállaló tanárok beépítésére is. A fennmaradt és eddig napvilágra került ügynöki jelentések azt bizonyítják, hogy az államhatalom az ellenőrzésnek ezt a formáját is meg tudta valósítani.[17] A kommunisták tisztában voltak a papnevelő intézet jelentőségével is. Tudták azt, hogy a papi utánpótlás biztosításában, s lényegében a görögkatolikus egyház működésében milyen fontos szerepet tölt be. Ez a tény növelte az államhatalom zsarolási potenciálját az egyébként is megfélemlített püspökkel szemben.

A papnevelő intézet 1950 szeptemberének utolsó napjaiban öt elsőéves és tíz másodéves papnövendékkel rendkívül szerény körülmények között kezdte meg működését. Első rektora a bazilita Liki János Imre lett, aki 1958-ig tölthette be hivatalát.[18] A vicerektori feladatokat Rojkovich István helynök végezte. A prefektusi tisztséget 1951-től Hollós János kánonjogász töltötte be. A spirituális szintén egy bazilita, Orosz Ágoston volt, akit az államhatalom mindössze tizenegy hónapig tűrt meg. Az őt követő Kovács Gyula is mindössze egy évig vezethette a papnövendékeket. Eltávolítása után Palatitz Jenő, majd a nagy műveltségű liturgikus, Rohály Ferenc már hosszabb ideig tölthették be ezt a fontos szemináriumi hivatalt. Az első évekre jellemző volt állami nyomásra a tanárok váltogatása is. 1952-ben az egykori bazilita növendékeknek is el kellett hagyniuk a szemináriumot. Az intézmény működtetéséhez szükség volt a rendházaikból kiűzött bazilissza nővérek áldozatos munkájára is.[19]

„…most, amikor az egyházmegye központjában szerény keretek között – az I. és a II. évfolyammal megnyitjuk saját szemináriumunkat, alázattal imádkozom az Úrhoz, s ehhez kérem a ti buzgó imáitokat is: intézetünk megnyitása valóban legyen fáklyagyújtás egyházmegyénk számára. Legyen ez a papnevelő intézet magyar földön a görög szertartásnak tűzhelye. És legyen kohó, mely még bensőségesebben egybeolvasztja a püspök atyának és papjainak, kispapjainak és

---

17 Vonatkozó dokumentumok: *Kahler Frigyes:* Az „Ibolya" dosszié. Hiányzó lapok „A magyarországi görögkatolikusok történeté"-ből. Budapest, 2005.

18 Liki Jánosról bővebben: *Török István Izsák:* „Bátraké a föld és az ég". P. Dr. Liki Imre János bazilita szerzetes emlékére. Máriapócs, 2008.

19 *Janka:* A Szent Atanáz Hittudományi Főiskola története, 229–230.

híveinek lelkét a hitben, a szeretetben és az egyházhűségben." – írta a főpásztor papjainak 1950. szeptember 15-i körlevelében.[20] Különösen az utolsó idézett mondatnak volt jelentősége az előző hónapban lezajlott események fényében. A papság és a püspökök közötti egység megbontása, illetve az utóbbiak ellenállásának megtörése érdekében ugyanis a kommunista államhatalom képviselői 1950 augusztusában létrehozták a Katolikus Papok Országos Békebizottságát, melynek vezetésére püspökeikkel is szembefordulni kész papokat nyertek meg.[21] A mozgalom fedőtevékenysége a béke előmozdítása volt, de valójában az egyházon belüli párhuzamos hatalmi tényezőként működött. Az államhatalom – az 1951-ben felállított Állami Egyházügyi Hivatalon keresztül – biztosította, hogy a mozgalomhoz csatlakozó és abban vezető szerepet vállaló papok különböző előnyökben részesüljenek. A „széles út" és a „keskeny ösvény" dilemmája a görögkatolikus papokat is döntés elé állította. Mindazok, akik a békemozgalomban való aktív szerepvállalás mellett döntve a „széles utat" választották, az Állami Egyházügyi Hivatal nyomására már a következő évben megkapták jutalmukat: új általános helynök, irodaigazgató, illetve főesperesek és esperesek kerültek kinevezésre. Hamarosan a jelentősebb paróchiákra is békepapok kerültek. A békemozgalomtól távol maradókra áthelyezés és mellőzés várt.[22] A megfélemlítés eszköze volt egy-egy pap elhurcolása is: az ÁVÓ Regős Dénes bazilitát,[23] 1950-ben Békés Géza vértesi lelkészt,[24] 1952-ben pedig Véghseő Miklós hajdúböszörményi segédlelkészt hurcolta el és tartotta fogságban hónapokig úgy, hogy a hozzátartozók a fogva tartás helyét sem tudták kideríteni.[25]

Az államhatalom nem csak az Állami Egyházügyi Hivatal és a békepapi mozgalom révén, hanem ügynökhálózat kiépítésével is ellenőrizte a görögkatolikus egyházat. Az állambiztonsági szolgálatok beszervezési kísérletei több esetben is sikerrel jártak a papság körében. Az ügynöki feladatok elvállalása és teljesítése (információszerzés és jelentéskészítés) mögött esetenként eltérő motivációk húzódtak. Némelyeket megfélemlítéssel vagy zsarolással vettek rá az együttműködésre, de voltak, akik egyéni ambícióik teljesülését és karrierjük előmozdítását várták a feladatok végrehajtásától. Olyan

---

20 A Hajdúdorogi Egyházmegye körlevelei, 1950/VIII. sz. 2784/1950.

21 A békepapi mozgalom történetéhez: *Orbán Gyula József:* Katolikus papok békemozgalma Magyarországon 1950–1956. Budapest, 2001..

22 A Hajdúdorogi Egyházmegye körlevelei, 1951/XIII–XIV. és XIX. sz.

23 Regős Dénesről bővebben: *Török István Izsák:* Maradjunk meg mindnyájan a szeretetben". P. Regős Dénes bazilita atya emlékére. Máriapócs, 2005.

24 *Békés Géza:* Jobb jövőnkért! Emlékirataim. Nagykáta 2018., 132–146.

25 Apja, Véghseő Dániel (1883–1971) kiadatlan emlékiratai a szerző tulajdonában.

pap is volt, aki azzal a meggyőződéssel végzett ügynöki munkát, hogy azzal egyháza fennmaradását szolgálja. A beszervezést elfogadó papok olyan erősnek és megingathatatlannak érzékelték a kommunista rendszert, hogy nem számoltak bukásának lehetőségével. Az 1956-os forradalom leverése, az azt követő megtorlás, majd pedig a Kádári-konszolidáció korszaka tovább erősítette ezt a meggyőződésüket, mely tévutakra és zsákutcába vezette őket.

A sorozatos megpróbáltatások miatt Dudás Miklós püspök egészsége megrendült. Az 1956-os forradalom kitörése is kórházi kezelés közben érte. Budapestről utazott le Nyíregyházára, hogy az átmeneti szabadság adta lehetőséggel élve eltávolítsa a súlyosan kompromittálódott békepapokat a legfontosabb hivatalokból. A következő év tavaszán komolyabb orvosi kezelése halaszthatatlanná vált, melyre a Keleti Kongregáció segítségével a svájci Arosa-ban került sor 1957 áprilisa és 1958 márciusa között.[26] Az ehhez megadott állami engedély mögött valószínűleg az állambiztonsági szervek információéhsége állt. Ha engedik Dudás püspöknek, hogy külföldi kapcsolatok építsen ki, akkor nagyobb a valószínűsége, hogy a köré telepített informátorok révén az egész szocialista tábor számára értékes információkat gyűjthetnek a Szentszékről.

1959 áprilisában a főpásztornak súlyos válsághelyzettel kellett szembesülnie. Beresztóczy Miklós, az Országos Papi Békemozgalom elnöke előadást kívánt tartani a szeminárium kispapjai számára. Mivel Beresztóczyt a Szentszék társaival együtt kiközösítette, Dudás püspök nem engedélyezte az előadás megtartását. Tisztában volt azzal, hogy tette a legsúlyosabb következményekkel járhat. Egy hónappal korábban a Központi Szemináriumban hasonló ellenállás miatt elöljárókat és papnövendékeket távolítottak el. Felkészülve minden eshetőségre április 17-én a szeminárium kápolnájába hívta a nyíregyházi papságot és a papnövendékeket, s előttük állásfoglalást olvasott fel. Ebben kijelentette: nem tehet eleget annak a felszólításnak, hogy nyilvános cselekedettel (ti. a felfüggesztett Beresztóczy előadásának engedélyezésével) semmibe vegye a Szentszék intézkedését. Ha ennek a szeminárium fennmaradása lenne az ára, akkor azt ő maga oszlatja fel. A kispapokat arra kérte, hogy ebben az esetben legyenek jó civilek. Olyan súlyos következményekkel számolt, hogy ezekben a napokban végrendeletet is készített. Végül Beresztóczy nem jött el, s a retorzió is enyhébb volt. A püspök egy ideig nem hagyhatta el Nyíregyháza területét, öccsétől megvonták a működési engedélyt, a főpásztor környezetében működő tíz paptól pedig a kongruát.[27]

---

26 *Török:* „Egyházamért kész vagyok meghalni" 47–48.

27 *Janka:* A Szent Atanáz Hittudományi Főiskola története, 230.

Dudás püspök ugyanezen év májusában ünnepelte püspökszentelésének 20. évfordulóját. Az előzmények miatt csendes hálaadást kívánt. Ünnepi beszédében visszatekintve a múltra, értékelve jelenét és előretekintve így fogalmazott: *„Ma húsz év után nagy akarások, szent tervek romjain mondogatom Jóbbal: Az Úr adta, az Úr elvette, legyen áldott az Úr neve. Azért talán mégis maradt meg valami húsz év után letarolt lelkemben. Először is a hitem, legalábbis Istenben – De nem! Hiszek én az egyházmegyémben is. A sok megalkuvás és ingadozás közepette látok azért olyan jeleket is, amelyek arra vallanak, hogy vannak és az Isten kegyelméből lesznek is olyanok, akiknek a katolikus hit és Anyaszentegyház drágább mindennél.”* Saját útjával és reményeivel kapcsolatban ezt mondta: *„Valamikor körülöttem is tömegek álltak. Sokszor tíz és tízezrek vettek körül engem is, mikor Isten Országát hirdettem Máriapócson, Budapesten, Hajdúdorogon és sok más helyen. S most, amikor a Kálvária lejtőjére értem, úgy látszik mintha magam maradtam volna. Van, amikor egészen rám szakad az elhagyatottság, mintha egyedül kapaszkodnék fölfelé az oromra, a befejezéshez. Pedig mégsem így van. Tuidom, hogy ez a látszat csal. Biztos vagyok abban, hogy a gör. kat. magyarságnak ezen szakadatlan kálvária útján jó szándékú papjaink és híveink nem tántorodnak meg a lejtőn. Hiszen mi már tudjuk, hogy csak fenn az ormon vár a megváltás, az üdvösség. Hiszen ott áll a kereszt, s csak abban van üdvösségünk. In cruce salus.”*[28]

Az ötvenes évek megpróbáltatásaiban kifáradt, *„letarolt lelkű”* főpásztor püspökségének harmadik évtizede némi enyhülést, s két fontos eredményt hozott. A Szentszék keleti politikája 1964-ben a magyar állammal való részleges megegyezés megkötéséhez vezetett, mely alapvetően ugyan nem változtatott a katolikus egyház helyzetén és nem enyhített a szigorú ellenőrzésen, de hozott bizonyos engedményeket.[29] Az állam által adott engedmények közül a görögkatolikusok számára a legfontosabb az volt, hogy Dudás püspök engedélyt kapott a II. Vatikáni Zsinat utolsó ülésszakán való részvételre. A magyar katolikus egyház képviseletében már az első ülészszakon (1962) is részt vette egy delegáció, melynek tagja volt Timkó Imre kanonok, a budapesti Hittudományi Akadémia professzora. A keleti tudományok kiváló tudósa elutazása előtt felkereste főpásztorát, hogy útjára áldását, illetve instrukcióit kérje. Dudás püspök, aki ekkor még nem kapott kiutazási engedélyt, nem adott neki felhatalmazást a magyar görögkatolikus egyház képviseletére és közölte vele: a professzor bölcs belátására bízza, hogy magánemberként kivel tárgyal és mit mond. Timkó professzor már korábban is megtapasztalta a főpásztor bizalmának hiányát. Elképzelhető,

---

28 *Török:* „Egyházamért kész vagyok meghalni”, 67–71.

29 A megegyezéshez bővebben: *Szabó Csaba:* A Szentszék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a hatvanas években. Budapest, 2005.

hogy Dudás püspöknek tudomása, vagy legalábbis sejtése volt arról, hogy 1955-től kezdődően a tudós professzor az állambiztonság számára ügynöki munkát végzett.[30] Mivel a Keleti Kongregáció hosszú ideje nem tudott információkat szerezni a magyar görögkatolikusokról, a Rómába érkező Timkó Imrét előbb szóbeli, majd pedig írásbeli beszámoló készítésére kérték. A professzor részletes beszámolójában felhívta a Keleti Kongregáció figyelmét a magyar görögkatolikus egyház egyik legégetőbb problémájára, a szórvány rendezetlen helyzetére. Mivel Budapesten ő maga is végzett lelkipásztori munkát, saját tapasztalataira hivatkozva és konkrét példákat felsorolva tudott beszámolni a gyakorlati nehézségekről, különösen a váci püspök szinte ellenséges hozzáállásáról, illetve a latin szertartású klérus ellenszenvének megnyilvánulásairól. Bár a szórvány helyzete csak évekkel később oldódott meg, Timkó Imre beszámolója hozzájárult ahhoz, hogy a Keleti Kongregáció felfigyelt a problémára.[31]

Dudás püspök a zsinat utolsó ülésszakára utazhatott ki, mely 1965. szeptember 14. és december 8. között zajlott le. Megérkezése után kérvényt nyújtott be a zsinati titkárságon, hogy a Szent Péter bazilikában a zsinati atyák jelenlétében Szent Liturgiát mutathasson be.[32] Kérése nem volt rendkívüli, hiszen minden ülésnap valamelyik zsinati atya által bemutatott szentmisével kezdődött. A zsinati titkárság november 19-ét, Árpád-házi Szent Erzsébet napját jelölte ki a magyar görögkatolikus püspök liturgiájának. Dudás püspök a Szent Liturgiát teljesen magyar nyelven mutatta be. Ez a tény a zsinati résztvevők számára talán nem bírt különösebb jelentőséggel, de a magyar görögkatolikusok számára egy évszázados küzdelem lezárást jelképezte. A magyar liturgiáért folytatott harc számtalan csalódása és az ismétlődő szentszéki tiltások okozta keserűség a Szent Péter-bazilikában bemutatott liturgiával vált végérvényesen a múlt részévé. Hazaérkezése után a főpásztor ezekkel a szavakkal fejezi ki örömét: *„Most teljesült be az, amire őseink évszázadok óta vágyakoztak, most érlelődött be az ő és a mi reményeink legszebb gyümölcse."*[33]

---

30 Jelentései: Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (=ÁBTL) – 3.1.2 – M–30613/1

31 A beszámoló egy korabeli másolata a MTA–SZAGKHF Lendület Görögkatolikus Örökség Kutatócsoport gyűjteményében.

32 A zsinati magyar liturgiához: *Véghseő Tamás:* Magyar nyelvű bizánci szertartású Szent Liturgia a Szent Péter bazilikában 1965. november 19-én. A történelmi háttér. in Ivancsó István szerk.: Liturgikus örökségünk V. A vatikáni magyar nyelvű Szent Liturgia 40. évfordulója alkalmából 2005. november 17-én rendezett szimpozion anyaga. Nyíregyháza, 2005, 13–19. és *Janka György:* A zsinati magyar görögkatolikus liturgia titkos háttere. Athanasiana 37. (2013), 155–163.

33 A Hajdúdorogi Egyházmegye körlevelei, 1965/VII.

1968-ban egy másik régi vágy, a görögkatolikus szórvány egyházjogi helyzetének rendezésére is sor kerülhetett. A II. Vatikáni Zsinat keleti egyházakról szóló határozata arra szólít fel, hogy mindenki őrizze, becsülje és tartsa meg a saját rítusát. A szórványban élő görögkatolikusokat ebben joghatósági korlátok akadályozták. Ezek elhárítása érdekében Dudás Miklós püspök 1968-as római útja alkalmából kérvényezte joghatóságának kiterjesztését a Magyarországon élő valamennyi görögkatolikus hívőre. VI. Pál pápa ezt először – kísérleti jelleggel – három évre rendelte el,[34] majd annak lejártakor újabb három évvel meghosszabbította. A joghatóság kiterjesztését követően a főpásztor Timkó Imre kanonokot a görögkatolikus szórványok területére püspöki helynökké nevezte ki.[35] A Magyar Katolikus Püspöki Kar külön körlevelet adott ki, mely mind a latin, mind pedig a görög szertartású papság számára gyakorlati útmutatást tartalmaz.

A Szórványhelynökség felállítása Dudás Miklós püspöki szolgálatának utolsó jelentős eseménye volt. Az egyre súlyosabb betegségekkel küzdő főpásztor felajánlotta lemondását a pápának, de az VI. Pál nem fogadta el. Kilátásba helyezte egy segédpüspök kinevezését számára és nagyrabecsülése jeleként a súlyos beteg püspököt kinevezte a Keleti Kongregáció, majd pedig a Keleti Kánonjog Kódexének Pápai Revíziós Bizottsága tagjává. A főpásztor 1972. június 21-én kiadott utolsó körlevelében erről tájékoztatta papjait és a híveket, s a Szent Liturgia szavaival búcsúzott tőlük: *„A mi Urunk Jézus Krisztus kegyelme, az Atyaisten szeretete és a Szentlélek közössége legyen mindnyájatokkal”*.[36] Július 15-én a harmadik szívroham oltotta ki életét. A püspöki szolgálatáról megemlékező nekrológ tartalmazza működésnek számokkal kifejezhető eredményeit. A harminchárom év alatt 166 papot szentelt. Tehát halála évében az aktív papság nagy része már általa részesült a papság szentségében. Sokan közülük a papi szolgálatban példaképüknek tekintették és tekintik ma is. Harmincegy új egyházközséget alapított és negyvennégy templomot, kápolnát és misézőhelyet épített, illetve alakított ki meglévő épületekben. Számokkal nem lehet kifejezni azt az áldozatot, melyet egyháza érdekében hozott.[37]

Dudás püspök temetését július 21-én a nyíregyházi templomban Timkó Imre kanonok végezte, akit mind az egyházmegyei káptalan, mind pedig az exarchátus konzultori testülete kormányzó helynökké választott. A temetésen a püspöki kar szinte teljes létszámban jelen volt. Dudás Miklós püspököt a máriapócsi kegytemplom kriptájában helyezték örök nyugalomra.

---

34 A Hajdúdorogi Egyházmegye körlevelei, 1968/VI.

35 A Hajdúdorogi Egyházmegye körlevelei, 1969/III. sz. 1098/1969.

36 A Hajdúdorogi Egyházmegye körlevelei, 1972/IV. sz. 1332/1972.

37 A Hajdúdorogi Egyházmegye körlevelei, 1972/IV. sz.

Dudás Miklós püspök utódjának kinevezésére két és fél évig tartó tárgyalások után került sor. A folyamat elhúzódása nem okozott meglepetést, hiszen a kommunista érában első alkalommal került sor görögkatolikus püspöki szék betöltésére. Az állam és az egyház szétválasztását elvben hirdető, sőt azt az alkotmányban rögzítő kommunista rendszer a gyakorlatban ennek éppen ellenkezőjét tette, és ragaszkodott a régebben főkegyúri jognak nevezett jogosítványhoz is.[38] Nyilvánvaló volt, hogy a kormány csak olyan pap megyéspüspöki kinevezéséhez fog hozzájárulni, aki megfelelő lojalitást mutatott a népköztársaság kormánya és társadalmi rendje felé. Hosszas egyeztetések után VI. Pál pápa 1975. január 10-én Timkó Imre káptalani helynököt a Hajdúdorogi Egyházmegye megyéspüspökévé és a Miskolci Apostoli Exarchátus kormányzójává, Keresztes Szilárd kanonokot pedig kunáviai püspöki címmel a megyésfőpásztor segédpüspökévé nevezte ki. A kettős kinevezést a kortársak a Szentszék és a magyar állam közötti kompromisszum eredményeként értelmezték, s a megyéspüspököt az állam, a segédpüspököt pedig a Szentszék jelöltjének tekintették. Kétségtelen, hogy Keresztes Szilárd segédpüspököt a Szentszék jobban ismerhette, hiszen a Pápai Magyar Intézet növendékeként és a Pápai Keleti Intézet hallgatójaként 1966 és 1969 között Rómában folytatott teológiai tanulmányokat. Ez idő alatt kapcsolatot tartott a Keleti Kongregációval. Sőt, az is elterjedt, hogy Dudás Miklós püspök 1968-as római látogatásán lehetséges segédpüspökeként és utódjaként mutatta be őt a Keleti Kongregációnak. Ugyanakkor ma már az is ismert tény, hogy Keresztes Szilárd római tanulmányainak és későbbi előmenetelének súlyos ára volt. Az állambiztonság beszervezési kísérletének *„ingadozva, hosszas meggyőzés után”* engedett, s 1966-tól kezdve ügynöki feladatokat vállalt és teljesített.[39] A hetvenes évek Magyarországára jellemző a görögkatolikus egyházban elterjedt, de ma már egészen naivnak tűnő elképzelés: a megyéspüspök az állam, a segédpüspök a Szentszék „embere”. A valóság ezzel szemben az volt, hogy az államhatalom továbbra is totális ellenőrzés alatt tartott mindent és vasmarokkal szorította mindazokat, akiket az egyházban vezető szerep betöltésére kiszemelt, illetve a Szentszéknek kiszemelni engedett. A kiszemeltek magatartását és gondolkodását jelentősen befolyásolta a Szentszék keleti politikájának alakulása. Az 1964-es részleges megegyezés aláírása, az esztergomi szék üressé

38 Az 1957/22. sz. törvényerejű rendelet részletesen szabályozta az egyházi állások betöltését és az állami jóváhagyás menetét.

39 *Szabó Csaba:* „Nyíri” és „Keleti” – Keresztes. Adalékok a görög katolikusok 20. századi történetéhez. Egyháztörténeti Szemle VIII/1, 2007. online: https://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/szabocsaba-nyiri.htm [2020.05.11.].

nyilvánítása és Mindszenty bíboros félreállítása, majd pedig Lékai László kinevezése (1974), s a „kis lépések" politikájának szentszéki elfogadása azt jelentették, hogy Róma sem várja el a kommunista rendszerrel szembeni harcos ellenállást.

Az új püspökök felszentelésére 1975. február 8-án Nyíregyházán került sor. A délelőtti Szent Liturgián Timkó Imrét Szegedi Joachim kőrösi segédpüspök szentelte fel Ijjas József kalocsai és Bánk József egri érsek közreműködésével. Délután már az új megyéspüspök végezte Keresztes Szilárd püspökké szentelését Szegedi Joachim és Cserháti József pécsi megyéspüspök részvételével. Az új megyésfőpásztor trónbeszédében a liturgikus megújulás programját hirdette meg, melyben a keleti hagyományoknak, a magyar sajátosságoknak és a kor kívánalmainak összhangba kell kerülniük. Legfontosabb tervei között kiemelte a papképzés színvonalának emelését és az ehhez szükséges infrastrukturális fejlesztések végrehajtását.[40]

Timkó Imre megyéspüspök programjának egyik fontos eleme a papnevelés infrastrukturális feltételeinek fejlesztése volt. Az államhatalom által biztosított engedmények kereteibe nem fért be egy új szemináriumi épület felépítése, hanem csak a püspöki székház rekonstrukciója és az udvar szabad területeinek kihasználása jöhetett szóba. A munkálatok anyagi alapjait a Sóstói úton Dudás püspök által felépített és az állam által elvett ingatlan – áron aluli – megváltása teremtette meg. A püspök és a Városi Tanács közötti tárgyalások *„Isten kegyelméből és Kormányzatunk jóindulatából"* – ahogyan a főpásztor az eseményről beszámolva fogalmaz – már 1975 decemberében lezárultak.[41] A tervek kivitelezéshez az állam által biztosított összeg nem bizonyult elegendőnek, ezért a megyéspüspök engedélyt kapott arra, hogy az Egyesült Államokba utazva az ottani görögkatolikusok segítségét kérje. Az 1977 őszén megkezdődött munkálatok első szakasza a püspöki székház udvarában felépített nyolclakásos épületegyüttes felépítését célozta a szemináriumi elöljárók és az egyházmegyei központban szolgáló papok részére. Ezek átadása 1978 közepén történt meg. Ezután következett a Papnevelő Intézet és a Hittudományi Főiskola által használt épületrészt átalakítása, melynek megáldásra 1980-ban kerülhetett sor. A következő év augusztusában történt meg a bizánci stílusban épült, s akkor egyedülállónak számító szemináriumi kápolna felszentelésére. Jellemző, hogy utóbbi mint „liturgikus gyakorlótér" kapott építési engedélyt.[42] A rendkívül szűk helyre beszorított új épületek jól szimbolizálták egyházunk helyzetét a Kádár-rend-

---

40 A Hajdúdorogi Eparchia és a Miskolci Apostoli Exarchátus körlevelei 1975/I. sz.

41 A Hajdúdorogi Egyházmegye és a Miskolci Apostoli Exarchátus körlevelei 1976/I. sz.

42 *Janka:* A 100 éves, 38.

szerben: kicsit lehet fejlődni és előre lépni, de csak magas falak között, a társadalomtól, a város lakóitól elzárva.

A papnevelés külső feltételeinek javítása mellett Timkó Imre püspök különös gondot fordított az oktatás színvonalának emelésére is. Ebben a törekvésében elsősorban a II. Vatikáni Zsinat két fontos dokumentumára, a keleti katolikus egyházakról és a papnevelésről szóló határozatokra épített. A papképzésben is megjelentek a keleti hagyományokhoz való visszatérést erősítő jelek (pl. keleti szabású reverenda, akathisztosz-imádság), illetve a tananyag korszerűsítése jegyében bevezetésre kerültek az 1972 óta – Keresztes Szilárd segédpüspök szerkesztésében – megjelenő központi teológiai jegyzetek. Némi könnyebbséget jelentett a katonai szolgálat idejének másfél évre való csökkentése 1982-ben. Az állam 1965-től kezdve ugyanis a papnövendékeket is az akkor kétéves katonaidő letöltésére kötelezte, melynek színtereként hírhedt, úgynevezett „első lépcsős" laktanyákat, Lenti, Nagyatád, Marcali jelöltek ki. A katonaidő a honvédelmi képzésen túlmenően az ideológiai átformálás céljait, illetve lehetséges egyházi ügynökök feltérképezését is szolgálta. A laktanyákban tevékenykedő politikai tisztek több papnövendéket sikeresen térítettek el a papi hivatástól, ketten pedig – Legeza György és ifjabb Járási János – a katonai szolgálat alatt elszenvedett atrocitások eredményeként szenvedtek olyan maradandó egészségkárosodást, mely megakadályozta őket teológiai tanulmányaik folytatásában.[43] A katonaidő 1982-ben elrendelt csökkentése lehetővé tette egy féléves előképző kurzus bevezetését a papnövendékek számára.

A széles műveltségű megyéspüspök gondot fordított arra, hogy sor kerüljön az egyházközségekben található, sok esetben veszélyeztetett művészeti értékek és könyvek feltérképezésére és begyűjtésére.[44] 1983-ban felállította az Egyházművészeti Gyűjteményt[45] és támogatta a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem szakembereinek a régi egyházi könyvek kutatására irányuló törekvéseit.[46] Gondoskodott az egyházmegyei könyvtár és levéltár korszerű elhelyezéséről.

A lelkipásztorkodás területén – a szűkre szabott mozgástérben – törekedett javítani a hívek ellátásának feltételeit. A Szórványhelynökség területén újabb négy parókiát létesített (Csepel, Rákoskeresztúr, Újpest és Pécs). A

---

43 *Janka:* A 100 éves, 35.

44 A Hajdúdorogi Egyházmegye és a Miskolci Apostoli Exarchátus körlevelei 1980/II. sz. 666/1980

45 Bővebben: *Puskás Bernadett:* A Görögkatolikus Egyházművészeti Gyűjtemény. Nyíregyháza, 2012.

46 Bővebben: *Ojtozi Eszter:* A Görögkatolikus Hittudományi Főiskola Könyvtárának szláv és román cirillbetűs könyvei. Debrecen, 1985.

szórványban – a belső migráció következtében egyre növekvő létszámban – élő görögkatolikusok lelkipásztori ellátásnak újabb lendületet adott a hajdúdorogi püspök joghatóságának végleges kiterjesztése az egész ország területére (1980),[47] illetve a Budapesti Püspöki Helynökség és a Budapesti Esperesi Kerület felállítása.[48]

A főpásztor az ökumenikus párbeszéd elkötelezett híve volt. Ezt a kinevezésekor választott püspöki jelmondatában (Katholiké – Oikumené) is kifejezésre juttatta. A magyarországi ökumenikus mozgalom szép eredménye, a Katolikus Egyház és a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanács közötti első hivatalos tanácskozás, melyre 1987 decemberében a Ráday Kollégiumban került sor, az ő munkásságának is gyümölcse.[49]

Timkó Imre püspök 1988. március 30-án, nagyszerdán halt meg. Halála váratlanul érte az egyházmegye papságát és híveit. Temetésére a püspöki kar számos tagjának jelenlétében Máriapócson kerül sor április 8-án, Húsvét fényes hetében.

Az egyházmegye kormányzását segédpüspöke, Keresztes Szilárd vette át. A széküresedés és az utód kiválasztása nyilvánvaló okokból ezúttal nem igényelt éveket. A gyakorlatilag mindenki által egyedüli lehetséges utódnak tekintett Keresztes Szilárd püspöki kinevezése 1988. július 6-án történt meg. Az új főpásztor beiktatására 1988. július 30-án került sor.[50]

Keresztes Szilárd püspök beiktatási beszédének alapgondolatát a napi evangéliumból merítette: *„Ha meg nem változtok, és olyanok nem lesztek, mint a gyermekek, nem mentek be a Mennyek Országába”* (Mt 18,3).[51] Az országban tapasztalható folyamatok változásokat ígértek és igényeltek. Keresztes Szilárd püspök beiktatása után néhány nappal jelentették be, hogy a magyar állam hivatalos látogatásra hívta meg II. János Pál pápát. Az elkövetkező hónapokban viharos gyorsasággal és kártyavárként omlott össze az a rendszer, mely a megingathatatlanság látszatát keltve sokakban oly nagy félelmeket keltett. Magyarországon elindult a demokratikus átalakulás folyamata, mely sok-sok buktatóval és csalódással járt ugyan, de mégis egy új korszakot nyitott mind a társadalom, mind pedig az egyház életében.

Egyházi szempontból a demokratikus átalakulás egyik legfontosabb pillanata az Állami Egyházügyi Hivatal jogutód nélküli feloszlatása volt (1989. június 30.). A következő év januárjában elfogadott 1990:IV. törvény

---

47 A Hajdúdorogi Egyházmegye és a Miskolci Apostoli Exarchátus körlevelei 1980/III. sz.

48 *Janka:* A 100 éves..., 38.

49 A tanácskozáson kiadott közös nyilatkozat: Theológiai Szemle XXXI. 1988/1, 11.

50 A Hajdúdorogi Egyházmegye és a Miskolci Apostoli Exarchátus körlevelei 1988/III. sz.

51 Uo.

A lelkiismereti- és vallásszabadságról, valamint az egyházakról teljessé tette az egyházak felszabadulását és biztosította szabad működésüket.

Keresztes Szilárd püspöki szolgálatának kezdete szinte egybeesett az egyház szabadságának helyreállításával. Olyan új utak nyíltak meg a görögkatolikus egyház előtt is, melyek évtizedeken át elképzelhetetlen, tiltott ösvények voltak. Az oktatás, a szociális szféra, az ifjúságnevelés, a kultúra, a média világa, az egészségügy, a büntetés-végrehajtás, a honvédség korábban az egyházaktól elzárt területek voltak. A rendszerváltással azonban eltűntek a sorompók és úttorlaszok, és ezek a területek mind a lelkipásztorkodás új színtereivé váltak. Jelentős változásnak mondható az is, hogy a magyar társadalomból szinte teljesen eltűntek azok a súlyos előítéletek, melyek a II. világháború előtti évtizedekben a görögkatolikusokkal szembeni hátrányos megkülönböztetés megnyilvánulásaihoz vezettek. Sőt, a bizánci rítus szépsége és sajátossága miatt, mely nagyon sok útkereső honfitársunkat megragad, ma már sokkal inkább a görögkatolikusok iránti általános társadalmi szimpátiáról beszélhetünk.

A viharos sebességű társadalmi változások gyors reagálású és kezdeményező egyházi vezetőket kívántak. Hamar világossá vált, hogy a demokratikus átalakulás új kihívásokkal teli világa éppen az a közeg, amelyben Keresztes Szilárd püspök a legjobban tudja kibontakoztatni képességeit. Intézményalapítások és építkezések egész sora vette kezdetét, melyek püspöki szolgálatának legjellemzőbb vonásává váltak. A főpásztor kezdeményezésre Hajdúdorogon már 1990 szeptemberében – elsőként az országban – egyházi általános iskola kezdte meg működését.[52] Egy évvel később ugyanott görögkatolikus gimnázium is megnyitotta kapuit. A hajdúdorogi oktatási intézmények infrastrukturális fejlesztése a következő évek egyik kiemelt feladatává vált. A ma már Szent Bazil Oktatási Központ néven működő intézményben általános iskola, gimnázium, szakközépiskola és diákotthon mellett óvoda is működik. A püspöki székvárosban 1996-ban kezdte meg működését a Szent Miklós Görögkatolikus Óvoda, mely 2004-ben kapott új épületet. 1998 szeptemberében nyitotta meg kapuit az általános iskola egy kárpótlásként visszakapott, korszerűtlen épületben. Több évig tartó, komoly anyagi áldozatokat követelő építkezés után 2003-ban került megáldásra a nyíregyházi Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola új épülete. Keresztes Szilárd püspök az Exarchátusban Miskolcon és Rakacaszenden alapított általános iskolát és óvodát. A közép- és felsőfokú tanulmányokat végző fiatalok lelkipásztori ellátása érdekében Debrecenben egyetemi és középiskolai lelkészség, Miskolcon egyetemi és középiskolai

52 A Hajdúdorogi Egyházmegye és a Miskolci Apostoli Exarchátus körlevelei 1990/II. sz. 1985/1990.

lelkészség, illetve egyetemi és főiskolai kollégium, Nyíregyházán főiskolai és középiskolai lelkészség, valamint főiskolai lánykollégium, Sárospatakon főiskolai kollégium, Szegeden pedig egyetemi kollégium létesült. A szórványban új egyházközségek létesültek: Győr, Esztergom, Veszprém, Dunaújváros, Gödöllő, Vác, Pesterzsébet, Szigetszentmiklós, Szolnok.

A máriapócsi kegyhely fejlesztése Keresztes Szilárd főpásztori programjának hangsúlyos eleme volt. Az első lépések – a kegytemplom felújítása – II. János Pál pápa történelmi jelentőségű látogatásához kötődtek. A Szentatya látogatása új lendületet adott a magyar görögkatolikus egyház, s benne a máriapócsi kegyhely fejlődésének. Az Istenszülő könnyező kegyképéhez érkező zarándokok ellátása érdekében 1999-ben zarándokház nyitotta meg kapuit, mely rendszeresen otthont ad lelkigyakorlatoknak és képzéseknek. Keresztes Szilárd püspök egy Európai Unió által meghirdetett pályázathoz kapcsolódva többéves munkával előkészítette a Kegytemplom belső felújítását, illetve környezetének rekonstrukcióját, melynek kivitelezése már utódja feladata lett.

A lelkipásztorkodás új területei az egészségügyben, a honvédségnél és a büntetés-végrehajtás intézeteiben szükségessé tették a megfelelő intézmények létrehozását. Debrecenben, Miskolcon és Nyíregyházán kórházlelkészségek alakultak, a Katolikus Tábori Püspökségben görögkatolikus papok is szolgálnak, Nyíregyházán és Miskolcon börtönlelkész működik. Több görögkatolikus egyházközségben létesültek idős emberek ellátására vagy krízishelyzetbe került anyák megsegítésére szakosodott intézmények.

Az 1950-ben feloszlatott szerzetesrendek a vallásszabadságról szóló törvény értelmében újra megkezdhették működésüket. Máriapócsra visszatértek a bazilita atyák és a nővérek. A teljes kolostor-épület a benne működő szociális intézmény és az azt fenntartó Fővárosi Önkormányzat halogató politikája miatt csak jelentős késéssel került vissza az atyákhoz. Ma már szinte teljesen felújítva ad otthont a szerzeteseknek. A bazilita nővérek pócsi és sátoraljaújhelyi házaikban idősek otthonát működtetnek. Mindkét hagyományos, a görögkatolikus egyház életében jelentős szerepet játszó szerzetesi közösség szembesülni kénytelen azzal az egész egyházban általánosan jelentkező problémával, mely a szerzetesi hivatások csökkenésében jelentkezik. A keleti szerzetesség új magyarországi útjait kívánta járni a megyésfőpásztori alapítású Feltámadásról elnevezett dámóci közösség, melynek tagjai a belgiumi Chevetogne monostorban készültek szerzetesi életükre. 1996-ban Orosz László Atanáz, 1998-ban pedig Kocsis Péter Fülöp tett szerzetesi fogadalmat.

A fiatalok körében végzett lelkipásztorkodás fontos színtereivé váltak a máriapócsi ifjúsági búcsúk, a KÖZ (Keresztény Összejövetel Zemplénben), az Ifjúsági Gyalogos Zarándoklat és a Görögtűz-tábor, melyek rendszere-

sen több száz, különböző korosztályhoz tartozó fiatalt szólítanak meg. A görögkatolikusok sokak által várt eseményévé fejlődött a farsangi bál. Az imádságban elmélyülni szándékozókat a nyári zsolozsmás tábor, míg a fogyatékkal élő gyermekek nyaraltatásában segíteni akarókat a Szent Damján tábor várja.

A magyar görögkatolikus egyház felsőfokú oktatási intézménye, a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola nem csak infrastrukturális fejlődésen ment keresztül a rendszerváltás utáni években, hanem fontos, az oktatási szerkezetet alapvetően érintő változások is történtek. A papnevelés alapelveiről rendelkező szentszéki dokumentum, a Sapientiana christiana (1992) előírásai fokozatosan bevezetésre kerültek. A papképzés időtartama hat évre növekedett, a papnevelő intézet és a hittudományi főiskola pedig szervezetileg is elkülönült egymástól. A rendszerváltás utáni korszakban a főiskola elsődleges feladata továbbra is a papképzés maradt, de annak minőségi fejlesztése mellett immáron lehetőség nyílt világi hallgatók felvételére és új képzési szakok elindítására. Már 1990-ben meghirdetésre került a levelező tagozatos hittanár-képzés, majd egy évvel később a Bessenyei György Tanárképző Főiskolával együttműködésben elindult ugyanezen képzés nappali tagozatos formája. 1994-ben tárgyalások kezdődtek a Pápai Keleti Intézettel, melyek eredményeként a főiskola 1995. május 26-án annak affiliált intézménye lett. A 2006/2007-es tanévtől a főiskola – egy újabb lépcsőfokot feljebb lépve – a Pápai Keleti Intézet aggregált intézménye lett. Ez lehetővé teszi az úgynevezett licencia-kurzus szervezését, mely a keleti egyházi tudományok területén az egyetemi diplománál magasabb szintű végzettséget ad. A licencia-kurzus a magyar oktatási szerkezetben a doktori iskolák rendszerébe illeszthető. Az egyházi előírásoknak való megfelelés mellett a hittudományi főiskola működése teljes összhangban van az állami szabályozással is. Ezt az ötévente ismétlődő akkreditációs látogatások eredményei, a Bologna-rendszer átvétele, illetve az újabb képzési szakok állami elismertetései igazolják. A határon túli egyházmegyékből érkező hallgatók fogadása mellett a főiskola tudományos konferenciák szervezésével és idegen nyelvű publikációk rendszeres megjelentetésével is építi nemzetközi kapcsolatrendszerét.

A rendszerváltással új lehetőségek nyíltak meg a görögkatolikus egyházban több évtizedes hagyománnyal rendelkező cigánypasztoráció előtt is. A Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Hodász községben Sója Miklós parókus már az 1940-es évek elejétől kezdve folytatott lelkipásztori tevékenységet a nyomorúságos körülmények között élő falubeli cigányok között. Nem csak a hitre vezette el őket, hanem megtanította őket mindarra, ami felemelkedésüket szolgálhatta. Kezdetben az árokparton beszélgetve tanította őket, majd a romák által vályogból épített kápolnában. Megtanulta nyelvüket

és Aranyszájú Szent János liturgiáját is azon végezte. Negyven évig tartó kitartó szolgálata gyümölcseként életképes cigány görögkatolikus közösséget adott át utódainak.[53] A rendszerváltás utáni évek a cigányok számára új templom, óvoda, idősek otthona és krízisotthon felépítését tették lehetővé. Hodászon, majd pedig Kántorjánosiban külön cigány görögkatolikus egyházközségek alakultak. Keresztes Szilárd püspöknek és munkatársainak a cigánypasztoráció területén elért eredményeit mind a szentszéki illetékes hivatalok, mind pedig a hazai roma civil szervezetek is elismerték.

A kommunista rendszerre jellemző cenzúra megszűntével az írott és elektronikus sajtóban való megjelenés koordinálására egyházmegyei sajtóközpont létesült. 1990-ben újraindult a Görögkatolikus Szemle, mely az ország minden egyházközségébe eljutva ismét valódi összekötő kapocsként szolgál a görögkatolikusok között. A görögkatolikus írott sajtó kínálata 2014-ben a Görögkatolikus Szemlélet negyedéves magazinnal bővült. Az országos közszolgálati televízióban és a rádióban, valamint a helyi médiaszolgáltatók csatornáin rendszeresek a görögkatolikus egyházi műsorok és liturgia-közvetítések.

Keresztes Szilárd megyéspüspöki szolgálatának húsz esztendeje alatt a magyar görögkatolikus egyház számos nagy jelentőségű eseménynek és rendezvénynek adott otthont.

Nem kísérte ugyan nagy nyilvánosság, de jelentőségét tekintve talán mégis a legfontosabbak közé tartozik Szemedi János munkácsi püspök és papjainak máriapócsi zarándoklata 1989 novemberében. Az évtizedeken át illegalitásban működő püspök és papok első alkalommal járulhattak papi mivoltukat felfedve a Könnyező Kegyképhez. A sokat szenvedett kárpátaljai görögkatolikusok egyházuk újjászervezésében hathatós segítséget kaptak a magyar görögkatolikusoktól. Az 1990/91-es tanévtől kezdődően papnövendékeik egy része a nyíregyházi szemináriumban és főiskolán készülhettek a papi hivatásra. Ugyanezzel a lehetőséggel a romániai és a szlovákiai görögkatolikus egyházmegyék is éltek.

Az újrakezdés éveinek kiemelkedő eseménye volt II. János Pál pápa első magyarországi látogatása. A kelet-európai elnyomó rendszerek összeomlásában fontos szerepet játszó pápa 1991 nyarán tett lelkipásztori látogatást Magyarországon. Ennek során augusztus 18-án Máriapócson végzett bizánci szertartás szerint Szent Liturgiát, melyen a magyar hívek mellett nagy számban vettek részt az üldözés alól nem sokkal korábban felszabadult kárpátaljai és romániai görögkatolikusok püspökeikkel és papjaikkal együtt. Attól kezdve Máriapócs visszanyerte nemzetközi jellegét. A görög és latin

53 Sója Miklós munkásságához: Útkeresők: Sója Miklós. *Szabó Irén–Juhász Éva–Nyírő András* (szerk.): Nyíregyháza, 2010.

szertartású magyarok, ruszinok, románok, cigányok, szlovákok, és németek évszázadokon át közös lelki otthonuknak tekintették az Istenszülő máriapócsi kegyhelyét: négy évtizednyi korlátozás után ismét megindulhattak a zarándokcsoportok minden égtáj felől.[54]

Ahogyan az 1946-os évben a magyar görögkatolikus egyház kettős jubileumot ünnepelt, úgy 1996. év is a máriapócsi első könnyezés és az ungvári unió 300. illetve 350. évfordulóját jelezte. Mindezekhez a magyarság fontos ünnepe, a honfoglalás millecentenáriuma is társult. A jubileumi évben a magyar görögkatolikusok rangos eseménysorral ünnepeltek. Áprilisban a nyíregyházi Jósa András Múzeumban nagy sikerű görögkatolikus egyházművészeti kiállítást (kurátora: Puskás Bernadett) nyitott meg Francesco Marchisano érsek, az egyházművészeti és történelmi örökség megóvását irányító szentszéki hivatal titkára.[55] A központi ünnepségen, a máriapócsi nagybúcsún Roger Etchegeray bíboros képviselte a Szentatyát. Ugyanekkor zajlott Máriapócson a görögkatolikus egyházi énekkarok nemzetközi találkozója, míg Hajdúdorogon a magyar nyelvű görögkatolikus egyházközségek képviselői jöttek össze. Szeptemberben került sor Máriapócson a Kegyhelyek igazgatóinak és a Zarándoklatok Vezetőinek I. Európai Kongresszusára.[56] Októberben egyházmegyei zarándoklat indult Rómába az ungvári unió megünneplésére, míg novemberben Bécsbe, a Szent István dómban őrzött első pócsi kegyképhez siettek a Szűzanya tisztelői.[57] A Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola tudományos konferenciát szervezett az első könnyezés eseményeinek bemutatására.[58]

1997 és 1998 nyarán a magyar görögkatolikus egyház két fontos nemzetközi találkozó lebonyolítását vállalta. Először az európai keleti katolikus egyházak püspökei tanácskoztak Nyíregyházán, majd egy évvel később ugyanott a kontinensen működő keleti katolikus papnevelő intézetek vezetőinek szerveztek továbbképzést.[59]

---

54 A pápalátogatást megörökítő album: *Bacsóka Pál–Puskás László:* II. János Pál pápa máriapócsi zarándoklata. 1991. augusztus 18. Nyíregyháza, 1991.

55 A Hajdúdorogi Egyházmegye és a Miskolci Apostoli Exarchátus körlevelei 1996/II. sz.

56 A Hajdúdorogi Egyházmegye és a Miskolci Apostoli Exarchátus körlevelei 1996/III. sz. 1583/1996.

57 A Hajdúdorogi Egyházmegye és a Miskolci Apostoli Exarchátus körlevelei 1996/III. sz. 1588/1996.

58 A konferenciakötet: *Török József* (szerk.): Máriapócs, 1696 – Nyíregyháza, 1996. Történelmi konferencia a Máriapócsi Istenszülő-ikon első könnyezésének 300. évfordulójára. Nyíregyháza, 1996.

59 A Hajdúdorogi Egyházmegye és a Miskolci Apostoli Exarchátus körlevelei 1997/IV. sz. és 1998/II. sz. 1302/1998.

A 2000. évi Szentévben egyházmegyei római zarándoklatra került sor. A Santa Maria Maggiore bazilikában a keleti katolikus egyházak közös szentévi római zarándoklata keretében végzett akathisztoszon Keresztes Szilárd és a hajdúdorogi gimnázium énekkara magyarul énekelte az egyik ikoszt.[60]

A máriapócsi harmadik könnyezés centenáriumi évében sor került a Kegykép restaurálására. A centenáriumi év zárásaként 2005. december 3-án az Erdő Péter bíboros vezetésével tartott ünnepi Szent Liturgia keretében a Kegykép új aranykoronát kapott, melyet XVI. Benedek pápa a római Szent Péter bazilika előtti téren áldott meg. Ezt követően a Kegykép kéthetes „körútra" indult, melynek során a nagyobb egyházközségek templomaiban a hívek imádságaikkal fogadhatták. Ugyanebben az évben a máriapócsi kegyhelyet a Magyar Katolikus Püspöki Kar „Nemzeti Kegyhellyé" nyilvánította.[61]

2007 júliusában Keresztes Szilárd püspök betöltötte 75. életévét. Az egyházjogi előírásoknak megfelelően benyújtotta lemondását, melyet XVI. Benedek pápa november 10-én elfogadott, s a leköszönő főpásztort az utód kinevezéséig apostoli kormányzóvá nevezte ki. A magyar görögkatolikus egyházat mintegy két évtizeden át megyéspüspökként vezető főpásztor olyan időszakban tevékenykedhetett, melyhez hasonlót egyházunk történetében nem lehet találni. Ezt a két évtizedet maga a leköszönő püspök is „kiváltságosan szép" korszaknak nevezte. A 70. születésnapjára kiadott emlékkönyv címe, „Ecclesiam aedificans – az Egyházat építő" jól adja vissza a főpásztor tevékenységének lényegét. Magabiztosan, hatalmas munkabírással és erős kézzel vezette a görögkatolikus egyházat az új utakon és a megnyíló lehetőségek kiaknázása felé. Két évtizedes megyéspüspöki működése alatt huszonnyolc új egyházközség és szervezőlelkészség létesült, s huszonkét templom és kápolna épült.

Keresztes Szilárd megyéspüspök és apostoli kormányzó utódját XVI. Benedek pápa 2008. május 2-án nevezte ki. A Szentszék első alkalommal választhatott a jelöltek közül kizárólag lelkipásztori szempontok alapján, az államhatalommal való egyezkedés kényszere nélkül. A választás Kocsis Fülöp, dámóci szerzetesre esett. 2008. június 30-án szentelte püspökké Hajdúdorogon Keresztes Szilárd püspök, Ján Babjak eperjesi görögkatolikus érsek és Milan Šašik munkácsi görögkatolikus püspök. Jelmondata: Erőm a gyöngeségben.

Kocsis Fülöp püspök folytatta az elődje által előkészített beruházásokat és újabb fejlesztéseket kezdeményezett. Befejezte a máriapócsi Kegy-

---

60 A Hajdúdorogi Egyházmegye és a Miskolci Apostoli Exarchátus körlevelei 2000/III. sz.

61 A Hajdúdorogi Egyházmegye és a Miskolci Apostoli Exarchátus körlevelei 2005/V. sz. 1661. sz.

templom rekonstrukcióját, melyhez kapcsolódóan két, többezres tömegeket megmozgató gyalogos zarándoklatot hirdetett. 2009 februárjában a Kegykép Hajdúdorogra való átvitelét, szeptemberben pedig a visszavitelét kísérte zarándokseregg. A Kegytemplom felújítása 2010 nyarán fejeződött be. Az ünnepélyes újraszentelést Cyril Vasil' érsek, a Keleti Kongregáció titkára végezte szeptember 11-én. 2009 szeptemberében megnyitotta kapuit az újfehértói Istenszülő Oltalmáról Elnevezett Görögkatolikus Óvoda és Általános Iskola. 2010 szeptemberében sor került a nyíregyházi görögkatolikus általános iskola új épületének alapkőletételére is. A főpásztor 2010. szeptember 1-én megalapította Szolnokon a Szent Tamás Görögkatolikus Általános Iskolát. A budapesti egyetemeken tanuló görögkatolikus fiatalok részére egyetemi lelkészség és kollégium létesült. Egyetemi lelkészséget szerveződött Pécsett és Szegeden is. Az egyházmegye növekvő szociális feladatainak koordinálásra a főpásztor létrehozta a Szent Lukács Szeretetszolgálatot, majd kiépítette a görögkatolikus gyermekvédelmi hálózatot. A szórványban új egyházközségek létesültek: Kecskemét, Érd, Budaörs, Pomáz.

Kocsis Fülöp megyéspüspök 2009-ben a Zempléni Területi Helynökség létrehozásával kijelölte a Miskolci Apostoli Kormányzóság jövőbeni fejlődésének lehetséges útját. Kezdeményezésére a Szentszék 2011. március 5-én az Exarchátus területét kiterjesztette Borsod-Abaúj-Zemplén megye területére, amivel huszonkilenc hajdúdorogi egyházmegyés egyházközség a Kormányzósághoz került. XVI. Benedek pápa ugyanezen a napon Orosz Atanázt, a budapesti Központi Szeminárium elöljáróját, dámóci szerzetest panidoszi püspöki címmel a Miskolci Apostoli Exarchátus püspök-exarchájává nevezte ki. Az új püspök szentelésére Miskolcon, a székesegyházi rangra emelt Búza téri templomban került sor 2011. május 21-én. A szentelést Cyril Vasil' érsek, a Keleti Kongregáció titkára, Ján Babjak eperjesi érsek-metropolita, valamint Kocsis Fülöp hajdúdorogi megyéspüspök végezte. A püspök-exarcha jelmondata: Szeretlek Téged, Uram.

Ferenc pápa 2015. március 19-én – a magyar görögkatolikusok szempontjából – történelmi jelentőségű döntést hozott, ami öt apostoli konstitúcióban, illetve bullában nyert konkrét jogi formát. Az In hac suprema kezdetű apostoli konstitúcióval a Szentatya új egyházi kereteket hozott létre a Magyarországi Görögkatolikus Sajátjogú Metropolitai Egyház (Görögkatolikus Metropólia) megalapításával. A De spiritali itinere kezdetű apostoli konstitúcióval az 1912-ben alapított Hajdúdorogi Egyházmegye főegyházmegyei rangra emelkedett. A Qui successimus apostoli konstitúció az 1924-ben létrehozott Miskolci Apostoli Exarchátust egyházmegyei rangra emelte. Az Ad aptius consulendum apostoli konstitúció megalapította a Nyíregyházi Egyházmegyét. Ugyanezen a napon Ferenc pápa Kocsis Fülöp hajdúdorogi püspököt érsek-metropolitává nevezte ki. Az újonnan alapított

Nyíregyházi Egyházmegye apostoli kormányzója Orosz Atanáz miskolci megyéspüspök lett, akit 2015 októberében Szocska Ábel bazilita szerzetespap követett. Őt Ferenc pápa 2018. április 7-én nevezte ki a Nyíregyházi Egyházmegye megyéspüspökévé. Beiktatására 2018. május 10-én került sor a nyíregyházi Szent Miklós Görögkatolikus Székesegyházban. Jelmondata: „Segítségeddel".

A 2010 és 2020 közötti évtizedben látványosan bővült a görögkatolikus fenntartásban lévő közoktatási, szociális, egészségügyi és gyermekvédelmi intézmények száma. A Görögkatolikus Metropólia három egyházmegyéjében 2020-ban huszonhat óvoda, 20 általános iskola és kilenc középiskola működik. Hat tanoda a hátrányos helyzetű gyerekek felzárkóztatását segíti. A szociális ellátások területén 25 intézmény és 54 – többnyire parókiális fenntartásban működő – szeretetszolgálat gondoskodik a rászorulókról. Öt gyermekvédelmi központ koordinálja a lakásotthonok működését és az azokban élő gyermekek nevelését.[62]

Az egyházszervezetet alapjaiban megváltoztató, 2011-ben indult intézkedés-sorozat olyan kereteket hozott létre a magyar görögkatolikusok számára, melyek nemcsak következnek az elmúlt harminc év egyenletes fejlődéséből, hanem egyúttal lehetővé is teszik a további előrelépést a lelkipásztorkodás szerteágazó területein.

62 Görögkatolikus név- és címtár, 2020.

Katholiken des byzantinischen Ritus in Ungarn

I. Teil: Von den Anfängen bis 1920*

In der Geschichte der ungarischen Griechisch-Katholischen Kirche[1] stellt die Gründung der Diözese von Hajdúdorog (1912) einen Meilenstein dar. Die Gründungsbulle Christifideles graeci von Papst Pius X. setzt den Endpunkt eines langen, Jahrzehnte währenden Kampfes. Die um ihre Akzeptanz und ihre eigene Kirchenorganisation kämpfenden – heute würde man sagen: ihren Weg suchenden – ungarischen griechisch-katholischen Christen durchlebten diese Jahrzehnte als wahren Leidensweg. Die Gründung der Diözese Hajdúdorog erfüllte Generationen hinweg gelebte Sehnsüchte und eröffnete den ungarischen Katholiken des byzantinischen Ritus neue Perspektiven und Wege. In unserer Studie sollen die Stationen des historischen Wegs, der zur Errichtung der Eparchie führte, sowie die ersten Jahre der Organisierung der Diözese vorgestellt werden. Unser Überblick erstreckt sich bis zum Friedensvertrag von Trianon, der den Ersten Weltkrieg abschloß, ein entscheidendes Ereignis auch in der Geschichte der ungarischen Griechisch-Katholischen Kirche.

In den verschiedenen Regionen des Ungarischen Königreichs kam es ab den ersten Jahrzehnten des 17. Jahrhunderts zu Initiativen, die zur Entstehung griechisch-katholischer Kirchen führten.[2] Nach den in Südungarn

---

* Der Aufsatz entstand im Rahmen des Forschungsprojektes des Ungarischen Wissenschaftlichen Forschungs-Fonds OTKA K108780 und ist eine wissenschaftlich überarbeitete Fassung von: *Tamás Véghseő,* Útjaink – történeti visszatekintés, in: *Ders., Szilveszter Terdik,* "... minden utamat már előre láttad", Görögkatolikusok Magyarországon, Strasbourg 2012, 6–112 [Engl. Parallelversion: *Tamás Véghseő,* Our paths – A historical retrospection, in: *Ders. Szilveszter Terdik,* "... you have foreseen all of my paths ...": Byzantine Rite Catholics in Hungary, Strasbourg 2012, 6–112].

1 In den „Ostkirchlichen Studien" erschien zum 50. Jahrestag der Gründung der Diözese Hajdúdorog ein Fachartikel des Jesuiten Gábor Patacsi: *Gabriel Patacsi,* Die ungarischen Ostkirchen. Ostkirchliche Studien 11 (1962) 273–305. Zehn Jahre später arbeitete der namhafte Kirchenhistoriker Gábor Adriányi das Thema auf: *Gabriel Adriányi,* Die Bestrebungen der ungarischen Katholiken des byzantinischen Ritus um eigene Liturgie und Kirchenorganisation um 1900. Ostkirchliche Studien 21 (1972) 116–131.

2 Zu den Quellen der frühen neuzeitlichen Unionen siehe: *Nikolaus Nilles,* Symbolae ad illustrandam historiam Ecclesiae orientalis in terris coronae S. Stephani, I–II,

(1611: Marča),[3] in den nordöstlichen Komitaten (1646: Užhorod, Ungwar, Ungvár),[4] im Partium (letztes Jahrzehnt des 17. Jahrhunderts),[5] und schließlich in Siebenbürgen (an der Wende vom 17. zum 18. Jahrhundert)[6] geschlossenen Unionen entstand – als Ergebnis einer mehrere Jahrzehnte dauernden Entwicklung – nach und nach die griechisch-katholische Kirchenorganisation. Die Liturgiesprache der schon früh gegründeten, aber kanonisch erst 1771 errichteten Diözese Mukačevo (Munkatsch, Munkács), deren Bischof die Gerichtsbarkeit vom Komitat Zips (Szepes, Spiš)

Oeniponte 1885.

3 Zur südungarischen Union: *Ioannes Šimrak,* Graeco-catholica Ecclesia in Jugoslavia (Dioecesis Crisiensis, olim Marčensis). Historiae et hodiernus status. Zagreb 1931; *Lukács Horányi,* A márcsai püspökség kialakulása (Die Entstehung des Bistums von Marča). Budapest, 1936; *Ladislas Hadrovics,* L'Église serbe sous la domination turque, Paris 1947 (Bibliothèque de la Revue d'Histoire Comparée VI); *Giorgio Džudžar,* La Chiesa cattolica di rito Bizantino-slavo in Jugoslavia, Romae 1986; *Antal Molnár,* La Chiesa ortodossa serba e i tentativi d'unione nel XVII secolo; *Tamás Véghseő* (Hrsg.), Da Roma in Hungaria. Atti del convegno nel terzo centenario della morte di Giovanni Giuseppe De Camillis, vescovo di Munkács/Mukačevo (1689–1706), Nyíregyháza, 2009 (Collectanea Athanasiana I, Studia 2), 25–36.

4 Zur Union von Užhorod: *Antal Hodinka,* A munkácsi görög-katholikus püspökség története (Geschichte des griechisch-katholischen Bistums von Mukačevo), Budapest, 1909; Michael Lacko, Die Uzhoroder Union. Ostkirchliche Studien 8 (1959) 3–30; Michael Lacko, Unio Užhorodiensis Ruthenorum Carpaticorum cum Ecclesia Catholica, Roma 1965; *Tamás Véghseő,* „...mint igaz egyházi ember...".: A történelmi Munkácsi Egyházmegye görögkatolikus egyházának létrejötte és 17. századi fejlődése („… als wahrer kirchlicher Mensch…": Die Entstehung der griechisch-katholischen Kirche der historischen Diözese Mukačevo und ihre Entwicklung im 17. Jahrhundert), Nyíregyháza, 2011 (Collectanea Athanasiana I, Studia 4).

5 Die Region des Partium besteht aus denjenigen östlichen Komitaten des ungarischen Königreiches, die ab der Mitte des 16. Jh. zum Herrschaftsbereich der Siebenbürgener Fürsten gehörten. Zur Entstehung der griechisch-katholischen Kirche im Partium: *Ovidiu Ghitta,* La prima visita a Mintiu (Szatmárnémeti) del vescovo De Camillis, in: *Tamás Véghseő,* Da Roma in Hungaria (Anm. 3), S. 227–238; *Gheorghe Gorun,* Il vescovo Giovanni Giuseppe De Camillis e gli inizi della Chiesa Greco-Cattolica di Bihor, in: *Tamás Véghseő,* Da Roma in Hungaria, S. 239–244; *Tamás Véghseő,* Benkovich Ágoston váradi püspök működésének görögkatolikus vonatkozásai (Die griechisch-katholischen Bezüge des Wirkens von Bischofs Ágoston Benkovich von Oradea). Athanasiana 16 (2003) 99–122.

6 Aus der reichhaltigen Literatur zur Union der Siebenbürger Rumänen: Octavian Bârlea, Unirea Românilor (1697–1701). – Die Union der Rumänen (1697–1701). Îndreptar XIII (1994) 9–50; Ernst Chr. Suttner, Die Siebenbürger Kirchenunion an der Wende zum 18. Jahrhundert. Annales Universitatis Apulensis. Series Historica, 12/I (2008) 7–41; Ernst Chr. Suttner, Das Unionsverständnis bei Förderern und Gegnern der Union der Siebenbürgener Rumänen mit der Kirche von Rom. Annales Universitatis Apulensis. Series Historica, 9/II (2005) 7–20.

bis Maramureș (Máramaros) ausübte, und der daraus 1818 gebildeten Diözese Prešov (Preschau, Eperjes) war das Altkirchenslawische. Dagegen wurde die Liturgie in der 1721 errichteten Diözese von Făgăraș (Fogaras) und in der 1777 gegründeten Diözese von Oradea (Großwardein, Nagyvárad) – vor allem aufgrund der Tätigkeit der protestantischen Fürsten von Siebenbürgen – in rumänischer Sprache abgehalten.

Die griechisch-katholischen Gläubigen, die in diesen Diözesen lebten und meist durch natürliche Assimilation zu Ungarn geworden waren,[7] bemühten sich ab Ende des 18. Jahrhunderts darum, bei der Abhaltung der Liturgie mehr und mehr die ungarische Sprache zu verwenden. Die Bewegung des nationalen Erwachens, die mit der Nationalversammlung des Jahres 1790/91 begann und die dem Programm zur Pflege der ungarischen Sprache besondere Beachtung schenkte, entfaltete ihre Wirkung auch bei den ungarischen griechisch-katholischen Christen. Demeter Görög (1760-1833) aus der größten und bedeutendsten ungarischen griechisch-katholischen Gemeinde, Hajdúdorog,[8] war ein Vorreiter des ungarischen Journalismus. Er lebte in Wien und spielte im dortigen literarischen Leben eine bestimmende Rolle. Durch ihn gelangten die Ideen des Nationalstaats und der sprachlichen Erneuerung in seine Heimat. Unterstützt wurden seine Studien und seine Laufbahn durch den Hajdúdoroger Priester András Bacsinszky (von 1772 bis 1809 Bischof von Mukačevo), dem der Užhoroder Lehrer György Kritsfalusi, der Verfasser einer der ersten erhalten gebliebenen ungarischsprachigen Liturgieübersetzungen, 1795 seine Arbeit widmete. In der Widmung formulierte Kritsfalusi folgendermaßen: „ … nicht nur seit ich in dieser Stadt Užhorod wohnen darf, sondern auch an anderen Orten wurde ich von einigen meiner Gönner auf jede Art und Weise angeregt, diese Arbeit auf mich zu nehmen.“[9] Diese Bemerkung deutet darauf hin, daß es bei den ungarischsprachigen griechisch-katholischen Christen zu diesem Zeitpunkt eindeutig schon Bedarf nach einer ungarischen Übersetzung der Chrysostomosliturgie gab. Der junge Lehrer, der am Bischofssitz tätig war, fertigte die Übersetzung wahrscheinlich in der Absicht an, die Grundlage für eine offizielle, bischöflich genehmigte

---

7 Vgl. *Patacsi,* 281–284.

8 Hajdúdorog war auch die Gemeinde mit der größten Zahl an Gemeindemitgliedern in der Diözese Mukačevo. Vgl. *István Udvari* (Hrsg.): A munkácsi görögkatolikus püspökség lelkészségeinek 1806. évi összeírása (Verzeichnis der Seelsorgeämter des griechisch-katholischen Bistums von Mukačevo aus dem Jahre 1806), Nyíregyháza, 1990, 119.

9 Den Text der Liturgie-Übersetzung veröffentlichte *Hiador Sztripszky – Szabó Jenő,* A görög-katholikus magyarság utolsó kálvária-útja (Der letzte Leidensweg der griechisch-katholischen Ungarn), 1896–1912, Budapest, 1913, 463–501.

ungarischsprachige Ausgabe zu schaffen. Die Liturgie-Übersetzungen wurden jedoch noch lange Jahrzehnte hindurch nur in handschriftlicher Form verbreitet;[10] im Druck erschien erst 1825 ein Gebetbuch mit liturgischen Texten und persönlichen Gebeten.[11]

Die Maßnahmen der Nationalversammlungen der Reformzeit für einen vermehrten Gebrauch der ungarischen Sprache, zu deren Abschluß 1844 Ungarisch zur Staatssprache erklärt wurde, regten auch die ungarischen griechisch-katholischen Gläubigen zu Taten an. In diesen Jahrzehnten taten auch die Komitate viel für die Kultivierung und Verbreitung der ungarischen Sprache. All dies führte dazu, daß in den örtlichen Gemeinden der Gebrauch der ungarischen Sprache mehr und mehr mit der Zugehörigkeit zur ungarischen Nation und mit der Loyalität zum Staat verbunden wurde. Deshalb war es für die griechisch-katholischen Ungarn immer schwieriger zu ertragen, daß, während sie sich als Ungarn sahen und im Alltag die ungarische Sprache benutzten, die Mehrheit der Gesellschaft wegen der in der Liturgie üblichen altkirchenslawischen oder rumänischen Sprache ihre ungarische Identität und Loyalität in Frage stellte. Obwohl die Liturgiesprache in der Schule unterrichtet wurde, verstanden immer weniger Menschen die Gottesdienste, was oft auch zu lächerlichen Mißverständnissen führte.[12]

Die Frage nach der Einführung des Ungarischen als Liturgiesprache wurde der Öffentlichkeit des Landes erstmals anläßlich der Nationalversammlung von 1843/44 unterbreitet. Die Hajdúdoroger baten durch ihren Abgeordneten in der Nationalversammlung um Übersetzung ins Ungarische und Herausgabe der griechisch-katholischen Liturgiebücher auf Staatskosten. Die Idee erfuhr breite theoretische Unterstützung, aber die Nationalversammlung stimmte trotzdem nicht dafür.[13] Der bei der Nationalversammlung anwesende junge Schreiber Lajos Farkas (1821-1894), Initiator und Jahrzehnte hindurch Anführer der organisierten Bewegung der griechisch-katholischen Ungarn, bekam einen ersten Eindruck von der

---

10 Neueste Herausgabe von zwei handschriftlichen Ritualbüchern aus dem 19. Jahrhundert: *János Nyirán,* 19. századi kéziratos görögkatolikus szerkönyvek Nyírgyulajból és Fábiánházáról (Handschriftliche griechisch-katholische Ritualbücher aus dem 19. Jahrhundert aus Nyírgyulaj und Fábiánháza), Nyíregyháza, 2012 (Collectanea Athanasiana II, Fontes/Textus, vol. 2) 145–285.

11 Imádságos könyvetske (Gebetbüchlein), Kassa 1825.

12 Z.B. otca i syna (des Vaters und des Sohnes): adsz-e szénát? (gibst Du mir Heu?).

13 *Jenő Petrus,* A magyarság önvédelme a keleti ritusu egyház idegen nyelveinek beolvasztó hatása ellen (Der Selbstschutz des Ungarntums gegen die assimilierende Wirkung von für die Kirche des östlichen Ritus fremden Sprachen). Debreczen 1897, 20–21.

Gleichgültigkeit und Engherzigkeit der Landespolitik diesen Gläubigen gegenüber.[14]

Bald wurden auch von seiten der Kirche die Hindernisse, die sich bei der Anwendung des Ungarischen als Liturgiesprache auftürmten, offensichtlich. 1845 hielt der Geistliche Antal Petrus in Hajdúdorog eine vollständige ungarischsprachige Liturgie, was einen Protest der Kirchenprovinzbehörde Eger (Erlau) auslöste. Der Brief an den Bischof von Mukačevo beruft sich auf eine später noch oft wiederholte Tatsache: das Ungarische sei keine kanonisierte liturgische Sprache, weswegen ihr Gebrauch nicht genehmigt sei.[15] Allen Schwierigkeiten zum Trotz hielten die Hajdúdoroger die Frage der Übersetzung und Herausgabe der liturgischen Bücher an der Tagesordnung. Die Bildung der ersten verantwortlichen ungarischen Regierung (17. März 1848) ließ die Hoffnung aufkommen, daß das Anliegen der griechisch-katholischen Ungarn auf höchster politischer Ebene Unterstützung finde. Darauf wies der Brief des Religions- und Bildungsministers József Eötvös vom 19. Juni 1848 an den Bischof von Mukačevo, Vazul Popovics (1837-1864), hin, in dem er erklärte, er seinerseits sei bereit die Herausgabe der ins Ungarische übersetzten liturgischen Bücher zu unterstützen.[16] Die aufkeimende Hoffnung wurde durch den Ausbruch und die Niederschlagung des Freiheitskampfes erstickt. In der Bach-Ära[17] traten die Bedürfnisse der Nationalitäten gegenüber den nationalen ungarischen Anliegen in den Vordergrund. Für die griechisch-katholischen Ungarn war die Unterstützung der griechisch-katholischen Rumänen von seiten der Regierung von besonderer Bedeutung. Da während des ungarischen Freiheitskampfes die Siebenbürger Rumänen den Habsburgern gegenüber ihre Treue bezeugt hatten, konnten sie mit Recht erwarten, daß ihre nationalen Bedürfnisse unterstützt würden. Ihre Bittschriften zur Erweiterung ihrer Kirchenorganisation wurden 1853 erhört, als der Herrscher die Diözese von Făgăraș unter dem Namen Alba-Iulia-Făgăraș (Gyulafehérvár-Fogaras) zu einem Erzbistum erhob, die früher zum Erzbischof von Esztergom (Gran) gehörige Diözese von Oradea dem neuen Erzbistum eingliederte, sowie in Gherla (Szamosújvár) und Lugoj (Lugos) neue Bistümer errichtete. Damit entstand die griechisch-katholische Kirchenprovinz der Sieben-

---

14 Erinnerungen von Lajos Farkas: *Lajos Farkas,* Egy nemzeti küzdelem története (Geschichte eines nationalen Kampfes), Budapest, 1896.

15 *Petrus,* 22–23.

16 *Jenő Szabó,* A görög-katholikus magyarság utolsó kálvária-útja (Der letzte Leidensweg der griechisch-katholischen Ungarn), 1896–1912, Budapest, 1913, 172

17 Die Bach-Ära von 1851–1859 wird nach dem damaligen österreichischen Innenminister Alexander von Bach (1813–1893) benannt. In dieser Zeit verfolgten die Habsburger das Ziel, Ungarn gänzlich mit ihrem Reich zu verschmelzen.

bürger Rumänen, deren Nationalitätencharakter eindeutig hervorstach. Die ausgesprochen starke und durch das Schulsystem effektive Kirchenorganisation konnte erfolgreich die rumänischen nationalen Interessen vertreten, unter anderem auch gegenüber den Bestrebungen der griechisch-katholischen Ungarn.

Ein gangbarer Weg in der ungünstigen politischen Lage schien die Anfertigung neuer ungarischsprachiger Übersetzungen und das Ausräumen kirchlicher Hindernisse für den liturgischen Gebrauch der ungarischen Sprache. So erschien 1862 unter Betreuung des Geistlichen von Hajdúböszörmény, Ignác Roskovics, das Gebet- und Liederbuch des alten Glaubens,[18] das in weiten Kreisen benutzt wurde. Die Hajdúdoroger reichten 1863 eine Bittschrift in der Sache des Gebrauchs der ungarischen Sprache an den Bischof von Mukačevo, Vazul Popovics, ein. Der Bischof zeigte sich offen, was die Genehmigung betraf, er erklärte aber, dies sei nur dann möglich, wenn offizielle und überprüfte liturgische Übersetzungen angefertigt würden. In seinem Rundbrief vom 22. Mai mußte er jedoch schon anordnen, daß bis zur offiziellen Genehmigung des Gebrauchs der ungarischen Sprache die Heilige Liturgie ausschließlich in altkirchenslawischer Sprache gehalten werden dürfe und nur bestimmte Teile (Evangelium, das Gebet „Ich glaube, Herr, und ich bekenne", Volkslieder) auf ungarisch vollzogen werden könnten.[19] Diese Verordnung hatte er auf Aufforderung des Erzbischofs von Esztergom, János Scitovszky (1849-1866), herausgegeben, dessen Standpunkt in der Frage des Sprachgebrauchs durch die Befürchtungen der römisch-katholischen Kirche bestimmt wurde. Da die griechisch-katholischen Gläubigen in zahlreichen Siedlungen mit den römisch-katholischen zusammenlebten, war zu befürchten, daß das Bedürfnis nach dem Gebrauch der ungarischen Sprache auch unter den Angehörigen des lateinischen Ritus verstärkt auftreten würde. Diese Befürchtung bestimmte lange Jahrzehnte hindurch grundlegend das Denken der römisch-katholischen Bischöfe, die die Tatsache außer acht ließen, daß die Ostkirche traditionell den Nationalsprachen gegenüber eine andere Einstellung hatte als die Westkirche.

---

18 Debrecen, 1862. Bis 1898 erschienen insgesamt acht Ausgaben. Die Angaben der liturgischen Publikationen in ungarischer Sprache hat István Ivancsó gesammelt: *István Ivancsó,* Görög katolikus liturgikus kiadványaink dokumentációja I–II (Dokumentation der griechisch-katholischen liturgischen Publikationen I–II), Nyíregyháza, 2006–2008.

19 Emlékkönyv a görög szertartású katholikus magyarok római zarándoklatáról (Gedenkbuch zur Rom-Wallfahrt der katholischen Ungarn des griechischen Ritus), Budapest, 1901, 79.

Das Einschreiten des Erzbischofs von Esztergom machte den Hajdudorogern klar, daß sie in der Frage des Sprachgebrauchs den Rahmen der Diözese überschreiten mußten. Auch die entschärfte politische Lage verlieh ihnen den Mut, erneut mit ihrem Anliegen vor die Landesöffentlichkeit zu treten. 1866 richteten sie eine Petition an den Herrscher, an den Fürstprimas, an die Erzkanzlei und an die Nationalversammlung. In den Petitionen bezeugten sie ihre nationale Identität („… wir sind Ungarn und das wollen wir auch in alle Ewigkeit bleiben") und baten, dies zur Kenntnis zu nehmen. Sie machten die schmerzliche Erfahrung, daß sie, obwohl sie in ihrer Heimat als Ungarn lebten, wegen der Sprache ihrer Liturgie als Russen oder Walachen verspottet wurden. Als Beispiel nannten sie die griechisch-katholischen Rumänen, die nicht lange zuvor ebenfalls das Privileg der Erweiterung ihrer Kirchenorganisation auf nationaler Grundlage erhalten hatten. Zu Recht stellten sie die Frage: Wenn die griechisch-katholischen Rumänen in Ungarn in der Liturgie ihre Muttersprache benutzen können und eine eigene Kirchenorganisation haben dürfen, warum können dann die griechisch-katholischen Ungarn nicht dasselbe beanspruchen? Gleichzeitig verwiesen sie auch darauf, daß die erstarkten Nationalbewegungen eine ernste Gefahr für die griechisch-katholischen Ungarn bedeuteten. Sie baten erneut um Übersetzung und Herausgabe der liturgischen Bücher des byzantinischen Ritus aus öffentlichen Geldern und formulierten ihr Anliegen, daß die griechisch-katholischen Ungarn eine eigene Diözese bekommen sollten oder, falls dies aus finanziellen Gründen nicht möglich sei, ein Vikariat[20] mit Sitz in Hajdúdorog.[21]

Das Schicksal der Eingaben ernüchterte die Hajdúdoroger: Antwort bekamen sie von niemandem. So viel sie sich auch auf nationale Interessen, auf die Zahl von zweihunderttausend griechisch-katholischen Ungarn und deren rechtmäßige Anliegen beriefen, die im Denken der Öffentlichkeit verankerten Stereotypen konnten sie nicht besiegen. Die öffentliche Meinung verband den östlichen Ritus eng mit der Welt der Nationalitäten und konnte sich nicht von der Vorstellung befreien, daß „Ungarntum" und „byzantinischer Ritus" einander ausschließende Begriffe seien. Es herrschte, offiziell nicht ausgesprochen, aber stillschweigend, die Ansicht, daß dieje-

---

20 Der ungarische Begriff „külhelynökség" (lat. vicariatus foraneus) wird im Deutschen gewöhnlich als „Vikariat" wiedergegeben. Als „Außenvikariat" bezeichnet es eine innerdiözesane kirchliche Verwaltungseinheit, die eine Gruppe von Pfarreien auf Basis eines spezifischen Prinzips umfaßt. Im Falle des 1873 innerhalb des Bistums von Mukačevo errichteten Vikariats von Hajdúdorog war dies die ungarische Prägung der Pfarreien. Vorsteher war ein Außen- bzw. bischöflicher Vikar (külhelynök, püspöki helynök).

21 *Farkas,* 24–41.

nigen griechisch-katholischen Gläubigen, die sich in ihren Gefühlen und ihrem Sprachgebrauch mit dem Ungarntum identifizieren wollten, den Weg des Ritus- oder Konfessionswechsels wählen sollten. Diesem angebotenen Weg gegenüber stand der Weg des Kampfes um die Akzeptanz, der Leidensweg, den die griechisch-katholischen Gläubigen, die beharrlich am byzantinischen Ritus, am katholischen Glauben und am Ungarntum festhielten, und ihnen voran die Hajdúdoroger, beschritten.

Während in Hajdúdorog die Stadt in der Praxis meist dafür sorgen konnte, daß die Liturgie auf ungarisch abgehalten wurde, trafen die Kirchenbehörden an anderen Orten beschränkende Maßnahmen. Gleichzeitig mit den Bittschriften von 1866 geschahen in Makó Dinge, die ein Licht auf das Gewicht der Konflikte werfen, die sich aus der Anwendung des Ungarischen als Liturgiesprache ergaben. Die etwa zweitausend Mitglieder zählende griechisch-katholische Gemeinde der Stadt benutzte schon seit Jahrzehnten das Ungarische als liturgische Sprache. 1866 wollte eine Minderheit von fünfzig rumänischen Muttersprachlern diese Gewohnheit beseitigen, worin sie von Iosif Papp Szilágyi, dem Bischof von Oradea (1863-1873), unterstützt wurde. In dem Gegensatz, der den inneren Frieden der Gemeinde jahrelang zerrüttete, vertrat der Bischof den Standpunkt, daß die Liturgie auf keinen Fall in ungarischer Sprache gehalten werden dürfe. Er wollte die Makóer dazu verpflichten, einen rumänischen Dorflehrer und Kantor anzustellen, der auch den Kirchengesang leiten sollte.[22] Der Auftritt von Bischof Papp Szilágyi bestätigte die Befürchtungen, auf die die Hajdúdoroger in ihren Eingaben von 1866 hinwiesen: die fremde Liturgiesprache gefährde die ungarische Identität und könne zur Assimilation der ungarischen Gemeinden führen.

Die Hajdúdoroger erkannten, daß es nicht ausreichte, sich auf die ungarischen griechisch-katholischen Gläubigen anderer Städte und Dörfer zu berufen, vielmehr sei es notwendig, gemeinsam mit ihnen ihr Anliegen der Öffentlichkeit des Landes vorzutragen. Schon in der Bittschrift von 1866 an das Abgeordnetenhaus hatten sie um Erlaubnis gebeten, eine landesweite Konferenz der griechisch-katholischen Ungarn abhalten zu dürfen. Dieser Landeskongreß wurde für den 16. April 1868 nach Hajdúdorog einberufen. 33 Kirchengemeinden entsandten Vertreter zu dem Kongreß (insgesamt 220), bzw. erschienen 20 Geistliche. Außerdem teilten 19 Kirchengemeinden und 11 Geistliche schriftlich mit, daß sie die Beschlüsse

22 *György Janka,* A magyar liturgikus nyelv és a makói görögkatolikusok (Die ungarische Liturgiesprache und die griechisch-katholischen Gläubigen von Makó), Athanasiana 9 (1999) 51–70.

akzeptierten. Als Ergebnis der Beratung wurden die folgenden Ziele formuliert: 1. Errichtung eines ungarischen Bistums mit Sitz in Hajdúdorog; 2. Übersetzung und Herausgabe der liturgischen Bücher aus öffentlichen Mitteln; 3. Genehmigung der ungarischen Gottesdienstsprache. Der Kongreß richtete eine Ständige Exekutivkommission ein, an deren Spitze der Oberleutnant von Hajdúdorog, Lajos Farkas, gewählt wurde, der sich bei der Organisation große Verdienste erworben hatte.[23]

Die Ständige Exekutivkommission sandte Delegationen nach Užhorod, Budapest und Esztergom. Obwohl sie freundlich empfangen wurden, kam auch diesmal keine Antwort auf die Petitionen. Auf Drängen und Nachfragen hin wurde erneut klar, daß der liturgische Gebrauch der ungarischen Sprache bei den römisch-katholischen Bischöfen ernste Befürchtungen hervorrief. Dies gab der Referatsleiter für katholische Angelegenheiten des Religions- und Bildungsministeriums, Titularbischof István Lipovniczky, Lajos Farkas eindeutig zu verstehen. Dieser zitiert in seinen Erinnerungen die Worte des Bischofs wie folgt:

„Denn wer steht dafür ein, daß, wenn man uns heute den ungarischsprachigen Gottesdienst genehmigt, nicht morgen die Ungarn von Komárom mit lateinischem Ritus genau dasselbe fordern? Dies ist jedoch unerfüllbar."[24]

Der Kongreß von Hajdúdorog verknüpfte die ungarischsprachige Liturgie mit dem Wunsch nach einem eigenen Bistum für die griechisch-katholischen Ungarn. Der Bischof von Mukačevo, István Pankovics (1866-1874), legte bei seiner kanonischen Visitation in Hajdúdorog im September 1871 ein Verhalten an den Tag, das in den Hajdúdorogern die Überzeugung verstärkte, daß trotz der sich auftürmenden Hindernisse die Verwirklichung ihrer Ziele nahte. Er hatte keine Einwände dagegen, daß in seiner Anwesenheit die Heilige Liturgie in ungarischer Sprache abgehalten wurde. In diesen feierlichen Momenten erklärte der Bischof sogar, er halte es für die schönste Aufgabe seines Lebens, der erste ungarische griechisch-katholische Bischof zu werden.[25]

Nach diesen Ereignissen verursachte die Entscheidung des ungarischen Königs und österreichischen Kaisers Franz Joseph, durch welche am 17. September 1873 innerhalb der Diözese Mukačevo ein Landdekanat mit Sitz in Hajdúdorog für 33 ungarischsprachige Kirchengemeinden gegründet wurde, eine riesige Enttäuschung. Die Regierung, die die Gründung des Vikariats vorbereitete, berücksichtigte vollständig die Bedenken der rö-

---

23 *Farkas,* 44–56.

24 *Farkas,* 72.

25 *Farkas,* 80–82.

misch-katholischen Oberhirten in der Frage der ungarischen liturgischen Sprache. Und da die griechisch-katholischen Gläubigen offen erklärt hatten, daß es eine der wichtigsten Aufgaben eines eigenen Bistums wäre, Ungarisch zur Liturgiesprache zu erheben, lieferten sie ungewollt gewichtige Argumente gegen die Gründung einer Diözese. Die Gründung eines Vikariats hatten zwar die Hajdúdoroger für den Fall, daß die Schaffung einer Diözese auf finanzielle Hindernisse stoße, selbst vorgeschlagen. Sie hatten jedoch gedacht, deren Gerichtsbarkeit entsprechend auf die gesamten ungarischsprachigen Gemeinden auszudehnen. Der Hajdúdoroger Kongreß von 1868 bat im Gegensatz zum früheren Vorschlag schon eindeutig um die Gründung einer selbständigen Diözese. Die Regierung sah ein, daß die Anliegen der griechisch-katholischen Ungarn eine Antwort erforderten, diese Antwort mußte allerdings mit den Interessen anderer Kirchen in Einklang stehen. Die Errichtung des Vikariats kann also eher als Kompromißlösung angesehen werden. Bischof János Pásztélyi Kovács (1875-1891) ernannte 1875 den Domherrn János Danilovics zum ersten Vikar, dessen auch sonst eher enge Gerichtsbarkeit sich nur auf die Parochien der Vize-Archidiakonate (esperességek, Dekanate) Hajdúdorog, Karász, Máriapócs, Nagykálló, Nyírbéltek und Timár des Archidiakonats (főesperesség, Erzdekanat) von Szabolcs erstreckte. Später kam zwar noch der Bezirk Nyír des Archidiakonats von Szatmár (Sathmar, Satu-Mare) hinzu, aber auch so umfaßte es nur einen Bruchteil der ungarischsprachigen griechisch-katholischen Kirchengemeinden.

Bei der Anfertigung der liturgischen Übersetzungen dagegen erreichte Vikar Danilovics bedeutende Erfolge. Im Mai 1879 initiierte er die Errichtung einer Übersetzungskommission, deren dreizehn Jahre währende Arbeit er selbst leitete. Ergebnis der Bemühungen war die Übersetzung und Herausgabe von vier liturgischen Büchern.[26]

Kaum daß sich die Übersetzungskommission gebildet hatte und ihre Tätigkeit bekannt geworden war, wurde – auf Initiative des Erzbischofs

---

26 1. Aranyszájú Szent János atya szent és isteni Liturgiája (Heilige und Göttliche Liturgie des heiligen Vaters Johannes Chrysostomos), Debrecen, 1882; 2. Görög katholikus egyházi szerkönyv (Euchologion der griechisch-katholischen Kirche), Debrecen, 1883; 3. Szent Nagy Bazil atya szent és isteni Liturgiája, továbbá az előszenteltek liturgiája s egyéb egyházi szolgálatok papi imádságai (Heilige und Göttliche Liturgie des heiligen Vaters Basilius des Großen sowie die Liturgie der Vorgeweihten Gaben und Priestergebete anderer kirchlicher Dienste), Debrecen, 1890; 4. Görögszertartású általános egyházi énekkönyv a hozzávaló imákkal. Fordította: Danilovics János (Allgemeines Kirchengesangbuch des griechischen Ritus mit den dazugehörigen Gebeten. Übersetzt von János Danilovics), Debrecen, 1892.

von Kalocsa, Lajos Haynald[27] (1867-1891) – der liturgische Gebrauch der ungarischen Sprache als Liturgiesprache verboten. Der Heilige Stuhl verpflichtete den Bischof von Mukačevo, die Anwendung der altkirchenslawischen Sprache in vollem Umfang wiederherzustellen. Bischof Pászthélyi verkündete dem Klerus das Verbot des Gebrauchs der ungarischen Sprache in einem Rundbrief, was aber an der bereits bestehenden Praxis der Kirche nichts Wesentliches ändern konnte.[28] Das alles regte die Ständige Exekutivkommission umso mehr zu Taten an. Sie hielt am 23. Januar 1881 in Hajdúdorog eine Sitzung ab. Als Ergebnis reichten die Mitglieder des Komitees Anträge beim ungarischen König, beim Abgeordnetenhaus und beim Kultusminister Ágoston Trefort ein. In den Anträgen wurde darauf hingewiesen, daß das Vikariat die Probleme der ungarischen griechisch-katholischen Gläubigen nicht gelöst habe, weswegen wiederum um die Errichtung einer selbstständigen Diözese gebeten wurde. In dem an die Nationalversammlung gerichteten Antrag wurde darauf hingewiesen, daß eine neue Diözese in den Kirchengemeinden, denen auch unterschiedliche Nationalitäten angehörten, zur Verbreitung der ungarischen Staatssprache beitragen könne.[29] Dieses Argument sollte vor allem die für die politischen Aspekte empfänglichen Abgeordneten gewinnen, doch erwies es sich in Hinsicht auf die heimische und internationale Beurteilung der Hajdúdoroger Bewegung als verhängnisvoll. Von da an wurde die vor allem wegen der geistlichen Bedürfnisse ins Leben gerufene Initiative von der öffentlichen Meinung und insbesondere von einem Teil der Presse als nationalistische Bewegung dargestellt, deren Ziel die Magyarisierung der Nationalitäten sei. Damit wurde die Bewegung von den Gegnern der ungarischen Liturgie und eines ungarischen griechisch-katholischen Bistums nahezu unumkehrbar als politisch motiviert gebrandmarkt.

Die Anträge von 1881 fanden sowohl bei Franz Joseph als auch in der Nationalversammlung eine günstige Aufnahme. Die Regierung holte die Meinung der Bischofskonferenz bzw. die der theologischen Fakultät der Universität von Budapest ein, die mit Ausnahme des Bischofs von Mukačevo, Pásztélyi, und des Bischofs von Prešov, Miklós Tóth (1876-1882), gegen die Errichtung einer neuen Diözese Stellung nahmen. Die von Lipovniczky

---

27 Die Rolle von Kardinal Haynald beleuchtet eine Schrift zur ungarischsprachigen Liturgie im Archiv der Kongregation für außerordentliche kirchliche Angelegenheiten. Archivio Segreto Vaticano (= ASV), Archivio della Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari (= AES) Austria-Ungheria anno 1896–1899. pos. 800. fasc. 350. fol. 57r–58r.

28 *István Pirigyi,* A magyarországi görögkatolikusok története I–II (Die Geschichte der griechisch-katholischen Christen in Ungarn I–II), Nyíregyháza, 1990, II, 93.

29 Der Text der Petition: *Petrus,* 101–108.

ein Jahrzehnt zuvor vertretene Auffassung zur Einführung des Ungarischen als liturgischer Sprache war weiterhin maßgebend. Auf Druck der Bischöfe wurde die Frage der Gründung einer neuen Diözese von der Tagesordnung abgesetzt. Von da an wurde in Regierungskreisen viele Jahre hindurch der Standpunkt vertreten, von der Errichtung einer neuen griechisch-katholischen Diözese könne keine Rede sein, solange der Heilige Stuhl den Gebrauch der ungarischen Sprache als Liturgiesprache nicht genehmigt habe.[30]

Die unerwartete und demütigende Zurückweisung bremste die Tätigkeit der Ständigen Exekutivkommission stark. Erst die politische Atmosphäre der Millenniumsfeierlichkeiten 1896 – anläßlich des 1000-jährigen Jubiläums der ungarischen Landnahme – ermöglichte neue konkrete Schritte. Die Hoffnungen führten aber auch diesmal zu schmerzhafter Enttäuschung. Die Mitglieder des Komitees wollten ihr Anliegen auch der Öffentlichkeit der Hauptstadt und des Landes gegenüber betonen, indem sie am Morgen des 27. Juni die Heilige Liturgie in der Universitätskirche auf ungarisch zelebrierten. Das Ereignis bekam eine breite Publizität in der Presse: Sowohl über die Vorbereitungen, als auch über die feierliche Liturgie selbst wurde ausführlich berichtet. Der Bericht der Zeitung ‚Pester Lloyd' erreichte schnell Rom, wo die Angelegenheit am 20. August bereits gemeinsam mit den inzwischen angeforderten Berichten des Erzbischofs von Esztergom, Kolos Vaszary (1891-1912), und des Bischofs von Prešov, János Vályi (1882-1911), von der Kardinalskongregation für außerordentliche kirchliche Angelegenheiten erörtert wurde. Als Ergebnis der Untersuchung des Heiligen Stuhles wurde am 2. September die Entscheidung getroffen, daß sowohl die Verwendung des Ungarischen als liturgischer Sprache als auch die Herausgabe ungarischer liturgischer Bücher als schwerwiegender Mißbrauch abzuschaffen seien. Davon unterrichtete Kardinal Mieczysław-Halka Ledochówski am 20. September sowohl den Fürstprimas als auch die Bischöfe von Mukačevo und Prešov. Der Heilige Stuhl verpflichtete die betroffenen Bischöfe, alles zur Abstellung der eingeführten Mißbräuche zu tun, diejenigen Gemeinden, die im Gebrauch der ungarischen Sprache besonders hervortraten, strenger Kontrolle zu unterziehen und die Priester, die mit der Hajdúdoroger Bewegung sympathisierten, aus ihren Ämtern zu entfernen.[31]

Die ungarische Regierung richtete bis März 1898 auch drei Memoranden an den Heiligen Stuhl, von denen ein jedes auf den Widerruf des Verbotes drängte. Die Denkschriften beriefen sich neben dem geistlichen

---

30 *Pirigyi,* 94.

31 Dokumente im Geheimarchiv des Vatikans: ASV AES Austria-Ungheria anno 1896–1899. pos. 800. fasc. 346.

Bedürfnis und der Vorgeschichte vor allem auf den Sprachgebrauch der griechisch-katholischen Rumänen und dabei wurde dagegen Einspruch erhoben, daß der Heilige Stuhl den Ungarn das verweigerte, was er den Rumänen erlaubte. Von seiten der Kirche ersuchten sowohl Fürstprimas Vaszary als auch der Bischof von Mukačevo, Gyula Firczák (1881-1912), um eine Milderung des Verbotes, während der Bischof von Prešov, János Vályi, die Anordnung unverzüglich bekanntmachte. Dem Heiligen Stuhl wurden aber auch die Standpunkte der Gegner der ungarischen Liturgie dargelegt. Unter den Oberhirten verurteilte der Bischof von Kőrös, Gyula Drohobeczky (1891-1920), in mehreren Briefen sowohl die Bewegung der griechisch-katholischen Ungarn als auch Bischof Gyula Firczák, der mit ihnen sympathisierte, scharf. Von seiten der Rumänen bemühten sich der in der Rumänischen Nationalpartei tätige griechisch-katholische Priester Vasile Lucaciu, beziehungsweise der spätere Bischof von Lugoj und Gherla, Vasile Hossu, die Bewegung der griechisch-katholischen Ungarn als eine rein politisch motivierte Initiative darzustellen und vor dem Heiligen Stuhl unglaubwürdig zu machen. Papst Leo XIII. (1878-1903) beauftragte den Jesuiten und Wissenschaftler Nikolaus Nilles, einen hervorragenden Kenner der Geschichte und Liturgie, mit der Auseinandersetzung um die Frage. Er wies die Argumente der ungarischen Regierung wohl zurück, das Verbot der ungarischen Sprache fand er jedoch als unbegründet. Er gab folgenden, aber ergebnislosen Rat: Der Heilige Stuhl solle eher den Eifer der ungarischen Regierung benützen, um theologisch einwandfreie liturgische Bücher auf Staatskosten herausgeben zu lassen.[32]

Der diplomatische Notenwechsel nach der in der Universitätskirche auf ungarisch abgehaltenen Liturgie und dessen innenpolitische Bezüge lenkten die ungarische griechisch-katholische Bewegung endgültig auf eine politische Bahn. Die ungarische Liturgie in der Hauptstadt wurde von einigen hinsichtlich der Konsequenzen als ein fehlerhafter Schritt und eine überflüssige Provokation betrachtet. Die Reaktion des Heiligen Stuhles war zweifellos außerordentlich entschlossen und brachte ernsthafte Nachteile mit sich, dafür regte sie aber die griechisch-katholischen Christen auch an, überlegt zu handeln und neue Wege zu suchen. Als neue Initiative wurde im Juni 1898 in Budapest die Landeskommission der katholischen Ungarn

---

32 31 ASV AES Austria-Ungheria anno 1896–1899. pos. 800. fasc. 348; ASV AES Austria-Ungheria anno 1896–1899. pos. 800. fasc. 349; ASV AES Austria-Ungheria anno 1896–1899. pos. 800. fasc. 350; ASV AES Austria-Ungheria anno 1900–1902. pos. 800. fasc. 394. *Tamás Véghseő,* Nikolaus Nilles e la questione della liturgia greco-cattolica in lingua ungherese, in: *T. Véghseő* (ed.), Symbolae. Ways of Greek Catholic heritage research. Papers of the conference held on the 100th anniversary of the death of Nikolaus Nilles, Nyíregyháza, 2010 (Collectanea Athanasiana I/3) 81–89.

mit griechischem Ritus konstituiert, zu deren Vorsitzendem der pensionierte Ministerialrat und Mitglied des Magnatenhauses, Jenő Szabó (1843-1921), gewählt wurde. Während seiner langjährigen Laufbahn im Ministerium hatte er gründlich gelernt, sich im Irrgarten der Politik auszukennen. So versuchte die Kommission unter seiner Führung, die Angelegenheit der griechisch-katholischen Ungarn aus dem Sumpf der Politik herauszuziehen. Da die Errichtung der Diözese vor allem vom Willen und den Abstimmungen der Politiker abhing und dadurch leicht den unkontrollierbaren Machtkämpfen zum Opfer fallen konnte, nahm die Kommission den Standpunkt ein, daß die Genehmigung des Ungarischen als liturgische Sprache in den schon errichteten griechisch-katholischen Diözesen zu erreichen sei. Außerdem setzte man sich zum Ziel, die liturgische Bewegung von nationalistischen Zügen zu reinigen, sowie den Gregorianischen Kalender in den ungarischsprachigen Kirchengemeinden einzuführen. Dem Programm schlossen sich insgesamt 113 Parochien, 568 Filialen und 134 527 Gläubige an.[33] Die Landeskommission – konfrontiert mit der Unbeugsamkeit der Bischöfe der rumänischen Diözesen bzw. mit ihren Absichten, die ungarischen Gemeinden zu rumänisieren, – kehrte nach gut einem Jahrzehnt später zur Idee einer selbständigen Diözese zurück, an der während dieser Zeit von der Hajdúdoroger Ständigen Exekutivkommission festgehalten wurde.

Im Programm der Landeskommission stand auch die Organisierung einer Wallfahrt nach Rom, um die Existenz der griechisch-katholischen Christen zu beweisen. Der Anfang November 1898 erlassene Aufruf lautet wie folgt:

> *„1. Zu bezeugen, daß die griechisch-katholischen Ungarn Rom, dem Zentrum der Einheit der Kirche, treu sind, sowie daß diese Treue von lebendigem Glauben, reiner Überzeugung und einer hingebungsvollen Liebe gespeist ist 2. Gegen diejenigen, die den Heiligen Stuhl falsch informiert haben, daß es keine griechisch-katholischen Ungarn gebe, möchten wir durch diese Wallfahrt unsere Existenz beweisen und auch die Tatsache, daß unsere Zahl groß genug ist, um berücksichtigt zu werden. 3. Schließlich sollten wir vor Seiner Heiligkeit zum Ausdruck bringen, daß wir durch den Antrag, unseren anderen Glaubensbrüdern gleichgesetzt zu werden und daß unsere Sprache zur Liturgiesprache erhoben werde, nur gegen Glaubensgleichgültigkeit, Verachtung und Verlassen des Glaubens unter uns kämpfen. Aber unsere Bewegung ist in jeder Hinsicht rein, aufrichtig und katholisch."*

Die Wallfahrt fand zwischen dem 6. und 9. März im Heiligen Jahr 1900

---

33 Emlékkönyv (Gedenkbuch), 3–10. *Mária Mayer,* Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi törekvések (Karpatoukrainische [ruthenische] politsche und gesellschaftliche Bestrebungen), 1860–1910, Budapest, 1977, 144–152.

statt. Daran nahmen 461 Pilger (unter ihnen 67 Priester) teil. Die Leitung der Wallfahrt übernahm der Bischof von Prešov, János Vályi, während sich der Bischof von Mukačevo, Gyula Firczák, ihnen erst in Rom anschloß. Sie konnten die Ewige Stadt nur schwer und unter wechselvollen Umständen erreichen, wo man ihnen allerdings gleich sagte, Papst Leo XIII. werde sie vielleicht nicht einmal empfangen. Zu einer päpstlichen Audienz kam es schließlich erst am letzten Tag des Aufenthaltes in Rom. Bischof János Vályi bat in seiner kurzen Begrüßungsrede den Papst um die Erlaubnis, die Liturgie in ungarischer Sprache zu feiern und er übergab ihm das Memorandum, das die Forderungen der griechisch-katholischen Ungarn enthielt. Das Staatssekretariat wurde von den Organisatoren über den Gehalt ihrer Eingabe vorab informiert. Es teilte ihnen durch einen Sonderbeauftragten mit, daß mit einer sofortigen Antwort des Heiligen Vaters kaum zu rechnen sei. Die späteren Dokumente des Staatssekretariats über die Auseinandersetzung des Memorandums hoben seinen achtungsvollen Ton sowie seinen zurückhaltenden Stil hervor. Sowohl das Verhalten der Pilger als auch die Formulierung des Memorandums trugen dazu bei, die durch die bisherigen Informationen entstandene ungünstige Beurteilung in Rom in Hinsicht auf die griechisch-katholischen Ungarn wesentlich zu verbessern.

Im Anschluß an die Wallfahrt nach Rom wurde von der Landeskommission ein reichhaltig verziertes Gedenkbuch herausgegeben, das zwei Karten, zahlreiche Photographien, die Vorgeschichte und den Verlauf der Wallfahrt, den Text des dem Papst überreichten Memorandums sowie das Namensverzeichnis der Teilnehmer enthielt.[34] Die Titelseite des Gedenkbuches wurde mit dem Gemälde „Große Frau der Ungarn"[35] verziert, das vom Maler und Mitglied der Landeskommission, Ignác Roskovics (1854-1915) (Sohn des Liturgieübersetzers und Kanonikers Ignác Roskovics) gemalt worden war. Den geschichtlichen Teil hat der Historiker Antal Hodinka (1864-1946), der hervorragendste Kenner der Geschichte der griechisch-katholischen Kirche, zusammengestellt. In der Darlegung der Geschichte der katholischen Ungarn des byzantinischen Ritus führte er diejenigen geschichtlichen Argumente und Fakten an, die von der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts an das Selbstverständnis der griechisch-katholischen Ungarn immer stärker prägten. Im Denken der Mehrheit der Gesellschaft war der byzantinische Ritus mit den slawischen und rumänischen Nationalitäten verbunden, während man das Ungarntum mit dem römischen Ritus oder dem Protestantismus identifizierte. Indessen machen es geschichtliche Forschungen immer unbestreitbarer, daß das Ungarntum sich zuerst mit dem Christentum des byzantinischen Ritus bekanntgemacht hatte: Im Laufe des 10. Jahrhunderts ließen sich einzelne Adlige in Byzanz taufen, woraufhin sogar ein Missionarbischof des byzantinischen Ritus

34 Emlékkönyv, 11.

35 Magyarok Nagyasszonya, Magna Domina Hungarorum.

namens Hierotheos in Ungarn tätig wurde. Zwar entschied sich Stephan I. der Heilige selbst für das Christentum des lateinischen Ritus; dennoch waren Vertreter des byzantinischen Ritus – vor allem Mönche – noch für lange Zeit unter den Ungarn tätig. Die Anwesenheit des byzantinischen Ritus in Ungarn in der Arpadenzeit bzw. die geschichtlichen Fakten, die das beweisen, spielten bei der Entwicklung des Selbstverständnisses der griechisch-katholischen Christen des 19./20. Jahrhunderts eine wichtige Rolle. Während der Millenniumsfeierlichkeiten war es von besonders großer Bedeutung demonstrieren zu können, daß die Geschichte der ungarischen Nation selbst als Beweis diene, daß das Ungarntum und der östliche Ritus nicht als einander widersprechende Begriffe anzusehen seien. Das Selbstverständnis der griechisch-katholischen Ungarn reichte weit in die Vergangenheit zurück. Dennoch erwies es sich als ein wirklicher Leidensweg, ihre Existenz in der Gesellschaft akzeptabel zu machen.

Die Wallfahrt konnte zwar keinen vollen Durchbruch erzielen, weil das strikte Verbot des Heiligen Stuhles grundsätzlich in Kraft blieb, doch konnte sie die Angelegenheit der griechisch-katholischen Ungarn zweifels los wesentlich positiv beeinflussen. Ein Zeichen für die Entspannung kann man darin sehen, daß auch der Wiener Nuntius Emidio Taliani (1896-1903) nach der Wallfahrt nach Rom – im Einverständnis mit dem schon erwähnten Nikolaus Nilles – vorschlug, die bereits bestehende Praxis des Sprachgebrauchs stillschweigend zu dulden.[36] Der Heilige Stuhl beschritt in der Tat diesen Weg: Es wurde beschlossen, daß der Heilige Stuhl nur dann eine neue Stellungnahme abgeben werde, wenn die betroffenen Bischöfe und die ungarische Regierung sich wiederholt melden sollten oder wenn Nachrichten über Tendenzen eintreffen sollten, die die griechisch-katholische Kirche gefährdeten (Spaltungen, Glaubensabfall).[37]

In Hinblick auf die Anwendung der ungarischen Sprache in der Liturgie hatte der Fürsterzbischof Kolos Vaszary schon vor der Wallfahrt den Vorschlag gemacht, daß sie nur in den weniger wichtigen Teilen der Liturgie benutzt werden dürfe. Seinen Vorschlag unterbreitete er auch dem Heiligen Stuhl, mit der Ergänzung, daß gar keine Möglichkeit mehr bestehe für den Vollzug des vollständigen Verbots der ungarischen Sprache, wie es der Heilige Stuhl verordnet habe.[38] Später schlug er der Landeskommission vor, die altgriechische Sprache zu verwenden, weil er sich dessen bewußt war, daß der Heilige Stuhl die ungarische Liturgie nicht gestatten werde. Dieser Vorschlag wurde von der Landeskommission zurückgewiesen, weil man nach wie vor auf die Billigung des 1900 einge-

36 ASV AES Austria-Ungheria anno 1900–1902. pos. 800. fasc. 394. fol. 787–81.

37 Der Brief des Staatssekretariats an den Wiener Nuntius Taliani vom 16. April 1902. ASV AES Austria-Ungheria anno 1900–1902. pos. 800. fasc. 394. fol. 99–102 (minuta).

38 ASV AES Austria-Ungheria anno 1896–1899. pos. 800. fasc. 350. fol. 30–31.

reichten Antrags hoffte.[39] Außerdem schien diese Hoffnung auch dadurch bestätigt zu sein, daß die herausgebildete Praxis der Kirche der Budapester griechisch-katholischen Parochie, die seit 1895 organisiert und 1905 offiziell in der Erzdiözese von Esztergom errichtet wurde, einstweilig geduldet war. Zum Vorsteher der Parochie wurde nun der Archidiakon von Szatmár, Emil Melles, ein engagierter Anhänger der ungarischen Liturgie, ernannt. Er führte in der Parochie, die für sämtliche griechisch-katholischen Gläubigen der Hauptstadt, also nicht nur für die ungarischsprachigen, errichtet wurde, die in den ungarischen Gegenden vorhandene Praxis ein: Außer den Einsetzungsworten und den ‚Stillgebeten' des Priesters hielt er die ganze Liturgie auf ungarisch. Dies führte aber zu inneren Konflikten, zu denen schließlich der Heilige Stuhl Stellung nehmen mußte. Im Jahre 1907 wurden zunächst die Rumänen von der Jurisdiktion der Parochie zu den zuständigen römisch-katholischen Pfarreien zurückversetzt. Schließlich schrieb im Jahre 1909 die Kongregation für die Glaubensverbreitung – auf den Druck der in Rom stets eingegangenen Anzeigen – der Budapester Parochie den ruthenisch-byzantinischen Ritus vor und verbot den Gebrauch der ungarischen Sprache für die Liturgie. Daraufhin begannen die Budapester griechisch-katholischen Gläubigen als letzte Möglichkeit den früheren Vorschlag des Fürstprimas zu akzeptieren und das Altgriechische in allen wesentlichen Teilen der Liturgie zu verwenden.[40] Das Altgriechische war den griechisch-katholischen Ungarn ebenso fremd wie das Altkirchenslawische und das Rumänische. Mit dessen Anwendung konnte man aber der weit verbreiteten und von den Nationalitäten in Rom intensiv propagierten Anklage, die ungarische liturgische Bewegung sei bloß ein Mittel der Politik, um die Nationalitäten zu magyarisieren, neutralisieren.

Das erneute Verbot des Heiligen Stuhles brachte die Landeskommission zur Idee des selbständigen Bistums zurück. Ende 1910 stellte die Landeskommission zusammen mit der Hajdúdoroger Ständigen Exekutivkommission an die Regierung den Antrag, über die Errichtung einer ungarischen griechisch-katholischen Diözese zumindest eine theoretische Entscheidung zu treffen.[41] Diese Initiative schien aber keinen Erfolg gehabt zu haben. Am 30. Juni 1911 wies Jenő Szabó in seiner wirkungsvollen Rede im Magnatenhaus erneut auf die Notwendigkeit der Errichtung hin und auch darauf, daß die Legitimation der schon herausgebildeten Praxis der ungarischen Sprache durch die Errichtung eines ungarischen griechisch-katholischen Bistums zu verwirklichen sei. Der Minister für Religions- und Unterrichtswesen, János Zichy, der im Namen der Re-

39 *Szabó*, 332.

40 *Pirigyi*, 108.

41 *Pirigyi*, 105.

gierung auf die Forderung antwortete, versicherte den griechisch-katholischen Gläubigen im Hinblick auf ihr Anliegen sein Wohlwollen, dabei vertrat er jedoch weiterhin den Standpunkt, zuerst solle der Gebrauch der ungarischen Sprache vom Heiligen Stuhl gebilligt werden, erst danach könne über die Errichtung einer Diözese verhandelt werden.[42] Der Minister selbst mag davon keine Kenntnis gehabt haben, daß Ministerpräsident Károly Khuen-Héderváry im Auftrag von Franz Joseph mit dem Heiligen Stuhl schon im April über die Errichtung einer ungarischen griechisch-katholischen Diözese geheime Verhandlungen führte.[43] Nach den ersten positiven Reaktionen und während der im Magnatenhaus gehaltenen Rede von Jenő Szabó wollte die ungarische Regierung den Heiligen Stuhl bewegen, seine Bewilligung schnellstmöglich vor die Öffentlichkeit zu bringen. Der Antrag der Landeskommission und der Ständigen Exekutivkommission kam nämlich zu der Zeit bei der Regierung an, als sie mit dem ungarischen König davor stand, Gesetze von großer Tragweite im Parlament zur Debatte zu stellen. Darunter war die neue Wehrvorlage von größter Bedeutung, deren Verabschiedung im Parlament zweifelhaft war. Um die politischen Parteien zu gewinnen, bedurfte der König einer Geste, um seine Sympathie für die ungarische Nation zum Ausdruck zu bringen. Durch die Erfüllung des seit langem bestehenden Wunsches der griechisch-katholischen Ungarn, dessen nationales Gepräge nicht zu bezweifeln war, bot sich dem Kaiser die Gelegenheit, die Unterstützung des Parlamentes zu gewinnen. Da man dazu auch die Zustimmung des Heiligen Stuhles benötigte, erkundigte sich Franz Joseph zuerst – unter Umgehung des diplomatischen Weges – durch den Maler, päpstlichen Graf und Kämmerer Bertalan Lippay[44] beim Heiligen Stuhl, und später ließ er offiziell, aber noch immer geheim, durch den Ministerpräsidenten die notwendigen Verhandlungen einleiten. Ministerpräsident Khuen-Héderváry legte dem Heiligen Stuhl in aller Offenheit dar, welch eine große Rolle die Errichtung einer ungarischen griechisch-katholischen Diözese für die Innenpolitik spielen könnte und wie sehr der Herrscher es schätzen würde, wenn ihm der Heilige Stuhl bei der Realisierung seiner Pläne Hilfe leisten würde.[45] Die ungarische Regierung war sich wohl darüber klar, daß die Verhandlungen viel Zeit bedürften, jedoch stellte sie ab Sommer 1911 immer wieder die Forderung, der Heilige Stuhl möge seine Einwilligung zur Errichtung

---

42 *Szabó*, 307–318.

43 Der Brief des Ministerpräsidenten an Papst Pius X. vom 8. April 1911: ASV Segr. Stato 1913. rubr. 247. fasc. 1. fol. 5–6.

44 Der Auftrag von Lippay von seiten des Ministerpräsidiums: Magyar Országos Levéltár (= MOL, Ungarisches Staatsarchiv) K 26 1915–XXV–2855 II. Teil-1042. Bündel 2/b.

45 Der Brief des Ministerpräsidenten an Pius X. am 8. Juni 1911: ASV Segr. Stato 1913. rubr. 247. fasc. 1. fol. 7–8v.

einer neuen Diözese aus innenpolitischen Gründen baldigst an die Öffentlichkeit bringen. Der Heilige Stuhl wollte aber solange die Öffentlichkeit vermeiden, bis ihm die Regierung die erforderlichen Garantien sowohl in Hinblick auf die Finanzierung einer neuen Diözese, als auch auf das Verbot der ungarischen Sprache in der Liturgie gewähren würde.[46]

Zum Prozeß gehörte auch die Einholung der Meinung der Bischofskonferenz, die am 9. November stattfand. Drei Jahrzehnte zuvor waren die griechisch-katholischen Gläubigen wegen der Ablehnung durch die Bischöfe tief erschüttert. Diesmal war aber die Entschlossenheit Franz Josephs jedem Bischof klar, womit die Annahme der Unterstützung ohne Zweifel gesichert war. Die Unterbreitung von Franz Joseph wurde von dem neu ernannten Erzbischof von Kalocsa, János Csernoch, dem Heiligen Stuhl zugestellt, mit dem Inhalt, daß die liturgische Sprache der neuen Diözese das Altgriechische sei. Bei der Sitzung der Bischofskonferenz waren auch die Oberhirten der rumänischen Metropolie, Erzbischof Mihályi Victor (1894-1918), der Bischof von Oradea, Demetriu Radu (1903-1920), und der Gherlauer Bischof Vasile Hossu anwesend, die ebenfalls der Gründung der neuen Diözese zugestimmt haben. Sie formulierten in dem an den Wiener Nuntius Alessandro Bavona gerichteten Brief folgendermaßen:

„…mit Sympathie haben wir den Plan begrüßt [nämlich die Gründung einer Diözese für die griechisch-katholischen Ungarn], und wir haben unsere Stimme nicht einmal dann erhoben, als die Absicht bestand, etwa 70 Parochien von unserem erzbischöflichen Gebiet in die neue Diözese zu verlegen."

Zugleich baten sie den Nuntius darum, über die zu verlegenden Gemeinden nicht ohne ihr Wissen zu bestimmen.[47] Im Anschluß an ihre in den nächsten Monaten gehaltenen Sitzungen vertraten sie jedoch ihre Interessen gemeinsam und konnten erwirken, daß die bereits gezogenen Grenzen verändert wurden und die von ihnen beanspruchten Gemeinden ihnen zurückgegeben wurden. Gleichzeitig machten sie den Heiligen Stuhl auf jede Art und Weise darauf aufmerksam, daß zwar das Altgriechische zur liturgischen Sprache für die neue Diözese gewählt wurde, ansonsten werde diese aber jedenfalls dem Zweck der Magyarisierung dienen. Vor allem ritt der Bischof von Oradea, Demetriu Radu, gegen die geplante Diözese scharfe Attacke, die bei Nuntius Francesco Rossi-Stockalper Anstoß erreg-

---

46 Die ungarische Regierung ersuchte durch Bertalan Lippay am 28. Juni 1911 um die Genehmigung, die Entscheidung des Heiligen Stuhles an die Öffentlichkeit zu bringen, was aber Giovanni Bressani am nächsten Tag telegraphisch verhinderte: ASV Segr. Stato 1913. rubr. 247. fasc. 1. fol. 23–25.

47 ASV Segr. Stato 1913. rubr. 247. fasc. 1. fol. 93–34v.

te.[48] Es wurde dem Heiligen Stuhl schon im Februar 1912 übermittelt, daß Bischof Radu nicht nur den Klerus seiner Diözese gegen die geplante Diözese aufhetzte, sondern auch mit dem Thronfolger Franz Ferdinand in Kontakt getreten sei und ihn um seine Vermittlung gebeten habe.[49] Der Thronfolger stellte sich den Rumänen in vollem Maße an die Seite und wies den Direktor des Österreichischen Historischen Instituts in Rom, Ludwig von Pastor, an, die Errichtung der neuen Diözese beim Heiligen Stuhl zu verhindern.[50]

Der Störung der Verhandlungen diente auch ein Zeitungsartikel, der am 9. Februar eine falsche Nachricht als Sensation auftischte: der Heilige Stuhl stimme dem Gebrauch des Ungarischen als liturgischer Sprache zu.[51] Dies machte den Heiligen Stuhl vorsichtig, und die ungarische Regierung konnte die Zweifel nur durch monatelange Verhandlungen und schriftliche Selbstverpflichtungen zerstreuen. Den erfolgreichen Abschluß der Verhandlungen meldeten die Zeitungen am 13. April 1912.[52] Daraufhin gründete Franz Joseph als Patronatsherr der ungarischen katholischen Kirche den Vorschriften des ungarischen Staatsrechts entsprechend am 6. Mai 1912 die Diözese Hajdúdorog, die Papst Pius X. (1903-1914) mit

---

48 Francesco Rossi-Stockalper löste den Erzbischof Bavona nach seinem Tod (12. Januar 1912) an der Nuntiatur ab.

49 ASV Arch. Nunz. Vienna busta no. 767. fasc. 2. f. 117r.

50 Brief von Pastor an den Staatssekretär: ASV Segr. Stato 1913. rubr. 247. fasc. 4. fol. 117rv. Siehe auch: *Gábor Salacz,* Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában: 1867–1918 (Kirche und Staat in Ungarn in der Zeit des Dualismus: 1867–1918), (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae 2. Band), München, 1974, 157; *James Niessen,* Hungarians and Romanians in Habsburg and Vatican Diplomacy: The Creation of the Diocese of Hajdudorog in 1912. The Catholic Historical Review, LXXX, 2 (Washington, D.C., 1994), 238–257. 253–254; *Ion Cârja,* La Santa Sede e l'identità nazionale romena nel contesto della fondazione del Vescovado di Hajdudorogh (1912), in: Anuarul Institutului Italo-Român de Studii Istorice / Annuario dell'Istituto Italo-Romeno di Studi Storici, Cluj-Napoca, I/2004, 152–161; *Ion Cârja,* L'arciduca Francesco Ferdinando e i romeni greco-cattolici nel contesto della creazione della dioscesi di Hajdudorogh (1912), in: Quaderni della Casa Romena 3 (2004): „Studi di storia, di critica e di teoria letteraria raccolti e pubblicati da Ioan-Aurel Pop e Cristian Luca", Bucarest, Casa Editrice dell'Istituto Culturale Romeno, 2004, 341–352.

51 Brief des Geschäftsführers der Nuntiatur, Rossi-Stockalper, an Staatssekretär Merry del Val vom 4. März 1912: ASV Segr. Stato 1913. rubr. 247. fasc. 2. fol. 38–41.

52 Einige Varianten der Selbstverpflichtung: ASV Segr. Stato 1913. rubr. 247. fasc. 2. fol. 111 (mit Unterschrift von Zichy), 113rv (mit Unterschriften von Zichy und Khuen-Héderváry), ASV Segr. Stato 1913. rubr. 247. fasc. 3. fol. 138–139v (mit Unterschrift von Zichy).

seiner Bulle Christifideles graeci vom 8. Juni kanonisierte.[53] Der Einleitungsteil der Gründungsbulle legt die Gründe für die Errichtung der Diözese Hajdúdorog dar. Die Katholiken des griechischen Ritus in Ungarn hätten immer ihre Glaubenstreue sowie ihre Anhänglichkeit zum Apostolischen Stuhl bezeugt. Die Päpste hätten im Gegenzug mit dem Ausbau ihrer Kirchenorganisation ihre Entwicklung vorangebracht und bei Bedarf neue Diözesen für sie errichtet. Deshalb habe Papst Pius IX. für die griechisch-katholischen Rumänen die Bistümer von Lugoj und Gherla, beziehungsweise die erzbischöfliche Provinz Alba-Iulia–Făgăraș gegründet. Die Bulle stellt fest: Unter den Gläubigen des griechischen Ritus habe sich die Zahl derer vervielfacht, die die ungarische Sprache gebrauchten und die den Heiligen Stuhl ununterbrochen gebeten hätten, eine Diözese für sie zu gründen. Die Erfüllung ihrer Bitte sei aus zwei Gründen dringlich geworden: 1. Durch die Errichtung der Diözese sollten die Religion, der Friede und die Einheit zwischen den verschiedensprachigen Gläubigen des griechischen Ritus verstärkt werden; 2. Die Gefahr des liturgischen Gebrauchs der Nationalsprachen, den die Päpste schon mehrfach verurteilt hatten, solle abgewendet werden. Dies betonend setzt die Gründungsbulle fest: der Gebrauch der ungarischen Sprache in der Liturgie werde niemals gestattet sein. Die Liturgiesprache der neuen Diözese sei die altgriechische Sprache. Die Nationalsprache könne in dem Maße zur Geltung kommen, wie der Heilige Stuhl es der Westkirche gestatte. Die offizielle liturgische Sprache müsse jedoch erst in drei Jahren eingeführt werden; bis dahin sei jeder Geistliche verpflichtet, sie sich anzueignen. In der Zwischenzeit könne in jeder Kirche die Liturgie in derjenigen Sprache durchgeführt werden, in der dies auch gegenwärtig geschehe, ausgenommen die ungarische Sprache. Nach Standpunkt des Heiligen Stuhls war die Aufgabe der neuen Diözese gerade das Zurückdrängen des Ungarischen als Liturgiesprache.

Der Heilige Stuhl teilte der Diözese Hajdúdorog 162 Pfarrbezirke zu. Davon gehörten 1 zur Diözese von Esztergom, 8 zur Diözese von Prešov, 70 zur Diözese von Mukačevo, 4 zur Diözese von Gherla, 44 zur Diözese von Oradea und 35 zur Diözese von Făgăraș. Zur neuen Diözese waren nach Angaben der Volkszählung des Jahres 1910 215.498 Gläubige gekommen. Darunter waren 183.757 ungarischer, 26.823 rumänischer, 1.623 slowakischer, 968 ruthenischer und 2.509 anderer Muttersprache. 40 % der griechisch-katholischen Ungarn, also 120.747 Seelen, kamen nicht in die Diözese von Hajdúdorog; zwei Drittel von ihnen blieben unter der Gerichtsbarkeit slawischer, ein Drittel unter der rumänischer Bistümer. Da die Kirchengemeinden, die aus der Diözese von Alba-Iulia-Făgăraș

53 ASV Arch. Nunz. Vienna busta 766. fasc. 9. fol. 461–466.

eingegliedert worden waren, sich sehr weit vom Zentrum entfernt befanden, genehmigte der Papst, daß der Bischof von Hajdúdorog sie mit Hilfe eines Vikars regiere. Der Papst erhob die Kirche von Hajdúdorog in den Rang einer Kathedrale. Im Sinne der mit der ungarischen Regierung getroffenen Vereinbarung hatte der Staat für die Dotierung der Bischöfe, der Domherren und der zentralen Würdenträger zu sorgen. Die Dotierung der Diözesen, aus denen die Pfarrbezirke ausschieden, blieb unverletzt. Die Bulle betonte, eine der dringlichsten Aufgaben sei die Errichtung eines Priesterseminars, dessen Finanzierung Aufgabe der Regierung sei. Die Diözese von Hajdúdorog wurde in die Kirchenprovinz Esztergom eingereiht.

Mit der Durchführung der Verfügungen der Gründungsbulle beauftragte der Papst den Wiener Nuntius Raffaele Scapinelli di Leguigno (1912-1916), der am 17. November 1912 die Durchführungsverordnung zur Bulle Christifideles herausgab.[54] Den Betroffenen teilte er mit, daß er den Bischof von Mukačevo, Antal Papp, zum apostolischen Administrator der neuen Diözese ernenne, von dem die Mitarbeiter der Nuntiatur bei den Vorbereitungsverhandlungen einen außerordentlich günstigen Eindruck gewonnen hätten.[55] Die Durchführungsverordnung betonte die Verfügung der Gründungsbulle das Verbot des Ungarischen als Liturgiesprache betreffend und kündigte an, daß nicht nur die Geistlichen sich die altgriechische Sprache aneignen müßten, sondern daß sie auch dafür zu sorgen hätten, daß die an liturgischen Handlungen beteiligten Gläubigen sie zumindest lesen lernten. Die ungarische Sprache dürfe ausschließlich außerhalb der Liturgie für Andachten, persönliche Gebete, Predigten und die Unterweisung des Volks gebraucht werden.

Die Nachricht von der Gründung der Diözese Hajdúdorog erfüllte die griechisch-katholischen Ungarn mit ungeheurer Freude. Ihre jahrzehntelangen Kämpfe, ihr enttäuschungsreicher Leidensweg waren zu Ende. Neue Wege und neue Perspektiven eröffneten sich. Obwohl es offensichtlich war, daß auf die neue Diözese schwierige Aufgaben zukamen, machten sich die griechisch-katholischen Ungarn im Moment der Gründung mit berechtigten Hoffnungen auf den Weg der Selbständigkeit.

Schon die Feierlichkeiten wurden von Ereignissen überschattet, die die ernsten Probleme der Zukunft vorzeichneten. Unmittelbar nach Bekanntwerden der Gründung trafen aus den rumänischen Diözesen – vor allem aus der von Demetriu Radu geleiteten Diözese Oradea – Dutzende Protesttelegramme bei der Wiener Nuntiatur ein.[56] Nach Ablauf einiger Wochen

54 ASV Arch. Nunz. Vienna busta 766. fasc. 4. fol. 163rv.

55 ASV Segr. Stato anno 1913 rubr. 247. fasc. 1. ff. 116–120v.

56 Pl. ASV Arch. Nunz. Vienna busta 767. fasc. 3. 513.

konnten die Kirchengemeinden, die der Diözese Hajdúdorog angeschlossen worden waren, auf vom rumänischen Bischof vorbereiteten, rumänisch- und italienischsprachigen Formularen ihren Protest zum Ausdruck bringen.[57] Dem organisierten Protest schloß sich auch die rumänische Presse an. Die emotional aufgeheizten Artikel riefen sowohl die Bischöfe als auch die Priester zusammen mit ihren Gläubigen zum Widerstand auf. Sie forderten den Heiligen Stuhl zur Rücknahme der „mörderischen Bulle" auf und drohten mit Lossagung von Rom.[58] Die Organisation der Diözese wurde an mehreren Stellen durch die Rücksendung des ersten Rundbriefs des apostolischen Administrators, durch die Behinderung der entsandten Geistlichen und sogar durch Handgreiflichkeiten gegenüber dem zur Übernahme der Kirchengemeinden entsandten Vikars von Hajdúdorog, Mihály Jaczkovics (1911-1913), verzögert.[59] Unter der Leitung von Vasile Lucaciu suchte eine Gruppe von einigen Personen inkognito die griechisch-katholischen Kirchen von Budapest, Hajdúdorog, Szatmár und Debrecen auf. Die Mitglieder der Gruppe nahmen an den heiligen Liturgien teil und fertigten danach ordnungsgemäße Protokolle an. Darin hielten sie fest, daß in den erwähnten Kirchen unter Mißachtung der Verbote des Heiligen Stuhls die ungarische Sprache in der Liturgie verwendet wurde. Lucaciu persönlich brachte diese Protokolle nach Rom.[60] Die rumänischen Bischöfe wollten eine Delegation nach Rom schicken, aber Staatssekretär Merry del Val wies dies entschieden zurück.[61]

Im Interesse einer baldmöglichen Lösung der angespannten Lage und zur Beruhigung der Gemüter erwies sich eine schnellstmögliche Ernennung des ersten Bischofs von Hajdúdorog, beziehungsweise eine eventuelle Revision der Gründungsbulle als erforderlich.

Franz Joseph ernannte am 21. April 1913 den ersten Bischof der Diözese, und zwar den Pfarrer von Sátoraljaújhely und Archidiakon von Zemplén,

---

57 Pl. ASV Segr. Stato 1913. rubr. 247. fasc. 5. fol. 130–133v.

58 Eine Zusammenfassung der Presseechos unter den Dokumenten der Wiener Nuntiatur: ASV Arch. Nunz. Vienna busta 767. fasc. 3. fol. 550–559. Eine andere Zusammenfassung im Archiv des Staatssekretariats: ASV Segr. Stato 1913. rubr. 247. fasc. 5. fol. 4–7. Zu den Protesten: *Giorgio Papp,* Voci Romene Contro la Diocesi di Hajdudorog, Budapest, 1942.

59 Brief des Nuntius Scapinelli an das Staatssekretariat vom 4. April 1913: ASV Segr. Stato 1913. rubr. 247. fasc. 6. fol. 158–161. Berichte staatlicher Behörden vor Ort unter den Dokumenten des ungarischen Ministerpräsidiums: MOL K 26 1915–XXV–2855. Teil I, Faszikel 1041 (1913–XXV–143) 30/a–c. Pressebericht über den Angriff auf Vikar Jaczkovics: Görög katholikus Szemle XIV. Jahrgang Nr. 11. (16. März 1913), S. 2.

60 ASV Segr. Stato 1913. rubr. 247. fasc. 6. fol. 60–68r.

61 ASV Segr. Stato 1913. rubr. 247. fasc. 4. fol. 4.

István Miklósy (1857-1937).[62] Der gewählte Bischof war Mitglied der Landeskommission und hatte an der Pilgerfahrt nach Rom teilgenommen. Zu seiner bischöflichen Losung wählte er „Erfolg in der Beharrlichkeit", womit er auf den jahrzehntelangen, schließlich von Erfolg gekrönten Kampf der griechisch-katholischen Gläubigen verwies. Seine Weihe erfolgte am 5. Oktober 1913 in Hajdúdorog. Die Weihe und Amtseinführung vollzog der Bischof von Körös, Gyula Drohobeczky (1891-1919), unter Assistenz des Bischofs von Košice (Kaschau, Kassa), Ágoston Fischer-Colbrie (1907-1925), und des Weihbischofs von Tinninien und Domherrn von Oradea, József Lányi, der ein Vertrauter Franz Ferdinands war. An der Weihe nahmen 136 Priester teil, darunter auch eine beträchtliche Anzahl Rumänen. Die päpstliche Ernennungsbulle verlas der rumänische Vize-Archidakon von Háromszék, Artúr Boér. Bischof Miklósy ernannte Mihály Jaczkovics zu seinem Generalvikar und den Geistlichen von Nyírpazony, János Slepkovszky, zu seinem Sekretär. Mit der Entgegennahme der offiziellen Dokumente begann das eigenständige Leben der neuen Diözese.

In der Zeit zwischen der Ernennung und der Weihe von Bischof Miklósy einigten sich der Heilige Stuhl und die ungarische Regierung, die Gründungsbulle teilweise zu revidieren. Beim Heiligen Stuhl hatten Rußland, Serbien und auch Rumänien offiziell Protest gegen die Errichtung der Diözese Hajdúdorog eingelegt. Im Interesse einer Entschärfung der internationalen Spannung hielt Staatssekretär Kardinal Rafael Merry del Val die Revision für notwendig. Ministerpräsident István Tisza bemühte sich aus außen- und innenpolitischen Gründen um einen Ausgleich mit den Rumänen in Ungarn. Die Errichtung der Diözese Hajdúdorog wurde auf die Tagesordnung der Verhandlungen gesetzt. Im Verlauf der Unterhandlungen, die sich bis 1914 hinzogen, vertraten sowohl der Ministerpräsident als auch der Religions- und Bildungsminister Béla Jankovich den Standpunkt, daß die Revision sich nach dem Gegenseitigkeitsprinzips richten könne. Man müsse die Gemeinden mit rumänischer Mehrheit den rumänischen Mutterdiözesen zurückgeben, dagegen an den Orten, wo eine große Zahl von griechisch-katholischen Ungarn in rumänischen Diözesen lebten, eigenständige Pfarrbezirke organisieren und diese der Diözese von Hajdúdorog eingliedern. Dies jedoch lehnten die rumänischen Bischöfe ab.[63] Wegen des Ausbruchs des Ersten Weltkriegs kam die Revision ins Stocken

62 Dokumente zu den Verhandlungen zwischen dem Heiligen Stuhl und der ungarischen Regierung: ASV Segr. Stato 1913. rubr. 247. fasc. 6. fol. 144–148. Dokumente zur kanonischen Prüfung von Bischof Miklósy: ASV Arch. Nunz. Vienna busta 744. fasc. 16. fol. 1–17.

63 ASV Arch. Nunz. Vienna busta 766. fasc. 8. fol. 231–406.

und wurde nach dem Krieg wegen des Friedensdiktats von Trianon gegenstandslos, denn damit hatten die Rumänen viel mehr bekommen als durch Revision. Der Wiener Nuntius wollte nicht vor Abschluß der Revision Bischof Miklósy das Original der Bulle Christifideles graeci übergeben, und so blieb es in der Nuntiatur und kam später mit den übrigen Akten ins Vatikanische Geheimarchiv, wo es auch heute noch aufbewahrt wird.

Die erste, dringende Frage bei der Organisation der Diözese war die Festsetzung des Bischofssitzes. Die Gründungsbulle bestimmte die Stadt Hajdúdorog zum Bischofssitz, und wegen der unbestreitbaren Verdienste und Opfer der Stadt rechnete auch die Öffentlichkeit damit, daß Bischof Miklósy sich dort niederlassen würde. Natürlich rechneten auch die Hajdúdoroger selbst damit; ihren Anspruch auf den Bischofssitz meldeten sie am 12. September 1911 an und waren bereit, weitere Opfer zu bringen. Jedoch war es auch unstrittig, daß Hajdúdorog logistisch gesehen unvorteilhaft gelegen war. Von einem Großteil der Gemeinden ließ es sich nur umständlich erreichen und verfügte auch nicht über bedeutende kulturelle Institutionen. Demgegenüber erschienen drei Städte, Debrecen, Nyíregyháza und Carei (Großkarol, Nagykároly) sowohl was den Verkehr als auch die Bildungsinstitutionen betraf, als vorteilhaftere Wahl. Debrecen öffnete zu diesem Zeitpunkt seine Tore der Königlichen Ungarischen Universität, in deren Rahmen – in erster Linie den Vorstellungen der Landeskommission entsprechend – auch eine griechisch-katholische theologische Fakultät hätte eingerichtet werden können. In Nyíregyháza war die Errichtung einer staatlichen Lehrerausbildungsstätte geplant, die ebenfalls geeignet gewesen wäre, die Grundlagen für die griechisch-katholische Hochschulbildung zu legen. In Carei gab es ein piaristisches Hauptgymnasium und ein Konvikt. Die beiden letzteren Städte bemühten sich ausdrücklich um den Bischofssitz und versprachen Unterstützung beim Ausbau der Institutionen.[64] Die Mehrheit der Priesterschaft der Diözese trat für Nyíregyháza ein und bald unterstützte auch die Landeskommission diese Lösung. Bischof Miklósy entschied, die Bischofssitzfrage zunächst noch offen zu lassen und eine vorläufige Lösung zu wählen. Diese Entscheidung war auch deshalb gerechtfertigt, weil die Regierung den Ausbau der Institutionen der Diözese zugesagt hatte, und die Details alles andere als geklärt waren. Dem Ausbau der Institutionen mußten langwierige Abstimmungen vorangehen, was

64 Die Diskussion um den Bischofssitz wird unter Verwendung der ungarischen Fachliteratur und der Archivquellen ausführlich behandelt von: *Viktor Szantner,* A hajdúdorogi egyházmegye története a kezdetektől 1920-ig (Geschichte der Diözese Hajdúdorog von den Anfängen bis 1920) (Dissertation, Manuskript) 176–190. Dokumente zur Bischofssitzfrage im Vatikanischen Geheimarchiv: ASV Arch. Nunz. Vienna busta 766. fasc. 6. fol. 199–210. und fasc. 7. 211–230.

der Bischof nicht durch die voreilige Entscheidung für einen Bischofssitz beeinflussen wollte. Im Sommer 1913 beschloß der Bischof, den Bischofssitz vorläufig, für einen Zeitraum von drei Jahren, in Debrecen einzurichten. Dafür mietete er Räumlichkeiten im Gebäude der Industrie- und Handelskammer der Stadt an und zog am 15. Oktober nach der Bischofsweihe in Hajdúdorog feierlich in die Stadt ein.

Nach der vorläufigen, gleichzeitig aber auch vernünftigen Lösung der Bischofssitzfrage schien der Organisation der Diözese nichts mehr im Wege zu stehen. Langsam traten auch in den Pfarrbezirken, die aus rumänischen Diözesen angegliedert worden waren, Ruhe und Ordnung ein. Diese friedliche Zeit hielt jedoch nur einige Monate an.

Am 21. Februar 1914 kam beim Bischof ein unter dem Decknamen „Anna Kovács" aufgegebener Brief aus Czernowitz an. Der Schreiber des Briefes teilte dem Bischof mit, daß er an seine Adresse ein Paket mit 100 Kronen, einem vergoldeten Kirchenleuchter und einem Leopardenfell aufgegeben habe. Die zwanzig Kilogramm schwere Sendung kam am 23. Februar auch tatsächlich an. Der bischöfliche Sekretär János Slepkovszky versuchte das Paket mit einem Beil zu öffnen, wobei der Inhalt explodierte. Die Explosion mit einem Druck von etwa 2000 Atmosphären ließ die Wände bersten, durchbrach die Decke und riß Generalvikar Mihály Jaczkovics und Sekretär János Slepkovszky in Stücke, verletzte den Staatsanwalt der Diözese, Rechtsanwalt Dr. Sándor Csatth, tödlich; er lebte nach dem Attentat noch eine Stunde lang. Jurastudent József Dávid, die Schreiber der Diözese Elek Kriskó und Miklós Bihon erlitten schwere, mehrere der Hausbewohner leichtere Verletzungen. Bischof István Miklósy war vor der Öffnung des Pakets in ein anderes Zimmer ans Telefon gerufen worden und erlitt deshalb nur geringere Verletzungen.[65]

Das Attentat machte in ganz Ungarn die Öffentlichkeit betroffen. An der Beerdigung der Opfer am 25. Februar nahmen dreißigtausend Menschen teil. Die Beerdigungszeremonie leitete Bischof Miklósy selbst. Die Märtyrer sah die ganze Nation als ihre eigenen an. Beim Bischof gingen aus allen Teilen des Landes und in großer Zahl auch aus dem Ausland Beileidsbekundungen ein. Die sofort eingeleiteten und auch auf Rumänien ausgedehnten Ermittlungen ergaben, daß das Paket von zwei Abenteurern, dem Rumänen Ilie Cătărău und dem Russen Timofei Kirilov, aufgegeben worden war. Da beide Verbindungen zum rumänischen und russischen

65 Die Details des Debrecener Bombenattentats erschloß Márton Áron Katkó aufgrund von Archivquellen: *Márton Áron Katkó,* Az 1914-es debreceni merénylet (Das Debrecener Attentat von 1914), in: *T. Véghseő* (ed.), Symbolae. Ways of Greek Catholic heritage research (Anm. 30), 289–321.

Geheimdienst hatten, war offensichtlich, daß es sich um Auftragsarbeit handelte. Der Ausbruch des Ersten Weltkriegs verhinderte ihre Verhaftung und das vollständige Aufrollen aller Fäden der Angelegenheit. Zweck des Attentats war die Zerrüttung des inneren Friedens in der österreichisch-ungarischen Doppelmonarchie, was vor allem im Interesse Rußlands stand. In denselben Wochen fand der berühmte „Schismaprozeß" von Máramaros statt, bei dem ebenfalls der russische Geheimdienst seine Finger im Spiel hatte. Da der bei der Errichtung der Diözese Hajdúdorog angefachte rumänisch-ungarische Gegensatz sich zu legen schien, bot sich ein blutiges Bombenattentat, dessen Fäden zu den rumänischen Attentätern und nach Rumänien führten, als geeignetes Mittel an, um nationale Gegensätze zuzuspitzen und folglich die Kraft der Donaumonarchie zu schwächen. Einige Monate später führte ein anderes Attentat, der Mord an Franz Ferdinand und seiner Frau in Sarajewo, zum Ersten Weltkrieg, der fatale Folgen für Ungarn – auch für die griechisch-katholischen – hatte.

Das Bombenattentat von Debrecen warf von neuem das Problem des Bischofssitzes auf. Bischof Miklósy verhandelte am 21. März mit Ministerpräsident István Tisza und Kultusminister Béla Jankovich. Bei der Besprechung wurde entschieden, daß der Bischofssitz nach Nyíregyháza verlegt werde. Bischof Miklósy zog am 23. September 1914 nach Nyíregyháza um.[66]

Für die Administration der aus der Kirchenprovinz Alba-Iulia–Făgăraș angegliederten Szekler Pfarrbezirke ernannte Bischof Miklósy am 31. Juli 1915 den Pfarrer von Szatmár, Gyula Hubán, zum Vikar.[67] Die Organisation des Vikariats hatte schon der Administrator Antal Papp begonnen, der den Generalvikar Jaczkovics beauftragte, einen geeigneten Sitz auszuwählen. Aufgrund der Erfahrungen vor Ort stimmte letzterer für Târgu Mureș (Neumarkt, Marosvásárhely). Dies akzeptierte später auch Bischof Miklósy, und so wurde die Stadt zum Sitz des griechisch-katholischen Vikariats der Ungarn im Szeklerland.[68]

Der Ausbruch des Ersten Weltkrieges, seine Länge sowie die immer schlechter werdende wirtschaftliche Lage wirkten sich äußerst unvorteilhaft

---

66 Griechisch-katholisches Bischöfliches Archiv, Rundbriefe XI/1914. Der Sitz des Bistums befindet sich auch heute hier. Die Meldung des Sitzwechsels an Fürstprimas Csernoch Esztergomer Primasarchiv (= EPL) Cat. D/C. 3357/1914 und 5963/1914.

67 Zum (Außen-)Vikariat siehe Anm. 20. Das innerhalb des Bistums von Hajdúdorog gelegene Vikariat im Szeklerland wurde 1912 errichtet. Das spezifische Prinzip bestand hier darin, den Schwierigkeiten in der Kirchenverwaltung zu begegnen, die aus der geographischen Entfernunug der Pfarreien vom Bistumszentrum resultierten.

68 Griechisch-katholisches Bischöfliches Archiv, Rundbriefe VII/1916.

auf die Organisation der Diözese aus. Wegen der Kriegslage konnte die Regierung ihre Versprechungen nicht halten. Besonders der ausbleibende Ausbau des Bischofssitzes und des Priesterseminars brachte schwerwiegende Nachteile mit sich. Auch die Versorgung der Diözese mit entsprechenden Pfründen blieb aus. Eine gewisse Hilfe bedeutete der Nachlaß des außerklösterlichen Basilianermönchs Árkád Pásztory, der der Diözese von Hajdúdorog im Jahre 1915 im Komitat Szatmár 2000 Morgen Ackerland, 300 Morgen Wald und Weinberge sowie Wirtschaftsgebäude stiftete.[69]

Die Ausbildung der Priesterseminaristen der Diözese erfolgte mit Zustimmung des Bischofs von Mukačevo, Antal Papp, im Seminar von Užhorod. Auf Bitte von Bischof Miklósy wurde besonders darauf geachtet, daß die Seminaristen der Diözese Hajdúdorog den Verfügungen der Gründungsbulle entsprechend die nötige Gewandtheit im Umgang mit der altgriechischen Sprache erwarben.[70]

Die enge Verbindung mit den Diözesen Mukačevo und Prešov kam auf den gemeinsamen Konferenzen der drei Oberhirten Antal Papp, István Novák und István Miklósy 1916 und 1918 in Nyíregyháza zum Ausdruck. Auf der ersten Konferenz entschieden sich die Bischöfe für die Übernahme des Gregorianischen Kalenders, der am 24. Juni 1916 eingeführt wurde. Dies ging in der Diözese Hajdúdorog reibungslos vonstatten, während sich in den Eparchien Mukačevo und Prešov größerer Widerstand breit machte. Daraufhin kehrte erstere 1918 zum Julianischen Kalender zurück, während in letzterer der Gebrauch des Gregorianischen Kalenders fakultativ gemacht wurde. Auf der Konferenz von 1918 wurde über die ungarischsprachigen griechisch-katholischen Gläubigen, die außerhalb der Diözese Hajdúdorog geblieben waren, über die Ausweitung des Geltungsbereichs des Codex Iuris Canonici von 1917, sowie über die Rente der Priester und der verwitweten Priestergattinnen beraten.[71] Die gut anlaufende Zusammenarbeit der drei griechisch-katholischen Bistümer wurde durch die auf den Ersten Weltkrieg folgenden Veränderung zerschlagen.

---

69 Eine neuere Veröffentlichung über Árkád Pásztory: *Endrédi Csaba,* Pásztory Árkád. A legenda tovább él (Árkád Pásztory. Die Legende lebt weiter). Athanasiana 35 (2013) 122–169.

70 *István Pirigyi,*: Papnevelésünk 1912–1950 között (Unsere Priesterausbildung 1912– 1950), in: *György Janka* (Hrsg.): Örökség és küldetés. A Nyíregyházi Görög Katolikus Papnevelő Intézet és a Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola alapításának 50. évfordulója alkalmából rendezett tudományos konferencia anyaga (Erbe und Sendung. Materialien der wissenschaftlichen Konferenz zum 50. Jahrestag der Gründung des Nyíregyházaer Griechisch-Katholischen Priesterseminars und der Griechisch-Katholischen Theologischen Hochschule Hl. Athanasius), Nyíregyháza, 2001, 83–98.

71 *Pirigyi,* 119–120.

Das Durcheinander nach dem Kriegszusammenbruch 1918 zeigte in der Diözese Hajdúdorog sofort seine Wirkung. Ein Teil der früher zu Oradea gehörenden Kirchengemeinden sagte sich unter Leitung des Pfarrers von Carei und Archidiakons von Szatmár, Romulus Marchiş, eigenmächtig von der Diözese Hajdúdorog los. Durch den Nuntius ließen sie den Heiligen Stuhl bitten, für alle früher zu Oradea gehörigen Kirchengemeinden eine Administratur zu errichten. Von diesem eigenmächtigen, dem kanonischen Recht zutiefst widersprechenden Schritt distanzierte sich Bischof Radu offiziell, aber den Heiligen Stuhl bat er, ihn zum Ordinarius dieser Kirchengemeinden zu machen. Bischof Miklósy dagegen bat um harte Bestrafung des revoltierenden Archidiakons. Durch die Erfolge der im Frühjahr 1919 beginnenden rumänischen Offensive in Eifer geraten, drängte Bischof Radu in immer neuen Briefen auf eine Antwort des Heiligen Stuhls. Die rumänischen Truppen, die Nyíregyháza besetzten, verschleppten Bischof Miklósy nach Debrecen und versuchten ihn dazu zu zwingen, freiwillig auf die vierundvierzig Pfarrbezirke zu verzichten. Die Nuntiatur konnte zu diesem Zeitpunkt nicht mehr mit Bischof Miklósy in Kontakt treten und die ungarische Regierung reagierte nicht auf die Ersuchen des Heiligen Stuhls. Da das Gebiet der betroffenen Kirchengemeinden faktisch unter Kontrolle der rumänischen Armee geraten war, ordnete der Heilige Stuhl sie am 10. Mai 1919 der Gerichtsbarkeit des Bischofs von Oradea unter. Einige Monate später beantragte Vasile Suciu, der Generalvikar des Erzbistums Alba-Iulia–Făgăraş, die fünfunddreißig Pfarrbezirke des Vikariats Szeklerland wieder der Kirchenprovinz anzugliedern, was der Heilige Stuhl am 29. Juli anordnete.[72]

Der Friedensvertrag von Trianon nach dem Ersten Weltkrieg eröffnete eine neue Epoche in der Geschichte der griechisch-katholischen Ungarn. In dem in neue Grenzen gezwängten Ungarn war eine einzige katholische Verwaltungseinheit des byzantinischen Ritus verblieben, die Diözese Hajdúdorog. Das Zahlenverhältnis der griechisch-katholischen Gläubigen innerhalb der Gesamtbevölkerung war radikal gefallen, was zu einem weiteren Rückgang ihres auch zuvor nicht bedeutenden gesellschaftlichen Einflusses führte. Die Wegsuche der griechisch-katholischen Ungarn zwischen den zwei Weltkriegen, die Schicksalsprüfungen in den Jahrzehnten der kommunistischen Diktatur und die Ereignisse und Lehren der zwei Jahrzehnte nach der Wende von 1989 verdienen eine eigene Studie.

72 Dokumente: ASV Arch. Nunz. Vienna busta 797. fasc. 9/2. fol. 300–317.

Katholiken des byzantinischen Ritus in Ungarn

II. Teil: Von 1920 bis 1989*

Die Auswirkungen des Friedensvertrages von Trianon, der den Ersten Weltkrieg formal beendete, erschütterten auch die Diözese von Hajdúdorog grundlegend. Die Anzahl der Pfarreien ging um die Hälfte zurück. 75 Kirchengemeinden gingen an Rumänien, 4 an die Tschechoslowakei. Neben den 82 Kirchengemeinden von Hajdúdorog verblieben 20 von Prešov (Preschau, Eperjes) und eine von Mukačevo (Munkács, Munkatsch) bei Ungarn. Zusätzlich zu den schweren territorialen Verlusten mußten die ungarischen griechisch-katholischen Christen auch die Folgen eines spektakulären Rückgangs ihres gesellschaftlichen Gewichts und ihrer gesellschaftlichen Beurteilung hinnehmen. Während vor dem Ersten Weltkrieg 9,8% der Bevölkerung Ungarns noch griechisch-katholisch war, ging dieser Anteil 1920 auf 2,2% zurück. Diese Tatsache sowie die wirtschaftlichen Probleme des Landes stellten ein ernstes Hindernis für die Einhaltung der Verpflichtungen dar, die die Regierung im Jahre 1912 eingegangen war, und infolgedessen auch für die Entwicklung der Diözese Hajdúdorog.[1]

Die grundlegende Änderung der Situation in der Diözese Hajdúdorog bewog die Vertreter der Ostkirchenkongregation dazu, die Möglichkeit einer wesentlichen Änderung der Gründungsbulle (Christifideles graeci, 1912) anzuregen.[2] Der Gang der Ereignisse beginnt mit einem Brief des Sekretärs dieser Kongregation, Kardinal Nicoló Marini, vom 6. März 1922,

---

*Teil I dieses Beitrags (Untertitel: Von den Anfängen bis 1920) wurde veröffentlicht in: Ostkirchliche Studien 62 (2013) 281–309. Der Aufsatz entstand im Rahmen des Forschungsprojektes der Forschungsgruppe „Lendület/Momentum" der Akademie der Wissenschaften Ungarns an der Griechisch-katholischen Theologischen Hochschule St. Athanasius und ist eine wissenschaftlich überarbeitete und mit neuen Forschungsergebnissen ergänzte Fassung von: *Tamás Véghseő,* Útjaink – történeti visszatekintés, in: *Ders. – Szilveszter Terdik,* "... minden utamat már előre láttad". Görögkatolikusok Magyarországon, Strasbourg 2012, 6–112, hier 52–112; engl. Parallelversion: *Tamás Véghseő,* Our paths – A historical retrospection, in: Ders. – Szilveszter Terdik, "…you have foreseen all of my paths…". Byzantine Rite Catholics in Hungary, Strasbourg, 2012, 6–112, hier 52–112.

1 *István Pirigyi,* A magyarországi görögkatolikusok története [Die Geschichte der griechisch-katholischen Christen in Ungarn], Bd. 2, Nyíregyháza, 1991, 123.

2 Konvolut: ASV Arch. Nunz. Budapest, Busta 5. fasc. 7/9. Hajdúdorog. fol. 615–648.

der an den Apostolischen Nuntius in Budapest, Lorenzo Schioppa adressiert war. Gegenstand des Briefs ist ausdrücklich die Liturgiesprache der Diözese Hajdúdorog. Der Sekretär zitierte die einschlägige Bestimmung der Bulle „Christifideles graeci", wonach die Liturgiesprache der neu gegründeten Diözese das Altgriechische sei, und der Gebrauch der Volkssprache nur in dem Maße bestehen dürfe, wie dies in der lateinischen Kirche zulässig sei. Der Klerus müsse das Altgriechische innerhalb von drei Jahren erlernen – so ein weiteres Zitat des Sekretärs aus der Gründungsbulle. Er schloß das Zitat mit dem bereits aus der Gründungsbulle wohlbekannten Verbot: der Gebrauch des Ungarischen werde in der Heiligen Liturgie niemals gestattet.

Die Einführung des Altgriechischen als Liturgiesprache wurde von Kardinal Marini damit erklärt, daß in den Kirchengemeinden, die zwar ungarischsprachig, aber ruthenischer oder rumänischer Herkunft waren, und für die die Diözese Hajdúdorog aufgrund des beharrlichen Auftretens der ungarischen Regierung ins Leben gerufen wurde, der Gebrauch der ungarischen Sprache willkürlich und unter Nichtberücksichtigung der Verbote des Heiligen Stuhls eingeführt wurde. Deswegen sei es notwendig gewesen, dies in der Gründungsbulle zu verbieten und eine Sprache zu finden, die keine Gemeinde ruthenischer oder rumänischer Herkunft gegenüber den anderen bevorzugen würde. Deswegen habe der Heilige Stuhl die Einführung des Altgriechischen beschlossen, das zwar mit der byzantinischen Tradition verbunden ist, aber in dieser speziellen Lage doch als neutral bezeichnet werden könne. Der Sekretär wies auch darauf hin, daß die Ostkirchenkongregation sofort nach der Gründung der Diözese griechischsprachige liturgische Bücher dem Bischof von Hajdúdorog geschickt habe, um sich auf Grundlage dieser um die Herausgabe von liturgischen Büchern der neuerrichteten Diözese auf Kosten der ungarischen Regierung zu kümmern. Nach Ablauf der ersten drei Jahre wurde festgestellt, daß für die Einführung des Altgriechischen als Liturgiesprache im Grunde nichts unternommen worden war, weswegen der Heilige Stuhl eine weitere Übergangszeit von vier Jahren bewilligte.

Der Erste Weltkrieg richtete jedoch schwere Schäden in der Diözese von Hajdúdorog an. Das energische Vorgehen der rumänischen Bischöfe führte dazu, daß die Diözese die Pfarreien, die ihr bei der Gründung aus rumänischen Diözesen angeschlossen worden waren, sofort verlor. Der Sekretär stellte fest, daß innerhalb der neuen Staatsgrenzen nur solche Pfarreien in der Diözese Hajdúdorog blieben, die ursprünglich zu den Diözesen Mu-

kačevo und Prešov (Preschau, Eperjes) gehörten, also ruthenischen Ursprungs waren.[3]

Nun kam Kardinal Marini zum Wesentlichen: da sich die geopolitische Situation zu verfestigen schien und es zur Einführung des Altgriechischen in der Diözese von Hajdúdorog kaum Möglichkeiten gab, beabsichtigten die Kardinäle der Ostkirchenk*ongregation* dem Papst eine Änderung der Bulle Christifideles graeci vorzuschlagen. Ihrer Ansicht nach würde die Änderung die ruthenische (genauer gesagt: die kirchenslavische) Sprache als liturgische Sprache der Diözese von Hajdúdorog vorschreiben, denn sie sei die ursprüngliche liturgische Sprache von allen bzw. nahezu allen Pfarreien. Sie seien sich wiederum auch darüber im klaren, daß dies die Mißbilligung der ungarischen Regierung hervorrufen würde; und zwar gerade zu einem Zeitpunkt, da der Staat dem Vernehmen nach die Fragen der Dotation der Diözese, unter anderem durch die Errichtung eines Priesterseminars regeln wollte. Der Kardinal schloß seinen Brief mit einer Weisung an den Nuntius: er solle die mögliche Reaktion der ungarischen Regierung eruieren und die Meinung des Primas sowie des Bischofs von Hajdúdorog, István Miklósy einholen, wobei in dieser Angelegenheit besondere Vorsicht geboten sei.

Die Antwort der ungarischen Regierung wurde von János Csiszárik, einem Kanoniker von Veszprém und Ministerialrat im Außenministerium formuliert, der aus einer griechisch-katholischen Familie stammte. Er begann seine Stellungnahme mit der Feststellung, daß – bis auf wenige Ausnahmen – nur diejenigen Pfarreien, deren Angehörige ungarischer Muttersprache waren, an die Diözese Hajdúdorog angeschlossen wurden. In Folge des verlorenen Krieges fiel zwar ein bedeutender Anteil der Pfarreien der Diözese vorübergehend unter die Jurisdiktion rumänischer Diözesen, der Ministerialrat hielt es aber für wichtig, daß sie – mit Unterstützung von Vikaren – wieder von Bischof Miklósy verwaltet werden sollten. Falls dies nicht möglich sei, sollten diese griechisch-katholischen Pfarreien unter die Jurisdiktion des Bischofs von Siebenbürgen fallen. Csiszárik wies darauf hin, daß der Heilige Stuhl weder auf die diesbezüglichen Ersuchen des Bischofs von Hajdúdorog, noch auf die der ihn unterstützenden ungarischen Regierung geantwortet habe und die Frage der Einführung des Kirchenslavischen gerade in dem Moment vorbringe, in dem die ungarische Nation unter den Auswirkungen der „slavischen Politik" leide. Seiner Ansicht nach würde die öffentliche Meinung die Änderung der Liturgiesprache der Diözese von Hajdúdorog sicherlich als einen Erfolg der „slavischen Politik" bewerten. Er hielt es für ungünstig, wenn der Heilige Stuhl in Un-

3 Ein Tatsachenirrtum, denn auch ehemalige Pfarreien des Bistums Oradea blieben bei Ungarn.

garn als Befürworter der Slavisierung der griechisch-katholischen Ungarn angesehen werde. Tatsache sei, daß die Öffentlichkeit den Heiligen Stuhl bereits auf der Seite der Gegner von Ungarn sehe.

Er merkte auch an, daß die griechisch-katholischen Ungarn die Entscheidung des Heiligen Stuhles, ihre Muttersprache nicht benutzen zu dürfen, beherrscht angenommen und das Altgriechische als Liturgiesprache akzeptiert haben, obwohl sie die Erfahrung machten, daß der Heilige Stuhl den Gebrauch der Muttersprache in der Liturgie bei den Rumänen duldete. Das rief bei vielen das Gefühl hervor, daß der Heilige Stuhl die griechisch-katholischen Ungarn als Stiefkinder behandle, die Rumänen aber als seine wahren und leiblichen Kinder. Der Bischof von Hajdúdorog habe sich stets bemüht, diese Gefühle zu mildern. Er habe auch die Pflicht zur Einführung des Altgriechischen ernst genommen und von seinen Priestern streng verlangt, die Teile des Eucharistischen Kanons der Heiligen Liturgie auf altgriechisch zu sprechen.

Der Ministerialrat betonte ferner, daß die Einführung des Kirchenslavischen auch auf praktische Schwierigkeiten stoßen würde, da nur mehr die ältesten Priester diese Sprache kennen würden. Wenn der Heilige Stuhl die griechisch-katholischen Christen in Ungarn – trotz praktischer Probleme und ihrer Abneigung gegenüber dem Kirchenslavischen – dennoch dazu verpflichten würde, die Heilige Liturgie in dieser Sprache zu zelebrieren, könnte dies leicht zu einer Spaltung führen. Denn die orthodoxe Kirche sei bereit, die nationalen Bedürfnisse der Ungarn auch im Bereich der Liturgie zu befriedigen. Csiszárik richtete die Aufmerksamkeit darauf, daß die Orthodoxen schon in der Zeit, als die Diözese Hajdúdorog in ihren ersten Lebensjahren stand, an der Errichtung eines Bistums mit ungarischer Liturgiesprache arbeiteten und die Umsetzung ihrer Pläne nur durch die Wirren der Räterepublik verhindert wurde. Laut Csiszárik würde die benachbarte Tschechoslowakei den Plan der Ostkirchenkongregation begrüßen und ihre „Fühler“ in Richtung der von der Slavisierung bedrohten ungarischen griechisch-katholischen Christen ausstrekken. Der Ministerialrat erwähnte unter den möglichen Gefahren auch den Protestantismus. Er sei überzeugt, daß die Einführung der kirchenslavischen Sprache die Gläubigen so sehr enttäuschen würde, daß viele von ihnen eher den Protestantismus annehmen würden. Er gehe sogar davon aus, daß viele römisch-katholische Gläubige als Zeichen des Protests eine ähnliche Entscheidung treffen würden. Am Ende seines Schreibens wies Csiszárik auch darauf hin, daß die ungarische Regierung gerade an der Regelung der Dotation der Diözese arbeite, und auch gute Aussichten auf Errichtung eines griechisch-katholischen Priesterseminars bestünden. All dies sei aber von der Idee der Einführung des Kirchenslavischen ernsthaft gefährdet, denn die ungarische

Regierung würde nie eine Diözese unterstützen, die im Dienst der Slavisierung der Ungarn stünde.

Auch Fürstprimas János Csernoch teilte die entschiedene Gegenansicht von Ministerialrat Csiszárik. Er stellte fest, daß der Vorschlag der Kongregation unüberlegt und gefährlich sei. Er erinnerte daran, daß die Errichtung der Diözese Hajdúdorog gerade deswegen notwendig gewesen sei, weil sich die ungarischen griechisch-katholischen Gläubigen von der rumänischen und der kirchenslavischen Sprache befreien wollten. Ihr Wunsch, ähnlich wie die Rumänen die eigene Muttersprache in der Liturgie verwenden zu dürfen, fand kein Gehör beim Heiligen Stuhl. Aber die ungarische Regierung unterstützte ihr Anliegen, denn das Rumänische und das Kirchenslavische als Liturgiesprachen gefährdeten die nationale Identität der griechisch-katholischen Christen in Ungarn. Während den Verhandlungen mit dem katholischen Episkopat tauchte der Gedanke auf, daß die Liturgiesprache für die neue griechisch-katholische Diözese das Altgriechische sein sollte, das keine ethnischen Probleme bereiten würde.

Der entschiedene Widerstand tat seine Wirkung, und die Frage der Einführung des Kirchenslavischen wurde im liturgischen Leben der Diözese Hajdúdorog nie mehr in Erwägung gezogen.

Während der Friedensverhandlungen nach dem Ersten Weltkrieg berücksichtigten die Entscheidungsträger bei der Festlegung der neuen Staatsgrenzen vor allem wirtschaftliche und ethnische Aspekte. Da die Verwaltungsaspekte einer Diözese nicht vorrangig waren, trennten die neuen Grenzen oft Kirchengemeinden von ihren Bistumssitzen. Die dadurch entstandenen Probleme versuchte der Apostolische Heilige Stuhl durch die Einrichtung provisorischer Kirchenverwaltungseinheiten zu bewältigen.

Nach dem Friedensvertrag von Trianon verblieben 20 Pfarreien aus der Diözese von Prešov und eine von Mukačevo in Ungarn. Über ihr Schicksal entschied der Apostolische Heilige Stuhl im Sommer 1924 aufgrund der genannten Aspekte und mit Rücksicht auf die Person der betroffenen Bischöfe.[4] Die stark antikatholische Regierung der Tschechoslowakei

4 Siehe als eine kurze Geschichte des Apostolischen Exarchats Miskolc: *István Szántay-Szémán,* A Miskolci Apostoli Kormányzóság első tizenöt éve (1925–1940) [Die ersten fünfzehn Jahre der Apostolischen Administratur Miskolc (1925–1940)], in: A Miskolci Görög Szertartású Katholikus Apostoli Kormányzóság története, területi és személyi adatai fennállásának 15. éves évfordulóján [Die Geschichte, territoriale und persönliche Daten der Katholischen Apostolischen Administratur des griechischen Ritus Miskolc, zum fünfzehnjährigen Jubiläum ihres Bestehens], Miskolc, 1940, 3–21; *Ders.,* Tizenöt éves a Miskolci Görögkatolikus Apostoli Kormányzóság [15 Jahre griechisch-katholische Apostolische Administratur Miskolc], in: Keleti Egyház [Östliche Kirche] 1940, Nr. 11, 235–238.

strebte nicht nur danach, die in der „ungarischen Ära" ernannten Bischöfe (sowohl des lateinischen, als auch des griechischen Ritus) zu entfernen, sondern durch die Unterstützung der schismatischen Bewegung auch die griechisch-katholische Kirche zu schwächen. Der Bischof von Prešov, István Novák, hatte noch vor der Festlegung der neuen Staatsgrenzen seinen Bischofssitz verlassen und überließ seinem Vikar die Verwaltung der Diözese. Der Papst enthob 1920 den mittlerweile in Budapest ansässig gewordenen Bischof seines Amtes. Dieser lehnte die vom Heiligen Stuhl angebotene Hilfe ab und entschied sich – trotz seines jungen Alters – für den Rücktritt.[5] Der Bischof von Mukačevo, Antal Papp, blieb hingegen in Užhorod (Ungwar, Ungvár). Seine Person wurde (wie bei seinen meisten Bischofskollegen) von der tschechoslowakischen Regierung aus politischen Gründen nicht akzeptiert. Dies gefährdete den Erfolg seiner Seelsorge- und Verwaltungstätigkeit. Darüber hinaus beunruhigten auch die Erfolge der schismatischen Bewegung den Heiligen Stuhl. Dieser war der Ansicht, daß Bischof Antal Papp, der während seines Besuches in Rom Anfang 1924 persönlich über die Umstände in seiner Diözese Bericht erstattete, nicht mehr Herr der Lage sei.[6]

Die Tschechoslowakei und der Heilige Stuhl nahmen 1923 diplomatische Beziehungen auf, was dazu führte, daß in Prag ein päpstlicher Botschafter seinen Dienst antrat. Deshalb brachte Nuntius Francesco Marmaggi die Anordnung von Papst Pius XI. über die Diözese von Mukačevo und deren Bischof den Betroffenen zur Kenntnis. Der Nuntius erließ auf Anweisung des Staatssekretariats am 4. Juni 1924 ein Dekret, in dem Papst Pius XI. Antal Papp zum Titularerzbischof von Cizico ernannte und für die in Ungarn verbliebenen Pfarreien der Diözesen von Prešov und Mukačevo eine Apostolische Administratur errichtete. An deren Spitze wurde mit Wirkung vom 1. Juli 1924 Erzbischof Papp als Administrator berufen und die Diözese Mukačevo mit Wirkung vom selben Datum für vakant erklärt.

Das Dekret löste in Budapester Regierungskreisen Entsetzen aus, denn die Maßnahmen des Dekrets bezüglich den Pfarreien in Ungarn wurden –im Unterschied zur bisherigen Praxis – ohne Konsultation mit der ungarischen Regierung verabschiedet. Nach Einschätzung Budapests, worüber die Presse auch umfangreich berichtete, ergriff damit der Heilige Stuhl Partei für die mit Ungarn verfeindete Tschechoslowakei. Die ungarischen

---

5 Fall Bischof István Novák: ASV Arch. Nunz. Budapest, Busta 5. fasc. 7/7 Eperjes. fol. 591–605, sowie ASV Arch. Nunz. Budapest, Busta 11. fasc. 11/6 (8) Eperjes. fol. 440–466.

6 Akten des Falles Antal Papp: ASV Arch. Nunz. Budapest, Busta 11. fasc. 11/6 (9) Munkács. fol. 467–497.

Behörden versuchten die Umsetzung des Dekrets dadurch zu verhindern, daß sie Erzbischof Antal Papp trotz wiederholter Forderungen keinen Reisepaß ausstellten. Sie ermutigten ihn – aus politischen Motiven – auch seine Abschiebung durch die tschechoslowakischen Behörden abzuwarten.

Die Errichtung der Apostolischen Administratur überraschte auch den Klerus der betroffenen Pfarreien. Denn sie favorisierten unter der Führung von Dekan Endre Mocsár, den Pfarrer von Homrogd, einen Anschluß an die Diözese von Hajdúdorog oder die Errichtung eines Vikariats innerhalb der Diözese. Dieses Vorhaben machte sich auch Antal Vaskovics, der Pfarrer von Múcsony zu eigen, der als Generalvikar zwanzig Pfarreien von Prešov verwaltete. István Szémán (ab 1934 Szántay-Szémán), ein nach Ungarn übersiedelter ehemaliger Hauptschulinspektor der Diözese von Prešov, argumentierte dagegen in seinen dem Fürstprimas János Csernoch eingereichten Memoiren für die Selbständigkeit, die der Erhaltung des provisorischen Charakters der entstandenen Situation – im Einklang mit dem Standpunkt des Heiligen Stuhls – besser dienlich sei.[7]

Die Organisierung der errichteten Apostolischen Administratur verzögerte sich, solange die Unsicherheit um die Person des ernannten Administrators ungelöst blieb. Die ungarische Regierung wollte das Handeln des Heiligen Stuhles und des tschechoslowakischen Staates nicht durch Erteilung einer Einreiseerlaubnis rechtfertigen, und hielt unter allen Umständen das Abwarten einer Ausweisung für zweckmäßig. Dies hätte nämlich der Weltöffentlichkeit eine repressive Politik der Tschechoslowakei vor Augen führen können. Auch wäre auf internationaler Ebene die Last der Erhaltung des Bischofs dem ausweisenden Staat zugeschoben worden. Inzwischen genoß Erzbischof Antal Papp die Gastfreundschaft seines Nachfolgers, Péter Gebé, in Užhorod und war sich im klaren darüber, daß der Prozeß bereits nicht mehr rückgängig zu machen war und er die Tschechoslowakei trotz des Widerstandes der ungarischen Regierung bald verlassen müßte. Jedoch wußte er auch, daß man die politischen Interessen der ungarischen Regierung nicht außer Acht lassen dürfe, denn seine Tätigkeit in Ungarn sowie die Anerkennung der Apostolischen Administration hing vom ungarischen Staat ab. Am 1. September 1925 erhielt der Erzbischof ein 10-Tages-Ultimatum von den tschechoslowakischen Behörden, das Land zu verlassen. Die ungarische Regierung ließ ihm über den Budapester Nuntius – außerhalb diplomatischer Kanäle – ausrichten, daß die ungarischen Grenzschutzbehörden bei seiner Ausweisung eine Demarche unternehmen würden, die Einreise ins Land werde ihm aber nicht verweigert. Vor diesem Hintergrund kam es am 11. September 1925 unter deutlicher Polizeipräsenz

7 *Pirigyi,* A magyarországi görögkatolikusok története (wie Anm. 1), 206.

und großem Presseaufgebot zur Ausweisung und Abschiebung von Erzbischof Papp.

Der Erzbischof ging zuerst nach Budapest, zog dann nach Miskolc und übernahm schließlich am 27. Oktober 1925 die Leitung der Administratur. Als Ersatz für das Domkapitel schuf er das Konsultorenkollegium. Die ungarische Regierung stimmte nach einigem Zögern zu, die Pfründe der Abtei von Tapolca, die er als Bischof von Mukačevo als seine persönliche Pfründe bezog, behalten zu dürfen.

Im Zuge der Organisierung der Apostolischen Administratur bestand das erste anzugehende Problem in der Auswahl ihres Sitzes. Die Stadt Miskolc schien zwar in jeder Hinsicht geeignet zu sein, sie gehörte aber zur Diözese Hajdúdorog. Deshalb beantragte das Konsultorenkollegium beim Heiligen Stuhl mit dem Schreiben vom 9. November 1925 – mit Unterstützung von Erzbischof Papp – die Umordnung der Pfarrei von Miskolc in die Apostolische Administratur und die Erhebung der Kirche am Búza-Platz zur Kathedrale.[8] Der gleiche Aspekt, der zur Errichtung der Apostolischen Administratur führte, wurde in diesem Fall zu einem Hindernis für die Entwicklung dieser neuen kirchlichen Verwaltungseinheit. Der Heilige Stuhl wies nämlich den Antrag der Konsultoren damit ab, daß der provisorische Charakter der Apostolischen Administratur keine Gebietserweiterung rechtfertige. Der Heilige Stuhl beharrte auch bei späteren Versuchen (1929 und 1938) des Administrators auf diesem Standpunkt.

Die späteren historischen Ereignisse rechtfertigen den Standpunkt des Heiligen Stuhls. Die Zahl der Pfarreien in der Administratur stieg nicht nur in Folge einer natürlichen Entwicklung (bis 1945 wurden fünf neue Pfarreien errichtet) an, sondern auch durch die Änderungen der Staatsgrenzen. In den nach dem Ersten Wiener Schiedsspruch (1938) nach Ungarn zurückgekehrten Gebieten fielen sechs Pfarreien des zur Diözese Prešov gehörenden Dekanats Košice, und nach der Rückeroberung Transkarpatiens (1939) fünf weitere Pfarreien an die Administratur. Gleichzeitig kehrten Rudabányácska (ursprünglich in der Diözese Mukačevo) und Beregdaróc (zum Zeitpunkt der Errichtung nur eine Filiale) in ihre Mutterdiözesen zurück. Erzbischof Antal Papp erlebte es wegen seines Todes am 24. Dezember 1945 nicht mehr, daß diese Pfarreien infolge von Grenzkorrekturen nach dem Zweiten Weltkrieg in die Diözese Prešov heimkehrten, und die wieder in Ungarn verbliebenen Pfarreien von Rudabányácska und Beregdaróc nunmehr in die Diözese Hajdúdorog eingereiht wurden.

Diese letzte Entscheidung und die Tatsache, daß Pius XII. am 14. Oktober 1946 Miklós Dudás, den Bischof von Hajdúdorog, zum Apostolischen

8 Akten des Falles: ASV Arch. Nunz. Budapest, Busta 14. fasc. 8/5. fol. 300–316.

Administrator ernannte (in der Übergangszeit führte István Szántay-Szémán als Generalvikar das Exarchat), weisen darauf hin, daß der Heilige Stuhl mit dem Ende des Provisoriums rechnete. Die endgültige Regelung wurde aber von den ungarischen innenpolitischen Ereignissen (kommunistische Machtübernahme und ein Frontalangriff auf die Kirchen) verhindert, und die Apostolische Administratur von Miskolc bewahrte ihre Selbständigkeit. Seit der Ernennung von Miklós Dudás zum Administrator führte der jeweilige Bischof von Hajdúdorog bis zur Ernennung von Atanáz Orosz zum Bischof bzw. Exarchen 2011 das Exarchat als Administrator.

Der Argwohn gegenüber den griechisch-katholischen Christen wuchs in der ungarischen Gesellschaft, die unter dem Schock des Friedensvertrages von Trianon stand. Es erwachte wieder die Vorstellung, wonach ein „vertrauenswürdiger" Ungar nicht dem byzantinischen Ritus angehören könne.[9] Da dies auch im Alltag zum Ausdruck kam (so hingen z. B. in der öffentlichen Verwaltung auch Anstellung und Aufstieg davon ab), kamen sehr viele griechisch-katholische Gläubige bei der Gestaltung ihrer individuellen Lebensstrategie zur Entscheidung, ihren Ritus zu verlassen. Der Rituswechsel wurde dadurch erleichtert, daß die Ostkirchenk*ongregation* diese Angelegenheit ab 1929 in die Kompetenz der Nuntien übertrug, was eine bedeutsame Änderung im Vergleich zur früheren Praxis darstellte.[10] Unter den Unterlagen der Nuntiatur in Budapest finden wir dicke Akten aus den 1930er Jahren, gefüllt mit Übertrittsanträgen, deren Großteil mit Eheschließungen verbunden war.[11] In diesen Fällen begründet die eheschließende Person den Antrag damit, daß die Familie des zukünftigen Ehepartners sie/ihn sonst nicht aufnehmen würde. Diese Rituswechsel dezimierten die Anzahl der griechisch-katholischen Intellektuellen, denn vor allem Stadtbewohner trafen diese Entscheidung. Bischof Miklósy versuchte diese Welle von Rituswechseln durch die Verweigerung der Ausstellung von Entlaßscheinen („episcopus a quo") zu bremsen, konnte aber damit nur die Antipathie der lateinischen Bischöfe auslösen, die im Wechsel zum „hö-

9 Mátyás Matolcsy, Abgeordneter der Kleinwirtepartei, beanstandete in seiner Parlamentsrede, daß bei der Ansiedlung des Károlyi-Gutes im Komitat Szatmár auch griechisch-katholische Knechte zu Grundbesitzen kamen. Seiner Meinung nach wäre es wünschenswert, wenn in der Nähe der rumänischen Grenze nur „rein ungarischrassige, ganz zuverlässige, unzweifelhaft der ungarischen Rasse zugehörige Menschen zu Grundbesitz gelangen würden." Zitiert bei: *Pirigyi,* A magyarországi görögkatolikus története (wie Anm. 1), 129.

10 Bis dahin mußten Anträge in Rom unterbreitet werden. Diese Anordnung wurde 1940 zurückgezogen. Siehe *Antal Szlávik,* Sajátjogú egyháztagság. Normafejlődés és aktuális kérdések [Kirchenmitgliedschaft eigenen Rechts. Normenentwicklung und aktuelle Fragen], Budapest, 2006, 171–172.

11 Z.B. ASV Arch. Nunz. Budapest, Busta 54. 1937 fasc. 2/1–5. fol. 235–533.

herrangigen" lateinischen Ritus meistens einen natürlichen Prozeß sahen. Die ernste Konsequenz des Widerstandes von Bischof Miklósy war seine völlige Isolation im Episkopat. Außerdem änderte sich seine royalistische politische Einstellung nicht einmal mit der fortschreitenden Konsolidation des Horthy-Regimes. Dadurch geriet er mit der Regierung, die ansonsten die Kirchen großzügig förderte, in Konflikt. Ein gutes Beispiel dafür, wie schädlich dies wirklich war, lieferte die Vereitelung der Errichtung eines Priesterseminars in der Diözese und einer griechisch-katholischen theologischen Fakultät, obwohl beide großzügig im Zuge der Kulturpolitik unter Kunó Klébersberg angeboten wurden. Bischof Miklósy lehnte diese Geste mit Bezugnahme darauf ab, daß er den von der Regierung vorgeschlagenen Ort in Szeged (wo nach der Umsiedelung der Universität von Klausenburg ein neues Universitätszentrum errichtet wurde) nicht für geeignet hielt. Die Beziehungen von Bischof Miklósy verschlechterten sich nicht nur zu den Bischöfen des lateinischen Ritus und der Regierung. Er hatte seit der Gründung der Apostolischen Administratur von Miskolc auch zahlreiche Konflikte mit Erzbischof Antal Papp. Ein Grund ihrer Meinungsverschiedenheiten lag in der Zugehörigkeit der Pfarrei von Miskolc. Wie bereits erwähnt, bemühte sich das Konsultorenkollegium der Administratur mit Einverständnis des Erzbischofs darum, Miskolc aus der Diözese von Hajdúdorog in die Administratur zu versetzen. Da dies von Bischof Miklósy erfolgreich verhindert wurde, konnte Erzbischof Antal Papp nur als Gast in der Pfarrkirche von Miskolc Messe zelebrieren. Eine andere Ursache ihres Konflikts war der Gebrauch der Liturgiesprache. Nach dem Weltkrieg verbreitete sich in den Pfarreien der Diözese von Hajdúdorog immer mehr die ungarische Sprache. Die Führungspersönlichkeiten der Diözese bemühten sich stetig darum, daß die Diözese Hajdúdorog im öffentlichen Gespräch wie auch in der Amtssprache als eine „ungarische" Diözese bezeichnet werde. Die Rundfunkübertragungen von Gottesdiensten ab den 1930er Jahren unterstützten diese Bemühungen. Erzbischof Antal Papp war aber ein Befürworter der kirchenslavischen Liturgie, obwohl an seinem Ungartum und seiner Loyalität gegenüber dem ungarischen Staat nie jemand zweifelte. Er nahm mißbilligend zur Kenntnis, daß der Anspruch auf den Gebrauch der ungarischen Sprache auch in den Pfarreien der Administratur auftrat, und einige Gläubigen sogar bei Reichsverweser Horthy auf die Aufgabe der kirchenslavischen Sprache und die Einführung des Ungarischen drängten. Aufgrund früherer Erfahrungen entwickelte sich seine Überzeugung, daß die tschechoslowakische Regierung durch die Unterstützung der schismatischen Bewegung die Diözesen Prešov und Mukačevo auflösen werde, und daher die Apostolische Administratur die einzige Kirchenverwaltungseinheit mit kirchenslavischer Sprache sein werde. Auch seiner für

die Bewahrung der kirchenslavischen liturgischen Tradition empfundene Verantwortung trug dazu bei, daß er die totale Verdrängung des Kirchenslavischen aus den Kirchen der Administratur – solange es möglich war – zu verhindern versuchte.[12]

Als Bischof Miklósy am 29. Oktober 1937 starb, war der wichtigste Aspekt für die Bestimmung des Nachfolgers, daß der neue Bischof nicht nur agil sein sollte und fähig, die nach einhelliger Auffassung in eine tiefe Krise geratene griechisch-katholische Kirche zu erneuern, sondern auch über die sowohl für das Handeln im Bereich der Politik als für die Zusammenarbeit mit den Bischöfen des lateinischen Ritus erforderliche Kompromißbereitschaft verfügen sollte.

Nach dem Tod von Bischof Miklósy blieb der Bischofsstuhl von Hajdúdorog etwa 1,5 Jahre lang unbesetzt. Bis der Heilige Stuhl und die ungarische Regierung einen geeigneten Nachfolger fanden, wurde die Diözese von Vikar Jenő Bányay verwaltet.

Während der Sedisvakanz fand der 34. Eucharistische Weltkongreß statt, der vom 24. bis zum 28. Mai 1938 in Budapest veranstaltet wurde. Während sich die griechisch-katholischen Christen auf das international herausragende katholische Ereignis dieser Ära vorbereiteten, taten sie – vor allem dank der Organisationsarbeit von Prälat István Szántay-Szémán – alles dafür, daß „unsere östliche Kirche im Rahmen dieses Kongresses eine solche repräsentative Rolle übernehme, die die Gleichberechtigung zwischen den westlichen und östlichen Riten vor der ganzen Welt überzeugend demonstriert."[13] Der gelehrte Vikar der Apostolischen Administratur von Miskolc erreichte es, daß eine griechisch-katholische Heilige Liturgie und eine griechisch-katholische feierliche Sitzung in das Kongreßprogramm aufgenommen wurden. Die Heilige Liturgie in griechischer Sprache fand am 27. Mai in der St.-Stephans-Basilika statt: sie wurde vom Athener Exarchen Georges Calavassy, dem Istanbuler Exarchen Denys Leonid Varouhas, dem sofioter Exarchen Kyril Stefan Kurteff und István Szán-

---

12 Siehe auch: *Tamás Véghseő,* A „Rakaca-Affér". Adalék az Apostoli Szék és a magyar görögkatolikusok kapcsolataihoz a két világháború között [Die „Affäre Rakaca". Ein Beitrag zur Geschichte der Beziehungen zwischen dem Heiligen Stuhl und den griechisch-katholischen Christen in Ungarn in der Zwischenkriegszeit], in: *Péter Tusor – Kornél Szovák – Tamás Fedeles* (Hrsg.), Magyarország és a római Szentszék II. Vatikáni magyar kutatások a 21. században [Ungarn und der Hl. Römische Stuhl II. Vatikanische ungarische Forschungen im 21. Jh.], Budapest – Róma 2017, 377–394.

13 *István Szántay-Szémán,* Az Eucharisztikus Kongresszus és a keleti egyesült egyház [Der Eucharistische Kongreß und die unierte Ostkirche], in: Keleti Egyház 1938, Heft. 5, 142–145.

tay-Szémán zelebriert. Anwesend war auch der päpstliche Legat Eugenio Pacelli (später Pius XII.), der auch gewisse Teile der Liturgie intonisierte.[14]

Nach dem Tod von Bischof Miklósy begann der Heilige Stuhl unverzüglich mit der ungarischen Regierung Verhandlungen zu führen und von einflußreichen ungarischen Kirchenmännern Stellungnahmen und Vorschläge einzuholen.[15] Ferenc Luttor, ungarischer Botschaftsrat beim Heiligen Stuhl, favorisierte die Ernennung von Antal Papp, die *Kongregation* für die orientalischen Kirchen verwarf dies jedoch wegen des hohen Alters des Erzbischofs bald. Bezeichnend für die allgemeine Anerkennung von István Szántay-Szémán war, daß die Ostkirchenk*ongregation* auch über ihn Informationen einholen ließ. Die in Rom eingetroffenen Stellungnahmen über ihn waren notwendigerweise kurz: da er ein Priester mit Familie war, kam er nicht als Bewerber in Frage. Unter den Basilianern tauchten die Namen von János Imre Liki und Miklós Dudás mit der Bemerkung auf, daß der letztere dem Diözesanklerus bereits gut bekannt sei und daß man ihn auch gerne akzeptieren würde. Die Tugenden und Kenntnisse von János Imre Liki waren zwar allgemein anerkannt, er war aber weniger bekannt, da er in diesen Jahren im Dienste seines Ordens vor allem in der Tschechoslowakei tätig war. Der Kandidat des Heiligen Stuhls war der für die in den Vereinigten Staaten lebenden griechisch-katholischen Gläubigen zuständige Bischof Basil Takacs (Takach). Gemäß bewährter diplomatischer Praxis erfolgte die Auswahl der Bischöfe in der Weise, daß ein Vertreter der Regierung die Namensliste der für sie annehmbaren Kandidaten der Nuntiatur in Budapest übermittelte. Der Heilige Stuhl prüfte zuerst diese Namensliste und unterbreitete dann seinen eigenen Vorschlag. Am 17. Dezember 1937 übermittelte der Außenminister an Nuntius Angelo Rotta die Note, welche die Namen von Takacs und Dudás beinhaltete. Am nächsten Tag suchte jedoch István Csáky, der Kabinettschef des Außenministers den Nuntius auf und signalisierte, daß die Namen auf der Liste versehentlich in falscher Reihenfolge angegeben seien, und der Spitzenkandidat der Regierung Dudás sei. Es tauchten jedoch auch mehrere Argumente gegen

14 *Jusztinián Serédi,* A XXXIV. Nemzetközi Eucharisztikus kongresszus emlékkönyve [Gedenkbuch des XXXIV. Internationalen Eucharistischen Kongresses], Budapest, 1938, 158–161.

15 Akten des Falles: ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 54. fasc. 2. ff. 260–279. és ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 57. fasc. 1. ff. 5–13. Siehe auch: *Tamás Véghseő,* Miklósy István hajdúdorogi püspök utódlása. Új adatok a budapesti nunciatúra levéltárából [Die Nachfolge von István Miklósy, Bischof von Hajdúdorog. Neue Hinweise aus dem Archiv der Apostolischen Nuntiatur in Budapest], in: *Péter Tusor* (Hrsg.), Magyarország és a római Szentszék (Források és távlatok). Tanulmányok Erdő bíboros tiszteletére [Ungarn und der Römische Hl. Stuhl (Quellen und Perspektiven). Studien zu Ehren von Kardinal Erdő], Budapest, – Rom 2012, 325–341.

die Kandidatur von Takacs auf, von denen die ungarische Regierung vor allem beängstigend fand, daß der aus Užhorod in die Vereinigten Staaten gelangte Bischof tschechoslowakischer Staatsbürger war. Die weiteren Diskussionen nahmen mehr als ein Jahr in Anspruch. Da die Nuntiatur in Budapest 1939 in den Besitz von Informationen gelangte, die für Bischof Takacs kompromittierend waren, entschied sich Pius XII. am 25. März 1939 schließlich für die Ernennung von Miklós Dudás.

Dieser wurde 1902 in Máriapócs geboren und trat 1920 dem Basilianerorden bei. Er absolvierte seine theologische Ausbildung in Rom und wurde 1927 von Bischof Miklósy zum Priester geweiht. Zuerst lehrte er im Studienhaus des Ordens in der Tschechoslowakei, später wurde er Klostervorsteher in Máriapócs. Ab 1933 war er Leiter des ungarischen Bezirks in der Provinz des Heiligen Nikolaus. Er gründete das Ordenshaus der Basilianer in Hajdúdorog, und siedelte die Basilianerinnen in Ungarn an. 1937/38 unternahm er eine wirkungsvolle Missionsrundreise in die Vereinigten Staaten. Erzbischof Antal Papp weihte Miklós Dudás am 14. Mai 1939 in der Gnadenkirche von Máriapócs zum Bischof, Mitkonsekratoren waren Endre Kriston, Weihbischof von Eger und der Weihbischof von Esztergom, Zoltán Meszlényi, der später den Märtyrertod erleiden sollte.

Der zum Zeitpunkt seiner Ernennung nur 37 Jahre alte Bischof machte sich mit jugendlichem Schwung ans Werk. „Meine oberhirtliche Mission und Zielsetzung ist, in unserer Diözese durch die Vertiefung und das Bewußtmachen des Glaubenslebens ein vollkommenes Volk für den Herrn bereit zu machen“ (Lk 1,17) – teilte er dem Diözesanklerus mit.[16] Er konnte nicht einmal erahnen, welch enorme Kräfte ihn an der Erfüllung seiner Mission während seines 33 Jahre dauernden Bischofsdienstes hindern würden. 27 Jahre nach der Gründung der Diözese war immer noch die Errichtung der grundlegenden Institutionen die wichtigste Aufgabe. Bischof Dudás begann bereits im Herbst 1939 Verhandlungen mit der ungarischen Regierung über den Institutionenaufbau zu führen. Seiner Vorstellung nach wollte er ein Priesterseminar im Bischofshaus errichten und den Bischofspalast an einem anderen Ort der Stadt aufbauen. Dieses Konzept wurde vom Ministerium akzeptiert, und der Bürgermeister von Nyíregyháza, Pál Szohor, kündigte seine Bereitschaft an, ein früheres Angebot der Stadt für den Aufbau einer Bischofsresidenz zu erfüllen. Das Ministerium drängte auf die Errichtung eines Bistumsinternats, bzw. auf die tatsächliche Einlösung des jahrzehnte zuvor getätigten Versprechens, die Ausbildung

16 Hirtenbrief von Bischof Miklós Dudás 5/1939, 1.

griechisch-katholischer Kantorenlehrer an der staatlichen Lehrerbildungsanstalt zu ermöglich.[17]

Die Umsetzung dieser umfangreichen Pläne wurde durch den Ausbruch des Zweiten Weltkrieges vereitelt. Von den geplanten Bauarbeiten konnte nur mit dem Bau der Bischofsresidenz an der Sóstói Straße begonnen werden. Das Gebäude wurde zwar unter gewaltigen Opfern bis zum Kriegsende fertig, der Bischof konnte es aber wegen der politischen Veränderungen nicht mehr in Gebrauch nehmen. Das Lyzeum und die Lehrerbildungsanstalt nahmen schließlich 1942 in Hajdúdorog unter ärmlichen Verhältnissen ihre Tätigkeiten auf. Auf Initiative des Bischofs war ein Jahr zuvor in dieser Stadt eine Volkshochschule gegründet worden. In dem ebendort befindlichen Ordenshaus der Basilianer nahm ein Schülerheim seine Tätigkeit auf, während die Basilianerinnen die Unterbringung der Schülerinnen in ihrem eigenen Gebäude sicherten. Auf Anregung des Religionslehrers Gyula Kovács nahm das Schülerheim zum Hl. Josaphat 1943 in Nyíregyháza in gemieteten Räumen seine Tätigkeit auf, ebenfalls unter ärmlichen Verhältnissen und mit einer geringen Schülerzahl.[18]

Bischof Dudás förderte auch den Ausbau der Organisation des KALOT (Landesverband katholischer Burschenvereine) und des KALÁSZ (Bund katholischer Mädchenzirkel) auf Diözesanebene.[19]

Die Seminaristenausbildung der Diözese erfolgte nach dem Wiederanschluß Transkarpatiens wieder im Priesterseminar von Užhorod, wo der spätere Märtyrer-Bischof Teodor Romža (Tódor Romzsa) geistlicher Leiter war. Die Möglichkeit einer intensiveren Beziehung zur Diözese Mukačevo bestand nur bis Herbst 1944; danach kehrten die Seminaristen in das zentrale Priesterseminar zurück. Ab Januar 1944, nach dem Tode von Bischof Sándor Sztojka, leitete Bischof Miklós Dudás auch die Diözese von Mukačevo als Apostolischer Administrator. Im September desselben Jahres weihte er Teodor Romža zum Bischof, dem er auch die tatsächliche Verwaltung der Diözese überließ.[20]

Die Schwierigkeiten der Kriegsjahre engten die Möglichkeiten des tatkräftigen Bischofs völlig ein, und die Entwicklung der Kriegsereignisse brachten sowohl ihn als auch die Gläubigen in immer größere Besorgnis. Bischof Dudás bemühte sich, diese bei Sühnewallfahrten, die zum Kirchweihfest von Máriapócs veranstaltet wurden, zu ermutigen. Die von der im Herbst 1944 Ungarn überrollende Sowjetarmee verübten Gewal-

---

17 *Pirigyi,* A magyarországi görögkatolikusok története (wie Anm. 1), 141–142.

18 Ebd., 177.

19 Ebd., 159.

20 Ebd., 141–142.

takte und Greueltaten gegen die Zivilbevölkerung ließen die schlimmsten Befürchtungen wahr werden. Bereits in der Winterzeit begann die Verschleppung der arbeitsfähigen Bevölkerung in die Sowjetunion, zur „malenkij robot“ [einer kleinen Arbeit, Red.], die für viele einem Todesurteil gleichkam. Während der Kampfhandlungen wurden vier Kirchen zerstört, acht weitere erlitten erhebliche Schäden. Nach dem Durchzug der Front begab sich Bischof Dudás sofort auf eine Rundreise, um seinen leidgeprüften Gläubigen Trost spenden zu können.[21] Nach dem Tod von Antal Papp zu Weihnachten 1945 ernannte Pius XII. am 14. Oktober 1946 Bischof Miklós Dudás zum Apostolischen Administrator des Miskolcer Exarchats, wodurch er zum alleinigen Oberhirten aller griechisch-katholischen Christen des Landes wurde und die gesamte Leitungsverantwortung auf seinen Schultern ruhte. Auch Bischof Dudás ernannte István Szántay-Szémán zum Generalvikar.

„In den schweren Tagen der Heimsuchung“[22] verkündete der Bischof die Feierlichkeiten anläßlich des Doppeljubiläums der griechisch-katholischen Kirche Ungarns: den 300. Jahrestag der Union von Užhorod und den 250. Jahrestag des ersten Tränenwunders in Máriapócs. Die zentralen Feierlichkeiten wurden in Máriapócs am 7. und 8. September, zum Kirchweihfest Mariä Geburt, abgehalten. Wegen der immer stärkeren Angriffe gegen die katholische Kirche, ihre Schulen sowie die Religionslehre waren die Feierlichkeiten nicht nur Ausdruck des dankbaren Gedenkens, sondern auch eine Manifestation des Zeugnisses, der Kirchentreue und des Zusammenhalts. Die Basilianerpatres bereiteten sich durch jahrelange Renovierungen auf das Jubiläum vor. Deshalb konnte das Gnadenbild den Pilgerstrom von fast einer Viertel Million Menschen bereits auf dem neuen Gnadenaltar empfangen. Festredner auf dem Kirchweihfest war Fürstprimas József Mindszenty, Erzbischof von Esztergom, der sich im Mai gezwungen sah, in einem Hirtenbrief die katholischen Schulen und die Religionslehre im Interesse der Jugend in Schutz zu nehmen. Der Kardinal erinnerte an die Ereignisse des Tränenwunders und betonte den Wert der Treue zum Gnadenbild. Er stellte fest, daß noch mehr feiernde Gläubige zum 250-Jahr Jubiläum hätten kommen können, wenn äußere Mächte sie nicht zum Fernbleiben gezwungen hätten. Er gedachte der Ungarn jenseits der Landesgrenzen und erklärte, daß die Katholiken bei der Gottesmutter Maria Berufung gegen das Urteil der „Pariser Richter“ einlegen werden. Angesichts der Bedrängnisse wies er auf Zeichen der Hoffnung hin: auf die Kirchen, die katholischen Schulen, die christlichen Familien und die Fried-

21 Hirtenbrief von Miklós Dudás 1/1946, 1.

22 Hirtenbrief von Miklós Dudás 2/1946, 1.

höfe, die zum Symbol der Treue zum Heimatland wurden. Im Hinblick auf sein späteres persönliches Schicksal hörten sich seine Mahnungen wie eine Prophezeiung an: „Kein Ungar soll einen anderen Ungarn hinter Gitter bringen! Kein Ungar soll einen anderen Ungar verraten!“[23]

In dieser Zeit führte das Innenministerium unter Leitung des Kommunisten László Rajk bereits Einschüchterungsaktionen gegen die katholische Kirche durch. Es wurden religiöse Vereine aufgelöst und eine Hetzkampagne in der Presse gegen die Kirche gestartet. Im April wurde der Franziskanermönch Szaléz Kiss wegen „sowjetfeindlicher Umtriebe“ festgenommen und im Oktober zum Tode verurteilt und hingerichtet. Die 1946 errichtete Staatsschutzabteilung der Ungarischen Staatspolizei (Államvédelmi Osztály) nahm sehr viele Kirchenmänner fest, unter ihnen mehrere griechisch-katholische Priester und Ordensleute.

Die Kirchen konnten – ausgehend von den Maßnahmen des Innenministeriums unter Rajk – keine Zweifel an den Zukunftsvorstellungen der 1947 durch Wahlbetrug an die Macht gelangten Kommunisten haben. Die ungarischen griechisch-katholischen Gläubigen waren besonders wegen der erschütternden Nachrichten besorgt, die aus dem an die Sowjetunion angeschlossenen Transkarpatien, aus der Diözese von Mukačevo zu ihnen gelangten. Die brutale Ermordung von Bischof Tódor Romzsa (1. November 1947) und das anschließende Verbot der griechisch-katholischen Kirche ließen erahnen, daß auch die ungarischen Anhänger Stalins ähnliche Schritte planten.

„Der griechisch-katholische Bischof Dudás ist auch einer der Hauptfeinde der Demokratie“ – betonte Mátyás Rákosi in der Sitzung des Ministerrates am 4. Juni 1948, als Minister László Rajk einen Bericht über die Ereignisse von Pócspetri vorlegte.[24] Die kommunistischen Minister verhandelten über das Drehbuch der Vergeltung, als die unheilverkündenden Worte von Rákosi ertönten. Wegen der geplanten Verstaatlichung der kirchlichen Schulen kam es landesweit zu Protesten. Während der Protestkundgebung in Pócspetri ereignete sich ein Tumult. Bei diesem ging ein Gewehr versehentlich los und verwundete einen Polizisten tödlich. Die Kommunistische Partei wollte den Vorfall dafür nutzen, durch die Verdächtigung und Verurteilung des örtlichen Pfarrers die katholische Kirche – ihre Bischöfe, Priester und Gläubigen – einzuschüchtern. Rákosi ließ einen Zeitplan für den totalen Krieg gegen die „klerikale Reaktion“ aufstellen, und entschied

---

23 *Margit Beke* (Hrsg.), Egyházam és hazám. Mindszenty József hercegprímás szentbeszédei [Meine Kirche und meine Heimat. Predigten von József Mindszenty, Primas von Ungarn], Bd. 1, 1945–1946 Esztergom 1991, 188–190.

24 Zitiert bei: *Véghseő,* Útjaink/Our paths (wie Anm. *), 75.

damit auch über die Zukunft von Bischof Dudás, der klar die politische Haltung von Kardinal Mindszenty teilte.

Ein Schreiben des Außenministeriums aus diesen Tagen brachte eindeutig die kommunistische Interpretation der griechisch-katholischen Frage zum Ausdruck: „Auf politischer Ebene äußert sich der Einfluß des Vatikans nicht nur durch die katholische, sondern natürliche auch durch die griechisch-katholische Kirche. Falls in Ungarn eine lebensfähige ungarische griechisch-orthodoxe Kirche entstünde, könnte sie die Rolle eines Rammbocks gegen die griechisch-katholische Kirche übernehmen und würde es ermöglichen, die Frage nach der Rückkehr der griechisch-katholischen Kirche in den Schoß der orthodoxen Kirche bzw. der Auflösung der Union aufzuwerfen. (Das geschah in der Westukraine, und ist in Polen und der Karpatoukraine im Gange.) Die Volksdemokratien müssen auf jeden Fall jene Kirchen unterstützen, deren kirchliche Oberbehörden sich nicht außerhalb des Landes, oder zumindest nicht im feindlichen Ausland befinden."[25]

Die Auflösung der griechisch-katholischen Kirche diente in erster Linie dazu, die Wirkung des ideologischen Hauptfeindes Vatikan auf die Gläubigen zu verringern. Deswegen wurde die Eingliederung in das „nicht im feindlichen Ausland befindliche" und unter der totalen Kontrolle der Sowjets stehende Moskauer Patriarchat als Zielsetzung formuliert. Im Interesse der Umsetzung bat Rákosi um die Hilfe der sowjetischen Genossen, und regte sie dazu an, einen ungarischsprechenden russischen Priester nach Ungarn zu schicken. Dieser würde zuerst die orthodoxen Gemeinschaften, die verschiedenen Jurisdiktionen unterlagen und denen insgesamt einige zehntausend Gläubige angehören, vereinigen und danach die Auflösung der griechisch-katholischen Kirche unterstützen. Dem Wunsch des ungarischen Parteichefs entsprechend schickte Moskau im Oktober 1949 Erzpriester Ivan Kopolovič (später: Erzbischof Jonafan) nach Budapest. Er war aber bald mit den Schwierigkeiten bezüglich der Durchführung der ihm übertragenen Aufgaben konfrontiert. Trotz starker Unterstützung von Seiten des ungarischen Staates konnte er das Zusammenschließen der orthodoxen Gemeinschaften Ungarns unter eine Jurisdiktion nicht erreichen, obwohl dies die Minimalvoraussetzung für die Einverleibung der griechisch-katholischen Kirche mit ihren 250 000 Gläubigen gewesen wäre. Obwohl Metropolit Jelevferij von Prag während seines Besuches 1950 in Budapest noch

---

25 *Margit Balogh,* Elvetélt fordulatok az egyházpolitikában. Kísérletek a nemzeti katolikus egyház megteremtésére [Mißlungene Wendungen in der Kirchenpolitik. Versuche der Schaffung einer katholischen Nationalkirche], in: *Éva Standeisky – János M. Rainer* (Hrsg.), Évkönyv 7. Magyarország a jelenkorban [Jahrbuch 7. Ungarn in der Gegenwart], Budapest, 1999, 54–65.

seine Hoffnung zum Ausdruck brachte, daß Kopolovič die Auflösung der ungarischen griechisch-katholischen Kirche erfolgreich vornehmen könne, wie er dies bereits in der Tschechoslowakei getan tat, wurden die Chancen auf eine Durchführung immer geringer.

Über die griechisch-katholischen Christen schrieb Kopolovič selbst: „sie werden harte Nüsse sein." Er merkte an, daß im griechisch-katholischen Klerus kein Interesse an der Orthodoxie bestünde und wies auch darauf hin, daß der Großteil der griechisch-katholischen Christen im Falle der Auflösung eher die lateinische Kirche oder sogar eine der protestantischen Kirchen wählen würde.[26]

Gleichzeitig mit den unter Kopolovič gesammelten Erfahrungen (oder sogar noch früher) erkannte auch Rákosi, daß die ständige Drohung mit der Auflösung eine viel effektivere Waffe sei, als die tatsächliche Auflösung. Die Auflösung sei ein einziger Schlag mit einem äußerst zweifelhaften Ergebnis, und könnte sogar zur Entstehung einer Kirche im Untergrund führen, deren Kontrolle und Verfolgung von den Staatssicherheitsorganen umfangreiche Ressourcen abverlangen würde. Die Drohung mit einem Verbot der griechisch-katholischen Kirche konnte aber in jedem Streitfall zur Erpressung des griechisch-katholischen Bischofs verwendet werden.

Es ist aber auch wahrscheinlich, daß die Sowjets aufgrund ihrer Erfahrungen mit dem Verbot der ukrainischen griechisch-katholischen Kirche die Auflösung der ungarischen griechisch-katholischen Kirche mit der Zeit nicht mehr forcierten. Die ukrainische griechisch-katholische Kirche setzte ihre Tätigkeit nämlich im Untergrund fort; und ihre Kontrolle war für den KGB eine ernste Herausforderung. Der sowjetische Geheimdienst war vor allem an den Anweisungen des Heiligen Stuhls sowie an den Vorstellungen der Römischen Kurie und am Standpunkt der mit dieser Frage befaßten führenden Kardinäle interessiert. Bei der Besorgung von Informationen war es ein ausgesprochener Vorteil, daß es in Ungarn einen griechisch-katholischen Bischof gab, der zum Heiligen Stuhl Kontakte unterhielt und in dessen Umgebung auch Agenten eingesetzt werden konnten. Das KGB schickte sogar noch Ende der 1960-er Jahre eine Agentin namens Potočina nach Ungarn, die versuchte, sich unter dem Vorwand eines Verwandtenbesuches das Vertrauen von Bischof Dudás zu erschleichen, um sich von ihm Informationen über das Verhältnis zwischen dem Heiligen Stuhl und der ukrainischen griechisch-katholischen Untergrundkirche zu verschaffen.[27]

---

26 *Т. В. Волокитина – Т. В. Волокитина – Г. П. Мурашко – А. Ф. Носкова,* Власть и церковь в Восточной Европе. 1944–1953. Документы российских архивов [Staatsmacht und Kirche in Osteuropa. 1944–1953. Dokumente russischer Archive], 2 Bde., Moskau 2009, Bd. 2: 1949–1953, Dokument 29.

27 *Véghseő,* Útjaink/Our paths (wie Anm. *), 76.

Somit konnte die ungarische griechisch-katholische Kirche ihre Auflösung vermeiden; ihr Schicksal verband sich mit dem der römisch-katholischen Kirche. Die Staatsgewalt sicherte im Grundsatz ihre gesetzesmäßige Tätigkeit ab, schränkte sie aber in besonderem Maße in ihren Möglichkeiten ein und stellte die Tätigkeit der bischöflichen Kanzlei unter totale Kontrolle.

Ende 1948, nach der Festnahme von Kardinal Mindszenty, wurde die Drohung von Rákosi wahr. Am Abend des 30. Dezember wurde Bischof Dudás zur Vernehmung nach Budapest vorgeführt, direkt ins Büro von Innenminister Kádár. Dieser zeigte ihm ein großes Aktenbündel. Er behauptete, daß dies Beweise enthielte, auf deren Grundlage der Bischof leicht verurteilt werden könnte. Er merkte ferner auch an, daß Kardinal Mindszenty eine ihn belastende Aussage gemacht hätte. Er forderte ihn zum Rücktritt auf; in diesem Fall würde man die Anklage fallenlassen. Das Ziel der Vernehmung war die Einschüchterung, man wollte den Bischof auf die am 4. Januar beginnende Sitzung der Ungarischen Katholischen Bischofskonferenz „vorbereiten". Dem Protokoll über die Sitzung der Bischofskonferenz und dem Bericht eines verdeckten Agenten ist klar zu entnehmen, daß die teuflische Taktik der Einschüchterung tatsächlich aufging. Der gepeinigte Bischof blieb bis zum Ende der Sitzung schweigsam. Erzbischof Gyula Czapik von Eger war der Meinung, daß Bischof Dudás auf Veranlassung des orthodoxen Priesters János Varjú, der vor dem Eintreffen von Kopolovič dessen Tätigkeit vorbereitete, in den Kreis der Beschuldigten geriet. Bischof Dudás teilte in der Sitzungspause seine Befürchtungen mit einem dem Episkopat nahe stehenden Laien. Er wußte nicht, daß diese Person zu dieser Zeit bereits als rekrutierter Agent im Bereich der Bischöfe tätig war und sofort eine Meldung über das vertrauliche Gespräch erstattete… Der Bischof teilte ihm mit, daß er seit seiner Begegnung mit Kádár nicht mehr schlafen könne. Er wußte, daß er wegen seiner griechisch-katholischen Zugehörigkeit mit einer härteren Behandlung von Seiten der Kommunisten rechnen mußte, denn die Brutalität der Sowjets, mit der sie die ukrainische und transkarpatische Kirche verfolgten, war allgemein bekannt. Er fürchtete sich auch davor, daß die ungarischen Kommunisten ihn den Russen übergeben könnten. Der Agent gab ihm den Rat, „er möge sich nicht allzusehr für die Linie des Primas exponieren, dann würde ihm sicher nichts geschehen." Der Bischof war glücklich darüber, daß er seine Befürchtungen mit jemandem teilen konnte, und das Gespräch wirkte auf ihn einigermaßen beruhigend. Seine Ruhe dauerte aber nur einige Stunden. Noch am selben Abend trafen sich die Bischöfe mit Kádár und Rákosi, die äußert aggressiv gegen sie auftraten. Bischof Dudás war wiederum zur Zielscheibe von Kádár geworden, der einen Brief (mit unbekanntem

Inhalt) herumschwenkte, der nach Deutung des Innenministers die Schuld des griechisch-katholischen Bischofs dokumentieren sollte. Der Agent, der von der Sitzung der Bischofskonferenz am nächsten Tag berichtete, formulierte wie folgt: „Dudás, nachdem er sich gestern einigermaßen beruhigt hatte, war nach der Enthüllung, die Kádár vom Innenminister bekam, wieder völlig geschockt.“[28]

Die Ereignisse, die sich zwischen dem 30. Dezember und 4. Januar abspielten, ließen erahnen, was Bischof Dudás für die nächsten anderthalb Jahrzehnte bevorstand: Einschüchterung, Erpressung und Verrat durch Agenten.

Nach der Verstaatlichung der kirchlichen Schulen, und in Folge des zwischen dem Staat und der katholischen Kirche erzwungenen Abkommens wurde 1950 das Gesetz über die Aufhebung der geistlichen Orden verabschiedet. Demzufolge mußten alle Ordensmänner und -frauen bis zum 5. Dezember des Jahres ihre Ordenshäuser verlassen. Es begann die Aussiedlung und Zerstreuung der Ordensleute. Im Sinne des Gesetzes mußten 34 Basilianer (darunter 16 Priester, 14 Novizen und 4 Brüder) und 28 Basilianerinnen (darunter 4 Novizinnen) ihre Ordenshäuser verlassen. Ihre Klöster, bzw. die von ihnen unterhaltenen Einrichtungen wurden verstaatlicht. Die Basilianer waren gezwungen, ihr Haus in Hajdúdorog und das 1948 in Kispest errichtete Heim zu verlassen. Die 1947 gegründete und von Vater Bertalan Dudás geleitete Provinz zum Hl. Stefan wurde aufgelöst.[29]

Am Beginn des neuen Kreuzweges,, als die äußeren Umstände vielleicht ungünstiger waren als je zuvor, wurden die ungarischen griechisch-katholischen Gläubigen durch die Erfüllung eines lang ersehnten Wunsches getröstet. Bischof Miklós Dudás errichtete in Nyíregyháza – nach Überlassung eines Teils der Bischofsresidenz – ein Priesterseminar und eine theologische Hochschule. Er meldete die Gründung dem Ministerium für Religion und Bildung in seinem Brief vom 6. September 1950, was das Ministerium in seinem Antwortschreiben auch zur Kenntnis nahm. Die unerwartete Entscheidung von Bischof Dudás, für die – wie schon zu früheren Zeiten – die finanzielle Basis fehlte, war auch dadurch motiviert, daß sich dadurch

---

28 *Margit Balogh* (Hrsg.), A Magyar Katolikus Püspöki Kar tanácskozásai 1949–1965 között. Dokumentumok [Sitzungen der Ungarischen Bischofskonferenz zwischen 1949 und 1965. Dokumente], Budapest, 2008, Bd. 1, 39–55.

29 *Bertalan Dudás,* A baziliták szerepe a Hajdúdorogi Egyházmegye történetében [Die Rolle der Basilianer in der Geschichte der Diözese Hajdúdorog], in: *Imre Timkó* (Hrsg.), A Hajdúdorogi Bizánci Katolikus Egyházmegye Jubileumi Emlékkönyve, 1912–1987 [Jubiläumsbuch der Diözese Hajdúdorog, 1912–1987], Nyíregyháza, 1987, 111.

eine Gelegenheit zur Unterbringung der Novizen des aufgelösten Basilianerordens ergab.

Dieser nachgiebige Standpunkt des Staates mag auf den ersten Blick überraschend erscheinen, denn diese Zeit war durch die vorsätzliche Lähmung und Schließung katholischer Einrichtungen gekennzeichnet. Aber der Schritt von Bischof Dudás brachte auch aus der Perspektive der Kommunisten Vorteile mit sich. 1950 war noch das offizielle Ziel, die Angehörigen der griechisch-katholischen Kirche von der katholischen Kirche zu trennen. Aus diesem Blickwinkel betrachtet konnte es als ein unterstützungswürdiges Anliegen erscheinen, daß die griechisch-katholischen Seminaristen aus dem Zentralen Priesterseminar ausgegliedert und damit dem Einfluß der lateinischen Kirche entzogen werden. Andererseits wurde die totale Kontrolle über die griechisch-katholische Kirche auch dadurch erleichtert, daß die Seminaristen an einem einzigen Ort, noch dazu im bischöflichen Amtsgebäude untergebracht wurden. Es war offenkundig, daß die Einrichtung nur im völligen Ausgeliefertsein an die Staatsgewalt tätig sein konnte, was auch die Möglichkeit bot, mit Agententätigkeiten beauftragte Lehrkräfte miteinzubinden. Die erhalten gebliebenen und bisher veröffentlichten Agentenberichte bezeugen, daß die Staatsgewalt diese Form der Kontrolle auch ausüben konnte. Die Kommunisten waren sich über die Bedeutung des Priesterseminars im klaren. Sie wußten, welch große Rolle diese Einrichtung für die Sicherung des Priesternachwuchses und für die Tätigkeit der griechisch-katholischen Kirche an und für sich spielte. Diese Tatsache erhöhte das Erpressungspotenzial der Staatsgewalt gegenüber dem bereits eingeschüchterten Bischof.

Das Priesterseminar begann unter äußerst bescheidenen Umständen seine Tätigkeit in den letzten Tagen des Septembers 1950 mit fünf Seminaristen im ersten und zehn Seminaristen im zweiten Jahrgang. Sein erster Rektor war der Basilianer János Imre Liki, der das Amt bis 1958 innehatte. Mit den Aufgaben des Vizerektors wurde Vikar István Rojkovich betraut; ab 1951 war Kirchenrechtler János Hollós der Seminarpräfekt. Der Spiritual war auch ein Basilianer, Ágoston Orosz, der von der Staatsgewalt nur 11 Monate lang toleriert wurde. Sein Nachfolger, Gyula Kovács konnte auch nur ein Jahr lang die Seminaristen begleiten. Nach seiner Entfernung konnten Jenő Palatitz und danach Ferenc Rohály, ein hochgebildeter Liturgiker, schon für längere Zeit dieses wichtige Amt im Priesterseminar ausüben. Die ersten Jahre waren durch den häufigen, auf staatlichen Druck erfolgenden Austausch der Lehrkräfte gekennzeichnet. 1952 mußten auch die ehemaligen Basilianernovizen das Seminar verlassen. Zum Betrieb der Einrichtung war auch die aufopfernde Arbeit der aus ihren Ordenshäusern vertriebenen Basilianerinnen notwendig.

„… jetzt, da wir im Zentrum der Diözese im bescheidenen Rahmen mit dem ersten und zweiten Jahrgang unser eigenes Seminar eröffnen, bete ich demütig zum Herrn, und bitte auch um eure inbrünstigen Gebete: möge die Eröffnung unserer Einrichtung eine wahrhafte Fackelentzündung für unsere Diözese werden. Möge dieses Priesterseminar zum Herd des griechischen Ritus auf ungarischem Boden werden. Möge es ein Hochofen sein, der die Seele unseres Bischofs und die Seelen seiner Priester, Seminaristen und Gläubigen in Glaube, Liebe und Kirchentreue miteinander verschmelzen läßt." – schrieb der Oberhirte in seinem Hirtenbrief vom 15. September 1950 an seine Priester.[30]

Vor allem der zuletzt zitierte Satz war im Lichte der Ereignisse des letzten Monats bedeutsam. Um die Einheit von Klerus und Bischöfen zu zerstören und den Widerstand der letzteren brechen zu können, gründeten die Vertreter der kommunistischen Staatsgewalt im August 1950 das Friedenskomitee katholischer Priester, für deren Leitung sie Priester gewannen, die bereit waren, sich auch gegen ihre eigenen Bischöfe zu stellen.[31] Die Tarntätigkeit der Bewegung bestand in der Förderung des Friedens, tatsächlich agierte sie aber als paralleler Machtfaktor innerhalb der Kirche. Durch das 1951 errichtete Staatliche Kirchenamt gewährte die Staatsgewalt Priestern, die sich der Bewegung anschlossen und in dieser eine führende Rolle übernahmen, verschiedene Vorteile. Das Dilemma des „breiten" und des „schmalen Weges" stellte auch griechisch-katholische Priester vor eine Entscheidung. Alle, die sich für eine aktive Teilnahme an der Friedensbewegung und damit für den „breiten Weg" entschieden, erhielten auf Druck des Staatlichen Kirchenamtes bereits im folgenden Jahr ihre Belohnung: es wurden ein neuer Generalvikar und Büroleiter sowie neue Archidekane und Dekane ernannt. Für die bedeutendsten Pfarreien wurden bald Friedenspriester zu Pfarrern ernannt, und denen, die sich der Friedensbewegung fernhielten, standen Versetzung und Nichtberücksichtigung bevor. Die Verschleppung eines Priesters war auch ein Mittel der Einschüchterung: das Staatliche Kirchenamt verschleppte 1950 Géza Békés, den Seelsorger von Vértes, und 1952 Miklós Véghseő, den Kaplan von Hajdúböszörmény und hielt sie monatelang in Gefangenschaft, während die Angehörigen nicht einmal ihren Gewahrsamsort erfahren konnten.[32]

Die Staatsgewalt konnte aber die griechisch-katholische Kirche nicht nur durch das Staatliche Kirchenamt und die Friedenspriester-Bewegung

---

30 Hirtenbrief von Miklós Dudás 8/1950, 1.

31 Siehe auch: *József Gyula Orbán,* Friedensbewegung katholischer Priester in Ungarn 1950–1956, Budapest, 1996.

32 *Véghseő,* Útjaink/Our paths (wie Anm. *), 78–80.

kontrollieren, sondern auch durch den Ausbau eines Agentennetzwerkes. Die Anwerbungsversuche der Staatssicherheitsdienste waren beim Klerus in mehreren Fällen erfolgreich. Die Motivationen für die Übernahme und Erfüllung von Agententätigkeiten (Informationsbeschaffung und Berichterstattung) waren von Fall zu Fall verschieden. Manche wurden durch Einschüchterung oder Erpressung zu einer Kooperation bewogen, aber es gab auch andere, die von der Wahrnehmung des Auftrages die Erfüllung ihrer Ambitionen und eine Förderung ihrer Karriere erwarteten. Es gab auch Priester, die mit der Überzeugung eine Agententätigkeit ausübten, daß sie damit dem Fortbestehen ihrer Kirche dienten. Die Priester, die eine Kooperation mit den Staatssicherheitsdiensten eingingen, hielten das kommunistische System für so stark und unerschütterlich, daß sie gar nicht mit der Möglichkeit eines Sturzes rechneten. Die Niederschlagung der Revolution von 1956, die darauf folgende Vergeltung und dann die Kádár'sche Konsolidierung bestätigten sie in dieser Überzeugung, die sie in die Irre und in Sackgassen führte.[33]

Die ständigen Schikanen erschütterten die Gesundheit von Bischof Miklós Dudás. Auch die Nachricht vom Ausbruch der Revolution von 1956 erreichte ihn während einer Krankenhausbehandlung. Er reiste von Budapest nach Nyíregyháza, und nutzte die durch die vorübergehende Freiheit entstandene Gelegenheit dafür, die schwer kompromittierten Friedenspriester aus den wichtigsten Ämtern zu entfernen. Im Frühling des Folgejahres wurde eine ernsthafte medizinische Behandlung für ihn unaufschiebbar, die mit Unterstützung durch die Ostkirchenkongregation im April 1957 und März 1958 im schweizerischen Arosa erfolgte.[34] Hinter der dazu erteilten staatlichen Genehmigung steckte wahrscheinlich der Informationshunger der Staatssicherheitsdienste. Wenn sie zuließen, daß Bischof Dudás ausländische Beziehungen ausbauen konnte, bestünde damit eine höhere Wahrscheinlichkeit, daß sie durch die in seinem Umfeld eingesetzten Agenten für den gesamten Ostblock wertvolle Informationen über den Heiligen Stuhl sammeln konnten.

Im April 1959 sah sich der Bischof mit einer Krisensituation konfrontiert. Miklós Beresztóczy, der Obmann des Friedenskomitees katholischer Priester, wollte eine Vorlesung für die Seminaristen des Priesterseminars halten. Da Beresztóczy mit seinen Kollegen vom Heiligen Stuhl exkom-

---

33 Eine Auswahl von Berichten der Agenten in: *Frigyes Kahler* (Hrsg.), III/III-as történelmi olvasókönyv [Lesebuch zur Geschichte der Abteilung III/III der Staatssicherheit], Bd. 3, Budapest, 2005.

34 *György Janka,* A 100 éves Hajdúdorogi Egyházmegye története [100 Jahre Geschichte der Diözese Hajdúdorog], Nyíregyháza, 2013, 32.

muniziert wurde, verweigerte ihm Bischof Dudás die Abhaltung der Vorlesung. Er war sich im klaren darüber, daß sein Handeln schwerste Konsequenzen mit sich ziehen kann. Wegen eines ähnlichen Widerstandes waren einen Monat zuvor Vorsteher und Seminaristen aus dem Zentralen Priesterseminar entfernt worden. Für alle Eventualitäten gerüstet, rief der Bischof am 17. April den Klerus von Nyíregyháza und die Seminaristen in die Seminarkapelle zusammen und las ihnen dort seine Stellungnahme vor. Er erklärte darin, daß er dem Aufruf nicht Folge leisten könne, durch einen öffentlichen Akt (nämlich die Genehmigung der Vorlesung des suspendierten Beresztóczy) eine Maßnahme des Heiligen Stuhls zu mißachten. Wenn der Preis dafür die Erhaltung des Priesterseminars wäre, dann würde er es selber auflösen. Er bat die Seminaristen darum, in diesem Fall gute Laien zu sein. Er rechnete mit so schweren Konsequenzen, daß er in diesen Tagen sogar sein Testament abfaßte. Letztlich kam Beresztóczy aber nicht, und auch die Retorsion fiel milder aus. Der Bischof durfte eine Zeitlang das Gebiet von Nyíregyháza nicht verlassen, seinem jüngeren Bruder wurde die Tätigkeitserlaubnis, und zehn Priestern aus der Umgebung des Bischofs die Kongrua entzogen.[35]

Bischof Dudás feierte im Mai desselben Jahres den 20. Jahrestag seiner Bischofsweihe. In Anbetracht dieser Lage wünschte er nur einen stillen Dankgottesdienst. In seiner Festrede blickte er auf die Geschichte zurück, würdigte die damalige Situation und betonte mit Ausblick auf die Zukunft Folgendes: „Heute, zwanzig Jahre später, auf den Ruinen eines großen Wollens und heiliger Pläne sage ich immer wieder mit Hiob: Der Herr hat gegeben, der Herr hat genommen, gelobt sei der Name des Herrn. Vielleicht ist deshalb doch noch etwas in meiner verwüsteten Seele übriggeblieben. Zunächst mein Glaube, zumindest an Gott – aber nein! Ich glaube auch an meine Diözese. Inmitten vieler Kompromisse und Schwankungen sehe ich auch Zeichen, die davon zeugen, daß es Personen gibt und durch die göttliche Gnade es auch geben wird, für die der katholische Glaube und die Heilige Mutter Kirche wertvoller sind, als alles andere. In Hinblick auf seinen eigenen Weg und seine Hoffnungen erklärte er: „Dereinst standen auch Massen um mich herum. Oft umringten mich Zigtausende, als ich das Reich Gottes in Máriapócs, Budapest, Hajdúdorog und an vielen anderen Orten verkündete. Und jetzt, da ich den Abhang meines Kreuzweges antrete, scheint es, als wäre ich allein geblieben. Manchmal fühle ich, wie das Gefühl der Verlassenheit über mich kommt, als würde ich alleine zum Berggipfel, zum Schlußpunkt, hinaufklettern. *Doch das ist nicht der Fall.* Ich weiß, dieser Schein trügt. Ich bin mir sicher, daß unsere Priester und

35 *Véghseő,* Útjaink/Our paths (wie Anm. *), 81–83.

Gläubigen des guten Willens während dieses ununterbrochenen Kreuzweges der griechisch-katholischen Ungarn am Abhang nicht wankend werden. Denn wir wissen bereits, daß die Erlösung, die Seligkeit nur oben am Berggipfel auf uns wartet. Denn dort steht das Kreuz, und nur in diesem ist unser Heil. In cruce salus."[36]

Das dritte Jahrzehnt seines bischöflichen Amtes brachte dem Oberhirten mit der „verwüsteten Seele", den die Prüfungen der 1950-er Jahre völlig ermüdet hatten, etwas Entspannung und zwei wichtige Ergebnisse. Die Ostpolitik des Heiligen Stuhls führte 1964 zur Unterzeichnung eines Teilabkommens mit dem ungarischen Staat. Dies veränderte zwar die Lage der katholischen Kirche grundsätzlich nicht und lockerte auch nicht ihre Kontrolle, brachte aber gewisse Zugeständnisse mit sich. Unter den Konzessionen seitens des Staates war für die griechisch-katholische Kirche am wichtigsten, daß Bischof Dudás die Genehmigung erhielt, an der letzten Sitzung des Zweiten Vatikanischen Konzils teilzunehmen. Als Vertretung der ungarischen katholischen Kirche hatte bereits an der ersten Sitzung (1962) eine Delegation teilgenommen, zu deren Mitgliedern auch Imre Timkó (1920–1988), ein Professor an der Theologischen Akademie in Budapest, zählte. Dieser exzellente Gelehrte für östliche Studien suchte vor der Abreise seinen Bischof auf, um seinen Segen bzw. Instruktionen für die Reise zu bitten. Bischof Dudás, der zu dieser Zeit noch keine Reiseerlaubnis erhielt, gewährte ihm keine Vollmacht zur Vertretung der ungarischen griechisch-katholischen Kirche und teilte ihm Folgendes mit: es sei in sein Ermessen gestellt, mit wem er als Privatperson verhandeln und was er sagen würde. Professor Timkó hatte schon zuvor Erfahrung mit dem mangelnden Vertrauen seitens des Bischofs gemacht. Es ist vorstellbar, daß Bischof Dudás Kenntnis oder zumindest eine Ahnung davon hatte, daß der gelehrte Professor seit 1955 für die Staatssicherheit als Agent tätig war. Da es der Ostkirchenkongregation seit längerem nicht möglich war, Informationen über die ungarische griechisch-katholische Kirche einzuholen, bat sie Timkó erst um einen mündlichen, dann um einen schriftlichen Bericht. Der Professor machte in seinem detaillierten Bericht die Kongregation auf das drängendste Problem der ungarischen griechisch-katholischen Kirche aufmerksam, auf die ungeregelte Situation der Diaspora. Da er in Budapest selbst seelsorglich tätig war, konnte er mit Bezugnahme auf seine eigenen Erfahrungen und durch die Auflistung konkreter Beispiele über die praktischen Schwierigkeiten berichten, vor allem über die nahezu feindselige Haltung des Bischofs von Vác, sowie über Äußerungen der Abneigung seitens des Klerus des lateinischen Ritus. Obwohl die Lage in den Dias-

36 Hirtenbrief von Miklós Dudás 3/1964, 1–3.

poragebieten erst Jahre später gelöst werden konnte, trug der Bericht von Imre Timkó dazu bei, die Kongregation auf das Problem aufmerksam zu machen.[37]

Bischof Dudás durfte zur letzten Sitzung des Konzils anreisen, die zwischen dem 14. September und dem 8. Dezember 1965 stattfand. Nach seiner Ankunft suchte er darum an, die Heilige Liturgie in Anwesenheit der Konzilsväter im Petersdom zelebrieren zu dürfen. Sein Gesuch war keineswegs außergewöhnlich, denn jeder Sitzungstag begann mit einer von einem Konzilsvater gefeierten Messe. Das Konzilsekretariat bestimmte den 19. November, den Tag der hl. Elisabeth von Ungarn, für die Feier dieser Liturgie.

In dieser Konzilsphase gab es vor den Schlußabstimmungen große Auseinandersetzungen über einzelne Fragen. Unter ihnen sticht die Diskussion über die den Atheismus betreffenden Punkte der Konstitution Gaudium et spes besonders hervor. Mehrere Konzilsväter hatten schon vorher darauf gedrängt, daß sich das Konzil entschieden gegen den militanten Atheismus und den Kommunismus stellen sollte. Diese Erwartung stand jedoch nicht ganz im Einklang mit der 1964 von Papst Paul VI. veröffentlichten Enzyklika Ecclesiam suam, die zu einem Dialog mit dem atheistischen Kommunismus aufrief. Zur Förderung dieses Dialogs errichtete der Papst 1965 das Sekretariat für die *Nichtchristen. Als im September 1965 die vierte Sitzung eröffnet wurde und die Konzilsväter den neuesten Entwurf von* Gaudium et spes erhielten, nahmen mehrere von ihnen enttäuscht zur Kenntnis, daß der Kommunismus in diesem nicht einmal erwähnt wurde. Dies veranlaßte 25 Bischöfe dazu, in einem Schreiben um die ausdrückliche Verurteilung des Kommunismus zu bitten. Später wurde auch ein inhaltsgleicher Änderungsvorschlag eingebracht, der bereits von 450 Konzilsvätern unterzeichnet worden war Der neue Entwurf der Konstitution wurde am Samstag, dem 13. November ausgeteilt. Die Unterzeichner waren erstaunt darüber, daß ihr Vorschlag in den Wortlaut nicht einbezogen war und der offizielle Bericht des für den Entwurf zuständigen Ausschusses über den Änderungsvorschlag selbst schwieg. Da der 15. November bereits für die Abstimmung festgelegt worden war, baten die Initiatoren das Konzil um die Unterzeichnung eines Vorbehalts, in dem sie darum baten, daß das Konzil die in dieser Frage seit langem bestehende Lehre der Kirche bekräftigen sollte. Gleichzeitig wurde eine Untersuchung eingeleitet, um das Schicksal des von 450 Konzilsvätern unterzeichneten Änderungsvorschlags zu untersuchen. Am 15. November behauptete ein Sachverständiger des gemischten Ausschusses, der Jesuit Roberto Tucci, gegenüber Journalisten,

---

37 *Véghseő,* Útjaink/Our paths (wie Anm. *), 85.

daß der Änderungsvorschlag den Ausschußmitgliedern nicht zugegangen sei. Er formulierte rätselhaft: vielleicht bekam der Vorschlag unterwegs Rot (!). Der Angelegenheit wurde in der Presse große Aufmerksamkeit zuteil: die Zeitungen vom 17. bis 18. November befaßten sich in großem Umfang mit dem merkwürdigen Schicksal des Änderungsvorschlages über die Verurteilung des Kommunismus.

Am nächsten Tag, dem 19. November, zelebrierte Bischof Dudás die Heilige Liturgie. Die Koinzidenz war zufällig, denn dieser Zeitpunkt war bereits im September festgelegt worden, wie der Bischof auch selbst in den Briefen an seinen jüngeren Bruder berichtete. Es regt jedoch zu Nachdenken an, daß ein Bischof, der selber unter einem militanten kommunistischen Regime litt, gerade dann – gleichsam als ein lebendiges Zeugnis – vor die Konzilsväter trat, als die Verurteilung des Kommunismus in dem Dokument ausgelassen wurde. Bischof Dudás feierte die Heilige Liturgie gänzlich in ungarischer Sprache. Dies war für die Konzilsteilnehmer von keiner großen Bedeutung, für die ungarischen griechisch-katholischen Christen symbolisierte es aber den Abschluß eines jahrhundertelangen Kampfes. Die zahlreichen Enttäuschungen, die sie beim Kampf für eine ungarische Liturgie erlitten hatten, und die Verbitterung über die wiederholten Verbote durch den Heiligen Stuhl wurden durch die im Petersdom zelebrierte Liturgie endgültig Teil der Vergangenheit.[38] Der Bischof drückt nach seiner Heimkehr seine Freude wie folgt aus: „Jetzt ist in Erfüllung gegangen, wonach sich unsere Vorfahren seit Jahrhunderten gesehnt haben, jetzt ist die schönste Frucht ihrer und unserer Hoffnungen reif geworden."

1968 konnte auch ein anderer alter Wunsch in Erfüllung gehen: es kam zur Regelung der kirchenrechtlichen Lage der griechisch-katholischen Diaspora. Das Dekret des Zweiten Vatikanischen Konzils über die katholischen Ostkirchen Orientalium Ecclesiarum rief dazu auf, daß jeder seinen eigenen Ritus bewahren, schätzen und behalten sollte. Die in der Diaspora lebenden griechisch-katholischen Christen trafen dabei auf jurisdiktionelle Hindernisse. Zur Beseitigung dieser beantragte Bischof Miklós Dudás anläßlich seiner Romreise 1968 die Ausdehnung seiner Jurisdiktion auf alle in Ungarn lebenden griechisch-katholischen Gläubigen. Papst Paul VI. ord-

---

38 *Tamás Véghseő,* Magyar nyelvű bizánci szertartású Szent Liturgia a Szent Péter bazilikában 1965. november 19-én. A történelmi háttér [Byzantinische Göttliche Liturgie in ungarischer Sprache im Petersdom am 19 November 1965. Der geschichtliche Hintergrund], in: *István Ivancsó* (Hrsg.), Liturgikus örökségünk V. A vatikáni magyar nyelvű Szent Liturgia 40. évfordulója alkalmából 2005. november 17-én rendezett szimpozion anyaga [Unser liturgisches Erbe V. Materialien des Symposions vom 17. Nov. 2005 aus Anlaß des 40. Jahrestages der ungarischsprachigen Hl. Liturgie im Vatikan], Nyíregyháza, 2005, 13–19.

nete dies zunächst – auf experimenteller Basis – für drei Jahre an; danach wurde dies für drei weitere Jahre verlängert. Nach der Ausdehnung der Jurisdiktion ernannte der Bischof den Domherren Imre Timkó zum Vikar der griechisch-katholischen Diaspora. Der katholische Episkopat Ungarns erließ eigens ein Rundschreiben, das praktische Leitlinien für den Klerus des lateinischen wie auch des byzantinischen Ritus enthielt.[39]

Die Errichtung des Vikariats für die Diaspora war das letzte bedeutsame Ereignis des bischöflichen Dienstes von Bischof Miklós Dudás. Er hatte mit immer schwereren Krankheiten zu kämpfen und bot Papst Paul VI. seinen Rücktritt an, der aber nicht angenommen wurde. Er stellte ihm aber die Ernennung eines Weihbischofs in Aussicht und ernannte als Zeichen seiner Wertschätzung den schwerkranken Bischof zum Mitglied der Ostkirchenk*ongregation* und später zum Mitglied der Päpstlichen Kommission für die Revision des östlichen kanonischen Rechts. Bischof Dudás verabschiedete sich in seinem letzten Rundschreiben vom 21. Juni 1972 mit Worten aus der Heiligen Liturgie von seinen Priestern und Gläubigen: „Die Gnade unseres Herrn Jesus Christus, die Liebe Gottes des Vaters und die Gemeinschaft des Heiligen Geistes sei mit euch".[40] Am 15. Juli nahm ihm sein dritter Herzinfarkt das Leben. Der Nekrolog über seinen bischöflichen Dienst enthält zahlenmäßig belegbare Ergebnisse seiner Tätigkeit. In 33 Jahren weihte er 166 Priester. Demnach erhielt der Großteil des aktiven Klerus bereits von ihm die Priesterweihe. Viele von ihnen betrachteten – und betrachten – ihn als Vorbild im priesterlichen Dienst. Er gründete 31 neue Pfarreien, ließ 44 Kirchen, Kapellen und Liturgieorte erbauen bzw. in bereits bestehenden Gebäuden errichten. Die Größe des Opfers, das er für seine Kirche gebracht hatte, kann mit Zahlen nicht ausgedrückt werden.

Der Begräbnisgottesdienst von Bischof Dudás wurde am 21. Juli in der Kirche von Nyíregyháza vom Domherrn Imre Timkó geleitet, der sowohl vom Bistumskapitel als auch vom Konsultorenkollegium des Exarchats zum Generalvikar gewählt worden war. Am Begräbnis nahm beinahe der gesamte Episkopat teil. Bischof Dudás wurde in der Krypta der Gnadenkirche von Máriapócs beigesetzt.

Nach zweieinhalbjährigen Verhandlungen erfolgte die Ernennung des Nachfolgers von Bischof Miklós Dudás. Die Verzögerung in diesem Prozeß

---

39 *Tamás Véghseő,* Budapesti Görög Katolikus Paróchiák [Griechisch-katholische Pfarreien in Budapest], in: *Margit Beke* (Hrsg.), A Katolikus Budapest. Általános történeti szempontok, plébániák [Das katholische Budapest. Allgemeine geschichtliche Gesichtspunkte, Pfarreien], Budapest, 2013, 1167–1181.

40 Hirtenbrief von Miklós Dudás, 4/1972, 1.

überraschte niemanden, war es doch das erste Mal in der kommunistischen Ära, daß die Besetzung eines griechisch-katholischen Bischofsstuhles erfolgte. Das kommunistische Regime, das das Prinzip der Trennung von Staat und Kirche verkündete und dies sogar in der Verfassung festhielt, tat in der Praxis genau das Gegenteil, und beharrte auf früher als oberstes Patronatsrecht bezeichneten Befugnissen. Es war offensichtlich, daß die Regierung die Ernennung eines Priesters billigen würde, der gegenüber der Regierung und der Gesellschaftsordnung der Volksrepublik eine entsprechende Loyalität zeigte.

Nach langen Verhandlungen ernannte Papst Paul VI. am 10. Januar 1975 Kapitularvikar Imre Timkó zum Bischof der Diözese von Hajdúdorog und zum Administrator des Apostolischen Exarchats Miskolc, und Domherr Szilárd Keresztes zum Weihbischof der Diözese und zum Titularbischof von Cunavia.[41] Zeitgenossen interpretierten diese Doppelernennung als Ergebnis eines Kompromisses zwischen dem Heiligen Stuhl und dem ungarischen Staat, und betrachteten den Bischof als den Kandidaten des Staates und den Weihbischof als den Kandidaten des Heiligen Stuhles. Zweifellos war Weihbischof Szilárd Keresztes dem Heiligen Stuhl besser bekannt, denn als Alumne des *Päpstlichen Ungarischen Instituts und als Student des Päpstlichen Orientalischen Instituts studierte er zwischen 1966 und 1969 in Rom Theologie. In dieser Zeit pflegte er Kontakte zur Ostkirchenkongregation*, was in einem zeitgenössischen Agentenbericht auch mißbilligend erwähnt wird. Es kursierten sogar Gerüchte, daß er der *Kongregation* von Bischof Miklós Dudás bei seinem Besuch in Rom im Jahre 1968 als sein möglicher Weihbischof und Nachfolger vorgestellt worden sei. Gleichzeitig ist es inzwischen allgemein bekannt, daß seine Studien in Rom und seine spätere Karriere einen hohen Preis hatten. Er gab den Anwerbungsversuchen des Staatssicherheitsdienstes „schwankend, nach langer Überzeugungsarbeit“ nach, und übernahm und erfüllte ab 1966 Agentenaufträge.[42] Eine für Ungarn der siebziger Jahre kennzeichnende, in der griechisch-katholischen Kirche verbreitete Vorstellung, die inzwischen ganz naiv scheint, war: der Bischof ist „ein Mann“ des Staates, der Weihbischof der des Heiligen Stuhles. Die Wahrheit war aber, daß die Staatsgewalt weiterhin alles unter totaler Kontrolle hielt und all jene mit eiserner Faust festhielt, die von ihr zu Führungspositionen ausersehen wurden und die der Heilige Stuhl zur

---

41 Rundbrief des Kapitels der Diözese Hajdúdorog vom 20 Januar 1975.

42 *Csaba Szabó,* „Nyíri” és „Keleti” – Keresztes. Adalékok a görögkatolikusok 20. századi történetéhez [„Nyíri” und „Keleti” – Keresztes. Beiträge zur Geschichte der griechisch-katholischen Christen im 20. Jahrhundert], in: Egyháztörténeti Szemle [Kirchengeschichtliche Revue] VIII/1 (2007), 189–215..

Auswahl angeboten bekam. Das Verhalten und die Gesinnung der Kandidaten waren von der Gestaltung der Ostpolitik des Heiligen Stuhls wesentlich beeinflußt. Die Unterzeichnung des Teilabkommens von 1964, der Eintritt der Sedisvakanz in Esztergom, die Ausschaltung von Kardinal Mindszenty, die Ernennung von László Lékai zum Erzbischof (1974), und schließlich die Akzeptanz der Politik „der kleinen Schritte" durch den Vatikan bedeuteten, daß auch Rom keinen kämpferischen Widerstand gegen den Kommunismus erwartete.

Die Weihe der neuen Bischöfe erfolgte 1975 in Nyíregyháza. Im Laufe der Heiligen Liturgie am Vormittag des 8. Februar wurde Imre Timkó von Weihbischof Joachim Szegedi von Križevci (Kőrös) zum Bischof geweiht, Mitkonsekratoren waren die Erzbischöfe József Ijjas von Kalocsa und József Bánk von Eger. Die Weihe von Szilárd Keresztes wurde am Nachmittag bereits vom neuen Bischof gespendet, Mitkonsekratoren waren Joachim Szegedi und József Cserháti, Bischof von Pécs (Fünfkirchen). Der neue Oberhirte kündigte in seiner Thronrede das Programm einer liturgischen Erneuerung an, nach welchem die östlichen Traditionen, die ungarischen Besonderheiten und die Anforderungen der Gegenwart in Einklang gebracht werden müßten. Unter seinen wichtigsten Plänen hob Bischof Imre Timkó die Erhöhung der Qualität der Priesterausbildung und die Verbesserung der dazu notwendigen Infrastruktur hervor.

Ein wichtiger Bestandteil seines Programms war die Verbesserung der infrastrukturellen Bedingungen für die Priesterausbildung. Die Errichtung eines neuen Priesterseminars paßte nicht mehr in den Rahmen der vom Staat gewährten Zugeständnisse; nur die Rekonstruktion der Bischofsresidenz und die Ausnutzung freier Flächen im Hof kamen in Frage. Die finanzielle Basis für die Arbeiten konnte dadurch gesichert werden, daß das unter Bischof Dudás errichtete und später verstaatlichte Gebäude an der Sóstói Straße – unter ihrem eigentlichen Preis – verkauft werden konnte. Die Verhandlungen zwischen dem Bischof und dem Stadtrat konnten „durch Gottes Gnade und die Gutmütigkeit unserer Regierung"[43] – wie der Bischof in seinem Bericht über das Ereignis formulierte – bereits im Dezember 1975 abgeschlossen werden. Die vom Staat zur Durchsetzung dieser Ziele bereitgestellten Finanzmittel erwiesen sich als nicht ausreichend. Deshalb erhielt der Bischof die Erlaubnis, in die Vereinigten Staaten zu reisen und um Unterstützung der dortigen griechisch-katholischen Christen zu bitten. Das Ziel der im Herbst 1977 eingeleiteten ersten Phase der Bauarbeiten war die Errichtung eines Gebäudekomplexes mit acht Wohnungen im Hof des Bischofshauses für die Seminarvorsteher und die

43 Hirtenbrief von Bischof Timko 1/1976, 2.

im Zentrum der Diözese dienenden Priester. Die Übergabe erfolgte Mitte 1978. Danach kam es zum Umbau des vom Priesterseminar und der Theologischen Hochschule benutzten Gebäudeteils, der schließlich 1980 gesegnet werden konnte. Im August des darauffolgenden Jahres kam es zur Weihe der im byzantinischen Stil erbauten und damals als einzigartig geltenden Seminarkapelle. Es ist bezeichnend, daß letztere als ein „liturgischer Übungsplatz" die Baugenehmigung erhielt. Die auf engsten Raum zusammengepferchten neuen Gebäude symbolisierten gut die Situation unserer Kirche unter dem Kádár-Regime: man kann sich ein wenig entwickeln und vorwärts schreiten, aber nur zwischen hohen Mauern, abgeschnitten von der Gesellschaft und den Stadtbewohnern.

Neben der Verbesserung der Rahmenbedingungen für die Priesterausbildung bemühte sich Bischof Timkó besonders auch um die Hebung des Unterrichtsniveaus. Dabei stützte er sich in erster Linie auf zwei wichtige Dokumente des Zweiten Vatikanischen Konzils, nämlich das erwähnte Dekret über die katholischen Ostkirchen und das Dekret über die Ausbildung der Priester Optatam totius. Auch in der Priesterausbildung zeigten sich Anzeichen für eine Rückkehr zu östlichen Traditionen (z.B. Soutane nach orientalischem Schnitt, das Akathistos-Gebet). Auch wurden im Zeichen der Modernisierung des Lehrstoffes die seit 1972 – unter Schriftleitung von Weihbischof Keresztes – zentral erschienenen theologischen Lehrunterlagen eingeführt. Die 1982 erfolgte Senkung der Wehrdienstdauer auf anderthalb Jahre brachte etwas Erleichterung. Der Staat verpflichtete seit 1965 nämlich auch die Seminaristen zum damals üblichen zweijährigen Wehrdienst, als dessen Schauplatz die berüchtigten, sogenannten „erststufigen" Kasernen in Lenti, Nagyatád, Marcali bestimmt waren. Die Militärzeit diente über die Wehrausbildung hinaus auch der ideologischen Umformung bzw. der Erfassung potentieller kirchlicher Agenten. Den in den Kasernen Dienst tuenden Politoffiziere gelang es, mehrere Seminaristen von ihrer priesterlichen Berufung abzubringen, und zwei von ihnen – György Legeza und János Járási jun. – erlitten während ihres Wehrdienstes infolge von Gewalttaten dauerhafte Gesundheitsschäden, die eine Absolvierung ihrer Studien verhinderten. Die 1982 angeordnete Senkung der Wehrdienstdauer ermöglichte die Einführung eines halbjährigen Vorbildungskurses für Seminaristen.[44]

Der hochgebildete Bischof trug Sorge dafür, daß in den Kirchengemeinden befindliche, oft gefährdete Kunstgegenstände und Bücher erfaßt und eingesammelt wurden. Er errichtete 1983 die griechisch-katholische Kirchenkunstsammlung und unterstützte die auf die Erforschung alter

44 *Janka,* A 100 éves Hajdúdorogi Egyházmegye története (wie Anm. 34), 55.

kirchlicher Bücher ausgerichteten Bemühungen der Fachleute der Lajos-Kossuth-Universität. Er sorgte dafür, daß die Diözesanbibliothek und das Diözesanarchiv in zeitgemäßer Weise untergebracht werden konnten.

Im Bereich der Seelsorge versuchte er – in einem eng begrenzten Handlungsspielraum – die Bedingungen der Betreuung der Gläubigen zu verbessern. Er errichtete auf dem Gebiet des Vikariats für die Diaspora vier neue Pfarreien (Csepel, Rákoskeresztúr, Újpest und Pécs). Bedingt durch interne Migration lebte bereits eine wachsende Zahl von Gläubigen in der Diaspora. Die endgültige Ausdehnung der Jurisdiktion des Bischofs von Hajdúdorog auf das ganze Land (1980) und die Errichtung des Bistumsvikariats Budapest und des Dekanatsbezirkes Budapest gaben der seelsorglichen Betreuung der in der Diaspora lebenden Gläubigen einen neuen Aufschwung.

Der Bischof war ein Befürworter des ökumenischen Dialogs. Er brachte dies auch in seinem Wahlspruch (Katholiké – Oikumené) bei seiner Ernennung zum Ausdruck. Das schöne Ergebnis der Arbeit der Ökumenischen Bewegung in Ungarn, die erste offizielle Tagung zwischen der Katholischen Kirche und dem Ökumenischen Rat der Kirchen in Ungarn im Ráday-Kollegium 1987, war auch eine Frucht seines Wirkens.

Bischof Imre Timkó starb am Karmittwoch, dem 30. März 1988. Sein Tod kam für den Klerus und die Gläubigen der Diözese überraschend. Seine Beerdigung fand im Beisein von zahlreichen Mitgliedern des Episkopats in der Osterwoche am 8. April in Máriapócs statt.[45]

Sein Weihbischof, Szilárd Keresztes, übernahm die Verwaltung der Diözese. Die Sedisvakanz und die Auswahl des Nachfolgers erforderten diesmal keine Jahre. Praktisch jeder hielt Keresztes für den einzig möglichen Kandidaten; seine Bischofsernennung erfolgte schließlich am 6. Juli 1988. Am 30. Juli 1988 wurde er in sein neues bischöfliches Amt eingeführt.[46]

Den Grundgedanken seiner Rede zur Amtseinführung schöpfte Bischof Szilárd Keresztes aus dem Tagesevangelium: „Wenn ihr nicht umkehrt und wie die Kinder werdet, könnt ihr nicht in das Himmelreich kommen" (Mt 18,3). Die Entwicklungen im Lande versprachen und bedurften Änderungen. Zu dieser Zeit zog sich János Kádár bereits von der Macht zurück, und ein Jahr später endete sein Leben, während er um einen Priester und eine Möglichkeit zur Beichte flehte… Einige Tage nach der Amtseinführung von Szilárd Keresztes wurde verkündet, daß Papst Johannes Paul II. vom ungarischen Staat zu einem offiziellen Besuch eingeladen wurde. In den darauffolgenden Monaten stürzte aber das Regime, das bis dahin bei vielen

---

45 Siehe Nekrolog im Rundbrief von Diözesanadministrator Szilárd Keresztes 2/1988, 1–4.

46 Hirtenbrief von Szilárd Keresztes 3/1988, 1.

mit dem Anschein der Unerschütterlichkeit größte Ängste hervorgerufen hat, mit atemberaubender Geschwindigkeit wie ein Kartenhaus zusammen. In Ungarn begann ein demokratischer Übergangsprozeß, der zwar viele Stolpersteine und Enttäuschungen mit sich brachte, aber dennoch sowohl für die Gesellschaft als auch für die Kirche eine neue Ära eröffnete.

Aus der Sicht der Kirche war die Auflösung des Staatlichen Kirchenamtes ohne Rechtsnachfolger (am 30. Juni 1989) eines der wichtigsten Momente des demokratischen Übergangs. Das Gesetz 4/1990 über die Gewissens- und Religionsfreiheit, und die Rechtsstellung der Kirchen vom Januar des darauffolgenden Jahres vollendete die Befreiung der Kirchen und gewährte ihnen freie Tätigkeit.

Der Beginn des Episkopats von Szilárd Keresztes fiel zeitlich beinahe mit der Wiederherstellung der Freiheit der Kirche zusammen. Es ergaben sich auch für die griechisch-katholische Kirche neue Möglichkeiten, die jahrzehntelang als unvorstellbare und verbotene Pfade galten. Die Kirchen hatten zuvor keinen Zugang zu den Bereichen Bildung, Soziales, Jugenderziehung und Kultur sowie zur Medienwelt, dem Gesundheitswesen, Strafvollzug und den Streitkräften. Mit der Wende verschwanden jedoch die Schranken und Sperren, sodaß all diese Bereiche zu Orten der Seelsorge wurden. Eine bedeutende Änderung war auch, daß all die starken Vorurteile, die in den Jahrzehnten vor dem Zweiten Weltkrieg zu Akten der Diskriminierung griechisch-katholischer Christen geführt hatten, aus der ungarischen Gesellschaft völlig verschwanden. Heute können wir sogar wegen der Schönheit und Eigenart des östlichen Ritus, der viele ihren Weg suchende Landsleute mitreißt, von einer allgemeinen Sympathie in der Gesellschaft gegenüber den griechisch-katholischen Christen sprechen.

In den Jahren zwischen 1990 und 2015 war die Entwicklung des Schicksals der griechisch-katholischen Kirche – wie schon in den vorigen Jahrzehnten – eng mit jenem der Katholiken des lateinischen Ritus verbunden. Die griechisch-katholische Kirche hat ein institutionelles System in neuen Bereichen der Seelsorge, in der Schul- und Hochschulbildung, der sozialen Sphäre und im Bereich der Gesundheit und des Kinderschutzes etabliert. Diese Veränderungen haben sich insbesondere ab 2010 beschleunigt und den Wirkungskreis der griechisch-katholischen religiösen Aktivitäten erheblich erweitert und zugleich die damit verbundene Verantwortung erhöht.

Am 19. März 2015 traf Papst Franziskus eine – aus Sicht der griechisch-katholischen Christen Ungarns – historisch bedeutsame Entscheidung, die in fünf apostolischen Konstitutionen konkrete rechtliche Gestalt erhielt. Mit der Konstitution In hac suprema schuf der Papst mit der Errichtung

der Ungarischen Griechisch-Katholischen Metropolitanen Kirche sui iuris (bzw. der griechisch-katholischen Metropolie) einen neuen rechtlichen Rahmen. Mit der Konstitution De spiritali itinere erhob er das 1912 errichtete Bistum Hajdúdorog zu einem Erzbistum und mit der Konstitution Qui successimus das 1924 errichtete Apostolische Exarchat von Miskolc zu einem Bistum; mit der Konstitution Ad aptius consulendum wurde das Bistum Nyíregyháza errichtet. Am selben Tag ernannte Papst Franziskus den Bischof von Hajdúdorog zum Erzbischof bzw. Metropoliten.

Diese Reihe von Maßnahmen hat für die ungarischen griechisch-katholischen Gläubigen einen Rahmen kirchlicher Strukturen geschaffen, der nicht nur aus der stetigen Entwicklung des vergangenen Vierteljahrhunderts resultiert, sondern auch den weiteren Fortschritt in den verschiedenen Bereichen der Seelsorge ermöglicht.

Es ist heute eine wichtige Aufgabe und für die zukünftige Entwicklung eine unabdingbare Voraussetzung, die Bedeutung dieser historisch wichtigen Veränderungen in der kirchlichen Organisation recht zu verstehen und das in ihnen enthaltene Potential zu entdecken.

Una minoranza religiosa nella tempesta della grande guerra.

La fondazione dell'eparchia di Hajdúdorogh per i greco-cattolici ungheresi (1912) e i suoi primi anni

Nel febbraio del 1916 il diplomatico tedesco Matthias Erzberger in missione segreta a Bucharest, ha incontrato il re Ferdinando nel Palazzo dell'arcivescovo cattolico Raymund Netzhammer. Erzberger ha avuto il delicato compito di ottenere che la Romania conservasse la sua neutralità nel conflitto mondiale. I dettagli di questo incontro segreto sono stati immortalati dallo stesso arcivescovo Netzhammer nel suo diario, e pubblicati in Germania nel 1995.[1] All'inizio della conversazione tra Erzberger e re Ferdinando sono stati evidenziati i problemi che hanno causato il peggioramento delle relazioni tra la Monarchia Austro-Ungarica e la Romania. Tra i primi problemi il re Ferdinando ha nominato la costituzione dell'eparchia di Hajdúdorog per i cattolici ungheresi di rito bizantino con la quale Vienna e Budapest hanno chiaramente offeso gli interessi dei romeni della Monarchia. Come è noto la missione di Erzberger non ha avuto successo, perché nell'agosto dello stesso anno la Romania è entrata in guerra. La notificazione che l'ambasciatore romeno a Vienna ha inoltrato al ministro degli Esteri della Monarchia il 14 agosto, pur non menzionando espressamente l'eparchia di Hajdúdorog, ritorna alla politica sbagliata della Monarchia nei confronti dei sudditi romeni.[2]

Penso che già questo episodio giustifichi la presenza del caso Hajdúdorog in un convegno che intende esaminare i vari aspetti della Grande Guerra. Ma c'erano anche altri avvenimenti che dimostrano che la fondazione della diocesi di Hajdúdorog non è stata un semplice atto amministrativo per soddisfare le esigenze pluridecennali di una piccola comunità religiosa costitutita dai circa centocinquanta o al massimo duecento milla cattolici di rito bizantino e di lingua e di identità ungheresi.

La fondazione dell'eparchia di Hajdúdorog nel 1912 fu l'unico atto amministrativo di notevole importanza che riguardava la Chiesa cattolica in

---

1 * Il presente saggio è realizzato nel quadro del progetto OTKA K108780.
Raymund Netzhammer, Bischof in Rumänien: im Spannungsfeld zwischen Staat und Vatikan, a cura di *Nikolaus Netzhammer,* in collaborazione con Krista Zach, 2 vol., München, Südostdeutsches Kulturwerk, 1995–1996.

2 Il testo della notificazione diplomatica è stato pubblicato in ungherese da: *Dániel Szabó* (a cura di), Az első világháború, Budapest, 2009, p. 95.

Ungheria nel periodo del Dualismo politico (1867-1918).[3] L'iter storico che ha condotto all'erezione di una nuova circoscrizione ecclesiastica per i cattolici di rito bizantino, e di identità e lingua ungherese è conservato nella memoria della medesima comunità ecclesiastica come «calvario».[4] Infatti, mentre a partire dalla metà dell'Ottocento il movimento dei greco-cattolici ungheresi conduceva una lotta pluridecennale per raggiungere almeno parzialmente i traguardi prefissi, tra i quali spicca l'uso della lingua ungherese nella liturgia, si imbatteva ripetutamente nella resistenza della gerarchia cattolica ungherese, della Santa Sede, della Chiesa greco-cattolica romena e di certi circoli politici.[5] Complica ulteriormente il quadro il fatto che i greco-cattolici ungheresi hanno avuto sostegno incondizionato nella loro lotta soltanto dai protestanti calvinisti.[6] Ecco, i componenti di un «calvario»: ungheresi in Ungheria devono combattere per decenni per l'uso della lingua ungherese nel campo ecclesiastico, vengono ostacolati dai loro confratelli cattolici di rito latino e di rito bizantino e appoggiati dai protestanti.

Le radici di questa complicata problematica risalgono alle origini dei greco-cattolici di identità e di lingua ungherese. Chi sono e da dove vengono i greco-cattolici ungheresi? Una prima risposta che è largamente diffusa afferma che i greco-cattolici ungheresi non sono altro che ruteni e romeni magiarizzati. E' senza dubbio che nella seconda metà del 19 secolo si vide un impressionante aumento numerico dei greco-cattolici ungheresi. Mentre negli ultimi decenni del secolo la popolazione del Regno d'Ungheria crebbe di una quantità pari al 33 %, quella dei greco-cattolici unghere-

---

3 *Salacz Gábor,* Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában: 1867–1918, (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae, vol. II.), München, Aurora Könyvek, 1974, p. 157.

4 Vedi gli scritti raccolti e pubblicati di un esponente del movimento dei greco-cattolici ungheresi: *Jenő Szabó,* A görög-katholikus magyarság utolsó kálvária-útja, 1896–1912, Budapest, 1913, Fritz Ármin Sajtója, pp. 463–501.

5 Una recente pubblicazione in inglese sulla storia dei greco-cattolici ungheresi: *Tamás Véghseő, Szilveszter Terdik,* «…you have foreseen all of my paths…» Byzantine Rite Catholics in Hungary, Strasbourg, Éditions Du Signe, 2012, in tedesco: *Tamás Véghseő,* Katholiken des byzantinischen Ritus in Ungarn. 1. Teil: Von den Anfängen bis 1920, in Ostkirchliche Studien, 62 (2013) 2, pp. 281–309.

6 Tra di loro spicca la figura di Endre György (1848–1927), deputato nel parlamento di Budapest, e ministro nel governo Fejérváry. E' da notare che il sostegno dei calvinsti ungheresi era di indole anticattolica, poiché l'introduzione della lingua ungherese nella liturgia ha inevitabilmente suscitato polemiche tra i cattolici di rito latino e quelli di rito bizantino. Non per caso Jenő Szabó, grande promotore della causa dei greco-cattolici ungheresi, aveva respinto a più riprese il sostegno di Endre György: *Jenő Szabó,* Nyílt válasz György Endre úrnak a hozzá intézett levelemre adott válaszára, in *Jenő Szabó,* A görög-katholikus magyarság utolsó kálvária-útja, 1896–1912, Budapest, 1913, Fritz Ármin Sajtója, pp. 256–261.

si aumentò del 118 %. Il clima politico-culturale del secondo Ottocento ungherese favorì il processo d'assimilizione, al quale erano maggiormente esposte le etnie senza una forte consapevolezza nazionale. Questo fu il caso dei ruteni, tra i quali, nella seconda metà del secolo, ebbe un grande influsso la corrente filo-ungherese. Tra il 1880 e il 1890 la popolazione dei greco-cattolici ungheresi crebbe del 49,6%, mentre quella dei ruteni aumentò solo del 10%.[7] Il processo di assimilazione fu molto più lento nel caso dei romeni, poiché il popolo romeno, e specialmente il clero greco-cattolico, in quel periodo aveva già una forte consapevolezza nazionale. Avendo una solida struttura ecclesiastica, i romeni furono in grado di contrastare maggiormente l'assimilazione.

Tuttavia, l'assimilazione dei ruteni e romeni alla nazione ungherese non è una risposta esclusiva alla domanda che riguarda l'origine degli ungheresi di rito bizantino. Infatti, i primi indizi a noi pervenuti che attestano la presenza di comunità di lingua e identità ungherese tra i greco-cattolici sono le traduzioni manoscritte della liturgia, fatte nell'ultimo decennio del Settecento.[8] Questo vuol dire che già prima del grande aumento numerico dei greco-cattolici ungheresi nel secondo Ottocento, dovuto senz'altro all'assimilazione, ci furono delle comunità ungheresi di rito bizantino, specialmente nelle provincie di Hajdú e Szabolcs. D'altra parte, la capacità di assimilare altre etnie non fu una caratteristica esclusiva della nazione ungherese. Sia i ruteni sia i romeni erano in grado di assimilare altri popoli nelle regioni, dove formavano la maggioranza. Cioè, nelle comunità rutene e romene viveva anche gente di origini ungheresi, assimilita particolarmente dopo il periodo dell'occupazione turca, quando a causa degli insediamen-

---

7 *James Niessen,* Hungarians and Romanians in Habsburg and Vatican Diplomacy: The Creation of the Diocese of Hajdúdorog in 1912, in The Catholic Historical Review, a. LXXX (1994), 2, pp. 238–257.

8 Per la storia delle traduzioni in ungherese dei testi della liturgia bizantina: *Ivancsó István,* Legelső magyar nyelvű liturgiafordításunk: 200 éves Krucsay Mihály munkája, in Athanasiana 1 (1995) 53–76. *Ivancsó István,* Lupess István, az első liturgiafordításunk másolója, in: *Ivancsó István* (a cura di): A Krucsay-féle liturgiafordítás fakszimiléje kiadásának alkalmából 2003. október 30-án rendezett szimpozion anyaga, Nyíregyháza, Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, 2003. pp. 15–32. *János Nyirán:* 19. századi kéziratos görögkatolikus szerkönyvek Nyírgyulajból és Fábiánházáról, Nyíregyháza, Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, 2012, (Collectanea Athanasiana II. Fontes/Textus vol. 2.) e *János Nyirán:* Az első magyar nyelvű liturgiafordítás Lupess István 1814-es kéziratában, Nyíregyháza, Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, 2011. Una documentazione dettagliata di tutte le pubblicazioni liturgiche di rito bizantino in ungherese: *Ivancsó István,* Görög katolikus liturgikus kiadványaink dokumentációja, I–II, Nyíregyháza, Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, 2006–2008.

ti l'espansione rutena e romena raggiungeva regioni, abitate prima prevalentemente dagli ungheresi, ma colpite dal fenomeno dello spopolamento.[9]

Tutto questo dimostra che la questione dell'origine dei greco-cattolici ungheresi si rivela molto più complicata di una risposta riduttiva e dà ampio spazio a ulteriori ricerche. Tuttavia, devo sottolineare ancora una volta che l'aumento impressionante del numero dei greco-cattolici ungheresi nella seconda metà dell'Ottocento, dovuto all'assimilizione, è determinante.

Un altro aspetto particolare dell'evolversi della sorte dei greco-cattolici ungheresi che dobbiamo tener presente è la pressione dell'opinione pubblica che può essere definita costante fino alla metà del XX secolo.[10] L'opinione pubblica ungherese infatti collegava il concetto del «rito bizantino» ai popoli slavi e al popolo romeno, quindi lo ritenne estraneo all'identità nazionale ungherese, di cui connotati religiosi erano il cattolicesimo di rito latino o il protestantesimo. Di conseguenza, ai greco-cattolici ungheresi fu offerta tacitamente una soluzione alternativa alla loro lotta per essere considerati parte integrante della nazione ungherese: se vogliono diventare ungheresi a tutti gli effetti, devono scegliere la strada del cambiamento di rito o della confessione. Questa «soluzione», presente per un intero secolo, ha avuto effetti devastanti sopratutto tra le due guerre mondiali, quando l'opinine pubblica ungherese, scioccata dalle conseguenze del Trattato di pace di Trianon, aumentando la pressione, ha costretto migliaia di greco-cattolici in cerca di una vita migliore al cambiamento di rito o di confessione.[11] Come reazione alle forze che volevano escludere il rito bizantino dalla defininzione dell'identità nazionale ungherese, i greco-cattolici citavano i fatti storici del primo medioevo ungherese che attestano la presenza del rito bizantino

---

9 Un'opera, scritta però da un autore non imparziale, dedicata alla problematica: Petrus Jenő, A magyarság önvédelme a keleti ritusu egyház idegen nyelveinek beolvasztó hatása ellen, Debrecen, Csokonai Nyomda- és Kiadóvállalat, 1897. Si vedono anche i documenti della lotta tra romeni e ungheresi nella città di Makó: *T. Véghseő, K. Márton Áron,* Források a magyar görögkatolikusok történetéhez. I. kötet: 1778–1905, (Collectanea Athanasiana II. Textus/Fontes, 4/1.), Nyíregyháza, Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, 2014. nn. 26, 31, 33–35.

10 Tra i numerosissimi casi di questa pressione citiamo a titolo d'esempio la corrispondenza tra l'assemblea generale del Comitato di Zemplén e la città di Hajdúdorog nel 1841: i nobili di Zemplén hanno accusato i cittandini di Hajdúdorog di non favorire abbastanza l'uso della lingua ungherese e quindi di non essere sudditi leali del Regno d'Ungheria. *T. Véghseő, K. Márton Áron,* Források a magyar görögkatolikusok cit., nn. 7–10.

11 Tra il 1929 e il 1940 il passaggio dal rito bizantino a quello latino fu facilitato dal fatto che la richiesta non doveva essere inoltrata a Roma, ma la nunziatura di Budapest, era autorizzata a concedere il permesso. *Antal Szlávik,* Sajátjogú egyháztagság. Normafejlődés és aktuális kérdések, Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Kánonjogi Posztgraduális Intézete, 2006, pp. 171–172.

fino al XIII secolo. Nel discorso identitario dei greco-cattolici ungheresi dell'Otto- e Novecento le missioni bizantine e i monasteri orientali nel Regno d'Ungheria dell'epoca degli Arpadi diventano non soltanto punti di riferimento, ma anche argomenti che confutano la convinzione largamente diffusa nell'opinione pubblica, secondo la quale l'identità nazionale ungherese e il rito bizantino sarebbero stati concetti incompatibili.[12]

Contemporaneamente all'aumento numerico della popolazione di lingua e identità ungherese nella seconda metà dell'Ottocento, si acutizzò il problema dell'uso della lingua ungherese nella liturgia e divenne più consistente l'esigenza di un'eparchia ungherese greco-cattolica.

Nel 1868 – approffittando del clima politico del compromesso Austro-Ungarico – si radunò a Hajdúdorog, sede della comunità più numerosa dei greco-cattolici ungheresi, un congresso in rappresentanza di 58 parrocchie di lingua ungherese per esaminare il modo di ottenere la costituzione di una propria eparchia, nella quale si usasse come lingua liturgica l'ungherese.[13]

Nel 1873 il re, con il consenso di István Pankovics, vescovo di Munkács eresse a Hajdúdorog un Vicariato episcopale, con Concistoro e Cancelleria propri in cui si usava solo l'ungherese.[14] Frattanto in modo autonomo alcuni sacerdoti cominciarono e altri continuarono ad usare l'ungherese anche nella liturgia. Il vicario di Hajdúdorog, János Danilovics,[15] considerò

---

12 Il primo da esporre sistematicamente questa argomentazione fu lo storico e slavista greco-cattolico Antal Hodinka nella prefazione del volume pubblicato per ricordare il grande pellegrinaggio dei greco-cattolici ungheresi a Roma in occasione dell'Anno Santo del 1900: Emlékkönyv a görög szert. katholikus magyarok római zarándoklatáról, Budapest, Görög Szertartású Katholikus Magyarok Országos Bizottsága, 1901. Hodinka poteva basarsi sulla argomentazione di uno storico protestante del secolo XVII che per primo aveva affermato l'esistenza di una missione della Chiesa bizantino nel secolo X: *Gottfried Schwarz,* Dissertatio inauguralis historico-critica de initiis religionis christianae inter Hungaros Ecclesiae orientalis assertis iisdemque a dubiis et fabulosis narrationibus repurgatis. Francofurti-Lipsiae 1739. Tale argomentazione ha naturalmente suscitato la reazione degli storici cattolici di rito latino che vedevano lesi gli interessi del loro rito: *János Karácsonyi,* Történelmi hazugságok. A történelem terén elő forduló mindennapi ferdítések czáfolata, Budapest, Szent István Társulat, 1890; *János Karácsonyi,* A görögkatholikus magyarok eredete, Budapest, Stephaneum Nyomda, 1924.

13 I documenti del congresso: *T. Véghseő, K. Márton Áron,* Források a magyar görögkatolikusok cit., nn. 36–39.

14 *György Janka,* A hajdúdorogi külhelynökség története, in I. Ivancsó, Liturgikus örökségünk (Szent Atanáz Gör. Kat. Hittudományi Főiskola Liturgikus Tanszék 8.), Nyíregyháza, Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, 2002, pp. 7–16. La documentazione relativa: *T. Véghseő, K. Márton Áron,* Források a magyar görögkatolikusok cit., nn. 46–50.

15 La biografia di Danilovics: *István Pirigyi,* Görög katolikus papi sorsok. A százéves debreceni görögkatolikus egyházközség alapítói és jótevői, elhunyt és élő papjai, a

la traduzione dei libri liturgici in lingua ungherese come un compito di primaria importanza. Organizzò la Commissione di traduzione liturgica di Hajdúdorog, formata da nove membri, la quale tradusse i principali libri liturgici, e tra il 1882 e 1892 pubblicò una prima serie di volumi.[16]

I promotori dell'introduzione della lingua ungherese nella liturgia bizantina furono del parere che la questione della lingua liturgica da usare fosse di competenza del vescovo eparchiale. Tuttavia, la prima occasione, in cui la lingua ungherese nella liturgia bizantina fu usata in modo dimostrativo, provocò immediatamente il divieto da parte della Sede Apostolica. Infatti, nel nel giugno del 1896 – l'anno dei grandi festeggiamenti del millesimo anniversario della conquista della Patria – nella Chiesa dell'Università di Budapest fu celebrata una liturgia bizantina interamente in ungherese. L'evento fu preparato attentamente e pubblicizzato nei giornali nazionali, e suscitò una forte eco nell'opinione pubblica. La notizia giunse ben presto a Roma e nel settembre dello stesso anno la Congregazione di Propaganda Fide decretò il divieto dell'uso della lingua ungherese nella liturgia bizantina, ordinò la distruzione dei libri liturgici ungheresi, pubblicati fino a quel momento e intimò ai vescovi eparchiali di Mukačevo e Prešov, Gyula Firczák e János Vályi, di stroncare il movimento dei greco-cattolici ungheresi.[17]

I timori della Sede Apostolica per l'introduzione di una lingua volgare nella liturgia sembrano comprensibili se prendiamo in considerazione il contesto storico. L'approvazione dell'uso della lingua ungherese per i cattolici di rito bizantino poteva avere effetti indesiderati e provocare simili pretese da parte dei cattolici latini. I sostenitori dell'uso della lingua ungherese nella liturgia bizantina, però richiamavano l'attenzione al fatto che nelle regioni di popolazione mista (dal punto di vista del rito), come nei comitati di Hajdú, Szabolcs, Szatmár, dove la lingua ungherese era in uso da decenni, non erano mai formulate tali richieste da parte dei fedeli di rito latino.[18] Tuttavia, questa argomentazione non è stata mai presa in considerazione dall'episcopato ungherese e dalla Sede Apostolica.

---

cura di *Kiss Zsolt,* Debrecen, Debreceni Görögkatolikus Egyházközség, 1999, pp. 15–19.

16 *Ivancsó István,* Az 1879-es hajdúdorogi liturgikus fordító bizottság és tevékenysége, Nyíregyháza, Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, 1999.

17 Le fonti relative nell'Archivio Segreto Vaticano: Archivio Segreto Vaticano (d'ora in avanti ASV), Archivio della Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari (d'ora in avanti AES), Austria-Ungheria anno 1896–1899. pos. 800 fasc. 346, 348, 349, 350 e 394. Molte di esse sono state recentemente pubblicate in: *T. Véghseő, K. Márton Áron,* Források a magyar görögkatolikusok cit.

18 Argomenta così nel 1881 anche il capo dipartimento del Ministero per l'Istruzione pubblica e per il Culto, János Ivánkovics, un sacerdote di rito latino, futuro vescovo

D'altra parte non mancarono le informazioni, giunte a Roma da circoli ecclesiastici romeni,[19] che avevano suggerito un'interpretazione esclusivamente nazionalista della questione, affermando che l'introduzione della lingua ungherese non sia altro che un tentativo di magiarizzazione del governo ungherese. Tuttavia, è comprensibile anche la perplessità degli ungheresi di fronte al decreto di divieto. Essi si sono posti la domanda: per quale motivo la Sede Apostolica proibisce loro ciò che permette ai greco-cattolici romeni?[20]

Mentre il governo ungherese fece inutili tentativi diplomatici per convincere la Sede Apostolica,[21] i greco-cattolici ungheresi organizzarono un pellegrinaggio in occasione dell'anno santo del 1900 in cui 500 persone si recarono a Roma per dimostrare sia la stessa loro esistenza, sia la loro filiale devozione alla Sede Apostolica. Il pellegrinaggio fu senz'altro un evento che ha lasciato buone impressioni nei circoli vaticani sui greco-cattolici ungheresi.[22]

Comunque, la Sede Apostolica non cedette e continuava a proibire l'uso della lingua ungherese come lingua liturgica. Tuttavia, non rifiutò l'idea dell'erezione di un'eparchia ungherese, altro traguardo importante degli ungheresi di rito bizantino.

La soluzione della questione della nuova eparchia dipendeva dal governo ungherese che per lungo tempo la considerava secondaria rispetto alla questione della lingua liturgica. Solo dopo aver preso atto dell'irremovibile fermezza della Santa Sede riguardo il divieto dell'uso dell'ungherese nella liturgia, il governo pensò seriamente all'erezione di una eparchia greco-cat-

---

di Roznava. *T. Véghseő, K. Márton Áron,* Források a magyar görögkatolikusok cit., nr. 67.

19 Per esempio: Victor Mihalyi, Vasile Hossu e Epaminonda Lucaciu: *T. Véghseő, K. Márton Áron,* Források a magyar görögkatolikusok cit., nn. 100, 102 e 209.

20 *Tamás Véghseő,* Nikolaus Nilles e la questione della liturgia greco-cattolica ungherese, in *Tamás Véghseő* (a cura di), Symbolae: A görögkatolikus örökségkutatás útjai. A Nikolaus Nilles SJ halálának 100. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai, Nyíregyháza, Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola, (Collectanea Athanasiana I. Studia; 3.) 2010, pp. 81–89.

21 Il governo ungherese nel 1897–1898 ha presentato due memorandum, ma dopo le leggi in materia religiosa, varate nel 1894/1895 e sfavorevoli alla Chiesa cattolica, la Sede Apostolica non aveva fiducia nel governo ungherese. Il testo dei memorandum: *T. Véghseő, K. Márton Áron,* Források a magyar görögkatolikusok cit., nn. 128 e 141/a.

22 La documentazione relativa al pellegrinaggio: *T. Véghseő, K. Márton Áron,* Források a magyar görögkatolikusok cit., nn. 175, 184–189, 192–197.

tolica ungherese. Essa – secondo le intenzioni del governo – avrebbe avuto il compito di introdurre di fatto l'uso della lingua ungherese nella liturgia.[23]

Per realizzare la costituzione della nuova eparchia era necessario anche l'interessamento dell'imperatore che nel sistema del giuspatronato aveva il diritto di provvedere alla fondazione di nuove diocesi. Poiché il principe ereditario, l'arciduca Francesco Ferdinando è stato grande fautore della causa romena, solo un argomento abbastanza forte poteva convincere l'imperatore di accettare la proposta del governo di fondare un'eparchia per i greco-cattolici ungheresi. Il momento propizio arrivò nella primavera del 1911, quando l'imperatore Francesco Giuseppe dovette affrontare il problema della nuova legge militare da approvare dal parlamento ungherese. Poiché il disegno legge ha previsto notevoli aumenti finanziari, l'approvazione non sembrava facile. Per guadagnare il consenso dei deputati ungheresi l'imperatore decise di puntare sull'orgoglio nazionale. Gli fu suggerita la questione dell'eparchia greco-cattolica ungherese come «causa nazionale», la soluzione della quale sarebbe potuto garantire il successo nel parlamento. Per questo motivo l'imperatore incaricò il conte Bartolomeo Lippay, pittore stimato nel corte del Papa di contattare la Segreteria di Stato in vie confidenziali e conoscere la reazione della medesima a tale proposta. In linea di principio la risposta della Sede Apostolica fu affermativa. La Segreteria di Stato chiedeva comunque garanzie ben precise dal governo riguardo il divieto dell'uso dell'ungherese. Per la proposta del primate Kolos Vaszary si arrivò ad un compromesso: la lingua liturgica della nuova eparchia sarebbe dovuta essere il greco classico che il clero avrebbe dovuto imparare in tre anni. Con questa soluzione si voleva evitare l'accusa principale, secondo la quale l'eparchia ungherese sarebbe stata uno strumento del governo ungherese nella politica di magiarizzazione.[24]

E' da notare il dissenso tra la Segreteria di Stato e la Congregazione di Propaganda Fide, di cui prefetto il cardinale Girolamo Maria Gotti seguì la linea dura del suo predecessore, il cardinale Ledochowski per quanto riguarda il divieto assoluto dell'uso liturgico della lingua ungherese. Cardinal Gotti era del parere che una nuova eparchia per i greco-cattolici di lingua ungherese – nonostante le garanzie date dal governo e la lingua greca come

---

23 Per la fondazione dell'eparchia di Hajdúdorog, in romeno: *Cecilia Cârja,* Biserică şi politică. Înfiinţarea Episcopiei de Hajdúdorogh, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2012 e *Cecilia Cârja,* Românii greco-catolici si Episcopia de Hajdúdorog (1912). Contributii documentare, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2009. In italiano, si veda: *Tamás Véghseő,* La fondazione dell'Eparchia di Hajdúdorog, in Folia Athanasiana, 14 (2012), pp. 29–37.

24 *Tamás Véghseő,* A Hajdúdorogi Egyházmegye megalapításának közvetlen előzményei, in Athanasiana, 35 (2013), pp. 109–121.

lingua liturgica ufficiale – avrebbe comunque promosso l'uso liturgico della lingua ungherese. Dopo mesi di trattative nel febbraio del 1912 il prefetto di Propaganda accettò controvoglia la decisione riguardante la fondazione dell'eparchia di Hajdúdorog, e insieme ai suoi collaboratori ritenne il Segretario di Stato, Merry del Val troppo ingenuo.[25] E' interessante che un documento del 1922, scritto da un collaboratore della Congregazione per la Chiesa orientale ricorda che il cardinale Gotti, deceduto nel 1916 aveva completamente ragione. Nel 1922 il vescovo di Hajdúdorog ha chiesto già due volte il prolungamento del triennio stabilito per il clero greco-cattolico ungherese per imparare il greco e ha anche pubblicato un Liturgikon, in cui appare in greco solo il testo del canone eucaristico, tutto il resto è in ungherese. L'autore del documento rievoca la resistenza del cardinale Gotti della Congregazione di Propaganda e accusa il governo ungherese di aver abusato della bontà di papa Pio X e di aver ottenuto con false promesse l'approvazione del pontefice, ormai anziano.[26]

Nel maggio del 1912, dunque, Francesco Giuseppe fondò l'eparchia di Hajdúdorog per le parrocchie di rito bizantino e di lingua ungherese, che nel giugno dello stesso anno San Pio X eresse canonicamente con la bolla Christifideles graeci. La Sede Apostolica dette alla nuova eparchia 162 parrocchie, dismembrate dalle eparchie di Mukačevo (70), Prešov (8), Alba-Iulia-Făgăras (35), Oradea (44) e Gherla (4), e una (a Budapest) dall'arcidiocesi latina di Esztergom. Mentre i vescovi delle eparchie rutene di Munkács e di Eperjes sono stati favorevoli alla dismembrazione, i vescovi romeni protestarono con veemenza. Per la loro resistenza il processo dell'organizzazione della nuova eparchia fu rallentata, anzi hanno ottenuto anche la revisione della bolla di fondazione. Per questo motivo la bolla Christifideles non è stata consegnata alla nuova eparchia, ma trattenuta nella nunziatura di Vienna. Il processo di revisione fu bloccata dalla Prima guerra mondiale. In seguito al trattato di pace di Trianon (4 giugno 1920), l'eparchia di Hajdúdorog subì gravi perdite: delle sue 162 parrocchie, ne perdette 79. Perciò la revisione della bolla non è stata più di attualità.

Le proteste contro l'eparchia ungherese di rito bizantino non furono solo verbali o scritte. Durante l'organizzazione dell'eparchia si sono verificate azioni di violenza contro il vicario generale Jaczkovics che si era presentato nelle parrocchie da incorporare. Bisogna aggiungere che nel caso il vicario generale ha avuto un comportamento poco prudente. Il culmine della violenza fu l'attentato contro il primo vescovo di Hajdúdorog, István Miklósy il 23 febbraio del 1914 a Debrecen, sede provvisoria dell'eparchia.

---

25 ASV, Segreteria di Stato, 1913. rubr. 247. fasc. 1. fol. 129rv.

26 Archivio Della Congregazione per le Chiese Orientali, Prot. 1361/28. Hajdudorog.

Al vescovo fu recapitato un devastante pacco-bomba inviato da Czernowitz (Bucovina) che uccise tre dei suoi collaboratori. Altri due sono morti pià tardi. Il vescovo però rimase illeso. L'esecutore materiale dell'attentato fu il romeno Ilie Cătărau, che lavorava per conto dei servizi segreti russi, interessati a acutizzare i conflitti etnici della Monarchia.[27] E' da notare che le tre vittime dell'attentato sono state ricordate negli Anni Venti e Trenta come le prime vittime della Grande Guerra.

I cattolici ungheresi di rito bizantino hanno dovuto costatare già durante la Guerra che l'appoggio politico che garantì loro il raggiungimento di un traguardo importante pian piano venne a mancare. Il governo di Budapest ha preso ufficialmente impegni vincolanti per quanto riguardava la sovvenzione finanziaria della nuova eparchia.[28] Ma gli impegni non sono stati onorati. Nei primi anni si poteva spiegare la mancanza di fondi con le circostanze belliche, ma l'appoggio politico e di conseguenza la sovvenzione statale mancava anche nel periodo tra le due guerre. E' eloquente che il vescovo di Hajdúdorog vive anche oggi a Nyíregyháza in quel condominio dove si è trasferito provvisoriamente dopo l'attentato di Debrecen.

Nella tempesta della Grande Guerra i sogni dei greco-cattolici ungheresi sono stati frantumati. I presupposti che potevano garantire lo sviluppo di questa piccola comunità sono spariti con il crollo della Monarchia.[29] Nell'Ungheria ridimensionata anche il ruolo e l'influsso dei greco-cattolici sono stati fortemente ridimensionati.

Dopo la Grande Guerra gli avvenimenti politici crearono una situazione completamente nuova. Le antiche sedi episcopali greco-cattoliche del Regno d'Ungheria finirono nei nuovi stati, mentre nella nuova Ungheria rimase solo la neoeretta eparchia di Hajdúdorog. Il che vuol dire che ci sarebbe stato bisogno comunque di una eparchia per gli ungheresi di rito

---

27 Una ricostruzione storica dell'attentato: *Márton Áron Katkó,* Az 1914-es debreceni bombamerénylet, in *Tamás Véghseő* (szerk.), Symbolae. A görögkatolikus örökségkutatás útjai. A Nikolaus Nilles SJ halálának 100. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai, Nyíregyháza, Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, 2010, (Collectanea Athanasiana I. Studia, vol. 3), pp. 289–322.

28 Le versioni ufficiali e originali di questi documenti importanti: ASV, Segreteria di Stato, 1913. rubr. 247. fasc. 2. fol. 111, 113rv e ASV, Segreteria di Stato, 1913. rubr. 247. fasc. 3. fol. 138–139v.

29 E' da menzionare anche l'aspetto economico. Nel momento della fondazione dell'eparchia di Hajdúdorog i beni materiali delle sedi episcopali di Mukačevo, Prešov, Oradea, Alba-Iulia-Făgăras e Gherla sono rimasti intatti e alla neoeretta eparchia non sono state concessi beni immobili. Il vescovo di Hajdúdorog disponeva soltanto dei beni immobili che il famosissimo monaco basiliano, Árkád Pásztory aveva donato all'eparchia. Tuttavia dopo il trattato di pace di Trianon (1920) anche queste foreste e terre sono passate alla Romania.

bizantino. Se la preparazione alla guerrra non avesse spinto l'imperatore nel 1911/12 di appoggiare le esigenze degli ungheresi di rito bizantino e fondare per loro un'eparchia, sarebbero state le conseguenze catastrofiche della guerra persa a promuovere la creazione della medesima.

La Chiesa Greco-Cattolica d'Ungheria nel periodo del regime comunista[1]

Introduzione

Se prendiamo in esame la storia della Chiesa Greco-Cattolica d'Ungheria nel periodo del regime comunista, ci troviamo di fronte a una domanda che in questo contesto sembra di primaria importanza. Per quale motivo i comunisti ungheresi non hanno seguito l'esempio dei loro compagni e maestri sovietici e perché non hanno soppresso la Chiesa Greco-Cattolica d'Ungheria? Negli altri paesi del nuovo blocco sovietico – come nella Romania e nella Cecoslovacchia – i governi comunisti non esitarono a sopprimere le chiese orientali unite alla Sede Apostolica, seguendo il procedimento applicato nell'Unione Sovietica prima a Lemberg nel 1946, poi nella Trascarpazia nell'anno 1949. Sarebbe stato più che logico che la questione della Chiesa greco-cattolica fosse stata „risolta" anche in Ungheria tramite la soppressione amministrativa e l'unificazione alla chiesa ortodossa. Per quale motivo, dunque non fu seguito questo copione anche in Ungheria?

Prima di rispondere a questa domanda ci sembra necessario presentare per sommi capi il percorso storico della Chiesa Greco-cattolica d'Ungheria fino ai primi anni del regime comunista.

1. Tappe di un percorso storico travagliato: dagli inizi fino alla fine della seconda guerra mondiale

Le origini della Chiesa Greco-Cattolica d'Ungheria – che dal 19 marzo 2015 è una Chiesa Metropolitana sui iuris con tre circoscrizioni ecclesiastiche (Arcieparchia di Hajdúdorog, Eparchia di Miskolc e Eparchia di Nyíregyháza) – risalgono alla seconda metà del secolo XVIII. In questo periodo le comunità di identità e lingua ungherese[2] delle eparchie greco-

---

1 Le mie ricerche nell'Archivio Segreto Vaticano (=ASV) sono state finanziate dal progetto OTKA K108780.

2 Prima di tutto nelle provincie di Szabolcs e nel territorio di speciale amministrazione degli Hajdú (aiducchi). Questa regione si può considerare il nucleo storico della

cattoliche del Regno d'Ungheria, nelle quali si usavano come lingua liturgica il paleoslavo e il romeno, cominciarono ad esprimere il loro desiderio di usare la lingua magiara nelle celebrazioni liturgiche. In queste comunità – nonostante l'insegnamento scolastico della lingua della Chiesa, cioè del slavo ecclesiastico e il romeno – la lingua liturgica usata nelle celebrazioni non era capita dalla popolazione[3]. A partire dalla fine del Settecento, più precisamente contemporaneamente al risveglio del sentimento nazionale ungherese, conseguente alla dieta del 1790/91, la questione della lingua liturgica divenne più sentita. Infatti, le autorità locali e le assemblee amministrativo-politiche provinciali cominciarono a favorire l'uso della lingua ungherese in ogni campo della vita. Questo processo fu accompagnato dal movimento di intellettuali che mirava il rinnovamento e della modernizzazione della lingua ungherese, e sfociò nella proclamazione della lingua ungherese come lingua ufficiale dello Stato nel 1844. In questo contesto le comunità greco-cattoliche di identità e lingua ungherese si sono sentite incorraggiate di fare passi in avanti nell'uso della lingua ungherese nelle celebrazioni liturgiche[4].

Le prime fonti scritte a noi pervenute che attestano l'esigenza dell'uso della lingua ungherese nella liturgia bizantina provengono dall'ultimo decennio del Settecento[5]. L'uso delle traduzioni manoscritte divenne sempre più diffuso e nel 1843 una domanda per il finanziamento pubblico dei libri

---

Chiesa Greco-Cattolica ungherese, dove esistevano comunità ungheresi cattoliche di rito bizantino già prima del grande aumento numerico della popolazione di lingua e identità ungherese nella seconda metà dell'Ottocento, dovuto prima di tutto all'ondata di assimilazione dei ruteni e in parte dei romeni.

3 Numerosi anedotti ricordano le situazioni comiche dovute alla non-conoscenza della lingua liturgica. Per esempio, nella chiesa di Hajdúdorog infedeli ungheresi ignari della lingua paleoslava invece della frase „Otca i syna" (al Padre e al Figlio) cantavano „Adsz-e szénát?" („mi dai paglia?") vö. *Petrus Jenő,* A magyarság önvédelme a keleti ritusu egyház idegen nyelveinek beolvasztó hatása ellen [La lotta degli ungheresi contro l'assimilazione per via della lingua liturgica delle Chiese di rito bizantino], Debreczen 1897, 20–21.

4 Per esempio l'assemblea generale del comitato di Zemplén aveva ripetutamente incorraggiato la città di Hajdúdorog, sede della comunità più numerosa greco-cattolica ungherese, di usare la lingua ungherese nelle celebrazioni liturgiche: *Véghseő Tamás – Katkó Márton Áron,* Források a magyar görögkatolikusok történetéhez. 1. kötet: 1778–1905,, [Fonti per la storia dei cattolici ungheresi di rito bizantino. Vol. 1. 1778–1905], Nyíregyháza, 2014. Collectanea Athanasiana II. Textus/Fontes, 4/1. (=*Véghseő–Katkó,* Források), fonti nr. 7–10.

5 Per le prime traduzioni in ungherese della liturgia bizantina vedi: *Nyirán János,* Az első magyar nyelvű liturgiafordítás Lupess István 1814-es kéziratában [La prima truduzione in ungherese della liturgia nel manoscritto di István Lupess del 1814], Nyíregyháza, 2011.

liturgici ungheresi stampati giunse anche al parlamento[6]. La domanda pur avendo sostengo politico unanime, per mancanze di fondi non fu accolta. Cinque anni dopo il ministro del culto e della pubblica istruzione del governo rivoluzionario promise per iscritto il pubblico finanziamento della traduzione e pubblicazione dei libri liturgici ungheresi, ma la sconfitta della rivoluzione nel 1849 impedì la realizzazione di tale progetto[7].

Mentre l'opinione pubblica e le forze politiche avevano sostenuto le richieste dei greco-cattolici ungheresi, le autorità ecclesiastiche cercavano di limitare l'uso della lingua ungherese nella liturgia. I vescovi delle diocesi di Munkács (Mukacevo) e di Eperjes (Presov), ambedue di lingua liturgica paleoslava, pur nutrendo simpatie verso il movimento dei loro fedeli ungheresi, dovevano cedere alle pressioni arrivate dalle curie di Esztergom e Eger[8]. Invece, i prelati romeni non tolleravano le esigenze dei loro fedelei ungheresi e vietavano severamente l'uso della lingua ungherese nelle chiese delle loro diocesi[9]. L'atteggiamento dei vescovi latini d'Ungheria fu condizionato dalle presunte conseguenze negative che da una eventuale concessione in favore dei fedeli ungheresi di rito bizantino avrebbero potuto scaturire. Infatti, i membri della Conferenza Episcopale Ungherese erano convinti che la concessione dell'uso della lingua ungherese per i fedeli greco-cattolici avrebbe incorraggiato i fedeli latini di pretendere la stessa prassi per le chiese di rito latino[10]. La Sede Apostolica diede ascolto alle obiezioni dei prelati latini e cominciò a vietare severamente l'uso della lingua ungherese nellea liturgia bizantina[11]. E' da notare che in questi decenni dalle

---

6 I delegati della sopracitata assemblea generale del comitato di Zemplén e quelli della regione Hajdú hanno sollecitato una legge che avrebbe garantito la pubblicazione dei libri liturgici in ungherese in finanziamento pubblico. Vedi: *Véghseő–Katkó,* Források, fonti nr. 11–15.

7 *Véghseő–Katkó,* Források, fonte nr. 17.

8 Vedi per esempio la disposizione del vescovo Vazul Popovics di Munkács nel 1863, che il prelato era costretto a rilasciare. *Véghseő–Katkó,* Források, fonte nr. 25.

9 Vedi le mosse del vescovo Iosif Papp-Szilágyi di Nagyvárad contro la prassi prrocchiale di Makó nel 1866/67: *Véghseő–Katkó,* Források, fonti nr. 31–35.

10 Lajos Farkas, una delle figure di maggior spicco del movimento dei greco-cattolici ungheresi, nelle sue memorie riporta le parole del vescovo latino, István Lipovniczky, consigliere del Ministero per il culto e per la pubblica istruzion: „Se oggi ai greco-cattolici viene concesso l'uso della lingua ungherese, chi può garantire che domani i cattolici di rito latino di Komárom non pretenderanno lo stesso? E questo é impossibile!" *Farkas Lajos,* Egy nemzeti küzdelem története[Storia di una lotta nazionale], Budapest, 1896, 61.

11 Il divieto divenne più energico e esplicito nel 1896, quando a Budapest, fu celebrata – in modo provocatorio – una liturgia bizantina in ungherese. *Véghseő–Katkó,* Források, fonti nr. 89–150.

regioni „miste", dove comunità di greco-cattolici e cattolici di rito latino vivevano uno accanto all'altro, non sono arrivate notizie che avrebbero confermato questi timori.

Contemporaneamente all'aumento numerico della popolazione di lingua e identità ungherese nella seconda metà dell'Ottocento, si acutizzò il problema dell'uso della lingua ungherese nella liturgia e divenne più consistente l'esigenza di un'eparchia ungherese greco-cattolica. I promotori dell'introduzione della lingua ungherese nella liturgia bizantina furono – erroneamente – del parere che la questione della lingua liturgica da usare fosse di competenza del vescovo eparchiale. Nel 1868 – approffittando del clima politico del compromesso Austro-Ungarico – si radunò a Hajdúdorog, sede della comunità più numerosa greco-cattolica ungherese, un congresso in rappresentanza di 58 parrocchie dei greco-cattolici ungheresi per esaminare il modo di ottenere la costituzione di una propria eparchia, nella quale si usasse come lingua liturgica l'ungherese. I partecipanti del congresso consideravano come modello da seguire le diocesi romene (per le quali nel 1853 fu costituita addirittura una metropolia), dove la lingua romena veniva usata e tollerata dalla Sede Apostolica.

Nel 1873 il re, Francesco Giuseppe, con il consenso di István Pankovics, vescovo di Munkacs eresse a Hajdúdorog un Vicariato episcopale, con Concistoro e Cancelleria propri in cui si usava solo l'ungherese. Il vicario di Hajdúdorog, János Danilovics, considerò la traduzione dei libri liturgici in lingua ungherese come un compito di primaria importanza. Organizzò la Commissione di traduzione liturgica di Hajdúdorog, formata da nove membri, la quale tradusse i principali libri liturgici, e tra il 1879 e 1892 pubblicò una prima serie di volumi[12]. Nel 1881 il sovrano e il governo erano pronti a dare vita alla diocesi di Hajdúdorog, ma la Conferenza Episcopale Ungherese – per motivi ben noti – ha respinto l'idea[13].

Mentre il governo ungherese fece inutili tentativi diplomatici per convincere la Santa Sede, i greco-cattolici ungheresi organizzarono un pellegrinaggio in occasione dell'anno santo del 1900[14] in cui 500 persone si recarono a Roma per mostrare sia la loro stessa esistenza[15], sia la loro filiale devozione alla Sede Apostolica. Il pellegrinaggio fu senz'altro un evento che lasciò buone impressioni nei circoli vaticani riguardo ai greco-cattolici ung-

---

12 *Véghseő–Katkó,* Források, fonti nr. 46–50.

13 *Véghseő–Katkó,* F Források, fonti nr. 53–66.

14 La documentazione dettagliata del pellegrinaggio: Emlékkönyv a görög szertartású katholikus magyarok római zarándoklatáról [Il pellegrinaggio dei cattolici ungheresi di rito bizantino per Roma], Budapest, 1901.

15 *Véghseő–Katkó,* Források, fonte nr. 100.

heresi. Comunque, la Santa Sede non cedette e continuava a proibire l'uso della lingua ungherese quale lingua liturgica. Tuttavia, non rifiutò l'idea dell'erezione di un'eparchia ungherese. Questo era un traguardo importante degli ungheresi di rito bizantino, ma paradossalmente nella curia romana la consideravano come strumento adatto per sradicare l'abuso liturgico.

Quindi, la costituzione della diocesi di Hajdúdorog nel 1912[16] creò una situazione particolare: i greco-cattolici ungheresi ottennero una propria diocesi, ma la bolla Christifideles graeci[17] stabilì come lingua liturgica della nuova eparchia il greco classico ed escluse categoricamente l'uso della lingua ungherese[18].

Il 21 aprile 1913 ilmre nominò István Miklósy (1857-1937), arcidiacono e parrocco di Sátoraljaújhely, primo vescovo di Hajdúdorog. Il vescovo Miklósy scelse come sede provvisoria la città di Debrecen, ma dopo un'attentato eseguito da estremisti romeni, che uccise tre dei suoi collaboratori, si trasferì a Nyíregyháza. Durante le trattative con la Sede Apostolica il governo regio ungherese si impegnò di coprire tutte le spese della costituzione e della dotazione futura della nuova diocesi in modo tale che le diocesi originali non subiscano alcun danno economico.[19] Tuttavia, la Grande guerra e le consegunze economiche del prolungato conflitto hanno impedito la realizzazione delle promesse fatte nel 1912.

In seguito al trattato di pace di Trianon (4 giugno 1920) l'eparchia di Hajdúdorog subì gravi perdite: delle sue 162 parrocchie, ne perdette 79. Tra i confini ridotti della nuova Ungheria, l'unica sede episcopale greco-cattolica è stata quella di Hajdúdorog. Si è dunque creato un contesto del tutto nuovo: mentre nel 1912 l'eparchia di Hajdúdorog era ancora solo una delle otto eparchia cattoliche di rito bizantino del Regno d'Ungheria, nel 1920 risultò l'unica. In questa nuova situazione il carattere ungherese dell'eparchia di Hajdúdorog divenne ancora più evidente. Per le 23 parrochie della eparchia di Presov e Mukacevo, rimaste dentro i nuovi confini dell'Ungheria, nel 1924 fu eretto l'esercato di Miskolc[20], la lingua liturgica del quale ufficilamente fu il paleoslavo. Comunque, anche nel esarcato di

---

16 Vedi: *Véghseő Tamás,* «A Hajdúdorogi Egyházmegye megalapításának közvetlen előzményei», in: Athanasiana 35 (2013) 109–121.

17 L'originale della bolla Christifideles: ASV Arch. Nunz. Vienna, 766, fasc. 9. fol. 461v.

18 Kolos Vaszary, il primate d'Ungheria propose la lingua greca come lingua liturgica.

19 Le dichiarazioni del governo ungherese: ASV Seg.Stato 1913 rubr. 247. fasc.2. fol. 113rv., ASV Seg.Stato 1913 rubr. 247. fasc.2. fol. 123., ASV Segr. Stato, 1913, rubr. 247, fasc. 3. f. 138r–139v.

20 Per governare l'esarcato fu nominato amministratore apostolico Mons. Antal Papp, vescovo di Mukacevo che le autorità cecoslovacche hanno espulso dal paese.

Miskolc si cominciò ad usare ben presto la lingua ungherese anche nelle celebrazioni liturgiche. Si è diffusa la prassi in tutte le chiese greco-cattoliche ungheresi, secondo la quale il sacerdote recitò in greco soltanto l'anafora. Tutto il resto della liturgia si svolgeva in ungherese La Santa Sede – considerando la situazione particolare della Chiesa greco-cattolica in Ungheria – cominciò a tollerare questa prassi. Il divieto dell'uso della lingua ungherese, comunque, non è stato mai revocato.

Oltre alle perdite territoriali, i greco-cattolici ungheresi dovevano affrontare anche le conseguenze della perdita del loro peso politico. Infatti, mentre prima del 1920 il 9,8% della popolazione del paese era greco-cattolico, nella nuova Ungheria essi costituivano soltanto il 2,2%. Con l'importanza poltica i greco-cattolici ungheresi hanno perso anche le simpatie dell'opinione pubblica e della classe politica, perché nella società ungherese, scioccata dalle tremende conseguenze del trattato di pace di Trianon, si è diffusa la ferma convinzione che i cristiani di rito bizantino in Ungheria non sono affidabili dal punto di vista politico e non sono sudditi leali del Regno d'Ungheria. Questa diffidenza fu dovuta al semplice fatto che anche i romeni e slavi, grandi nemici della nazione ungherese che distrussero uno Stato di storia millenaria, erano di rito bizantino. In questa situazione estremamente difficile che perdurò per tutto il periodo interbellico, i greco-cattolici ungheresi erano condannati ad una lotta per sopravvivere. La stampa greco-cattolica registrava numerosi casi di discriminazione nei confronti dei greco-cattolici ungheresi e altrettanto numerosi episodi in cui la lealtà verso lo Stato ungherese e il patriottismo dei greco-cattolici furono messi in discussione pubblicamente. L'appartenenza alla confessione greco-cattolica poteva avere gravi conseguenze. Fare carriera nella pubblica amministrazione o nell'esercito per un greco-cattolico, considerato di per sé sleale era molto difficile. Ma ci furono difficoltà anche nella vita privata. In numerosi casi di matrimoni la parte greco-cattolica doveva lasciare il suo rito bizantino per essere accolta nella famiglia cattolica di rito latino del coniuge[21]. Questi anni erano devastanti per la comunità dei greco-cattolici non solo per la perdita di moltissimi fedeli, ma anche per altre conseguenze. Il vescovo Miklósy infatti fece di tutto per impedire il massiccio flusso dei suoi fedeli, negando il rilascio della dichiarazione dell'episcopus a quo, ma i suoi sforzi non portarono al successo. Anzi, la lotta disperata del vescovo greco-cattolico ebbe come effetto collaterale il peggioramento dei rapporti con i prelati latini, che – guidati dal principio della praestantia ritus latini – erano sempre pronti ad accogliere benevolmente le richieste di passaggio al rito latino. Di conseguenza: mentre il periodo interbellico è ricordato dalla

21 ASV Arch. Nunz. Budapest, Busta 54. 1937 fasc. 2/1–5. fol. 235–533.

storiografia come grande rinascimento cattolico in Ungheria, la Chiesa greco-cattolica è rimasta quasi completamente fuori dallo sviluppo.

Una speranza si è accesa nel 1939, quando dopo la morte dell'ottantacinquenne vescovo Miklósy (avvenuta nell'ottobre del 1937) fu scelto come successore un giovane e dotto monaco basiliano, considerato da tutti capace di avviare il processo di rinnovamento. Il nuovo vescovo, Miklós Dudás[22] infatti cominciò il suo episcopato sotto il segno del versetto evangelico "preparare al Signore un popolo ben disposto" (Lc 1,17) e spese notevoli energie per progetti concreti. Comunque, la seconda guerra mondiale che scoppiò nello stesso anno della sua intronizzazione e le conseguenze catastrofiche dell'occupazione sovietica del paese resero praticamente impossibile la realizzazione dei suoi progetti. Sembra emblematico per i suoi sforzi, risultati invani, la sorte del nuovo palazzo vescovile che il vescovo Dudás fece costruire a Nyíregyháza per poter trasferire il centro diocesano dal condominio in cui funzionava dal 1914. Infatti la costruzione fu terminata proprio nei mesi dell'invasione dell'Armata Rossa che fu seguita dall'insediamento della nuova dirigenza politica. Così avvenne che il vescovo non ha potuto prendere in possesso il nuovo palazzo, perché esso fu subito confiscato dalla polizia politica. La statuta della Madonna che il vescovo ha posto all'entrata principale del palazzo, fu sostituita dal busto di Stalin. L'iscrizione "sub tuum praesidium", però, non è stata cancellata...

2. Il periodo più difficile della dittatura comunista: 1949-1964

2.1. Tentativi di sopprimere la Chiesa Greco-cattolica e la strategia della minaccia permanente

Secondo le statistiche nel 1948 la Chiesa Greco-Cattolica d'Ungheria aveva circa 200 milla fedeli che vivevano in 102 parrochie e 346 chiese filiali. La cura pastorale fu affidata a 170 sacerdoti e 14 basiliani, mentre era in corso la formazione di venti candidati al sacerdozio.[23]

Il periodo del rafforzamento del potere comunista fu segnato da una serie di provvedimenti che mirarono l'indebolimento della Chiesa cattolica.

---

22 I documenti del suo processo canonico: ASV Arch. Nunz. Ungheria 54, fasc. 2, fol. 260–279. és ASV Arch. Nunz. Ungheria 57, fasc. 1, fol. 5–13.

23 Schematismus venerabilis cleri dioecesis graeci rit. cath. Hajdudorogensis 1948, Nyíregyháza, 1948.

A partire dal 1946

- la confisca dei beni della Chiesa,
- lo scioglimento delle associazioni cattoliche,
- la secolarizzazione delle scuole,
- l'arresto e la condanna prima cardinale Mindszenty, poi dell'arcivescovo di Kalocsa, Grosz, e di molti altri ecclesiastici,
- il divieto dell'insegnamento della religione nelle scuole,
- la soppressione degli ordini religiosi,
- l'avviamento del cosidetto movimento di pace del clero,
- la chiusura di alcuni seminari diocesani,
- la fondazione del Dipartimento per gli Affari Ecclesiastici,
- l'imposizione di un giuramento di fedeltà da parte del clero nei confronti dello Stato

furono avvenimenti e provvedimenti che mirarono la demolizione sistematica della Chiesa cattolica. In questo contesto ci si poteva inserire un attacco alla stessa esistenza della Chiesa Greco-Cattolica. Dalle fonti risulta che ancora nel 1948 il governo ungherese considerò la soppressione della Chiesa Greco-Cattolica come scopo primario della politica ecclesiastica. In un documento confidenziale del Ministero degli Esteri, datato il 21 giugno 1948 si legge come segue:

„L'influenza del Vaticano nel campo della politica si realizza non soltanto tramite la Chiesa Romano-Cattolica, ma naturalmente anche per mezzo di quella Greco-Cattolica. Se in Ungheria esistesse una Chiesa ortodossa forte e vitale, essa potrebbe funzionare da ariete contro la Chiesa Greco-Cattolica e renderebbe possibile che la Chiesa Greco-Cattolica tornasse al grembo della Chiesa ortodossa e l'unione fosse abolita (come succedette nell'Ucraina Occidentale, e succede nella Polonia e nella Trascarpazia). Le democrazie popolari devono assolutamente appoggiare le Chiese di cui capi non si trovino all'estero o almeno non vivino in paesi nemici".[24]

Anche se la soppressione e l'unificazione alla Chiesa ortodossa fu presa seriamente in considerazione dai comunisti ungheresi, Mosca concedette loro la possibilità di scegliere un altro mezzo nella lotta contro la Chiesa che in fin dei conti risultò un mezzo molto efficace. La soppressione della Chiesa Greco-Cattolica sarebbe stata un provvedimento definitivo che successivamente avrebbe lasciato pochi spazi ai comunisti nella politica ecclesiastica. Anzi, per controllare la Chiesa soppressa e bloccare la sua attività

---

24 *Balogh Margit,* «Elvetélt fordulatok az egyházpolitikában. Kísérletek a nemzeti katolikus egyház megteremtésére [Cambi di paradigma falliti nella politica ecclesiastica. Tentativi per creare una Chiesa nazionale]» in: *Rainer M. János – Standeisky Éva* (ed.), Az 1956-os Intézet Évkönyve, VII., Budapest, 1999, 56–65.

clandestina le autorità avrebbero dovuto impiegare sicuramente risorse notevoli, come era il caso dell'Ucraina. Inoltre, l'effetto della soppressione poteva sembrare incalcolabile. Il numero degli ortodossi in Ungheria variava tra i 30 e 35 milla ed erano divisi in diverse giurisdizioni. Una parte delle comunità ortodosse era sotto la giurisdizione del Patriarca Ecumenico di Costantinopoli e proprio in questo periodo si avviò – con il notevole appoggio diplomatico dei comunisti ungheresi – il loro passaggio sotto la giurisdizione del Patriarcato di Mosca. Altre comunità ortodosse appartenevano alla Chiesa Ortodossa Serba, altre invece alla Chiesa Ortodossa Romena. L'ortodossia in Ungheria, dunque era di dimensioni modeste e divisa, e certamente non era in grado di accogliere i fedeli ed i sacerdoti greco-cattolici nel caso della soppressione della Chiesa Greco-Cattolica. Era più probabile che tale provvedimento avrebbe portato al rafforzamento della Chiesa latina o alla nascita di una Chiesa clandestina[25].

Tuttavia, in questa lotta ideologica di lunga durata la soppressione della Chiesa Greco-Cattolica non è stata l'unica arma. Anzi, la mera minaccia della soppressione risultò un mezzo molto più efficace, perché ci si poteva usare ripetutamente per influire e modificare l'atteggiamento della Chiesa e specialmente del vescovo Dudás. Quando i comunisti ungheresi si resero conto che un rapido rafforzamento della Chiesa ortodossa non era possibile, abbandonarono l'idea dell'esecuzione materiale della soppressione della Chiesa Greco-Cattolica e scelsero la via della minaccia permanente. Questo cambiamento si evince da un documento, recentemente pubblicato dall'Archivio della Federazione Russa che contiene i dettagli di una visita dell'ambasciatore ungherese di Mosca presso il patriarca Aleksij nella primavera del 1949. L'ambasciatore ungherese chiese al patriarca di accettare la domanda delle parrochie ungheresi e accoglierle sotto la giurisdizione del patriarcato di Mosca. Chiese inoltre che il patriarca nominasse un esarca proveniente dalla Unione Sovietica che però doveva conoscere la lingua ungherese. E qui l'ambasciatore rivela anche le intenzioni del governo ungherese: „l'esistenza di una tale Chiesa ortodossa e la minaccia di incorporare in essa anche i greco-cattolici servirebbero per diminuire l'influenza del Vaticano in Ungheria."[26]

---

25 Sappiamo di un solo tentativo concreto di realizzare lo scisma. Il caso, però, è documentato soltanto dall'oral history. Il vescovo emerito di Hajdúdorog, Szilárd Keresztes, all'epoca giovane sacerdote, si ricorda di un intervento energico del vescovo Dudás per stroncare un movimento di alcuni sacerdoti dell'Esarcato di Miskolc, procinti a dichiarare il loro passaggio alla Chiesa ortodossa.

26 *Т. В. Волокитина – Т. В. Волокитина – Г. П. Мурашко – А. Ф. Носкова,* Власть и церковь в Восточной Европе: 1944-1953: документы российских архивов: в 2 т. Институт Славяноведения РАН, Федеральное архивное

Per tenere efficace l'arma della minaccia il Patriarcato di Mosca diede una grossa mano ai comunisti ungheresi. Nell'ottobre del 1949, infatti, arrivò in Ungheria il protoiierei Ivan Mihailovic Kopolovic in qualità dell'amministratore delle parrocchie ortodosse d'Ungheria. Kopolovic prese il posto del sacerdote ungherese, János Varjú e continuò il suo lavoro non soltanto nel governo delle comunità ortodosse, ma anche nella preparazione dello scisma. Una sua relazione fatta il 25 settembre 1952 per il governo sovietico contiene le sue osservazioni a questo proposito. Kopolovic descrive brevemente la situazione della Chiesa Greco-Cattolica. Sottolinea con grande amarezza che la cattolicità e il sentimento cattolico dei greco-cattolici ungheresi è molto forte. Osserva che il legame tra i cattolici latini e greci è più forte che in Ucraina, nella Romania o nella Cecoslovacchia. Questo fatto Kopolovic lo spiega con l'identità nazionale: sia i latini, sia i greci sono ungheresi, non c'è differenza nazionale. L'amministratore russo osserva che i greco-cattolici ungheresi hanno poco interesse per l'ortodossia. Presuppone che tra il clero ci possano essere soggetti con il desiderio di tornare all'ortodossia. Tuttavia essi osservano un'assoluta discrezione, perché temono il vescovo Dudás, patroe forte della sua gregge. Infine Kopolovic elenca i presupposti per un eventuale scisma:

1. bisogna fondare un'eparchia ortodossa con solide basi economiche;
2. bisogna conludere un patto con il Patriarcato Romeno e Serbo;
3. il governo ungherese deve garantire un assoluto appoggio e deve difendere quelli che vogliono aggregarsi alla chiesa ortodossa;
4. bisogna elaborare un piano dettagliato che deve essere segreto.

Kopolovic conclude con una osservazione che riguarda il possibile esito dello scisma. Nonostante una preparazione minuziosa non si può escludere che una parte notevole dei greco-cattolici scelga la chiesa latina o addirittura il protestantesimo. „Sono un nocciolo duro" – scrive Kopolovic sui greco-cattolici ungheresi.[27]

La presenza e l'attività contro la Chiesa Greco-Cattolica prima di János Varjú, poi di Ivan Kopolovic furono note al vescovo Dudás, contro il quale l'arma della minaccia fu indirizzata. Dalle fonti delle riunioni della Con-

---

агентство, Государственный архив Российской Федерации, Российский государственный архив социально-политической истории, Архив Президента Российской Федерации, Москва 2009, vol. 2. doc. 29.

27 Op. ult. cit., vol. 2. doc. 278.

ferenza Episcopale Ungherese in questa epoca abbiamo indizi per come funzionò questo arma.[28]

Il 4 e 5 gennaio del 1949 la Conferenza Episcopale Ungherese si riunisce a Budapest. L'atmosfera è cupa: il 26 dicembre dell'anno precedente il cardinale Mindszenty fu arrestato. Il 30 dicembre tre vescovi, tra i quali il vescovo Dudás furono portati a Budapest e interrogati da János Kádár, all'epoca ministro degli Interni. Kádár cominciò a minacciare il vescovo Dudás: gli dice che Mindszenty abbia fatto una deposizione contro di lui, in base alla quale poteva essere incriminato e condannato. Ma se presenta le sue dimissioni e si ritira, le accuse saranno dimenticate. La relazione della polizia segreta su questa riunione della Conferenza Episcopale osserva che il vescovo Dudás era a pezzi, fu intimorito in modo tale che non riusciva a parlare. Al posto suo l'arcivescovo Czapik di Eger espone le cause del coinvolgimento di Dudás nell'affare Mindszenty: nomina per nome il sacerdote ortodosso János Varjú, che pur non essendo simpatico ai sovietici, svolge un'attività notevole in favore dello scisma, agitando i sacerdoti greco-cattolici contro il vescovo Dudás. Con il coinvolgimento del vescovo Dudás nell'affare Mindszenty i comunisti volevano aumentare la pressione su di lui e lo fecero con grande astuzia. La stessa relazione della polizia segreta sulla riunione riporta un episodio che mette in evidenza il cinismo dei comunisti. Il vescovo Dudás intimorito viene avvicinato da Miklós Esty che per decenni fu gentiluomo dei cardinali ungheresi ed aveva un rapporto molto confidenziale con i vescovi. Ma all'epoca fu già agente della polizia segreta. Esty parla a Dudás e gli consiglia di dissociarsi dalla linea del cardinale Mindszenty e lo assicura che in questo caso non deve avere paura per il suo futuro. Le parole di Esty tranquillizzano il vescovo Dudás che confessa di non riuscire a dormire da giorni: ha grande paura dei russi, avendo notizie sulla morte del vescovo Romza e conoscendo la brutalità dei sovietici nei confronti dei greco-cattolici. Le parole di Esty tuttavia gli garantiscono soltanto una notte tranquilla. Il giorno seguente infatti, i vescovi devono presentarsi davanti a Mátyás Rákosi e János Kádár che in un tono molto aggressivo attaccano tutti. Il loro bersaglio principale è il vescovo Dudás: gli mostrano una lettera (di cui contenuto è sconosciuto) che dimostra una contraddizione tra le sue parole e i suoi provvedimenti. La relazione della polizia segreta osserva che da questo incontro il vescovo Dudás uscì dsitrutto. L'arresto del cardinale Mindszenty dimostrò chiaramente che i comunisti non avevano scrupoli ad usare ogni mezzo. In questo

28 *Balogh Margit* (ed.), A Magyar Katolikus Püspöki Kar tanácskozásai 1949–1965 között. Dokumentumok [Le riunioni della Conferenza Episcopale Ungherese tra il 1949 e il 1965. I documenti], Budapest, 2008. vol. I–II.

contesto quale futuro si prospettava per la Chiesa Greco-Cattolica e per lui? L'agente-relatore della polizia segreta afferma che i vescovi erano certi che prima o poi sarebbero stati arrestati anche loro.[29] In più il vescovo Dudás doveva prendere in considerazione anche la soppressione della sua Chiesa: i sovietici ed gli ortodossi russi hanno già inviato il loro agente per preparare lo scisma e i comunisti ungheresi lo appoggiano apertamente. Come può dunque salvare la sua Chiesa e come può salvarsi? Non nascondeva il fatto che non era pronto al martirio.

Da un rapido esame dei protocolli delle riunioni della Conferenza Episcopale Ungherese negli anni successivi si evince che l'arma della minaccia funzionava. Da allora in poi il vescovo Dudás parlava pochissimo e nelle questioni cruciali rappresentava una linea morbida. Quando i vescovi trattarono la delicata questione del giuramento di fedeltà imposto al clero, egli argomentò in favore di esso.[30] Dopo lo scioglimento degli ordini religiosi per la dichiarazione della Conferenza Episcopale il vescovo Badalik di Veszprém preparò un testo che suonava come una condanna, ma per l'iniziativa del vescovo Dudás la bozza fu respinta e rielaborata in un tono più moderato.[31] Quando l'arcivescovo Czapik fu invitato al Congresso del Movimento di Pace del clero, il vescovo Dudás era del parere che Czapik poteva presentarsi all'evento.[32] La posizione particolare del vescovo greco-cattolico condusse alla perdita del suo influsso all'interno della Conferenza Episcopale. Nel 1953 fu preparato un incontro tra il primo ministro Imre Nagy e una delegazione dei vescovi. Il governo informò l'arcivescovo Czapik, presidente della Conferenza Episcopale che la presenza del vescovo Dudás nella delegazione era auspicabile. Czapik non nascose la sua opinione che Dudás ormai non era in grado di rappresentare in modo efficace l'interesse della Chiesa cattolica.[33]

2.2. La fondazione di un seminario diocesano a Nyíregyháza

A partire dal 1950 il potere comunista aveva in mano un ulteriore mezzo per ricattare il vescovo Dudás. La formazione dei futuri sacerdoti della Chiesa Greco-Cattolico d'Ungheria fu una questione aperta[34]. L'eparchia

---

29 Op. ult. cit., vol. I. 39–55.

30 Ibidem, 139.

31 Ibidem, 192.

32 Ibidem, 450

33 Ibidem, 508–509.

34 *Tamás Véghseő,* «La formazione dei futuri sacerdoti nell'eparchia di Hajdudorog. Quadro storico», in: Folia Athanasiana 9 (2007), 91–102.

di Hajdúdorog non aveva un seminario: i seminaristi greco-cattolici furono educati nel Seminario Centrale di Budapest. A causa del riordinamento dei seminari che portò alla chiusura di alcuni istituti la situazione dei seminaristi greco-cattolici divenne incerta. Per risolvere il problema il vescovo Dudás fece un tentativo disperato: nel settembre del 1950 scrisse una lettera al ministro per gli Affari Ecclesiastici e per la Pubblica Istruzione, József Darvas che fu l'artefice dell'attacco comunista contro la scuola cattolica. Nella sua lettera il vescovo informò il ministro che per andare incontro alle esigenze dell'eparchia a partire del settembre del 1950 aprì un seminario diocesano e un'accademia teologica nella città di Nyíregyháza, liberando alcune stanze del palazzo vescovile. Non passarono due settimane ed arriva la risposta dal ministero. Conoscendo il contesto politico la risposta non poteva essere che negativa. Anche lo stesso vescovo Dudás non poteva aspettarsi altro. Fu impensabile che il potere comunista che chiudeva tutte le istituzioni cattoliche, avesse tollerato l'apertura di un seminario. Ma evidentemente nel tentativo disperato del vescovo i comunisti hanno visto una nuova possibilità. La risposta del ministero fu infatti positiva: un funzionario informò il vescovo che il ministero aveva preso atto della decisione del vescovo[35]. Per comprendere la disponibilità dei comunisti dobbiamo inserire la questione del seminario in un contesto più ampio. Come abbiamo esposto sopra, nel 1950 lo scopo principale del regime fu la soppressione della Chiesa greco-cattolica e l'integrazione delle comunità in una Chiesa ortodossa unificata. Volevano dunque „strappare" i greco-cattolici alla Chiesa cattolica. In questo periodo i seminaristi greco-cattolici erano ospitati nel Seminario Centrale di Budapest, dove studiavano insieme ai seminaristi latini. Venivano educati come questi ultimi, ad eccezione del rito. Di conseguenza esisteva un legame molto forte tra il clero latino e greco per via della comune esperienza degli anni trascorsi nel seminario di Budapest. Quando, dunque, il vescovo greco-cattolico esprimeva il suo desiderio di rompere la tradizione pluridecennale e portare via i suoi seminaristi dal seminario cattolico, i comunisti non potevano che acconsentire, perché l'allontanamento dei seminaristi greco-cattolici dall'ambiente cattolico e la loro sottrazione all'influsso della Chiesa cattolica, sembrava aiutare la realizzazione dello scisma. Dopo che i comunisti abbandonarono l'idea di annientare la Chiesa greco-cattolica e scelsero la via della minaccia permanente, il seminario divenne un'arma in più nelle mani del regime. L'istituto, infatti, si dimostrò ben presto fondamentale ed essenziale nella vita della Chiesa greco-cattolica, alla quale non si poteva fare meno. L'edificio del

35 Queste due brevi lettere sono ancor oggi i documenti ufficiali di fondazione del seminario e dell'Istituto Teologico Greco-cattolico Sant'Atanasio di Nyíregyháza.

seminario, inoltre, che fu lo stesso del centro eparchiale offriva ai comunisti un'ulteriore oppurtunità di cui essi non esitarono di aprofittare. Il palazzo vescovile, infatti, come è stato ricordato prima, fu costruito come condominio. Non era costruito per ospitare gli uffici del centro eparchiale, il vescovo stesso, i canonici e altri dignitari, poi anche i seminaristi, gli appartamenti dei superiori e professori (molti uxorati). Ci furono dunque spazi strettissimi che facilitava il „lavoro" della polizia segreta, interessata ai minimi dettagli della vita del vescovo, dei sacrdoti e dei seminaristi.

Il potere comunista fece sentire la su presenza nella vita del seminario fin dal primo momento. Il Dipartimento per gli Affari Ecclesiastici disturbò la vita del seminario, modificando ogni anno il numero dei professori. Non si sapeva mai che l'anno successivo ai professori sarebbe stato concesso o non il permesso di insegnare. Negli anni Cinquanta il Dipartimento ordinò l'allontanamento degli alunni che prima facevano il noviziato dai basiliani. Costantemente fu in pericolo la stessa esistenza del seminario.[36]

2.3. Religiosi e religiose dell'Ordine di San Basilio Magno

Tra le motivazioni del vescovo Dudás che lo portarono alla decisione di aprire il seminario di Nyíregyháza, troviamo anche la sua preoccupazione per i padri e suore dell'Ordine di San Basilio Magno. Essendo anche lui monaco basiliano, l'offensiva che i comunisti cominciarono proprio nel 1950 contro gli ordini religiosi, ha minacciato anche la sua famiglia religiosa.

I padri basiliani dell'Ungheria vivevano nella Provincia di San Nicola che fu eretta dalla Sede Apostolica nel 1932. Di questa Provincia facevano parte i cinque monasteri della Cecoslovacchia, due della Romania, uno della Jugoslavia e uno dell'Ungheria. La provincia di San Nicola fu integrata nella Congregazione di San Giosafat, costituita dalla Sede Apostolica nel 1931. Poiché la Provincia si era estesa su quattro stati, furono nominati pure quattro dirigenti nazionali. I basiliani dell'Ungheria erano diretti da proprio Miklós Dudás e vivevano nel monastero di Máriapócs. L'erezione della Provincia di San Nicola teneva conto sia dell'unità della regione, sia della realtà politica[37]. L'istituzione dei dirigenti nazionali rese possibile una certa libertà d'azione che permise ai basiliani dell'Ungheria di pensare a

---

36 *Janka György,* «A Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudomány Főiskola története [Storia dell'Istituto Teologico Greco-cattolico Sant'Atanasio]», in: *Ivancsó, István* (ed), Örökség és küldetés [Eredità e missione] Nyíregyháza, 2001, 230.

37 *Pirigyi István,* A magyarországi görögkatolikusok története [Storia dei greco-cattolici in Ungheria], vol. II. Nyíregyháza, 1990, 148.

nuove fondazioni. Da energico dirigente nazionale Miklós Dudás già nel 1933 fondò un monastero a Hajdúdorog, nella città greco-cattolica ungherese più importante, usufruendo di una pia fondazione di una famiglia greco-cattolica locale[38].

I basiliani dell'Ungheria svolgevano un'attività pastorale importante nel seno della Chiesa Greco-cattolica ungherese. I padri del monastero di Máriapócs dirigevano la parrocchia locale e naturalmente il famoso Santuario, dove ogni anno affluiva un elevato numero di pellegrini. Nello stesso monastero aveva luogo anche la formazione teologica dei basiliani della provincia e partire da 1944, quando l'Armata Rossa occupò Mukacevo, ospitava anche il noviziato. I padri del nuovo monastero di Hajdúdorog si erano inseriti nella cura pastorale della città, erano professori dell'Istituto Superiore Greco-Cattolico che formava insegnanti e dirigevano un collegio per gli studenti dell'Istituto. Inoltre i padri visitavano le comunità greco-cattoliche dell'Ungheria, tenendo missioni popolari. Anzi, erano invitati anche in altri paesi, come la Cecoslovacchia, Polonia e gli Stati Uniti d'America per tenere missioni popolari. In questo periodo i padri basiliani tenevano 362 missioni popolari e 302 esercizi spirituali a sacerdoti, famiglie sacerdotali, insegnanti e laici. E' da menzionare l'attività editoriale dei basiliani (libri di preghiera, calendari, riviste, ecc.)[39].

Nel 1935 cominciò la vita e l'attività delle suore basiliane nell'Ungheria. Per iniziativa di Miklós Dudás, le suore si erano insediate a Máriapócs, dove si dedicarono al servizio del Santuario ed aprirono un orfanotrofio. Fecero lo stesso a Satoraljaujhely nel 1945, mentre nell stesso anno fondarono un Istituto per l'Educazione delle ragazze a Hajdúdorog[40]. Dunque, quando l'Armata Rossa occupò l'Ungheria nel 1944 e 1945 il numero delle comunità basiliane era cinque (due dei padri e tre delle suore) in tre città: Máriapócs, Hajdúdorog e Sátoraljaújhely.

Si vedeva chiaramente che nella nuova situazione politica la Provincia di San Nicola non poteva sopravvivere. Secondo la Costituzione dell'Ordine, per formare una provincia c'era bisogno di almeno tre monasteri. Per garantire questo numero, con l'aiuto di Miklós Dudás, ormai vescovo di Hajdúdorog, alcuni padri si sono trasferiti nella parrocchia di Makó, formando una comunità. Di conseguenza, nel 1947 la Sede Apostolica eresse

---

38 *Pirigyi,* op. cit. 149.

39 *Dudás Bertalan,* «A baziliták szerepe a Hajdúdorogi Egyházmegye történetében [Il ruolo dei padri basiliani nella storia dell'Eparchia di Hajdúdorog]», in: *Timkó Imre* (ed), A Hajdúdorogi Bizánci Katolikus Egyházmegye Jubileumi Emlékkönyve, 1912–1987 [Libro giubilare dell'Eparchia di Hajdúdorog di rito bizantino, 1912–1987], Nyíregyháza, 1987, 108.

40 *Pirigyi,* op. cit. 150–151.

la Provincia di Santo Stefano per i tre monasteri basiliani dell'Ungheria e nominò provinciale Bertalan Dudás, fratello del vescovo. L'anno prossimo i basiliani di Makó si sono trasferiti a Budapest-Kispest, dove cominciarono ad organizzare una parrocchia[41]. La prima intenzione dei basiliani fu l'insediamento nella vicina città di Szeged, importante centro universitario, ma le autorità civili sempre più ostili riuscirono ad occupare l'edificio che avrebbe dovuto dare ospitalità alla comunità dei padri. Tuttavia, pure l'insediamento a Budapest-Kispest fu una scelta ragionevole e felice.

Un evento di grande importanza furono le celebrazioni del 1946 a Máriapócs in occasione del terzo centenario dell'unione di Ungvar e del 250 anniversario della prima lacrimazione dell'icona della Madonna di Mariapocs. La celebrazione fu presieduta dal cardinale Jozsef Mindszenty che nella sua omelia ricordando questi due eventi importanti, incorraggiava i trecento milla pellegrini anche alla perseverenza nelle fede, alla fedeltà alla chiesa e alla fiducia nella divina Providenza[42]. Dietro tale incorraggiamento ci furono i segni sempre più evidenti di una propaganda antireligiosa che gli organi del nuovo regime politico misero in atto.

Nello stesso anno 1946 lo Stato colpì gravemente le basi materiali della provincia dei basiliani. Nel contesto della riforma agraria furono confiscati i terreni del monastero di Máriapócs. Dei 600 ettari che garantirono il funzionamento non solo del monastero e del noviziato di Máriapócs, ma anche di altri istituti della provincia, sono rimasti solo 40, aggravati di pesanti tasse.

Tra le varie leggi varate dal regime comunista che colpirono la chiesa spicca il decreto legge 34 del 7 settembre del 1950 che abolì tutti gli ordini religiosi nel territorio della Repubblica Popolare d'Ungheria. Entro il 5 dicembre dello stesso anno i religiosi dovettero abbandonare le case e i monasteri. Di conseguenza di questo decreto i 34 basiliani (16 padri, 14 scolastici e 4 fratelli) e le 28 suore (tra di esse 4 novizie) furono espulsi dai loro monasteri e case e gli istituti da loro fondati e diretti passarono alla proprietà dello Stato[43].

Per i monaci sacerdoti il vescovo Dudas offrì una via d'uscita, incardinandoli nell'eparchia di Hajdudorog e dando loro parrochie e compiti nella direzione del seminario diocesano. Non solo i padri basiliani si sono trasferiti, ma anche l'intero attrezzamento del collegio basiliano di Hajdúdorog fu traslocato nel neoeretto seminario e così salvato[44]. Dopo la rivoluzione

---

41 *Dudás,* op. cit. 110.

42 *Dudás,* op. cit. 109.

43 *Dudás,* op. cit. 111.

44 *Janka György,* «A Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudomány Főiskola története

del 1956 alcuni scolastici riuscirono a fuggire all'estero e raggiungendo gli Stati Uniti potevano continuare la loro formazione e diventare monaci basiliani. Essi davano un contributo importante alla cura pastorale dei fedeli ungheresi di rito bizantino degli Stati Uniti e del Canada e nel 1964 fondarono un monastero nei pressi della città di Matavan, nello stato di New Jersey.

La peggiore sorte toccò alle suore: alcune trovarono lavoro nel seminario, al santuario di Máriapócs e in altre parrocchie, ma la maggioranza dovette affrontare una situazione molto difficile, cercando di sopravvivere in un ambiente ostile. Lo scioglimento della vita communitaria e l'annientamento delle strutture monastiche fu un'esperienza drammatica per quelli che avevano offerto la loro vita, le loro capacità fisiche ed intellettuali al servizio del prossimo e della società.

2.4. Collaborazione aperta e segreta con il regime: il Movimento di Pace ed i sacerdoti-agenti

Sia i padri e le suore basiliani, sia i sacerdoti diocesani dovettero ben presto costatare che il regime mira non soltanto a limitare la loro attività pastorale con provvedimenti amministrativi, ma sta costruendo intorno a loro un intero sistema di assoluto controllo. Questo sistema fu costruito solo in parte dai funzionari locali del Partito Comunista, dell'Ufficio per gli Affari Ecclesiastici e dagli ufficiali della polizia politica che esercitarono il loro potere apertamente[45]. Un ruolo altrettanto importante in questo sistema avevano i sacerdoti che per vari motivi collaboravan apertamente e segretamente con il regime comunista.

Il foro della collaborazione aperta fu il cosidetto Movimento di Pace[46] che nell'agosto del 1950 il Partito Comunista fondò per il clero cattolico. Evidentemente la promozione della pace nel mondo fu soltanto la copertura. L'idea di tale movimento venne da una raccolta di firme per la pace e contro le armi nucleari, avviata a Stoccolma, che la Conferenza Episcopale Ungherese rifiutò di appoggiare. Da qui nacque la pesante accusa dei comunisti contro i vescovi cattolici di essere nemici della pace. All'accusa

---

[Storia dell'Istituto Teologico Greco-cattolico Sant'Atanasio]», in: *Ivancsó István* (ed), Örökség és küldetés [Eredità e missione], Nyíregyháza, 2001. 227–228.

45 Per esempio due funzionari dell'Ufficio per gli Affari Ecclesiastici avevano posto fisso nella cancelleria episcopale. Controllavano la posta, leggevano i documenti e le lettere indirizzate al vescovo. Senza il loro previo consenso non era possibile rilasciare alcun documento, ecc.

46 Per la storia del Movimento vedi: *Orbán József Gyula,* Friedensbewegung katholischer Priester in Ungarn 1950–1956, Budapest, 1996.

pronunciata da un esponente del Partito Comunista seguì una campagna mediatica per "sensibilizzare" l'opinione pubblica. Di questa campagna faceva parte il tentativo di creare una contrapposizione tra sacerdoti e vescovi. Secondo il copione i sacerdoti dovevano recitare la parte dei "progressisti", cioé dei promotori della pace, mentre ai vescovi spettava il ruolo dei "reazionisti", vale a dire i nemici della pace. Questo tentativo di rompere l'unità tra sacerdoti e vescovi può essere considerato ben riuscito, poiché in ogni diocesi cattolica – così anche nell'Eparchia di Hajdúdorog e nell'Esarcato d Miskolc – si è formato un gruppo di sacerdoti che credevano di "capire i segni dei tempi". Questi gruppi sono stati guidati da personaggi di spicco che godevano della fiducia del regime e di conseguenza potevano usufruire di vantaggi economici garantiti dal regime. Erano sacerdoti che per questi vantaggi erano pronti a trasgredire i canoni ecclesiastici, disobbedendo ai vescovi. Il loro potere e influsso sul clero era notevole, perché con l'appoggio del regime erano in grado di intervenire in casi in cui i vescovi non potevano ottenere nulla. Quindi, con successo è stato creato un potere paralello in ogni diocesi. Emblematico per la forza e il vero carattere del movimento di pace una lettera del gruppo dei "progressisti" dell'Esarcato di Miskolc, scritta nel 1953 al vescovo Dudás (dal 1945 amministratore apostolico dell'Esarcato) in cui con un tono volgare i sacerdoti „progressisti" minacciano il loro ordinario di avere la stessa fine di un dittatore africano, poco prima linciato dalla folla[47]. E' impressionante vedere come il movimento di pace – oltre di creare una contrapposizione tra sacerdoti e vescovi – sia riuscito di demolire la disciplina ecclesiastica, nonché la cultura della vita sacerdotale.

Accanto alla collaborazione aperta esisteva anche una forma segreta, quella del sacerdoti informatore o agente segreto. Queste due forme non si sono escluse: molti sacerdoti facevano parte del movimento di pace e nello stesso tempo erano collaboratori segreti della polizia segreta. Oggi non conosciamo ancora le vera dimensione del fenomeno all'interno della Chiesa Greco-cattolica, perché l'elaborazione delle fonti relative, custodite negli Archivi Storici dei Servizi per la Sicurezza di Stato, procede lentamente[48]. Fino al 2016 sono state trovate 12 sacerdoti-agenti che in vari periodi collaboravano con la polizia segreta, presentando regolarmente relazioni scritte e compiendo missioni di osservazione, provocazione e disinforma-

47 *Török István Izsák* (ed.), „Egyházamért kész vagyok meghalni". P. Dr. Dudás Miklós szerzetes-püspök emlékére ["Per la mia Chiesa sono pronto a morire". Alla memoria di P. Miklós Dudás vescovo e monaco], s.l., s.a., 76–78.

48 La normativa vigente prevede un processo di anonimizzazione dei documenti prima che essi vengano messi a disposizione dei ricercatori.

zione. I motivi per cui un sacerdote ha accettato la collaborazione sono ben conosciuti: ricatto, minaccie, ambizioni personali. La brutalità del regime manifestata in varie occasioni contro alcuni sacerdoti greco-cattolici alla fine degli Anni Quarante e all'inizio degli Anni Cinquanta preparò la strada davanti alla costruzione della rete dei sacerdoti-agenti. Tre sacerdoti, István Fodor, Géza Békés, Gyula Gaál furono imprigionati con l'accusa di cospirazione contro la Repubblica Popolare[49]. Il giovane sacerdote, Miklós Véghseő fu arrestato e tenuto in prigione senza alcuna accusa. Per tre mesi fu brutalmente torturato dagli agenti della polizia segreta a Nyíregyháza in quell'edificio che fu costruito dal vescovo Dudás per palazzo vescovile. Il sacerdote Miklós Véghseő uscì dal carcere psichicamente distrutto e non si era ripreso più[50]. La sorte di questi sacerdoti impressionò e impaurì il clero diocesano e facilitò il "lavoro" degli agenti della polizia segreta quando si sono avvicinati ai sacerdoti chiedendo la loro disponibilità. Non mancarono i sacerdoti che erano ricattati per difetti morali. Per impedire la diffusione di notizie compromettenti si accetava la collaborazione. E' particolarmente impressionante la storia di un sacerdote che divenne agente dopo che era stato rilasciato dalla custodia cautelare ordinata nei suoi confronti per cospirazione. Faceva parte di un gruppo che per il marzo del 1957 – come continuazione della rivoluzione del 1956 – preparò un'insurrezione contro il regime. In cambio della sua libertà da giovane seminarista ha accettato di collaborare con la polizia segreta. Tornò in seminario, divenne sacerdote e era agente per decenni. Solo vent'anni dopo venne a sapere che l'intero gruppo di cui faceva parte nel 1957 fu creato dalla polizia segreta con lo scopo di trovare soggetti ricattabili. A comunicargli questo fatto fu lo stesso capo del gruppo (che il sacerdote credeva processato e impiccato) nel momento in cui il sacerdote-agente informò il suo contatto della polizia segreta di voler finire la collaborazione. L'incontro con il provocatore distrusse moralmente e mentalmente il sacerdote che si poteva sentire cento per cento in balia del regime[51]. C'erano infine sacerdoti che dalla collaborazione si aspettavano premi e aiuti nella carriera. Nel caso di alcuni sacerdoti celibi per esempio il desiderio di ottenere l'appoggio del regime per diventare vescovo aprì la strada davanti alla loro carriera di agente della polizia segreta.

---

49 *Janka György,* A 100 éves Hajdúdorogi Egyházmegye története [100 anni di storia dell'Eparchia di Hajdúdorog], Nyíregyháza, 2013, 32.

50 Racconto della sua vedova.

51 Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (Archivio Storico dei Servizi per la Sicurezza = ÁBTL) 3.1.2. M–37051/1: agente János Szakál (nome fittizio di copertura)

Tornando ai padri e alle suore basiliani possiamo vedere come funzionava e con queli mezzi spaventosi funzionava questo sistema di controllo assoluto. I comunisti sapevano che tramite il „semplice" atto dello scioglimento dell'Ordine non sparisce l'effetto dei monaci sulla Chiesa e sulla società. Dovevano dunque limitare il raggio d'azione dei monaci che sono stati incardinati nell'eparchia e assolutamente impedire che l'ordine potesse sopravvivere nell'illegalità ed assumere segretamente nuovi membri.

Come potevano raggiungere questi obiettivi? Naturalmente per mezzo di altri sacerdoti, piazzati nell'aula vescovile, vicino al vescovo basiliano Dudás e nel seminario, di cui rettore fu il colto padre basiliano Imre Liki[52] ed anche il padre spirituale fu un basiliano. Se lo scioglimento dell'Ordine fu un'esperienza drammatica per i padri e le suore, scoprire che il nemico si avvicina loro portando e mostrando le sembianze di un amico, doveva essere un'esperienza tragica e spanventosa. Se l'hanno scoperto… Perché è successo che l'agente-sacerdote riuscì ad ingannare i padri e le suore fino alla fine del regime comunista e solo dopo l'apertura degli archivi venne a luce che l'agente-sacerdote che ebbe la piena fiducia delle suore, dopo le conversazioni confidenziali metteva tutto per iscritto a disposizione della polizia segreta.

Il seminario diocesano di Nyíregyháza che diede non solo rifugio ai padri basiliani, ma anche la possibilità di esercitare un certo influsso sul clero diocesano, doveva essere "pulito". I communisti sapevano che il vescovo Dudás aveva assolutamente bisogno di questo istituto per garantire la formazione dei futuri sacerdoti dell'eparchia. Questo bisogno fu una carta vincente nelle mani dei comunisti per ricattare il vescovo. Già nel 1952 hanno ottenuto l'allontanamento del padre spirituale Ágoston Orosz. Il rettore Liki poteva rimanere nel suo incarico fino al 1958, ma solo perché la polizia segreta aveva l'intenzione di innescare una rivalità tra il vescovo Dudás e il rinomato professore-rettore Liki. Quando divenne evidente che il rettore non voleva far parte di questo gioco, fu allontanato[53]. I basiliani allontanati seguirono i loro confratelli nella piccola parrochia di Bodrogkeresztur dove gli anziani cominciarono l'uno dopo l'altro a chiudere la loro vita terrena.

Dopo l'allontanamento del rettore Liki fu nominato professore del seminario il più efficace agente-sacerdote del tutto il periodo comunista. Si trattava di un sacerdote di grande erudizione ecclesiastica, preparato anche

---

52 Su questo personaggio vedi: „Bátraké a föld és az ég". P. Dr. Liki Imre János bazilita szerzetes emlékére, szerk. *Török, István,* s.l., s.a.

53 *Janka György,* «A Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudomány Főiskola története [Storia dell'Istituto Teologico Greco-cattolico Sant'Atanasio]», in: Ivancsó, István (ed), Örökség és küldetés [Eredità e missione], Nyíregyháza, 2001, 229–230.

dal punto di vista psicologico. Svolgeva la sua attività per più di trent'anni. Le sue relazioni dettagliate, scritte per la polizia segreta sono fonti di primaria importanza per questo periodo[54]. Aveva diversi compiti, tra le sue azioni spiccano quelle indirizzate contro i padri e le suore. Dopo l'allontanamento dei basiliani dal seminario l'agente-professore aveva il compito di seguire con attenzione i seminaristi che erano legati ai padri o avevano l'intenzione di rimanere in celibato. Per la polizia segreta la scelta per il celibato equivaleva alla scelta per la vita monastica. Perciò l'agente-professore doveva avvicinare questi seminaristi e convincerli di abbandonare l'idea del celibato. Dalle sue relazioni si evince che i seminaristi avevano piena fiducia in lui e non esitavano chiedergli consiglio. La stessa fiducia dimostravano anche le suore che l'agente-professore visitava frequentemente non soltanto nella loro casa a Nyíregyháza, ma anche quando – ormai anziane e malate – erano in ospedale. Da esperto psicologo sapeva che la malattia è una situzione di vita particolare, quando il soggetto è più debole. Dalle conversazioni confidenziali l'agente venne a sapere che il pericolo delle nuove vocazioni non era incombente. Ci fu una sola persona, una giovane donna malata che aveva avuto l'intenzione di emettere i voti. Altrimenti le suore sempre più anziane e malate non nutrivano grandi speranze, anche se da Roma arrivavano segnali di incorraggiamento. Di conseguenza all'attività dell'agente nel 1968 la polizia segreta aprì un fascicolo, perché riteneva che l'Ordine dei basiliani in Ungheria era vivo e attivo. Individuarono due monasteri clandestini: uno a Bodrogkeresztur per i padri ed un'altro a Nyíregyháza per le suore e le persone che dovevano essere osservate e controllate[55]. Conoscendo la vera portata di questi monasteri clandestini e dell'attività dei anziani padri e suore sembra addirittura ridicolo la paura della polizia segreta. Una macchina gigantesca fu messa in movimento contro una decina di religiosi anziani.

Più di questo colpisce l'estrema facilità con cui l'agente-sacerdote e i suoi compagni tradivano la fiducia del loro vescovo, dei loro confratelli, delle suore e dei seminaristi. La loro attività rimane tutt'ora una profonda ferita che tarda a rimarginarsi, perché dopo la caduta del comunismo solo pochi dimostrarono segni di pentimento e solo uno ha avuto la forza di chiedere pubblicamente perdono, quando era costretto a confrontarsi con il suo passato.

---

54 Le sue relazioni pubblicate: *Kahler Frigyes* (ed.), III/III-as történelmi olvasókönyv [Fonti storiche per la storia della sezione III/III dei servizi segreti], vol. III., Budapest, 2005. nr. 19, 20, 24, 25, 30, 32, 38, 44, 57, 58.

55 Op. ult. cit. 75.

3. Il decennio del consolidamento: 1964-1975

In confronto agli Anni Cinquanta, a partire dal 1964 cominciò un periodo che si può definire periodo di consolidamento. Mentre ancora nel 1957 i comunisti prendevano in seria considerazione l'allontanamento del vescovo Dudás, provocato dal suo clero[56], qualche anno dopo – nel segno del consolidamento politico-sociale voluto dal Segretario generale del Partito Comunista, János Kádár e seguendo le orme dell'Unione Sovietica – gli è stato concesso il passaporto per partecipare all'ultima sessione del Concilio Vaticano II. I presupposti per tale cambiamento sono stati creati dall'accordo parziale tra la Santa Sede e la Repubblica Popolare d'Ungheria, raggiunto nel 1964[57]. Questo accordo parziale regolò la questione di primaria importanza delle nomine episcopali e lo status dell'Istituto Ecclesiastico Ungherese di Roma. Essendo il primo accordo raggiunto tra un paese del blocco sovietico e la Santa Sede, il governo ungherese lo valutò come grande successo diplomatico. Da qui nacque una politica ecclesiastica più morbida che permise anche al vescovo Dudás di ottenere due grandi risultati.

L'atteggiamento del regime non è cambiato per quanto riguarda il controllo assoluto della Chiesa Greco-cattolica, che fu garantito da un sistema ben elaborato. Il vescovo Dudás fu circondato da agenti e informatori e anche il suo primo viaggio a Roma nel 1965 avvenne nel segno della fama di informazione dei servizi segreti ungheresi e sovietici[58]. Il vescovo Dudás infatti era l'unico vescovo greco-cattolico riconosciuto dalle autorità comuniste nel blocco sovietico, mentre il KGB dovette affrontare il problema della Chiesa Greco-cattolica clandestina nell'Ucraina. Il KGB sapeva dei contatti di questa Chiesa clandestina con la Santa Sede, ma non avevano le informazioni necessarie per identificare le persone che in Ucraina facevano da riferimento. Si sperava dunque che durante il soggiorno romano il vescovo Dudás avrebbe raccolto informazioni a questo proposito che poi avrebbe condiviso ai suoi collaboratori, agenti della polizia segreta. Nel 1968

---

56 Il vescovo Dudás fu gravemente malato, avendo tra l'altro seri disturbi respiratori. Poiché la sua malattia in Ungheria non era curabile, gli è stato concesso il passaporto per trascorrere alcuni mesi nelle Alpi svizzere. Durante il suo soggiorno in Svizzera fu discussa nel Dipartimento per gli Affari Ecclesiastici l'eventualità di provocare una raccolta di firme nelle file del clero per chiedere la sua rinuncia alla sede episcopale. *Janka György,* A 100 éves Hajdúdorogi Egyházmegye története [100 anni di storia dell'Eparchia di Hajdúdorog], Nyíregyháza, 2013, 32.

57 Per la storia dell'accordo parziale: *Szabó Csaba,* A Szentszék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a hatvanas években [Rapporti diplomatici tra la Santa Sede e la Repubblica Popolare d'Ungheria negli Anni Sessanta], Budapest, 2005.

58 ÁBTL Canale TH–0–143963/1. Citato da *Kahler,* op.cit. 18.

il KGB inviò anche una agente segreta che si finse parente lontana (dalla regione transcarpatica) del vescovo Dudás nella speranza di trovare qualche indizio.

Pur soffrendo non soltanto dalle sue gravi malattie[59], ma anche da questo ambiente soffocante, il vescovo Dudás cercò di approfittare delle occasioni dei viaggi a Roma per ottenere risultati veramente importanti per la sua Chiesa. Il primo successo è legato alla questione della lingua liturgica. Ufficialmente la lingua liturgica della eparchia di Hajdúdorog fu il greco antico, ma – come abbiamo accennato sopra – l'uso del greco era limitato al canone eucaristico. Per tutto il resto della liturgia e delle celebrazioni liturgiche si usava l'ungherese. Il vescovo Dudás colse l'occasione che il Concilio offriva nel campo delle lingue nazionali e il 19 novembre del 1965 celebrò nella Basilica di San Pietro e alla presenza dei padri conciliari una Santa Liturgia interamente in ungherese. Dopo questo evento il prelato ha potuto giustamente definirlo come "compimento delle più belle aspirazione dei nostri antenati"[60].

L'altro risultato ottenuto dal vescovo Dudás fu l'estensione della giurisdizione del vescovo di Hajdúdorog su tutto il territorio nazionale. Infatti, i confini dell'eparchia di Hajdúdorog furono precisamente indicati nella bolla di fondazione, mentre a causa della migrazione interna, dovuta prima di tutto ai cambiamenti sociali e economici, moltissime famiglie greco-cattoliche si sono trasferite in città fuori della giurisdizione del vescovo di Hajdúdorog. La cura pastorale di questi fedeli era affidata ai vescovi latini locali che preferivano il loro passaggio al rito latino. Dopo aver segnalato questo problema alla Santa Sede, nel 1968 fu decretata l'estensione della giursidizione del vescovo di Hajdúdorog su tutto il territorio nazionale[61]. L'importanza di questa concessione fu enorme per il futuro della Chiesa Greco-cattolica in Ungheria. Rese possibile la fondazione di un vicariato per la "diaspora" interna con la sede a Budapest e – negli anni successivi – di parecchie nuove parrocchie e creò i presupposti necessari per un ulteriore sviluppo.

Secondo il modo di pensare caratteristico del regime comunista, un segnale positivo come era l'accordo con la Santa Sede "doveva" essere accompagnato per forza da un provvedimento duro per dimostrare la forza dello stesso regime. Questo provvedimento duro che colpì anche la Chiesa Gre-

---

59 Soffriva anche di diabete.

60 *Véghseő Tamás – Terdik Szilveszter,* „...minden utamat már előre láttad". Görögkatolikusok Magyarországon ["...tu conosci tutte le mie vie" Cattolici di rito bizantino in Ungheria] Strasbourg 2012, 87–88.

61 Ibidem, 88.

co-cattolica fu la revoca della dispensa dal servizio di leva che fino al 1965 fu estesa sui candidati al sacerdozio. Da quell'anno i seminaristi – prima di entrare nel seminario o addirittura dopo i primi anni trascorsi in seminario – dovevano prestare il servizio militare di due anni[62]. Un tale obbligo di per sé non avrebbe causato grandi problemi se le autorità comuniste non avessero considerato il tempo trascorso nelle caserme dell'Esercito Popolare come occasione per rieducare i giovani con vocazione sacerdotale. Per i seminaristi sono state designate le caserme famigerate della prima linea difensiva[63] in Ungheria occidentale, dove venivano distribuiti in truppe miste di criminali e di intellettuali. I commissari politici e gli ufficiali del controspionaggio delle caserme tenevano i seminaristi sotto controllo ravvicinato e pressione permanente. Le pessime condizioni, peggiorate ulteriormente dalle provocazioni dei criminali, nelle caserme e le attività dei commissari mettevano alla prova i giovani candidati al sacerdozio. Purtroppo, sono stati registrati anche eventi tragici: un seminarista fu sparato "per caso" da un altro soldato, mentre un altro fu selvaggiamente pestato dai "compagni". Ambedue divennero disabili e non potevano tornare più al seminario.

4. Gli ultimi quindici anni: 1975-1990

La morte del vescovo Dudás, avvenuta nell'estate del 1972, decretò la fine di un'epoca. Il prelato deceduto fu nominato prima della seconda guerra mondiale. La sua formazione sacerdotale avvenne in un periodo che non ha conosciuto il propaganda ateista, il regime comunista e la feroce battaglia ideologica. Tutto questo ha dovuto affrontare da vescovo, avendo il ricordo e l'esperienza di un "mondo normale". Al contrario, il suo successore poteva essere per forza uno che era già "cresciuto" nel nuovo regime. Infatti, quando nel 1975 il governo ungherese e la Santa Sede si sono accordati sulla persona del nuovo vescovo, si poteva scegliere solo tra candidati considerati affidabili dal regime. La scelta cadde sul rinomato professore di patristica e vicario episcopale della diaspora, Imre Timkó che nella persona di Szilárd Keresztes è stato affiancato da un vescovo ausiliare. Anche se l'opinione pubblica interpretò la doppia nomina come un compromesso tra lo Stato (candidatura di Imre Timkó) e il Vaticano (Szilárd Keresztes), in realtà ambedue erano candidati accettabili e affidabili per il regime.

---

62 Dal 1982 18 mesi, dal 1987 12 mesi.

63 Il regime dichiarò la prima linea "difensiva", mentre in realtà questa catena di caserme era ideata per l'offensiva che in caso di guerra doveva scattare dopo l'attacco nucleare dell'Armata Rossa per invadere l'Austria e l'Italia del Nord fino a Verona.

L'episcopato di Imre Timkó (1975-1988) si svolgeva nel segno della politica dei "piccoli passi", formulata dal cardinale László Lékai di Esztergom. Avendo costruito ottimi rapporti con la classe politica e – da professore universitario – con l'intellighenzia ungherese, il vescovo Timkó poteva realizzare alcuni dei suoi progetti. Ha ottenuto il permesso delle autorità comuniste per fare viaggi negli Stati Uniti e nel Canada, dove è riuscito ad allanciare contatti con le Chiese greco-cattoliche. Con il loro aiuto ha potuto ricostruire il seminario e il centro eparchiale e costruire una cappella nello stile bizantino per i seminaristi. Il vescovo Timkó infatti cercò di attuare il decreto sulla Chiese orientali del Concilio Vaticano II e avviare un rinnovamento liturgico, riscoprendo i valori dimenticati del ricco patrimonio bizantino. Il suo episcopato era caratterizzato da questo tentativo che ha portato dei risultati importanti.

Da studioso vero, il vescovo Timkó fu promotore di iniziative per conservare il patrimonio culturale della Chiesa Greco-cattolica. Fondò una collezione di arte sacra per la conservazione di icone preziose dell'eparchia e una biblioteca eparchiale. Quest'ultima – oltre alla letteratura teologica – raccolse anche gli antichi libri liturgici, dispersi nelle parrocchie. Il vescovo ha stipulato un accordo scientifico con gli studiosi dell'Università di Debrecen per salvare e elaborare questo raro patrimonio librario.

La sua morte nel 1988 – come quella del suo predecessore – segnò la fine di un'epoca. Egli era l'unico vescovo di Hajdúdorog di cui l'intero periodo di episcopato si era svolto sotto il regime comunista. Divenne vescovo per la volontà del regime e nel momento della sua morte il regime reggeva ancora, anche se fu avviato verso la fine. Era un vescovo di rara erudizione teologica e culturale che in altri tempi avrebbe potuto mettere in evidenza tutto il suo valore. Gli toccarono invece da sacerdote e da vescovo decenni di umiliazioni e compromessi forzati anche nelle cose più banali della vita quotidiana.

La scelta del successore del vescovo Timkó cadde sul suo ausiliare, Szilárd Keresztes che iniziò il suo episcopato in un ambiente che andava cambiandosi in ritmi elevati. Nello stesso anno 1988 fu annunciata ufficialmente una visita di Giovanni Paolo II in Ungheria prevista per 1991. Nel 1989 le Chiese greco-cattoliche della Trascarpazia e della Romania uscirono dalla clandestinità. Nel 1990 fu varata una nuova legge sulla religione e libertà di coscienza che ha restituito la libertà alla Chiese cristiane del paese. Iniziò dunque una nuova epoca, con nuove sfide e speranze.

Felhasznált irodalom

Adriányi Gabriel: Die Bestrebungen der ungarischen Katholiken des byzantinischen Ritus um eigene Liturgie und Kirchenorganisation um 1900. Ostkirchliche Studien 21 (1972) 116–131.

Baán István: A körtvélyesi monostor. Vigília, 10 (1988) 749–754.

Baán István: Andrella Mihály antiunionista írásai. In: *Katona Judit–Viga Gyula* (szerk.): Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei (Az 1995-ben megrendezett konferencia anyaga). Miskolc, 1996, 307–310.

Baán István: Magyar nyelvű idézetek Oroszvégessy Andrella Mihály 17. század végi unióellenes írásaiban. In: *Bende J.–Deák V. H.–Pákozdi I.* (szerk.): Látó szívvel. Budapest, Vigília, 2006. 461–471.

Baán István: De Camillis szebasztei püspökké és apostoli helynökké való kinevezése és felszentelése. In: Rómából Hungáriába, 139–147.

Baán István: A munkácsi püspöki szék betöltése 1650 és 1690 között. In: *Véghseő Tamás* (ed.): Symbolae. Ways of Greek Catholic heritage research. Papers of the conference held on the 100th anniversary of the death of Nikolaus Nilles. Nyíregyháza, 2010. (Collectanea Athanasiana I. Studia, vol. 3.), 161–166.

Balogh János–Szendrey István: Bihar megye benépesülése a török hódoltság után. Magyar Történeti Tanulmányok (6), Debrecen, 1967. 42–47.

Balogh Margit: Elvetélt fordulatok az egyházpolitikában: Kísérletek a nemzeti katolikus egyház megteremtésére. In: *Standeisky Éva–Rainer M. János* szerk.: Magyarország a jelenkorban. 1956-os Magyar Forradalom Történetének Dokumentációs és Kutatóintézet Évkönyv, 7., Budapest, 1999, 227–241.

Balogh Margit: A Magyar Katolikus Püspöki Kar tanácskozásai 1949–1965 között. Dokumentumok. I–II., Budapest 2008.

Balogh Margit: Szentszéki magyar kapcsolatok a koalíció (1945–1949) éveiben. In: *Tusor Péter (*szerk.): Magyarország és a római Szentszék. Források és távlatok. Tanulmányok Erdő bíboros tiszteletére, Budapest–Róma, 2012, 367–426.

Bârlea, Octavian: Unirea Românilor (1697–1701). – Die Union der Rumänen (1697–1701). Îndreptar, XIII, 49–50. 1990. 1–91.

Bársony István: A váradi püspökség Bihar megyei birtokainak jobbágysága a XVIII. század első harmadában. Magyar Történeti Tanulmányok (12), Debrecen, 1979. 59–114.

Beke Margit (szerk.): Egyházam és hazám. Mindszenty József hercegprímás szentbeszédei. 1. kötet, 1945–1946 Esztergom, 1991.

Bendász István: Helytállás és tanúságtétel. A Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye hitvalló és meghurcolt papjai. Budapest, 2014.

Benger, Nicolaus: Annalium Eremi-Coenobiticorum ordinis Fratrum Eremitarum S. Pauli primi Eremitae volumen secundum (1663–1727). Posonii, 1743.

Békés Géza: Jobb jövőnkért! Emlékirataim. Nagykáta, 2018.

Bitskey István: Magyarországi pálosok tanulmányai a római Collegium Germanicum Hungaricumban (1602–1782). In: *Sarbak Gábor–Árva Vince* (szerk.): Pálos rendtörténeti tanulmányok. Csorna, 1994, 6–14.

Bitskey István: Hungariából Rómába. A római Collegium Germanicum Hungaricum és a magyarországi barokk művelődés. Budapest, 1996.

Bonkáló Sándor: A rutének [ruszinok]. Basel–Budapest, 1996.

Bónis György: A közhitelesség szervei Magyarországon és a magyar hiteleshelyi levéltárak. Levéltári Híradó 14 (1964) 125–126.

Bunyitay Vince: A váradi püspökök a száműzetés és az újraalapítás korában (1566–1780). (Málnási, Ö. szerk.), Debrecen, 1935.

Cârja, Cecilia: Românii greco-catolici şi Episcopia de Hajdúdorog (1912). ediţie, studiu introductiv şi note Cluj-Napoc,a 2009, Documenta Ecclesiastica, Presa Universitară Clujeană

Cârja, Cecilia: Biserică şi politică. Înfiinţarea Episcopiei de Hajdúdorogh. Cluj-Napoca, 2012.

Cârja, Ion: La Santa Sede e l'identità nazionale romena nel contesto della fondazione del Vescovado di Hajdudorogh (1912). In: Anuarul Institutului Italo-Român de Studii Istorice/Annuario dell'Istituto Italo-Romeno di Studi Storici, Cluj-Napoca, I/2004, 152–161.

Cârja, Ion: L'arciduca Francesco Ferdinando e i romeni greco-cattolici nel contesto della creazione della dioscesi di Hajdudorogh (1912). In: Quaderni della Casa Romena 3 (2004): „Studi di storia, di critica e

di teoria letteraria raccolti e pubblicati da Ioan-Aurel Pop e Cristian Luca", Bucarest, 2004, 341–352.

D. Molnár István: Vallási kisebbség és kisebbségi vallás. Görögkatolikusok a régi és a mai Lengyelországban. Budapest, 1995.

Dávid Zoltán: Magyarország népessége a 17–18. század fordulóján. In: Népességtörténeti forrásaink értékelése. Történeti Statisztikai Évkönyv 1961–62., 217–257.

Dmitriev, Mihail: Historische Voraussetzungen und die Genese der Union von Brest: Fakten und Deutungen. Ostkirchliche Studien 2007. 322–343.

Duliskovics, Ivan: Istoriceskija certy Ugro-ruszkych. I–III. Ungvár, 1874–77.

Džudžar, Giorgio: La Chiesa cattolica di rito Bizantino-slavo in Jugoslavia. Romae, 1986.,

Ember Győző: Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig. Budapest, 1946, 165–182.

Emlékkönyv a görög szert. katholikus magyarok római zarándoklatáról, Budapest, 1901.

Endrédi Csaba: Pásztory Árkád. A legenda tovább él. Athanasiana 35 (2013) 122–169.

Farkas Lajos: Egy nemzeti küzdelem története. Budapest, 1896.

Farrugia, Edward G. (a cura di): Dizionario enciclopedico dell'Oriente Cristiano. Roma, 200. 707–709.

Fazekas István: Galla Ferenc »Pálos missziók Magyarországon« című kiadatlan munkája. In: *Sarbak Gábor–Árva Vince* (szerk.): Pálos rendtörténeti tanulmányok. Csorna, 1994, 219–228.

Florovskij, Georgij: Vie della teologia russa. Genova, 1987

Földvári Sándor: Eger szerepe a kárpátaljai görögkatolikus kultúrában. In: Magyarok Kelet és Nyugat metszésvonalán. A nemzetközi történészkonferencia előadásai. Szerk. *Bárdos István–Beke Margit.* Esztergom, 1994. 297–308.

Fraknói Vilmos: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szentszékkel. vol. III. Budapest, 1903.

Fraknói Vilmos: A római magyar szeminárium története. Katholikus Szemle 1912. 444–453. és 562–580.

Fyrigos, Antonis: A khioszi De Camillis János munkácsi püspök tanulmányai és lelkipásztori tevékenysége. In: *Véghseő Tamás* (szerk.): Rómából Hungáriába. A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai. Nyíregyháza, 2009. (Collectanea Athanasiana – I. Studia, 1.), 57–113.

Galla Ferenc: A pálosrend reformálása a XVII. században. Budapest, 1941.

Gánóczy Alexander: Episcopi varadienses fide diplomatum concinnati opera et studio. Viennae, 1776.

Gecsényi Lajos–Tatjana Guszarova: A Szepesi Kamara vezető tisztségviselői 1646–1672 között. Századok 137. évf. 2003. 3. sz. 653–672.

Ghitta, Ovidiu: De Camillis püspök első látogatása Szatmárnémetiben. In: *Véghseő Tamás* (szerk.): Rómából Hungáriába. A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai. Nyíregyháza, 2009. (Collectanea Athanasiana – I. Studia, 1.), 239–249.

Ghitta, Ovidiu: La prima visita a Mintiu (Szatmárnémeti) del vescovo De Camillis. In: *Tamás Véghseő* (Hrsg.), Da Roma in Hungaria. Atti del convegno nel terzo centenario della morte di Giovanni Giuseppe De Camillis, vescovo di Munkács/Mukačevo (1689–1706), Nyíregyháza, 2009 (Collectanea Athanasiana I, Studia 2), 227–238;

Gorun, Gheorghe: De Camillis püspök és a Bihar vármegyei görögkatolikus egyház létrejötte. In: *Véghseő Tamás* (szerk.): Rómából Hungáriába. A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai. Nyíregyháza, 2009. (Collectanea Athanasiana – I. Studia, 1.), 251–256.

Gorun, Gheorghe: l vescovo Giovanni Giuseppe De Camillis e gli inizi della Chiesa Greco-Cattolica di Bihor. In: *Tamás Véghseő* (Hrsg.), Da Roma in Hungaria. Atti del convegno nel terzo centenario della morte di Giovanni Giuseppe De Camillis, vescovo di Munkács/Mukačevo (1689–1706), Nyíregyháza, 2009 (Collectanea Athanasiana I, Studia 2), 239–244;

Gottsman, Andreas: Rom und die nationalen Katholizismen in der Donaumonarchie. Römischer Universalismus, habsburgische Reichspolitik und nationale Identitäten 1878–1914, (Publikationen des Historischen Instituts beim österreichischen Kulturforum in Rom 1), Wien, 2010.

Gradoš, Juraj: The Union of Uzhorod and the Document from April 24,

1646. Eastern Theological Journal, 2/2 (2016) 303–314.

Hermann Egyed: Telepítések a XVIII. században. Katholikus Szemle 1936/IV. 238–247. és 1936/V. 300–306.

Hermann Egyed: A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig, München, 1973[2].

Hodinka Antal: A munkácsi görög-katholikus püspökség története. Budapest, 1909

Hodinka Antal: A munkácsi görög szertartású püspökség okmánytára, 1458–1715. Ungvár, 1911.

Hodinka Antal: A tokaji görög kereskedőtársaság kiváltságának ügye, 1725–1772. Budapest, 1912.

Hodinka Antal: Papnövendékeink Nagyszombatban 1722-től 1760-ig. Зоря–Hajnal, 1941/1., 18–29.

Ikic, Niko: Der Begriff „Union" im Entstehungsprozess der unierten Diözese von Marca (Krizevci): eine ekklesiologisch-juridische Untersuchung auf Grund einer geschichtlichen Darlegung. St Ottilien, 1989.

Ivancsó István: Az 1879-es hajdúdorogi liturgikus fordító bizottság és tevékenysége, Nyíregyháza, 1999. (Athanasiana füzetek 1).

Ivancsó István: Lithurgia. Krucsay Mihály munkács megyei kanonok 1793-ban készült munkája. Nyíregyháza, 2003.

Ivancsó István (szerk.): Liturgikus Örökségünk II. A Krucsay-féle liturgiafordítás fakszimiléje kiadásának alkalmából 2003. október 30-án rendezett szimpozion anyaga. Nyíregyháza, 2003.

Ivancsó István: Görög katolikus liturgikus kiadványaink dokumentációja I–II. Nyíregyháza, 2006–2008

Iványi Emma: Eszterházy Pál nádor közigazgatási tevékenysége (1681–1713). Budapest, 1991.

Janka György: A magyar liturgikus nyelv és a makói görögkatolikusok. Athanasiana 9 (1999) 51–70.

Janka György: A Szent Atanáz Hittudományi Főiskola története. In: *Janka György* (szerk.): Örökség és küldetés. A Nyíregyházi Görög Katolikus Papnevelő Intézet és a Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola alapításának 50. évfordulója alkalmából rendezett tudományos konferencia anyaga, Nyíregyháza, 2001, 227–236., 227–228.

Janka György: A hajdúdorogi külhelynökség története. In: *Ivancsó István*

(szerk.): Az első magyar nyomtatott Liturgikon megjelenésének 120. évfordulójára 2002. április 18-án rendezett szimpozion anyaga. Nyíregyháza, 2002. (Liturgikus örökségünk I.) 7–16.

Janka György: Az ezeréves egri egyházmegye és a görögkatolikusok. Athanasiana 19 (2004), 145–157.

Janka György: De Camillis püspök zsinatai. In: *Véghseő Tamás* (szerk.): Rómából Hungáriába. A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai. Nyíregyháza, 2009. (Collectanea Athanasiana – I. Studia, 1.), 175–185.

Janka György: A 100 éves Hajdúdorogi Egyházmegye története. Nyíregyháza, 2013.

Janka György: A zsinati magyar görögkatolikus liturgia titkos háttere. Athanasiana 37. (2013), 155–163.

Kahler Frigyes: Az „Ibolya" dosszié. Hiányzó lapok „A magyarországi görögkatolikusok története"-ből. Budapest, 2005.

Katkó Márton Áron: Az 1914-es debreceni merénylet. In: *Véghseő Tamás* (szerk.): Symbolae: A görögkatolikus örökségkutatás útjai. A Nikolaus Nilles SJ halálának 100. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai. Nyíregyháza, 2010. (Collectanea Athanasiana I/3.) 289–321.

Kálmán Peregrin: Hét magyar ferences vértanú tanúságtétele a totalitárius rendszerek üldöztetései közepette. Acta Pintériana 4. 2018, 39–87.

Keresztúri József Alajos: Compendiaria descriptio fundationis ac vicissitudinum episcopatus et capituli Magno-Varadiensis, Magno-Varadini, 1806.

Kisbán Emil: A magyar pálosrend története. I. köt. Budapest, 1938.

Lacko, Michael: Die Uzhoroder Union. Ostkirchliche Studien, 8 (1959) 3–30.

Lacko, Michael: Unio Užhorodensis Ruthenorum Carpaticorum cum ecclesia catholica. Romae, 1965.

Lacko, Michael: Synodus Episcoporum ritus byzantini catholicorum ex antiqua Hungaria Vindobonae a. 1773 celebrata. Romae, 1975,

Marton József: A gyulafehérvári vallási unió. Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Theologia Catholica Latina, XLVIII. 1. 2003. 111–120

Maurer, Joseph: Cardinal Leopold Graf Kollonitsch, primas von Ungarn. Sein Leben und sein Wirken. Innsbruck, 1887.

Mayer Mária: Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi törekvések, 1860–1910. Budapest, 1977.

Mezősi Károly: Bihar vármegye a török uralom megszűnése idejében (1692), Budapest, 1943.

Mezzadri, Luigi: Storia della Chiesa tra medioevo ed epoca moderna. vol. 3., Roma, 2001.

Molnár Antal: Olasz minoriták a XVII. századi Felső-Magyarországon: A kora újkori magyarországi missziók elméleti alapvetésének és tevékenységi formáinak történetéhez. Aetas 3 (1992) 44–77.

Molnár Antal: A szerb ortodox egyház és az uniós kísérletek a 17. században. In: *Véghseő Tamás* (szerk.): Rómából Hungáriába: A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai. Nyíregyháza, 2009, (Collectanea Athanasiana – I. Studia 1.), 43–54.

Molnár Antal: La Chiesa ortodossa serba e i tentativi d'unione nel XVII secolo. In: *Tamás Véghseő* (Hrsg.), Da Roma in Hungaria. Atti del convegno nel terzo centenario della morte di Giovanni Giuseppe De Camillis, vescovo di Munkács/Mukačevo (1689–1706), Nyíregyháza, 2009 (Collectanea Athanasiana I, Studia 2), 25–36.

Molnár Antal: A homonnai jezsuita kollégium (1615–1619). In: *Molnár Antal:* Lehetetlen küldetés? Jezsuiták Erdélyben és Felső-Magyarországon a 16–17. században. Budapest, 2009. 15–45.

Müller Rolf: A Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztályának szervezettörténete (1946. október – 1948. szeptember). Betekintő 2013/3, 1–27.

Netzhammer, Nikolaus (Hrsg.): Raymund *Netzhammer:* Bischof in Rumänien. 2 Bände. Südostdeutsches Kulturwerk, München, 1995–1996.

Niessen, James: Hungarians and Romanians in Habsburg and Vatican Diplomacy: The Creation of the Diocese of Hajdudorog in 1912. In: The Catholic Historical Review, LXXX, 2 (Washington D.C., 1994), 238–257.

Nilles Nikolaus: Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis in terris coronae S. Stephani, I–II. Oeniponte, 1885.

Nováky József: Memoria dignitatum, et canonicorum cathedralis ecclesiae Agriensis. (Adatok az egri egyházmegye történelméhez IV), Eger, 1908.

Nyirán János: Az első magyar nyelvű liturgiafordítás Lupess István 1814-es kéziratában. Nyíregyháza, 2011.

Nyirán János: 19. századi kéziratos görögkatolikus szerkönyvek Nyírgyulajból és Fábiánházáról, Nyíregyháza, 2012, (Collectanea Athanasiana II. Fontes/Textus vol. 2.).

Ojtozi Eszter: A Görögkatolikus Hittudományi Főiskola Könyvtárának szláv és román cirillbetűs könyvei. Debrecen, 1985.

Orbán József Gyula: Friedensbewegung katholischer Priester in Ungarn 1950–1956, Budapest, 1996.

Papp Giorgio: Voci Romene Contro la Diocesi di Hajdudorog, Budapest, 1942.

Papp Klára: Balkáni kereskedők a XVIII. századi Bihar megyében. A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve, XIV., 1987. 16–17.

Patacsi Gabriel: Die ungarischen Ostkirchen. Ostkirchliche Studien 11 (1962) 273–305.

Pekar, Athanasius B: The history of the church in Carpathian Rus'. New York, 1992.,

Pelesz, Julian: Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom. 2 Bände. Wien, 1878–1880.

Petrus Jenő: A magyarság önvédelme a keleti egyház idegen nyelveinek beolvasztó hatása ellen. Debrecen, 1897.

Pirigyi István: A magyarországi görögkatolikusok története. I–II., Nyíregyháza, 1990.

Pirigyi István: Görög katolikus papi sorsok. A százéves debreceni görögkatolikus egyházközség alapítói és jótevői, elhunyt és élő papjai, szerk. *Kiss Zsolt,* Debrecen, 1999.

Pirigyi István: Papnevelésünk 1912–1950 között. In: *Janka György* (szerk.): Örökség és küldetés. A Nyíregyházi Görög Katolikus Papnevelő Intézet és a Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola alapításának 50. évfordulója alkalmából rendezett tudományos konferencia anyaga. Nyíregyháza, 2001, 83–98.

Pongrátz Ignác: Triumphus Sancti Pauli. Posonii, 1732.

Pop, Ovidiu: De Camillis püspök katekizmusa. In: *Véghseő Tamás* (szerk.): Rómából Hungáriába: A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai. Nyíregyháza, 2009, (Collectanea Athanasiana – I. Studia 1.), 257–265.

Pósalaki János: Debrecen siralmas állapotának megvilágítása 1685–1696. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár forráskiadványai 17. Debrecen, 1987.

Puskás Bernadett: A Görögkatolikus Egyházművészeti Gyűjtemény. Nyíregyháza, 2012.

Puskás László–Bacsóka Pál: II. János Pál pápa máriapócsi zarándoklata. 1991. augusztus 18. Nyíregyháza, 1991.

Puskás László: Romzsa Tódor püspök élete és halála. Budapest 1998.

Reinhard, Wolfgang: Was ist katholische Konfessionalisierung? In: Die Katholische Konfessionalisierung. Wissenschaftliches Symposion der Gesellschaft zur Herausgabe des Corpus Catholicorum und des Vereins für Reformationsgeschichte 1993 (Schriften des Vereins für Reformationsgeschichte 198), hrsg. v. *Wolfgang Reinhard–Heinz Schilling,* Heidelberg, 1995. 426–427.

Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Budapest, 2010

Serédi Jusztinián: A XXXIV. Nemzetközi Eucharisztikus kongresszus emlékkönyve. Budapest, 1938.

Schmidt, Peter: Das Collegium Germanicum und die Germaniker. Zur Funktion eines römischen Ausländerseminars (1552–1614). Tübingen, 1984.

Šimrak, Ioannes: Graeco-catholica Ecclesia in Jugoslavia (Dioecesis Crisiensis, olim Marčensis). Historiae et hodiernus status. Zagreb, 1931.

Šoltés, Peter: A papság reformja a Munkácsi Egyházmegyében a 18. században. In: Symbolae. Ways of Greek Catholic heritage research. Papers of the conference held on the 100th anniversary of the death of Nikolaus Nilles. Ed. *Véghseő Tamás*. Nyíregyháza, 2010, 231–245.

Steinhuber, Andreas: Geschichte des Kollegium Germanikum Hungaricum in Rom. I–II. Freiburg am Breisgau, 1906

Sugár István: Az egri püspökök története. Budapest, 1984. 315–317.

Suttner, Ernst Chr.: Das Unionsverständnis bei Förderern und Gegnern

der Union der Siebenbürgener Rumänen mit der Kirche von Rom. Annales Universitatis Apulensis. Series Historica, 9/II, 2005, 7–20.

Suttner, Ernst Chr. – Klaus und Michaela Zelzer: Dokumente der Brester Union. Ostkirchliche Studien 2007. 275–321.

Suttner, Ernst Chr.: Die Siebenbürger Kirchenunion an der Wende zum 18. Jahrhundert. Annales Universitatis Apulensis. Series Historica, 12/I. 2008. 7–41.

Szabó Csaba: A Szentszék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a hatvanas években. Budapest, 2005.

Szabó Csaba: „Nyíri" és „Keleti" – Keresztes. Adalékok a görög katolikusok 20. századi történetéhez. Egyháztörténeti Szemle VIII/1, 2007. 189–245.

Szabó Dániel (szerk.): Az első világháború, Budapest, 2009.

Szabó Jenő: A görög-katholikus magyarság utolsó kálvária-útja, 1896–1912. A szerző dolgozataiból és beszédeiből egybeállította, bevezetővel és jegyzetekkel kíséri: Dr. Sztripszky Hiador. Budapest, 1913.

Szabó Péter: A keleti közösségek katolikus egyházba tagozásának ekkleziológiai elvei és jogi struktúrái az uniók korában (15–17. század). In: *Véghseő Tamás* (szerk.): Rómából Hungáriába: A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai. Nyíregyháza, 2009, (Collectanea Athanasiana – I. Studia 1.), 15–33.

Szantner Viktor: A hajdúdorogi egyházmegye története a kezdetektől 1920-ig, (kézirat).

Szántay-Szémán István: Az Eucharisztikus Kongresszus és a keleti egyesült egyház. Keleti Egyház 1938, 5. 142–145.

Szántay-Szémán István: A Miskolci Apostoli Kormányzóság első tizenöt éve (1925–1940), In: A Miskolci Görög Szertartású Katholikus Apostoli Kormányzóság története, területi és személyi adatai fennállásának 15. éves évfordulóján, Miskolc, 1940., 3–21.

Szántay-Szémán István: Tizenöt éves a Miskolci Görögkatolikus Apostoli Kormányzóság, Keleti Egyház, 1940. 11. sz. 235–238.

Szendrey István (szerk.): Debrecen története 1693-ig. Debrecen, 1984

Szilágyi Csaba: Szántó (Arator) István erdélyi és partiumi működése (1580–1588). Történelmi Szemle 2002. 3–4. szám 255–292.

Szlávik Antal: Sajátjogú egyháztagság. Normafejlődés és aktuális kérdések, Budapest, 2006.

Terdik Szilveszter: Szent István király tisztelete a görögkatolikus egyházban. In: István, a szent király. Tanulmánykötet és kiállítási katalógus Szent István király tiszteletéről halálának 975. évfordulóján. Szerk. *Kerny Teréz–Smohay András,* Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum, Székesfehérvár, 2013, 188–204., 189–190.

Terdik Szilveszter: Az egykori jezsuita templom székesegyházzá alakítása Ungváron Bacsinszky András püspök (1773–1809) idejében. In: *Véghseő Tamás* (szerk.): Bacsinszky András munkácsi püspök, Nyíregyháza, 2014. (Collectanea Athanasiana, I. Studia, vol. 6.), 197–243.

Tóth István György (ed.): Relationes missionariorum de Hungaria et Transilvania 1627–1707, Roma-Budapest, 1994.

Török István Izsák: „Egyházamért kész vagyok meghalni". P. Dr. Dudás Miklós szerzetes-püspök emlékére. Máriapócs 2005.

Török István Izsák: Maradjunk meg mindnyájan a szeretetben". P. Regős Dénes bazilita atya emlékére. Máriapócs, 2005.

Török István Izsák: „Bátraké a föld és az ég". P. Dr. Liki Imre János bazilita szerzetes emlékére. Máriapócs, 2008.

Török József (szerk.): Máriapócs 1696 – Nyíregyháza 1996. Történelmi konferencia a Máriapócsi Istenszülő-ikon első könnyezésének 300. évfordulójára. Nyíregyháza, 1996.

Turij, Oleh: A kijevi egyház önazonosságának alakulása a breszti unió után. In: *Véghseő Tamás* (szerk.): Rómából Hungáriába. A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai. Nyíregyháza, 2009. (Collectanea Athanasiana – I. Studia, 1.), 35–41.

Tusor Péter: A pápai diplomácia javaslatai 1639-ben a Szentszék részvételére a magyarországi katolikus restaurációban. A Ráday Gyűjtemény évkönyve. 9 (1999) 19–38.

Tusor Péter: Jakusith Görgy egri püspök római követjárása 1644–45-ben. Hadtörténeti Közlemények, 2000. 2. 237–268.

Tusor Péter: Lippay György egri püspök (1637–1642) jelentése Felső-Magyarország vallási helyzetéről (Archivio Santacroce). Levéltári közlemények. 73 (2002) 200–242.

Tusor Péter: Lippay IV. György. In: *Beke Margit* (szerk.): Esztergomi érsekek 1001–2003. Budapest, 2003. 296–302.

Tusor Péter: Purpura Pannonica. Az esztergomi „bíborosi szék" kialakulásának előzményei a 17. században. Collectanea Vaticana Hungariae, Classis I, vol. 3., Budapest-Róma, 2005.

Tusor Péter: Felekezetszerveződés a kora újkorban. Vigilia 2008/1. 15–30.

Türk Frigyes: Egri suffraganeusok, püspöki helyettesek, (Adatok az egri egyházmegye történelméhez III). Eger, 1891.

Udvari István (szerk.): A munkácsi görögkatolikus püspökség lelkészségeinek 1806. évi összeírása. Nyíregyháza, 1990.

Udvari István: Ruszinok a XVIII. században. Történelmi és művelődéstörténeti tanulmányok. Nyíregyháza, 1994,

Udvari István: A munkácsi egyházmegye oktatásügye a XVIII. században. In: Örökség és küldetés. 1950–2000. A Nyíregyházi Görög Katolikus Papnevelő Intézet és a Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola alapításának 50. évfordulója alkalmából rendezett tudományos konferencia anyaga. Szerk. *Janka György.* Nyíregyháza, 2001, 71–81.

Vasil', Cyril: De Camillis La vita divina ritrovata fra' termini del tutto e del nulla című aszketikus műve. In: *Véghseő Tamás* (szerk.): Rómából Hungáriába: A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai. Nyíregyháza, 2009, (Collectanea Athanasiana – I. Studia 1.), 115–127.

Veress, Andreas: Matricula et acta alumnorum Collegii Germanici et Hungarici ex Regno Hungariae oriundorum. vol. I. Matricula (1559–1917). Budapest, 1917.

Véghseő Tamás: Pálos hithirdetők kapcsolatai Északkelet-Magyarország görögkatolikusaival (1642–1682). Athanasiana 12 (2001) 65–79.

Véghseő Tamás: A püspök-ideál reformja a Tridenti Zsinaton. In: *Ivancsó István* (szerk.): Ecclesiam aedificans. A 70 éves Keresztes Szilárd püspök köszöntése. Nyíregyháza, 2002, 433–443.

Véghseő Tamás: Benkovich Ágoston váradi püspök működésének görögkatolikus vonatkozásai. Athanasiana 16 (2003), 99–122.

Véghseő Tamás: Magyar nyelvű bizánci szertartású Szent Liturgia a Szent Péter bazilikában 1965. november 19-én. A történelmi háttér. in Ivancsó István szerk.: Liturgikus örökségünk V. A vatikáni magyar nyelvű Szent Liturgia 40. évfordulója alkalmából 2005. november 17-

én rendezett szimpozion anyaga. Nyíregyháza, 2005, 13–19.

Véghseő Tamás: "...patriarcham graecum convertit ad unionem..." A római Német-Magyar Kollégium három egykori növendéke és az ungvári unió. Athanasiana 23 (2006), 29–48.

Véghseő Tamás: A jezsuiták és a pálos rend kapcsolata a XVII. században. In: *Szilágyi Csaba* (szerk.): A magyar jezsuiták küldetése a kezdetektől napjainkig. Piliscsaba, 2006. (Művelődéstörténeti Műhely. Rendtörténeti konferenciák 2.) 497–503.

Véghseő Tamás: „Catholice reformare". Ágoston Benkovich OSPPE, missionario apostolico e vescovo di Várad. Collectanea Vaticana Hungariae, II/2, Budapest-Róma, 2007

Véghseő Tamás: Kollonich Lipót bíboros és a munkácsi egyházmegye görögkatolikusai. In: *Véghseő Tamás* (szerk.): Rómából Hungáriába: A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai. Nyíregyháza, 2009, (Collectanea Athanasiana – I. Studia 1.), 267–280.

Véghseő Tamás: Magyar baziliták a kommunista rendszerben. in *Vojtech Bohac* szerk.: Reflexia jednoty v diele a posobení blahoslaveneho biskupa Vasil'a Hopka (1904–1976) v kontexte eurointegracneho procesu. Presov, 2009, 128–137.

Véghseő Tamás: „meliorem ordinem vivendi introducere". Egy görögkatolikus püspök sajátos feladatai és lehetőségei Magyarországon a felekezetszerveződés korában: hat ismeretlen De Camillis levél tanulságai. In: *Véghseő Tamás* (ed.): Symbolae. Ways of Greek Catholic heritage research. Papers of the conference held on the 100th anniversary of the death of Nikolaus Nilles. Nyíregyháza, 2010. Collectanea Athanasiana I/3., 193–212.

Véghseő Tamás: Nikolaus Nilles e la questione della liturgia greco-cattolica in lingua ungherese. In: *Tamás Véghseő* (ed.), Symbolae. Ways of Greek Catholic heritage research. Papers of the conference held on the 100th anniversary of the death of Nikolaus Nilles, Nyíregyháza, 2010 (Collectanea Athanasiana I/3) 81–89.

Véghseő Tamás: Unió, integráció, modernizáció A Rómával való egység háttere a munkácsi püspökségben (17. század közepe). Athanasiana 32 (2010), 9–36.

Véghseő Tamás: „...mint igaz egyházi ember...". A történelmi Munkácsi Egyházmegye görögkatolikus egyházának létrejötte és 17. századi

fejlődése. Nyíregyháza, 2011. (Collectanea Athanasiana – I. Studia; 4.).

Véghseő Tamás: Barkóczy Ferenc egri püspök kiadatlan instrukciója az Egri Egyházmegye területén élő görögkatolikusok számára, 1749. Nyíregyháza, 2012.

Véghseő Tamás: Miklósy István hajdúdorogi püspök utódlása: Új adatok a budapesti nunciatúra levéltárából. In: *Tusor Péter* (szerk.): Magyarország és a római Szentszék (Források és távlatok). Tanulmányok Erdő bíboros tiszteletére, Budapest-Róma, 2012. 325–341.

Véghseő Tamás – Szilveszter Terdik, "...minden utamat már előre láttad", Görögkatolikusok Magyarországon, Strasbourg, 2012.

Véghseő Tamás – Szilveszter Terdik: "... you have foreseen all of my paths ...": Byzantine Rite Catholics in Hungary, Strasbourg, 2012.

Véghseő Tamás: Eszterházy Károly és a görögkatolikusok. In: Agriam adveni. Konferencia Eszterházy Károly Egerbe érkezésének 250. évfordulója emlékezetére. Szerk. *Monok István.* Eger, 2013, 44–52.

Véghseő Tamás: A Hajdúdorogi Egyházmegye megalapításának közvetlen előzményei. Athanasiana 35 (2013) 109–121.

Véghseő Tamás: La fondazione dell'Eparchia di Hajdúdorog. Folia Athanasiana, 14 (2012), 29–37.

Véghseő Tamás: Budapesti Görög Katolikus Paróchiák. In: *Beke Margit* (szerk.), A Katolikus Budapest. Általános történeti szempontok, plébániák. Budapest, 2013, 1167–1181.

Véghseő Tamás (szerk.): Bacsinszky András munkácsi püspök. A Bacsinszky András munkácsi püspök halálának 200. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai. Nyíregyháza, 2014.

Véghseő Tamás – Katkó Márton Áron: Források a magyar görögkatolikusok történetéhez. 1. kötet: 1778–1905. Nyíregyháza, 2014. (Collectanea Athanasiana II. Textus/Fontes 4/1.).

Véghseő Tamás: A „Rakaca-Affér". Adalék az Apostoli Szék és a magyar görögkatolikusok kapcsolataihoz a két világháború között. In: *Péter Tusor – Kornél Szovák – Tamás Fedeles* (Hrsg.), Magyarország és a római Szentszék II. Vatikáni magyar kutatások a 21. században. Budapest-Róma 2017, 377–394.

Volokitina, T. V. – G. P. Muraško – A. F. Noskova – D. N. Nohotovič: Vlast' i cerkov' v Vostočnoj Evrope 1944–1953. Dokumenty Rossijskih

Arhivov, I–II., Moskov, 2009.

Wawrzeniuk, Piotr: Confessional Civilising in Ukraine. The Bishop Iosyf Shumliansky and the Introduction of Reforms in the Diocese of Lviv 1668–1708. Södertörns högskola, 2005.

Zoltai Lajos: A sz. kir. rangra emelt Debreczen életének első esztendeiből (harmadik közlemény). In: Régi Okiratok és Levelek Tára, I/3. 1905,

Zoltai Lajos: Debrecen város évszázados küzdelme a görög kereskedőkkel. Debrecen, 1935.

Zsatkovics Kálmán: De Camelis József munkácsi püspök naplója. Történelmi Tár, IV. Budapest, 1895. 700–724.